ERIK H. ERIKSON

Vaikystė ir visuomenė

ALK

Katalikų pasaulio leidiniai

ERIK H. ERIKSON

Vaikystė ir visuomenė

ERIK H. ERIKSON

Vaikystė ir visuomenė

Katalikų pasaulio leidiniai
Vilnius, 2004

UDK 159.927
Er93

Versta iš:
Erik H. Erikson
CHILDHOOD AND SOCIETY
W. W. Norton & Company

Iš anglų kalbos vertė
LINA JURĖNIENĖ

Knygos leidimą parėmė Atviros Lietuvos fondas

© W. W. Norton & Company, Inc
© UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“, 2004

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-619-27-9

Mūsų vaikų vaikams

1985-ųjų mintys

Buvau paprašytas parašyti pratarmę šiai, pirmajai, savo knygai, kad prisidėčiau minint trisdešimt penktuosius aktyvaus jos gyvavimo metus. Tačiau tada supratau, jog knyga jau turi dvi pratarmes – vieną, skirtą pirmajam, 1950-ųjų, leidimui, o kitą – antrajam, pasirodžiusiam 1963 metais; be to, kiekvienas didesnis skyrius pradedamas atskiru įvadu. Taigi galima manyti, kad bent jau prieš trisdešimt penkerius metus iš anksto įspėdavau savo skaitytojus, apie ką jie netrukus perskaitys. O dabar apibendrinu tai, ką praeityje *esu* padaręs. Tad paskutinė mano knyga (1982) išties turi kiek pagyrūniškai apibendrinantį pavadinimą *Gyvenimo ratu apėjus* (*The Life Cycle Completed*) ir tai patvirtina tiesą, jog į devintąją dešimtį įžengęs žmogus (o mano gyvenimo dešimtmečiai daugmaž sutampa su mūsų amžiaus dešimtmečiais) mieliau kreipia savo žvilgsnį į praeitį ir apmąsto, kokie bendriausi siekiai, viltys ir nuogąstavimai paliko giliausią pėdsaką vidutinio amžiaus tarpsniu nueitame kelyje. Senatvėje žmogus įgyja tam tikra prasme istorinę bei „gyvenimo istorijos“ tapatybę, atspindinčią tam tikrą laiką ir erdvę, kai jis gyveno kartu su svarbiausiais savo gyvenimo bendrakeleiviais. Be to, jam kyla poreikis (kitąsyk žūtbūtinis) patirti tam tikrą egzistencinę tapatybę, apimančią vien savitą jo paties egzistenciją.

Penktajame savo amžiaus dešimtmetyje pamėginęs apibendrinti klinikinius ir antropologinius vaikystės (kaip ji išgyvenama skirtingose visuomenėse) stebėjimus, savo darbą

pavadinau *kelionės užrašais* – „vietų ir atstumų registru“, kaip ši sąvoka apibrėžiama Marcho žodyne[1].

Turiu prisipažinti, jog šiandien sąvoka „kelionės užrašai“ man primena jaunystę, kai buvau įsitraukęs į vokiečių kultūroje įsišaknijusį *Wanderschaft*[2] ritualą – meninį bei filosofinį atspalvį turėjusias klajones, ieškodamas galimybių pažinti Pietų Europos šalių kultūrą bei susitikti su garsiaisiais vokiečių rašytojais (pavyzdžiui, Freudu...).

Klinikinių ir antropologinių stebėjimų užrašai pirmiausia supažindina su nuostabia patirtimi, kai kilniaširdžių draugų ir mokytojų dėka *„gimtojoje“, Freudo laikų Vienoje* sužinojau apie neseniai atskleistą vaikystės visuotinumą. Su šiuo reiškiniu susidūriau dirbdamas specialiojoje mokykloje, atkurdamas vaikystės tikrovę psichoanalizės metodu gydomų suaugusiųjų prisiminimų ir jų gyvenimo istorijų pagrindu bei su pačiais vaikais dirbdamas psichoanalizės metodu, kurį tuo metu plėtojo Anna Freud.

Pirmojo leidimo įvade, apibendrinančiame, kaip kitados Vienoje, o vėliau – šioje šalyje[3] mokiausi sąvokų lygmeny mąstyti bei rašyti apie vaikystę, yra vienas sakinys, kuriam derėtų skirti atskirą pastraipą: „Šią knygą redagavo mano žmona Joan Erikson“. O dabar prie jo turiu pridurti dar ir šiuos žodžius: „taip pat ir kitas mano knygas“. Ji taip pat mokytojavo mūsų mažoje Vienos mokyklėlėje, domėjosi psichoanalize. Kai, nujausdami artėjančią katastrofą (Hitlerio režimą), atvykome į šią šalį (Joan kilusi iš Kanados), aš buvau vos pramokęs anglų kalbos, tad jai teko man padėti raštu reikšti mintis. Tai man padėjo

[1] March's Thesaurus (angl.). – *Vert. past.*
[2] kelionių, klajonių (vok.). – *Vert. past.*
[3] JAV. – *Vert. past.*

iš esmės suvokti ir išreikšti kai kuriuos pamatinius juslinius ir sąvokinius stebėjimų elementus, o tai vėliau pagelbėjo man suvokti, kas sieja labai skirtingoje visuomeninėje ir kultūrinėje aplinkoje gyvenančių vaikų (taip pat ir Amerikos indėnų) elgesį žaidimų metu, – *regimą* šio elgesio *išraišką* bei įvairius pavidalus įgijusį *slaptą* jo *turinį*. Be to, mes kartu parengėme psichosocialinių gyvenimo pakopų teorijos metmenis. Pastarieji, pavadinti „Sveikos asmenybės augimas ir krizės" (*Growth and Crises of the Healthy Personality*), buvo pristatyti amžiaus vidurio Baltųjų rūmų konferencijoje, skirtoje šiai bendrai temai. O dėl formos ir prasmės, tai visuomet žavėjausi Blake'o teiginiu, jog „Žaidimai ir rūpesčiai yra skirtingais metų laikais nunokstantys vaisiai"; taip „žaidimai ir rūpesčiai" tapo ne tik prasmingu vieno šios knygos skyriaus, bet ir atskiros knygos, apimančios Godkino paskaitas, skaitytas Harvardo universitete, pavadinimu.

Jau nuo pat pradžių *Vaikystė ir visuomenė* buvo gana plačiai skaitoma ir išversta į keletą „užsienio" kalbų – taip pat vokiečių (šia kalba kalbėjau mokyklos metais) ir danų – mano gimtąją kalbą. Beje, kaip tik dabar prieš save turiu knygos *Gyvenimo ratu apėjus – Livsringen slutted: En Studiebog* leidimą danų kalba.

1963 m. išleistos *Vaikystės ir visuomenės* terminų rodyklėje kai kurios sąvokos yra priskiriamos „branduolinių konfliktų" grupei. Šiandieną ieškome šaltinių, kuriais galėtume remtis svarstydami branduolinius klausimus. Taigi labai nustebau, jog šiai temai priskiriami tokie klausimai kaip „pasitikėjimo–nepasitikėjimo" priešpriešа ir tai laikoma svarbiausia gyvenimo problema. Tad leiskite man darsyk pamąstyti apie vieną pirminių „branduolinių konfliktų", būtent – *motinystės* ir *tėvystės* vaidmenį žmogaus gyvenime, ir susieti jį su visuotinio branduolinio ginklavimosi pavojumi. Be abejo, nuo to laiko, kai Freudas atrado „Oidipo kompleksą" ir kitus *esminius konfliktus*, iš esmės prieštaringa tėvystės ir motinystės tema buvo psichoanalitinio mąstymo ašis.

Psichoanalizės požiūriu nagrinėdami tėvystės ir motinystės konfliktą dviejose didžiosiose šių laikų šalyse, susidūrėme su įtakingosios *amerikiečių „Mamytės"* motinystės dilema ir su kartkartėmis istoriškai destruktyviu *„vokiečių tėvo"* tipu. Knygoje minėjome, jog „Mamytės" tipas („mamizmas") įkūnija sudėtinį bruožų paveikslą, ir „nė viena gyva moteris negali turėti visų šių bruožų vienu metu" (p. 342). Vis dėlto apie tai kalbėdamas norėčiau pacituoti vieną bendro pobūdžio teiginį: „Motina tapo *mamyte* tik tada, kai dėl tapačių istorinių lūžių tėvas tapo *tėtušiu*. Mat, išsamiau panagrinėjus, „mamizmas" yra tik nevykęs paternalizmo pakaitalas. Amerikiečių motinos ėmėsi senelių vaidmens, kai tėvai išsižadėjo vadovaujamojo vaidmens šeimoje, švietimo srityje ir kultūriniame gyvenime" (p. 349). Vis dėlto būtų prasminga pasvarstyti, kaip „mamizmo" ir paternalizmo atveju abu tipai – motinystė ir tėvystė – siejosi ir siejasi vienas su kitu. Šioje knygoje taip pat aptariau žiaurios tėvystės patyrimą plėtojantis kariniams judėjimams, o dabar gvildenu šias visuotines temas, siekdamas atskleisti galimą jų reikšmę šiuo istoriniu momentu, kai didžiuliai technologijos pasiekimai mūsų pasauliui kelia visuotinę branduolinę grėsmę. Gali būti, jog žmoniją išgelbės tik visos žmonijos mastu *darnoje* motinos *ir* tėvo GLOBA.

Be abejo, motinoms tenka svarbiausias vaidmuo ankstyvuoju vaikų amžiaus tarpsniu, jos aktyviai dalyvauja švietimo įstaigų ir kitų pamatinių kiekvienos visuomenės institucijų, pavyzdžiui, šeimų ir mokyklų, kasdienėje veikloje, o ekonominio bei politinio gyvenimo kasdienybę, kaip ir karo dvasios puoselėjimą, jos yra linkusios patikėti vyrams, ypač teritorijose, kur viešpatauja įsitikinimas jas juosiančių sienų „šventumu". Vis dėlto išskirtinėje kultūrinėje terpėje išaugusių žmonijos „rūšių" *politinė raida* visuomet kelia visuotinio priešiškumo grėsmę ir suteikia šių grupių nariams galimybę savąją bei jai giminiškas

„rūšis“ suvokti ne tik kaip išskirtines žmonijos gimines, bet ir kaip išskirtinį raidos kelią turinčias *rūšis* arba, kaip esu jas pavadinęs, *„pseudorūšis“*. Naujųjų laikų istorijoje sutinkame blogiausią tokio neapibrėžto, tačiau galingo *„pseudorūšiavimo“* pavyzdį išties šiuolaikiškos ir puikiai apsišvietusios tautos gyvenime – nacizmą. Ėmęsi svarstyti bendrus jo bruožus turėtume laikytis prielaidos, jog, pasitelkus psichoanalizės sąvokas, vaiko raidos plotmėje viena ar kita ideologija grįstas karingumas dažniausiai yra susijęs su *tėviškuoju superego*, t. y. baudžiančiąja ir karinga sąžine. Freudo nuomone, pastaroji žmogui yra būtina, nors, kita vertus, gali jį pastūmėti naikinimo bei savęs sunaikinimo link. Ši karingoji sąžinė apibrėžia žmogaus pakantumo sau ribas ir gali tapti visiško nepakantumo šaltiniu, jei bendrajai žmogaus sąžinei įtakos netenka motinos gimdoma ir maitinama *generatyvinė globos sąžinė*.

Tokį dvilypį – tėvystės ir motinystės – palikimą mes galime įžvelgti kiekvieno žmogaus – ir moters, ir vyro – sieloje, nes kiekvienas asmuo yra turėjęs motiną ir netgi buvęs joje, jai priklausęs iki ankstyvojo savo raidos tarpsnio pabaigos. Be to, *beveik* kiekvieną žmogų, nesvarbu, vyrą ar moterį, globojo motina ar kitos moterys, daugiau ar mažiau išmaniusios, kaip tai daryti. Vadinasi, kiekvienas vyras patyrė, kas yra motinystė, ir sielos gilumoje yra susitapatinęs su motinos paveikslu. Galima sakyti, jog kiekvienas vyras turi savyje motiną. Taip pat ir kiekvienai moteriai vaikystėje teko susidurti su tėvo ar kitų vyrų įpročiu griežčiau ar švelniau pamokslauti. Taigi abiejų lyčių žmonėms yra tekę matyti atlaidžią (it madonos) motinos veido išraišką ir tėvo veidą, skleidžiantį piktą ir perdėm sąžiningą „pranašesnės rūšies“ reiklumą sau bei pasiryžimą imtis prievartos ar jėgos veiksmų, atitinkančių tam tikromis istorinėmis ar asmeninėmis aplinkybėmis gyvuojančias dorovės normas.

Beje, nors su anksčiau minėtomis temomis tai siejasi tik šiuo bendriausiu ryšiu, ankstyvuosiuose mūsų stebėjimų užrašuose gana

daug dėmesio skiriama „vidinės“ ir „išorinės“ erdvės panaudojimo skirtumams, nustatytiems stebint mergaičių ir berniukų žaidimą, taip pat ir bendrą suaugusiųjų santykį su tikrove bei orientaciją joje. Viena iš tokių visuotinių temų, būtent – *išganymo idėjos* sklaidos įvairiais istorijos laikotarpiais tema yra įsipynusi į vėlesniuosius mano darbus: pirmiausia ją galima įžvelgti knygoje *Jaunasis Liuteris*, vėliau – vidurinio amžiaus sulaukusio *Gandžio tiesoje* ir galiausiai – straipsnyje „Galilėjaus posakiai ir savojo Aš pojūtis“, išspausdintame *Yale Review*.

Knygos pabaigoje pateikiau keletą apibendrinančių minčių, kad būtų aiškesnė kryptis, kuria kelias, jau nueitas per *Vaikystę ir visuomenę*, dar gali mus nuvesti. Aš atskleidžiu visuotinę vidinės ir išorinės žmogiškosios erdvės perspektyvą, pagrįstą istorine nuovoka ir politinėmis priemonėmis įtvirtinta technologija. Tačiau tokia perspektyva neatsiejama nuo būtinybės, kad ateities tėvystė ir motinystė remtųsi priešybių vienybe, apimančia motinos gebėjimą dalytis žemės erdve ir tėvo nusiteikimą saugoti bei ginti šią erdvę.

Erikas H. Eriksonas

Antrojo leidimo pratarmė

Skaitant pirmojo knygos leidimo pratarmę man į akis krito žodžių junginys „konceptualūs kelionės užrašai“, tad paryškinau jį kursyvu, nes tuo metu ieškojau pasakymo, galinčio paaiškinti šios knygos paskirtį. Rašyta kaip papildoma Amerikos gydytojų, psichologų ir socialinių darbuotojų ugdymo medžiaga, ši knyga surado savąjį kelią – pas įvairių mokslo sričių studentus bei doktorantus šioje ir daugelyje kitų šalių. Tad reikėjo knygą pakartotinai išleisti, iš pradžių ją peržiūrėjus bei pataisius.

Kartkartėmis mane trikdydavo mintis, jog šią knygą skaito daug jaunų, taip pat ir vyresnio amžiaus žmonių, neturinčių klinikinės patirties. Prieš pradėdamas peržvelgti knygą šį klausimą iškėliau Harvardo universiteto pirmakursių seminare, kuriam tuo metu (1961–1962 m.) vadovavau. Tuomet suvokiau, kad asmeninio ryšio pojūtis, į gera tai ar į bloga, paprastai kylantis skaitant kelionės užrašus, išties gali pagelbėti jauniems žmonėms įgyti pirmąjį kryptingą supratimą apie sritį, kurios žinios skverbiasi į jų savimonę bei žodyną iš daugybės įvairių šaltinių. Beje, mano studentai kone vienbalsiai nusprendė, jog man nevertėtų nieko iš esmės keisti – tarsi būtų norėję pasakyti, jog skubotai taisyti savo jaunystės klajonių užrašus senyvam žmogui nederėtų. Dėkoju jiems už jų stropumą ir rūpestį.

Kita vertus, šia knyga buvo naudojamasi rengiant specialistus, savo darbe susidursiančius su psichoanalize. Šiuo atveju

taip pat priėjau išvadą, jog knygos trūkumai yra neatsiejami nuo jos – užrašų apie pirmąjį vieno specialisto ieškojimų tarpsnį – pobūdžio. Be to, kaip ir dauguma pirmųjų kelionių, ši knyga palieka įspūdžius, kurių sugrįžus į kadaise aplankytas vietas nebeįmanoma išdildyti arba pakeisti. Būtent todėl šią knygą peržiūrėjau vien tam, kad patikslinčiau pradinius savo siekius, ir papildžiau ją tik to paties laikotarpio, kuriuo ji buvo rašoma, duomenimis.

Taigi peržiūrėdamas pirmąjį knygos leidimą visų pirma pataisiau vietas, kurias iš naujo skaitant man pačiam buvo sunkoka suprasti. Be to, išplėčiau bei patikslinau apibrėžimus ir paaiškinimus, kuriuos dažnai klaidingai suprasdavo arba nesyk prašydavo paaiškinti įvairių dalykų studentai. Pirmosios dalies pabaiga bei trečioji dalis gerokai papildytos. Galiausiai išnašose pateikiau savo inicialais pažymėtas pastabas – kritiškus prieš pusantro dešimtmečio parašytų savo žodžių apmąstymus bei nuorodas į vėlesnius savo darbus, kur plėtojau šioje knygoje pradėtas gvildenti temas.

Pirmojo leidimo pratarmėje esančioje padėkoje nepaminėtas šiandien jau miręs Davidas Rapaportas. Jis perskaitė rankraštį, tačiau prieš atiduodamas knygą spaudai nebuvau gavęs jo pastabų (kokios jos būdavo išsamios, puikiai žino visi jį pažinojusieji). Vėliau mums teko dirbti kartu, ir jis daugiau nei kas kitas (taip pat ir aš pats) prisidėjo atskleidžiant teorines mano darbo potekstes bei jo ryšį su kitų psichoanalizės ir psichologijos specialistų darbais. Tad man belieka su dideliu dėkingumu pateikti nuorodas į jo darbus, kuriuose rasite išsamias bibliografines nuorodas.

Rengdamas ilgesnius antrojo leidimo priedus, rėmiausi šiais darbais: „Sex Differences in the Play Construction of Pre-Adolescents“ („Lyčių skirtumų raiška konstrukciniuose paauglių

žaidimuose"), *Journal of Orthopsychiatry*, XXI, 4, 1951; ir „Growth and Crises of the 'Healthy Personality'" („'Sveikos asmenybės' augimas ir krizės"), *Symposium on the Healthy Personality* (1950), M. J. E. Senn, editor, New York, Josiah Macy, Jr. Foundation.

Erik Homburger Erikson

Center for the Advanced Study
in the Behavioral Sciences
(Aukštesniųjų elgesio mokslų studijų centras)
Stanfordas, Kalifornijos valstija
1963, kovas

Pirmojo leidimo pratarmė

Pratarmė suteikia autoriui galimybę būsimiems jo knygos skaitytojams perteikti vėlesnes, jau baigus darbą kilusias mintis. Žvelgdamas į visa, ką yra parašęs, jis gali pabandyti nusakyti, kas laukia jo knygos skaitytojo.

Visų pirma šios knygos ištakos glūdi praktinėje psichoanalitiko veikloje. Svarbiausi jos skyriai pagrįsti pavyzdžiais bei situacijomis, kurias buvo būtina paaiškinti ir pataisyti: mažų vaikų neurozės; Amerikos indėnų apatija; karo dalyvių sutrikusi jausena; jaunų nacių puikybė. Šiais, taip pat ir visais kitais atvejais psichoanalizės metodu atskleidžiamas konfliktas, nes šis metodas iš pradžių buvo skirtas darbui psichikos sutrikimų srityje. Freudas savo darbuose itin išsamiai ištyrė neurotinį konfliktą kaip žmogaus elgesio apraišką. Vis dėlto šioje knygoje vengiama daryti skubotą išvadą, jog santykinai pažangios mūsų žinios apie neurozę suteikia mums galimybę į visuotinius reiškinius – kultūrą, religiją, perversmus – žvelgti kaip į neurozės atitikmenis, kad būtų lengviau juos suprasti. Mes pasirinkome kitą kelią.

Šių dienų psichoanalizė tyrinėja žmogaus *ego*: ši sąvoka įprasmina žmogaus gebėjimą sutelkti savo patirtį bei veiksmus į visumą, padedančią jam prisitaikyti prie tikrovės. Nuo sąlygų, bukinančių ir iškreipiančių asmens *ego*, psichoanalitikų žvilgsnis pamažėle krypsta prie *ego* ištakų, glūdinčių visuomenės sandaroje. Mes siekiame jas pažinti ne tam, kad pasiūlytume skubotai pagamintą vaistą nuo skubotai nustatytų visuomenės

negalių, bet visų pirma tam, kad galėtume suformuluoti savo teorijos metmenis. Šia prasme mūsų knyga yra psichoanalitinis darbas, kuriame nagrinėjamos *ego* ir visuomenės sąsajos.

Tai knyga apie vaikystę. Gali nutikti taip, kad, peržvelgę daugybę darbų istorijos, visuomenės bei dorovės temomis, juose terasime vos keletą užuominų apie tai, kad visi žmonės iš pradžių būna vaikai ir kad visų tautų kelias prasideda nuo lopšio. Žmoniškumas suteikia galimybę ilgai gyventi vaikystės pasaulyje, o aukšta kultūra – gyventi jame dar ilgiau. Per ilgą savo vaikystę žmogus tampa technikos ir proto virtuozu; kita vertus, žmogaus sieloje vaikystė įbrėžia visą gyvenimą išliekantį emocinio nebrandumo pėdsaką. Gentys ir tautos, dažnai visai nesąmoningai, vaikų ugdymu naudojasi tam, kad jų vaikai įgytų tam tikrą brandžios žmogaus tapatybės atmainą – savitą vientisumo formą; tačiau kaip tik todėl šioms gentims bei tautoms buvo ir yra būdingos nepagrįstos baimės, kylančios iš tos pačios savitai panaudotos vaikystės patirties.

Ką apie tai galėtų pasakyti praktikuojantis gydytojas? Manau, jog psichoanalitinis metodas iš esmės yra istorinis metodas. Netgi tuomet, kai šiuo metodu nagrinėjami medicininiai duomenys, į juos žvelgiama kaip į ankstesnės patirties funkciją. Teiginys, jog psichoanalizė nagrinėja brandos ir infantilumo bei naujausio ir archajinio sąmonės klodų konfliktą, reiškia tai, jog psichologinę žmonijos raidą psichoanalitikai tiria, analizuodami pavienių žmonių asmenybes. Tuo pat metu psichoanalizė padeda aiškiau suvokti tiesą, jog žmonijos istorija yra didžiulio masto pavienių žmonių gyvenimo ciklų apykaita.

Šioje knygoje rašoma apie istorinius procesus. Vis dėlto psichoanalitikas yra savitas, galbūt naujo tipo istorikas: įsipareigojęs keisti stebimą reiškinį, jis pats tampa tiriamo istorinio proceso dalimi. Dirbdamas psichoterapeutu, jis turi suvokti savo paties atsaką į stebimą reiškinį: jo kaip stebėtojo „būsenos“ tampa pačiomis jo tyrimo priemonėmis. Todėl nei siekis

terminijos plotmėje lygiuotis į objektyvesnius mokslus, nei orus atsiribojimas nuo vienadienės sumaišties negali ir neturėtų psichoanalizei sukliudyti būti, H. S. Sullivano žodžiais tariant, „dalyvavimu pagrįstu" sistemišku metodu.

Tokiomis aplinkybėmis ši knyga yra ir turi būti subjektyvi, tarsi *„konceptualūs kelionės užrašai"*. Rengdamas šią knygą nesistengiau parinkti atitinkamas citatas ar sistemingai pateikti nuorodas į kitus šaltinius. Apskritai pastangos miglotas reiškinių prasmes patvirtinti lyg ir sąžiningai pateikiant bent kiek panašesnes atitinkamų reiškinių sampratas iš kitų kontekstų yra ne itin vaisingos.

Asmeniškumo atspalvį turintis šio darbo pobūdis skatina mane trumpai papasakoti apie savo išsilavinimą bei žmones, palikusius ryškiausią pėdsaką intelektiniame mano gyvenime.

Į psichologijos sritį atėjau iš meno pasaulio, ir bent jau tai paaiškina, o gal ir pateisina aplinkybę, jog skaitytojas kartkartėmis suvoks mane tapant reiškinių foną bei antrąjį jų planą kaip tik tose knygos vietose, kur jis veikiau norėtų aptikti pačius reiškinius bei jų sampratą. Šią neišvengiamą tikrovę man teko paversti stipriąja savo darbo puse – knygoje dėstomas mintis daugiausia grindžiau pavyzdžiais bei aprašymais, o ne teoriniais argumentais.

Su vaikais pirmąsyk tiesiogiai susidūriau Vienoje, mažoje Amerikiečių mokyklėlėje, kurioje dirbo Dorothy Burlingham ir Eva Rosenfeld; jos direktorius buvo Peteris Blosas. Praktinę savo veiklą pradėjau dirbdamas vaikų psichoanalitiku, o mano mokytojai šiuo laikotarpiu buvo Anna Freud ir Augustas Aichhornas. Buvau baigęs Vienos psichoanalizės institutą.

Pirmąją intelektinę patirtį šioje šalyje man suteikė Henry A. Murray ir jo bendradarbiai Harvardo psichologijos klinikoje. Ne vienus metus turėjau nuostabią galimybę ilgai kalbėtis su antropologijos specialistais, visų pirma – su Gregory Batesonu, Ruth Benedict, Martinu Loebu ir Margaret Mead. Scudderis

Mekeelis ir Alfredas Kroeberis mane įvedė į praktinės veiklos „lauką“. Būtent šie žmonės man daug padėjo, kai rašiau antrąją šios knygos dalį. Be to, neįstengčiau suminėti visų tų dalykų, už kuriuos esu dėkingas Margaret Mead.

Palyginamasis mano požiūris į vaikystę rutuliojosi, kai pradėjau tiriamąjį darbą (pirmasis žmogus, paskatinęs mane jo imtis, buvo Lawrence'as K. Frankas). Josiaho Macy (jaunesniojo) fondo suteikta stipendija suteikė man galimybę prisidėti prie vaikų neurozių (užuomazgos būsenos) tyrimo, tuomet vykusio Jeilio universitete (Medicinos fakulteto Psichiatrijos katedroje bei Žmonių santykių institute); gavęs Visuotinio švietimo tarybos (General Education Board) stipendiją, dalyvavau ilgalaikiame Kalifornijos vaikų tyrime, kuriam vadovavo Jean Walker Macfarlane (Berklyje, Kalifornijos universitete, Vaikų gerovės institute).

Šią knygą redagavo mano žmona Joan Erikson.

Kai buvau bebaigiąs rankraštį, mane konsultavo Helen Meiklejohn, taip pat Gregory Batesonas, Wilma Lloyd, Gardneris ir Lois Murphy, Laurence'as Searsas ir Don MacKinnonas. Esu jiems už tai dėkingas.

Knygoje sutiksite keletą pramanytų vardų: Semas, Ana ir Piteris, Jūrų pėstininkas, Džimas iš sijų genties ir šamanė Fani, Džina ir jos motina Meri ir kiti. Visi jie buvo mano pacientai bei žmonės, patys to nežinodami, tapę ryškiais elgesio „pavyzdžiais“, kurie ne vienus metus gyvavo mano atmintyje, ilgainiui pasidarė dar skaidresni, bendresni ir reikšmingesni. Turiu vilties, jog, pasakodamas apie šiuos žmones, perteikiau savo dėkingumą jiems, tapusiems šių aiškesnės minties paieškų dalininkais.

Kai kurių žinių man pateikė šie asmenys ir kolektyvai: dr. Frankas Fremontas-Smithas – Harvardo universitetas, Medicinos fakultetas, Neuropsichiatrijos katedra; dr. Felice Begg-Emery,

dr. Marian Putnam ir Ruth Washburn – Jeilio universitetas, Medicinos fakultetas, Psichiatrijos katedra; dr. Mary Leitch – Southardo mokykla, Menningerio fondas; Wilma Lloyd – East Bay vaikų ligoninė, Vaikų raidos centras; dr. Emanuelis Windholzas – Veteranų reabilitacijos klinika, Mount Zion ligoninė; San Francisko valstybinės vidurinio lavinimo mokyklos, Pagalbos vaikams klinika.

Kai kurios šios knygos dalys yra pagrįstos šiais anksčiau spausdintais mano darbais: „Configurations in Play: Clinical Observations" („Žaidimų konfigūracijos: klinikiniai stebėjimai"), *Psychoanalytic Quarterly*; „Problems of Infancy and Early Childhood" („Kūdikystės ir ankstyvosios vaikystės problemos"), *Cyclopaedia of Medicine, Etc.*, Second Revised Edition, Davis and Company; *Studies in the Interpretation of Play: 1. Clinical Observation of Play Disruption in Young Children (Žaidimo aiškinimo studijos: I. Klinikinis nutrūkusio mažų vaikų žaidimo stebėjimas)*, Generic Psychology Monographs; „Observations on Sioux Education" („Pastabos sijų švietimo klausimu"), *Journal of Psychology*; „Hitler's Imagery and German Youth" („Hitlerio vaizdiniai ir Vokietijos jaunimas"), *Psychiatry*; *Observations on the Yurok: Childhood and World Image (Pastabos apie jurokų gentį: vaikystė ir pasaulėvaizdis)*, University of California Publications in American Archaeology and Ethnology; „Childhood and Tradition in Two American Indian Tribes" („Vaikystė ir dviejų Amerikos indėnų genčių tradicijos"), *The Psychoanalytic Study of the Child*, I, International Universities Press (peržiūrėtas ir pakartotinai išspausdintas žurnale *Personality*, redaktoriai Clyde'as Kluckhohnas ir Henry A. Murray; leid. Alfred A. Knopf); „Ego Development and Historical Change" („Ego raida ir istoriniai pokyčiai"), *The Psychoanalytic Study of the Child*, II, International Universities Press.

Erikas Homburgeris Eriksonas

Orinda, Kalifornija

Vaikystė ir visuomeninio gyvenimo modalumai

Paciento ligos istorijos svarba ir santykinumas

Kiekvienoje mokslo srityje iškyla visai paprastų, tačiau labai trikdančių klausimų, nes visi mėginimai juos nagrinėti baigiasi tuščiai, o daugelis mokslininkų nuolat pakliūva į keblią padėtį. Psichopatologijos specialistams nuolat kildavo klausimų apie neurotinio sutrikimo buvimo vietą ir priežastį. Ar jis turi aiškią pradžią? Kur jis slypi – kūne ar sieloje, asmenyje ar visuomenėje, kurioje šis gyvena?

Ištisus šimtmečius šias temas labai rimtai svarstė dvasininkai, jie bandė paaiškinti pamišimo kilmę: gal kaltas žmogų apsėdęs velnias, o gal – ūmus smegenų uždegimas. Tokia paprasta priešpriešа mūsų dienomis jau atrodo pasenusi. Pastaraisiais metais prieita prie išvados, kad neurozė yra psicho- *ir* somatinė, psicho- *ir* visuomeninė, taip pat *tarp*asmeninė.

Dažniausiai diskusijos minėta tema atskleidžia, jog ir naujieji neurozės apibrėžimai – tai tik skirtingi kelių savarankiškų sąvokų – siela ir kūnas, individas ir grupė – deriniai. Vietoj „arba...arba“ dabar vartojame žodelį „ir“, tačiau tebesilaikome bent jau semantinės prielaidos, jog siela yra „kažkas“ kita nei kūnas, o visuomenė – „kažkas“ kita nei individas.

Psichopatologija – medicinos kūdikis, o medicina atsirado dėl to, kad žmonės siekė nustatyti ligos vietą ir priežastis. Mūsų mokymo įstaigos lieka ištikimos šiam siekiui, kuris ir kenčiantiems, ir skiriantiems pagalbos priemones teikia stulbinantį pasitikėjimą; įkvėptą mokslo tradicijų ir prestižo. Patogu laikytis nuomonės, jog neurozė yra liga, nes ji išties panaši į negalavimą. Juk neurozę dažnai lydi konkretūs nusiskundimai kūno sveikata, o tokiu atveju sugebame pasitelkti tinkamas pagalbos priemones (tiek individualiu, tiek epidemiologiniu lygmeniu). Šių priemonių dėka mūsų dienomis daugeliu ligų sergama kur kas rečiau, o nuo kai kurių ligų miršta mažiau žmonių.

Vis dėlto ne viskas taip paprasta. Jei laikysimės nuomonės, jog neurozė yra liga, anksčiau ar vėliau susidursime su klausimu, kas yra liga. Taip ir neįgiję aiškesnės sampratos, kas yra neurozė, suvokiame dar ir tai, jog kai kurios paplitusios ligos – širdies ar skrandžio – įgyja visiškai naują reikšmę, jei tapatiname jas su neurozės simptomais ar bent jau laikome tam tikro pagrindinio sutrikimo požymiais, o ne periferiniais sutrikimais pavienėse ligos apimtose kūno dalyse.

Štai taip naujausioji „klinikinės“ priemonės reikšmė netikėtai tampa artima seniausiai jos reikšmei. „Klinikine“ priemone kadaise buvo vadinama dvasininko pareiga ligoniui, kai kūno kova, regis, artėdavo prie pabaigos ir reikėdavo išlydėti vienišą sielą, keliaujančią pas Kūrėją. Tiesą sakant, viduramžių istorijoje buvo metas, kai gydytojas privalėjo kviesti dvasininką,

jei nepavykdavo įveikti ligos per tam tikrą laiko tarpą. Buvo manoma, jog tokiu atveju negalavimas, kaip šiandien pasakytume, yra psichosomatinės prigimties. Žodis „klinikinis" jau labai seniai nusivilko dvasininko apdarą, tačiau mūsų dienų patirtis vėl paryškina senąjį reikšmės atspalvį. Juk nesvarbu, kurią vietą, kaip ir kodėl neurozės kamuojamam žmogui sopa, jis yra sužalotas į pačią šerdį (šią tvarkomą ar tvarkančiąją šerdį galime pavadinti skirtingai). Nors tokiam žmogui dar ir ne metas stoti mirties akivaizdoje, jis patiria stingdančią vienatvę, izoliaciją ir savo patirties sutrikimą, kurį vadiname neurotiniu nerimu.

Kad ir kaip psichoterapeutas siektų prestižo, solidumo bei sėkmės pasitelkdamas biologinius ir fizinius atitikmenis, tačiau galiausiai jis vis tiek susidurs su *žmogaus nerimu.* Todėl prieš pradėdamas išsamiau kalbėti apie tokių atitikmenų taikymo galimybes, jis turėtų aiškiai išdėstyti, kokiomis nuostatomis grindžia praktinę savo veiklą.

Kaip tik dėl to šią knygą pradedame patologijos pavyzdžiu iš vaiko ligos istorijos. Nagrinėsime staigią sunkaus somatinio sutrikimo pradžią. Nesistengsime išskirti ir ilgiau tyrinėti vieno kurio šio atvejo mechanizmo, bet atsitiktine tvarka apžvelgsime įvairius šios ligos veiksnius ir pamėginsime konkrečiau nurodyti tokio sutrikimo sritį.

1. Neurologinė mažo berniuko krizė: Semas

Ankstų rytą viename mažame Šiaurės Kalifornijos mietelyje trejų metų mažylio mama pabudo nuo keistų garsų, sklindančių iš berniuko kambario. Atskubėjusi prie vaiko lovelės motina išvydo jį ištiktą siaubingo priepuolio. Šis priepuolis jai labai priminė miokardo infarktą, nuo kurio prieš penkias dienas mirė berniuko močiutė. Ji iškvietė gydytoją, o šis nustatė

epilepsijos priepuolį. Jis paskyrė berniukui raminamųjų vaistų ir išsiuntė berniuką į netoliese esančio rajono centrinę ligoninę. Ligoninės darbuotojai nesiėmė diagnozuoti ligos dėl jauno paciento amžiaus ir vaistų poveikio prieš atvykstant į ligoninę. Po kelių dienų išleistas namo berniukas atrodė visiškai sveikas, visi neurologiniai refleksai buvo normalūs.

Tačiau po mėnesio, radęs kieme negyvą kurmį, mažasis Semas liguistai sunerimo. Jo motina stengėsi atsakyti į labai rimtus jo klausimus apie mirtį. Jis nenoriai susiruošė miegoti pareiškęs, jog motina, matyt, taip pat nieko apie tai nežino. Naktį jis suriko, vėmė, akys ir burna ėmė trūkčioti. Šį kartą pakviestas gydytojas suspėjo pamatyti priepuolio kulminaciją, kai stiprūs traukuliai apėmė visą dešinę berniuko kūno pusę. Ligoninės darbuotojai, kaip ir į namus atvykęs gydytojas, nustatė epilepsijos priepuolį, jo kilmę aiškindami galimu kairiojo smegenų pusrutulio pažeidimu.

Kai praėjus dviem mėnesiams berniukas atsitiktinai delne sutraiškė peteliškę, jį ištiko trečias priepuolis. Tada ligoninėje buvo įrašyta diagnozės pataisa: „Skatinantis veiksnys: psichologinis stimulas". Kitaip tariant, dėl galimos smegenų patologijos šis vaikas stokojo atsparumo traukulių protrūkiui, tačiau priepuolis prasidėdavo būtent nuo psichologinio stimulo – minties apie mirtį. Šiaip nei jo gimimo istorija, nei kūdikystės eiga, nei neurologinė būklė tarp priepuolių nesuteikė žinių apie konkrečią patologiją. Apskritai jo sveikata buvo puiki. Jis buvo gerai maitinamas, o encefalogramos duomenys tuo metu rodė tik tai, jog „epilepsijos tikimybė išlieka".

Koks gi buvo „psichologinis stimulas"? Akivaizdu, jog jis siejosi su mirtimi: negyvas kurmis, negyva peteliškė. Taip pat vertėtų prisiminti Semo motinos žodžius, jog pirmojo savo priepuolio metu berniukas atrodė be galo panašus į mirštančią savo močiutę.

Štai keletas faktų apie močiutės mirtį.

Prieš keletą mėnesių Semo tėvo motina pirmąsyk atvyko paviešėti į naujuosius šeimos namus X miestelyje. Namuose buvo jaučiama įtampa, trikdžiusi Semo motiną daug labiau, nei ji pati manė. Šis apsilankymas jai reiškė patikrinimą, ar ji gerai rūpinasi savo vyru ir vaiku. Kėlė rūpestį ir močiutės sveikata. Tuomet mažasis berniukas mėgo paerzinti žmones, tad buvo įspėtas, jog močiutės širdis ne iš stipriųjų. Semas pažadėjo tausoti močiutės sveikatą ir iš pradžių viskas klostėsi gerai. Vis dėlto motina vengė palikti juos vienu du, nes judrus berniukas negalėdavo ilgai išbūti ramus. Motinai atrodė, jog jis darosi vis labiau išbalęs ir įsitempęs. Vieną dieną motina valandėlę paliko vaiką uošvės globai ir nepastebėta išėjo iš namų. Grįžusi ji rado senutę ant grindų, ištiktą miokardo infarkto. Vėliau močiutė papasakojo, kad berniukas užlipo ant kėdės ir nukrito žemyn. Buvo akivaizdu, jog erzindamas močiutę Semas tyčia darė tai, ką ji draudė. Močiutė gulėjo ligos patale keletą mėnesių, bet taip ir nepasveiko. Ji mirė likus keletui dienų iki pirmojo berniuko priepuolio.

Išvada buvo visiškai aiški: gydytojų nustatytas „psichologinis stimulas" šiuo atveju siejosi su močiutės mirtimi. Tai patvirtino ir motina, prisiminusi vieną aplinkybę, kuri anksčiau atrodė neverta dėmesio: tą vakarą, kurį vėliau kilo priepuolis, ruošdamasis poilsiui berniukas sudėjo pagalves vieną ant kitos (taip darydavo jo močiutė, kad išvengtų kraujo sąstovio) ir nuėjo miegoti beveik sėdomis – visai kaip ir močiutė.

Nors ir keista, motina norėjo, kad berniukas nesužinotų apie savo močiutės mirtį. Pirmąjį rytą po jos mirties motina pasakė, jog močiutė išvyko ilgon kelionėn į Sietlą. Jis pravirko ir paklausė: „Kodėl ji neatsisveikino su manimi?" Jam buvo atsakyta, jog nelikę laiko. Kai iš namų nešė paslaptingą, didžiulę dėžę, motina pasakė, jog į ją sudėtos močiutės knygos.

Tačiau Semas nebuvo pastebėjęs močiutės nei atsivežant, nei skaitant tokios gausybės knygų, be to, jis negalėjo suprasti, kam paskubomis suvažiavę giminaičiai lieja ašaras dėl knygų dėžės. Suprantama, abejojau, jog berniukas išties patikėjo visa šia istorija, o ir pačią motiną glumino keletas mažojo erzintojo pastabų. Sykį ji paprašė Semą surasti kažkokį daiktą, bet vaikas, nepanorėjęs jo ieškoti, pašaipiai tarė: „Jis išvyko toliii, toliii – iki paties Sietlo". Nors apskritai Semas buvo judrus vaikas, vėliau lankydamas žaidimų grupę (tai įėjo į jo gydymo planą) jis paprastai užsisvajodavo ir susikaupęs vieną po kitos statė įvairiausias pailgas dėžes, o jų visų dangčius kruopščiai pritvirtindavo. Tuokart berniuko keliami klausimai patvirtino nuojautą, jog jis mėgina įsivaizduoti, ką reiškia būti uždarytam pailgoje dėžėje. Vis dėlto jis nesutiko išklausyti pavėluoto motinos (dabar jau beveik maldaujančios jos paklausyti) paaiškinimo, jog iš tiesų močiutė mirė. „Tu meluoji, – tarė jis. – Ji yra Sietle ir mes dar susitiksime."

Tai, ką lig šiol apie berniuką pasakojome, pakankamai gerai atskleidžia, jog Semas – gana įnoringas, judrus ir ne pagal amžių sumanus berniukas, tad ne taip jau paprasta jį apgauti. Ambicingi tėvai kūrė savo sūnui sėkmingus planus: turėdamas tokią galvą jis galėtų stoti į koledžą ar medicinos mokyklą, o galbūt studijuoti teisę. Jie kaip įmanydami skatino berniuko amžiui neįprasto sumanumo bei smalsumo raišką. Semas visuomet buvo užsispyręs, nuo pirmųjų savo gyvenimo dienų nelinkęs sutikti su atsakiusiuoju „ne" arba „galbūt". Jei tik sugebėdavo pasiekti, jis tuoj pat trenkdavo. Ten, kur jis gimė ir iš pradžių augo, toks polinkis visai galėjo praversti. Kaimynystėje gyveno įvairių tautybių žmonės, tad tikėtina, jog berniukas gana anksti patyrė, kaip svarbu išmokti suduoti pirmam – dėl visa ko. Tačiau dabar jie, vienintelė žydų šeima, gyveno nedideliame, bet klestinčiame miestelyje. Jiems teko mažąjį berniuką

perspėti, kad nemuštų vaikų, nevargintų damų pernelyg dažnais klausimais ir, dėl Dievo, taip pat dėl naudos, gražiai elgtųsi su kitų tautų žmonėmis. Ankstesnėje aplinkoje berniukas buvo skatinamas siekti idealaus įvaizdžio – būti šauniu vyruku (kieme) ir sumaniu berniuku (namuose). Vėliau jam teko užduotis nedelsiant tapti žmogiuku, apie kurį kitų tautybių vidurinės klasės atstovai kalbėtų: „Tai mielas mažas berniukas, nors ir žydas". Semas labai išradingai atliko šią užduotį, pritaikęs savo agresyvumą mažo sąmojingo erzintojo vaidmeniui.

Taigi „psichologinis stimulas" įgyja ir daugiau matmenų. Visų pirma Semas visuomet buvo dirglus ir agresyvus vaikas. Kitų žmonių siekis berniuką suvaržyti jį erzino, o jo paties pastangos susilaikyti kėlė didžiulę įtampą. Šias berniuko savybes galėtume pavadinti „*konstituciniu nepakantumu*". Žodis „konstitucinis" šioje vietoje reiškia tik tai, jog vaikui būdingo nepakantumo negalime susieti su jokiu ankstesniu įvykiu; berniukas visuomet toks buvo. Tik reikėtų pridurti, kad jis niekuomet nepykdavo ilgai, buvo švelnus, be to, nepaprastai energingas ir gyvas. Dėl šių bruožų jam prigijo pikta nelinkinčio išdaigininko vaidmuo. Vis dėlto maždaug tuomet, kai šeima laukė atvykstant močiutės, berniuko nuotaika kažkodėl subjuro. Jis smarkiai, net iki kraujo, sumušė kitą vaiką. Kilo grėsmė būti atstumtiems. Semui, judriam ekstravertui, teko „kalėti" namuose ir būti su močiute, o ją erzinti tėvai buvo uždraudę.

Ar berniuko agresyvumas buvo epileptinės jo konstitucijos bruožas? Šito aš nežinau. Jo judrumas nebuvo nei karštligiškas, nei beprotiškas. Tikra yra tai, jog visi trys pirmieji, stipriausi priepuoliai siejosi su mintimis apie mirtį, o du vėlesni ištiko išsiskyrus iš pradžių su vienu, o vėliau – su kitu terapeutu. Taip pat tiesa, kad daug dažnesni silpni priepuoliai (jų metu berniuko žvilgsnis tapdavo negyvas, jis springdavo, alpdavo, o atsitokėjęs tuojau pat sunerimęs klausdavo: „Kas nutiko?")

paprastai kildavo tuojau pat po staigių, agresyvių berniuko poelgių ar žodžių. Kartais jis sviesdavo į praeivį akmenį, kitąsyk tardavo: „Dievas yra niekšas“ arba „Visas pasaulis pilnas niekšų“, o savo motinai: „Tu – pamotė“. Gal berniukas jautė poreikį atgailauti už šiuos primityvios agresijos protrūkius ir priepuoliai buvo būdas tai padaryti, o galbūt šiais ūmiais veiksmais vaikas norėjo žūtbūt išsikrauti, nujausdamas artėjant priepuolį.

Išanalizavęs gydytojo surašytą ligos istoriją ir išklausęs motinos pasakojimo, ėmiausi gydyti berniuką, kai nuo jo ligos pradžios buvo praėję maždaug dveji metai. Netrukus buvau vieno nestipraus jo priepuolio liudytojas. Mudu žaidėme domino, o aš, norėdamas įvertinti jo atsparumą, stengiausi (nors tai nebuvo paprasta), kad jis nuolat pralaimėtų. Berniukas labai išbalo ir visas jo žvalumas išblėso. Staiga jis atsistojo, čiupo guminę lėlę ir kirto man per veidą. Smūgis buvo stiprus. Tuomet jo žvilgsnis tapo bereikšmis, jis paspringo ir atrodė, jog tuojau pradės vemti, vos neparado sąmonės. Atsigavęs prikimusiu balsu primygtinai pasakė „tęskime“ ir surinko į vieną vietą domino kaladėles, nes buvo jas išvartęs. Statydami erdvines figūras vaikai yra linkę išreikšti visa, ko nesugeba arba nedrįsta išsakyti. Skubiai perstumdęs kaladėles, Semas iš jų sudėjo pailgą, stačiakampę konfigūraciją – didelių dėžių, kokias mėgo vaikų darželyje, miniatiūrą. Visos domino kaladėlės žvelgė į vidų. Atsigavęs jis suprato ką padaręs ir vos pastebimai nusišypsojo.

Jaučiau, jog jis buvo pasirengęs išgirsti, ką man pavyko suprasti.

Aš tariau:

– Norėdamas pamatyti savo kaladėlių taškelius, tu turėtum atsidurti šioje mažoje dėžutėje, lyg numirėlis karste.

Jis sušnibždėjo:

– Taip.

– Greičiausiai tai reiškia tavo būgštavimus, jog už tai, kad smogei man, tavęs laukia mirtis.

Sulaikęs kvapą Semas paklausė:

– Ar laukia?

– Žinoma, ne. Tačiau, kai karste išnešė močiutę, tu tikriausiai pamanei esąs kaltas dėl jos mirties, todėl ir pats nusipelnęs mirti. Štai kodėl darželyje tu statei tas dideles dėžes – lygiai tokias, kaip štai ši maža dėžutė, kurią šiandien sudėliojai. Iš tiesų kaskart, kilus priepuoliui, tu turbūt manydavai, jog netrukus mirsi.

– Taip, – lyg ir susidrovėjęs atsakė jis, nes iš tiesų niekuomet nebuvo man prisipažinęs, jog matė savo senelės karstą ir žinojo senelę mirus.

Gali kilti mintis, jog visa tai prasimanymas. Vis dėlto tuo pat metu dirbau ir su berniuko motina, norėdamas suvokti jos vaidmenį šioje istorijoje. Apie tai verta išsamiau pakalbėti, nes kiekvienas „psichologinis stimulas" mažo vaiko gyvenime (kad ir kaip giliai jis slypėtų) yra svarbiausio neurotinio motinos konflikto atitikmuo. Ir tikrųjų motina prisiminė (nors ir teko įveikti nemažą emocinį pasipriešinimą) vieną tai patvirtinančią aplinkybę. Tuo metu, kai motina įtemptai ruošėsi vyro motinos viešnagei, Semas metė jai į veidą lėlę. „Tyčia" ar ne, tačiau vaikas nusitaikė pernelyg taikliai: iškliho vienas priekinis motinos dantis. Priekinis dantis – dėl daugelio priežasčių yra brangus turtas. Motina čia pat berniukui atsilygino smūgiu – stipresniu ir piktesniu nei bet kada anksčiau. Ji nepareikalavo danties už dantį, tačiau toks atsakas apstulbino ir Semą, ir pačią motiną – ji nė nemanė turinti tiek įniršio.

O galbūt Semas tai pajuto anksčiau nei pati motina? Šis klausimas yra svarbiausias. Esu įsitikinęs, jog berniuko nepakantumas agresijai ilgainiui stiprėjo dėl visa apimančios smurto nuojautos, lydinčios jo šeimą. Tai pagrindžia asmeninį vaiko

konfliktą ir jį pranoksta. Šių vaikų, kurių pirmtakai kitados išvengė gyvenimo getuose ir pogromų, aplinką yra persmelkęs ypatingo žydų likimo pykčio ir prievartos aplinkoje problema. Visų pirma tai prasidėjo nuo Dievo, galingo, įniršusio ir keršingo, kartu skaudžiai susirūpinusio, bei jo įstatymų, kuriuos iš kartos į kartą jis perdavė patriarchų – pradedant Mozės, baigiant šio berniuko senelių – lūpomis. Galiausiai išrinktoji, tačiau po pasaulį pasklidusi žydų tauta tapo beginklė ir nepajėgi gintis nuo nuolatos potencialiai grėsmingų kitataučių. Apsigyvenusi viena kitataučių miestelyje, Semo šeima metė iššūkį žydų likimui. Vis dėlto tautos likimas tebeslypėjo vidinėje šių žmonių tikrovėje, nors aplink gyvenantys kitataučiai savo elgesiu ir nepažeidė naujo, kad ir trapaus, jų saugumo.

Svarbu pridurti, jog su šiuo tėvų konfliktu su protėviais ir kaimynais mūsų pacientas susidūrė jam pačiu nepalankiausiu metu. Juk jis išgyveno brandos tarpsnį, kai vaikai paprastai nemėgsta suvaržymų. Turiu minty sparčiai augantį judesių vikrumą, stiprėjantį siekį pažinti ir sadizmo požymių turintį infantilųjį vyriškumą, dažniausiai pastebimą trečiaisiais ir ketvirtaisiais vaiko gyvenimo metais. Pastarasis gali reikštis įvairiai – tai priklauso nuo papročių bei individo temperamento. Neabejotina, jog šiuo atžvilgiu, kaip ir kitais, mūsų pacientas buvo per anksti subrendęs. Šiuo amžiaus tarpsniu kiekvienam vaikui sunku pakęsti, kai varžoma jo judesių laisvė ar noras be paliovos klausinėti. Sparčiai ryškėja vaiko iniciatyva (ir veiksmo, ir vaizduotės plotmėje), todėl šiuo tarpsniu jis labai jautrus džiunglių įstatymui. O Semas tik per plauką išvengė bausmės „dantis už dantį". Šiuo gyvenimo laikotarpiu berniukas dažnai įsivaizduoja esąs milžinas, nes bijo milžinų ir puikiai supranta, jog batai, kuriais jis vaizduotėje avi, jo kojoms yra pernelyg dideli. Be to, per daug ankstyva branda visuomet reiškia tam tikrą izoliaciją ir nerimą dėl prarastos pusiausvyros. Taigi Semui

ir taip stigo pakantumo tėvų nerimui, o atvykus jo močiutei prie socialinių bei ekonominių kasdienos rūpesčių prisidėjo ir giliau slypintys protėvių konfliktai.

Štai toks pirmasis žmogaus krizės „egzempliorius". Netrukus ir vėl analizuosime šį pavyzdį, bet prieš tai norėčiau trumpai papasakoti apie pačią gydymo procedūrą. Siekėme derinti pediatro ir psichoanalitiko veiksmus. Kai psichoanalizės metodu nustatėme, kokiomis aplinkybėmis emocinis vaiko atsparumas yra silpniausias ir kaip galima jį stabilizuoti, raminamųjų dozės palaipsniui buvo mažinamos. Stimulus, pažeidžiančius emocinį vaiko atsparumą, aptarėme ne tik su pačiu Semu, bet ir su jo tėvu bei motina, kad ir jie galėtų apmąstyti savo vaidmenį vaiko ligos istorijoje, suvoktų, kaip elgtis, kol ypač greitai bręstantis vaikas juos pranoks gebėjimu suprasti tiek save patį, tiek ir tėvus.

Vieną popietę, netrukus po nutikimo, kai man buvo smogta į veidą, mažasis mūsų pacientas priėjo prie motinos, prigulusios ant sofos. Uždėjęs ranką ant mamos krūtinės jis tarė:

– Tik labai blogam berniukui kiltų noras šokinėti ant savo mamytės ir ją mindyti – tik labai blogas berniukas norėtų šitaip pasielgti. Ar ne tiesa, mamyte?

Motina nusijuokė ir atsakė šiais, o gal panašiais žodžiais:

– Galiu lažintis, jog kaip tik dabar tu šito norėtum. Manau, ir visai geras berniukas galėtų pamanyti, jog jam norisi taip pasielgti, tačiau jis suprastų, kad iš tiesų jis visai to nenori.

Tokius žodžius ištarti sunku ir ne tiek jau svarbu, kaip jie sudėlioti. Reikšmingiausia yra atsakymo nuotaika ir išvada, jog to paties galima norėti ir vienaip, ir kitaip, o apie skirtumą, suvoktą stebint pačiam save, galima pasakyti aplinkiniams.

– Taip, bet aš taip nedarysiu, – pasakė berniukas ir pridūrė: – Ponas Eriksonas visuomet paklausia, kodėl mėtau daiktus, ir viską sugadina.

O tada skubiai tarė:

– Šįvakar nebus jokių scenų, mamyte.

Taigi berniukas išmoko dalytis savistabos rezultatais su pačia motina (ant jos Semas dažniausiai ir niršdavo) ir, norėdamas geriau suvokti vieną ar kitą reiškinį, kviestis ją pagalbon. Išugdyti tokį bendradarbiavimą buvo ypač svarbu, nes berniukas, vos suvokęs dažniausiai menkai tejuntamus somatinius priepuolio požymius, galėjo įspėti motiną, o ir save patį, jog artinasi toji keista kosminė rūstybė. Motina nedelsdama kreipdavosi į vaikų gydytoją, puikiai išmanantį Semo padėtį ir visuomet pasirengusį jiems padėti. Tuomet jis skirdavo vieną ar kitą prevencijos priemonę. Taip pavyko pasiekti, kad silpnieji priepuoliai taptų retai pasikartojančiais, trumpalaikiais reiškiniais, o berniukas pamažu išmoktų juos įveikti, patirdamas kuo mažiau jaudulio. Stiprūs priepuoliai daugiau nesikartojo.

Šią akimirką skaitytojas gali pagrįstai paprieštarauti, jog tokie mažo vaiko priepuoliai galėjo baigtis ir savaime, netaikant tokių sudėtingų priemonių. Gali būti. Mes netvirtiname psichoanalizės būdu išgydę epilepsiją. Mūsų pretenzijos mažesnės, tačiau tam tikra prasme siekiame kur kas daugiau.

Mes tyrinėjome „psichologinį stimulą", kuris tam tikru paciento gyvenimo tarpsniu padėjo atskleisti esant slypinčią epilepsijos priepuolių galimybę. Tiriamajam mūsų darbui būdinga tai, jog, padėję pacientui aiškiau suvokti savo padėtį, mes ir patys įgyjame naujų žinių. Šios žinios, tapusios paciento gyvenimo dalimi, savo ruožtu jį gydo. Kad ir koks būtų paciento amžius, prisideriname prie jo sugebėjimų save analizuoti, suprasti ir planuoti tolesnį savo gyvenimą. Taip elgdamiesi patys gydome arba pagreitiname savaiminį gijimą – tai nemažas indėlis, pasvarsčius, kokią žalą daro vien tai, kad šios neurologinės audros nuolat kartojasi. Nors ir neteigiame išgydę epilepsiją, vis dėlto tikimės, jog, gydymo eigoje ištyrinėję vieną vaiko istorijos

segmentą, visai jo šeimai padėjome suprasti, kad skaudus jų išgyvenimas – tai ne tik vidinė, bet ir istorinė jų šeimos krizė. Juk jei sergantis individas vienaip ar kitaip reaguoja į užslėptas šalia esančių jam svarbių žmonių krizes, psichosomatinė jo krizė visuomet prilygsta emocinei krizei.

Būkime tikri, jog tai neturi nieko bendra su kaltės dėl sutrikimo prisiėmimu sau arba jos priskyrimu kitam. Tikra yra tai, jog ir motinos polinkis kaltinti save dėl to vieno pliaukštelėjimo, tariamai galėjusio pažeisti vaiko smegenis, yra svarbi mūsų ieškoto „psichologinio stimulo" dalis, nes ji augino ir palaikė visuotinę smurto baimę, būdingą šeimos istorijai. Motinos būgštavimai, jog ji galėjusi sūnui pakenkti, labiausiai papildė bei emociškai sustiprino tai, kas, galutinėmis mūsų išvadomis, yra išties svarbiausias patogeninis veiksnys, „psichologinis stimulas" (Semo gydytojai norėjo, kad mes išsiaiškintume, koks jis yra) – berniuko baimė, kad ir *jo motina taip pat gali numirti* nuo jo smūgio, išklibinusio dantį, ar šiaip dėl sadistinių jo veiksmų bei troškimų.

Ne, priekaištai čia niekuo nepadės. Žmogus, jaučiantis kaltę, visuomet nesąmoningai siekia atlyginti padarytą žalą, o toks kaltės pojūčiu grįstas atlygis dažniausiai padaro dar daugiau žalos. Tad kuo šios istorijos analizė galėtų būti naudinga mūsų pacientui ir jo šeimai? Norėtųsi palinkėti, kad jie įstengtų nuolankiau priimti mūsų būtį lemiančius procesus bei išgyventi juos kukliai ir oriai. Kokie gi šie procesai?

Pats šio atvejo pobūdis kviečia pradėti nuo *organizme vykstančių procesų*. Šiame darbe laikysimės nuostatos, jog organizmas yra procesas, o ne daiktas, nes šiuo atveju mums rūpi ne vienas ar kitas patologinis veiksnys, kurį galima nustatyti atlikus pjūvį, bet homeostatinės gyvo organizmo savybės. Mūsų paciento somatinio sutrikimo požymiai – tipas ir stiprumas –

gali reikšti, jog egzistuoja somatinis – anatominės, toksinės ar kitos kilmės – smegenis dirginantis veiksnys. Nors smegenų pažeidimas nebuvo nustatytas, vis dėlto derėtų pasvarstyti, kokių sunkumų vaikui tektų patirti, jeigu jos būtų pažeistos. Net jei pavyktų nustatyti smegenų veiklą trikdantį veiksnį, tai būtų tik potenciali, nors ir būtina, konvulsijų sąlyga. Šio veiksnio negalėtume laikyti konvulsijų priežastimi, nes tikėtina, jog gana daug individų turi panašų smegenų pažeidimą, bet nugyvena gyvenimą nepatyrę nė vieno priepuolio. Taigi smegenų pažeidimas tik palengvintų įtampos (kad ir kokia būtų jos kilmė) iškrovą konvulsijų proveržiu. Be to, tai būtų nuolatinis ženklas, primenantis apie vidinio pavojaus vietą, apie atsparumo įtampai stoką. Galima sakyti, kad toks vidinis pavojus silpnina vaiko atsparumą išorės pavojams, ypač tiems, kuriuos įžvelgia jo tėvai, kurie juos erzina ir kelia jiems nerimą. Nors kaip tik dėl vidinio pavojaus jam labiausiai reikia tėvų apsaugos. Taigi ar smegenų pakitimas yra berniuko temperamento bruožų – kantrumo stokos ir perdėto dirglumo priežastis, ar pats Semo dirglumas (pastarasis buvo būdingas ir jo giminaičiams, o Semas su šiuo jų bruožu jau buvo susidūręs) lėmė tai, kad smegenų pažeidimas jo gyvenime buvo reikšmingesnis nei turinčių panašų sutrikimą kitokio būdo, kitos tautybės berniukų gyvenime? Tai vienas tų sudėtingų klausimų, į kurį nėra atsakymo.

Galima pasakyti tik tiek, jog krizės metu Semo „konstitucija", temperamentas bei raidos tarpsnis turėjo tam tikrų bendrų bruožų, o jų susiliejimas lėmė berniuko nepakantumą judesių ir agresyvios saviraiškos suvaržymams.

Be to, fizinės ir protinės berniuko veiklos poreikiai buvo ne vien fiziologinės prigimties. Šie poreikiai atliko svarbų vaidmenį jo asmenybės raidoje ir turėjo gynybinę paskirtį. Pavojaus akivaizdoje Semas pasitelkdavo vadinamąjį „priešfobinį" gynybos mechanizmą: apimtas baimės jis puldavo pats, o

susidūręs su žinia, kurios kiti vengtų būgštaudami, jog ši juos nuliūdins, Semas trokšdavo sužinoti kuo daugiau ir užsispyręs klausinėdavo. Ši gynyba savo ruožtu puikiai derėjo prie ankstesnės berniuko aplinkos, kuri Semu labiausiai gėrėdavosi tuomet, kai jis būdavo atkakliausias ir sumaniausias. Taigi, pradėdami kalbėti apie kitoje žmogaus plotmėje vykstantį procesą, turime pasakyti, jog daugelis savybių, kurias iš pradžių priskyrėme fiziologinei ir protinei berniuko prigimčiai, iš tiesų priklauso ir antrajam *ego* sandaros procesui – procesui, kurio eigoje *individo ego tvarko jo patyrimą*. Išsamiau aptarsime, kaip šis centrinis procesas saugo žmogaus išgyvenimų darną bei savitumą ir parengia žmogų sukrėtimams, gresiantiems dėl tam tikrų nesklandumų organizme ar aplinkoje. Šio proceso dėka žmogus numato vidaus ir išorės pavojus ir derina savo gabumus bei socialines galimybes.

Taigi šis procesas žmogui garantuoja darnaus asmenybės tapsmo ir tapatybės pojūtį: ką reiškia būti savimi, gerai jaustis ir tapti vis panašesniam į būtybę, kurią jame įžvelgia kiti gero linkintys žmonės. Akivaizdu, jog mažasis mūsų berniukas siekė tapti sumaniu erzintoju ir klausinėtoju. Iš pradžių jis patyrė, jog šis vaidmuo parankus iškilus pavojui. Vėliau berniukas įsitikino, kad tokia laikysena ir pati kursto pavojus. Jau aptarėme, kaip dėl tam tikrų įvykių kaimynystėje ir pačioje berniuko šeimoje laikinai krito šios laikysenos (o ji tinkamai ruošė berniuką suaugusio žydų intelektualo vaidmeniui) vertė. Nuvertėjus pasirinktam vaidmeniui pakriko ir visa berniuko gynybos sistema: kai „priešfobinio ginklo" savininkas negali pulti, jis pats tampa atviras puolimui – tikisi jo ir jį net provokuoja. Semo atveju „puolimo" prigimtis buvo somatinė.

Beje, „vaidmenys" priklauso trečiajam *visuomenės* sandaros procesui. Visą gyvenimą, nuo pirmojo judesio įsčiose iki paskutinio atodūsio, žmogus priklauso geografinį ar istorinį

vientisumą turinčioms grupėms: šeimai, visuomenės sluoksniui, bendruomenei, tautai. Taigi žmogus visą laiką yra organizmas, *ego* ir visuomenės narys, jis dalyvauja visuose trijuose sandaros procesuose. Jo organizmui tenka pakelti skausmą ir įtampą, *ego* – patirti nerimą, o kaip visuomenės narys žmogus yra jautrus panikai, kylančiai jo grupėje.

Atėjo metas išdėstyti pirmąsias klinikinio mūsų darbo prielaidas. Akivaizdu, jog nerimą visuomet lydi kūno įtampa, tačiau turime suprasti ir tai, jog individo nerimas visada atspindi giliai slypintį rūpestį, būdingą jo šeimai ir artimiesiems. Ėmęsis (nors ir slapta) vaidmens, kurį kiti mano esant ypač atstumiantį, individas jaučiasi nustumtas ir atskirtas nuo kolektyvinės galios šaltinių. Toks vaidmuo gali būti įvardytas girtuoklio, žudiko, bailio, mulkio ar kitu šnekamosios kalbos pavadinimu, individo grupės nariams reiškiančiu nevisavertiškumą. Semo atveju močiutės mirtis tik patvirtino tai, ką jam buvo leidę suprasti kitataučiai vaikai (veikiau jų tėvai): jis yra neapsakomai blogas berniukas. Už viso to slypėjo ir tiesa, jog jis yra kitoks, jog jis – žydas. Kaimynai šio fakto anaiptol nepabrėžė (bent jau kaip išskirtinio ar svarbiausio), tačiau jo paties tėvai nuolat primindavo, kad žydukui reikia būti ypač geram, kad netaptų ypač blogas. Tokiomis aplinkybėmis, siekdami tinkamai įvertinti visus svarbius faktus, turėtume patyrinėti praeities istoriją. Mažų mažiausiai derėtų peržvelgti, kaip klostėsi šeimos likimas – iš pagrindinės Amerikos miesto gatvės (kur jie dabar gyvena) keliaujant atgal į getą tolimoje rytų Rusijos provincijoje bei atkuriant visus žiaurius didžiosios diasporos įvykius.

Mes analizuojame tris procesus – kūniškąjį, *ego* procesą ir visuomeninį procesą. Mokslo istorijoje jais domėjosi trijų atskirų mokslo šakų – biologijos, psichologijos ir socialinių mokslų – atstovai. Jie visi tyrė, ką galėjo išskirti, apskaičiuoti ir analizuoti: pavienius organizmus, individų psichiką, visuomeninius

darinius. Taip įgytas pažinimas apima faktus ir skaičius, padėtį ir priežastis. Kyla ir ginčų, kuriam iš trijų procesų priskirtinas vienas ar kitas reiškinys. Mūsų mąstymas paklūsta šiai trinarei struktūrai, nes vien dėl išradingų priemonių, kuriomis naudojasi minėtų sričių specialistai, mes apskritai šį tą žinome. Deja, šias žinias riboja aplinkybės, kuriomis jos buvo gautos: žinios apie organizmą gaunamos per operaciją arba skrodimą; siekiant pažinti protą šis paklūsta eksperimento ar apklausos tvarkai; socialiniai dariniai tyrimo metu išskaidomi statistikos lentelėse. Visais šiais atvejais tiriamas reiškinys netenka daugelio atspalvių, nes jį analizuojantys mokslo šakos atstovai atsisako gilintis į platesnes jo aplinkybes, kad būtų paprasčiau išskirti vieną ar kitą nagrinėjamo reiškinio segmentą, atitinkantį jų pačių turimas tyrimo priemones ar sąvokas.

Praktinio mūsų darbo uždaviniai bei šališkumas yra kitokio pobūdžio. Tyrinėdami pavienių žmonių krizes mes ir patys kaip terapeutai į jas įsitraukiame. Tokiomis aplinkybėmis suvokiame, jog trys aukščiau aptarti procesai yra trys to paties proceso – žmogaus gyvenimo (abu žodžiai lygiai svarūs) – aspektai. Taigi kūno įtampa, individo nerimas ir grupinė panika – tai tik įvairios žmogaus nerimo apraiškos, paklūstančios skirtingiems tyrimo metodams. Rengiantis psichoterapeuto veiklai derėtų perprasti visus tris (aukščiau minėtų mokslo sričių) metodus – tai siekiamybė, prie kurios apčiuopomis bandėme artėti šioje knygoje aprašomais darbais. Peržiūrėdamas kiekvieną reikšmingą tyrinėtos ligos veiksnį įsitikini, kad pati vieno ar kito veiksnio reikšmė, kurią, regis, derėtų priskirti vienam iš trijų procesų, kartu priklauso nuo to veiksnio reikšmės kituose dviejuose procesuose. Vieno proceso veiksnys tampa reikšmingas tuomet, kai suteikia svarbos kitų procesų veiksniams, o šie savo ruožtu pabrėžia jo paties aktualumą. Tikiuosi, jog ilgainiui rasime tinkamesnių žodžių, nusakančių tokį *žmogaus būties santykinumą*.

Taigi nežinome krizės, kuri buvo pirmasis mūsų pavyzdys, „priežasčių". Išsiaiškinome tik viena: įvyko tam tikrų nepakantumo apraiškų, slypėjusių visuose trijuose procesuose, susiliejimas, ir jau žvelgdami atgal galime pasakyti šią krizę buvus ir suprantamą, ir tikėtiną. Tuo pagrįstos prielaidos mums nesuteikia galimybės grįžti praeitin ir panaikinti priežastis. Jos tik padeda suvokti vientisą aplinkybių seką, kurioje pažymėtas lemtingasis krizės įvykis, dabar jau metantis šešėlį, pridengiantį kiekvieną, regis, jį sukėlusį veiksnį. Katastrofa jau praeityje, o mums, gydantiesiems, reikia tik prisitaikyti prie jos paženklintų aplinkybių. Mes niekuomet nesužinosime, koks buvo berniuko gyvenimas iki krizės ir, tiesą sakant, nepatirsime, koks buvo šis gyvenimas prieš tai, kai ir mes tapome jo dalyviais. Štai tokiomis sąlygomis mes, psichoterapeutai, atliekame tiriamąjį darbą.

Kad turėtume su kuo palyginti jau turimas žinias ir siekdami jas patvirtinti, paanalizuosime dar vieną, šįkart suaugusio žmogaus, gyvenimo krizę. Negalia ir šiuo atveju reiškiasi kūno lygmeniu – pacientui nuolat smarkiai skauda galvą. Skausmo kilmė pagrįsta viena būtina suaugusiojo pareiga visuomenei – dalyvavimu kare.

2. *Kovos krizė jūrų pėstininko gyvenime*

Jaunas mokytojas, neseniai pradėjęs ketvirtąją savo amžiaus dešimtį, buvo atleistas iš ginkluotųjų pajėgų dėl „psichoneurologinio sutrikimo". Ligos simptomai, visų pirma nepakeliamas galvos skausmas, neatlėgo ir tuomet, kai jis ėmėsi pirmojo taikaus darbo. Veteranų ligoninėje paklaustas, kaip visa tai prasidėjo, jis papasakojo savo istoriją. Būrys jūrų pėstininkų, ką tik išsilaipinusių į krantą, gulėjo Ramiojo vandenyno pakrantės placdarme. Juos gaubė aklina tamsa, netoliese – priešo ug-

nis. Kitados jie buvo atkaklūs ir smarkūs vyrai, bendromis jėgomis galintys nugalėti visus sunkumus, ir elgėsi taip, lyg vis dar tokie būtų. Visuomet juto galį pasikliauti štabo karininkais, tikėjosi, kad jie atšauks juos jau po pirmos atakos, o iškovotas pozicijas paliks ginti vien pėstininkus. Vyrai buvo nepratę be kovos nuleisti rankas – tai nesiderino su vyraujančiomis būrio nuotaikomis. Vis dėlto šiame kare tai įvyko, tad jiems teko ištverti ne tik siaubingą, nežinia iš kur sklindančią priešo ugnį, bet ir keistą pasibjaurėjimą, pyktį, sumišusį su baimės jausmu.

Štai ir vėl šūviai. „Pagalbinė" jūrų laivyno ugnis menkai tepadėjo. Kažkas, regis, ir vėl klostėsi ne taip. O jei karininkai išties nusprendė juos paaukoti?

Su šiais vyrais gulėjo ir mūsų pacientas. Tada jam vargu ar būtų kilusi mintis, jog kada nors pats atsidurs paciento padėty. Beje, jis buvo karys sanitaras. Jo, pagal paprotį beginklio, regis, negalėjo paliesti pamažu kylanti vyrų įniršio ir panikos banga. Atrodė, jog ši banga jo neįveiks. Priklausydamas sanitarų būriui, jis jautėsi savo vietoje. Niurzgantys kareiviai jam tik priminė vaikus. Jis visuomet mėgo dirbti su vaikais ir, aplinkinių manymu, lengvai rasdavo bendrą kalbą su užsispyrusiais vaikais. Tik jis pats nebuvo užsispyręs vaikas. Prasidėjus karui jis pasirinko sanitarų būrį, nes negalėjo prisiversti laikyti rankose ginklą. Šiaip ar taip, jis niekam nejautė neapykantos. (Kai jis pasakojo savo istoriją ir pakiliai kartojo šiuos žodžius, tapo aišku, jog šis žmogus buvo pernelyg geras bent jau jūrų pėstininkų būriui, nes visai negėrė, nerūkė ir netgi nesikeikė!) Šiomis sunkiomis kovos akimirkomis jis turėjo progą įrodyti, kad pats viską ištvers ir net sukaups jėgų pagelbėti šalia esantiems vaikinams – dabar ir kai jie baigs žiaurią savo užduotį. Jis laikėsi kuo arčiau sanitarų karininko – panašaus į jį patį žmogaus, į kurį jis galėjo lygiuotis, kuriuo galėjo žavėtis.

Mūsų karys sanitaras niekada gerai neprisiminė, kas toliau vyko tą naktį. Atminty išliko tik pavieniai epizodai, o ir šie buvo panašesni į sapnus nei į tikrovę. Jis sakė, jog sanitarų būrio vyrams buvo įsakyta ne įrengti ligoninę, bet iškrauti ginklus, kad sanitarų būrio karininkas kažkodėl labai įpyko ir ėmė plūstis, kad vieną tos nakties akimirką kažkas įspraudė jam į rankas automatą. Daugiau jis nieko nebeprisiminė.

Rytą šis pacientas (tuomet jis jau buvo pacientas) pabudo greitosiomis įrengtoje ligoninėje. Tą naktį jis susirgo stipriu žarnyno uždegimu. Visą dieną buvo pusiau apsvaigęs nuo raminamųjų vaistų. Sutemus priešas puolė iš oro. Visi, kurie pajėgė, ieškojo priedangos patys ir padėjo slėptis neįgaliesiems. Pacientas buvo prikaustytas prie lovos, negalėjo judėti ir – dar blogiau – negalėjo padėti kitiems. Šią akimirką jis pirmąsyk pajuto baimę – kaip ir daugelis kitų čia gulinčių drąsių vyrų, negalinčių pajudėti.

Kitą dieną jį evakavo. Šūviams nutolus jis jautėsi ramiau. Bent taip jam atrodė, kol laive pirmą kartą patiekė valgyti. Metalinių valgyklos indų keliamas triukšmas lyg šūvių papliūpa pervėrė jo galvą. Jam atrodė, kad nuo šių garsų niekur nepasislėpsi. Kol kiti valgė, jis, negalėdamas ištverti triukšmo, lindėjo po antklode.

Nuo to laiko dėl smarkių galvos skausmų jo gyvenimas tapo apgailėtinas. Skausmui šiek tiek atlėgus jis būdavo nervingas, nuolat baiminosi išgirsiąs metalo garsus ir įsiusdavo tai išgirdęs. Žarnyno uždegimas (kas bebūtų jį sukėlę) buvo išgydytas, tačiau dėl nervingumo ir galvos skausmų jam teko grįžti į Jungtines Valstijas ir pasitraukti iš ginkluotųjų pajėgų.

Kaip kilo jo neurozė? Remiantis jo gydytojų diagnoze, tai – „karo neurozė“. Fiziologiniu požiūriu galima uždegimu ir toksiniu vaistų poveikiu paaiškinti pirmąjį jo galvos skausmą, tačiau tik pirmąjį.

Šią akimirką norėtume iškelti vieną su galvos skausmu lyg ir nesusijusį klausimą: kodėl šis vyras buvo toks geras žmogus? Juk net dabar, sunkiomis pokario sąlygomis, jam, regis, buvo sunku žodžiais nusakyti ir išlieti savo pyktį. Be to, šis žmogus manė, kad pikti sanitarų karininko keiksmai (tą lemtingą naktį) pastūmėjo jį į neviltį ir tapo jo nerimo priežastimi. Tik kodėl jį, tokį gerą žmogų, taip sukrėtė kito pyktis?

Prašiau, kad jis pamėgintų įveikti pasibjaurėjimą pykčiu ir, mintyse peržvelgęs keletą dienų iki mūsų susitikimo, suminėtų man bent kiek jį suerzinusius dalykus. Jis paminėjo autobusų vibravimą, skardžius balsus (pavyzdžiui, vaikų balsai jo darbe), cypiančias padangas, prisiminimus apie skruzdžių ir driežų knibždėlyną apkasuose, prastą jūrų laivyno maistą, gana arti sprogusią bombą, įtarius žmones, vagilius, aukštas skrybėles, išpuikusius žmones, „kad ir kokios rasės ar spalvos jie būtų, kad ir kokią religiją išpažintų", prisiminimus apie motiną. Paciento asociacijos nuo metalo garsų ir tiesioginių prisiminimų apie karą vedė prie vagystės bei nepasitikėjimo ir – prie jo motinos.

Sužinojome, kad nuo keturiolikos metų jis nesimatė su savo motina. Tuo metu jo šeima turėjo ekonominių sunkumų ir doroviškai buvo pakrikusi. Iš namų jis išėjo iškart po to, kai girta jo motina, apimta įsiūčio, nukreipė į jį šautuvą. Jis sučiupo ginklą ir sulaužęs metė pro langą. Po šio įvykio išėjo visam laikui. Sulaukė slaptos vieno tėviško žmogaus (savo mokyklos direktoriaus) pagalbos. Atsidėkodamas už globą jis davė pažadą niekados negerti, nesikeikti, nepaleistuvauti ir niekuomet nebeliesti šautuvo. Tapo geru studentu ir mokytoju, buvo labai ramaus būdo žmogus. Taip bent iš pirmo žvilgsnio atrodė iki tos karo nakties Ramiojo vandenyno pakrantėje, kai, didėjant karių pykčiui ir panikai, tėviškas jo viršininkas kelis sykius garsiai nusikeikė ir netrukus kažkas įbruko jam į rankas automatą.

Panašiomis karo neurozėmis daugelis skundėsi. Nukentėjusieji nuolat gyveno ties panikos riba. Jie jausdavosi priblokšti ir jusdavo grėsmę, kai staiga kildavo stiprus triukšmas ar kai jų kūną staiga sukrėsdavo ligos požymiai: imdavo smarkiai plakti širdis, kūnu nuvilnydavo karščio banga, suskausdavo galvą. Beje, jie nesugebėjo slopinti ir savo emocijų: visai nepagrįstą vaikišką pyktį ir nerimą sukeldavo bet koks pernelyg stiprus ar netikėtas veiksnys – vaizdinys, pojūtis, mintis, prisiminimas. Visi šie žmonės negalavo vienu požiūriu: jų atrankos sistema (ji padeda žmogui *nekreipti* dėmesio į tūkstančius vienu metu suvokiamų stimulų, kad galėtų susikaupti ties tuo, kas tuo metu yra svarbiausia) buvo pakrikusi. Dar liūdniau, kad šie žmonės nesugebėjo giliau įmigti ir kaip reikiant sapnuoti. Ilgas naktis jie buvo įkliuvę tarp dviejų pavojų: erzinančių garsų Scilės ir neramių sapnų Charibdės. Pagaliau giliai įmigę, jie tuoj vėl staiga pabusdavo, apimti susapnuoto išgąsčio. Dienos metu suvokdavo negalį prisiminti vieno ar kito dalyko, greta savo namų pasiklysdavo arba su kuo nors kalbėdamiesi netikėtai suprasdavo visai netyčia klaidingai nušvietę įvykius. Šie žmonės nebegalėjo pasikliauti veikiančiam *ego* būdingomis funkcijomis: suvokti laiką ir erdvę bei tikrinti tiesą.

Kas gi įvyko? Galbūt tai fiziškai sukrėstos, somatinę žalą patyrusios nervų sistemos požymiai? Be abejonės, kai kuriais atvejais liga prasidėdavo būtent nuo fizinio sužalojimo ar bent jau laikinos traumos. Vis dėlto kur kas dažniau krizė ištikdavo ir užsitęsdavo dėl keleto veiksnių. Mūsų minėtas atvejis apima visus šiuos veiksnius: prastėjanti dvasinė grupės būsena ir, suabejojus vadovybe, pamažu kylanti nesąmoninga panika pačioje grupėje; prarasta judesių laisvė apšaudant priešui (nebuvo įmanoma nei nustatyti, iš kur sklinda šūviai, nei juos atremti); būtinybė gulėti ligoninės lovoje „nuleidus rankas“; neatidėliotina evakuacija ir užsitęsęs konfliktas tarp dviejų

vidaus balsų, kai vienas sako: „Jei veža namo, tai ir važiuok, nebūk mulkis“, o kitas prieštarauja: „Neapleisk bėdoje kitų; jei gali ištverti jie, ištversi ir tu“.

Labiausiai mane nustebino tai, kad šie vyrai buvo netekę tapatybės jausmo. Jie suvokė, kas jie yra, asmens tapatybę jie turėjo. Vis dėlto pajutau, kad jų gyvenimas nebebuvo vientisas ir niekuomet toks nebebus. Jų *ego* tapatybė (šį terminą pradėjau vartoti kaip tik tada) buvo iš esmės suardyta. Šiuo atveju pakaks pasakyti, jog *ego* tapatybės jausmas suteikia žmogui galimybę patirti save esant kažką, kas turi tęstinumą ir vienovę, ir atitinkamai elgtis. Ne vienu atveju į žmogaus gyvenimo krizės istoriją lemiamą akimirką įsiterpdavo koks nors, regis, visai nekaltas dalykas (pavyzdžiui, šautuvas kario sanitaro rankose, nepratusiose jo laikyti). Kiekvieną sykį tai būdavo blogio simbolis, keliantis grėsmę pamatinėms nuostatoms, kurių gyvendamas namuose laikėsi individas, kad apsaugotų savo asmenybės darną ir visuomeninę padėtį. Nerimą dažnai sukeldavo staigi mintis apie namus: „turėčiau dabar būti namuose – dažyčiau stogą arba apmokėčiau tą sąskaitą, o gal susitikčiau su tuo darbdaviu, galbūt skambinčiau telefonu tai merginai“, bei nusivylimo jausmas, jog visa, kas turėtų įvykti, niekados nebeįvyks. Tokia patirtis savo ruožtu buvo iš esmės susijusi su viena amerikiečių gyvenimo savybe (vėliau ją išsamiau aptarsime): daugelis jaunų amerikiečių savo gyvenimo planus ir tapatybę bent jau preliminariai grindžia ankstyvuoju Amerikos istorijos laikotarpiu gyvavusiomis nuostatomis, jog vyras privalo turėti laisvę, saugoti ir ginti ją, neprisirišti prie esamų aplinkybių, gebėti rinktis galimybes ir jomis pasinaudoti. Suprantama, amerikiečiai taip pat įsikuria ilgesniam laikui ir, tiesą sakant, sėslumu gali pranokti visus lūkesčius. Vis dėlto nusprendę apsistoti, jie iš anksto yra tikri, jog panorėję galės persikelti į kitą vietą – geografinę, visuomeninę, o gal ir į abi vienu metu. Svarbiausia – galimybė

laisvai rinktis ir įsitikinimas, kad niekas negali „tavęs įkalinti“ arba „visur varinėti“. Taigi reikšmingieji amerikiečių gyvenimo simboliai yra prieštaringi: viena vertus – tai nuosavybė, padėtis visuomenėje, pastovumas, kita vertus – pasirinkimas, kaita, iššūkis. Nelygu kaip susiklosto aplinkybės, šie simboliai gali reikšti ir blogį, ir gėrį. Mūsų jūrų pėstininko istorijoje šautuvas tapo jo šeimos nuosmukio simboliu, įprasminančiu visa, kas bloga ir pasibjaurėtina, visa, ko jis buvo apsisprendęs *ne*daryti.

Taigi ir šiuo atveju trys vienu metu vykstantys procesai ne kompensavo silpnąsias vienas kito vietas, bet, regis, kiekvienas didino kituose slypinčius pavojus. I. Mūsų paciento grupė. Vyrai norėjo tinkamai valdyti padėtį – bendromis jėgomis, kaip grupė, kurios narius vienija konkreti tapatybė, pagrįsta priklausomybe ginkluotosioms šios šalies pajėgoms. Vis dėlto nepasitikėjimas vadovybe sukėlė nepasitenkinimą ir paniką. Kad pasipriešintų šiai panikai (pacientas jokiu būdu negalėjo likti jai abejingas), mūsų pacientas ėmėsi ne sykį atlikto gynybinio – santūraus ir pakantaus vaikų vadovo – vaidmens. II. Paciento organizmas. Jis siekė išlaikyti homeostazę ir apimtas panikos (iki galo nesuvoktos), ir susidūręs su stiprios infekcijos simptomais, tačiau buvo įveiktas sunkios karštligės. Šis vyras kovojo su liga iki paskutinių jėgų, palaikomas dar vieno „įsitikinimo“, jog jis „viską gali ištverti“. III. Paciento *ego*. Paciento pusiausvyra, pažeista grupinės panikos ir stiprėjančios karštligės (pacientas iš pradžių siekė nepasiduoti nė vienai iš jų), dar labiau sutriko netekus vidinį idealą palaikiusio išorinio ramsčio: būtent viršininkų, kuriais jis pasitikėjo, įsakymu jam teko (bent jis taip manė) sulaužyti simbolinę priesaiką – trapų jo savigarbos pamatą. Tad neabejotina, kad šis įvykis išlaisvino infantiliuosius, taip be atodairos neigtus jo poreikius. Apskritai dėl jo rigidiškumo viena jo asmenybės dalis buvo išties

subrendusi, o kitą dalį palaikė tik saugikliai, kurie šį sykį nuvylė. Dėl aukščiau aptartų priežasčių, priešui bombarduojant iš oro, neveiklumo būklė jam buvo nepakeliama ir kažkuri jo dalis pernelyg lengvai priėmė pasiūlymą evakuotis. Pasikeitus aplinkybėms kilo naujų sunkumų. Sykį evakuoti, daugelis vyrų, regis, buvo nesąmoningai įsipareigoję ir toliau negaluoti, kęsti kūno kančias, kad pateisintų evakuaciją, o ką jau kalbėti apie vėlesnį atleidimą iš tarnybos dėl „paprasčiausios neurozės". To daugelis niekada nebūtų galėję sau atleisti.

Po Pirmojo pasaulinio karo daug dėmesio skirta kompensacinei neurozei. Pastarajai būdingas pasąmoninis siekis prailginti ligą, norint užsitikrinti nuolatinę finansinę paramą. Antrojo pasaulinio karo metu pastebėtas kitas reiškinys. Jį būtų galima vadinti *perdėtos* kompensacijos neuroze – nesąmoningu žmogaus poreikiu pratęsti kančias, kad psichologiškai galėtų pateisinti tvirtybės stoką, dėl kurios jis paliko kitus bėdoje. Juk daugelis šių pabėgėlių buvo daug ištikimesni savo pareigai, nei patys manė. Taip ir dorasis mūsų pacientas, vos tik geriau pasijutęs ar staiga suvokęs, jog, visai to nepastebėjęs, jau kurį laiką nesiskundžia sveikata, iš karto patirdavo „šūvį, perveriantį galvą" – nepakeliamą galvos skausmą.

Turbūt nesuklysime pasakę, jog šis žmogus nebūtų išgyvenęs būtent tokios krizės, jei ne kare, mūšio metu, susiklosčiusios aplinkybės. O Semo atveju daugelis gydytojų greičiausiai būtų pritarę nuomonei, kad mažojo berniuko nebūtų ištikusios tokios stiprios konvulsijos, jei jis nebūtų turėjęs tam tikro „somatinio polinkio". Vis dėlto kiekvienu atveju psichologui terapeutui tenka gvildenti klausimą, kaip tam tikras aplinkybių derinys pažeidė centrinę gynybą ir kokia yra savitos žmogų ištikusios krizės prasmė.

Mūsų nuomone, šių aplinkybių derinys apima tuo pat metu vykstančius organizmo (išsekimas ir karštligė), *ego* (*ego* tapatybės

lūžis) ir aplinkos (grupinė panika) pokyčius. Šie pokyčiai apsunkina vienas kitą, jei vienų pokyčių sukeltas sukrėtimas yra toks ūmus, jog vykstantys kiti du pokyčiai nebepajėgia sugrąžinti pusiausvyros arba jei vyraujančių požymių (būdingų kiekvienam lygmeniui) susiliejimas visus pokyčius nukreipia viena konkrečia linkme. Nagrinėdami Semo atvejį išsiaiškinome tokį susiliejimą įvykus tuomet, kai priešiškumo problema ypač skaudžiai persmelkė berniuko aplinką, jo raidos tarpsnį, somatinę būklę bei *ego* gynybos sistemą. Taigi ir Semo, ir jūrų pėstininko istorijos atskleidė dar vieną pavojingą kryptingumą – pokyčių visuotinumą. Tai žmogaus būsena, kai vienu metu pavojuje atsiduria pernelyg daug saugiklių, būdingų visiems trims jo lygmenims.

Mes pristatėme du žmogaus gyvenimo krizės atvejus, norėdami atskleisti bendriausias klinikinio mūsų darbo kryptis. Taisykles ir darbo metodus aptarsime dar daugelyje šios knygos vietų. Mūsų pateikti atvejai nėra įprasti. Praktinės veiklos kasdienybėje mažai atvejų, turinčių tokią dramatišką ir aiškią „pradžią". O ir šių istorijų pradžia nėra tikroji negalės, galų gale palaužusios mūsų pacientus, pradžia. Tai tik konkretaus ir esamą padėtį aiškiai atspindinčio veiksmo akimirka. Vis dėlto nenutolome nuo klinikinės ir, tiesą sakant, istorinės tradicijos, pasirinkę atvejus, kai neįprastai dramatiškai vaizduojami įprasti kasdienybės dėsniai.

Šiuos dėsnius galima išreikšti mokomąja formule. Vieno ar kito ligos istorijos veiksnio svarba nustatoma atsižvelgiant į tai, kiek svarbūs yra kiti veiksniai, kuriems jis suteikia svarumo ir kurie (kaip tik dėl to veiksnio indėlio) padaro tą veiksnį reikšmingesnį. Siekdami ištirti konkretų psichopatologijos atvejį, galime pradėti nuo bet kurios mums lengviausiai prieinamos stebimų pokyčių srities: galbūt šioje srityje pasireiškiantys simptomai yra ryškiausi, o galbūt esame išmokę naudotis

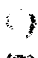
metodologinėmis priemonėmis, tinkančiomis vienai konkrečiai pokyčių sričiai – apimančiai somatinius pakitimus, asmenybės transformacijas ar visuomeninius perversmus. Kad ir nuo ko pradėtume, tenka dar kartą pradėti iš pradžių. Jei pradėsime tirti organizmą, būtinai teks išsiaiškinti, kokia jo pakitimų reikšmė kitiems dviem procesams ir kaip šie procesai (jau įgiję naujų savybių dėl pirmojo proceso poveikio) savo ruožtu apsunkina organizmo siekį susigrąžinti pusiausvyrą. Kad teisingai viską suprastume, nesibaimindami kartotis turėtume vėl iš naujo peržvelgti turimus duomenis ir pradėti analizuoti, pavyzdžiui, kaip keitėsi *ego* procesas, kiekvieną jo veiksnį siedami su paciento raidos tarpsniu, organizmo būkle bei socialinių jo santykių istorija. Tai savo ruožtu skatina trečią kartą sugrįžti į pradžią – peržvelgti paciento šeimos istoriją ir visuomeninio jo gyvenimo pokyčius, kurie suteikia naują reikšmę kūno bei *ego* raidos pokyčiams; beje, dėl pastarųjų įtakos keičiasi ir pirmųjų reikšmė. Kitaip tariant, kai neįmanoma nustatyti nuoseklios įvykių ir priežasčių bei padarinių sekos, turinčios tikslią vietą ir aiškią pradžią, lieka vienintelė išeitis – trilypė buhalterija (arba, jei labiau priimtina, sistemingas vaikščiojimas ratais), galinti pamažu atskleisti visų turimų duomenų svarbą ir santykinumą. Deja, ne visuomet pavyksta aptikti aiškią ligos pradžią, atkurti konkrečius ją sukėlusius veiksnius bei suformuluoti pagrįstą prognozę. Tokia padėtis, viena vertus, nepuošia mūsų kartotekos, be to, yra nepalanki gydymui – juk turime sugebėti ne tik išsiaiškinti, kaip vyksta trys jau aprašyti procesai, bet ir juos paveikti, visus tuo pat metu. Štai kodėl geriausiomis praktinės veiklos akimirkomis, kai viskas klostosi sklandžiai, įtemptai nemąstome apie visus sąveikaujančius veiksnius, nesiekiame tiksliai jų apibrėžti (tai galėtume padaryti personalo posėdžių metu ar rengdami ataskaitą); kad paveiktume šiuos procesus, turime patys į juos įsitraukti.

Šioje knygoje nesieksime atskleisti psichoterapinio aspekto. Tik pačioje knygos pabaigoje sugrįšime prie psichoterapijos kaip savito santykio problemos. Klinikinę savo mąstysenos formulę pateikėme visų pirma tam, kad pagrįstume šios knygos struktūrą.

Kitoje pirmojo skyriaus dalyje aptarsime *biologinius* psichoanalitinės teorijos pagrindus, Freudo pasiūlytą *libido raidos* tvarkaraštį bei jo sąsajas su tuo, ką jau žinome apie *ego* ir ką pradedame suvokti apie visuomenę. Antrojoje dalyje gvildensime *visuomeninę* dilemą, o jos pagrindas – Amerikos indėnų vaikų ugdymas mūsų dienomis ir ankstesniu genčių istorijos laikotarpiu bei šio ugdymo įtaka kultūrinei indėnų vaikų adaptacijai.

Trečiojoje dalyje nagrinėsime *ego* dėsningumus, atsiskleidžiančius *ego* patologijos atvejais bei įprastuose kasdieniuose vaikų žaidimuose. Pristatysime psichosocialinių pasiekimų (juos lemia *ego* gebėjimas tinkamai derinti fiziologinę žmogaus raidą ir visuomenines institucijas) lentelę.

Remdamiesi jau turimomis žiniomis, ketvirtojoje dalyje tam tikrais aspektais apžvelgsime besibaigiančią vaikystę bei perėjimą suaugusiųjų pasaulin kintančiomis gamybos sąlygomis JAV, Vokietijoje ir Rusijoje. Šiam mūsų darbui tai suteiks istorinį pamatą. Juk mūsų laikų žmogus privalo nuspręsti, ar jis tebegali sau leisti, kaip kad vaikystėje, pasiduoti nesąmoningoms baimėms, ar jau atėjo metas suaugusiojo ir vaiko santykį (kaip ir daugelį kitų nelygybės apraiškų) pakylėti į partnerystės lygį ir siekti, kad šis santykis taptų prasmingesnis.

Infantiliojo seksualumo teorija

1. Du klinikiniai epizodai

Prieš pradėdamas analizuoti Freudo teorijas, kad infantilus organizmas yra seksualumo ir agresijos jėgų buveinė, pristatysiu istorijas dviejų stebėtų vaikų, kurie atrodė pakliuvę į keistą aklavietę, įsivėlę į begalines grumtynes su savo pačių žarnynu. Siekdami suvokti socialinę šalinamųjų bei kitų kūno angų prasmę, kol kas turėsime susilaikyti nuo išvadų apie tirtus vaikus ir stebėtus ligų požymius. Vaikų negalės atrodo keistos, o jie patys – ne. Dėl suprantamų fiziologinių priežasčių žarnynas yra labiausiai nutolęs nuo kūno srities, kuri yra svarbiausia tarpasmeninių santykių tarpininkė, – nuo veido. Gerai išauklėti suaugusieji žarnyno (jei jis gerai funkcionuoja) tiesiog nepaiso kaip nematomo ir neteikia jam svarbos. Dėl tos pačios priežasties žarnyno funkcijų sutrikimai linkę atsispindėti painiu pavidalu ir sukelti užslėptą reakciją. Suaugusiųjų žarnyno problemas pridengia somatiniai nusiskundimai, o vaikų – paprasčiausi valingi įpročiai.

Ana, ketverių metų mergaitė, įeina į įstaigą, susirūpinusios savo motinos čia švelniai traukiama, čia ryžtingai stumiama. Nors ji nesipriešina ir neprieštarauja, jos veidas pablyškęs ir rūškanas, žvilgsnis bereikšmis, nukreiptas į vidinį pasaulį. Ji energingai čiulpia savo nykštį. Buvau iš anksto supažindintas su mergaitės negalavimu. Atrodo, jog Ana yra beprarandanti

jai įprastą sugebėjimą greitai atgauti fizines ir dvasines jėgas; viena vertus, mergaitė pernelyg vaikiška, kita vertus, ne pagal savo metus rimta. Ji pagyvėja staigiai, ima kvailioti. Vis dėlto apmaudžiausias yra Anos įprotis sulaikyti tuštinimąsi, kai ją to prašo, o vėliau užsispyrus prikrauti į lovą naktį arba dažniausiai anksti rytą, kol apsnūdusi motina dar nespėjo jos „nutverti". Priekaištus ji iškenčia tyliai, užsisvajojusi, tačiau tokioje jos reakcijoje akivaizdžiai slypi širdgėla. Pastaruoju metu, po nelaimingo įvykio, kai mergaitę partrenkė automobilis, toji širdgėla, regis, dar labiau sustiprėjo. Anos kūnas buvo tik lengvai sužeistas, tačiau mergaitė dar labiau nutolo nuo tėvų, norinčių ją kontroliuoti ir užmegzti su ja ryšį.

Jau įstaigoje mergaitė paleidžia motinos ranką ir paklusni, lyg savosios valios netekęs kalinys, eina į mano kabinetą. Stovėdama mano žaidimų kambario kampe, ji įsitempusi čiulpia savo nykštį, o į mane beveik nekreipia dėmesio (žvilgčioja tik akies krašteliu).

Šeštajame skyriuje išsamiau paanalizuosiu tokio susitikimo (vaiko ir psichoterapeuto) dinamiką ir smulkiai išdėstysiu, kaip pirmosiomis abipusės žvalgybos minutėmis, mano manymu, rutuliojasi vaiko mintys ir kaip, kiek suvokiu, rutuliojasi manosios. Tuomet aptarsiu žaidimų stebėjimo reikšmę mūsų darbe. O čia aprašysiu tik patį klinikinį „egzempliorių", kad turėtume pradinį teorinių svarstymų tašką.

Mergaitė aiškiai leidžia suprasti, kad nieko iš jos nesitikėčiau. Ji atrodo nustebusi ir apsiraminusi, kad aš jos neklausinėju, netgi nesakau esąs jos draugas, netikinu, jog ji galinti manimi pasitikėti. Vietoj to pradedu ant grindų statyti paprasčiausią namą iš kaladėlių. Štai svetainė, virtuvė, miegamasis, lovoje gulinti maža mergaitė ir šalia stovinti jos mama; atidarytos tualeto durys, garažas, šalia automobilio stovintis tėtis. Be abejo, toks išdėstymas – tai užuomina apie kasdienį ryto metą,

kai motina stengiasi „laiku“ pažadinti mažą mergaitę, o tėtis rengiasi išeiti iš namų.

Mūsų pacientė, kuo toliau, tuo labiau žavėdamasi šia nebylia problemos išraiška, staiga ima veikti. Ji ištraukia iš burnos nykštį ir plačiai, rodydama dantukus, nusišypso. Mergaitė nurausta ir įbėga į žaislinę sceną. Galingu spyriu susidoroja su žaisline moterimi, triukšmingai uždaro tualeto duris ir, nuskubėjusi prie žaislų lentynos, paima iš ten tris švytinčias mašinėles, neša jas į garažą ir padeda šalia žaislinio vyro. Štai ji ir atsakė į mano „klausimą“: ji tikrai nenori, kad mažoji mergaitė atiduotų mamai, kas pastarajai priklauso, o tėčiui ji mielai duotų daugiau, nei jis gali paprašyti.

Man tebemąstant apie grėsmingo Anos gyvybingumo galią, mergaitę, regis, staiga užvaldo jau visai kitos emocijos. Ji pradeda lieti ašaras, beviltiškai verkšlena: „Kur mano mamytė?“ Apimta panikos, nuo mano stalo ji paskubomis paima pilną saują pieštukų ir išbėga į laukiamąjį. Įspraudusi pieštukus mamai į rankas, Ana atsisėda greta jos. Nykštys vėl atsiduria burnoje, mergaitės veidas įgyja nedraugišką išraišką, ir aš suprantu, kad žaidimai baigėsi. Anos motina nori grąžinti pieštukus, bet aš leidžiu suprasti, jog šiandieną man jų neprireiks. Motina ir duktė išeina.

Po pusvalandžio suskamba telefonas. Vos spėjusi įžengti į namus, mažoji mergaitė klausia savo motinos, ar galėtų šiandien dar kartą su manimi susitikti. Rytojaus dieną būsią per vėlu. Apimta širdgėlos Ana primygtinai reikalauja, kad motina nedelsdama skambintų man ir susitartų šiandien pat susitikti – taip ji galėtų grąžinti man pieštukus. Tenka telefonu patikinti mergaitę, kad esu dėkingas už gerus jos norus, tačiau maloniai kviečiu pasilaikyti pieštukus iki kitos dienos.

Kitą dieną sutartu laiku Ana sėdi laukiamajame šalia motinos. Vienoje rankoje ji laiko pieštukus, tačiau nesiryžta jų

grąžinti, kitoje rankoje spaudžia mažutį daiktą. Regis, ji nelinkusi eiti su manimi. Staiga tampa akivaizdu, jog ji priterše į kelnes. Kai Aną pakelia ant rankų nešti į tualetą, ant grindų nukrinta pieštukai ir kitoje rankoje laikytas daiktas – mažytis šuniukas nulaužtomis kojomis.

Atėjo metas pridurti, kad šios mergaitės istorijoje svarbus vaidmuo teko kaimyno šuniui. Pastarasis taip pat teršia, tačiau jį už tai muša, o mergaitės – ne. Kaip ir ją, šunį partrenkė mašina, tik jis neteko kojos. Taigi Anos draugo iš gyvūnų pasaulio būklė panaši į jos, tik kur kas sunkesnė. Ar ji tikisi (o gal net ir nori) taip pat būti nubausta?

Ką tik apibūdinau žaidimo epizodo bei infantilios negalės aplinkybes. Išsamiau nenagrinėsiu aprašytą padėtį priartinusių veiksnių svarbos ir santykinumo; nepasakosiu, kaip drauge su mergaite ir jos tėvais galiausiai radome išeitį iš aklavietės. Aš suvokiu ir palaikau daugelio skaitytojų apgailestavimą, kad šioje knygoje neturėsime galimybės susipažinti su psichoterapijos proceso eiga ir, beje, šios infantilios krizės baigtimi. Man tenka kviesti skaitytoją priimti šį pasakojimą kaip „pavyzdį" ir analizuoti jį kartu su manimi.

Mažoji mergaitė neatėjo savo noru. Ji paprasčiausiai leidosi atvedama motinos – kaip tik to žmogaus, kuriam buvo skirtas jos pyktis. Atsidūrusi mano kabinete ji įsitraukė į nebylų mano žaidimą ir akimirką užmiršo motiną esant už durų. Per ilgą laiką mergaitė nebūtų sugebėjusi žodžiais išreikšti to, ką ji atskleidė per kelias nežodinio bendravimo minutes: ji „neapkenčia" savo motinos ir „myli" savo tėtį. O taip pasielgusi, ji tikriausiai išgyveno tai, ką ir Adomas, išgirdęs Dievo balsą: „Adomai, kur tu?" Mergaitė pajuto būtinybę atgailauti už savo poelgį, nes ji taip pat mylėjo savo mamą ir ši buvo jai reikalinga. Beje, apimta panikos mergaitė nevalingai darė tai, ką visuomet daro prieštaringų išgyvenimų kamuojami žmonės:

siekdami atlyginti žalą vienam, jie „neapsižiūrėję" pakenkia kitam. Taigi Ana pasiėmė mano pieštukus, kad susitaikytų su savo motina, o tada stengėsi priversti ją padėti atlyginti man padarytus nuostolius.

Kitą dieną jos pasiryžimas taikytis su manimi išblėso. Manau, jog mergaitės akyse jau buvau tapęs gundytoju, nerūpestingumo akimirką verčiančiu vaikus išpažinti tai, ko niekam nevalia žinoti ir ištarti. Pirmąkart atskleidę slaptas savo mintis, vaikai dažnai būtent taip sureaguoja. Kas būtų, jei aš papasakočiau jos motinai? O jei mama nebesutiktų kitą sykį atvesti jos pas mane ir ji netektų galimybės pakeisti ir sušvelninti neapdairų savo elgesį? Taigi ji iš viso atsisakė veikti ir leido prabilti savo negalei.

Teršimas – tai sfinkterių konflikto, analinių[4] bei uretrinių[5] problemų ženklas. Šį nagrinėjamos temos aspektą vadinsime srities aspektu, nes jis susijęs su *kūno sritimi*. Išsamiau paanalizavęs Anos istoriją supratau, kad jos elgesys, net kai nėra susijęs su pačia analine sritimi, turi ligotiems sfinkteriams būdingų savybių. Turbūt nesuklystume pasakę, jog maža mergaitė apskritai elgiasi lyg vienas daugialypis sfinkteris. Ir mergaitės veidas, ir emocijos rodo, kad beveik visados ji būna uždara, o atsiveria retai ir mėšlungiškai. Mums sukūrus žaidimų situaciją, kad šioje „netikrovėje" mergaitė galėtų atsiverti ir išreikšti save, ji atlieka du veiksmus: su energingu iššūkiu žaislų namelyje uždaro tualeto duris ir, pagauta pamišėliško džiaugsmo, duoda žaisliniam tėčiui tris švytinčias mašinėles. Klimpdama vis gilyn į paprastų – ėmimo ir davimo – modalumų konfliktą, ji duoda savo motinai tai, ką paėmė iš manęs, o tada žūtbūt

---

[4] Analinis (lot. *anus* – išangė) – susijęs su išange, išeinamąja žarnyno anga, esantis šalia jos. – *Vert. past.*

[5] *Urēthra* (gr.) – šlaplė. – *Vert. past.*

nori grąžinti man tai, ką padavė motinai. Vėl susitikusi su manimi, savo rankytėje ji spaudžia pieštukus, tačiau čia pat staigiai juos išmeta – visai kaip sfinkteriai, staigiai išleidžiantys savo turinį.

Taigi akivaizdu, jog ši maža mergaitė, nepajėgdama suvokti, kaip duoti neimant (galbūt ir kaip mylėti savo tėtį, nenuskriaudžiant mamos), imasi automatiškai kaitalioti sulaikymo ir išstūmimo veiksmus. Šią išlaikymo ir paleidimo, sulaikymo ir davimo, atsivėrimo ir užsisklendimo veiksmų kaitą laikysime veikimo *būdo* aspektu. Taigi šlaplės – išeinamosios angos sfinkteriai yra anatominiai *retencijos*[6] ir *eliminacijos*[7] būdų modeliai. Retencija ir eliminacija savo ruožtu galima nusakyti įvairias elgesio apraiškas, kurios, kaip dabar įprasta, psichoterapeutų paprastai vadinamos „analinėmis" (tiesą sakant, nelabai vykusiai).

Panašų srities ir veikimo būdo ryšį nesunku įžvelgti tomis akimirkomis, kai labiausiai pasireiškia šios mergaitės vaikiškumas. Tuomet iš jos telieka tik burna ir nykštys, lyg šia jos pačios kūno dalių jungtimi tekėtų paguodos pienas. Šią minutėlę ji – „oralinė[8] mergaitė". O grįžusi iš tokios užsisklendimo savyje būsenos, mažoji panelė gali nepaprastai pagyvėti – įraudusiu veidu ir kimiai juokdamasi spirti lėlę bei čiupti mašinėles. Taigi retencijos–eliminacijos požiūriu regresas yra nukreiptas gilyn (izoliacija) ir atgal (regresija), o progresas ir agresija – išorėn ir pirmyn. Tai skatina iniciatyvą, o ši, beje, tuojau sukelia kaltės pojūtį. Taip galime nusakyti paaštrėjusios krizės situaciją, kurioje vaikui ir tėvams gali prireikti pagalbos.

---

[6] *Retentio* (lot.) – sulaikymas. – *Vert. past.*
[7] *Élimination* (pranc.) – išvarymas, pašalinimas. – *Vert. past.*
[8] *Oralis* (lot.) – burnos, per burną imamas. – *Vert. past.*

Anksčiau minėtos regreso ir progreso kryptys yra pagrindinė šio skyriaus tema. Norėdamas nuodugniau atskleisti sistemingą sričių ir veikimo būdų ryšį, papasakosiu kitą atvejį – mažo berniuko istoriją.

Buvau informuotas, jog iš pradžių Piteris išbūdavo nesituštinęs keletą dienų, o pastaruoju metu nesituština beveik savaitę. Turėjau skubiai imtis priemonių, kai mažame savo kūne ketverių metų Piteris sulaikė ne tik savaitę kauptą žarnyno turinį, bet ir didžiulį skysčio kiekį, suleistą darant klizmą. Jis atrodė apgailėtinai. Kai, Piterio manymu, niekas jo nematydavo, berniukas atsišliedavo į sieną, kad būtų lengviau laikyti išsipūtusį pilvelį.

Berniuko pediatras priėjo išvadą, kad Piteris nebūtų atlikęs tokio „žygdarbio", jei ne stipri emocijų paspirtis. Be to, jis manė (vėliau atlikus rentgeno tyrimą tai pasitvirtino), jog berniuko gaubtinė žarna tuo metu jau buvo padidėjusi. Gali būti, jog žarnos polinkis didėti buvo pradinis ligą sukėlęs veiksnys, tačiau dabar vaiką, be jokios abejonės, vargino konfliktas, kurio jis neįstengė išreikšti žodžiais. Atrodė, kad fiziologine konkretaus organo būkle vėliau dar teks rūpintis (laikytis dietos ir daryti mankštą). O pirmiausia, regis, buvo svarbu suvokti konflikto aplinkybes ir kuo greičiau rasti bendrą kalbą su berniuku, kad jis sutiktų su manimi bendradarbiauti.

Prieš nuspręsdamas dirbti su šeima, paprastai apsilankau jų namuose ir drauge papietauju. Būsimam mažajam pacientui buvau pristatytas kaip jo tėvų pažįstamas, pageidavęs atvykti į svečius ir pabendrauti su visa šeima. Mažasis berniukas buvo vienas iš tų vaikų, kurie mane priverčia suabejoti, ar apskritai išmintinga slėpti tiesą. „Sapnai... Argi jie ne nuostabūs?" – paklausė jis manęs, kai atsisėdome prie stalo. Šiuos žodžius jis ištarė aiškiai dirbtine intonacija. Vyresni jo broliai valgė noriai ir greitai, o pasisotinę išbėgo į mišką, žaliuojantį už namo. O

Piteris beveik karštligiškai, vieną po kito, kūrė žaismingus posakius, kurie, kaip netrukus paaiškės, atskleidė svarbiausią ir daugiausia rūpesčių keliančią jo fantaziją. Vienas sfinkterių sutrikimo požymių – paciento ambivalencija; pastaruoju atveju būdinga tai, kad žmogus kone įkyriai pasakoja kaip tik apie tą slėpinį, kurį taip uoliai saugo savo žarnyne. Toliau pateiksiu kelis fantastiškus Piterio pasakymus bei savo mintis, kilusias juos išgirdus.

– Norėčiau turėti mažą drambliuką čia pat, savo namuose. Tik va, jis augs didyn ir sugriaus namą.

Tardamas šiuos žodžius berniukas valgė. Jo žarnų tūris taip padidėjo, kad atrodė, jog plyš.

– Pažvelk į šią bitę – ji taikosi į cukrų, esantį mano pilve.

Žodis „cukrus" atrodo lyg eufemizmas, tačiau jis išties perteikia mintį, kad pilve berniukas turi vertingą dalyką, tik kai kas į jį taikosi.

– Sapnavau baisų sapną. Kelios beždžionės laipiojo namu aukštyn žemyn ir bandė patekti pas mane.

Bitės norėjo cukraus, slypinčio berniuko pilve; šį kartą beždžionės taikosi į jį patį, esantį savo name. Jo pilve besikaupiantis maistas – augantis drambliukas jo name – bitės, ieškančios cukraus berniuko pilve – beždžionės, ieškančios paties berniuko jo name.

Po pietų kava buvo patiekta sode. Piteris įsitaisė po lauko stalu, prisitraukė kėdes artyn, lyg norėdamas užsitverti, ir pasakė:

– Dabar esu savo palapinėje ir tos bitės manęs nepasieks.

Štai jis ir vėl aptvare, o aplink pavojingi, įkyrūs gyvūnai.

Po to berniukas išsiropštė iš slėptuvės ir drauge su manimi nuėjo į savo kambarį. Pasigėrėjęs jo knygomis paprašiau:

– Atversk mėgstamiausią savo knygelę ir parodyk, kuris paveikslėlis tau labiausiai patinka.

Nedvejodamas jis parodė iliustraciją, kur vandens srovė neša meduolinį žmogeliuką į pražiotus plaukiančio vilko nasrus. Berniukas susijaudinęs pasakė:

– Vilkas suvalgys meduolinį žmogeliuką, tačiau meduoliniam žmogeliukui neskaudės, nes (garsiau) *jis yra negyvas*, juk maistas nieko nejaučia, kai jį valgai!

Pasakiau visiškai sutinkąs su juo ir pamaniau, kad visi žaismingi berniuko teiginiai yra panašūs – jis įsivaizduoja, jog visa, kas kaupiasi jo pilve, yra gyva, tad jam gresia pavojus „tai“ sužeisti arba pačiam būti „suplėšytam“. Paprašiau jo parodyti kokį kitą gražų paveikslėlį iš kitos knygos. Berniukas tuojau pat atnešė knygą „Garvežiukas, kuris nutilo“ ir surado puslapį, kur nupieštas traukinys, leidžiantis dūmų tumulus ir važiuojantis į tunelį. Kitame puslapyje traukinys išvažiuoja iš tunelio, tik jo kaminas *jau neberūksta*.

– Matai, – pasakė berniukas, – traukinys įvažiavo į tunelį ir tamsiame tunelyje jis *numirė*!

Taigi kažkas gyvas pasislėpė tamsiame įėjime, o kai vėl pasirodė, jau buvo nebegyvas. Neliko abejonių, kad Piteris įsivaizdavo esąs pilnas „kažko“ brangaus ir gyvo; jei berniukas laikys tą „kažką“ savyje, „kažkas“ gali jį suplėšyti, o jei išleis lauk, „kažkas“ gali išeiti miręs arba sužeistas. Kitaip tariant, berniukas buvo „nėščias“.

Pacientui reikėjo neatidėliotinos pagalbos – išaiškinti jam tam tikrus dalykus. Tikrai nesu už privalomą vaikų švietimą seksualumo klausimais, jiems visai to nesitikint ir neužmezgus su jais patikimo ryšio. Vis dėlto šįsyk jutau, kad reikia imtis „chirurgo“ veiksmų. Prisiminęs, kad Piteriui patinka maži drambliukai, pakviečiau berniuką drauge juos piešti. Kai mums daugiau ar mažiau pavyko nupiešti visas išorines dramblio patelės ir dviejų jauniklių kūno dalis ir visus jo priedus, aš paklausiau berniuko, ar jis žino, iš kur atsiranda drambliukai.

Berniukas sunerimęs atsakė, kad nežino, bet aš pamaniau, kad jis tiktai norėjo paraginti mane tai papasakoti. Taigi kiek galėdamas tiksliau nupiešiau skersinį dramblio patelės ir jos vidaus organų (šiuo atveju mums rūpėjusių) pjūvį. Stengiausi, kad aiškiai matytųsi du išėjimai: vienas – jaunikliams, o kitas – žarnyno turiniui. Aš pasakiau:

– Kai kurie vaikai šių dalykų nežino. Jie mano, kad išmatos ir vaikučiai išlenda pro tą pačią moters ar gyvūno patelės angą.

Man dar nepradėjus pasakoti, kodėl pavojinga taip klaidingai suprasta padėtis, Piteris susijaudinęs pasakė, jog motina, nešiodama jį savo pilve, turėdavo apsijuosti diržu, kad sėdėdama tualete jo nepamestų; paaiškėjus, jog jis yra per didelis motinos angai, teko perpjauti jos pilvą ir išleisti jį lauk. Nežinojau, ar Piteris gimė atlikus Cezario pjūvį, tačiau nupiešiau berniukui moters schemą, kad jis teisingai suprastų tai, ką prisiminė iš savo motinos pasakojimų. Pridūriau, kad jis, man regis, įsivaizduoja taip pat galintis turėti vaikų, tačiau kadangi tai iš tikrųjų neįmanoma, yra svarbu išsiaiškinti jo fantazijų priežastį; galbūt jam jau teko girdėti, kad aš dirbu tokį darbą – bandau suprasti vaikų mintis ir, jei jis nori, ateisiu kitą dieną ir mes galėsime pratęsti pokalbį. Piteris noriai sutiko; man išėjus, jis neįtikėtinai gausiai išsituštino.

Akivaizdu, jog sykį, pilvui išsipūtus nuo sulaikytų išmatų, berniukas pamanė esąs nėščias ir pabūgo tuštintis, kad nesusižeistų pats ar nesužalotų „kūdikio“. Tik kokia vis dėlto buvo pradinė išmatų sulaikymo priežastis? Kaip kilo šis emocinis jo konfliktas, atsiskleidęs polinkiu sulaikyti išmatas bei fantazijomis apie nėštumą?

Piterio tėtis man davė užuominą apie vieną tiesioginę šios berniuko aklavietės „priežastį“.

– Žinote, – pasakė jis, – šis vaikas darosi panašus į Mirtilę.

– Kas yra Mirtilė?

– Dvejus metus ji buvo berniuko auklė, o prieš tris mėnesius išvyko.

– Ir netrukus po to jo negalavimas smarkiai paūmėjo?

– Taip.

Taigi iš Piterio gyvenimo pasitraukė vienas berniukui svarbus žmogus – jo auklė. Švelni, malonaus elgesio rytietė mergina visą laiką buvo didžiausia berniuko paguoda, nes abu tėvai, siekiantys profesinės sėkmės, retai būdavo namie. Pastaraisiais mėnesiais jis ėmė šiurkščiai elgtis su savo aukle, o mergina, regis, pritarė šiam akivaizdžiai „vyriškam" elgesiui ir slapta juo džiaugėsi. Auklės tėvynėje toks vyrų elgesys ne tik įprastas, bet ir plačiai paplitęs. Ten jis turi prasmę, nes yra įsišaknijęs vietos kultūroje. Tačiau Piterio motina prisipažino negalėjusi užgniaužti jausmo, kad netikėtas sūnaus vyriškumas ir būdai, kuriais berniukui buvo leidžiama tą vyriškumą išreikšti, yra iš esmės nederami. Be to, tai ne visai derinosi su *jos pačios* kultūra. Ji sutrikusi svarstė, ar verta patikėti berniuką auklei užsienietei, ir nusprendė toliau auginti jį pati.

Auklė išvyko tuo berniuko gyvenimo tarpsniu, kai pasirodė pirmosios jo vyriškumo užuomazgos, kai iš pradžių skatintas jo vyriškumas susilaukė nepalankaus vertinimo. Vaikui nelabai rūpėjo, ar ji buvo atleista, ar išvyko pati. Svarbiausia buvo tai, jog jis priklauso visuomenės sluoksniui, kurio vaikus už pinigus prižiūri kitos tautybės ar kitokią visuomeninę padėtį užimantys mamų pakaitalai. Tokiomis aplinkybėmis vaikui gali kilti daugybė painių klausimų. Jei tavo mamos *ersatz*[9] tau patinka, tikroji tavo mama tave paliks dažniau ir ramesne sąžine. Jei tokia antrinė mama tau nelabai patinka, motina išeis šiek

[9] Pakaitalas, surogatas (vok.). – *Vert. past.*

tiek apgailestaudama. Jei tu jos labai nemėgsti ir keli tai įrodančias scenas, tavo motina ją atleis ir čia pat pasamdys kitą, į ją panašią ar dar blogesnę. O jei atsitinka taip, kad ji tau labai labai patinka ir tu išreiški tai sau ir jai priimtinu būdu, tavo motina be jokių abejonių anksčiau ar vėliau ją atleis.

Mūsų nagrinėjamu atveju jau ir taip įskaudintą berniuką dar labiau prislėgė auklės laiškas, kuriuo, sužinojusi apie Piterio ligą, ji kaip įmanydama stengėsi paaiškinti vaikui, kodėl išvyko. Iš pradžių ji buvo berniukui sakiusi, kad išvyksta, nes ketina ištekėti ir pati pagimdyti vaikelį. Turint galvoje tai, ką berniukas jautė auklei, šis paaiškinimas buvo ganėtinai nevykęs. Šį kartą auklė aiškino pakeitusi darbą. „Supranti, – rašė ji, – aš visuomet išvykstu į kitą šeimą, kai mano globojamas vaikelis paauga. Man labiausiai patinka prižiūrėti kūdikius". Štai tuomet berniukui kažkas nutiko. Iki tol jis stengėsi būti didelis berniukas. Tėtis šiuo atveju buvo menkas pagalbininkas, nes jo dažnai nebūdavo namie, jis rūpinosi savo darbais, pernelyg sudėtingais, kad galėtų apie juos papasakoti sūnui. Berniuko motina leido jam suprasti, kad vyriškas elgesys (toks, kokį skatino ir kuriam pritardavo auklė) yra nepriimtinas. O buvusiai jo auklei labiau patinka kūdikiai.

Taigi jis „regresavo". Tapo priklausomas, elgėsi lyg kūdikis ir, kad daugiau nieko neprarastų, siekė *išlaikyti* tai, ką turi. Buvo tai daręs ir anksčiau. Kur kas anksčiau, dar kūdikystėje, jis pirmą kartą parodė savo užsispyrimą sulaikydamas burnoje maistą. Kitąsyk, kai jį pasodino ant puoduko ir liepė nesikelti tol, kol visko nepadarys, jis nei padarė, nei atsikėlė nuo puoduko, kol motina galų gale pati nusileido. Dabar berniukas sulaiko savo išmatas, be to, kietai sučiauptos lūpos rodo jo užsispyrimą, lankstumo stoką. Akivaizdu, jog, šiaip ar taip, tai – viena ir ta pati liga, turinti daugybę persipynusių prasmių. Štai aiškiausia prasmė: aš siekiu išlaikyti tai, kas man priklauso, ir

savo nuostatos nekeisiu. Vis dėlto, kaip paaiškėjo stebint berniuko žaidimą, objektas, kurį jis siekia išsaugoti, turi ne vieną reikšmę. Panašu, kad iš pradžių, kol dar tikėjo, kad auklė laukiasi kūdikio, berniukas bandė ją išsaugoti pats tapdamas aukle bei įsivaizduodamas, jog ir jis pats nešioja kūdikį. Kita vertus, bendra berniuko regresija rodė, kad jis jaučiasi ir kaip kūdikėlis – taigi mažytis, kaip ir visi vaikučiai, galintys patikti jo auklei. Tokius ligos požymius Freudas vadino *daugiareikšmiais.* Beje, daugiareikšmio simptomo apraiškas visuomet sieja sistemingas ryšys: berniukas tapatinasi su *abiem nutrūkusių santykių dalyviais,* jis yra ir auklė, tuo metu besilaukianti kūdikio, ir vaikelis, kuriuo auklė noriai rūpintųsi. Tapatybė, įgyjama patyrus praradimą, visuomet turi panašių savybių. Gedėdami mes virstame prarastu asmeniu ir čia pat vėl pavirstame žmonėmis, kokie buvome, kai santykiai klostėsi puikiai. Tuo galima paaiškinti tariamą ligos požymių prieštaringumą.

Nesunku pastebėti, kad *retencija* yra organo veikimo būdas, o šalinimo organai – kūno sritis; jais berniukas perteikė vidinę susilaikymo, siekio išsaugoti ir laikymo savyje dramą. Kadangi berniukas atrodė ir jautėsi, lyg iš tiesų lauktųsi kūdikio, jis prisiminė, ką jo motina buvo pasakojusi apie gimdymą ir jo pavojus vaikui bei motinai. Jis negalėjo paleisti.

Išaiškinus berniukui jo baimės prasmę, jo būklė gerokai pagerėjo, tad tiesioginis fizinis nepatogumas ir pavojus atslūgo, pasireiškė iki tol užgniaužta berniuko autonomija ir iniciatyva. Vis dėlto, kad įveiktume kitas, lengvesnes berniuko raidos kliūtis, turėjome derinti dietą, mankštą ir pokalbius su vaiku bei jo motina.

2. Libido ir agresija

Štai ir susipažinome su dviem ligos epizodais – mergaitės ir berniuko gyvenime. Šiuos atvejus pasirinkau dėl aiškios, lengvai įžvelgiamos jų struktūros. Vis dėlto kokiais dėsningumais galima paaiškinti tokius įvykius?

Freudas ir kiti ankstyvosios psichoanalizės atstovai pirmieji atskleidė, kad psichologų dar neištirtos kūno angų sritys turi lemiamą įtaką emocinei žmogaus sveikatai ir jos sutrikimams. Be abejo, savo teorijas psichoanalitikai grindė suaugusių pacientų stebėjimais, tad derėtų trumpai paaiškinti, kaip galima gretinti tai, ką nustatė psichoanalitikai, dirbdami su suaugusiais savo pacientais, ir tai, ką įžvelgėme mes, stebėdami vaikus.

Neurotinis suaugusio žmogaus „analumas" gali reikštis polinkiu skrupulingai laikytis higienos ar bendru absoliučios tvarkos, švaros bei punktualumo poreikiu; tai – ritualinis, perdėtas rūpinimasis savo žarnyno veikla. Kitaip tariant, toks žmogus veikiau atrodo antianalus nei analus; jis nelinkęs per ilgai susilaikyti nesituštinęs arba tuštintis kaip pakliūva. Kita vertus, dėl to paties antianalinio siekio išvengti tam tikrų dalykų jis galiausiai yra priverstas analiniams reikalams skirti daugiau dėmesio ir jėgų nei, pavyzdžiui, kitas žmogus, nelinkęs siekti arba išsižadėti malonumo, kurį teikia tuštinimosi procesas. Tokio paciento gyvenime retencijos ir eliminacijos būdų konfliktas reiškiasi bendru savęs suvaržymu – jau tvirtai įsišaknijusiu jo asmenybės bruožu. Jam sunku skirtis su tuo, ką turi: savo laiku, pinigais, prieraišumo jausmais (kad ir kam jie būtų skirti) jis dalijasi tik kruopščiai suplanuotomis aplinkybėmis ir tam skirtu laiku. Kita vertus, psichoanalizės tyrimas atskleistų, kad daugiau ar mažiau sąmoningai toks žmogus mėgaujasi itin bjauriomis fantazijomis ir žiauriais troškimais visiškai atsikratyti konkrečiais asmenimis, ypač artimaisiais, kurie būtinybės yra

priversti pareikalauti vidinių jo lobių. Kitaip tariant, mylėdamas jis patiria jausmų dvilypumą ir dažniausiai nė nenutuokia, kad dauguma jo vertinimų, kas yra gera, o kas – bloga, kuriais jis beatodairiškai save suvaržo, įkūnija ir despotišką siekį kontroliuoti kitus žmones. Nors pats žmogus, kaip ir jo pasirinktos aukos, dažniausiai nesuvokia pasyvaus ir nuolatinio priešiškumo apraiškų, jis nuolat jaučia poreikį teisintis, atsiprašinėti ir atsilyginti už tai, kuo iš tikrųjų ar vaizduotėje prasikalto. Deja, panašiai kaip ir mažoji Ana, pabandžiusi sąmoningai išlaikyti ir duoti, toks žmogus tik dar labiau klimpsta į prieštaravimus. Kaip ir mūsų pasakojimo veikėja, toks kompulsijos[10] kamuojamas neurotikas sielos gilumoje be atvangos trokšta bausmės, nes jam, turinčiam tokią sąžinę (o ši – ypač griežta), paprasčiau būti nubaustam, nei, susitaikius su slapta savo neapykanta, tapti laisvam. Jis renkasi bausmę, nes, apimtas egocentriškos savo neapykantos, jis nebepasitiki gydančiomis abipusių santykių savybėmis. Taigi visa, kas vaiko gyvenime dar laisvai skleidžiasi įvairiausiais pavidalais ir ką dar galima atitaisyti, suaugusiajam jau yra tapę nekintančiais jo būdo bruožais.

Atkūręs ankstyvąjį tokių pacientų raidos tarpsnį, Freudas visuomet aptikdavo krizes, panašias į tas, kurias *in statu nascendi*[11] nagrinėjome, pasitelkę mažųjų savo pacientų istorijas. Esame dėkingi Freudui už pirmąją nuoseklią teoriją, sistemingai paaiškinusią ties kūno angomis vykstančių komedijų ir tragedijų priežastis. Kurdamas šią teoriją jis įveikė veidmainystę ir apsimestinį užmaršumą, būdingus tam metui, kai visas „žemesnes“ žmogaus funkcijas gaubė gėdos, abejotino sąmojo ir

---

[10] Kompulsija (angl. *compulsion*) – patologinė būsena: ligonis prieš savo valią atlieka įkyrius veiksmus, jį kamuoja baimė, įkyrios mintys. – *Vert. past.*

[11] Užuomazgos būsenos (lot.).– *Vert. past.*

liguistos vaizduotės šešėlis. Jis priėjo išvadą, kad visos šios komedijos ir tragedijos turi seksualinę prigimtį, tad ir siekė jas apibūdinti kaip tik šiuo aspektu. Be to, pastebėjo, kad neurotikams ir iškrypėliams būdinga ne tik infantili laikysena kitų žmonių atžvilgiu, bet ir dažnai sutrikęs genitalinis seksualumas bei polinkis atvirai arba slaptai siekti pasitenkinimo ir paguodos sutelkiant dėmesį ne į lytinius organus, bet į kitas kūno sritis. Sutrikęs jų seksualumas bei socialinis infantilumas sistemingai siejasi su ankstyvaisiais vaikystės potyriais, ypač su konfliktais tarp infantilaus kūno impulsų ir negailestingų ugdymo metodų, kuriuos taikė jų tėvai. Jis priėjo išvadą, kad kiekvienoje vaiko raidos pakopoje konkrečioje, ypatingą malonumą teikiančioje kūno srityje susitelkia *libido* – malonumo siekianti energija, kuri, kol Freudas dar nebuvo sulaukęs viešo ir mokslinio pripažinimo, buvo laikoma *seksualine* tik susitelkusi lytiniuose organuose, t. y. kai ji, baigiantis vaikystei, tapdavo *genitaline*. Brandus genitalinis seksualumas, kaip teigė Freudas, yra infantilaus seksualumo raidos (ją Freudas vadino *ikigenitališkumu*) rezultatas. Taigi kompulsijos kamuojamu neurotiku (jo bruožus ką tik apibūdinome) Freudas laikė individą, kuris iš pirmo žvilgsnio atrodo antianalus, tačiau iš tiesų nesąmoningai išgyvena *fiksaciją* (arba dalinę *regresiją* į) ties infantilaus seksualumo pakopa, vadinama *analine–sadistine*[12].

Panašiai ir kiti emociniai sutrikimai pasirodo esą fiksacijos ar regresijos, susijusios su kitomis infantilumo pakopomis ar sritimis.

Pavyzdžiui, priklausomybių turintys žmonės, kaip ir kūdikystėje, yra priklausomi nuo medžiagos, kuri, įtraukta per burną ar odą, pasotina jų kūną ir atgaivina emocijas. Šie žmonės

[12] Sigmund Freud. *Three Contributions to the Theory of Sex.* // *The Basic Writings of Sigmund Freud.* New York: The Modern Library, 1938.

nesuvokia, kad ilgisi kūdikio būsenos, tačiau, kai jie skundžiasi, giriasi ar ko nors reikalauja, atsiveria apviltos ir vaikiškos jų sielos.

Sergantieji maniakine depresija savo ruožtu jaučiasi čia beviltiškai išsekę, be turinio, čia kupini kažko blogo ir priešiško, ką būtina sunaikinti, čia juos netikėtai persmelkia nuostabus jausmas, kad jų jėgos ir gyvybingumas yra beribiai. Vis dėlto ir jie nesuvokia šių vidinių gėrybių ir blogybių prigimties.

Isterijos atveju moterys elgiasi taip, it jaustųsi persekiojamos, puolamos, o grėsmę keliantys dalykai keltų joms pasibjaurėjimą, bet kartu ir trauktų. Šioms moterims būdingas lytinis šaltumas, tačiau jos ypač domisi įvykiais, kurie, kaip rodo nuodugnesnis tyrimas, sudramatina moters vaidmenį pradedant gyvybę. Visai to nesuvokdamos, jos perdėtai rūpinasi biologiniu savo vaidmeniu, nors (arba kadangi) jis tapo nepriimtinas dar vaikystėje.

Taigi visiems šiems besikamuojantiems žmonėms – turintiems priklausomybę, prislėgtiems ar tiems, kuriems kas nors draudžiama, kažkodėl nepavyko integruoti į gyvenimą vienos ar kitos infantilumo pakopos, todėl dabar jie ginasi (atkakliai, varginančiai, bergždžiai) nuo tai pakopai būdingų infantilumo schemų.

Kita vertus, kiekvienas nuslopintas, nepatenkintas troškimas turi savo atitikmenį – veiksmą, atliekamą jį iškreipiant. Kai kurie suaugusieji, visai neslėpdami pirminės infantilumo schemos, visiškai (kiek tai jų atveju įmanoma) patenkina seksualinius savo poreikius dirginami arba patys dirgindami burna. Kiti teikia pirmenybę analinei angai, o ne kuriai kitai sueičiai tinkamai angai. Kai kurių iškrypimų atveju vyrauja poreikis žiūrėti į lytinius organus arba rodyti savuosius, o jei šie naudojami pagal paskirtį, tai daroma impulsyviai, nesirenkant partnerių, tiesiog sadistiškai „suartėjant“ su kitais žmonėmis.

Pagaliau įžvelgęs sistemingą ryšį tarp seksualinių veiksmų, kurie neurozės atveju tėra pasąmoninių troškimų lygmens, o iškrypimo atveju – atviri, Freudas ir toliau plėtojo savąją libido teoriją. Taigi *libido* yra seksualinė energija, kuri vaikystės laikotarpiu susitelkusi ne genitalijų, bet kitose kūno srityse, o gyvybiškai svarbios – maitinimosi, šalinimo, galūnių judinimo – funkcijos suteikia ypatingą malonumą. Tik tuomet, kai pavyksta įgyvendinti tam tikrą ikigenitalinį libido panaudojimo planą, vaiko seksualumas pereina į trumpalaikį infantilaus genitališkumo būvį, netrukus tampantį daugiau ar mažiau „latentiniu", pakinta ir nukreipiamas kita linkme. Juk lytiniai organai tuo metu dar nesubrendę, o pirmuosius vaikiško lytinio geismo objektus saugo amžinas ir visuotinis kraujomaišos tabu. O dėl ikigenitalinių troškimų liekanų, tai visos kultūros tam tikru mastu leidžia kai kuriuos negenitalinius meilės žaidimus, iškrypimu laikytinus tik tuomet, kai jie pakeičia ir išstumia tikrąjį genitališkumą. Vis dėlto daugiausia ikigenitalinės libido energijos yra *sublimuojama* – panaudojama ne seksualiniais, bet kitokio pobūdžio tikslais. Taigi infantilus susidomėjimas mamos kūno „daikčiukais" gali paskatinti suaugusiojo norą suprasti, kaip veikia mašinos, ar dirbti su laboratoriniais mėgintuvėliais. Kitam žmogui galbūt pakaks „išminties pieno", nors kadaise jis geidė lengviau apčiuopiamų syvų iš kur kas juslingesnių talpyklų. O gal, užuot perpildęs savo žarnyną, jis rinks įvairiausius daiktus ir dėlios juos į visokiausias dėžutes. Freudas manė, kad visi ikigenitaliniai žmogaus polinkiai, buvę *nuslopinti*, o ne augant pamiršti, sublimuoti ar perkelti į meilės žaidimus, yra svarbiausias neurotinės įtampos šaltinis.

Labiausiai vykusios sublimacijos, be abejo, įsipina į kultūros reiškinius ir seksualinė jų prigimtis tampa sunkiai įžvelgiama. Tik tuomet, kai suaugusiojo pomėgis yra pernelyg uolus, gana keistas ir liguistai visa apimantis, galima atpažinti „seksualinį"

jo pagrindą. Vis dėlto tokiu atveju sublimacija yra labai jau nepatikima, ir galima manyti iš pat pradžių ją buvus ydingą. Štai taip terapeutas Freudas tapo Viktorijos laikų (tais laikais jis ir gyveno) kritiku. Jis priėjo išvadą, kad despotiška visuomenė aklai reikalauja iš savo atžalų neįmanomų sublimacijos žygdarbių. Tiesa, tam tikrą seksualinės energijos kiekį sublimuoti galima ir būtina – nuo to priklauso pati visuomenė. Tad nedvejodami atiduokime visuomenei, kas jai pridera, tačiau visų pirma grąžinkime vaikams libido teikiamą gyvybingumą, nes jis yra vertingų sublimacijų pagrindas.

Tik praktikai, kasdien susiduriantys su didžiule painiava, būdinga pamišimų bei švelnesnių psichikos išdaigų sričiai, gali suvokti, kokia vertinga yra libido (judrios seksualinės energijos, skatinančios tiek „aukštesniąsias", tiek „žemesniąsias" žmogaus veiklos formas, o dažnai – abi vienu metu) teorija, suprantamai ir nuosekliai paaiškinusia, kas vyksta šiuose paslaptinguose vidinio pasaulio kampeliuose.

Vis dėlto daugybė teorinių bei terminijos klausimų dar tebelaukia atsakymų. Nusprendęs susitelkti ties pagrindinėmis psichologijos temomis, Freudas jautė, kad svarbiausia – iš naujo atskleisti žmogaus seksualumą. Seksualumo istorijos spragas teko užpildyti terminais, netikėtai susiejančiais antikos išmintį ir šių laikų mąstyseną. Pavyzdžiui, panagrinėkime „isterijos" sąvoką. Senovės graikai manė ar bent jau perteikė savo mintis žodžiais, lyg ir reiškiančiais, kad isterija yra moters būsena, kylanti tuomet, kai gimda atitrūksta nuo savo „inkaro" ir klajoja po kūną, skatindama vienus organizmo procesus ir slopindama kitus. Be abejo, Freudas čia įžvelgė ne lytinį organą, bet lytiškumo idėją, netekusią savosios paskirties ir kliudančią libido energijai patekti į lytinius organus (tai – lytinio šaltumo priežastis). Judri libido energija gali pakisti ir būti perkelta į įvairias kūno vietas, turinčias simbolinį ryšį su infantilumo

sritimis ir veikimo būdais. Taigi žiaukčiojimas gali reikšti tai, jog saugantis nuo apačioje užslopinto genitalinio geismo pastarasis yra gynybiškai išliejamas per viršų. Siekdamas išreikšti savo įsitikinimą, jog libido energija, kada jai trukdoma patekti į lytinius organus, prasiveržia kitose kūno srityse, Freudas pasitelkė šiuolaikinės termodinamikos terminiją, nusakančią energijos tvermę ir jos virsmus. Pritaikius tokią analogiją daugelis Freudo pastabų, kurios buvo tik hipotezės, tapo konkrečiais teiginiais, nors bet koks mėginimas juos pagrįsti stebėjimais ar eksperimentais būtų buvęs beprasmis.

Didieji novatoriai visuomet kalba savo meto alegorijomis ir palyginimais. Freudui taip pat teko išdrįsti sukurti tai, ką jis pats vadino savo „mitologija", ir ja naudotis. Teisingos įžvalgos išlieka ilgiau nei pirmoji jų formuluotė.

Manau, jog Freudas su libido pasielgė panašiai kaip George'as Stewartas – su audra. Pagrindinį knygoje „Audra" pasakojamos istorijos vaidmenį Stiuartas skyrė gaivališkai gamtos katastrofai[13]. Jis aprašė gamtos reiškinio savitumą bei jo ciklą. Skaitant knygą kyla įspūdis, jog visa Žemė ir jos gyventojai egzistuoja šios audros – paveikaus būdo praturtinti mūsų sampratą apie didžiuosius vidaus ir išorės pasaulio įvykius – šlovei. Ankstyvoji psichoanalizė panašiai nusako žmogaus motyvaciją – tarsi libido būtų nekintama būties esmė, o žmonių *ego* – paprasčiausi saugikliai, trapūs sluoksniai, skiriantys tą būties esmę nuo neapibrėžto ją supančio „išorės pasaulio", kur įsigalėję beatodairiški ir priešiški visuomenės papročiai.

Vis dėlto šiuo atveju gydytojas pranoksta knygos autorių. Gydytojas išmoksta ne tik atpažinti ir apibūdinti audras, bet ir praktiškai jas tirti bei valdyti. Aprašęs libido gyvenimą, Freudas

[13] George R. Stewart. *Storm*. New York: Random House, 1941.

ne tik išplėtė teorines įžvalgos galimybes, bet ir sustiprino praktinį mūsų veiksmingumą susidūrus su įvairiais individo ir grupės gyvenimo sutrikimais, kylančiais dėl beprasmio, ydingo santykio su žmogaus juslingumu. Jis aiškiai suvokė, jog libido teorijai būtina skirti deramą vietą žmogaus gyvenimo visumoje. Beje, dabar tai aiškėja ir mums patiems – tyrinėjantiems kitas žmogaus psichikos sritis (*ego*), dirbantiems su įvairiomis pacientų grupėmis (vaikais, psichopatais), ieškantiems naujų psichoanalizės taikymo galimybių (visuomenės lygmeniu). Nors tyrinėjant individų gyvenimo ciklą ir toliau vertėtų stengtis įžvelgti galimus jų libido energijos virsmus, tačiau nederėtų gyviems žmonėms primesti mitinio *eroso* marionečių vaidmens – tai nebūtų naudinga nei praktikai, nei teorijai.

Tyrinėtojas Freudas savo ruožtu pranoko gydytoją Freudą. Jis aiškino ir gydė ligas, tačiau tai dar ne viskas. Turėdamas raidos fiziologo išsilavinimą, Freudas atskleidė, jog seksualumas rutuliojasi pakopomis, ir buvo įsitikinęs, kad ši raida yra glaudžiai susijusi apskritai su epigenetine raida.

Ėmęsis nagrinėti lytinio gyvenimo temą, Freudas suvokė, jog seksologija (ir populiarioji, ir mokslinė) yra paremta prielaida, jog lytis – tai visai naujas darinys, atsirandantis individo paauglystės laikotarpiu dėl šiuo metu prasidedančių fiziologinių pokyčių. Tad seksologija jo laikais buvo pažengusi tiek, kiek mokslas apie embrioną – viduramžiais, kai visų buvo pripažįstama idėja homunkulo – mažo, tačiau visiškai išsivysčiusio žmogeliuko, jau sukurto ir laukiančio vyro sėkloje, kol pateks į moters įsčias, kad čia užaugtų ir išeitų į gyvenimą. O mūsų dienų embriologija jau yra paremta *epigenezės* žiniomis apie nuoseklų gemalo organų vystymąsi. Manau, jog, norėdami geriau suvokti Freudo nustatytus psichoseksualinės vaiko raidos dėsningumus, galime pasitelkti analogiją – fiziologinį gemalo vystymąsi *in utero*.

Gemalo vystymosi eigoje kiekvienas organas pradeda formuotis jam skirtu metu. Šis laiko veiksnys yra toks pat svarbus kaip ir organo kilmės vieta. Pavyzdžiui, jei akis nepradeda formuotis jai skirtu metu, „ji niekada nebeturės galimybės tinkamai išsivystyti, nes ateis metas sparčiai augti kitai kūno daliai, o pastaroji, aplenkdama mažiau aktyvias kūno sritis, slopins uždelstą akies raidą“[14].

Kai gemalo organas pradeda rutuliotis laiku, dar vienas laiko veiksnys nusako lemtingiausią jo raidos pakopą: „Kad organas visai liautųsi vystęsis ar stipriai pakistų, jo vystymasis turi būti sutrikdytas ankstyvojoje jos pakopoje... kai organui pavyksta išaugti iš savojo *Anlage*[15], jis gali tapti netaisyklingas ar silpnas, tačiau jo savitumo ir apčiuopiamos egzistencijos jau neįmanoma suardyti, net ir trikdant jo augimą.“[16]

Organas, praleidęs savo kilmės laiką, pasmerkia ne tik save patį: jis kelia grėsmę ir visai organų hierarchijai. „Suskatusios augti kūno dalies slopinimas ne tik laikinai sulaiko jos vystymąsi, bet ir pernelyg anksti sukuria sąlygas sparčiam kito organo augimui. Taigi užslopintoji kūno dalis daugiau nebeturi galimybės įsivyrauti ir pakinta visam laikui...“[17] Kai gemalas vystosi nuosekliai, jo organų dydis ir funkcijos yra darniai susiję: kepenų dydis yra proporcingas skrandžio ir žarnyno apimčiai, širdis ir plaučiai taip pat dera tarpusavy, o kraujagyslių sistemos pajėgumas tiksliai atitinka kūno visumą. Jei gemalo vystymasis sutrinka, vienas ar daugiau organų gali tapti ne-

---

[14] C.H. Stockard. *The Physical Basis of Personality*. W.W. Norton & Co., Inc., New York, 1931.

[15] Planas, sumanymas, polinkis (vok.). – *Vert. past.*

[16] C.H. Stockard. *The Physical Basis of Personality*. W.W. Norton & Co., Inc., New York, 1931.

[17] Ten pat.

proporcingai maži: taip pažeidžiama organizmo funkcijų darna ir gimsta nevisavertis žmogus.

Sutrikus „deramam tempui" ir „normaliai tvarkai", padariniai gali būti dvejopi: „*monstrum in excessu*" arba „*monstrum in defectu*". „Faktas, kad normalus individas užima tarpinę padėtį, esančią tarp šių kraštutinių apsigimimo tipų, svarbus vieninteliu požiūriu: visi nukrypimai nuo normos yra paprasčiausi normalios būklės pakitimai, atsirandantys dėl vienu ar kitu lemiamu laikotarpiu neįprastai sulėtėjusio vystymosi tempo."[18]

Mėnesiai iki vaiko gimimo turi lemiamą reikšmę galimiems organiniams apsigimimams. Kūnui užgimus netrukus paaiškėja, ar jis „sėkmingai iškilo iš savojo *Anlage*", ar yra pernelyg netobulas, kad galėtų darniai bręsti. Nors vis dar „nesąmoningas" ryšulėlis, pasirengęs priimti tik labai pamažu gausėjančius, tik tam tikro tipo ir intensyvumo dirgiklius, kūdikis jau iškeitė įsčiose vykusią medžiagų apykaitą į motinos globą, įsišaknijusią visuomenės, kuriai jis priklauso, ugdymo sistemoje. Kaip organizmas bręsta toliau, kaip vystosi ne nauji organai, bet (nustatyta tvarka) rutuliojasi judėjimo, jutiminiai ir bendravimo įgūdžiai, yra rašoma vaiko raidai skirtoje literatūroje. Šias žinias psichoanalizė praturtino įžvalgomis, padedančiomis suprasti daug painesnius potyrius ir konfliktus, lydinčius individo kaip savitos asmenybės tapsmą. Ar tai būtų įprastos vaiko savybės, kurioms vertinti jau sukurti testai (nes jos yra akivaizdūs ženklai, rodantys pamažėle formuojantis vienus ar kitus vaiko įgūdžius), ar neįprasti jo elgesio būdai, tapę atviru mamų džiaugsmu, o gal ir slaptu jų rūpesčiu, visų pirma svarbu suvokti, kad sveikas vaikas, nuosekliai išgyvendamas reikšmingiausius savo gyvenimo įvykius, jeigu jam tinkamai padedama,

[18] Ten pat.

tiesiog paklūsta (šia jo savybe galima ir apskritai pasikliauti) vidiniams raidos dėsniams – tiems, kurių pagrindu prenataliniu laikotarpiu vienas po kito formavosi jo kūno organai ir kurie vaikui užgimus pamažu atveria vis naujas bendravimo su jam svarbiais žmonėmis galimybes. Kiekvienoje kultūroje šis bendravimas įgyja savitą atspalvį (tuo netrukus įsitikinsime), tačiau deramas jų plėtotės tempas ir tinkama tvarka bet kuriomis aplinkybėmis yra lemiami veiksniai, skatinantys šiuos santykius kisti bei nusakantys jų kaitos ribas.

„Libido ekonomijos" požiūriu panagrinėję šiame skyriuje konkrečias mergaitės ir berniuko situacijas, pastebėtume, kad abiejų pacientų atveju naujų impulsų atsiradimo tempas ir tvarka buvo sutrikdyti: vaikai nesiliovė kartoję vis tą patį analinio sulaikymo ir išstūmimo motyvą, tarsi patefono adatėlė, įstrigusi viename subraižytos plokštelės griovelyje. Jie vis regresuodavo į kūdikystės pakopą, po to vėl bergždžiai bandydavo pereiti į tolesniąją – įprasminti savo meilę reikšmingiems priešingos lyties žmonėms. Anos meilė tėčiui atsiskleidė tą minutę, kai mergaitė, apimta perdėto džiaugsmo, padavė tris švytinčias mašinėles savo žaisliniam tėčiui. O Piterio liguistumo apraiškos buvo pastebėtos netrukus po to, kai berniuko elgesys su aukle įgijo falinei raidos pakopai būdingų bruožų. Remiantis libido teorija būtų galima teigti, kad vienu atveju tuštinimasis, o kitu atveju – polinkis kaupti žarnyno turinį kadaise teikė šiems vaikams lytinį pasitenkinimą. Dabar jie siekė šį malonumą sugrąžinti, tačiau turėdami jau sutrikusią stabdžių sistemą vaikai ėmė regresuoti daug stipriau ir daug greičiau, nei buvo galima tikėtis. Jie jau nebebuvo nekalti kūdikiai, besidžiaugiantys dar neišlavintu savo žarnynu. Tikėtina, kad jie mėgaudavosi fantazijomis apie tai, kaip atsikrato nekenčiamais žmonėmis (prisiminkime, kaip Ana spyrė į žaislinę savo mamą) ir išlaiko tuos,

kuriuos myli. Visi jų veiksmai (kad ir kokie siaubingi būtų jų padariniai) baigdavosi sadistiškai pasiekta pergale prieš tėvą ar motiną, norėjusius juos kontroliuoti. Neabejotina, jog tą rytą apsiteršusios ir savo motinos laukiančios mažylės akyse atsispindėjo ir pergalės, ir baimės pojūčiai, o nedraugiškas berniuko veidas išreiškė ir tylų pasitenkinimą, nors pilvas buvo neregėtai išsipūtęs ir sudarė daug keblumų. O vargšelės motinos, atlikusios trumpą ir itin skausmingą bandymą, jau žinojo, kad į savo vaikų tironiją reaguodamos piktuoju tik dar labiau apsunkins padėtį. Nes, kad ir ką manytumėte, šie vaikai mylėjo ir patys norėjo būti mylimi, jie daug mieliau būtų rinkęsi pasiekimų džiaugsmą negu neapykantos kupiną nevykėlio pergalę. Nedera vaiko painioti su jo liga.

Šią akimirką skaitytojui gali kilti mintis, kad tokios būsenos metu vaikai yra tos antrosios instinktyvios jėgos (jos idėja buvo įtraukta į psichoanalizės sistemą netrukus po to, kai čia įsitvirtino libido sąvoka) – būtent naikinimo, mirties instinkto – valdžioje. Šįsyk pastarojo klausimo nenagrinėsiu, nes jis yra iš esmės filosofinis ir susijęs su savita Freudo ištikimybe pirmapradžių instinktų mitologijai. Analizuojant jėgą, kuri, kaip patys įsitikinsime, yra persmelkusi ir didžiąją mūsų turimos medžiagos dalį, Freudo terminija ir vėlesni jos svarstymai tiktai sukėlė painiavą ir iš esmės nieko apie šią jėgą nepaaiškino; turiu galvoje *įniršį*, kylantį kaskart, kai vienas ar kitas veiksmas, gyvybiškai svarbus individo meistrystės potyriui, susiduria su kliūtimis arba yra slopinamas. Kas nutinka su tuo įniršiu, kai pats žmogus savo ruožtu yra priverstas jį slopinti, ir kaip šis įniršis prisideda prie žmogui būdingo nesąmoningo priešiškumo ir troškimo naikinti? Tai vienas svarbiausių psichologams kylančių klausimų.

Siekdami tiksliau nustatyti, kokios jėgos veikia būtent šioje praktinės mūsų veiklos situacijoje, verčiau paklauskime savęs,

ko mums patiems tokiomis aplinkybėmis derėtų siekti. Galbūt išsiaiškinę savo pačių paskirtį lengviau užčiuopsime ir šioje situacijoje veikiančias jėgas, kurias siekiame pažinti. Manyčiau, kad mūsų uždavinys – atgaivinti tėvų ir vaikų savitarpio sąveiką, kad vietoj bergždžių, skausmingų ir žalingų pastangų vieniems kitus kontroliuoti užsimegztų abipusis dialogas, padedantis atkurti ir vaikų, ir tėvų savikontrolę.

Paskirti vaistai rodo, kokia yra diagnozė. Gyvendamos bendrą gyvenimą, šeimos yra linkusios prarasti grupei būdingą jos narių tarpusavio sąveiką. Taigi kiekvienas šeimos narys vienaip ar kitaip praranda savikontrolę, atitinkančią jo amžių ir padėtį šeimoje. Užuot kontroliavęs pats save ir prisidėjęs prie grupės narių savitarpio sąveikos, kiekvienas grupės narys ieško ir susiranda pakaitinius kontrolės svertus bei autonomijos sritis, neprieinamus kitiems jo šeimos nariams: tėvai karštligiškai panyra į darbus ir visuomenės gyvenimą, o jų vaikai renkasi vienintelę, regis, tik jiems patiems priklausančią, visiškos autonomijos sritį – savo kūną. Autoerotika yra svarbus į šią partizaninę kovą stojusio vaiko ginklas, tariamai išlaisvinantis jį nuo sutrikusios sąveikos su kitais šeimos nariais. Deja, tokia egocentriška vaiko autonomija tik slepia tikrąją padėtį. Tariamai mėgaudamasis vienos ar kitos savo kūno srities teikiamais malonumais, vaikas pasitelkia organo veikimo būdą, kad savo vaizduotėje galėtų valdyti ir visiškai pajungti sau kitus žmones. Tokios vaiko fantazijos gali turėti sadizmo ar mazochizmo atspalvį. Tik tuomet, kai toks posūkis įvyksta, kai vaikas atsigręžia prieš save patį ir kitus žmones, vienas ar kitas jo organas virsta agresijos (įprastesne šio žodžio reikšme, nusakančia priešiškumą) priemone. Iki tol jo organų veikimo būdai yra naivios – taigi ikipriešiškos schemos, pagrindžiančios vaiko santykius su daiktais bei šalia esančiais žmonėmis (kaip vaikas elgiasi su daiktais, kaip reaguoja į šalia esančius žmones, kaip stengiasi su jais užmegzti

santykius). Štai kokia yra agresija, kol ji tampa agresija įprasta šio žodžio prasme.

Kai šeimoje auga keletas vaikų, tėvai nuolat patiria išbandymus. Tėvams tenka augti kartu su savo vaikais. Mes iškreiptume tikrovę apibendrintai teigdami, jog gimus vaikui tėvai „yra" tokios asmenybės, kurios vaikui augant pačios nesikeičia, tiktai daro poveikį šiai menkutei būtybei. Juk ši silpna ir besikeičianti maža būtybė pakeičia visų šeimos narių gyvenimą. Kūdikiai kontroliuoja ir ugdo savo šeimas nė kiek ne mažiau, nei pastarosios kontroliuoja juos pačius. Tikriausiai nesuklysime teigdami, jog šeimos ugdo savo vaikus, o šie savo ruožtu ugdo savo šeimas. Kad ir kokias tarpusavio sąveikos schemas lemtų biologinė žmogaus prigimtis, kad ir kokiam raidos tvarkaraščiui jos paklustų, mums dera atsižvelgti į tai, jog egzistuoja ir *tarpusavio sąveikos schemų kaitos galimybės*.

Skaitytojui gali kilti mintis, jog ne visada laikausi šio požiūrio – juk ir toliau išsamiai kalbėsiu apie visa, ką Freudas vadino ikigenitalinėmis pakopomis bei erogeninėmis vaiko kūno sritimis, mėginsiu klinikinę savo patirtį susieti su visuomenės gyvenimo apraiškomis. Nagrinėsiu biologinės prigimties nulemtas galimybes, besirutuliojančias kartu su vaiko organizmu. Nemanau, jog psichoanalizė išliktų veiksminga tyrinėjimų sistema, jei netektų pamatinių (nors juos ir reikėtų kartkartėmis iš naujo apsvarstyti) biologinių savo apibrėžimų.

Ir prasmės, ir sąvokų požiūriu kitas knygos poskyris bus sudėtingiausias – tiek skaitytojui, tiek man pačiam. Atskleidęs vieną, klinikinę, šiai knygai pasirinktos temos pusę, kitame skyriuje pradėsiu pasakoti apie kol kas tik numanomą, skaitytojui dar visai nepažįstamą jos aspektą.

Kad man pačiam būtų lengviau, toliau dėstydamas savo mintis atkursiu galutinę ikigenitališkumo schemą, apie kurią pirmą kartą kalbėjau maždaug prieš dešimtį metų. Tikriausiai

tai bus naudinga ir skaitytojui. Savais žodžiais persakysiu Linkolno mintį: schemos yra tam tikras dalykas, praverčiantis tam tikriems žmonėms, kuriems toks dalykas gali praversti. Kad skaitytojui būtų lengviau suvokti, pasistengsiu kitą skyrių parašyti taip, kad visa, ką apskritai įmanoma suprasti, būtų suprantama ir su schemos pagalba, ir be jos. Žodis „suprantama" šiuo atveju reiškia tai, kad skaitytojas sugebės įžvelgti sąsajas tarp jo paties turimų žinių bei žinomų terminų ir mano pateikto problemos dėstymo. Pats šioje knygoje nagrinėjamos problemos pobūdis lemia tai, kad kiekvienas tyrėjas, kiekvieno laikmečio žmogus ją nusakytų bei vertintų skirtingai. Sudarę schemą, pagrįstą mūsų pačių stebėjimais, mėginsime nurodyti svarbiausių vaiko raidos įvykių tvarką ir eiliškumą.

Kokius įvykius ketiname analizuoti? Kiek šie įvykiai yra „standartiniai" (statistiniu požiūriu), kokia yra diagnostinė ir prognostinė mūsų schemos vertė?

Pasitelkę Gesellio tyrimo medžiagą[19] panagrinėsime, kaip paprastai mažas berniukas elgiasi prieš veidrodį. Tyrėjas, pasirengęs tirti „suvokimo, čiupimo ir prisitaikomąjį elgesį", 56-ąją vaiko gyvenimo savaitę nutraukia („ramiu, bet ryžtingu judesiu") užuolaidą nuo veidrodžio (šis yra tokio dydžio, kad vaikas matytųsi visu ūgiu), o prieš jį stovi vaikas. Pastebima, jog nuogas mažylis pakaitomis reaguoja tai į savo, tai į stebėtojo atvaizdą įvairiais veiksmais: pasilenkia į priekį, plekšteli ranka per veidrodį, atsiklaupia, juda artyn – tolyn, „liečia veidrodį burna", atsitraukia ir taip toliau. Kartą Arnoldas Gesellis parodė man nuotraukų originalus. Nuotraukose, nepatekusiose į Atlasą, akivaizdžiai matėsi berniuko varpos erekcija. Tačiau ši seksualinio elgesio apraiška, nors ir visiškai normali, anaiptol

---

[19] Arnold Gesell. *An Atlas of Infant Behavior.* Vol. I, New Haven: Yale University Press, 1934.

nėra susijusi su elgesiu, kurį verta užfiksuoti kaip įprastinį. Tokio elgesio šio tyrimo metu niekas nelaukė; jis buvo tarytum nekviestas svečias, pasirodęs geroje, garbingų žmonių draugijoje. Dėl kultūrinių priežasčių jis atrodo ne savo vietoje – juk kol seksualiniu žmogaus elgesiu nesusidomėjo zoologijos specialistai, seksualumo tyrinėti mes nedrįsome. Šios elgesio apraiškos nedera ir sisteminiu požiūriu – toks seksualinis elgesys galimas, tačiau tai nėra įprasta. Konkrečiu atveju jis gali pasireikšti arba ne: jis nėra „įprastinis". Jei toks elgesys vis dėlto pasireiškia – ir dar netinkamą akimirką, pavyzdžiui, kai netoliese yra žmogus (mama, auklė), manantis, jog to neturėtų būti, tai jis gali (arba ne) sukelti ypač paveikų šalia esančio žmogaus atsaką – nors tai būtų tik neįprastas, sumišimą išduodantis balsas ar tiesiog neapibrėžtas požiūris. Tai gali (arba ne) atsitikti šalia tokio žmogaus ar tokioje vaiko gyvenimo pakopoje, kad šis įvykis turės lemiamos reikšmės vaiko požiūriui į save, į lytinius santykius, į jį supantį pasaulį. Jei vis dėlto taip atsitiktų, psichoanalitikui gali tekti mėnesių mėnesius aiškintis tai, ko jokios schemos negali paaiškinti. Juk toks elgesys yra susijęs su kūno sritimi, turinčia gausybę nervinių galūnių ir galinčia įgyti įvairių prasmės atspalvių, priklausančių nuo aplinkinių reakcijos.

Tad ko gi turėtume siekti? Mums vertėtų pamėginti apibendrintai pavaizduoti apytikslį raidos pakopų eiliškumą, pagal kurį, remiantis klinikinėmis ir buitinėmis žiniomis, sustiprėjus nervinių galūnių jaudrumui, vaikui įvaldžius „erogenines" kūno dalis, taip pat atitinkamai reaguojant šalia esantiems reikšmingiems žmonėms, įvyksta lemtingi vaiko ir aplinkos susitikimai.

3. Sritys, veikimo būdai ir modalumai

A. Burna ir juslės

Pirmasis toks susitikimas įvyksta tą akimirką, kai naujagimis, jau netekęs ryšio su motinos kūnu, yra priglaudžiamas prie krūties. Iš prigimties sugebėdamas daugiau ar mažiau darniai įtraukti per burną, jis susitinka su krūtimi, motina ir visuomene, daugiau ar mažiau norinčiomis ir sugebančiomis deramai jį maitinti ir priimti. Šią gyvenimo akimirką jis gyvena ir myli savo burna, o jo motina gyvena ir myli savo krūtimis. Motinos būsena šiuo atveju gerokai priklauso nuo jos pasitikėjimo aplinkinių meile, nuo savo vertės pajautimo maitinant kūdikį ir nuo naujagimio atsako. O pačiam kūdikiui oralinė sritis yra tik svarbiausia (tačiau ne vienintelė) pirmojo ir visa apimančio sąveikos su aplinka būdo – *inkorporavimo*[20] – vieta. Šiuo metu jis priklauso nuo įvairių rūšių „materijos“, pristatomos tiesiai prie imlaus jo organizmo vartų. Mažiausiai keletą savaičių jis sugeba reaguoti tik tuomet, kai tam tikra medžiaga patenka į jo erdvę. Iš pradžių jis nori ir gali čiulpti tam tinkančius objektus, nuryti visus iš pastarųjų ištekančius ir įsisavinti tinkančius skysčius. Tačiau netrukus jis parodo norą ir gali „suvokti“ savo akimis visa, kas patenka į jo regos lauką. (It būtų jau beveik pasirengęs išlaikyti daiktus, jei deramai stimuliuojamas jis suspaudžia ir atpalaiduoja savo kumštelį.) Lytos juslėmis jis, regis, taip pat įima visa, kas kelia malonų jausmą. Vis dėlto visi šie jo norai ir gebėjimai yra labai trapūs. Kad pirmoji naujagimio patirtis ne tik palaikytų jo gyvybę, bet ir padėtų suderinti jautrius jo kvėpavimo, medžiagų apykaitos ir kraujotakos ritmus, jo juslėms skirti dirgikliai turi būti deramo stiprumo

---

[20] *Incorporatio* (lot.) – įtraukimas, prijungimas. – *Vert. past.*

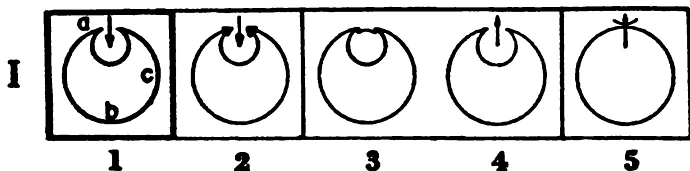
ir pasiekti jas tinkamu metu. Kitu atveju jo atvirumas tučtuojau virsta visa apimančia gynyba. Taigi, nors yra visiškai aišku, kas *turi* vykti, kad būtų palaikoma vaiko gyvybė (kokia turi būti minimali dirgiklių pasiūla), ir ko *neturi* nutikti, kad jis nenumirtų ar kad smarkiai nesutriktų jo augimas (kokia yra maksimali frustracija, kurią jis gali pakelti), kur kas laisviau galima vertinti tai, kas *gali* įvykti; įvairių kultūrų žmonės drąsiai naudojasi šia teise spręsdami, kurie dalykai, jų požiūriu, yra veiksmingi ir priskirtini būtiniesiems. Kai kuriose tautose laikomasi nuomonės, jog vaiką, kad šis nepažeistų sau akių, beveik visus pirmuosius gyvenimo metus didžiąją dienos dalį būtina laikyti suvystytą, tačiau vos tik pravirkusį jį visuomet reikia maitinti ir sūpuoti. Kitų tautų žmonės yra įsitikinę, kad svarbu kūdikiui kuo anksčiau suteikti laisvę spardytis kojytėmis, tačiau, „savaime suprantama", jis turi laukti, kad jį pamaitintų tol, kol jo veidas tikrąja šio žodžio prasme pamėlynuos. Visa tai priklauso nuo bendrųjų kultūros tikslų ir sistemos. Iš pirmo žvilgsnio labai skirtingos kultūrinės aplinkos priemonės (su jomis supažindinsime kitame knygos skyriuje) yra pagrįstos tam tikra savita kultūros išmintimi ar bent jau pasąmoniniu tikslingumu: izoliuotoms kultūroms tikrai būdinga tai, kad visi vaikystėje sukelti troškimai, baimės ir pyktis turi tam tikrą atsvarą vėlesniame žmogaus gyvenime. Taigi tai, kas „vaikui yra gera", kas *gali* jam atsitikti, priklauso nuo to, kuo tikimasi jį tapsiant ir kuriame pasaulio kampelyje jis gyvena.

Šioje vaiko gyvenimo pakopoje inkorporavimas yra dominuojantis veikimo būdas, tačiau svarbu suprasti, jog vyraujant vienos kurios kūno angos sričiai reikalingi ir visi kiti veikimo būdai, nors jų paskirtis yra pagalbinė. Taigi ir pirmojoje inkorporavimo pakopoje vaikas suspaudžia žandikaulius bei dantenas (antrinis inkorporavimas), atpila ir išspjauna (eliminacija), suspaudžia lūpas (retencija). Galima pastebėti, jog judrūs

kūdikiai apskritai turi polinkį skverbtis visa savo galva ir visu kaklu, taip pat jie linkę įsikibti į spenelį ir tarsi įsirausti į motinos krūtį (oralinė intruzija[21]). Tas pats pagalbinis veikimo būdas vienam vaikui gali labai ryškiai pasireikšti, o kitam jis gali būti vos pastebimas. Kitąsyk, nusilpus vidinei kontrolei arba visai ją praradus, taip pat sutrikus arba nutrūkus sąveikai su maisto ir oralinių malonumų šaltiniu, šie pagalbiniai būdai gali tapti kone vyraujantys.

Vienos kūno srities sąsajos su visais veikimo būdais grafiškai pavaizduotos pirmojoje lentelės eilutėje (1 pav.)[22]. Kiekvienu dideliu apskritimu žymimas visas organizmas. Skiriamos trys organizmo sritys: a) „oralinė–sensorinė“, apimanti veido angas ir viršutinius virškinimo organus; b) „analinė“, apimanti šalinimo organus; c) lytinių organų. (Toks suskirstymas labiau pagrįstas neurologiniu suderinamumu, o ne anatominiu artumu: pavyzdžiui, šlapimtakius galima priskirti ir analinei, ir genitalinei sričiai priklausomai nuo to, kurios nervinės galūnės mobilizuojamos.)

Kiekvienas mažasis apskritimas reiškia organo veikimo būdą:
1 = inkorporavimas 1
2 = inkorporavimas 2
3 = retencija
4 = eliminacija
5 = intruzija

1 pav.

Pirmojoje oralinės raidos pakopoje (I) oralinėje kūno srityje vyrauja pirminis inkorporavimo būdas. Beje, esame linkę šią raidos pakopą vadinti *oraline–respiracine–sensorine*, nes pirminis inkorporavimo būdas šiuo laikotarpiu vyrauja visose šiose srityse, kaip ir visame odos paviršiuje; visi jutimo organai, taip pat ir oda, yra atviri dirgikliams ir noriai priima vis daugiau atitinkamo stimuliavimo. Inkorporavimo būdo, sutelkto oralinėje srityje, išplitimas į kitas kūno paviršiuje esančių jutimo organų sritis vaizduojamas didžiojo apskritimo brėžiniu I1.

Kiti apskritimai (2, 3, 4, 5) reiškia pagalbinius veikimo būdus: antrinį oralinį inkorporavimą (= kandžiojimas), oralinės retencijos, oralinės eliminacijos, oralinės intruzijos. Priklausomai nuo individo temperamento šių būdų svarba kiekvienu atveju gali skirtis. Vis dėlto jei vaikas nepraranda savikontrolės, o motina tinkamai atlieka savo funkcijas ir vaiko kūno srities bei motinos išteklių šaltinio sąveika nesutrinka, tai visi pagalbiniai veikimo būdai išlieka pavaldūs pirminiam inkorporacijos būdui.

Pavyzdys, atskleidžiantis, kaip vaikas netenka vidinės kontrolės, galėtų būti virškinimo organų spazmas, išstumiantis atgal ką tik nurytą maistą. Tokiu atveju kartu su, matyt, vyraujančiu inkorporavimo būdu pasireiškia ir oralinė eliminacija: vaikas nuolat patiria šiuos du veikimo būdus vienu metu. Ypač sunkiais atvejais, nesiėmus reikiamų priemonių, toks reiškinys visam laikui gali nulemti pamatinę individo orientaciją. Taigi

---

[21] *Intrusus* (lot.) – įstumtas. – *Vert. past.*

[22] Schemų paaiškinimai pateikiami smulkesniu šriftu, kad skaitytojas, jei jam taip patogiau, pirmiau galėtų perskaityti visą skyriaus medžiagą, po to – nagrinėti schemą. (E.H.E.)

pernelyg anksti gali įsivyrauti retencijos būdas, atsiskleidžiantis oraliniu uždarumu ir peraugantis į bendrą nepasitikėjimą visais vidun patenkančiais dalykais, nes jie nelinkę pasilikti.

Kūdikio sąveika su motinos išteklių šaltiniu sutrinka, pavyzdžiui, kai motina nuolat atitraukia spenelį mažyliui įkandus arba bijodama, kad jis įkąs. Tokiu atveju, užuot laisvai mėgavęsis žindymo procesu, vaikas pernelyg anksti gali įgyti kandžiojimosi refleksą. Nagrinėdami pacientų ligos istorijas, ne sykį priėjome išvadą, jog ką tik aprašytoje situacijoje supaprastintai atsiskleidžia vienas svarbiausių tarpasmeninės sąveikos sutrikimų. Vaikas viliasi gauti, šaltinis atsitraukia, tuomet vaikas refleksyviai stengiasi jį sulaikyti ir pasiimti; tačiau kuo labiau stengiasi sulaikyti šaltinį, tuo ryžtingiau jis traukiasi. Vis dėlto dabar pamirškime tai, kas yra liguista, ir grįžkime prie įprastų reiškinių.

Bėgant laikui plečiasi vaiko suvokimo ribos, vystosi jo sugebėjimas valdyti savo kūną ir įvairiau, tikslingiau reaguoti į aplinką. Susidūręs su savosios kultūros ugdymo schemomis jis perpranta pamatinius žmogaus būties modalumus, suvokia ir asmeninę, ir kultūrinę jų reikšmę. Kuriant terminiją, įprasminančią šiuos pamatinius modalumus, puikiausiai pakanka ir anglų kalbos „pradžiamokslio" – ši kalba turi daug tikslių žodžių, tinkančių nusakyti tarpasmeninės sąveikos schemas. Taigi, didžiulei mūsų paguodai, šįkart neprireiks kurti naujų lotyniškų žodžių derinių – pakaks pasitelkti keletą paprasčiausių anglų kalbos žodžių.

Žodis „*gauti*" (jei jis nereiškia „atsinešti") reiškia priimti tai, kas duodama. Tai pirmasis žmogaus gyvenime suvokiamas visuomeninis modalumas. Vis dėlto pastarąjį nusakantis žodis yra paprastesnis nei už jo slypinti tikrovė. Juk apčiuopomis gyvenantis ir nepatvarus naujagimio organizmas šį modalumą

gali įsisavinti tik tuomet, kai jo sistemų veikla prisiderina prie motinos aplinkoje taikomų vaiko priežiūros metodų.

Taigi akivaizdu, jog vaikas tampa atviras tam, kas jam duodama, tik tuomet, kai sukuriama tam tikra palankių aplinkybių visuma – kai, esant abipusei vaiko ir motinos tarpusavio sąveikai, motinos padedamas vaikas išmoksta (ir toliau ugdo šį savo sugebėjimą) priimti, o motina savo ruožtu išmoksta duoti (ir tobulina tą gebėjimą). Abipuses vaiko ir motinos pastangas derintis vienam prie kito vainikuoja libido energijos teikiamas malonumas. Žodis „oralinis“ išreiškia tik dalį iš tikrųjų patiriamo pasitenkinimo. Regis, vaiko burna ir motinos spenelis yra tik centrai, kur susitelkia bendra šilumos ir abipusiškumo dvasia, o ja mėgaujasi, į ją atsiliepia ne tik šie centriniai organai, bet ir visas motinos bei vaiko organizmas. Taip pasiektas abipusis atsipalaidavimas yra ypač svarbi pirmosios draugiško „kito“ patirties sąlyga. Turbūt nesuklysime pasakę (nors tai gali skambėti šiek tiek paslaptingai), kad *priimdamas, kas yra duodama,* ir mokydamasis *pasiekti, kad kitas padarytų* tai, ko jis nori, kūdikis įgyja *ego* savybes, pagrindžiančias žmogaus sugebėjimą *gauti tam, kad* ir *pats taptų* duodančiuoju. Jei tai nepavyksta, vaikas, norėdamas kontroliuoti situaciją, nebeieško abipusio ryšio, bet stveriasi prievartos ar fantazijų. Atsitiktiniais veiksmais vaikas bando pasiimti tai, ko nepavyksta gauti pagrindiniu veiksmu – žindymu. Jis visiškai išsenka arba, suradęs savo paties nykštį, prakeikia jį supantį pasaulį. Motina savo ruožtu taip pat gali siekti bet kokia kaina valdyti situaciją: brukti krūties spenelį vaikui į burną, nervingai keisti maitinimo valandas bei pieno mišinius, žindyti neatsižvelgdama į tai, kad negali atsipalaiduoti dėl iš pradžių patirto skausmo.

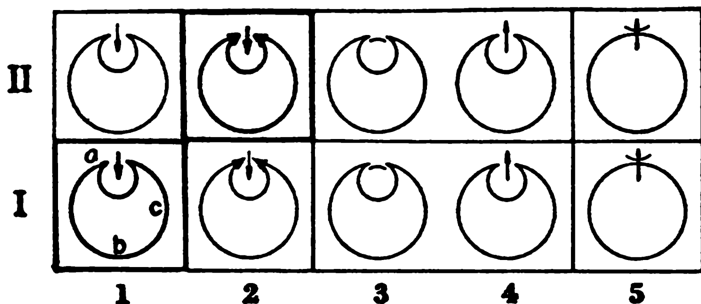
Suprantama, tokią situaciją galima palengvinti, įmanoma išsaugoti vaiko ir aplinkos tarpusavio sąveiką. Pasitelkus gerą dirbtinį žinduką, vaikui galima duoti tiek, kiek jis gali pasiimti;

be to, siekiant kompensuoti, ko netenka oraliniai vaiko receptoriai, galima sotinti kitas vaiko jusles: stengtis, kad vaikas mėgautųsi jį laikančių ir sūpuojančių rankų šiluma, jam skirta šypsena, tariamais žodžiais ir kt. Svarbu nepaliauti kūrybiškai ieškojus gydomąją galią turinčių priemonių. Kita vertus, kyla mintis, kad, bent dalelę gydančiosios savo energijos (šiuo, o ir daugeliu kitų atvejų) paskyrę rūpestingai prevencijai, prisidėtume prie gydymo proceso bei palengvintume patį gijimą.

Antrojoje raidos pakopoje vaikas jau sugeba aktyviau ir tikslingiau bendrauti su aplinka, o pats bendravimo teikiamas malonumas stiprėja ir bręsta. Dygstant dantims vaikas pajunta malonumą *į*kąsti ar *per*kąsti kietus daiktus ir *at*kąsti jų gabalėlius. Mažumėlę pažaidę konfigūracijomis įsitikintume, jog kandžiojimas yra veikimo būdas (kaip ir pirminis inkorporavimas), būdingas ir daugeliui kitų veiksmų. Akys, kaip ir kiti jutimo organai, iš pradžių gana pasyviai priimdavusios tik tiesiogiai joms skirtus įspūdžius, šioje raidos pakopoje jau sugeba sutelkti žvilgsnį ties tam tikru objektu, išskirti, „pagauti“ jį, esantį blankesniame fone, taip pat ir sekti. Ir klausos organai jau yra išmokę skirti kūdikiui reikšmingus garsus, nustatyti, iš kur jie sklinda, ir reikiama linkme pasukti kūną (vaikas kelia ir suka galvą, kelia ir suka viršutinę kūno dalį). Rankoms jau pavyksta tikslingiau siekti daiktų, o plaštakoms – ryžtingiau juos sučiupti.

Tuo pat metu rutuliojasi ir kelios tarpasmeninės sąveikos schemos, kurių esmę nusako visuomeninis *ėmimo* ir *išlaikymo* modalumas – vaikas mokosi imti ir išlaikyti tai, kas daugiau ar mažiau laisva valia jam siūloma ir duodama, kas labiau ar mažiau sprūsta iš rankų. Išmokęs keisti savo kūno padėtį, apsiversti ir labai pamažu atsisėsti, vaikas tobulina ir kitus savo veiksmus – mokosi sučiupti, tyrinėti, paimti visa, ką gali pasiekti rankomis.

Įtrauksime į mūsų schemą ir antrąją (II) vaiko raidos pakopą (2 pav.)[23].

2 pav.

Antrojoje raidos pakopoje oralinėje kūno srityje vyrauja antrasis veikimo būdas (inkorporavimas kandant). Taigi progresą iš pirmosios pakopos į antrąją pakopą (toliau – ir į kitas pakopas) žymi įstrižainė, kylanti aukštyn ir krypstanti į dešinę. Progresas šiuo atveju reiškia tai, jog vaiko libido pajuda iš ankstesnės savo vietos, kad suteiktų galios antrajam to paties organo veikimo būdui, o šis savo ruožtu skatintų integruoti kitą visuomeninį modalumą – *ėmimą*. Nauja pakopa nereiškia, kad pereinama prie naujos kūno srities ar kad įsivyrauja naujas veikimo būdas. Ji žymi tai, kad vaiko potyriai, susiję su ta pačia organizmo sritimi bei pastarajai būdingu veikimo būdu, tampa kur kas sąmoningesni, kad vaikas yra geriau juos įvaldęs bei daugiau ar mažiau suvokęs socialinę jų prasmę.

[23] Knygą leidžiant pirmą kartą schema buvo sudaryta taip, kad būtų skaitoma kaip ir visas spausdintas tekstas. Ši schema jau yra sudaryta atsižvelgiant į dažnus patarimus, kad vaiko augimo schema turėtų vaizduoti kilimą, kaip ir genealogijos medžiai ar evoliucinės kilmės brėžiniai. (E. H. E.)

O kas vyksta tuomet, kai šis progresas susiduria su kliūtimis, yra spartinamas ar stabdomas? Tokiu atveju galimi nuokrypiai vaizduojami schemos horizontalėje arba vertikalėje. Horizontalus nuokrypis (nuo I1 į I2) žymi pernelyg ankstyvą progresiją veikimo būdo, būdingo būsimai pakopai, link: vaikas, užuot atsipalaidavęs ir ėmęs žįsti, suspaudžia burną. Vertikalus nuokrypis (nuo I1 į II1) išreiškia vaiko norą pakartoti malonumą teikiantį veiksmą. Horizontalus nuokrypis lemia fiksaciją ties kūno *sritimi* – įvairiais veikimo būdais individas siekia *oralinių* malonumų. Vertikalėje pažymėta fiksacija – tai fiksacija ties *veikimo būdu* – kad ir kokia kūno sritimi sąveikautų su aplinka, individas visuomet teikia pirmenybę I veikimo būdui, t. y. jis visuomet siekia gauti – burna, kitais jutimo organais, per kitas angas, kitais kuriais nors receptoriais ar kitu elgesiu. Tokia fiksacija vėliau pereina ir į kitas kūno sritis.

Tačiau net palankiausios sąlygos negali vaiko išgelbėti nuo šioje jo raidos pakopoje vykstančių skausmingų pokyčių. Juos išgyventi kūdikiui ypač sunku, nes jis dar labai nepatyręs, o jam tenkantys sunkumai tokie visa apimantys. Turiu galvoje sustiprėjusį vaiko poreikį čiupti, besivystančius čiupimo mechanizmus, dygstančius dantis, atjunkymą, kurį teks netrukus patirti, ir vis didėjantį atstumą tarp jo paties ir motinos, galbūt ketinančios grįžti į darbą, galbūt vėl tapti nėščia, o gal – ir viena, ir kita.

Būtent šiuo gyvenimo tarpsniu į vaiko pasaulį įžengia „gėris“ ir „blogis“, nebent pamatinį jo pasitikėjimą savimi ir kitais jau anksčiau, pirmojoje raidos pakopoje, būtų sukrėtę nepagrįstai sukelti ir pernelyg ilgai trukę sekinančio pykčio priepuoliai. Be abejo, niekuomet nesužinosime, ką išgyvena kūdikis, kai jo dantys „skinasi kelią iš gilumos“ ir būtent oralinėje

ertmėje – pagrindinėje malonumo (dažniausiai tik jo) buveinėje; su kokia mazochizmo dilema jis susiduria patyręs, kad dygstančių dantų, šių vidinių maištininkų, keliamą skausmą ir įtampą jis gali palengvinti tik dar stipriau kąsdamas. Tokiu atveju fizinė dilema tampa dar ir socialine. Juk jei ir kandžiojimosi laikotarpiu vaikas yra toliąu maitinamas krūtimi (beje, kadaise tai buvo priimta), mažyliui tenka išmokti žįsti neįkandus, kad motina, supykusi ar pajutusi skausmą, neištrauktų spenelio iš jo burnos. Praktinio mūsų darbo patirtis rodo, kad liguisto asmenybės susiskaidymo ištakų galima ieškoti būtent šiame ankstyvosios individo istorijos tarpsnyje, kai, pykdamas ant dygstančių dantų, besitraukiančios motinos ir savęs paties, bejėgiškai nirštančio, individas skaudžiai pajunta sumaišties, turinčios sadizmo bei mazochizmo atspalvių, būseną, paliekančią bendrą įspūdį apie kitados prarastą vienybę su motiniškuoju pradu. Ši pirmoji individo santykių su savimi pačiu bei aplinkiniu pasauliu drama greičiausiai yra ontogenezės indėlis į Biblijos sakmę apie rojų, kur pirmiesiems žemėje gyvenusiems žmonėms visam laikui buvo uždrausta laisvai skinti vaisių, augantį jų pačių sode. Deja, jie atsikando uždrausto vaisiaus ir užrūstino Dievą. Šios temos gelmė ir visuotinumas kviečia mus susimąstyti, kaip svarbu, kad pradinė vaiko ir jo aplinkos vienovė būtų tvirta ir maloni, kad su neišvengiamu žmogaus prigimties „blogiu“ vaikas susidurtų švelniai, neprarasdamas pasitikėjimo savimi ir kitais, nepatirdamas sunkumų, jei jų galima išvengti.

O dėl pirmosios oralinės raidos pakopos, tai jau kalbėjome apie vaiko, priimančio, kas jam duodama, elgesio ir duodančios motinos (kultūros) elgesio būdų sąveikos pranašumus. Vis dėlto kai kuriose savo raidos pakopose vaikas neišvengiamai patiria tokį įniršį ir pyktį, kad tarpusavio sąveika, pagrįsta vienas kitą papildančiais elgesio būdais, yra neveiksminga

atsako, susidūrus su tokiais vaiko išgyvenimais, schema. Pyktis, kylantis dygstant dantims, susierzinimas dėl raumenų ar analinio bejėgiškumo, nesėkmės potyris sugriuvus ir kt. – tai vis aplinkybės, kuriomis kuo stipresnis entuziazmas veikti, tuo skaudesnis pralaimėjimas. Tėvai ir kultūros šiuos vaiko susidūrimus su vidinėmis pabaisomis panaudoja tam, kad pastiprintų išorinius savo pačių reikalavimus. Vis dėlto tokiomis vaiko gyvenimo akimirkomis tėvams ir kultūroms derėtų pasirūpinti, kad, vaikui pereinant iš vienos raidos pakopos į kitą, kuo mažiau būtų pažeistas kitados užmegztas tarpusavio ryšys. Taigi nujunkomas mažylis neturėtų staigiai prarasti nei krūties, nei raminančio pačios motinos artumo. Toks elgesys yra tinkamas nebent tuo atveju, kai jis paplitęs kultūrinėje terpėje, kur kitos moterys gali deramai pavaduoti vaiko motiną. Šiuo gyvenimo momentu visiškai netekus įprastos motinos meilės ir neturint tinkamo jos pakaitalo, gali kilti gili infantilioji depresija arba lengvesnė, tačiau nuolatinė liūdesio būsena, kuri gali suteikti nusiminimo atspalvį visam tolesniam žmogaus gyvenimui[24]. Vis dėlto net ir palankiausiomis aplinkybėmis ši vaiko raidos pakopa palieka pirmojo blogio ir prakeiksmo pojūčio bei prarastojo rojaus ilgesio pėdsaką.

Taigi oralinėse vaiko raidos pakopose susiformuoja *pamatinio pasitikėjimo pojūčio* ir *pamatinio nepasitikėjimo pojūčio* užuomazgos. Šie jausmai per visą žmogaus gyvenimą yra ontogenetinis šaltinis, iš kurio kyla pamatiniai vilties bei prakeiksmo potyriai. Juos aptarsime nagrinėdami pirmąjį esminį besirutuliojančios asmenybės konfliktą.

---

[24] Rene Spitzas tokią būseną vadino „anaklitine depresija“. Žr. jo straipsnius, išspausdintus leidinyje: *The Psychoanalytic Study of the Child*. Vols. I–IV, New York: International Universities Press, 1945–1949.

B. Tuštinimosi organai ir raumenys

Aptardamas savisaugos klausimą Freudas teigia, jog gyvenimo pradžioje libido yra glaudžiai susijęs su žmogaus poreikiu išsaugoti gyvybę čiulpiant geriamuosius ir kandžiojant valgomuosius dalykus. Autorius nemano, kad valgymas ar gėrimas savaime patenkintų libido poreikį. Levy, eksperimentuodamas su šuniukais ir viščiukais, įrodė, jog šių grupių jaunikliai jaučia poreikį čiulpti ir lesti net ir tada, kai nėra alkani. Žmonės dažniau paklūsta ugdymui nei instinktui, tad priklausomai nuo kultūros tikėtini didesni kiekybiniai įgimto ir išmokto poreikio (čiulpti ir kandžioti) skirtumai. Šiame darbe siekiame aprašyti *galimas* elgesio schemas, kurių nepaisant ar pernelyg jas supaprastinant kyla pavojus palikti vaiko raidos spragų. Šios schemos turi būti tinkamai skatinamos aplinkos priemonėmis, kad jų raiška būtų visapusiška. Taigi neabejotina, jog oralinis erotizmas ir socialinių „gavimo" ir „ėmimo" modalumų raida yra pagrįsta poreikiu kvėpuoti, gerti, valgyti bei augti įsisavinant.

Kaipgi analinis erotizmas atlieka savisaugos funkciją? Visų pirma visa procedūra, kai siekiama kuo geriau ištuštinti žarnyną ir pūslę, tampa maloni dėl geros savijautos, tartum pagiriančios už „gerai atliktą darbą". Gyvenimo pradžioje šis jausmas turi atpirkti nepatogumą ir įtampą, gana dažnai varginančius, kol žarnynas mokosi atlikti kasdienį savo darbą. Analiniai potyriai palengva darosi pakankamai stiprūs, nes organizmas tobulėja dvejopai: išmatos įgyja kietą pavidalą ir rutuliojasi visa raumenų sistema. Kūdikis jau sugeba ne vien aklai paklusti aplinkybėms, bet ir valingai atlikti išsituštinimo procesą nuo pradžios iki pabaigos – pradėti tuštintis, šalinti išmatas iš tiesiosios žarnos ir išmesti jas lauk. Taigi dėl minėtų organizmo pokyčių kūdikis turi daugiau galimybių valingai išstumti išmatas arba nuo to susilaikyti. O dėl paties analumo, tai šiuo kūdikio

raidos momentu daug kas priklauso nuo to, ar kultūrinė aplinka nori juo kaip nors pasinaudoti. Kai kuriose kultūrose (netrukus tuo įsitikinsime) tėvai nekreipia dėmesio į analinį vaikų elgesį. Vyresniems vaikams jie paveda palydėti mažylį už krūmų, kad jo noras susitaikyti su tokia tvarka ilgainiui sutaptų su noru mėgdžioti vyresniuosius. Vakarietiškame mūsų pasaulyje į šiuos reikalus vis dėlto žiūrima rimčiau, tad kūdikiui daromo spaudimo laipsnis priklauso nuo to, kiek įsigalėjusi vidurinės klasės moralė ir išugdytas mechanizuoto kūno idealas. Mat priimta manyti, jog ankstyvas ir griežtas auklėjimas padeda išsaugoti malonią namų aplinką, taip pat yra neabejotinai reikalingas ugdant vaiko tvarkingumą ir punktualumą. Ar taip iš tiesų yra, aptarsime vėliau. Vis dėlto nekyla abejonių, kad mūsų laikų neurotikams būdingas kompulsinio tipo elgesys, pasižymintis mechanišku tvarkingumu, punktualumu ir taupumu. Šie elgesio bruožai labiau praverčia bendraujant su artimu žmogumi ir naudojantis tualetu, nei yra naudingi pačiam žmogui, ilgainiui ir visuomenei, kurioje jis gyvena. Akivaizdžiausia, jog šlapinimosi ir tuštinimosi įpročių ugdymas yra tapęs vaikų ugdymo tema, keliančia nerimą daugeliui mūsų visuomenės narių.

Kodėl analinė problema tokia potencialiai sudėtinga? Analinėje srityje geriau nei kur kitur atsiskleidžia sunkiai įveikiama priklausomybė nuo prieštaringų impulsų. Juk, viena vertus, tai yra modalumų sritis, kur susiduria du prieštaringi, tačiau turintys tapti besikaitaliojantys elgesio būdai – *retencija* ir *eliminacija*. Be to, sfinkteriai yra tik dalis, priklausanti raumenų sistemai, pasižyminčiai visuotiniu tempimosi ir atsipalaidavimo, lenkimosi ir tiesimosi dvilypumu. Vystantis raumenų sistemai vaikas įgyja daugiau galios savo aplinkai, nes sugeba daiktus pasiekti ir sučiupti, mesti ir nustumti, pritraukti juos artyn

arba palikti atokiau. Taigi visą šį laikotarpį (vokiečių psichoanalitikai jį vadina užsispyrimo laikotarpiu) vaikas kovoja dėl autonomijos. Tvirčiau atsistojęs ant kojų kūdikis padalija pasaulį į „aš“ ir „tu“, „aš“ ir „mano“. Kiekviena motina žino, koks stebinančiai sukalbamas gali būti šio amžiaus vaikas, nusprendęs, jog jam *norisi* daryti tai, ką reikia daryti. Vis dėlto sunku rasti tinkamą būdą pasiekti, kad jis kaip tik to ir norėtų. Bet kuri motina papasakotų, kaip meiliai šiuo raidos tarpsniu vaikas glaudžiasi prie suaugusiojo ir tuoj pat negailestingai jį atstumia. Jis čia pat atsisako daiktų, kurių ką tik troško. Vieną akimirką mažylis gali laikytis įsitvėręs jam priklausančio daikto, o kitą – išmesti jį pro langą. Visus šiuos lyg ir nesuderinamus vaiko polinkius šiuo atveju apima prieštaringų elgesio būdų – retencijos ir eliminacijos – modelis.

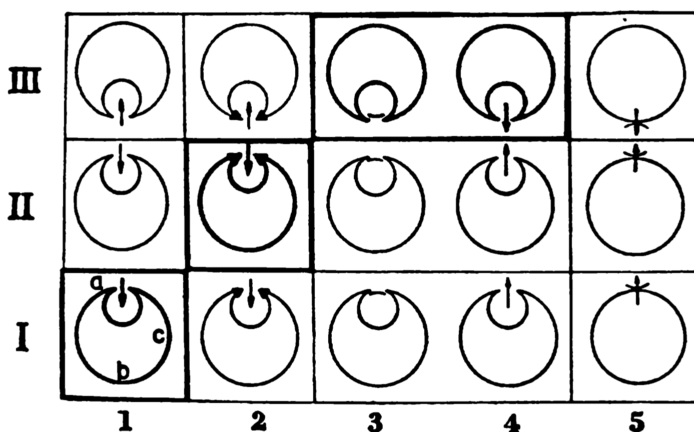
Kokie visuomeniniai modalumai rutuliojasi šiuo raidos laikotarpiu? Labiausiai išryškėja sugebėjimo *paleisti* ir *išlaikyti* priešprieša. Šių dviejų modalumų santykis ir seka turi lemiamą reikšmę ir individo asmenybės raidai, ir kolektyvinių nuostatų formavimuisi.

Abipusė vaiko ir aplinkos sąveika šiuo metu patiria sunkiausią išbandymą. Jei aplinkos kontrolė reiškiasi pernelyg griežtu arba perdėm ankstyvu tuštinimosi įpročių ugdymu ir vaikas netenka galimybės palengva mokytis kontroliuoti žarnyno veiklą bei kitas prieštaringas funkcijas, daryti tai, kai pats laisvai apsisprendžia ir nori, jis ir vėl dvejopai maištauja ir dvejopai pralaimi. Jausdamasis bejėgis prieš savo kūną (dažnai bijantis išmatų, lyg jos būtų grėsmingos baidyklės, gyvenančios jo viduriuose) ir prieš aplinką, jis ir vėl bus priverstas siekti pasitenkinimo regresijos arba apgaulingos progresijos keliu. Kitaip tariant, jis grįš prie ankstesnių, oralinių kontrolės priemonių, t. y. čiulps nykštį, taps irzlus ir reikalaujantis

dėmesio; o galbūt bus priešiškai nusiteikęs ir įkyrus, naudosis išmatomis it šaudmenimis ir apsimes esąs autonomiškas, sugebantis apsieiti be kito pagalbos, nors iš tiesų šio sugebėjimo dar nebus įgijęs. (Du ankstesni mūsų pavyzdžiai supažindino su tokio tipo regresija.)

3 paveiksle, remdamesi analine ir uretrine raumenyno pakopa, pavaizdavome mūsų nagrinėjamą reiškinį.

Pratęsus įstrižainę, schema vaizduoja retencijos (3) ir eliminacijos (4) būdus, įsivyravusius analinėje-uretrinėje srityje (ji žymima apskritimo apačioje) bei naujoje, trečiojoje (III), raidos pakopoje. Apskritimo kontūras rodo, kaip šie veikimo būdai yra išplitę po visą besivystančią raumenų sistemą. O kad pastaroji galėtų būti naudinga sudėtingesniems ir įvairesniems tikslams, iš pradžių ji turi įgyti įgūdžių savarankiškai kontroliuoti dvilypę išraišką, pavyzdžiui, paleisti ir išlaikyti. Jei analinėje-uretrinėje srityje vykstantys raidos procesai pakrypsta

3 pav.

ydinga linkme ir tokia kontrolė sutrinka, įsigali ilgalaikis polinkis sulaikyti ir/arba išstumti, o dėl to gali atsirasti daugelio pačios kūno srities negalių (išeinamosios angos arba gaubtinės žarnos spazmai), raumenų sistemos sutrikimų (bendras suglebimas arba įtampa), įkyrių fantazijų (paranojinė savo paties kūne esančių priešiškų medžiagų baimė), gali pakrikti tarpasmeniniai santykiai (pastangos kontroliuoti aplinką kompulsyvaus sisteminimo būdu).

Dabar jau galime pakalbėti apie tai, kaip šią, nors dar ir neužbaigtą, schemą galima praktiškai taikyti. Pasakodami mažojo mūsų paciento, linkusio į analinį sulaikymą, istoriją, jau minėjome, kad vienu ankstyvosios kūdikystės tarpsniu buvo sustiprėjęs berniuko polinkis sulaikyti maistą burnoje ir dažniausiai būti tvirtai užsičiaupus. Tokią „nenormalią“ raidos pakraipą, be abejo, galėjusią ir neturėti tokių skaudžių padarinių, kaip kad atsitiko, nors ir laikinai, mūsų pateiktu atveju, schemoje galime pažymėti brėžiniu II3. Praradęs viltį išsaugoti savo mamą (II2), berniukas siekė kontroliuoti situaciją sulaikydamas, o jo fiksacija ties šio veikimo būdu lėmė sunkumus, patirtus III raidos pakopoje, kai jau buvo metas mokytis „paleisti“.Vis dėlto sunkiausias lūžis įvyko tuomet, kai berniukas buvo bepereinąs į kitą raidos pakopą: jis regresavo ir gelbėjosi, kaip įmanydamas.

Schema vaizduoja ir kitus vaikų gelbėjimosi būdus. Su III2 ir III1 veikimo būdais (analinis-uretrinis inkorporavimas) tiesiogiai susiduria pediatrai – jiems tenka pašalinti įvairius dalykus, kuriuos vaikai įsikiša į išeinamąją angą. O į šlapimo kanalą dažniausiai kišami šiaudeliai ar ploni pagaliukai. Tokios konkrečios veikimo būdo apraiškos yra galimos, tačiau jos gana retos. Kur kas dažnesnis reiškinys yra tam tikros fantazijos, galinčios tapti būsimų iškrypimų prielaida. Bet kuri analinė fiksacija ties vienu šių veikimo būdų (III2 ar III1) dažnai lemia

homoseksualią žmogaus orientaciją, pagrįstą įsitikinimu, jog analinio inkorporavimo būdu galima laimėti amžiną kitų žmonių meilę ir nuolat kontroliuoti padėtį. Ydingos mergaičių raidos pakraipos yra skirtingos nei berniukų. Mergaičių „godumui" visai nebūtina fiksuotis ties burna arba iškreiptai reikštis analinėje srityje – jis gali paprasčiausiai persikelti į makštį ir lemti genitalinį jų elgesį. Prie šios temos dar sugrįšime, aptardami genitališkumą.

Kitas šalutinis išėjimas yra susijęs su perdėtai stipria III5 būdo raiška: išmatos pasitelkiamos kaip ginklas, skirtas šaudyti į aplinkinius. Šis veikimo būdas gali atsiskleisti tuo, kad pats tuštinimosi ar išmatų pašalinimo veiksmas tampa priemone išlieti pyktį, grasinti kitiems žmonėms. Potraukis taip elgtis išlieka ir tolesniame – jau suaugusio žmogaus – gyvenime. Jis atsiskleidžia polinkiu išplūsti kitus žmones žodžiais, susijusiais su išmatomis. Tai puikus, be to, ir paprastas būdas užpulti savo priešą, jei pavyksta nenukentėti pačiam.

Kurios ilgalaikės žmogaus savybės yra įsišaknijusios raumenyno ir analinėje pakopoje? Vidinis savojo gerumo potyris yra autonomijos ir pasididžiavimo pagrindas; pojūtis, jog esi niekam tikęs, sukelia netikrumo ir gėdos jausmą. Tvirtai pagrįsta ir turinti tęstinumą ankstyvojo pasitikėjimo būsena yra svarbi žmogaus autonomijos sąlyga. Kūdikis turi patirti, kad pamatiniam jo pasitikėjimui pačiu savimi bei pasauliu (tai yra amžina vertybė, apsaugota nuo oralinėje pakopoje išgyvento įniršio) negresia pavojus net tuomet, kai jam kyla staigus ir nenumaldomas noras savarankiškai apsispręsti – ką nors pasisavinti ar be atodairos išmesti. Šis tikrumas turėtų saugoti vaiką nuo vidinės sumaišties, galinčios kilti, kai jam pernelyg sunku apsispręsti bei susivokti, kada išlaikyti, o kada paleisti. Vaiko

aplinka turi palaikyti vaiko norą „atsistoti ant savo kojų“, kad jo neapimtų jausmas, jog pernelyg anksti ir kvailai troško parodyti, ką sugeba (tokį jausmą vadiname gėda), arba vėl nepasitikėjimas – polinkis dairytis atgal (tai vadiname abejone).

Taigi *autonomijos – gėdos* ir *abejonės* priešpriešа yra antrasis esminis žmogaus konfliktas, o jį įveikti – viena pagrindinių žmogaus *ego* užduočių.

C. Lokomocija ir lytiniai organai

Iki šiol neminėjau konkrečių amžiaus tarpsnių. Dabar artėjame prie trečiųjų vaiko gyvenimo metų pabaigos, kai mažylis jau laisvai, be didesnių pastangų vaikšto. Knygose rašoma, kad vaikas „gali vaikščioti“ kur kas anksčiau, tačiau kol jis vaikšto daugiau ar mažiau pasiramstydamas, trumpais laiko tarpais, mums atrodo, kad jis dar nėra tvirtai atsistojęs ant kojų. Vaiko *ego* įtraukia vaikščiojimą ir bėgiojimą į meistrystės sritį tik tuomet, kai vaikas pajunta vidinį savo svorio centrą, kai jis gali pamiršti, kad vaikščiodamas *dirba*, ir kai patiria, ką gali *atlikti vaikščiodamas*. Tik tada galima manyti, kad vaiko kojos jau nėra vien vaikščioti skirtas įtaisas, kad jos tapo neatsiejama jo kūno dalimi.

Peržvelkime iki šiol nueitą vaiko raidos kelią. Pirmajame jos etape mažylis išgyvena kniūbsčio glebumo būseną. Patirtimi grįstas vaiko pasitikėjimas, kad pagrindiniai procesai – kvėpavimas, virškinimas, miegas ir kiti – turi nuoseklų bei įprastą ryšį su siūlomu maistu ir rūpesčiu, suteikia jam jėgų pakilti į sėdimą, vėliau – ir į stovimą padėtį. Antruoju tarpsniu (jį vaikas pasiekia tik į antrųjų metų pabaigą) vaikas jau sugeba sėdėti ne tik saugiai, bet ir nepavargdamas. Atlikęs tokį žygdarbį, mažylis jau gali pamažu pratinti savo raumenų sistemą tiksliau skirti ir autonomiškiau atlikti tam tikrus veiksmus – išsirinkti

norimą daiktą arba jį numesti į šalį, sudėti daiktus į krūvą ar su trenksmu išblaškyti juos į šalis.

Trečiąjį raidos tarpsnį vaikas pasiekia jau išmokęs savarankiškai ir energingai vaikščioti. Šiuo metu mažylis ne tik noriai imasi jo lyčiai įprasto vaidmens, bet ir suvokia savo vaidmenį ūkiniame aplinkos gyvenime ar bent jau supranta, kokius vaidmenis verta mėgdžioti. Tokio amžiaus vaikas jau beveik pasirengęs bendrauti su savo bendraamžiais ir vyresnių vaikų ar vaikus prižiūrinčių moterų padedamas pamažu įsitraukti į vaikišką vaikų darželio ar kiemo politiką. Kad išmoktų naujų dalykų, jis linkęs skverbtis; skatinamas noro pažinti, šio amžiaus vaikas nukreipia savo žvilgsnį į išorės pasaulį – siekia naujų žinių, domisi nauja veikla; jis pradeda aiškiai suvokti lyčių skirtumus. Taigi vaikas jau yra pasiruošęs pereiti į infantilaus genitališkumo pakopą ir žengti pirmuosius žingsnius, tobulindamas intruzijos ir inkliuzijos[25] būdus.

Be abejo, infantilaus genitališkumo tėra tik užuomazga, o būsimieji įvykiai dar ateityje. Jei pernelyg ankstyva jo raiška tikslingai, ypatingu būdu neskatinama kliudant patenkinti poreikius, jei jos nespartina tam tikri papročiai (pavyzdžiui, grupiniai seksualinio pobūdžio žaidimai), infantilus genitališkumas neturi jokių padarinių, nebent keletą kvapą gniaužiančių išgyvenimų – gerokai gąsdinančių ir beprasmių, tad nuslopinamų tuo raidos laikotarpiu, kurį Freudas vadino „latentiniu", t. y. ilgai trunkančio fiziologinio lytinio brendimo laikotarpiu.

Šiuo raidos laikotarpiu seksualinė berniuko orientacija yra falinė. Nors erekcija, be abejonės, būna ir anksčiau (arba pasireiškia refleksyviai, arba tai lytinis atsakas į daiktus ar žmones, sukeliančius vaikui stiprius išgyvenimus), šiuo gyvenimo laikotarpiu vaikas sutelkia savo dėmesį ties abiejų lyčių lytiniais

---

[25] *Inclusio* (lot.) – uždarymas, įsiterpimas. – *Vert. past.*

organais, be to, jis jaučia neapibrėžtą poreikį atlikti sueities veiksmus. Stebint primityvias visuomenes buvo pastebėta, jog trejų ar ketverių metų vaikai lytiškai santykiauja, tačiau, sprendžiant iš aplinkinių juoko, tai visų pirma yra žaidimas, kuriuo vaikai mėgdžioja seksualinį suaugusiųjų elgesį. Galbūt tokie atviri ir žaismingi veiksmai padeda sušvelninti galimai pavojingas vaiko raidos apraiškas: ankstyvąjį lytinį vaiko potraukį išskirtinai savo tėvams – ypač tuomet, kai šį potraukį išreikšti kuo griežčiausiai draudžiama. Juk sustiprėjęs vaiko pojūtis, kad jam puikiai sekasi judėti, pasididžiavimas tuo, jog jis jau didelis ir *beveik* toks pat šaunus kaip tėtis ir mama, turi vieną labai skaudų trūkumą: akivaizdžią tiesą, kad genitalinėje sferoje jis yra gerokai menkavertiškesnis; be to, net ir tolimoje ateityje jis niekuomet netaps tėčiu, galinčiu lytiškai santykiauti su motina, ar motina, galinčia mylėtis su tėvu. Ši vaiko įžvalga turi labai rimtų padarinių – atsiranda tai, ką Freudas vadino Oidipo kompleksu.

Pasitelkę šį terminą, be abejo, apsunkiname savo padėtį, nes tai, ką numanome apie vaikystę, imame lyginti su tuo, ką galbūt reiškia karaliaus Oidipo istorija. Taigi šis vardas tampa dviejų sunkiai apibūdinamų reiškinių analogijos pagrindu. Reikia turėti galvoje tai, kad Oidipas, netyčia nužudęs savo tėvą ir vedęs savo motiną, tapo mitiniu veikėju, į kurį spektaklio žiūrovai žvelgia su didžia užuojauta ir pasibaisėjimu, nes užvaldyti savo motiną ir stoti į savo tėvo vietą yra visuotinis ir visuotinai uždraustas troškimas.

Kasdienė psichoanalitikų praktika patvirtina išvadą, kad pirmąsias savo svajones apie genitalinę meilę berniukai sieja su suaugusiomis, motiniškų bruožų turinčiomis moterimis, iki tol teikusiomis jų kūnui kitokių malonumų; pirmaisiais savo varžovais seksualinėje srityje berniukai laiko asmenis, kurie yra šių motiniškų asmenų lytiškumo šeimininkai. Prieiti išvadą,

kaip tai padarė Diderot, kad jei tik mažas berniukas turėtų suaugusio vyro jėgą, jis išprievartautų savo motiną ir nužudytų savo tėvą, būtų įžvalgu ir vis dėlto neprasminga. Juk jei berniukas būtų stiprus kaip suaugęs vyras, jam nebereikėtų gyventi kartu su savo tėvais, o tokiu atveju jis greičiausiai siektų lytinio artumo su kitais asmenimis. Kai dėl infantilaus genitališkumo, tai jis visuomet nukreiptas į vaiko globėjus ir idealus, todėl ir kelia tiek keblumų.

Intruzijos būdas, šioje raidos pakopoje beveik visuomet vyraujantis elgesio bruožas, nusako įvairius, „panašią" konfigūraciją turinčius vaiko veiksmus ir fantazijas. Šio amžiaus vaikas linkęs skverbtis į kito žmogaus kūną fiziškai: į kitų žmonių ausis ir smegenis jis skverbiasi triukšmingomis kalbomis; į erdvę įsiveržia judriais judesiais; su nepasotinamu smalsumu skverbiasi į nežinią. Gana akivaizdu, kad šio amžiaus vaikai sueities veiksmus mano esant pavojingą abipusės agresijos išraišką. Net grupinių meilės žaidimų atveju lytinis vyresniųjų elgesys vaikams atrodo įkyriai landus (vyriškosios lyties asmenų atveju) arba primena įpainiojančius, įtraukiančius voro veiksmus (moteriškosios lyties asmenų atveju). Ypač tuomet, kai suaugusieji mylisi slepiami tamsos, kai manoma, kad sueitį palydintys garsai – tai skausmo išraiška, kai stengiamasi slėpti mėnesinių kraują, kai po sueities vaikas junta ne iki galo patenkintų savo tėvų priešiškumą.

Šio amžiaus mergaičių laukia lemtingas patyrimas: joms tenka susitaikyti su galutine tikrove, jog jų proto, judesių bei socialinis skvarbumas stiprėja taip pat kaip berniukų ir yra visiškai normalus, tačiau jos neturi vieno dalyko: varpos. Berniukai turi šį regimą, iškilų ir apčiuopiamą organą, su kuriuo jie gali sieti savo svajones apie suaugusiojo didybę, o mergaičių klitoris – niekam tikęs svajonių apie lyčių lygybę ramstis. Be to, jos kol kas neturi krūtų – irgi apčiuopiamo, tačiau dar tik

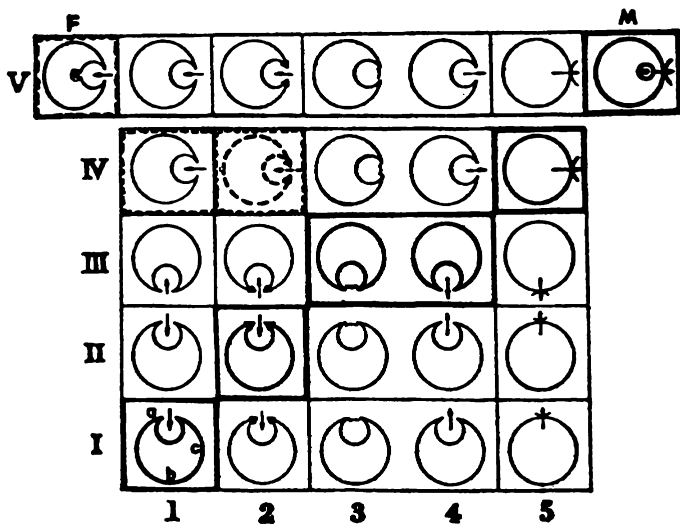
būsimo jų požymio; jų motinystės instinktai apsiriboja fantazijomis žaidžiant arba prižiūrint mažesniuosius. Kultūrose, kur dėl ekonominės būtinybės arba sumanios visuomeninės sandaros moters vaidmuo, saviti jo pranašumai bei atlygio formos yra aiškiai apibrėžti, visi aukščiau aprašyti išgyvenimai daug lengviau integruojami, susiformuoja ir moterų vienybė. Kitu atveju greta pamatinių moteriškos *incepcijos*[26] ir motiniškos *inkliuzijos* būdų gali reikštis mergaičių įkyrumas, reiklumas, godumas, jos gali stokoti savarankiškumo, būti pernelyg vaikiškai paklusnios.

Jau beveik galima baigti schemą (4 ir 5 pav.)

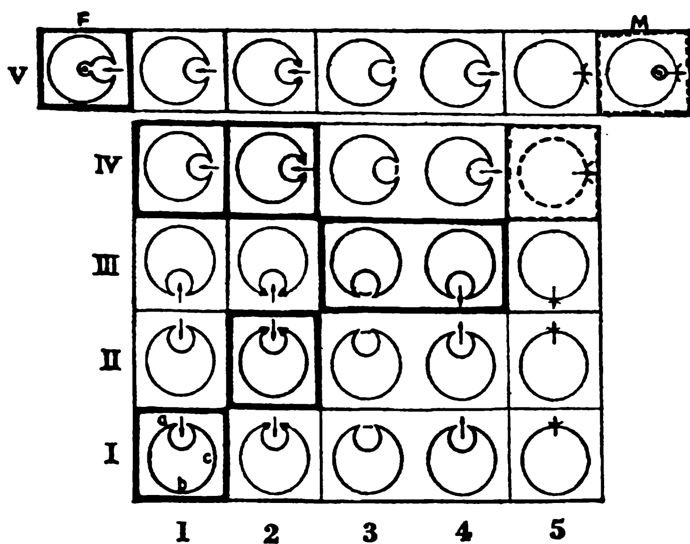
Tiek į vyrišką schemą (4 pav.), tiek į moterišką schemą (5 pav.) įtraukiame IV eilutę, vaizduojančią lokomotorinę ir infantiliąją genitalinę pakopą. Šioje pakopoje intruzijos būdas (5) reiškiasi judesių gyvybingumu, veržlia galvosena, seksualinėmis fantazijomis bei veiksmais. Abiem lytims būdinga tai, jog rutuliojasi bendros judėjimo erdvėje, intruzijos veiksmų schemos, o reiklaus ir motiniško įėmimo (1, 2) schemos, savitos mergaičių elgesiui, rutuliojasi priklausomai nuo ankstesnės jų patirties, nuo temperamento ir vyraujančių kultūros bruožų.

5 pav. atskleista, kad psichoseksualinis mergaitės vystymasis IV raidos pakopoje yra dalinis grįžimas prie inkorporavimo būdų, pirmiausia išsirutuliojusių oralinėje ir sensorinėje raidos pakopoje. Nemanau, jog tai atsitiktinis mūsų schemos sudarymo būdo padarinys. Juk šioje raidos pakopoje aiškiai judresnę berniuko raumenų veiklą atitinka potencialiai didesnis mergaitės jutimo organų jautrumas ir būsimosios motinos nuovokumas bei palankumas šalia esančiam. Be to, genitali-

[26] *Inceptio* (lot.)– pradėjimas. – *Vert. past.*

4 pav.

5 pav.

nėje raidos pakopoje mergaitė linkusi vėl tapti priklausoma, kuriai reikia daugiau dėmesio. Tiesa, taip elgtis jai ir leidžiama, išskyrus tuos atvejus, kai kultūra siekia puoselėti pagalbinį skvarbaus ir ypač judraus veikimo būdą (IV5). Ateity dar grįšime prie visuotinai paplitusio moterų išnaudojimo. Daugeliui moterų buvo ir yra lemta jį patirti, nes genitaliniai jos veikimo būdai (incepcija, inkliuzija) yra labai artimi oraliniams (1 ir 2 inkorporavimas).

Judėjimo erdvėje ir infantiliojo genitališkumo pakopoje abiejų lyčių vaikai įgyja dar vieną pamatinį visuomeninį modalumą – „darbą". Šis modalumas reiškia, kad „dirbama siekiant tam tikrų asmeniškai svarbių tikslų". Nėra paprastesnio, stipresnio žodžio, atitinkančio anksčiau minėtus visuomeninius modalumus. Šis žodis išreiškia vaiko polinkį pulti kaktomuša, su malonumu varžytis, atkakliai siekti tikslo, mėgautis pergale. Berniukams falinė intruzija yra vyraujantis jų „darbo" būdas; mergaitės anksčiau ar vėliau ima „dirbti" erzindamos, gundydamos ar „viliodamos" švelnesnėmis priemonėmis – siekdamos būti žavios, patrauklios. Toks elgesys yra vaiko *iniciatyvos* – sugebėjimo užsibrėžti tikslus ir atkakliai jų siekti – prielaida.

Pasirengęs imtis iniciatyvos vaikas vis dėlto susiduria su didžiausia kliūtimi – būtinybe kol kas atsisakyti seksualinio iniciatyvos branduolio ir surasti, kuo jį pakeisti. Juk šis seksualinis branduolys yra ir biologiškai nevisavertis, ir apipintas kultūriniais kraujomaišos tabu. „Oidipiniai" troškimai (atsiskleidžiantys tokiu naiviu ir atviru berniuko įsitikinimu, kad jis ves savo mamą ir bus vertas jos pasididžiavimo, ar mergaitės tikrumu, jog ji ištekės už savo tėčio ir rūpinsis juo kur kas geriau, nei dabar juo rūpinamasi) sukelia miglotas fantazijas, svyruojančias ties žmogžudystės ar išprievartavimo riba. To rezultatas – stiprus kaltės jausmas. Tai labai keistas jausmas, individui nuolat primenantis, jog jis nusižengė, nors iš tiesų nusikaltimo nepadarė

ir juolab niekaip nebūtų galėjęs padaryti dėl biologinių priežasčių. Kita vertus, šis kaltės jausmas skatina vaiką savo iniciatyvą ir smalsumą panaudoti tam, kad įgyvendintų aukščiausius savo siekius bei kasdienius praktinius tikslus, kad kuo nuodugniau pažintų tikrovę. Taip, pasitelkęs iniciatyvą ir smalsumą, vaikas ima „dirbti" su daiktais, užuot siekęs kūniško artumo su žmonėmis.

Tokiomis aplinkybėmis jau galima manyti, kad vaikas ieško nevienadienio trečiojo esminio konflikto sprendimo. Šį esminį – *iniciatyvos* ir *kaltės* – konfliktą aptarsime skyriuje apie *ego*.

Tai ir yra mūsų kitaip suformuluota infantiliojo seksualumo teorija. Iš esmės tai ikigenitalinės raidos, kurios padarinys – rudimentinis genitališkumas, pakopų teorija. Vis dėlto ir žodinę medžiagą, ir schemą derėtų papildyti duomenimis apie tolesnę vaiko raidą, kai rutuliojasi rudimentinis generatyvinis[27] veikimo būdas – vos apčiuopiama nuojauta, jog žmogaus genitališkumo paskirtis – duoti gyvybę. Ketvirtojoje, paskutinėje šio poskyrio dalyje pateiksime duomenų, patvirtinančių tai, ką žino, su kuo kasdieniame savo darbe susiduria (nors ne visuomet sugeba tai apibūdinti) psichologai praktikai: berniukų ir mergaičių skirtumus lemia ne vien skirtingi jų organai, vaidmenys bei gabumai, bet ir tai, jog berniukai ir mergaitės savitai žvelgia į tikrovę. Šis savitumas priklauso nuo to, kaip individo *ego* tvarko visa, ką jis turi, ką jaučia ir ko tikisi. Taigi vienai ir kitai lyčiai apibūdinti jokiu būdu nepakanka atskleisti jas skiriančius bruožus, nors pastarieji ir siejasi su kultūrinių vaidmenų savybėmis. Norint apibūdinti kiekvieną lytį vertėtų ieškoti savitumo, kuris apima ir lyčių skirtumus, tačiau pats nėra šių skirtumų suma; savitumo, pagrįsto būsimo apvaisintojo ir būsimos gimdytojos paskirtimi –

---

[27] *Generare* (lot.) – gimdyti, gaminti, kurti. – *Vert. past.*

kad ir kokia būtų darbo pasidalijimo sistema ar kultūros terpė. Taip išsirutulioja intruzijos ir ėmimo būdų priešpriešа – kad žmogus galėtų kurti ir duoti gyvybę.

V eilutė (4 ir 5 pav.) vaizduoja numatomą rudimentinio „genitališkumo pakopą". Papildomas mažas apskritimas didžiojo (tiek vyriško, tiek moteriško) apskritimo viduryje žymi du naujus veikimo būdus – moterišką generatyvinį (VM) ir vyrišką generatyvinį (VV) ir nurodo, kad tiek moteriškas ėmimas, tiek vyriškoji intruzija vis labiau krypsta į vos juntamą, gilumoje slypinčią – gyvybę kuriančiojo sėklos ir kiaušinėlio susitikimo – galimybę.

Schemą sudarinėjome *adityviuoju* būdu, tarsi kiekvienoje pakopoje išsirutuliotų kažkas visai nauja, todėl vertėtų dar sykį lentelėje peržiūrėti, kaip *nuosekliai atsiskiria* dalys, tam tikru pavidalu egzistuojančios nuo pradžios iki pabaigos ir visuomet susijusios į organišką visumą, bręstantį organizmą. Tokiu atveju veikimo būdus, kuriuos schemoje pažymėjome paskiausiai (vyrišką generatyvinį ir moterišką generatyvinį), galime laikyti esminiais visos ankstesnės raidos veiksniais, nors jų dar tik užuomazgos[28].

---

[28] Mūsų schema dabar jau baigta. Daugeliui (taip pat ir man pačiam) kartais ji gali atrodyti neleistinai stereotipinis būdas nusakyti augimo reiškinį. Šį stereotipiškumą iš dalies paaiškina tai, kad schema yra pagrįsta klinikiniais stebėjimais. Kita vertus, pastarieji yra ir pačios knygos pagrindas, tad nederėtų pernelyg skubotai atsisakyti to, kas sykį pasitarnavo analizuojant stebėjimų duomenis. Pavyzdžiui, schemoje vaizduojama, kad incepcijos ir *inkliuzijos* būdai yra *inkorporavimo* būdų pakartojimas, tad būtų naudinga pasvarstyti, kuo ši įžvalga reikšminga praktiniam mūsų darbui, kokia socialinė jos prasmė. Juk toks inkorporavimo būdų atsinaujinimas (incepcijos ir inkliuzijos būdais) leidžia manyti, jog atitinkamai kartojasi ir infantilios *priklausomybės* motyvai – tiek (regresyviu) poreikiu paklusti, priklausyti, tiek (progresyviu) generatyviniu rūpesčiu dėl savo palikuonių. Kai kuriose kultūrinėse sistemose tai gali tapti savito moterų

D. Ikigenitališkumas ir genitališkumas

Kiekviena sistema turi savąją utopiją. Psichoanalitikų utopija yra „genitališkumas". Iš pradžių buvo manoma, jog tai – tobula ikigenitalinių pakopų visuma, kuri vėliau (išgyvenus paauglystę) padeda žmogui suderinti šias priešybes: 1) genitalinį orgazmą ir seksualinius poreikius, susijusius ne su lytiniais organais, bet kitomis kūno sritimis; 2) meilę ir seksualumą; 3) seksualinę, palikuonių gimdymo ir našaus darbo schemas.

Tikra yra tai, kad visų neurotikų lytinis gyvenimas (tai atsiskleidžia nuodugniau patyrinėjus jų ligos istoriją) yra nevisavertis: intymaus bendravimo sferoje šie žmonės patiria sukrėtimus siekdami užmegzti pažintį su galimu partneriu, pradėdami, atlikdami ar užbaigdami sueities veiksmą, atstumdami tam tikras kūno „dalis" arba patį partnerį. Tai akivaizdus, nors dažniausiai liekantis nesuvoktas ikigenitališkumo palikimas. Neurozių kamuojami žmonės savo vidumi veikiau linkę įtraukti, sulaikyti, išstumti arba skverbtis, nei mėgautis genitalinių struktūrų abipusiškumu. Daugelis, užuot tikrai mylėję, labiau nori būti priklausomi arba patys valdyti kitus žmones, naikinti arba būti naikinami patys. Beje, dažnai tai būdinga asmenims, iš pirmo žvilgsnio neturintiems neurozei būdingų savybių – įtrauktų į ligos požymių sąrašą, galimų nustatyti ir gydyti. Be abejo,

---

išnaudojimo (iš moters reikalaujama, kad ji pati išliktų priklausoma ir visų pirma rūpintųsi palikuonimis) pagrindu; savo ruožtu vyrai, baimindamiesi būti priklausomi (tai reikštų regresiją), ypač agresyviais veiksmais gali siekti perdėtos kompensacijos. Norint iš tiesų išsivaduoti iš priespaudos, taip pat ir nuo poreikio išnaudoti pačiam, iš pradžių gali tekti suprasti, kas nutinka su šiuo polinkiu į priklausomybę, kai vyksta pasąmoninis lyčių išsiskyrimas ir abipusis jų tapatinimasis. Šio skyriaus pabaigoje paaiškės, jog veikimo būdų skirtumais pagrįstą vaiko raidos sampratą galima taikyti ir ne klinikinėje situacijoje. Antrajame skyriuje bus atskleista taikomoji jos vertė nagrinėjant kultūros reiškinius.

išradingi meilės žaidimai yra geriausias ikigenitalinių liekanų prieglobstis. Vis dėlto lytinio gyvenimo ir meilės žaidimų, žaidimų ir darbo bei darbo ir lytinio gyvenimo ryšį vertėtų aptarti ateityje, ir kur kas išsamiau.

Dabar pasitelksime schemą, kad susistemintume genitališkumo sutrikimus, kuriuos lemia ikigenitaliniai nukrypimai. Vyriškoje schemoje (4 pav.) vaizduojamų moteriško gimdymo (VM) būdo bei V1 ir V2 būdų nereikėtų suprasti vien tiesiogiai. Vyrų atveju noro gimdyti užuomazgos panaudojamos tapatinantis su moterimis ir teikiant joms paramą; šios užuomazgos gali virsti ir kūrybine veikla. O dėl polinkio imti, tai savo forma ir sandara vyro lytiniai organai visai nepanašūs į burną, nors aplink varpos šaknį ir už jos yra moters lytinių organų užuomazgos; ši varpos dalis yra į imlų pasyvumą linkusių individų erogeninė sritis. Kitu atveju inkorporavimo schemą turintys vyro poreikiai perkeliami į burnos arba išeinamosios angos sritį. Vyraujant V1 veikimo būdui arba tuomet, kai kartu vyrauja V1, ir V5 būdai, pasireiškia genitalinis imlumas – individas labiau linkęs imti, negu pats duoti. Vyraujančio V2 būdo pavyzdys galėtų būti vyras – „kalė", homoseksualas, siekiantis sueities su vyrais, kad (daugiau ar mažiau sąmoningai) perimtų jų jėgą. Toliau kalbant apie genitalinį vyro elgesį, V3 brėžinys žymi polinkį sulaikyti, o V4 – polinkį išstumti; šiomis genitalinio elgesio savybėmis aiškintina uždelsta, nevisiška ir pernelyg ankstyva, „tekanti" ejakuliacija. V5 brėžinys žymi vyro polinkį į falinį agresyvumą. Taigi, ieškodami šių sutrikimų kilmės, vertikale, žyminčia veikimo būdų fiksacijas, galime grįžti į kitas kūno sritis, kuriose šie sutrikimai prasidėjo ir į kurias jie linkę regresuoti. Be abejo, brandus vyro seksualumas turėtų būti darni visų šių būdų visuma, kur vyrauja vyriškas generatyvinis būdas (VV).

Paskutinę moteriškos schemos (5 pav.) eilutę galima taikyti dvejopai: nagrinėjant lytinio gyvenimo ir vaikų gimdymo (bei jų priežiūros) klausimus. VM išreiškiama vyraujanti galutinė padėtis. V1 ir V2 brėžiniai vaizduoja labiausiai paplitusį nukrypimą: santykinį lytinį šaltumą, turintį imlaus pasyvumo arba lytinio nesaikingumo atspalvį. Kraštutiniu atveju tai pasireiškia moters nesugebėjimu būti duodančiąja (genitalinėje plotmėje), taigi ir atsidėkoti vyrui už jo veiksmus, kurių ji vis dėlto reikalauja ir kuriuos skatina. V3 brėžinys vaizduoja padėtį, kai moteris nepajėgia atsipalaiduoti tiek, kad įsileistų vyrą vidun, padėtų jam patogiai jaustis bei vėl jį išleistų. V4 – tai išstumiantis genitališkumas, pasireiškiantis dažnomis orgazminėmis konvulsijomis, nevirstančiomis vienu visaverčiu potyriu. V5 veikimo būdą vaizduojantis brėžinys žymi nesikeičiančią falinę orientaciją. Ši atsiskleidžia išimtinai klitorio jautrumu ir įvairiomis prievartos formomis. Moterų atveju VV brėžinys reiškia sugebėjimą būti vyro bendrininke kuriant naują gyvybę ir įsijausti į vyro – gimdytojo vaidmenį. Šį sugebėjimą turinti moteris yra nuovoki savo sūnų draugė ir ryžtinga jų vadovė. Be to, abiem lytims tam tikras VV ir VM santykis yra būtina kūrybingumo sąlyga.

Tiek vyriškai, tiek moteriškai schemai galioja taisyklė, kad visi nukrypimai, jei tik jie išlieka pavaldūs vyraujančiam veikimo būdui, yra normalus, beje, ir dažnas, reiškinys. Kai jie pakeičia įprastai vyraujantį veikimo būdą, pažeidžiama visa libido panaudojimo pusiausvyra, tad netrukus lemtingai pakinta visuomeniniai individo modalumai. Tai savo ruožtu dažniausiai iškreipia ir visuomeninį grupės gyvenimą, nebent grupė kurį laiką sugeba kontroliuoti situaciją, sukurdama organizuotus iškrypėlių pogrupius.

Vis dėlto kyla klausimas, ar ikigenitališkumas reikalingas vien tam, kad išsirutuliotų genitališkumas? Regis, ne. Juk ikigenitališkumui iš esmės būdinga tai, kad libido potraukiai susilieja su ankstyvąja bręstančio organizmo ir konkrečios vaikų priežiūros formos sąveika bei virsmu, kai įgimta organizmo laikysena aplinkos atžvilgiu (įvairiai pasireiškianti agresija) tampa tam tikroje kultūroje įsišaknijusiais visuomeniniais modalumais.

Tolesnę savo mintį vėl pradėsiu reikšti žodžiais, regis, turinčiais biologinį atspalvį. Teigdami, kad gyvūnai turi „instinktus“, turime galvoje tai, kad bent jau žemesnių gyvybės formų sąveika su gamtos dalimi, kur joms pavyko išlikti, yra pagrįsta išbaigtomis, santykinai įgimtomis, santykinai anksti įgytomis elgesio schemomis. Kiekvienos rūšies atveju šios schemos gerokai skiriasi, tačiau vienos kurios nors rūšies gyvūnams būdingos schemos yra labai nelanksčios; gyvūnai sugeba išmokti labai nedaug. Svarstydami šią temą prisiminkime istoriją, kaip gimtinės išsiilgę anglai atsivežė į Naująją Zelandiją kregždžių. Atėjus žiemai jos visos išskrido į pietus ir daugiau nebegrįžo, nes, paklususios instinktams, skrido piečiau, o ne ten, kur šilčiau. Nepamirškime, jog naminiai gyvuliai ir kambariniai gyvūnai, kurių savybes per daug nemąstydami priskiriame visai likusiai gyvūnijai, yra kruopščiai atrinktos, grynaveislės būtybės, išmokstančios, kai jomis rūpinamės, tenkinti emocinius ir praktinius mūsų poreikius. Elgesys, kurio šiuos gyvūnus išmokome, nesuteiktų jiems daugiau galimybių išlikti, jei jie gyventų tam tikroje gamtinėje aplinkoje arba sąveikautų su kitais savo rūšies gyvūnais. Šiuo atveju mums svarbu ne tai, ko gali išmokti pavieniai rūšies atstovai, bet ko iš kartos į kartą savo jauniklius gali išmokyti pati jų rūšis.

Aukštesniosioms gyvūnijos rūšims būdingas *instinktų pasidalijimas* (šis terminas panašus į terminą „darbo pasidalijimas“).

Taigi jauniklis, instinktyviai siekiantis užmegzti ryšį, sąveikauja su gimdytoju, instinktyviai siekiančiu duoti atsaką. Ši sąveika galutinai suformuoja prisitaikomąjį jauniklio elgesį. Pavyzdžiui, buvo pastebėta, jog kurių ne kurių rūšių žinduoliai gali išmokti tuštintis tik tuomet, kai išeinamąją jų angą palaižo motininis gyvūnas.

Galima manyti, kad žmonių vaikystė ir vaikų ugdymas yra tik sudėtingiausia tokio instinktyvaus abipusiškumo išraiška. Vis dėlto įgimti vaiko potraukiai – tai ne instinktai; o ir juos papildantiems motinos potraukiams būdingos ne vien instinktų savybės. Nei vienu, nei kitu atveju tai nėra elgesio galutinio susiformavimo, savisaugos ar sąveikos su konkrečia gamtine aplinka schemos; įgimtus vaiko potraukius į sistemingą visumą turi sutelkti tradicija ir žmogaus sąžinė.

Žmogus visiškai nepanašus į gyvūną. Beprasmiška manyti, kad žmogaus vaikas yra tarsi bandomas prijaukinti gyvūnas arba kad jo instinktai yra užbaigtos schemos, o aplinkiniai į jas kėsinasi ar bando jas pertvarkyti. Žmogaus „įgimti instinktai" yra potraukių nuotrupos, kurias reikia surankioti, įprasminti ir iš jų sukurti darnią visumą. Tai trunka visą vaikystę, pasitelkiant kiekvienai kultūrai savitus, tradicijų nulemtus vaikų ugdymo ir mokymo metodus. Visa tai lemia žmogaus – organizmo, visuomenės nario ir asmenybės – galimybes, kita vertus – jo ribotumą. Gyvūnas turi galimybę išlikti, kol gamtinės aplinkos poveikis yra tiek įprastas, kad atitinka įgimtas instinktyvaus atsako schemas, arba jei šios schemos turi tam tikras savybes, kurios esant būtinybei gali pakisti. O žmogus išgyvena tuomet, kai tradicinė vaikų ugdymo sistema jam padeda išsiugdyti sąžinę, kuri negniuždo jai paklūstančio individo, yra pakankamai tvirta, bet kartu ir lanksti, kad žmogus sugebėtų prisitaikyti prie istorinio tam tikro meto netikėtumų. Siekdami ugdyti tokią sąžinę, tėvai, auklėtojai, mokytojai naudojasi menkai apčiuopiamomis

instinktyviomis (seksualumo ir agresijos) jėgomis, kurios suteikia gyvybingumo instinktyvioms elgesio schemoms ir kurios (kaip tik dėl žmogaus *instinktų* sferos skurdumo) yra ypač paslankios ir nepaprastai lanksčios[29].

Šis knygos poskyris skirtas tam, kad įgytume bendriausią sampratą, kokia tvarka rutuliojasi ir kokiais ryšiais į visumą yra susiję ikigenitaliniai organų veikimo būdai, nusakantys pamatinę organizmo ar jo dalių laikyseną kito organizmo ar jo dalių bei daiktų pasaulio atžvilgiu. Organus turinti būtybė gali įimti daiktą ar kitą būtybę į save pačią, juos sulaikyti arba paleisti, o kitąsyk ir pati į juos įsiskverbti. Be to, organus turinčios būtybės tokius modalinius veiksmus gali atlikti ir su kitos būtybės kūno dalimis. Per ilgą savo vaikystę vaikas išmoksta šių fizinių sąveikos su aplinka būdų, kartu ir visuomeninių modalumų. Jis mokosi gyventi laike ir erdvėje, ieškodamas savos vietos kultūros, kuriai jis priklauso, laike ir erdvėje. Kiekviena pavienė žmogaus organizmo veikla yra pagrįsta tam tikra vidine visų veikimo būdų darna bei šių veikimo būdų ir kultūroje įsišaknijusios pasaulėžiūros vienove.

Pavienio organo veiklos pavyzdžiu pasirinkus protinę žmogaus veiklą paaiškėja, kad jei ji nėra glaudžiai susijusi su kitais organų veikimo būdais, tai pastarieji ją iškreipia. Mus pasiekia žinia; ją priėmę (inkorporacija) įvertiname, kurią informacijos dalį verta įsisavinti; apmąstydami pasirinktą informaciją bandome savaip ją suprasti, susieti su jau turimomis žiniomis; dalį informacijos išlaikome, dalį atmetame (retencija ir eliminacija); galiausiai patys perteikiame žinią kitam žmogui, atitinkamai

[29] Pataisyta ir patikslinta psichoanalitinė instinktų teorija dėstoma H. Hartmanno, E. Kriso, R. Loewensteino darbuose (*The Psychoanalytic Study of the Child*. Vols. I–IV, New York: International Universities Press, 1945–1949).

pakartojančiam šį informacijos apmąstymo ir perdavimo procesą. Kaip suaugusio žmogaus genitališkumą gali (ryškiau ar švelniau) paženklinti ydingi ankstyvojoje vaikystėje susiformavę veikimo būdai, taip ir protinę suaugusiojo veiklą (tiek jos pranašumus, tiek ir trūkumus) galima nusakyti vieno ar kito nepakankamai išryškėjusio arba pernelyg išsivysčiusio veikimo būdo bruožais. Kai kurie žmonės taip godžiai siekia žinių, kad primena karikatūrą, kur vienas ožys klausia kitą ožį, ar šis pastaruoju metu suėdęs kokią gerą knygą. Kiti turimas žinias laiko paslaptyje ir vis sugrįžta prie jų mintimis, lyg šuo, vis graužiantis tą patį, gerai paslėptą kaulą; kiti savo ruožtu elgiasi lyg informacijos saugyklos, kur sukaupta tiek žinių, kad beviltiška tikėtis visas jas suvokti; kiti, patys „trykšdami" nesuvoktomis ir nesuvokiamomis žiniomis, dosniai skleidžia jas kitiems; intelektualai prievartautojai perša kitiems savo nuomonę, siekdami įveikti nelinkusių pritarti klausytojų gynybą.

Tai tik protinės veiklos savybių karikatūros, tačiau jos parodo, kad ne tik lytiniai santykiai, bet ir visos kitos bendravimo formos yra pagrįstos tinkamu (arba netinkamu) ikigenitalinių veikimo būdų santykiu ir kad kiekvieną bendravimo apraišką galima nusakyti santykiniu sąveikos būdų abipusiškumu arba vienpusėmis agresijos formomis. Kad užtikrintų tam tikrą veikimo būdų santykį, visuomenė naudojasi ir seksualine žmogaus energija, ir ankstyvaisiais jo sąveikos su aplinka būdais. Tradicinėmis vaikų ugdymo priemonėmis ji suteikia galutinį pavidalą vaiko prigimtyje glūdinčioms instinktų nuotrupoms. Kitaip tariant, kitų žinduolių jaunikliams būdingos instinktyvaus elgesio nuotrupos jungiasi į (santykinai) labiau užbaigtą visumą; tai vyksta (santykinai) greičiau bei yra pagrįsta instinktyvia suaugusių gyvūnų globa, o žmogaus vaiko atveju kur kas fragmentiškesnės instinktyvaus elgesio schemos priklauso nuo tradicijos, kuri skatina vienus ar kitus tėvų atsako bruožus bei

juos įprasmina. Įgimtų žmogaus potraukių schemas suformuoja ir jų įvairovę lemia kultūros tradicijos. Kaip tik dėl to žmonės gali didžiuotis bendros veiklos pasiekimais, išradingu darbo pasidalijimu, metodų bei priemonių patobulinimais. Kita vertus, dėl tos pačios priežasties visą gyvenimą individas išlieka priklausomas nuo kultūros tradicijų ir visuomeninių įstaigų, kurių narys buvo vaikystėje, ir susiduria su vidinio savo šeimininko – sąžinės – vienvaldyste (ne visuomet sveiku protu pagrįsta ir teisinga).

4. Genitaliniai veikimo būdai ir erdviniai modalumai

Šį skyrių pradėjome dviem ligos istorijų fragmentais, kurie parodė, kad kūno sritys ir jų veikimo būdai vyrauja dviejų mažųjų pacientų žaidimuose, taip pat lemia esminius vaikų ligos požymius bei jų elgesio bruožus. Skyriaus pabaigoje pateiksiu duomenis, gautus stebint daugybę vaikų. Pastarieji buvo ne pacientai, bet Kalifornijos universitete atlikto vaiko raidos tyrimo dalyviai[30]. Be to, jie jau buvo išaugę iš žaidimų amžiaus. Būdami dešimties, vienuolikos ir dvylikos metų, jau visą dešimtmetį jie buvo kviečiami į pokalbius, stebimi, o visi apčiuopiami jų kūno, proto ir asmenybės raidos bruožai buvo kruopščiai protokoluojami. Pradėjęs bendradarbiauti su vaikus stebinčiais mokslininkais ir darydamas jų surinktų duomenų apžvalgą, pamaniau, kad, turint tiek daug tiriamųjų, būtų įdomu patikrinti, ar pagrįsta klinikinė prielaida (ja remdamasis stebėjau Anos ir Piterio žaidimą), kad stebint žaidžiančius vaikus galima gauti svarbių

[30] J. W. Macfarlane. *Studies in Child Guidance. I. Methodology of Data Collection and Organisation. Society for Research in Child Development Monographs*. Vol. III, Nr. 6, 1938.

žinių, papildančių kitais būdais surinktus duomenis. Ar pasirinkus tinkamą metodą įmanoma gauti žaidžiančių vaikų elgesio pavyzdžių, kurie galėtų būti tiesioginės užuominos, padedančios paaiškinti kartotekoje sukauptų duomenų prasmę? Tokiomis aplinkybėmis turėtų atsiskleisti, ar tai, ką įžvelgiau nagrinėdamas ligos atvejus, galima taikyti ir žmogaus gyvenimo istorijoms.

Paruošęs žaidimų stalą ir išdėliojęs ant jo atsitiktinai parinktus žaislus, kviečiau įeiti (po vieną) tyrime dalyvaujančius berniukus bei mergaites ir prašiau įsivaizduoti, kad stalas yra kino studija, o žaislai – tai aktoriai ir dekoracijos. Tuomet kviesdavau juos „sudėlioti ant stalo įspūdingą įsivaizduojamo kino filmo sceną". Taip pasakydavau dėl to, kad šie vaikai (daugelis jų buvo vienuolikos metų) neįsižeistų, jeigu juos pakviečiau žaisti „vaikų žaidimus"; kita vertus, buvo manoma, jog ši instrukcija yra pakankamai nuasmeninta „paskata", padėsianti vaikams nesidrovint pasitelkti vaizduotę. Tačiau čia mūsų laukė pirmoji staigmena: daugiau nei per pusantrų metų maždaug 150 vaikų sudėliojo apie 450 scenų, tačiau gal tik koks šešetas iš jų buvo kino filmų scenos ir tik kelios lėlės buvo pavadintos vieno ar kito aktoriaus vardu. Akimirką pamąstę vaikai sudėliodavo žaislus, regis, paklusdami tam tikram vidiniam savo planui, tada man papasakodavo trumpą daugiau ar mažiau įspūdingo turinio istoriją ir išeidavo, o man tekdavo svarstyti, ką „reiškia" (jei iš viso ką nors reiškia) jų sukurtos scenos. Beje, tai priminė ir ankstesnę mano patirtį. Prieš daugelį metų, taikydamas panašų metodą mažesnei Harvardo ir Redklifo studentų (jie visi buvo anglų kalbos magistrantai) grupei, paprašiau sudėlioti „dramatišką" sceną, tačiau nė viena sudėliota scena nepriminė Shakespeare'o kūrinių ar kokių kitų dramų. Vadinasi, tokiomis miglotomis instrukcijomis iš tiesų pasiekiama to paties kaip ir psichoanalitinio pokalbio metu, kai pacientas skatinamas

„laisvai asocijuoti“ (t. y. reikšti žodžiais visas kylančias mintis, bet nesiimti jų kritikuoti) ar kai pokalbyje dalyvaujantis vaikas kviečiamas pažaisti. Visais šiais atvejais išryškėja, regis, atsitiktinės temos, tačiau nuodugniau jas patyrinėjus paaiškėja, kad jos labai glaudžiai susijusios su varomosiomis asmens gyvenimo istorijos jėgomis. Šio tyrimo atveju tai, ką pavadinau „unikaliais elementais“, dažnai būdavo užuominos, padedančios atskleisti būtent tokius – svarbiuosius – žmogaus gyvenimo veiksnius. Pavyzdžiui, vienas iš keleto tyrime dalyvavusių kitos rasės berniukų, mažiausias iš jų, buvo vienintelis vaikas, dėliojęs savo sceną *po* stalu. Taip jis atskleidė akivaizdžią ir šiurpią nuolankios savo šypsenos prasmę: „jis žino savo vietą“.

Panagrinėkime dar vieną sceną, kur kėdė yra taip arti pristumta prie pianino, jog visiškai aišku, kad niekas juo negroja. Šią sceną sudėliojusi mergaitė buvo vienintelė tyrimo dalyvė, kurios mama yra muzikantė, tad galima manyti, jog vertėtų paanalizuoti dinaminę triukšmo, su kuriuo ji susidūrė vaikystėje (jei apie jį liudija ir kiti tyrimo duomenys), reikšmę. Pabaigai pateiksiu vieną ryškiausių pavyzdžių, kaip savo žaidimu mergaitė atskleidžia suvokianti tai, ko jai nederėtų žinoti: aplinkinių manymu, mergaitė, sirgusi piktybine kraujo liga ir dabar jau mirusi, nesuvokė tiesos, kad jos gyvybę palaiko tik naujausi, tuo metu dar tik bandomi medicinos išradimai. Ji buvo vienintelė mergaitė, sudėliojusi griuvėsius ir savo sukurto paveikslo viduryje pastačiusi „mergaitę, kuri, paaukota dievams, stebuklingai atgijo“. Šiais pavyzdžiais nesiekiame gvildenti painių klausimų, iškylančių aiškinant žmogaus pasąmonės turinį, bet norime parodyti, kad vaikų žaidimų scenos gana dažnai yra glaudžiai susijusios su jų pačių gyvenimu. Beje, pastarosios temos šįsyk taip pat išsamiau nenagrinėsime. Šiame knygos poskyryje ketinu aptarti vien tai, kaip reiškiasi organų veikimo būdų įtaka erdviniams modalumams.

Kad suprastumėte, kaip nustebau suvokęs, jog organų veikimo būdai lemia *bendruosius* vaikų statinių elementus (jie yra *unikalių* elementų priešprieša), turiu pasakyti tai, kuo galbūt sunku patikėti: stebėjimo metu stengiausi nesitikėti ko nors ypatinga ir, tiesą sakant, tikėjausi įgyti naują patirtį, dirbdamas su tokia gausybe ir dar sveikų vaikų. Psichoterapeutas privalo būti pasirengęs nustebti. Juk neturint šios ypatybės visi klinikiniai „atradimai“ greit netektų pamokomojo naujų (arba jau turimus duomenis patikimai patvirtinančių) išvadų pobūdžio.

Vienas po kito vaikai dėmesingai ir sąžiningai, lyg meistrai, dėliojo konfigūracijas ir pasisakydavo atlikę užduotį tik tuomet, kai viskas atrodydavo „kaip turi būti“. Ilgainiui suvokiau beįprantąs iš anksto tikėtis, kad berniukai ir mergaitės kurs skirtingas konfigūracijas. Štai pavyzdys, tiesiogiai susijęs su moteriško įėmimo būdu (IV1). Dėliodamos kambarį, mergaitės daug dažniau negu berniukai baldus sustatydavo ratu, o patį kambarį palikdavo be sienų. Kartais jos pasirinkdavo kokį nors grėsmę keliantį (net jei jis būtų juokingas) veikėją, įsibrovusį ar mėginantį įsibrauti į ratu sustatytų baldų konfigūraciją, pavyzdžiui, paršelį (6 pav.) ar „tėtį, parjojantį namo ant liūto“. Kartą tokią „moterišką“ sceną, vaizduojančią gyvūnus – įsibrovėlius, sudėliojo berniukas; išgyvenau kaip tik tokią sumišimo būseną, kuri, mano manymu, paprastai atskleidžia tyrėjui slapčiausius jo lūkesčius. Iš tiesų, jau išeidamas iš mano kabineto, prie pat durų berniukas sušuko: „kažkas čia negerai“, sugrįžo prie savo statinio ir su palengvėjimo išraiška veide išrikiavo gyvūnus į tiesę, liečiančią baldų ratą. Vienintelis berniukas sudėliojęs paliko anksčiau minėtą konfigūraciją, ir padarė tai du kartus. Jis buvo nutukęs ir moteriško sudėjimo. Kai pasireiškė skydliaukei gydyti skirtų vaistų poveikis, berniukas sudėliojo (nuo to laiko, kai jis sukūrė pirmąją konfigūraciją,

buvo praėję pusantrų metų) trečiąjį savo statinį – aukščiausią ir grakščiausią bokštą, kaip ir pridera berniukui.

Grakštusis šio berniuko bokštas (turint galvoje, kad ir pats berniukas pagaliau sulieknėjo) buvo vienas tų „unikalių" elementų, kviečiančių manyti, kad vaikams būdingas tam tikras kūniškosios savo esmės pajautimas, turintis įtakos erdviniams jų statinių modalumams. Jei jau taip, tai beveik galima manyti, kad *bendrieji* kiekvienos lyties statinių modalumai perteikia kažką panašaus į savęs kaip moters ar savęs kaip vyro pajautimą. Štai tuomet pasijutau dėkingas bendradarbiams, kad tyrimui pasitelkėme būtent tokį metodą. Juk vaikų kaladėlės yra nebylios priemonės, gana lengvai suskaičiuojamos, išmatuojamos ir

6 pav.

tarpusavyje palyginamos pagal tai, kaip jos išdėstytos erdvėje. Be to, dėl geometrinės savo formos jos, regis, taip nuasmenintos, kad turi mažiausiai kultūrinių atspalvių ir asmeninės prasmės. Kaladėlė yra kaladėlė ir *beveik* nieko daugiau. Kaip tik todėl kelia nuostabą tai (nebent laikytume tai temų įvairovės funkcija), kad berniukų ir mergaičių statiniai skyrėsi ir naudotų kaladėlių *skaičiumi,* ir sudėliotomis *konfigūracijomis*[31].

Ėmiausi apibūdinti šias konfigūracijas papraščiausiais žodžiais, pavyzdžiui, bokštai, pastatai, gatvės, takeliai, sudėtingi aptvarai, paprasti aptvarai, patalpos su sienomis, patalpos be sienų. Tuomet žaidimo scenų nuotraukas išdalijau dviem nešališkiems stebėtojams[32], kad įvertinčiau, ar abu jie pripažins šiose scenose esant ar nesant vieną ar kitą (aukščiau minėtą) konfigūraciją (ar jų derinius). Jų nuomonės iš tiesų „reikšmingai" sutapo; tuomet jau buvo galima nustatyti, kaip dažnai, šių apie mano lūkesčius nežinančių stebėtojų nuomone, viena ar kita konfigūracija sutinkama berniukų ir mergaičių statiniuose. Bendrais bruožais perteiksiu jų išvadų esmę. Tačiau reikia turėti galvoje, kad kiekviena figūra, kurią minėsime, yra sutinkama dažniau (o ne sykį ir kur kas dažniau) nei dviejuose trečdaliuose nurodytos lyties scenų, o likusiame viename trečdalyje (tos lyties scenų) vyrauja išimtinės aplinkybės, kurios, kaip dažniausiai paaiškėja, „tik patvirtina taisyklę".

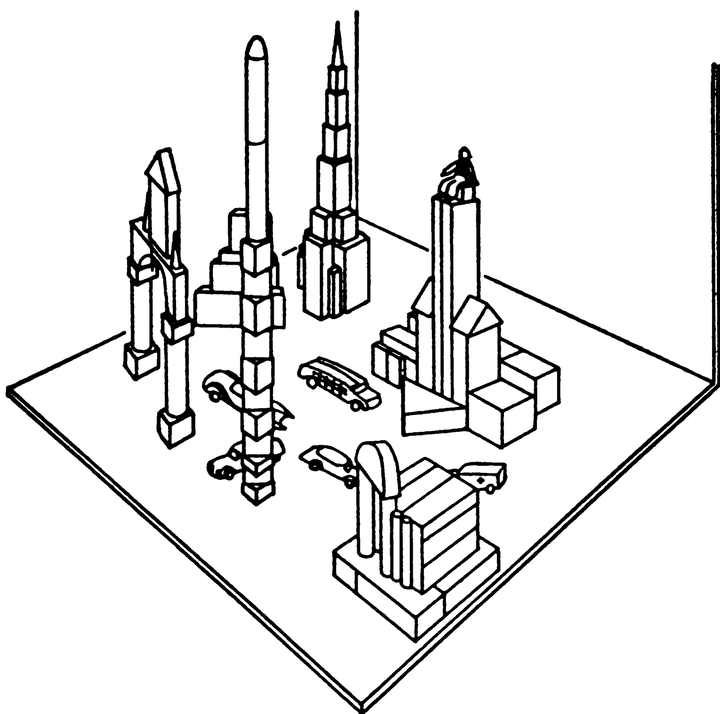
Ryškiausią lyčių skirtumą parodė tai, kad berniukai buvo linkę montuoti įvairius statinius, namus, bokštus, gatves (7 pav.), o mergaitėms žaidimų stalas tapdavo vidine namo patalpa, kur jos dėliodavo nesudėtingus statinius iš kelių kaladėlių arba visai jų nenaudodavo (6 pav.).

---

[31] M.P. Honzik. *Sex Differences in the Occurrence of Materials in the Play Constructions of Preadolescents. // Child Development*, XXII, 15–35.

[32] Frances Orrui ir Alexiui Sherriffui.

Taigi aukšti statiniai vyravo berniukų konfigūracijose. Be to, berniukų figūroms buvo būdingi *kritimo*, tai yra kilimo priešpriešos, motyvai: statinių griuvėsiai buvo elementas, būdingas vien tik berniukų scenoms (kiek anksčiau minėjome vienintelę išimtį). Išvien su aukščiausiais bokštais berniukų scenose nuolat sutinkamos tam tikros kryptingumo žemyn apraiškos, tačiau jų pavidalai tokie įvairūs, kad tokias apraiškas galima iliustruoti tik „unikaliais elementais": vienas berniukas, ilgokai svyravęs, išardė nepaprastai aukštą ir gražų bokštą ir

7 pav.

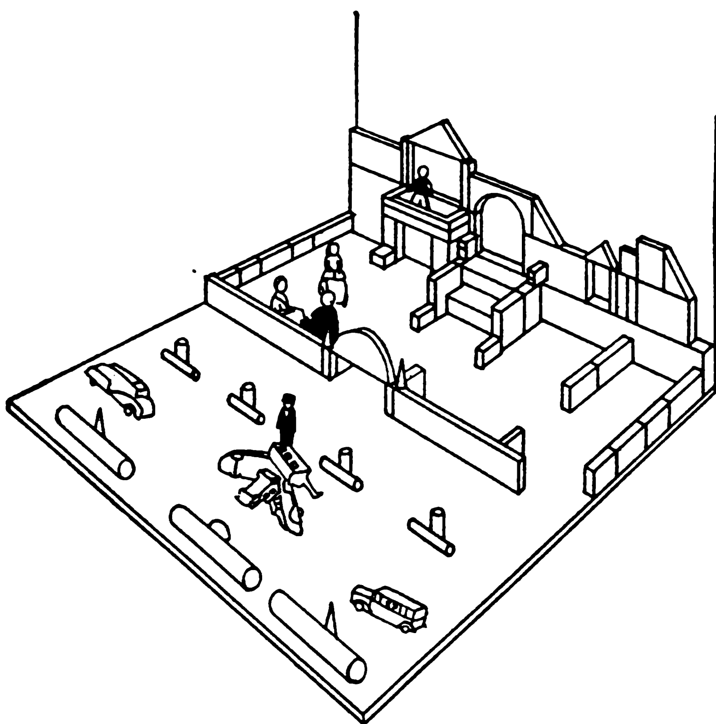
vietoj jo pastatė nesudėtingą ir žemą, visai „neįspūdingą“ konfigūraciją; kitas berniukas pastatė labai netvirtą bokštą ir paaiškino, jog tiesioginis bokšto griūties pavojus yra „jaudinantis“ jo istorijos elementas, tačiau iš tiesų šis elementas *buvo* pati jo istorija. Berniukas, pastatęs labai aukštą bokštą ir padėjęs žaislinį berniuką jo papėdėje, pasakė, kad šis berniukas nukrito nuo bokšto; kitas vaikas žaislinį berniuką pasodino vieno bokšto (tai buvo vienas iš keleto įmantrių jo bokštų) viršūnėje, tačiau pasakė, kad berniukas yra išprotėjęs (7 pav.). Paties mažiausio berniuko bokštas buvo aukščiausias, o, kaip jau buvo minėta, kitos rasės berniukas savo bokštą pastatė *po* stalu. Visi šie pavyzdžiai akivaizdžiai rodo, kad *kintamasis dydis aukštai* ir *žemai* yra vyriškos lyties kintamasis dydis. Išnagrinėjęs kelias tyrime dalyvavusių vaikų istorijas, esu linkęs pridėti ir klinikinę savo išvadą, kad ypač aukštais statiniais (kai jie derinami su griūties ar kritimo elementais) berniukai išreiškia perdėtą savo poreikį kompensuoti abejones ir baimę dėl savojo vyriškumo.

Dėliodami savo scenas, berniukai rečiau nei mergaitės vaizdavo žmones ar gyvūnus, esančius namo viduje. Kur kas dažniau jie vaizdavo tam tikra kryptimi judančius automobilių, gyvulių ar indėnų srautus. Jie taip pat stabdydavo eismą: dažniausiai berniukų naudojama lėlė buvo policininkas! (8 pav.)

Mergaitės bokštus statė retai. Jei ir statė, tai jie buvo atremti į galinę sieną arba labai arti prie jos. Aukščiausias mergaitės pastatytas bokštas buvo ne ant stalo, o ant lentynos, nišoje už stalo.

„Aukštas“ ir „žemas“ yra vyriški kintamieji dydžiai, o „atviras“ ir „uždaras“ – moteriški modalumai. Dauguma mergaičių statė patalpas, neturinčias sienų. Daugeliu atvejų būdavo akivaizdu, kad patalpoje viešpatauja ramybė. Jei scena vaizduodavo greičiau namus nei mokyklą, žaislinė mergaitė grodavo pianinu: turint galvoje mergaitės amžių, tai stulbinančiai

nuobodi „įspūdinga kino filmo scena". Tačiau kai kuriais atvejais ramybė būdavo sudrumsta. Pavyzdžiui, į kambarį nelauktai įlėkęs paršelis sukėlė šeimoje sumaištį, o mergaitei teko slėptis už pianino; mokytoja užšoko ant stalo, nes į klasę įbėgo tigras. Išgąsdintieji veikėjai – dažniausiai moterys, o neprašytas svečias – visuomet vyras, berniukas ar gyvūnas. Jei toks veikėjas yra šuo, tai yra visiškai aišku, kad jis – berniuko. Nors ir keista, sumanymas pavaizduoti būtybę – įsibrovėlę neskatino mergaičių gintis: statyti sienas ar uždarinėti duris.

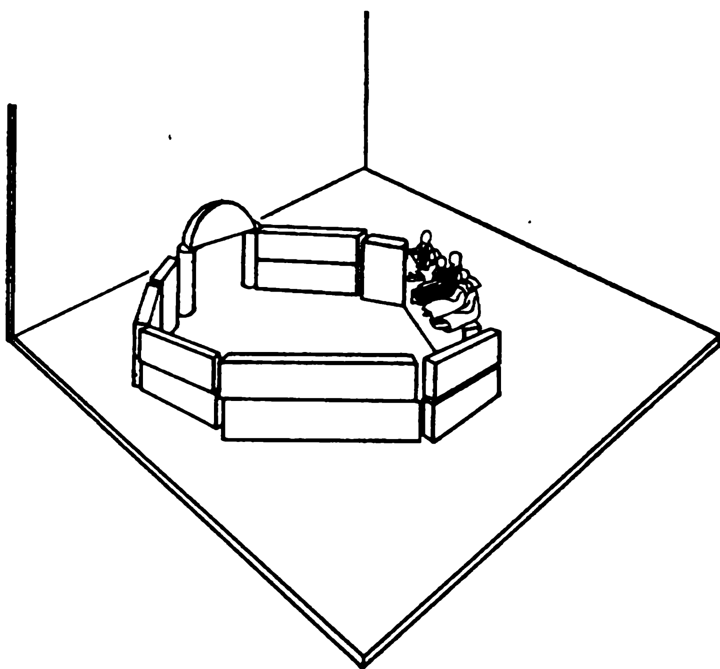

8 pav.

Daugelis šių scenų veikiau jau turėjo humoro ir malonaus jaudulio atspalvį.

Mergaitės dažniausiai statydavo nesudėtingus, neišpuoštus aptvarus žemomis sienomis, tačiau šie aptvarai turėdavo įmantrius vartus (9 pav.) – vienintelę konfigūraciją, kurią mergaitės rūpestingai montuodavo ir gausiai puošdavo. Ilgiau patyrinėjus galbūt pasirodytų, kad polinkis užtverti įėjimą bei storinti sienas yra su moters vaidmeniu susijusio smarkaus nerimo ženklas.

Taigi svarbiausius lyčių santykio su žaidimo erdve skirtumus nusako šie modalumai: ryškiausi berniukų kintamieji dydžiai

9 pav.

buvo aukštis, kritimas ir greitas judėjimas (indėnai, gyvuliai, automobiliai), jo nukreipimas tam tikra linkme arba stabdymas (policininkas); mergaičių – statiškos, atviros, nesudėtingai aptvertos patalpos, kur yra ramu arba ramybę sudrumsčia įsibrovėlis. Berniukai puošė bokštus, o mergaitės – vartus.

Jau tapo aišku, kad erdviniai modalumai, vyraujantys mergaičių ir berniukų statiniuose, primena anksčiau aptartus *genitalinius veikimo būdus*, be to, jie glaudžiai susiję su lytinių organų morfologija: vyro *išoriniai* organai turi *kilimo* bei *skverbimosi* savybių ir *praleidžia* ypač *judrias* vyriškos sėklos ląsteles; *vidiniai* moters organai turi prieangį, *pro kurį patenkama* pas *laukiantį nejudantį* kiaušinėlį. Ar tokios sąsajos atskleidžia ypač stiprią ir laikiną lytinių organų modalumų raišką, nulemtą būsimo lytinio brendimo nuojautos? Ypač akivaizdu, jog genitaliniai veikimo būdai turi lemiamą įtaką vaikų scenų erdvinės sandaros modalumams. Remdamasis praktinės savo veiklos išvadomis (taip pat trumpu „dramatiškų scenų“ tyrimu, kurio dalyviai buvo aukštosios mokyklos studentai), esu linkęs manyti, jog toks reiškinys rodo ryškius dviejų lyčių erdvės pajautimo skirtumus, be to, lytinių požymių išsiskyrimas lemia tai, kad bendriausios vyro ir moters kūno schemos iš esmės skiriasi, o šis skirtumas savo ruožtu turi lemiamą reikšmę vyro ir moters patirčiai bei visuomeniniams jų vaidmenims.

Galima manyti, kad konstravimo žaidimai – tai erdvinė įvairiausių visuomeninių prasmių išraiška. Taigi berniukų polinkis vaizduoti į išorę ir į viršų nukreiptą judesį galbūt tik dar kartą išreiškia tai, jog jie apskritai jaučia pareigą įrodyti esą stiprūs ir agresyvūs, galį laisvai judėti po pasaulį ir būti nepriklausomi bei pasiekti „aukštumų“. Mergaičių polinkis vaizduoti vidines namų patalpas (akivaizdu, kad infantilusis žaidimas su lėlėmis yra jo pirmtakas) reikštų, kad jos yra susitelkusios ties būsima savo užduotimi – rūpintis namais ir auginti vaikus.

Deja, šis sveiku protu grįstas paaiškinimas ne tiek atsako į klausimus, kiek kelia naujus. Jei berniukai, dėliodami šias scenas, visų pirma mąsto apie dabartinius ar būsimus savo vaidmenis, tai kodėl žaisliniai berniukai nėra būdingiausi jų scenų veikėjai? Mėgstamiausias jų veikėjas – policininkas; beje, galima drąsiai teigti, jog tik nedaugelis berniukų svajoja ateityje tapti policininkais arba mano, kad mes iš jų to tikimės. Kodėl savo žaidimų scenose berniukai nevaizduoja sporto aikštelių? Turint galvoje stipriais motyvais grįstą berniukų kūrybingumą, jiems tikrai būtų pavykę tai padaryti – tai įrodo viena scena, vaizduojanti futbolo aikštę su žiūrovų tribūnomis ir visais kitais dalykais. Tačiau šią sceną sudėliojo ne berniukas, o mergaitė. Tuo metu ji buvo apkūni, padykusi, „įspūdinga trumpų plaukų šukuosena“ – visi šie jos bruožai rodo, kad jos atvejis yra ypatingas.

Kaip jau anksčiau minėta, ankstyvasis mūsų tyrimo tarpsnis sutapo su istoriniu laikotarpiu, kai artėjo, o vėliau ir prasidėjo Antrasis pasaulinis karas; didžiausia daugelio berniukų svajonė tuomet buvo tapti lakūnu. Deja, lakūną jie rinkosi dažniau tik už vienuolį ir lėliuką, o policininką berniukai rinkosi du kartus dažniau nei kaubojų, nors pastarasis yra akivaizdžiai artimesnis (šiems mažiesiems vakariečiams) vaidmens idealas ir kaubojaus aprangos stilių bei laikyseną berniukai mėgdžioja dažniau nei kieno nors kito.

Tarkime, kad meilė dabartiniams savo namams ir svajonės apie būsimą šeimos gyvenimą yra mergaičių motyvacijos pagrindas (nors jos turi ir kitų siekių, būdingų ir mergaitėms, ir berniukams). Vis dėlto tai nėra tiesioginis atsakymas į klausimą, kodėl mergaitės rečiau apjuosia savo namus sienomis ir kodėl tos sienos yra žemesnės nei berniukų. Būtų visai suprantama, jei, skatinamos meilės šeimos gyvenimui, mergaitės dažniau statytų aukštas sienas ir vaizduotų uždarytas duris, padedančias

garantuoti privatumą bei saugumą. Ramaus šeimos gyvenimo paveiksluose daugelis žaislinių mergaičių groja pianinu arba ramiai bendrauja su keliais savo šeimos nariais didžiajame kambaryje. Ar galima manyti, jog šios scenos iš tiesų vaizduoja tai, ką mergaitės nori veikti, ar jos mano turinčios dėtis norį veikti, kai jų paprašo sudėlioti įspūdingą kino filmo sceną?

Pianinu grojanti maža mergaitė yra veikėja, būdinga tik mergaičių paveikslams, vaizduojantiems ramias patalpas, o policininkas yra išskirtinis berniukų sukurtų gatvės scenų veikėjas. Pirmoji, galima manyti, išreiškia *gerovę viduje*, o antrasis – *apdairumą išorėje*. Nors vaikai buvo aiškiai ir atvirai paraginti sudėlioti „įspūdingą kino filmo sceną", gerovė ir apdairumas buvo ypač ryškios jų atsako savybės. Tad galima manyti, jog šis vaikų atsakas išreiškia dinaminius jų gyvenimo istorijos matmenis bei stipriausius konfliktus, o jų negalėtume paaiškinti prielaida, kad kurdami savo scenas vaikai paprasčiausiai pakluso kultūros ir sąžinės idealams.

Akivaizdžią organų veikimo būdų raišką vaikų statiniuose galime manyti esant ženklą, primenantį, kad žmogaus patirtis yra įsišaknijusi bendriausioje jo kūno schemoje. Vaikų sukurtose scenose yra užuominų ne tik apie organų veikimo būdus bei anatominius jų modelius, bet ir apie moterų ir vyrų santykį su erdve. Šio santykio metmenys taptų aiškesni, jei atkreiptume dėmesį ne tik į pačias konfigūracijas, bet ir į tai, kuo savita vieno ar kito kaladėlių panaudojimo (ar nenaudojimo) būdo paskirtis. Kai kuriais statiniais (takeliais, tuneliais, sankryžomis) siekiama *nukreipti* eismą. Kiti statiniai išreiškia polinkį *kelti*, *statyti*, *tobulinti*. Kita vertus, nesudėtingos sienos skirtos *įimti* ir *apsupti*, o atviros patalpos išreiškia *nuolatinį saugumą*, kai visai nebūtina atsitverti nuo aplinkos.

Taigi ir erdvinė scenų sandara, ir vaikų pasirinktos temos leidžia manyti, jog biologinė, kultūrinė ir psichologinė žmo-

gaus plotmės yra tarpusavy persipynusios, o tai ir yra pagrindinė šios knygos tema. Psichoanalizė psichoseksualinę žmogaus sferą vis dar skiria nuo psichosocialinės, o aš šiame skyriuje mėginau atskleisti šių dviejų sferų ryšį.

Įvairios kultūros (netrukus pamėginsime tai parodyti) puoselėja biologinę žmogaus prigimtį ir siekia, kad kiekviena lytis turėtų savitą paskirtį. Ši paskirtis savo ruožtu yra grindžiama žmogaus kūno schema, ji prasminga konkrečiai visuomenei ir įveikiama individo *ego*[33].

---

[33] Kiti šio tyrimo aprašymai pateikiami straipsnyje „*Sex Differences in the Play Configurations of Pre-Adolescents*". // *American Journal of Orthopsychiatry*, XXI, No. 4 (1951); patikslinti aprašymai – Margaret Mead and Martha Wolfenstein redaguotame leidinyje *Childhood in Contemporary Cultures*. University of Chicago Press, 1955; ir Discussions of Child Development, Vol. III. London: Tavistock Publications, 1958, ir New York: International Universities Press, 1958. Ne per seniausiai turėjau galimybę stebėti pradinius etapus tyrimo, skirto stebėti 9–12 metų Indijos vaikų konstrukcinius žaidimus. Remdamasis pirmaisiais savo įspūdžiais galiu pasakyti, kad bendrieji žaidimų bruožai ryškiai skiriasi (nuo mažųjų vakariečių žaidimų) ir atitinka visuomeninės terpės savitumą. Lyčių skirtumus nusako tie patys, šiame skyriuje aprašyti, erdviniai modalumai. Galutinių išvadų vis dėlto teks laukti tol, kol bus atlikti tolesni Kamalini Sarabhai ir jos bendradarbių (Ahmodabadas; B.M. institutas) tyrimai. (E.H.E.)

Vaikystė dviejose Amerikos indėnų gentyse

Antrosios dalies įvadas

Nuo vaikų ir pacientų pereidami prie indėnų, laikomės dabartiniams tyrimams įprastos krypties, kai, gilinantis į periferines sudėtingo suaugusiųjų gyvenimo sritis, siekiama supaprastintai atskleisti žmogaus gyvenimo dėsnių vaizdą. Viena tokių sričių – žmogaus psichikos sutrikimai: pasak Freudo, nematoma kristalų struktūra atsiskleidžia skilimo akimirką ir skilimo vietoje. Tyrinėdami vaikystės pasaulį ieškome dėsningumų, kaip žingsnis po žingsnio iš nieko kažkas išsirutulioja arba iš paprastesnių dalykų atsiranda sudėtingesni. Galiausiai atsigręžiame į primityvias, atrodo, žmonijos kūdikystę išgyvenančias kultūras, kurių žmonės mums atrodo tai naivūs lyg vaikai, tai apsėsti lyg pamišėliai. Lyginamieji šių trijų sričių tyrimai atskleidė daug įspūdingų analogijų. Vis dėlto tolesni bandymai remtis šių visuotinių žmogaus būsenų (vaiko, laukinio ir simptomų valdomo suaugusiojo) paralelėmis pasirodė esą klaidingi. Dabar žinome, kad suaugę primityvių kultūrų žmonės gyvena normalų savo gyvenimą, kad jiems būdingos tam tikros neurozės ir psichozės, o svarbiausia – kad jie savitai išgyvena savo vaikystę.

Iki pastarųjų dešimtmečių vaikų ugdymas buvo netirta antropologijos sritis. Net daugelį metų tarp aborigenų gyvenę antropologai nesugebėjo įžvelgti, kad jų gentys vaikus ugdo pagal tam tikrą sistemą. Negana to, šios srities žinovai, kaip ir plačioji visuomenė, buvo linkę manyti, jog laukiniai visiškai neugdo savo vaikų, tad šie auga lyg „maži žvėriukai". Ši mintis pernelyg išauklėtiems mūsų kultūros nariams kėlė panieką ir pasipiktinimą arba romantišką jaudulį.

Susipažinus su primityviomis vaikų ugdymo sistemomis paaiškėjo, kad primityviosios visuomenės nėra nei infantiliosios žmonijos raidos pakopos, nei sustabarėjęs nukrypimas nuo pažangiųjų mūsų gyvenimo normų. Jos yra išbaigtos visaverčio žmogaus gyvenimo formos, joms būdingas pavydėtinas vientisumas ir darna. Analizuodami Amerikos indėnų gyvenimo pavyzdžius, atskleisime būdingus tokių gyvenimo formų bruožus.

Žmonės, apibendrintai vadinami Amerikos indėnais, šiandien yra be galo įvairialypė Amerikos gyventojų mažuma. Tai jau nėra stabili visuomenė. Tiesa, dar galima aptikti šių žilą senovę menančių kultūrų pėdsakų: senovinių relikvijų plynaukštėse, vos už keleto mylių nuo judrių mūsų greitkelių, saujelę be galo orių, tačiau kultūriškai sustabarėjusių, gyvomis mumijomis virtusių individų. Net ten, kur vyriausybinės žinybos toleruoja ir skatina savitus indėnų papročius arba jais naudojasi komerciniais tikslais turizmo verslui plėtoti, tie papročiai jau nebėra savarankiško visuomeninio gyvenimo dalis.

Tad gali kilti klausimas, kodėl savo žodžiams pagrįsti vis dėlto renkuosi Amerikos indėnus, o ne kitų mokslininkų surinktus duomenis apie primityvias kultūras. Štai mano atsakymas: todėl, kad šioje knygoje aptariu ne vien faktus, bet ir klinikinę šių faktų tyrinėjimo patirtį. Už labiausiai pamokomą patirtį esu dėkingas dviem antropologams, pakvietusiems mane kartu aplankyti jų mylimiausias Amerikos indėnų gentis, –

H. Scudderiui Mekeeliui ir Alfredui Kroeberiui. Pirmasis buvo mane nusivežęs į sijų genties indėnų rezervatą Pietų Dakotoje, o A. Kroeberis vėliau padėjo susikurti pagrįstai sąlygišką sijų genties indėnų paveikslą (sijai pernelyg skubotai vadinami „tikraisiais" indėnais). Be to, pastarasis antropologas buvo nusivežęs mane pas jurokų genties indėnus, besiverčiančius žvejyba ir gilių rinkimu Ramiojo vandenyno pakrantėje.

Toks susidūrimas su antropologija buvo vertingas dėl kelių priežasčių. Prieš mums išvykstant mano vadovai leido naudotis jų asmeniniais užrašais bei kita medžiaga. Mus dominusios gentys buvo pirmoji ir vienintelė profesinė jų meilė, tad gyvais pokalbiais šie žmonės spontaniškai pateikė daug daugiau nei tuo metu spaudai parengtais savo tyrinėjimų aprašymais[34]. Patikimi ir jais pasitikintys informuotojai buvo seniausi genčių nariai, vieninteliai menantys senuosius vaikų ugdymo papročius. Svarbiausia tai, kad abu antropologai turėjo tam tikrą psichoanalitinį išsilavinimą, kurį stengėsi susieti su antropologine savo veikla. Man iš dalies pavyko padėti jiems tai padaryti, nes, būdamas vaikų psichoanalitikas, jau beveik buvau suformulavęs ankstesniame skyriuje išdėstytas mintis. Jausdami, jog drauge pajėgsime surinkti kai kuriuos nepastebėtus nesenos Amerikos aborigenų istorijos faktus, abu antropologai nusivežė mane pas mylimiausius ir geriausiai mus dominančią sritį išmanančius informuotojus ir ragino juos kalbėtis su manimi taip, kaip kalbėtųsi su jais pačiais, jei šie žinotų, ko svarbu paklausti aptariant tam tikras vaikystės ir visuomenės temas.

---

[34] A. Kroeber. „*The Yurok*". // *Handbook of the Indians of California*, Bureau of American Ethnology, Bulletin 78, 1925; H. S. Mekeel. A Modern American Community in the Light of Its Past. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Yale University, 1932.

Medžiokliai prerijose

1. Istorinės aplinkybės

Tuo metu, kai išvykome į Pietų Dakotą, antropologas Scudderis Mekeelis buvo savo srities atstovas Indėnų reikalų komisijoje. Leisdamiesi į kelionę turėjome svarbų ir neatidėliotiną tikslą – išsiaiškinti, iš kur kilo tragiška apatija, su kuria sijų indėnų vaikai tylomis priėmė, o vėliau atmetė daugumą vertybių, kurių buvo mokomi pagal nuodugniai apgalvotą ir brangiai kainuojančią eksperimentinę indėnų švietimo programą. Apskritai buvo gana aišku, kodėl vaikų būsena tokia: jiems galiojo dvejopos teisingumo normos – baltųjų ir indėnų. Tačiau tik tyrinėdami šį prieštaringumą išsiaiškinome, kas buvo teisinga prerijų vaikams iki baltųjų žmonių atėjimo.

Kadangi mūsų tyrimas buvo klinikinis, pateikdamas medžiagą apie senąjį vaikų ugdymą nevengsiu detalesnių aprašymų. Kad prieitume proskyną, kur vaikystės ir visuomenės klausimus galėtume suvokti aiškiau, turiu pervesti skaitytoją per tankų rasinių santykių atžalyną.

Pain Ridžo indėnų rezervatas plyti palei Nebraskos valstijos sieną Pietų Dakotos pietvakariuose. Šių vietų žmones likimas susiejo su kalvotomis plynaukštėmis:

Tingus karštas vasaros vėjas, jo svilinimas
ar vėl veržlios baltos pūgos pusnys,
nė vieno jų nesulaikysi
ir nieko nesakys, tik:
„Aš nesiginčiju. Aš tau liepiu“[35].

Čia, vyriausybės paskirtose žemėse, gyvena aštuoni tūkstančiai sijų (arba dakotų) genčiai priklausančios Oglala giminės narių. Apsigyvenę šiame rezervate, indėnai patikėjo savo politinį ir ekonominį gyvenimą Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybei su sąlyga, kad nė vienam baltajam nebus leista apsigyventi ir medžioti jų teritorijoje.

Tik atkakliausi romantikai galėtų tikėtis dabartiniame rezervate rasti ką nors, kas primintų senuosius dakotus, kadaise įkūnijusius „tikrojo indėno" – kario ir medžiotojo, tvirto, vikraus ir nuožmaus – paveikslą. Dar visai neseniai jo atvaizdas puošė JAV penkių centų monetą – keista duoklė keistiems santykiams, nes pralaimėjusiam pirmtakui tenka vieta, skirta monarchams bei prezidentams. Bet ši istorinė tikrovė siekia tolimą praeitį.

„Iki baltųjų atėjimo gyvenimas Dakotos plynaukštėse buvo puikus. (...) Vešliose kalnų pievose ganėsi bizonai, Juodosiose kalvose ir Uoliniuose kalnuose gyveno lokiai, elniai, bebrai ir kitas medžioklės grobis. (...) Badas niekad neužklysdavo į jų būstus."[36]

Susibūrę į judrias „gaujas", dakotai su visa savo manta, ilgomis voromis raiti per plačias lygumas sekdavo bizonus. Kartkartėmis jie susirinkdavo į gerai organizuotas lengvų indėniškų palapinių – tipių[37] stovyklas. Bendra jų veikla – stovyklavimas, didžioji bizonų medžioklė ar šokiai – turėjo griežtas taisykles. Vis dėlto mažos, spalvingos ir triukšmingos indėnų

---

[35] Carl Sandburg. *The People, Yes*, Harcourt, Brace, New York, 1936.

[36] P.I. Wellman. *Death on the Prairie*, Macmillan, New York, 1934.

[37] Tipis (Amerikos indėnų sijų k.) – Šiaurės Amerikos indėnų medžiotojų kilnojamasis gyvenamasis būstas – didelė lengva palapinė iš karčių, dengta bizonų arba elnių odomis (Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2001, p. 742). – *Vert. past.*

grupelės nuolat paklusdavo impulsui atskilti nuo visumos ir leisdavosi medžioti smulkiųjų žvėrių, vogti arklių ar netikėtai užpulti priešų. Tarp pirmųjų naujakurių sijų indėnai garsėjo žiaurumu. Jie buvo negailestingi ir sau, kai kankindavosi vienumoje vildamiesi perprasti Didžiosios Dvasios valią.

Tačiau šiuos kadaise išdidžius žmones ištiko apokaliptinė nelaimių virtinė, tarytum gamta ir istorija būtų susivienijusios žūtbūtinei kovai su pernelyg vyriškomis jų atžalomis. Svarbu prisiminti, jog baltiesiems apsigyvenus sijų žemėse buvo praėję vos keli šimtmečiai nuo tada, kai indėnai atvyko į plynaukštes iš Misisipės ir Misurio aukštupio ir ėmė verstis bizonų medžiokle. Galbūt šiuo palyginti trumpu adaptacijos laikotarpiu galima paaiškinti tai, jog „išnykus bizonams sijų indėnų gentis išgyveno etninę ir dvasinę mirtį. Bizonai juos ne vien maitino ir rengė, tiko apklotui ir pastogei, bet buvo naudingi ir kitkam: krepšiams, valtims, lankų stygoms ir siuviniams, taip pat puodeliams bei šaukštams gaminti. Iš įvairių bizono kūno dalių jie gaminosi vaistus ir papuošalus, džiovintas jų išmatas žiemą naudodavo kurui. Įvairiuose susibūrimuose, apeigose, šokiuose, mituose, vaikų žaidimuose bendruomenė garbino jo vardą ir atvaizdą."[38]

Taigi pirmiausia ėmė nykti bizonai. Ieškodami geresnių prekybos kelių ir ganyklų, baltieji iš Vakarų niokojo medžioklės plotus ir neatsakingai, visai be reikalo išžudė šimtus tūkstančių bizonų. Ieškodami aukso jie plūdo į Juodąsias kalvas – sijų genties šventovę, medžiojamųjų žvėrių buveinę ir žiemos prieglobstį. Laikydamiesi indėnų karo papročių, sijų genties indėnai mėgino aptarti ankstesniųjų sutarčių su Jungtinių Amerikos Valstijų vadovybe pažeidimus, tačiau greitai suprato, jog

[38] C. Wissler. *„Depression and Revolt"*. // *Natural History*, 1938, Vol. 41, No. 2.

pasienio kariuomenė nesilaiko nei federalinių, nei indėnų įstatymų.

Laukiniai ir spontaniški karo veiksmai nesiliovė iki pat 1890 metų, kai Septintasis kavalerijos būrys atkeršijo indėnams už savo karo bendražygio generolo Custerio mirtį. Beje, šis skandalingo elgesio žmogus buvo žuvęs jau gerokai anksčiau. Per žudynes prie Sužeistojo Kelio kalno gerai ginkluota ir keturiskart gausesnė baltųjų kariuomenė išžudė šimtus sijų indėnų, nors dauguma jų tada jau buvo kapituliavę. „Už dviejų ar trijų mylių nuo pagrindinės susidūrimo vietos buvo rasta keletas persekiotų ir nužudytų moterų ir vaikų kūnų.“[39] 1937 m. šių kūnų nuotraukos vis dar buvo prismeigtos prie vienintelės Pain Ridžo rezervato vaistinės sienų ir prie gazuoto vandens kolonėlės.

Šiuo istoriniu naujų pragyvenimo šaltinių ieškojimo laikotarpiu sijų genties indėnai nuolatos susidurdavo su naujaisiais amerikiečiais, kurie, kaip būdinga baltiesiems, be paliovos ieškojo naujos erdvės, siekė galios ir naujos etninės tapatybės. Klajojantys kailinių žvėrelių medžiotojai ir kailių prekeiviai klajokliams sijų indėnams buvo visai priimtini. Jie laikėsi indėnų nuostatos nenaikinti medžiojamų žvėrių, atsigabendavo peilių ir šautuvų, karolių ir katiliukų, be to, vesdavo indėnų moteris ir tapdavo palankūs jų tautai. Kai kurie amerikiečių karo vadai indėnams taip pat buvo priimtini. Indėnai juos beveik dievino, nes šie mokėjo puikiai kautis. Netgi Juodoji kavalerija atitiko indėnų vertybes. Dėl įspūdingų staigių atakų šie raiteliai buvo vadinami garbingu „juodųjų bizonų“ vardu. Indėnų kilmingiesiems bei religiniams vadams įspūdį padarė ir šventas tikėjimas žmogumi, kurį skleidė kvakeriai ir pirmieji misionieriai. Bet kai indėnai ieškojo, kaip deramai susieti savo praeitį ir ateitį, jie suvokė, kad mažiausiai priimtinas baltųjų žmonių

---

[39] Wellman, *op. cit.*

sluoksnis yra kaip tik tas, kuriam buvo skirta supažindinti indėnus su civilizacijos pranašumais, – valdininkai.

Jauna ir nestabili Amerikos demokratija prarado taikius saitus su indėnais, niekaip negalėdama apsispręsti, kaip su jais pasielgti – užkariauti ar kolonizuoti, atversti ar išlaisvinti. Kurti istoriją ji patikėjo vienas kitą keičiantiems valdžios atstovams, kurie puoselėjo vienus ar kitus ką tik minėtus tikslus ir labai nenuosekliai elgėsi su indėnais. Pastariesiems toks valdininkų elgesys atrodė nesąžiningas ir pavojingas. Biurokratizmas nėra politikos pakaitalas, ir niekas kitas akivaizdžiau neparodo neatitikimo tarp demokratinės ideologijos ir praktikos kaip centralizuota biurokratijos struktūra. Todėl vyresnės kartos indėnai, išugdyti medžiotojų demokratijos dvasia ir turintys skvarbias, piktas akis, vienodai vertino visus potencialius diktatorius ar potencialius engėjus. Sunku įsivaizduoti pavojingesnį ir atsakingesnį vaidmenį nei tas, kuris teko pirmiesiems valstybės pareigūnams. Vis dėlto kai kuriems jų – žmoniškesniems – šis vaidmuo puikiai pavyko.

Kiek vėliau prasidėjo partizaninis karas dėl vaikų, susijęs su valstybinio indėnų švietimo pradžia, apie kurią senieji dakotai pasakoja su didžiule nuoskauda. Kai kuriose vietovėse „vaikai būdavo tiesiog pagrobiami ir prievarta siunčiami į valstybines mokyklas. Jiems nukirpdavo plaukus, o tautinius drabužius išmesdavo lauk. Buvo draudžiama kalbėti gimtąja kalba. Mokyklose būdavo palaikoma kariška drausmė, o už taisyklių pažeidimus taikomos fizinės bausmės. Visi, kurie ir toliau laikėsi senųjų savo papročių ar bandydavo pabėgti, būdavo sugaunami ir sodinami į kalėjimą. Bandančius prieštarauti tėvus taip pat įkalindavo. Jei tik būdavo įmanoma, vaikus laikydavo mokykloje daugelį metų, kad jų šeimos nariai nepadarytų jiems įtakos.“[40] Tokio požiūrio į indėnų vaikų švietimą laikytasi iki 1920 m.

Per visą šį laiką kaubojus buvo vienintelis baltojo žmogaus tipas, indėnų gyvenime palikęs kiek gilesnį pėdsaką: paveikęs jų aprangą, elgesį, papročius, vaikų žaidimus. 1900–1917 m. sijų genties indėnai ryžtingai ėmėsi verstis gyvulininkyste ir buvo tuo patenkinti. Tačiau Vašingtonas, supratęs, jog ši indėnų veikla kelia dirvožemio erozijos pavojų ir kenkia JAV Centrinės dalies gyvulių augintojų interesams, buvo priverstas išleisti įsakymą, draudžiantį sijų genties indėnams verstis gyvulininkyste jiems skirtose žemėse. Sparčiai gausėjant gyvulių bandoms ir kraštui suklestėjus, sijų genties indėnai tapo išlaidžiais smulkiaisiais kapitalistais, tad viso to netektis jiems buvo dar viena katastrofa, psichologiniu požiūriu prilygstanti bizonų praradimui. Tad nenuostabu, jog kai kuriems misionieriams pavyko įtikinti šiuos sijus erelių nosimis, kad jie yra paklydusi Izraelio giminė, Dievo amžiams pasmerkta.

Naujausiu istorijos laikotarpiu sijų genties indėnams teko verstis žemdirbyste jiems skirtose žemėse, jau gerokai pažeistose erozijos ir nualintose sausrų. Net ir mūsų dienomis tik nedidelis šios žemės lopinėlis yra tinkamas kviečiams, kukurūzams ir kitoms grūdinėms kultūroms auginti.

Taigi visiškai suprantama, jog sijų genties indėnai be paliovos ir bergždžiai kaltino JAV vyriausybę už pažadų netesėjimą ir ankstesnės santvarkos valdininkų klaidas. Net tie baltieji, kurie nesąmoningai arba neturėdami kitos išeities pakenkė indėnams, neneigė klydę ar buvę nepatikimi. Amerikos generolų ataskaitose vyriausybei ir Indėnų reikalų komisijos narių pranešimuose JAV Kongresui užsimenama, kad šie žmonės jautė didelę gėdą, klausydamiesi orių senųjų indėnų priekaištų. Amerikiečių tautos sąžinė ne sykį buvo prabilusi, bet sentimentalūs

[40] G. MacGregor. *Warriors without Weapons*. University of Chicago Press, 1946.

žmonės ir politikai pasinaudodavo tuo, siekdami tikslų, kliudžiusių visuomenei realistiškai žvelgti į indėnų problemas.

Vyriausybė atšaukė kariuomenę ir įkūrė įspūdingą bei humanišką organizaciją Amerikos indėnams. Administratorius pakeitė mokytojai, gydytojai ir socialinės antropologijos specialistai. Vis dėlto po ilgų nusivylimo ir priklausomybės metų plynaukščių indėnai jau nebepasitikėjo net tada, kai tikrai reikėdavo pasitikėti. Kitados indėnas buvo tiesiog skriaudą patyręs žmogus, tačiau dabar jo būsena prilygsta psichiatrų vadinamajai „kompensacinei neurozei“; jo saugumo ir tapatybės pojūtis priklauso nuo to, kokia yra padėtis žmogaus, kuriam jis jaučiasi už kažką skolingas. Galima manyti, kad net jei būtų galima grąžinti tūkstančius bizonų ir gausybę aukso į Juodąsias kalvas, sijų genties indėnai nebeįstengtų atsisakyti savo priklausomybės nuo baltųjų ir sukurti bendruomenę, galinčią prisitaikyti prie nūdienos pasaulio, keliančio naujas užduotis ir užkariautojams, ir užkariautiesiems.

Nenuostabu, jog rezervato lankytojas netrukus pasijunta it sulėtinto veiksmo filme, tarsi istorinė našta slėgtų aplinkinį gyvenimą. Tiesa, Pain Ridžo miestelis labai panašus į kurią kitą kaimo apygardą, esančią skurdesniuose Vakarų valstijų vidurio rajonuose. Valstybiniai pastatai ir mokyklos čia švarūs, erdvūs ir gerai įrengti. Mokytojai ir kiti tarnautojai, tiek baltieji, tiek indėnai, yra švariai nusiskutę ir draugiški. Tačiau rezervate pabuvus ilgėliau, plačiau paklaidžiojus ir atidžiau į visa įsižiūrėjus, darosi akivaizdu, jog patys indėnai turi maža nuosavybės ir sunkiai ją išlaiko. Iš pirmo žvilgsnio ramūs, draugiški, o iš esmės – lėti ir apatiški, indėnai nustebina prastos mitybos ir liguistumo požymiais. Tik per tam tikra proga surengtus apeiginius kaimo šokius ar girtų indėnų peštynes, kilusias slapta alkoholiu prekiaujančiose kavinėse, esančiose už rezervato ribų, galima pajusti didžiulę šių žmonių energiją, rusenančią po

tingia jų išore. Mums lankantis Pain Ridžo rezervate indėnų problemos, regis, buvo įstrigusios tarp galingų nuosaikiosios ir liberaliosios politikos ratų, tarp dieviškojo demokratijos proceso dosnumo ir džiugaus laisvosios rinkos sistemos negailestingumo. Gerai žinome, jog visus, netikėtai patekusius į tokią padėtį, greitai sumala proletarizacijos girnos. Čia indėnų problemos praranda senovės atspalvį ir tampa įprastinėmis problemomis, su kuriomis susiduria tautinės mažumos, gyvenančios miestuose bei kaimuose ir laukiančios, kol skubus demokratėjimo procesas ir jas pasieks.

2. Džimas

Kartą prekyvietėje mudu su Mekeeliu sutikome Džimą, liekną ir nuoširdų sijų genties jaunuolį. Atrodė, jog Džimas buvo vienas geriausiai prie dabartinių gyvenimo sąlygų prisitaikiusių aukštosios mokyklos absolventų, tačiau, kaip netrukus sužinojome, ir jį kankino vidiniai prieštaravimai. Prieš kelerius metus Džimas išvyko iš rezervato, vedė kitos indėnų genties merginą ir apsigyveno kartu su jos artimaisiais. Kai papasakojau Džimui apie mūsų misiją, jis prasitarė esąs nepatenkintas savo vaikų ugdymu ir pakvietė mus vykti ne į Pain Ridžą, o į savąjį rezervatą, kad drauge su žmona galėtų papasakoti apie viską išsamiau. Pažadėjome netrukus aplankyti jo gyvenvietę.

Kai prisiartinome prie kuklios, tvarkingos sodybos, Džimo sūneliai žaidė mažų indėniukų mėgstamą žaidimą – kilpavirve „gaudė" medžio kelmą, o maža mergaitė tingiai sėdėjo ant tėvo kelių ir žaidė kantriomis jo rankomis. Džimo žmona triūsė namuose. Mes atsivežėme šiek tiek maisto, nes gerai žinojome, jog pas indėnus teks ilgiau užtrukti. Mūsų pokalbis turėjo būti lėtas, mąslus, drovus, kaip įprasta šeimininkams. Džimo žmona buvo pakvietusi į pokalbį kelias giminaites. Kartkartėmis ji

prieidavo prie durų pasižvalgyti po aplink plytinčias prerijas, tolumoje susiliejančias su balta lėtai plaukiančių debesų virtine. Susėdę kalbėjomės labai nedaug, tad turėjau laiko pamąstyti, kokia galėtų būti Džimo vieta jo tautos kartų gyvenime.

Keletas ilgaplaukių senolių, gyvenančių šių dienų rezervatuose, dar mena tuos laikus, kai jų tėvai, prerijų šeimininkai, susitikdavo su JAV vyriausybės atstovais kaip lygūs su lygiais. Kai kovos liovėsi, šie indėnai išmoko pažinti senąją amerikiečių kartą, kurios Dievas buvo ne toks jau tolimas indėnų Didžiosios Dvasios giminaitis ir kurios idėjos apie žiaurų, bet orų ir dosnų žmogaus gyvenimą ne itin skyrėsi nuo indėnų drąsaus ir kilnaus „gero žmogaus“ sampratos.

Antroji indėnų karta apie medžioklę ir kailių prekybą žinojo tik iš nuogirdų. Ji parazitavo tenkindamasi vyriausybės dotacijomis, į kurias turėjo neatimamas, sutartimis su Amerikos vyriausybe apibrėžtas teises, ir toks gyvenimo būdas jiems atrodė „natūralus“.

Be abejo, Džimas priklausė trečiajai kartai, patyrusiai visus švietimo valstybiniuose internatuose pranašumus ir tikinčiai, jog būdama geriau išsilavinusi ji yra geriau pasirengusi tvarkyti reikalus su baltaisiais. Vis dėlto šios kartos žmonės negali pasigirti jokiais didesniais laimėjimais, nebent labai paviršutinišku prisitaikymu. Mat daugelis iš jų turi tokią miglotą savo ateities sampratą kaip ir praeities. Ši jauniausioji karta atsidūrė pusiaukelėje tarp įspūdingai orių savo senelių, vis dar negalinčių patikėti, jog baltieji žmonės čia pasiliks, ir pačių baltųjų, manančių, jog indėnai yra nenaudinga užmirštos praeities atgyvena.

Kurį laiką lūkuriavome paskendę savo mintyse. Pagaliau Džimo žmona pasakė, jog jos giminaitės jau netoli. Po kelių minučių galėjome tolumoje įžvelgti du artėjančius siluetus.

Atėjusios jos droviai, bet linksmai pasisveikino, tada visi susėdome ratu pušų pavėsyje. Visai atsitiktinai atsisėdau ant

aukščiausios vaisių dėžės (prerijose retai pamatysi kėdę). Juokaudamas, jog nesmagu sėdėti ant pakylos lyg pamokslininkui, paverčiau dėžę ant šono, kad ji taptų žemesnė. Deja, dėžė stovėjo labai netvirtai, tad vėl pastačiau ją į ankstesnę padėtį. Tada Džimas patyliukais paverstė savo dėžę taip, kad ir jis sėdėtų taip pat aukštai kaip aš. Šį poelgį prisimenu kaip indėnams būdingo tylaus taktiškumo pavyzdį.

Buvo akivaizdu, jog Džimas nerimauja, o jo žmonos veido išraiška rodė, jog ji yra pasirengusi rimtai kalbėtis ir žino, ką nori pasakyti.

Mudu su Mekeeliu buvome sutarę, jog kalbėdami negvildensime Džimo šeimos problemų, kad ir kokios jos būtų, o prašysime, kad jie pakomentuotų tai, ką išgirdome Pain Ridžo rezervate apie įvairius plynaukščių vaikų gyvenimo tarpsnius. Taigi šnekėjomės apie vaikų gimimo ir auginimo papročius, siekdami užfiksuoti pabirius pasakojimus apie tai, kas buvo daroma kadaise ir kas dabar yra pasikeitę. Moterys šnekėjo su humoru ir nuoširdžiai. Vis dėlto drovios jų šypsenos rodė, jog vyrų draugijoje jos nebūtų drįsusios prabilti tam tikromis temomis, jei ne Mekeelis, – jis įterpė į pokalbį tokių detalių, kurios sukėlė joms nuostabą, pažadino prisiminimus ir skatino kritiškai pamąstyti. Jos tikrai niekada nemanė, kad baltieji galėtų domėtis tokiomis smulkmenomis ar kad šios turėtų ką bendra su angliškai kalbančių žmonių pasauliu.

Džimas beveik nedalyvavo šiame keletą valandų trukusiame pokalbyje. Kai kalbėjome apie penkiamečių gyvenimą, linksmos moterų šnekos apie įvairius papročius, susijusius su vaikų rengimu suaugusiųjų veiklai, dar labiau paryškino niūrų Džimo tylėjimą.

Artėjo pietų metas, ir moterys nuėjo į namą šeimininkauti. Dabar atėjo Džimo eilė, ir jis nedelsdamas prabilo apie savo rūpesčius. Žaisdami jo vaikai vartojo seksualinį atspalvį

turinčius žodžius, o Džimui tai nepatiko. Jo žmona, juokdamasi iš Džimo ir vaikų, sakė, jog visi vaikai taip šneka ir čia nėra nieko blogo. Šis jaunas vyras jautriai reagavo į baltųjų žmonių užuominas, jog indėnai yra nepadorūs ir turi netinkamų lytinio gyvenimo įpročių. Mes pripažinome, jog baltieji išties slapta kaltina indėnus dėl palaido lytinio gyvenimo. Kita vertus, visų tautų žmonės yra linkę kaltinti savo kaimynus iškrypimais, kurių patys labiausiai gėdijasi, o iš tikrųjų jie dažnai užsienietiškais žodžiais vadina savo pačių iškrypimus. Vis dėlto Džimas nenorėjo pripažinti, kad ši problema sąlygiška. Jis teigė, jog sijų genties indėnai iš tikrųjų yra „stiprūs" žmonės, sugebantys tvardyti savo lytinį potraukį ir neleidžiantys savo vaikams nepadoriai kalbėti. Džimo nuomone, jo vaikai neturėtų daryti to, kas sijų genties vaikams visuomet buvo draudžiama. Tuo jis parodė, kad visada buvo įsitikinęs, jog sijų genties indėnai yra iš esmės „stipresni" nei labai artima jo žmonos gentis. Be to, paaiškėjo, kad apie savo žmonos gentį jis turi tokią pat išankstinę nuomonę, kokią baltieji turi apie sijų genties indėnus. Toks vyraujančios grupės išankstinių kaltinimų atspindėjimas abipusės pogrupių diskriminacijos procese, aišku, yra visuotinis. Taigi sijų genties indėnai, turintys baltųjų kraujo, grynakraujus savo gentainius vadina „juodnugariais", o patys yra pravardžiuojami „baltosiomis šiukšlėmis".

Džimas elgėsi kaip daugelis pacientų per pokalbį su gydytoju. Jis taip atvirai sau prieštaravo, jog jo pasakojimas prilygo išpažinčiai. Jaunasis indėnas prasitarė, kad paskutinį sykį lankantis gimtinėje jį sukrėtė gentainių vaikų kalba. Džimas sakė, kad jo vaikystėje taip nebūtų galėję būti. Kai paklausėme, kas būtų to neleidęs, jis atsakė: „Mano tėvas".

Toliau kalbantis paaiškėjo, jog vaikas būdamas Džimo tėvas ilgai gyveno užsienio šalyse. Kuo plačiau Džimas apie tai pasakojo, tuo mums darėsi aiškiau, jog svetima kultūra skatino

į tėvynę grįžusį jo tėvą laikytis kitokių normų nei tos, kurios buvo taikomos kitiems sijų genties vaikams. Taip elgdamasis tėvas pastatė sieną tarp savo vaikų ir jų bendraamžių. Dabar ši siena skyrė Džimą nuo jo vaikų ir nuo savęs paties. Slopindamas vidines savo paskatas, Džimas tapo labai nelaimingas ir nuolat nesutardavo su namiškiais. Jis reikalavo, kad geraširdė jo žmona įsikištų ir griežtai uždraustų vaikams taip elgtis, nors už tokį elgesį ir sijų, ir jos pačios genties vaikai būdavo tik sugėdinami arba, jei reikėdavo, sulaukdavo ramaus senelių perspėjimo.

Stengėmės Džimui paaiškinti, kokią didžiulę galią turi ambivalencijos konfliktai. Turbūt kitados jis slapta maištaudavo prieš tėvo pastangas atitolinti jį nuo kitų bendraamžių, tačiau atvirą savo pasipriešinimą slopino. Todėl dabar pats elgiasi su savo vaikais taip, kaip kadaise su juo elgėsi jo tėvas. Kadangi išoriniai tėvo elgesio motyvai niekuomet netapo tikrais vidiniais paties Džimo elgesio motyvais, jo veiksmai kėlė pyktį žmonai, erzino vaikus, o Džimą paralyžiuodavo abejonės dėl savo paties elgsenos.

Keletą minučių apie tai pamąstęs, jis pasakė: „Manau, kad jūs man šį tą paaiškinote“, – tai buvo didžiulis ir žodingas jo kaip indėno pagyrimas. Pietūs buvo paruošti. Maištinga jo žmona ir jos pagalbininkės išėjusios pro duris pagarbiai laukė, kol namų šeimininkas ir jo svečiai baigs pokalbį.

Štai taip nuoširdžiai ir atvirai mes bendravome su rūpesčių prislėgtais indėnais jų namuose prerijų plynaukštėse. Šie pokalbiai buvo vienas pagrindinių šaltinių, iš kurių sužinojome, kokia kadaise buvo sijų genties indėnų vaikystė. Akivaizdu, jog visos žinios apie šią indėnų gyvenimo sritį yra daugiareikšmės. Žūtbūtinės Džimo pastangos išlaikyti tikėjimą savo teisumu, nors tai ir kenkia jam pačiam bei jo artimiesiems, leidžia įžvelgti keistą mechanizmą – kaip genties narys, kurio genties

vientisumas sunaikintas, turi polinkį kompulsyviai tapatintis su pačiu naikintoju. Šios tautos žmonės, regis, visą laiką savo vidumi jautė tai, ką mes tik visai neseniai supratome ir suformulavome: net ir menki vaikų ugdymo skirtumai turi ilgalaikę ir dažnai lemiamą reikšmę tautos pasaulėžiūrai, padoraus elgesio normoms ir jos tapatybės jausmui.

3. Tarprasinis seminaras

Kitas svarbus mūsų duomenų šaltinis buvo nedidelis seminaras. Be mūsų su Mekeeliu, jame dalyvavo ir baltosios rasės, ir indėnų kilmės mokytojai bei socialiniai darbuotojai; mes susitikome aptarti įvairias Indėnų tarnybos mokytojų išsakytas nuomones. Visų pirma buvo svarbu suvokti štai ką: kaip tik tos žinios apie vaikystę, kurias neurozių kamuojami žmonės yra linkę slopinti bei iškreipti, kalbantis dviejų rasių atstovams tampa beveik neįveikiamo abipusio jų priešiškumo pagrindu. Kiekviena grupė, kad ir kokia ji būtų, iš savo vaikų, atrodo, reikalauja tokių aukų, kad šių reikalavimų padarinius vėlesniame gyvenime vaikai gali pakelti tik tvirtai tikėdami arba ryžtingai apsimesdami, kad jų aukos buvo pagrįstos neabejotinomis elgesio taisyklėmis: suabejojus bent viena šių nesąlygiškų taisyklių, kyla pavojus ir visoms kitoms. Taigi nutinka taip, kad taikūs kaimynai, gindami vieną kurią vaikų ugdymo sistemos smulkmeną, elgiasi lyg meškos, pajutusios jų jaunikliams gresiant mirtiną pavojų ir karingai stojančios ant užpakalinių letenų.

Mūsų seminare išsakyti skundai iš pirmo žvilgsnio atrodė pagrįsti ir profesionalūs. Mokytojai dažniausiai skundėsi, jog indėnų vaikai praleidinėja pamokas – kuo nors suabejoję jie paprasčiausiai bėgdavo namo. Antroji blogybė buvo vagystės ar bent jau didžiulė nepagarba nuosavybės teisėms (kaip mes jas suprantame). Be to, mokytojai skundėsi vaikų apatija –

pradedant siekių ir susidomėjimo stoka, baigiant tam tikru mandagiu, pasyviu ko nors paklaustų ar paprašytų vaikų pasipriešinimu. Galiausiai buvo skundžiamasi pernelyg dideliu seksualiniu vaikų aktyvumu, turint galvoje įvairias dviprasmiškas situacijas – iš šokių grįžtančių vaikų „posūkį į tamsą", namų išsiilgusių mergaičių polinkį gulėti prisiglaudus vienai prie kitos internatinės mokyklos lovose.

Vaikų įžūlumu mokytojai skundėsi rečiausiai, tačiau buvo galima pajusti, jog juos gąsdino būtent atviro pasipriešinimo nebuvimas, tarsi jis būtų slaptas indėnų ginklas. Visą mūsų pokalbį persmelkė gluminantis skundas – kad ir kaip su tais vaikais besielgtum, jie niekuomet neatsikalbinėja. Jie yra stoiški ir nelinkę įsipareigoti. Bendraujant su indėnų vaikais susidaro įspūdis, kad jie tave lyg ir supranta, tačiau anksčiau ar vėliau patiri, jog iš tiesų jie pasielgė visai kitaip, nei tikėjaisi. „Prie jų neįmanoma prieiti."

Giliai glūdintis ir dažnai neįsisąmonintas įniršis, kurį tokia tikrovė pamažu sukėlė labai geranoriškiems ir drausmingiems pedagogams, iš tiesų atsiskleidė tik tuomet, kai greta viešosios nuomonės mokytojai išsakė dar ir „asmeninius" savo požiūrius. Vienas senas pedagogas pasipiktino, kai keletas indėnų kilmės mokytojų ramiai užsiminė apie indėnų meilę vaikams. Jis sušuko, esą indėnai nežino, kas yra meilė vaikui. Kai šiam pedagogui buvo paprieštarauta, jis, norėdamas pagrįsti savo nuomonę, sakėsi pastebėjęs akivaizdžią tiesą, kad indėnų tėvai, nematę savo vaikų ištisus trejus metus ir galiausiai atvykę jų aplankyti, jų nei bučiuodavo, nei verkdavo. Jis negalėjo sutikti su teiginiu (pastarąjį patvirtino ir didžiulę patirtį turintys stebėtojai), jog toks indėnų santūrumas nuo pat gilios senovės buvo būdingas indėnams, kai jie susitikdavo su giminaičiais, ypač kai tą susitikimą stebėdavo pašaliečiai. Senasis pedagogas sakė, esą visa, ką jis pats per du dešimtmečius pastebėjęs ir kuo

piktinęsis, prieštarauja tokioms knyginėms žinioms. Jis atkakliai tvirtino, jog indėnų tėvams savi vaikai rūpi mažiau nei gyvūnams – jų jaunikliai.

Amerikos indėnai išgyveno kultūrinį pakrikimą ir buvo nepajėgūs rūpintis nei ekonomine, nei dvasine vaikų gerove, todėl asmeniniai jų santykiai iš tiesų galėjo įgyti apatijos atspalvį. Taigi savaime suprantama, jog šie žmonės patyrė baisų sukrėtimą, susidūrę su tokia iš esmės klaidinga samprata, juolab kad pastarosios jokiu būdu nebuvo galima laikyti to meto, kai indėnų ir baltųjų savitarpio supratimas buvo kur kas menkesnis, palikimu. Pulkininkas Wheeleris (pažinęs sijus ne kaip mokytojas, bet kaip jų užkariautojas) sakė: „Netikiu, kad Žemėje gyvena kita tauta, savo šeimos narius mylinti labiau nei Amerikos indėnai". Tad kurio žmogaus nuomonė atitiko tikrovę? Galbūt nugalėtojų kariuomenės karvedys tapo pernelyg jausmingas, o gal išvargęs mokytojas – per daug ciniškas?

Keletas svariausių nuomonių buvo išsakytos tik asmeninių pokalbių metu. „Didžiausias sunkumas yra enurezė, – pasakė vienas indėnų kraujo turintis mokytojas ir čia pat pridūrė: – Tačiau mes, indėnai, negalėjome kalbėti apie enurezę girdint moterims." Jis sakė, kad indėnų vaikai nėra deramai mokomi naudotis tualetu, ir pavadino tai viena pagrindinių priežasčių, lemiančių indėnų švietimo problemas. Baltosios rasės tarnautojas nurodė kitą „tikrai labai skaudžią problemą". Remdamasis slaptomis medicinos ekspertų, dirbančių Indėnų tarnyboje, pastabomis, jis pasakė, kad „indėnų tėvai ne tik leidžia savo vaikams masturbuotis, bet ir moko juos tai daryti". Jis manė, jog būtent tai yra visų bėdų priežastis, tačiau nebuvo linkęs jos nagrinėti indėnų akivaizdoje. Tačiau, remiantis mūsų turimais duomenimis, ir enurezė, ir masturbacija buvo reiškiniai, indėnų mokyklose sutinkami ne dažniau kaip kitose internatinėse mokyklose ar vaikų prieglaudose. Tiesą sakant, indėnų vaikų

masturbavimasis buvo tik prielaida – nė vienas mokytojas neatsiminė matęs ką nors panašaus, nebent tik mažus vaikus čiupinėjant savo lytinius organus. Taigi nustebome pastebėję, jog „rimčiausi", asmeniškiausi ir su didžiausiu pasipiktinimu išsakyti nusiskundimai buvo susiję su ankstyvosios įtakos sritimis, kuriomis domėjosi ir Vakarų kultūrai atstovaujantys psichoanalitikai (jos buvo aptartos ankstesnėje, ikigenitališkumui skirtoje knygos dalyje).

Seminaro metu suvokėme, jog baltieji, veikliausieji indėnų švietimo programos dalyviai, kiekvieną vaikų ugdymo spragą, pavyzdžiui, visišką indėnų tėvų nesirūpinimą savo mažylių tuštinimusi, šlapinimusi ir lytiniu elgesiu, manė esant baisiausią nusikaltimą, grįstą neabejotinai piktavališkais kėslais. Savo ruožtu indėnai – atlaidūs mažiems vaikams, o vyresniesiems griežti tik žodžiais – baltųjų aktyvumą ugdant vaikus laikė pragaištingu, gerai apgalvotu siekiu padaryti savo vaikus nedrąsius. Jų manymu, baltieji trokšta, kad jų vaikai šiame pasaulyje pasijustų svetimi ir kuo greičiau iškeliautų į kitą pasaulį. „Jie moko savo vaikus verkti!" – pasipiktinusi tarė viena indėnė, pati susidūrusi su valstybinėje ligoninėje priimta tvarka, kai higienos tikslais vaikas yra atskiriamas nuo savo motinos. O labiausiai ji piktinosi negincytinu medicinos seserų bei gydytojų įsitikinimu, jog vaikams sveika verkti tiek, kad net jų veidas pamėlynuotų. Vyresniosios kartos indėnės, artėjant vaikaičio gimimo valandai, tyliai raudodavo, lyg žydės prie Šventosios sienos, apverkdamos savosios tautos žlugimą. Tačiau net ir išsilavinę indėnai negalėjo užgniaužti nuojautos, jog visa toji brangi priežiūra, skiriama jų vaikams, iš esmės yra žiauri tautos kastracijos sistema. Be to, indėnų kilmės seminaro dalyviai laikėsi keistos prielaidos, jog baltieji nori pražudyti ne tik jų, bet ir savo vaikus. Nuo pat pirmųjų susitikimų su baltosios rasės žmonėmis ypač bjauriu pastarųjų bruožu indėnai laikė įprotį pliaukštelėti

vaikui arba mušti, kad jis būtų paklusnus. Patys indėnai tik pagąsdindavo savo atžalas sakydami, jog atskris pelėda ir juos nusineš; gąsdindavo ir baltuoju žmogumi. Tačiau indėnai neįžvelgė, kokius vidinius savo vaikų konfliktus tokiu būdu jie patys sukėlė ir įamžino.

Taigi neformalūs nusiskundimai atskleidžia seminaro dalyvių nuomonę (ją patvirtina ir pažangiausios teorinės mūsų prielaidos), jog net iš pirmo žvilgsnio atsitiktiniai vaikų ugdymo elementai turi aiškią savo paskirtį. Tačiau išsakant slaptus nusiskundimus ši įžvalga dažniausiai tapdavo seminaro dalyvių priemone išreikšti abipusį išankstinį nusistatymą ir asmeninių motyvų bei pasąmoninių siekių priedanga. Tai išties puiki dirva „grupinei terapijai", kuri būtų skirta gerinti ne pavienių dalyvių psichikos būklę, bet kultūrinius susirinkusiųjų santykius.

Kokios buvo svarbiausios temos, tapusios išankstinių kultūrinių nuostatų pagrindu? Trumpai pristatysiu tris iš jų: tai pagarba nuosavybei, švara, darbingumas.

Kažkurią seminaro dieną vienas mokytojas atsinešė savo auklėtinių sąrašą. Nė vienas vaikas neturėjo jokių įspūdingų bruožų, nebent poetinį savo vardo atspalvį (keli jų vardų atitikmenys: Patekanti žvaigždė, Rytinė medžioklė, Bijanti arklių). Jie visi deramai elgėsi, tiek baltajam mokytojui, tiek savajai, indėnų, šeimai atiduodavo, kas kam priklauso. „Jie laikosi dvejopų tiesos normų", – paaiškino mokytojas kur kas mandagesniais žodžiais nei kai kurie jo kolegos, įsitikinę, jog indėnai yra „apsigimę melagiai". Apskritai jis buvo patenkintas šių vaikų pasiekimais mokslo srityje. Vienintelė problema, kurią jis norėjo aptarti, buvo susijusi su vienu mažu berniuku, kuris buvo uždaresnis už kitus vaikus ir gyveno lyg ir atstumtojo gyvenimą.

Ir indėnų kilmės, ir baltųjų mokytojų paklausinėjome apie to berniuko šeimos padėtį. Apibūdindami berniuko tėtį abiejų grupių atstovai kartojo tuos pačius lemtingus žodžius: „Jis turi

pinigų". Nuolatiniai berniuko tėvo apsilankymai artimiausio miestelio banke, regis, suteikė jam to „svetimo kvapo", kuris persmelkia skruzdėlę, perėjusią į kitos „genties" teritoriją, dėl to ji, grįžusi pas savuosius, yra nužudoma. Akivaizdu, jog mūsų nagrinėjamu atveju išdavikas ir jo šeima kartą ir visiems laikams įgiję atstumiančią „to, kuris pinigus pasilieka sau", tapatybę, yra nužudomi visuomenine prasme. Juk įgijęs tokią tapatybę žmogus išduoda vieną seniausių ekonominio sijų gyvenimo nuostatų – dosnumą.

„Jiems nepriimtina ilgai kaupti atsargas. Jei žmogus turi tiek, kad bent jau artimiausiu metu jam netektų badauti, jei nestokoja laiko apmąstymams ir jei kartkartėmis gali šį bei tą padovanoti aplinkiniams, žmogus yra daugiau ar mažiau patenkintas... Kai žmogui stinga maisto arba jo atsargos visiškai baigiasi, jis gali pasikinkyti arklius į vežimą ir nusivežti savo šeimyną į svečius. Maistą sijai dalijasi po lygiai, kol jo visiškai nebelieka. Labiausiai jie niekina žmogų, kuris yra turtingas, bet nedalija savo gėrybių šalia esantiems. Iš tiesų „vargšas" būtent yra jis."[41]

Svarbiausia turtinės lygiavos principo išraiška sijų gyvenimo sistemoje buvo „išdalijimas", kai šeimininkas draugui ar giminaičiui skirtos šventės metu išdalydavo svečiams visą savo turtą. Norint suvokti idealą, priešingą atstumiančiam šykštuolio įvaizdžiui, net mūsų dienomis verta pamatyti indėnų vaikus, vienų ar kitų apeigų proga dalijančius aplinkiniams varganus skatikus ar turtus, kuriuos jo tėvai sukaupė kaip tik tokiai progai.

---

[41] H.S. Mekeel. *The Economy of a Modern Teton-Dakota Community*, Yale Publications in Anthropology, Nos. 1–7, New Haven: Yale University Press, 1936.

Šią akimirką jie spinduliuoja tai, ką ateityje vadinsime idealios tapatybės pojūčiu: „Iš tiesų aš esu toks, kokį mane dabar matote, būtent tokie buvo ir mano protėviai“.

Be abejo, ekonominis išdalijimo principas ir didžiausia pagarba dosnumui kadaise buvo glaudžiai susiję su ekonomine tikrove. Klajokliams reikalingi tik būtiniausi namų ūkio reikmenys, kuriuos jie galėtų gabentis su savimi. Medžiokle besiverčiančios tautos priklauso nuo sėkmingiausių ir gabiausių medžiotojų dosnumo. Vis dėlto ekonominė tikrovė kinta greičiau nei tikrosios vertybės, o viena prieštaringiausių žmonijos raidos problemų ir pasireiškia tuo, kad tauta, genama jau atgyvenusios baimės išnykti, tebesilaiko vertybių, kadaise turėjusių tarnauti asmens ar asmenų grupės išlikimui, o šioms vertybėms sustabarėjus gali netekti gebėjimo prisitaikyti prie pakitusių aplinkos reikalavimų. Iš tikrųjų tokios senųjų vertybių liekanos tampa vos apčiuopiamomis, bet sunkiai įveikiamomis aplinkybėmis, kliudančiomis perauklėti (asmenį ar jų grupę). Juk vertybės sunyksta, kai tik netenka bendros ekonominės savo prasmės ir kai visi liaujasi jų laikęsi. Jos persipina su kitais žmonių būdo bruožais, vienam asmeniui pasireiškiančiais ryškiau, kito – silpniau, ir susilieja su greta gyvenančios grupės savybėmis, pavyzdžiui, neturtingiems baltosios rasės žmonėms būdingu išlaidumu ir nerūpestingumu. Galiausiai valstybės pareigūnas bei mokytojas deramai ir nebeatskiria, kada jie susiduria su senąja vertybe, o kada – su nauja yda. Pavyzdžiui, pavienėms indėnų šeimoms, atsižvelgiant į jų poreikius ir nuopelnus, valstybės numatyta tvarka teikiami pašalpos talonai ir maisto atsargos bei įrengimai, priklausantys indėnams senųjų sutarčių pagrindu: sužinoti, jog žmogus gavo tokių „dovanų“, visuomet labai paprasta, nes iš visų pusių per prerijas jo namų link nedidukais vežimais keliauja tąsyk tokios laimės neturėję giminaičiai –

teisėti pirmykščio komunizmo puotos dalyviai. Taigi šviečiamasis darbas, skirtas įtraukti indėnus į piniginius civilizuoto pasaulio santykius, truko ištisus dešimtmečius, tačiau senosios tautos nuostatos vis dar vyrauja indėnų gyvenime.

Aptardami šiuos klausimus visų pirma suvokėme, kad bendraujant asmenims ar jų grupėms visiškai bergždžia mėginti ginčyti priešininko idealus ir įrodinėti, kad jo skelbiamos pažiūros, remiantis paties abejojančiojo sąžinės logika, yra prieštaringos. Juk sąžinė, ar ji būtų pavienio asmens, ar jų grupės, kiekvienu atveju turi ne tik savitą turinį, bet ir ypatingą savo logiką, užtikrinančią jos vientisumą.

„Jiems trūksta iniciatyvos", – susierzinę sakydavo baltieji mokytojai. Iš tiesų indėnų berniukų noras varžytis ir pranokti kitus, visapusiškai atsiskleidžiantis tam tikromis sąlygomis, kitomis aplinkybėmis gali visiškai prapulti. Pavyzdžiui, bėgikų komandos nariai gali susvyruoti pačioje varžybų pradžioje. „Kodėl gi turėtume bėgti? – klausia jie. – Juk ir taip aišku, kas laimės". Galbūt savo vidumi jie suvokia, jog po varžybų laimėjusiajam nebus labai linksma. Juk visų indėnų – berniukų ir mergaičių, – kurie iš tiesų laikosi mokytojų reikalavimų ir patiria malonumą pranokdami mokykloje kitus, laukia likimas, panašus į berniuko, *kurio tėtis turi pinigų*, likimą. Į vidutinį lygį tokius vaikus grąžina sunkiai apčiuopiama kitų vaikų pajuoka.

Kad atskleistų savitus indėnių mergaičių sunkumus, Mekeelis nurodė vieną ypač apgailėtiną aplinkybę. Vos tik mažoji indėnė peržengia baltųjų mokyklos slenkstį, ji tikriausiai pasijunta esanti „nešvari". Kai kurie mokytojai pripažįsta niekaip negalintys nuslėpti pasibjaurėjimo kvapu, kurį indėnų vaikai atsineša iš savo gimtųjų namų. Be abejo, kilnojamasis indėnų tipis būdavo prisigėręs kur kas mažiau kvapo nei dabartiniai karkasiniai jų namai. Gyvendamas mokykloje vaikas mokomas laikytis švaros, asmeninės higienos bei gražintis įprastomis

kosmetikos priemonėmis. Toli gražu nevisiškai perpratusios kitas baltosios moters judėjimo ir siekių laisvės puses (indėnų mergaitėms jos pristatomos su istoriškai pragaištingu skubotumu), indėnų paauglės grįžta namo švarios ir vilkėdamos gražiais rūbais. Tačiau netrukus ateina valanda, kai „nešvariomis mergaitėmis" jas pavadina mamos ir senelės. Juk indėnų požiūriu mergaitė yra švari tuomet, kai įpranta menstruacijų metu vengti tam tikrų dalykų. Pavyzdžiui, mergaitei tuomet nedera liesti rankomis kai kurių maisto produktų, nes šie, kaip manoma, jai palietus sugenda. Daugelis į gimtuosius namus grįžusių mergaičių tomis dienomis jau nebegali susitaikyti su raupsuotojo žmogaus vaidmeniu. Kita vertus, jos dar nėra deramai pasirengusios būti laisvos. Dažniausiai indėnės neturi jokių galimybių gyventi kaip amerikietės moterys. Be to, jos nebūna nei tinkamai pasiruošusios, nei iš tiesų linkusios tai daryti. Kita vertus, tik labai retai jos sugeba vėl pasijusti laimingos savo gimtinėje, kur tenka susidurti su erdvės apribojimais, lytinio gyvenimo higienos stoka bei aplink viešpataujančiu skurdu.

Įsišaknijusių pasaulėžiūrų neįmanoma sušvelninti įrodinėjant jų prieštaringumą, kaip neįmanoma ir suderinti vienos su kita viešai jas svarstant. Ignoruodami šiais pavyzdžiais atskleistus ideologijų skirtumus, seminaro dalyviai pasakojo apie nuoširdžias ir sėkmingas daugelio indėnų tėvų pastangas skatinti savo vaikus paklusti baltajam mokytojui. Indėnų vaikai šiam spaudimui lyg ir nusileisdavo, bet jų paklusnumas, regis, nebuvo grįstas jokiu rimtesniu įsipareigojimu. Paklusdami savo tėvams jie dažnai elgdavosi neįtikėtinai stoiškai. Tai buvo, mūsų manymu, labiausiai stebinantis ir vertas atskirai patyrinėti reiškinys: metų metus indėnų vaikai galėjo gyventi atvirai nemaištaudami ir nerodydami jokių vidinio konflikto ženklų – konflikto tarp dviejų doro elgesio sampratų, kurias skiria kur kas didesnis nuotolis nei samprata, būdinga dviem mūsų kultūroje gyvenančioms kartoms ar visuomenės klasėms.

Bendraudami su sijais retai pastebėdavome vidinių konfliktų, įtampos ar to, ką vadiname neuroze, požymių – neįžvelgėme beveik nieko, kas mums, svarstantiems, kaip išspręsti indėnų problemą, suteiktų galimybę taikyti mūsų turimas psichikos higienos žinias. Mes nustatėme tik kultūrinę negalę, atsiskleidžiančią tai alkoholio vartojimu nusižengiant mokyklos tvarkai, tai smulkiomis vagystėmis, tačiau dažniausiai – bendra apatija ir sunkiai apčiuopiamu pasyviu pasipriešinimu kiekvienam tolesniam ir ryžtingesniam baltųjų siekiui savosiomis normomis paveikti indėnų sąžinę. Tik keleto „baltojo žmogaus indėnų" (paprastai sėkmingai dirbančių valdininkų) atveju pastebėjome neurotinę įtampą, pasireiškiančią įkyriu elgesiu, sąžinės skrupulais bei bendru nepaslankumu. O paprasto indėnų vaiko, metusio pasyvų iššūkį baltajam mokytojui ir vėl užsisklendusio savyje, regis, nekamavo tai, ką mes vadiname „nešvaria sąžine", o apsisprendęs pabėgti iš mokyklos toks vaikas nesusidurdavo ir su savo giminaičių nepalankumu. Taigi joks rimtas vidinis konfliktas neatspindėjo dviejų pasaulių, kuriuose indėnų vaikas gyveno, priešpriešos.

Vis dėlto mažojo indėno gyvenimo tonusas ir tempas dalelę senojo savo gyvybingumo susigrąžindavo tik tomis retomis, bet įspūdingomis akimirkomis, kai vyresnieji liaupsindavo ankstesnį gyvenimą. Kai giminė ar likę gyvi senosios „gaujos" nariai, susidėję savo mantą į arklių traukiamus vežimus, susiburdavo kur nors prerijose, kad apeigų ar šventės metu pasikeistų dovanomis, pasidalytų prisiminimais, paplepėtų ir parūkytų indėnų taikos pypkę – kalumetą, pajuokautų ir kartkartėmis pašoktų senuosius tautos šokius. Juk būtent tokiomis akimirkomis indėnų vaiko tėvai, ypač seneliai, labiausiai priartėdavo prie tapatybės pojūčio, vienijančio juos ir beribę jų tautos praeitį, kur nėra nieko kito, tik indėnai, medžiojami žvėrys ir genties priešai. Erdvė, kurioje indėnai jautėsi kaip namie, tokiomis akimirkomis vis dar buvo beribė, skirta čia laisvai susiburti, čia – staigiai

pasklisti po platybes. Tad indėnų vaikai į savo gyvenimą mielai įsileisdavo įvairias išcentrinį pobūdį turinčias baltųjų kultūros apraiškas, pavyzdžiui, arklius, ginklus, o vėliau – automobilius ir svajones apie gyvenamąją automobilio priekabą. Kitu atveju iš indėnų buvo galima tikėtis tik pasyvaus pasipriešinimo beprasmei dabarties būčiai ir svajonių apie atkurtą ankstesnį gyvenimą: juk ateičiai susiliejus su praeitimi laikas ir vėl prarastų istorinį savo matmenį, erdvė vėl taptų bekraštė, tautos veikla – išcentrinė ir nesaistoma jokių erdvės apribojimų, o bizonų atsargos – neišsenkančios. Apskritai sijų gentis iki šiol tebelaukia, kol Aukščiausiasis teismas grąžins jiems Juodąsias kalvas ir atnaujins sunaikintus bizonų išteklius.

Kita vertus, valstybės pedagogai ir toliau siūlė indėnams gyvenimo planą, turintį akivaizdžiai įcentrinius ir apibrėžtoje erdvėje sutelktus tikslus: sodyba, židinys, sąskaita banke. Visi šie dalykai įgyja prasmę tik erdvėje – laike, kur praeities nebėra, kur gyvenimas vien dabartimi yra auka dar aukštesniam gyvenimo lygiui tolesnėje ateityje. Į tokią ateitį keliaujama ne atkuriant išorines sąlygas, bet savo vidumi persiauklėjant ir siekiant ekonominio „pagerėjimo“.

Taigi mes suvokėme, jog ir geografinė-istorinė žmonių grupės perspektyva, ir ekonominiai jos tikslai bei priemonės apima visa, ką grupė išmoko savosios istorijos tėkmėje ir kas įsilieja į tos grupės tikrovės sampratą bei pavyzdingo elgesio normas. O jomis suabejojus ar šiek tiek jas pakeitus, kiltų grėsmė pačiam grupės išlikimui. Netrukus įsitikinsime, jog vaikų ugdymo būdai yra neatsiejama tokios tikrovės sampratos dalis. Palankiomis aplinkybėmis šie būdai lieka kokie buvę, tačiau iškilus būtinybei jie yra iškreiptai mėgdžiojami ir virsta sustabarėjusiais ženklais, įrodančiais, jog naujasis užkariautojų primestas gyvenimo būdas šios grupės žmonėms nesužadino naujos kultūrinės tapatybės vaizdinių.

4. Vaikų ugdymas sijų gentyje

A. Gimimas

Dakotų genties moterys, suteikusios mums žinių apie senuosius vaikų ugdymo būdus, iš pradžių elgėsi santūriai. Visų pirma jos buvo indėnės, be to, Mekeelis, anksčiau joms buvęs antropologas ir draugas, dabar jau buvo valstybės atstovas. Be to, kalbėtis su vyrais apie žmogaus kūną buvo ne visai padoru. Ypač gyvybės ištakų, būtent nėštumo, tema kaskart skatindavo jas krizenti. Yra sakoma, jog indėnėms vėmimas ir kiti fiziologiniai nėštumo negalavimai yra retas reiškinys, tačiau sijų genties moterims, regis, buvo pažįstami esminiai būdo bruožų pokyčiai, būdingi moteriai tuo gyvenimo laikotarpiu, apie kurį, žvelgdamos atgal, jos drovisi kalbėti. Jos sakė, jog tik besilaukdamos vaikelio paprastai švelnios indėnės iškoneveikia vyrą, o kartais net muša savo vaikus. Taigi įvairiose kultūrinėse sistemose moteris skirtingais būdais išreiškia tą stiprią ambivalenciją, kuri net ir labai laukiančią pirmųjų nėštumo požymių bei trokštančią pagaliau pagimdyti kūdikį moterį būna apėmusi ilgus devynis mėnesius, kol ji nešioja savyje mažą ir nepažįstamą, tačiau visa valdančią būtybę.

Be abejo, paties gimdymo papročiai mūsų dienomis yra visiškai pasikeitę. Baltosios moterys paprastai su panieka kalba apie „nehigienišką“ ankstesnį indėnių paprotį greta namų pasiruošti sau guolį iš smėlio ir – atsigulus arba atsiklaupus, pėdomis atsirėmus į du žemėn įsmeigtus kuoliukus, o rankomis įsitvėrus į kitus du – pagimdyti vaiką. Vis dėlto šis guolis, baltųjų vadinamas „purvo krūva“, regis, buvo svarbus bruožas, būdingas savitai lygumose gyvenančių žmonių higienos sistemai, kai visos kūno atliekos perduodamos smėliui, saulei ir vėjui. Baltuosius žmones tikriausiai glumindavo šios sistemos apraiškos: įklotus su mėnesinių krauju ir netgi placentas sijai

kabindavo medžiuose, mirusiųjų palaikus užkeldavo ant aukštų pastolių, o tuštindavosi tam skirtose sausose vietose. Savo ruožtu indėnams sunkiai suvokiami higieniniai mums įprasto kiemo tualeto pranašumai. Juk toks tualetas, be abejo, kur kas padoresnis, tačiau kūno atliekų joje nebepasiekia saulė ir vėjas (tik musių čia netrūksta).

Baltosios moterys ir indėnės nuolat minėdavo, jog gimdant vyresniosios kartos moterims niekuomet nebuvo girdėti „nei skundų, nei aimanų". Yra pasakojama, jog moterys, atsilikusios nuo keliaujančios savo genties, kad pagimdytų vaikelį, praėjus keletui valandų vėl ją pasivydavo. Regis, ankstesnėmis klajoklių gyvenimo sąlygomis, kai neišvengiamai tekdavo taikytis prie metų laikų kaitos ir netikėtų bizonų ar priešo veiksmų, žmonės turėjo mažai laiko (arba visai jo neturėjo) slaugyti gimdyvę, o pastaroji – pailsėti bei atsigauti po gimdymo. Senųjų genties moterų nuomone, jaunosios kartos gimdymo papročių pokyčiai, kuriuos lemia šiuolaikiniai higienos reikalavimai ir ligoninių tvarka, kelia pavojų ištvermės tradicijai, be to, yra neteisingi paties naujagimio atžvilgiu, nes moko jį verkti „kaip baltųjų vaikai".

B. Gavimas ir ėmimas

Vardijant reikšmingus sijų vaikų ugdymo bruožus, kiekvieno jų svarba labiausiai priklauso nuo moterų noro perteikti vieną ar kitą branginamą tradicinio jų genties etoso[42] ypatybę, o kartkartėmis ir nuo mūsų noro išsamiau pasidomėti tam tikra mums patiems brangia ypatybe, atitinkančia teorinius mūsų lūkesčius. Taigi toks vaikų ugdymo bruožų sąrašas negali būti nei

[42] *Ēthos* (gr.) – paprotys, įprotis, būdas; filosofijoje ir sociologijoje – socialinės grupės priimtų normų, reguliuojančių jos narių elgesį, visuma. – *Vert. past.*

išsamus, nei galutinis. Vis dėlto mes manėme įžvelgę nuostabą keliantį panašumą, siejantį samprotavimus, kuriais indėnai grindė senuosius vaikų ugdymo būdus, ir psichoanalitines prielaidas, kuriomis remdamiesi pripažindavome, jog dalykai, atrodę svarbūs indėnams, yra reikšmingi ir mums patiems.

Paprastai buvo manoma, jog priešpienis (pirmosios vandeningos pieno liaukų išskyros) vaikui yra nuodingos. Taigi motinos krūtis naujagimiui buvo siūloma tik tuomet, kai iš jos stipria srove imdavo tekėti puikus pienas. Indėnės sakė, jog liesas ir vandeningas skystis yra neleistinai prastas atlygis už pirmąjį didžiulį vaiko darbą. Šios nuomonės potekstė yra aiški: kaipgi vaikui pasitikėti taip jį pasitinkančiu pasauliu? Taigi pirmąjį kūdikio valgį ruošdavo giminės ir draugai, tarsi perduodami visos bendruomenės pasveikinimą. Jie rinkdavo geriausias prerijų uogas ir žoleles, supildavo jų sultis į bizono pūslę, suformuotą taip, tarsi tai būtų į motinos krūtį panašus buteliukas. Moteris, visų pripažinta „gera moterimi", padirginusi vaiko burnytę savo pirštu, pagirdydavo jį sultimis. O vyresniosios kartos indėnės, savo vizijose gavusios įsakymą atlikti tokią pareigą, iščiulpdavo iš krūtinės pirmąjį vandeningą pieną ir stimuliuodavo jos krūtis, kad šios pasirengtų tinkamai atlikti savo darbą.

Kūdikiui pradėjus mėgautis motinos krūtine, jis būdavo maitinamas kaskart, kai tik pravirkdavo, dieną ir naktį. Be to, jam buvo leidžiama laisvai žaisti motinos krūtimis. Sijai manė, jog mažam vaikui nedera leisti verkti bejėgiškai nusivylus, tačiau jam paaugus jau buvo tikima, kad verksmu liedamas įniršį mažylis „taps stiprus". Paprastai manoma, jog ir mūsų dienomis indėnės motinos grįžta prie senųjų vaiko „gadinimo" papročių, vos tik įsitikina, jog sveikatos sistemos darbuotojai jau paliko jas ramybėje.

Pagal senąją indėnų gyvenimo tvarką žindyvės pareigos buvo tokios svarbios, jog, bent jau teoriškai, netgi tėvui, turinčiam

išskirtinę teisę į lytinį gyvenimą, nebuvo leidžiama kliudyti motinai sutelkti savąją libido energiją vaiko žindymui. Sijai manė, jog vaikas viduriuoja todėl, kad atsigeria vandeningo, dėl lytinių tėvo ir motinos santykių pakitusio pieno. Vyrai buvo raginami laikytis atokiau nuo savo žmonų visą žindymo laikotarpį, kaip teigiama, trukdavusį trejus–penkerius metus.

Manoma, kad vyriausiąjį sūnų motina žindydavo ilgiausiai – maždaug trejus metus. Mūsų dienomis šis laiko tarpas yra kur kas trumpesnis, tačiau vis dar yra motinų, ilgą laiką maitinančių vaikus krūtimi, nors tai ir kelia nerimą asmenims, kurių darbas – rūpintis visuomenės sveikata ir dorove. Vienas mokytojas mums pasakojo, kaip visai neseniai viena mama atvyko į mokyklą per pertrauką pažindyti smarkiai peršalusio aštuonmečio savo sūnaus. Ji žindė sunerimusi ir kupina pasiaukojimo – visai kaip mes, vitaminais vaišindami šnarpščiančius savo vaikus.

Ankstesnės sijų kartos neturėjo jokios vaikų atjunkymo sistemos. Be abejo, kai kurioms motinoms tekdavo liautis žindyti dėl tam tikrų ne jų valioje buvusių aplinkybių. Kitu atveju vaikai patys atprasdavo maitintis motinos pienu, pamažėle ėmę domėtis kitokiu valgiu. Tačiau kol galutinai atprasdavo nuo krūties, vaikai ilgus mėnesius maitindavosi kitokiu maistu ir laukdavo, kol jų motina susilauks kito vaikelio ir pieno ištekliai vėl atsinaujins.

Šia proga prisimenu vieną įdomų indėnų gyvenimo vaizdelį. Maždaug trejų metų indėniukas sėdėjo ant motinos kelių ir graužė sausainius. Pajutęs troškulį, valdingu ir įgudusiu judesiu jis įkišo savo rankutę po motinos marškiniais (kaip ir senais laikais, šonuose jie turi plyšius, einančius nuo pažasties į apačią), siekdamas jos krūtinės. Mes buvome šalia, tad motina sulaikė jo ranką susidrovėjusi, tačiau visai nepiktai – atsargiu judesiu, lyg suaugęs gyvūnas, stumiantis šalin savo jauniklį.

Tačiau vaikas aiškiai parodė, jog valgydamas yra įpratęs kartkartėmis gurkštelėti motinos pieno. Šių dviejų žmonių santykis yra kur kas iškalbingesnis nei statistiniai duomenys, rodantys, kada šie maži vyrukai, jau pasirengę kitokiems nuotykiams, galutinai liaujasi ieškoję motinos arba (tuo pačiu tikslu) kitos pieno turinčios moters krūties. Juk motinos pienas, jei jo kiekis pranoksta būtiniausius žindomo vaiko poreikius, yra bendruomenės nuosavybė.

Šiame rojuje, kur mažylis turėjo kone beribę teisę į motinos krūtinę, augo vienas uždraustas vaisius. Žįsti krūtį vaikui leisdavo tik tuomet, kai jis išmokdavo tai daryti nesikandžiodamas. Sijų senelės dalijosi prisiminimais, kaip jos vargo su išlepintais savo kūdikiais, kai šiems pradėjus smarkiau kandžiotis jos pasitelkė čiulptukus. Moterys linksmai pasakojo, kaip jie tapdavo kūdikių „galvos skausmu“ ir kaip mažyliai tiesiog įniršdavo. Būtent šiuo vaiko gyvenimo tarpsniu sijų moterys pasakydavo tai, ką baltųjų pasaulio motinos pasako daug ankstesnę savo kūdikių gyvenimo akimirką: tegu jis verkia, tai suteiks jam stiprybės. Jos manė, jog gerus būsimus medžiotojus galima atpažinti kaip tik pagal infantilaus jų įniršio jėgą.

Įniršio pagautas sijų kūdikis, kietai suvystytas iki pat kaklo, gulėdavo nešiojamajame lopšyje. Savo pykčio jis negalėjo (kaip tokiomis akimirkomis vaikai paprastai daro) išreikšti stipriais rankų ir kojų judesiais. Visai nenoriu pasakyti, kad nešiojamasis lopšys ar vaiko kūną apspaudžianti vystymo juosta yra žiaurūs apribojimai. Priešingai, vaiko gyvenimo pradžioje jie, be abejo, yra patogios, tvirtos ir motinos įsčias primenančios priemonės kūdikiui būti apgaubtam ir supamam arba susuktam į ryšulėlį, patogų įvairius darbus dirbančiai motinai nešiotis jį su savimi. Vis dėlto esu įsitikinęs, jog lopšio sandaros ypatybės, įprasta jo vieta namų aplinkoje bei naudojimo trukmė yra kintantys vaikų ugdymo bruožai, kuriais įvairių kultūrų

žmonės sustiprina, jų požiūriu, svarbiausius vaiko išgyvenimus ir esminius, ugdytinus jo būdo bruožus.

Kokios yra sijų vaikų oralumo ir etinių genties idealų sąsajos? Jau minėjome dosnumą esant išskirtinę ir genties gyvenimui būtiną sijų dorybę. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog sijų mažylių teisė mėgautis motinos pienu bei pasitikėjimas, kylantis dėl neribotą laiką trunkančio maitinimo krūtimi, yra ankstyvuoju gyvenimo tarpsniu įgytas jų kultūroje reikalaujamo dosnumo pagrindas. Kita sijų dorybė, tokia pat svarbi kaip ir dosnumas, buvo tvirtybė. Pastaroji indėnų savybė įkūnijo ne tik narsą, bet ir nuožmumą bei stoiškumą. Ji apėmė lengvai sužadinamą ir skubiai peraugančią į veiksmus medžioklės ir karo dvasią, polinkį sadistiškai skriausti priešą, sugebėjimą pakelti baisiausius kankinimų (bei sau patiems sukeltų kančių) skausmus ir išbandymus. Gal būtinybė ankstyvojoje vaikystėje slopinti norą kandžiotis yra nuolatinio genties polinkio į žiaurumą prielaida? Jei tai tiesa, be abejo, svarbu paminėti vieną aplinkybę: mažyliams dygstant dantims dosnios sijų motinos pačios kurstydavo jų sielose „medžiotojo nuožmumą“, bandydamos kūdikių įniršį galiausiai susieti su idealiaisiais genties – medžiojančios, apsupančios, gaudančios, žudančios ir vagiančios – vaizdiniais.

Mes nenorime įrodyti, jog motinų elgesys su kūdikiais *lemia* tam tikrus suaugusiųjų grupės bruožus – kad nuspaudus keletą vaikų ugdymo sistemos mygtukų galima „pagaminti“ vienokį ar kitokį tautos arba genties charakterį. Tiesą sakant, apie genties būdo bruožus prakalbome visai ne tam, kad svarstytume, kaip pastarieji tampa tam tikromis nekintančiomis būdo ypatybėmis. Kalbame apie grupių tikslus bei vertybes ir jų gyvybingumą, kurio jiems suteikia vaikų ugdymo sistemos, įsišaknijusios tų grupių kultūroje. Tokios vertybės gyvuoja, nes tautos etoso požiūriu jos yra „natūralios“ ir nekeistinos. Jos gyvuoja ir todėl, kad yra iš esmės susijusios su asmens tapatybės

pojūčiu, o šį – sveiko proto ir savojo veiksmingumo pagrindą – žmogus turi tausoti. Deja, vertybės sunyksta praradusios ekonominę, psichologinę ir dvasinę savo prasmę. Kad taip nenutiktų, šios vertybės iš kartos į kartą turi būti grindžiamos ankstyvuoju vaikų ugdymu, o kad vaikų ugdymas išliktų nuoseklus ir atitiktų tikrovę, jis turi toks būti bendroje grupės gyvenimo sistemoje, pagrįstoje nuolatine ekonomikos ir kultūros sinteze. Juk būtent dėl grupės gyvenimo sintezės ilgainiui vis glaudžiau persipina ir vis labiau viena kitos plėtotę skatina tokios grupės gyvenimo sritys kaip klimatas ir savivalda, ekonomika ir psichologija, visuomenė ir vaikų ugdymas.

Kuo galėtume pagrįsti šias savo mintis? Pabandysime nuosekliai paaiškinti, kokia, mūsų manymu, yra iš pirmo žvilgsnio nelogiškų vienos kultūros gyvenimo apraiškų bei panašių keblumų, kylančių kultūrose, kurias pasirinkome palyginimui, prasmė. Parodysime, kokią reikšmę, remiantis psichoanalitinėmis mūsų prielaidomis, įgyja mūsų turimos žinios apie įvairius sijų kultūros bruožus, o tada šią medžiotojų gentį palyginsime su žvejų gentimi.

Žvelgdami į sijų vaikus, sėdinčius tamsiose savo palapinių pakampėse, vaikštinėjančius takeliais arba gausiai susibūrusius liepos ketvirtosios šokiui, pastebėjome, jog savo pirštus jie labai dažnai laikydavo burnoje. Vaikai (o ir kai kurie suaugusieji, ypač moterys) pirštų nečiulpė, bet krapštinėjo jais dantis, spragsėdavo juos užkabindami nykščio nagu, kuo nors į juos baksnodavo, kramtydavo gumą arba būdavo įsitraukę į kokį nors žaidimą, kuriame „dalyvaudavo“ dantys ir vienos rankos (arba abiejų rankų) nagai. Lūpos, net ir tuomet, kai ranka būdavo įkišta giliai į burną (kiek tai apskritai įmanoma), nebūdavo įtrauktos į žaidimą. Paklausinėję sijų apie tokį jų elgesį, išgirdome nuostabą keliantį atsakymą: taip, be abejo, jie visuomet taip darydavo – argi kiti to nedaro? Mums, psichologams

praktikams, neišvengiamai teko pripažinti, jog toks įprotis buvo potraukio kandžiotis, taip negailestingai slopinto anksti vaikystėje, padarinys. Kaip ir polinkį čiulpti nykštį bei kitas mūsų vaikų (ir suaugusiųjų) įpročio čiulpti apraiškas mes, vakariečiai, manome esant siekį kompensuoti atimtą arba dėl nenuoseklaus maitinančios motinos elgesio nepastovų čiulpimo malonumą.

Tokiomis aplinkybėmis kilo dar vienas įdomus klausimas: kodėl šis įprotis buvo būdingesnis moterims, o ne lygiai tą patį vaikystėje išgyvenusiems vyrams? Mūsų atsakymas į šį klausimą buvo dvejopas. Senovėje indėnės naudodavosi ir piktnaudžiaudavo savo dantimis, kramtydamos odą bei plokštindamos dygliakiaulės spyglius, reikalingus siuvinėjimo darbams. Taigi savo potraukį kandžiotis moterys galėdavo nukreipti į dantų darbu paremtą veiklą, turinčią didelę praktinę naudą. Man iš tiesų teko matyti labai garbaus amžiaus moterį, sėdinčią savo palapinėje ir svajingai traukiančią kino filmo juostelę plyšiu tarp vos kelių jos burnoje dar likusių dantų – lygiai kaip kadaise ji galbūt plokštindavo dygliakiaulės spyglius. Tad galima manyti, jog įprotį „žaisti" dantimis moterys išlaikė todėl, kad, nors ir nebetekęs ankstesnės naudos, moterų jis buvo laikomas „normaliu".

Tolesniame sijų vaikų gyvenime dosnumo savybė buvo ugdoma ne draudimais, bet remiantis vyresniųjų genties narių pavyzdžiu – kokia apskritai yra jų nuostata nuosavybės atžvilgiu, ypač kaip jie elgiasi su savo pačių nuosavybe. Sijų tėvai visuomet buvo pasirengę atsisakyti savo buities rakandų bei brangenybių, jei tik svečias jais susižavėdavo, nors sijai, be abejo, turėjo ir susitarimus, žabojančius svečio užsidegimo raišką. Pavyzdžiui, labai nemandagu buvo domėtis daiktais, akivaizdžiai priklausančiais svarbiausių buities reikmenų grupei. Vis dėlto sijų įsitikinimas, jog suaugusiam žmogui derėtų atsisakyti (ir kad jis atsisakys) savo nuosavybės pertekliaus, didesnį siaubą baltiesiems kėlė praeityje, kai „duodantysis indėnas" siūlydavo

baltajam savo draugui ne tai, kas pastarajam reikalinga, o tai, kas nebuvo būtina jam pačiam, ir siūlydavo vien tam, kad galėtų pasiimti tai, ko, jo (indėno) nuomone, baltasis draugas gali atsisakyti. Tačiau visa tai galiojo tik tėvų nuosavybės atveju. Gimdytojas, siekiantis būti geras ir doras žmogus, niekuomet neliestų to, kas priklauso jo vaikui, nes nuosavybės vertė yra grįsta savininko teise atsisakyti nuosavybės tuomet, kai *jis pats* to panorės – tai yra kai toks žingsnis suteiks garbės ir pačiam savininkui, ir asmeniui, kurio labui jis galbūt apsispręs atsisakyti savo nuosavybės. Taigi vaiko nuosavybė buvo šventa ir neliečiama, kol jis tapdavo pakankamai savarankiškas ir galėdavo pats apsispręsti, kaip pasielgti su savo turtu.

C. Sulaikymas ir paleidimas

Įdomu pažymėti, jog siekdami įdiegti savo vaikams dosnumo dorybę sijai godumo nevadindavo blogybe ir nesakydavo „pinigus" esant nešvarius – jie teigdavo, jog išdalyti savo turtą yra gera. Sijai nemanė, jog nuosavybė (išskyrus anksčiau minėtus būtiniausius medžioklės, siuvimo ir virimo reikmenis) pati savaime yra gėris. Prekeiviai nuolat pasakoja istorijas, kaip indėnų tėvai atvykdavo į miestą pirkti seniai reikalingų prekių už ilgai taupytus pinigus ir kaip tokia tėvų išvyka baigdavosi tuo, kad jie, su šypsena veide patenkinę kiekvieną savo vaikų užgaidą, taip pat ir pastarųjų norą išardyti ką tik nupirktus prietaisus, grįždavo namo taip ir neįsigiję norėtų prekių.

Skyriuje apie ikigenitališkumą minėjome klinikinę savo įžvalgą, kad suaugusio žmogaus savybės sulaikyti ir paleisti, kas jam priklauso, iš esmės siejasi su tuo, kaip ankstyvojoje vaikystėje žmogus elgėsi su išmatomis – savo kūno nuosavybe.

Iš tiesų sijų mažyliams, regis, buvo leidžiama savo pačių valia, pamažėle paklusti švaros ir padorumo (kokios jos bebūtų) taisyklėms. Vienas prekybos darbuotojas skundėsi, jog net

penkerių metų vaikai, atėję apsipirkti kartu su savo tėvais, visai nesutvardo savo poreikio šlapintis ar tuštintis, tačiau mokytojai sako, jog darželiuose net ir labai maži indėniukai, vos tik suvokia, ko iš jo tikimasi ir – svarbiausia – mato vyresnių vaikų pavyzdį, kelnytes priteršia labai retai. Visai kas kita mokytojams rūpestį kelianti aplinkybė, jog indėnai, kaip ir kitų tautybių vaikai, prišlapina internatinių mokyklų lovas. Dėl tam tikrų priežasčių šlapimo nelaikymas, atrodo, yra „normali" namų išsiilgusio, bendrabuty gyvenančio vaiko savybė. Vadinasi, turbūt nesuklysime manydami, jog sijų vaikai, toli gražu nestokojantys sugebėjimo tvardyti savo žarnyno ir šlapimo pūslės veiklą, prisitaiko prie dvejopų elgesio normų, regis, neįgydami nenugalimo polinkio sulaikyti arba išstumti. Valdyti savo žarnyno veiklą sijai išmoksta veikiau stebėdami kitų vaikų elgesį, o ne skatinami priemonių, pagrįstų tėvų ir vaikų santykiams būdingais įgeidžiais. Taigi vyresni sijų vaikai ima už rankos ką tik išmokusį vaikščioti mažylį ir veda jį į genties narių susitarimu tuštintis skirtas vietas. Galbūt dėl to mažas vaikas pirmiausia įpranta paklusti tokiai prievartai – mėgdžioti vyresniuosius ir vengti būti „sugėdintas". Beje, „gėdinimas" yra labai ryškus primityvios dorovės sistemos bruožas. Iš pirmo žvilgsnio „begėdžiai laukiniai" dažnai atrodo esą drovūs ir išgyvena dėl paskalų, esą nepadarė to, ką jiems derėjo padaryti, arba padarė ne taip, kaip reikėjo. Šių ugdomąją paskirtį turinčių paskalų „bangų ilgio" pokyčius sijų mažylis, be abejo, pajunta daug anksčiau, nei galutinai įsisavina paties paskalų turinio smulkmenas, o ilgainiui šios paskalos neišvengiamai įtraukia ir jį patį – skatina žmogų didžiuotis savimi sulaukus palankaus aplinkinių vertinimo, kelia jam mirtiną baimę būti viešai apkalbėtam ir atstumtam, o visos vidinės žmogaus paskatos maištauti nunyksta apkalbant kitus genties narius.

Galima sakyti, jog sijų nuostata analinio ugdymo atžvilgiu neprieštarauja jų nuostatai nuosavybės atžvilgiu. Ir vienu, ir

kitu atveju labiau skatinamas polinkis laisvai paleisti nei griežtai sulaikyti, o galutinai paklusti genties papročiams (abiem atvejais) vaikas raginamas tik tuo *ego* raidos tarpsniu, kai jis, jau sugebantis pats apsispręsti, pirmąsyk įgyja apibrėžtą padėtį savo bendraamžių grupėje.

D. „Darbeliai" ir darbai

Pirmieji griežti sijų vaikams taikyti draudimai, išsakomi žodžiais ir neišvengiami, nes kiekvienas nesilaikantis tų draudimų tikrai pakliūtų į „tankų pajuokiančių apkalbų tinklą", buvo susiję ne su pačiu žmogaus kūnu ir jo veikimo būdais, bet su santykių, siejančių artimus žmones, schemomis. Sulaukę tam tikro amžiaus, tuojau po penktojo savo gimtadienio, brolis ir sesuo turėdavo įprasti tiesiogiai nežvelgti ir nesikreipti vienas į kitą. Mergaitės būdavo raginamos imtis moteriškų žaidimų, laikytis arčiau motinos ir gyvenamojo būsto, o berniukai iš pradžių skatinami dalyvauti vyresnių berniukų žaidimuose, vėliau – medžioklės pratybose.

Trumpai papasakosiu apie sijų žaidimus. Man buvo nenusakomai smalsu išvysti indėniukų žaislus ir stebėti, kaip jie žaidžia. Pirmąsyk prisiartinęs prie indėnų stovyklos, esančios netoli tos vietos, kur tuo metu dirbome, stengiausi elgtis apdairiai ir dėtis esąs viskam abejingas, kad nors keletas vaikų nesiliautų žaidę. Deja, mažos mergaitės pabėgo į savo palapines ir, atsisėdusios greta savo mamų, pridengė kelius ir nudelbė akis. Tik po kurio laiko suvokiau, jog jos ne tiek išsigando, kiek paprasčiausiai „deramai" elgėsi. (Tai įrodanti aplinkybė: visai netrukus jos jau žaidė „ku – kū" žaidimą, dirsčiodamos į mane iš už motinų nugarų.) Tačiau viena mergaitė, maždaug šešerių metų, sėdėjo už didelio medžio ir buvo pernelyg įnikusi į nuošalų savo žaidimą, kad atkreiptų dėmesį į mane ar paklustų moterų drovumo taisyklėms. Kai nekantraudamas prisėlinau

prie šios prerijų dukters, pamačiau, jog ji yra palinkusi virš žaislinės spausdinimo mašinėlės. Na, o jos lūpos, kaip ir nagai, buvo nudažytos raudonai.

Taigi esminiai vyresniųjų seserų, internatinės mokyklos auklėtinių, pasikeitimai turėjo poveikio net mažiausių mergaičių žaidimams. Tai tapo akivaizdu, kai stovykloje gyvenančios moterys padarė mažas palapines – tipius, vežimėlius ir lėlytes, kad parodytų man, su kokiais žaislais jos pačios žaidė vaikystėje. Be abejo, tokie žaislai buvo skirti pamažu rengti mažas mergaites indėnų motinystei. Tačiau viena maža mergaitė, žaidžianti su vienu tų senovinių vežimukų, dvi žaislines moteris nedvejodama pasodino ant priekinės sėdynės, vaikus sumetė į vežimuko galą ir žaidė, kaip damos „važiuoja į kiną Chardone". Beje, visos šios žaidimų apraiškos vis dėlto yra grynai moteriškos: jeigu mergaitė pamėgintų prisidėti prie „berniukų" žaidimo ar išdrįstų išdykauti, ji būtų negailestingai išjuokta.

Berniukų siekiai, ugdomi jų žaidimais, pasikeitė mažiau nei mergaičių, vis dėlto kaubojaus veiklą berniukai mėgdžiojo kur kas dažniau nei bizonų medžiotojo. Man stebint „į miestą vykstančias" mažas lėlytes, žaidžiančios mergaitės broliukas, apimtas džiugaus pasitenkinimo, „pagavo" virvakilpe greta manęs esantį medžio kelmą. Vyresnieji berniukai ir suaugusieji, be abejo, vis dar mano, jog toks žaidimas, nors tikrajam gyvenimui ir „nenaudingas", psichologiniu požiūriu yra rimtos pratybos. Kartą nusijuokiau, kaip man atrodė, kartu su mažu berniuku (bet ne iš jo paties), kai jis pasakė savo mamai ir man, jog galėtų pavyti ir „plikomis"rankomis pagauti laukinį zuikį. Čia pat pasijutau padaręs apmaudžią bendravimo klaidą. Tokios svajonės – ne „žaidimas". Mat jomis ugdomi berniukų įgūdžiai, savo ruožtu užtikrinantys medžiotojo arba kaubojaus tapatybės plėtotę.

Šiuo požiūriu ypač įdomus vienas be galo senas paprotys, būtent – žaidimas su „kauliniais arkliukais", mažais, trijų ar

keturių colių ilgio kauliukais, kurių berniukai prisirenka vietose, kur buvo užmuštas galvijas (anksčiau – bizonas). Jie yra vadinami arkliais, karvėmis, jaučiais, žiūrint, kokios formos yra kauliukai. Įsidėję į kišenę tokius kauliukus, berniukai nuolat juos čiupinėja pirštais arba išsiima, žaisdami arklių lenktynes ar bizono medžioklę. Mažiesiems sijams jie reiškia tą patį, ką žaislinės mašinėlės – mūsų berniukams. Falinė šių kauliukų forma leidžia manyti, jog tai gali būti priemonė, padedanti mažiems berniukams, išgyvenantiems judėjimo erdvėje ir falinę savo gyvenimo pakopą bei čiupinėjantiems pirštais „arklius", „bizonus", „karves" ir „jaučius", puoselėti karingas, varžytuvių dvasios kupinas svajones, būdingas visiems jų genties vyrams. Šiuo berniuko gyvenimo tarpsniu vyresniesiems jo broliams tekdavo užduotis supažindinti mažylį su medžiotojo etosu ir pasistengti, kad brolių tarpusavio ištikimybė taptų siejančiąja jėga, palaikančia dakotų visuomenės vienybę. Bendraudami vien tik su mėgstančiais girtis vyresniaisiais berniukais, mažieji tikriausiai gana anksti suvokdavo, jog tiesioginis falinis agresyvumas yra savybė, prilygstanti medžiotojo nuožmumui. Sijai manė, jog jaunuolis, išprievartavęs už stovyklos ribų pagautą merginą, elgėsi, kaip jam ir dera, o mergaitė, „nežinanti, kur jos vieta", būdavo teisėtas vaikino grobis ir tokiu savo poelgiu jis galėdavo girtis.

Kiekviena ugdymo priemonė buvo skirta puoselėti kuo didesnį pasitikėjimą savimi, iš pradžių motinos dosnumo, o vėliau – broliškų pratybų pagrindu. Ji turėjo parengti berniuką medžioti žvėrį, moterį, dvasią. Siekdami, kad berniukas taptų nepriklausomas nuo motinos, o regresyvi fiksacija ties motina būtų išsklaidyta, dakotai ypač pabrėždavo berniuko teisę į autonomiją ir pareigą pačiam imtis iniciatyvos. Kupinas beribio pasitikėjimo aplinka ir pamažu išmokęs (veikiau gėdinamas aplinkinių, nei paklusdamas vidiniams draudimams) elgtis su

motina santūriai ir ypač pagarbiai, visą savo frustracijos ir įniršio jausmą berniukas, be abejo, išliedavo persekiodamas medžiojamą žvėrį, priešą bei laisvo elgesio moteris arba nukreipdavo prieš save patį – siekdamas dvasinės galios. Apie tokius savo žygdarbius jam buvo leidžiama girtis – atvirai, garsiai, viešai, o jo tėvas turėdavo didžiuotis savo atžalos pranašumu. Visiškai akivaizdu, jog taip anksti ir taip ryžtingai skatindami berniukus tapti vyrais ir šeimininkais, sijai būtinai turėjo rasti mergaitėms tam tikrus saugiklius, atsveriančius tokią genties laikyseną berniukų atžvilgiu. Nors mergaitėms skirti saugikliai buvo parinkti labai sumaniai, sunku buvo užgniaužti pojūtį, jog moterimi buvo naudojamasi tam, kad nepalūžtų medžiotojo „dvasia". Iš tiesų yra pasakojama, jog sijų moterų savižudybės nebuvo neįprastas reiškinys, tačiau niekas neprisimena, kad būtų žudęsi vyrai.

Sijų mergaitė buvo mokoma būti medžiotojo pagalbininkė, o ateityje – medžiotojo motina. Ją mokė siūti, virti, konservuoti maistą ir statyti palapines. Ji privalėjo droviai elgtis ir bijoti visų vyrų. Ji buvo pratinama vaikščioti lėtu ir ritmingu žingsniu, niekuomet neperžengti nustatytų stovyklos ribų, o artėjant lytinei brandai naktimis miegoti susirišusi šlaunis, kad apsisaugotų nuo išprievartavimo.

Sijų mergaitė žinojo – vyras, jei jam pavyktų įrodyti, kad palietė išorinius moters lytinius organus, aplinkinių požiūriu bus laimėjęs jos nekaltybę. Paprasčiausiu prisilietimu pasiekęs tokią pergalę, taip pat kaip mūšio metu sugebėjęs paliesti pavojingą priešą, jaunuolis turėjo teisę tartis esąs „laimėjęs", t. y. pareikalauti naujos plunksnos savo galvos apdangalui. Iki mūsų dienų šios dvi pergalės laikomos panašiomis; tai rodo pačių vaikų leidžiamo indėnų rezervato mokyklos laikraščio paskalų skiltis. Čia rašoma, kiek kartų kuriam berniukui pavyko pasiekti „laimėjimą" prieš mergaitę, tai yra kiek kartų ją pabučiavo.

Deja, senovėje kiekvienas viešas berniuko pasigyrimas skaudžiai užgaudavo tokiu atveju minimą mergaitę. Pastaroji žinodavo, jog Skaistybės šventės metu jai gali tekti viešai atsakyti į bet kokius jai pateiktus kaltinimus – ginti savo teisę būti laikoma skaisčia. Per šios šventės apeigas buvo atliekami simboliniai veiksmai, matyt, skatinę išpažinti tiesą. Bet kuris vyras, tokių apeigų metu pareiškęs ir sugebėjęs įrodyti, jog palietė mergaitės lytinius organus (vien to pakako), galėdavo pažeminti merginą.

Vis dėlto būtų klaidinga manyti, jog dėl tokio apeiginio karo nebelikdavo vietos švelniai moterų ir vyrų meilei. Tikrasis, iš pirmo žvilgsnio netikėtas tokio ugdymo rezultatas buvo ypač gilus asmenų, dėl meilės linkusių paaukoti savo garbę, meilės ryšys. Berniukas, pažabojęs savo puikybę, siekdavo mergaitės palankumo, kviesdamas ją meilės fleita ir, apgaubęs mylimąją ir save merginimo antklode, paprašydavo merginą už jo tekėti. Savo ruožtu mergina, neabejodama jį turint garbingų ketinimų, atsakydavo į jaunuolio kvietimą ir nepasinaudodavo medžiokliniu peiliu, kurį visuomet turėdavo su savimi, jei kartais jo prireiktų.

Taigi mergaitė buvo mokoma patarnauti medžiotojui ir jo saugotis, be to, tapti motina, anaiptol neslopinančia medžiotojui būtinų savo sūnų savybių. Pajuokiančių apkalbų („tie žmonės padarė štai tokį negirdėtą poelgį“) skatinama ji, prisiminusi, kaip tai darė jos motina, pamažu padėdavo savo vaikams įsisavinti svarbiausių ir ne tokių svarbių apribojimų bei pareigų sistemą, pagrindžiančią vyro–vyro, moters–moters, ypač vyro–moters santykius. Brolis ir sesuo, šešuras ir marti, anyta ir žentas bei svainis ir svainė negalėdavo sėdėti vienas šalia kito ir šnekučiuotis akis į akį. Svainis ir svainė, mergaitė ir jos motinos brolis galėdavo tiesiogiai kalbėtis tik juokaudami.

Beje, šie draudimai bei taisyklės buvo ypač prasmingų santykių prielaida. Maža mergaitė, sulaukusi tokio amžiaus, kai

jau privalėdavo vengti savo brolio, žinojo, kad siuvimo ir siuvinėjimo (nuo šiol tokiems darbams ji privalės sutelkti visą savo dėmesį) įgūdžius ji galiausiai panaudos gamindama ir puošdama įvairias grožybes, skirtas būsimai brolio žmonai bei ruošdama lopšį ir naujagimio kraitelį jo vaikams. Kariui ir medžiotojui būdavo didelė garbė išgirsti aplinkinius sakant, jog „jis turi gerą seserį". Brolis buvo pasirengęs atiduoti savo seseriai geriausią medžioklės laimikio ar pavogto grobio dalį. Sesuo būdavo kviečiama išmėsinėti riebiausius gyvūnus, o ir pikčiausių savo priešų lavonus brolis palikdavo seseriai, kad ši galėtų juos sudarkyti. Tad mergina, turinti tvirtą ir dosnų brolį, taip pat turėdavo galimybę veikliai ir agresyviai išgyventi bent jau kai kuriais atžvilgiais ryškiausias medžioklės ir karo akimirkas. Visas jas pranokdavo Saulės šokis, kai sesuo, jei, kitų manymu, ji buvo dora mergina, plaudama save patį sužalojusio brolio žaizdas kartu su juo išgyvendavo didžiai sutaurinto jo mazochizmo dvasinę pergalę. Taigi pirmasis ir pamatinis – brolio ir sesers – santykių apribojimas tapo visų kitų abipuse pagarba, paslaugumu ir dosnumu grįstų santykių pavyzdžiu, taikomu visiems tolimesniais giminystės ryšiais susietiems „broliams" ir „seserims". O brolių tarpusavio ištikimybė tapo visų draugystės ryšių pavyzdžiu.

Manau, būtų pernelyg naivu teigti, kad tokiais apribojimais sijai siekdavo užbėgti už akių „prigimtinei" kraujomaišos traukai. Kraštutinumai, būdingi kai kuriems tokiems apribojimams, bei atviri paraginimai, kad tarpusavy bendraujantiems svainiui ir svainei *derėtų* suteikti savo juokams seksualinį atspalvį, skatina manyti, jog tokie apribojimai veikiau buvo skirti sumaniai kurstyti galimą kraujomaišos trauką bei suteikti jai naują kryptį. Šią trauką sijai pajungdavo visuotiniam tikslui – sukurti savo visuomenėje jos narių (atsižvelgiant į kiekvieno padėtį šeimoje) tarpusavio pagarbos dvasią bei saugia linkme – medžiojamo žvėries, priešo, visuomenės atstumtųjų link –

nukreipti vaikystėje, kandžiojimosi pakopoje, sukurstytą ir skatintą sijų troškimą užvaldyti kitą žmogų, neatsižvelgiant į pastarojo valią bei agresyvumą. Taigi sijai turėjo griežtai sunormintą „deramų“ santykių sistemą, kuri lemdavo giminės narių gerumą, draugiškumą bei atidumą vienas kitam. Žmogaus bendrabūvio pojūtis visiškai priklausė nuo jo gebėjimo įgyti deramai besielgiančio, todėl pagarbos verto asmens vardą. O genties narys, patiriantis ilgainiui stiprėjantį jį gėdinančių aplinkinių spaudimą, tačiau ir toliau besielgiantis netinkamai, tapdavo negailestingų, kandžių apkalbų ir baisaus šmeižto auka: tarsi atsisakydamas prisidėti nukreipiant (saugia linkme) bendrą savo gentainių agresyvumą, jis pats būtų tapęs genties priešu.

Gyvenimą, kuriam ir dabar sijų berniukas ruošiasi žaidimų apeigomis, jis regi tik probėgšmais – stebėdamas vyresnių savo gentainių šokius arba (jei sugeba) šokdamas kartu su jais. Šiuos šokius baltieji dažnai vadindavo „laukiniais“, nes juos akivaizdžiai baugindavo dvejopas pavojus, didėjantis pamažėle įsigalint grupės dvasiai ir „gyvuliškam“ šokio ritmui. Beje, viename nuošaliame šokių klube stebėdami vyresniosios sijų kartos šokėjus, mes patyrėme įspūdį, jog su kiekviena prabėgančia nakties valanda švytintys jų veidai skleidžia vis stiprėjantį jų kūnus užvaldžiusio ritmo pojūtį, o jų judesiai darosi vis tikslesni. Paklusnumas tvarkai derėjo su laukine laisve. Matant tokį reginį mums buvo beveik nesmagu žiūrėti į grupę vėliau atvykusių jaunuolių, matyt, pramokusių šokti pagal džiazo muziką. Jų šokis buvo padrikas, o žvilgsniai – kupini puikybės, tad žvilgtelėjus į tuos jaunuolius dvasinis jų gentainių susikaupimas buvo dar įspūdingesnis. Senieji indėnai mėgino delnais pridengti užjaučiančias savo šypsenas, kurias jiems kėlė šis jaunuolių pasirodymas.

Tad kartkartėmis indėnų šokiai ir apeigos vis dar liudija gyvuojant „narsios širdies“ žmogų, kuris, įvaldęs daiktinės savo kultūros įrankius, nugalėjo savo kūno ribotumą ir praturtino

savąsias medžiotojo galias. Suvaldęs arklį jis įgijo žmogaus kojoms nepasiekiamą greitį, kad galėtų netikėtai prisiartinti prie žvėries ar priešo. Pasitelkęs lanką, strėlę ir karo kirvį tomahauką, savo rankai jis suteikė daugiau miklumo ir jėgos. Įkvėptas šventosios pypkės dūmas laimėjo jam vyrų palaikymą, o meilės fleitos skambesys – moters palankumą. Talismanai, turintys didesnę galią nei nuoga krūtinė, žodis ar noras, jam garantuodavo visokeriopą sėkmę. Tačiau jis žinojo, kad prie Didžiosios dvasios gali artintis tik ypač susikaupęs, tiesos ieškantis, kaip žmogus – nuogas, vienut vienutėlis, beginklis, keliaujantis į tyrus pasninkauti ir melstis.

5. Antgamtiškumas

A. Saulės šokis

Kaip jau minėjome ankstesniame knygos skyriuje, oralumo rojus ir jo netektis įniršio kupinoje kandžiojimosi pakopoje gali būti ontogenezės veiksnys, lemiantis gilų savojo blogio pojūtį, religinėje plotmėje virstantį tikėjimu visuotine gimtąja nuodėme. Taigi maldomis ir atgaila asmuo turi išsižadėti visų geidulingų „pasaulio“ troškimų, o nuolankia savo laikysena ir atkakliais nusižeminusio žmogaus prašymais įrodyti, jog vėl yra menkas kūnu, bejėgis ir savo paties valia kenčiantis žmogus.

Svarbiausios religinės dakotų gyvenimo apeigos buvo Saulės šokis. Jis vykdavo vasarą, du kartus po keturias dienas, kai „bizonai būdavo įmitę, laukinės uogos – nunokusios, o žolė – aukšta ir žalia“. Jis prasidėdavo apeiginiu pokyliu – tada sijai išreikšdavo padėką Bizono dvasiai, o genties vyrai rodydavo, kad yra vienas kitam draugiški. Tuomet būdavo atliekami vaisingumo ritualai bei veiksmai, išreiškiantys lytinę laisvę ir būdingi panašioms apeigoms, vykstančioms daugelyje pasaulio kraštų. Vėliau buvo žaidžiami medžioklės ir karo žaidimai, šlovinantys

vyrų varžytuves. Įsiaudrinę vyrai smulkiai pasakodavo apie savo karo žygdarbius, o moterys ir merginos visų akivaizdoje gindavo savo skaistybę. Galiausiai, dalydami vienas kitam savo nuosavybę ir reikšdami broliškus jausmus, sijai šlovindavo visų genties narių tarpusavio priklausomybę.

Didžiausią pakilimą šventė pasiekdavo tuomet, kai genties vyrai, vykdydami lemtingomis tų metų akimirkomis duotus pažadus, pasmerkdavo save laisva valia pasirinktam savęs kankinimui. Paskutinę šventės dieną „ketvirtojo šokio kandidatai", pervėrę savo krūtinės ir nugaros raumenis nusmailintais pagaliukais, kurie buvo pritvirtinami prie saulės stulpo ilgais odiniais diržais, kęsdavo baisiausias, pačių sau sukeltas kančias. Žvelgdami tiesiai į saulę ir šokio žingsniu traukdamiesi atgal, vyrai ištrūkdavo iš tokios nelaisvės tik išplėšę jų krūtines pervėrusius pagaliukus su gyva savo mėsa. Taip savo kančiomis užtikrinę tolesnį saulės ir Bizono dvasios – vaisingumo ir derlingumo globėjų – palankumą, šie vyrai tapdavo dvasiniu tų metų elitu. Būtent toks žygdarbis, kai žmogus persiplėšia savo krūtinę *ad majorem gloriam*[43], yra, be abejo, tik vienas iš nesuskaičiuojamų būdų, kuriais visuose pasaulio kampeliuose išperkamas blogio pojūtis ir užtikrinamas visatos jėgų dosnumas. Na, o prieš tai dažniausiai vyksta triukšmingas atsisveikinimas su viskuo, kas yra kūniška (*carne vale*).

Bendruomenėje įteisintos atgailos formos prasmė nagrinėtina ir ontogenezės, ir filogenezės požiūriu. Pirmuoju atveju tokia forma yra neatsiejama nuo įprastos potyrių sekos, būdingos daugumai bendruomenės narių, o antruoju ji yra religinės pasaulėžiūros dalis. Ką tik pristatyta gentinė išpirkimo atmaina, man regis, skatina paieškoti sąsajos tarp ankstyviausios vaikystėje

---

[43] didžiausioje šlovėje (lot.). – *Vert. past.*

patirtos traumos (ontogenetinės, tačiau visiems kultūros nariams būdingos rojaus netekties) ir šlovingiausio religinės atgailos įvykio. Taigi galima manyti, jog dakotų atgailos apeigos vainikuoja visas skaudžias permainas, nelauktai ištikusias vaikystėje – kandžiojimosi pakopoje, įsiterpiančioje į ilgą žindymo laikotarpį, kai tekdavo išgyventi sąmoningai skatintą (nors, suprantama, seniai pamirštą) pyktį ant motinos krūtinės. Visus tokiomis aplinkybėmis patirtus sadistinius troškimus, kuriuos dakotų motinos manė esant būsimų medžiotojų nuožmumo požymius, atgailos apeigų metu tikintysis nukreipdavo pats į save, o jo krūtinė tapdavo visų sau pačiam sukeltų kančių centru. Tad šiomis apeigomis dakotai įgyvendindavo seną šūkį „akis už akį", nors ir su viena išlyga: kūdikystėje jie tikrai nebūtų sugebėję atlikti naikinančių veiksmų, kuriuos jau suaugę savanoriškai išpirkdavo. Logišku mūsų protu sunku suvokti (nebent mokykloje mus mokė logikai nepaklūstančiais būdais), jog sužlugdyti troškimai, ypač ankstyvieji, neišreikšti žodžiais ir gana migloti, gali palikti nuodėmės pėdsaką, daug gilesnį nei kaltė dėl vienų ar kitų poelgių, kuriuos žmogus tikrai atliko ir prisimena. Mūsų kultūros žmonės žino tik paslaptingus Jėzaus pasakymus, atskleidžiančius jo tikėjimą šiuo tamsiu sielos turiniu. Jėzaus Žodis mus moko, kad kiekvienas slapta puoselėjamas žmogaus troškimas yra taip pat geras arba – veikiau – taip pat blogas, kaip ir tikras jo poelgis; tad kiekvieną kūno dalį, nesiliaujančią mus varginti savo troškimais, reikia be išlygų pašalinti. Suprantama, visai nebūtina, kad visa gentis ar tikinčiųjų bendruomenė paraidžiui laikytųsi tokio nurodymo. Pati kultūra turi apimti tam tikrus magiško tikėjimo papročius bei darnią apeigų sistemą, kad kelios išskirtinės asmenybės, ypač stipriai juntančios savitą, būtent jų tautai gresiantį dvasinį prakeiksmą (o galbūt esančios gana teatrališkos ir šia proga norinčios sukurti įspūdingą reginį), sukrečiančia savo patirtimi

sau ir kitiems galėtų patvirtinti tiesą, jog galima būti išgelbėtiems. (Mūsų dienomis skeptiškai nusiteikę mąstytojai ir netikintieji dažnai atsigula į ligos patalą, tarsi atsitiktinai susiluošina ar išgyvena iš pirmo žvilgsnio neišvengiamas nelaimes, išreikšdami nesąmoningą savo idėją, kad, pernelyg daug reikalavę iš šio pasaulio, už tai jau sumokėję.)

B. Regėjimo ieškant

Ilgainiui imame suvokti, kad homogeninės kultūros savo nariams sistemingai atsilygina už kiekvieną vaikystėje pareikalautą auką (siekiant, kad jie išaugtų tai kultūrai įprasta prasme geri ir stiprūs žmonės), už kiekvieną sužlugdytą troškimą – dvasinio pakilimo akimirkomis bei aukščiausiu visuotiniu pripažinimu. Tačiau kas laukia žmonių, juntančių, kad yra „kitokie" ir kad jiems siūlomas prestižas bei gyvenimo galimybės neatitinka asmeninių jų poreikių? Kas nutinka vyrams, kuriems nerūpi tapti didvyriais, bei moterims, nelinkusioms tapti didvyrių žmonomis ir pagalbininkėmis?

Mūsų pačių kultūrai atstovaujantis Freudas išmokė mus dirbant su neurozių kamuojamais individais nagrinėti jų sapnus, kad nustatytume, kokio neatlikto veiksmo jie vis dėlto neįstengė palikti neatlikto, kokią mintį paliko neapmąstytą ir kokio prisiminimo taip ir neatgaivino per visą nelankstaus jų derinimosi prie aplinkos laikotarpį. Tai žinodami mes siekiame padėti kenčiančiam asmeniui atrasti tam tikrą vietą kultūrinėje savo aplinkoje arba kritiškai apmąstome vieną ar kitą ugdymo sistemą, kuri kelia pavojų daugybei individų, reikalaudama pernelyg didelio paklusnumo sau, ir dėl to tampa pavojinga sau pačiai.

Sijų, kaip ir kitų pirmykščių genčių, gyvenime sapnai būdavo kelrodis stipriesiems ir kliūtis genties gyvenimo darną trikdantiems nukrypimams. Tačiau, siekdami pasirūpinti

ydingomis elgesio pakraipomis, sijai nelaukdavo, kol sapnuotojas taps suaugęs; genties paaugliai iškeliaudavo ieškoti sapnų, arba greičiau – regėjimų, nes šiuo gyvenimo tarpsniu jie turėdavo pasirinkti ir savąjį gyvenimo kelią. Beginkliai ir nuogi, vien su strėnų raiščiais bei mokasinais, jie leisdavosi į prerijas, kur jų laukė saulė, pavojai, badas, ten išreikšdavo dievybei savo nuolankumą ir melsdavo atsiųsti jiems kelrodį. Pastarojo sulaukdavo ketvirtą dieną – tai būdavo regėjimas, skatindavęs regėtoją, atsižvelgiant į tai, kaip jo patyrimą išaiškindavo būtent tokią pareigą atliekanti sapnų žinovų taryba, ypač gerai atlikti vieną ar kitą kasdienį veiksmą, pavyzdžiui, medžioti, kariauti, vogti arklius; kitąsyk – šiek tiek pakeisti savo genties gyvenimo tvarką ar papročius, sukurti dainą, šokį ar maldą; o gal tapti kokiu nors išskirtiniu asmeniu, pavyzdžiui, gydytoju ar šventiku; galiausiai – prisiimti vieną iš nedaugelio vaidmenų, skirtų nepataisomiems iškrypėliams.

Pateiksiu pavyzdį. Asmuo, įsitikinęs, jog matė perkūno ožėlį, papasakojo apie tai savo patarėjams ir nuo to laiko visuose bendruomenės susibūrimuose jis būdavo *heyoka*. Jis privalėdavo elgtis kiek įmanydamas kvailiau ir visaip juokinti gentainius, kol patarėjai nusprendė, jog jis pagaliau atsikratė savojo prakeiksmo. Wissleris aprašo štai tokią auklėjamąją vieno paauglio, kuriam teko būti *heyoka*, patirtį:

„Vieną pavasarį, kai man buvo maždaug trylika metų, saulė buvo žemai ir atrodė, kad netrukus lis ir griaudės, o mano gentis tuo tarpu gyveno keturių tipių stovykloje. Sapnavau, jog, mano tėvui ir kitiems mano šeimos nariams sėdint palapinėje, į ją įsirėžė žaibas. Visi krito be žado. Aš pirmas atgavau sąmonę. Kaimynas paskelbė apie nelaimę visai stovyklai. Ką tik atsigavusiam man linko keliai. Buvo metas išvesti arklius, tad aš juos išvedžiau.

Galutinai atsitokėjęs ėmiau suvokti, kas nutiko ir kad man, jau visai pasveikusiam, teks atlikti *heyoka* apeigas. Girdėjau šauklį skelbiant šią žinią, tačiau nesu įsitikinęs, jog tai iš tikrųjų vyko. Žinojau, jog man lemta būti *heyoka*. Vienumoje valandėlę apverkiau savo padėtį. Kai pasisakiau tėvui matęs perkūno oželį, jis tarė: „Taigi, sūnau, tau teks tai ištverti". Man buvo pasakyta, jog turiu tapti *heyoka*. Jei neatliksiu šių apeigų, mane nutrenks žaibas. Tuomet suvokiau, jog manęs laukiančių apeigų metu turiu viešai, smulkiai papasakoti, ką patyręs."[44]

Vadinasi, regėtojui buvo svarbu vykusiai perteikti klausytojams patirtus išgyvenimus, atskleidžiančius, kad jo patyrimas atitinka pripažintą tikrojo regėjimo pavidalą ir kad jis pats, regėtojas, buvo visiškai to patyrimo užvaldytas. Tokiu atveju sijai tikėjo aukštesniąsias jėgas davus žmogui aiškų ženklą, išreiškiantį tų jėgų norą, kad žmogus pasirinktų tam tikrą gyvenimo kryptį arba pakeistų jau turimą.

Žmogui, norinčiam išpirkti savo kaltes, tam tikrą laiką arba visą savo gyvenimą tekdavo neįprastai elgtis, atsižvelgiant į tai, kaip jo regėjimą išaiškindavo patarėjai. Absurdiški veiksmai, kuriuos nelaimingam sapnuotojui skirdavo atlikti, kartais būdavo kvaili ir beprasmiai, kitąsyk – keliantys siaubą. Kartkartėmis jam net būdavo priteisiama ką nors nužudyti. Regėtojo draugai ragindavo jį paklusti, nes apsiginti nuo blogio jėgų buvo svarbiau, nei išsaugoti pavienio asmens gyvybę.

Žmogus, susipažinęs su gudriais *ego* būdais įveikti nerimo ir kaltės jausmus, būtinai įžvelgs ryšį, siejantį *heyoka* darkymąsi

---

[44] C.Wissler. *Societies and Ceremonial Associations in the Oglala Division of the Teton-Dakota. // Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*. Vol. XI, Part I, New York, 1912.

ir vaikų elgesį, kai jie, persigandę arba sąžinės priekaištų kankinami, krečia kvailystes ir kitaip žemina bei skriaudžia patys save. Sijų kultūroje vienas iš būdų išvengti dievų pykčio – tai pažeminti save arba apsikvailinti aplinkinių akyse. Jei kiekvienas žmogus jaučia paskatą leisti aplinkiniams pasijuokti iš savęs ir pačiam juoktis iš kitų, tai dvasios pamiršta ir atleidžia visas kaltes, o kitąsyk gal net ir pritaria jam. Na, o juokdarys, persmelktas visiems gerai pažįstamo paslaptingo liūdesio, ar radijo komikas, užsidirbantis pinigų demonstruodamas savo paties trūkumus, regis, yra profesionalios ir ištobulintos šio gynybos mechanizmo apraiškos, būdingos mūsų kultūrai. O ir pačiose sijų gentyse net ir labiausiai niekinamas *heyoka*, jei paaiškėdavo, kad krėsdamas kvailystes jis sugeba būti ypač sumanus, galėdavo tapti net genties vadu.

Kiti genties nariai, susapnavę mėnulį, bizoną hermafroditą arba dvilypę moterį, suvokdavo, jog jiems nelemta eiti jų lyčiai numatytu gyvenimo keliu. Pavyzdžiui, mergaitė savo regėjime sutinka dvilypę moterį, kuri ją nuveda į vienišą palapinę – tipį.

„Priėjusi prie palapinės durų, mergaitė pažvelgia vidun ir pamato dvi moteris – elnes, sėdinčias prie galinės palapinės sienos. Jos liepia mergaitei pasirinkti, į kurią palapinės pusę ji pasuks. Palei vieną sieną į eilę sudėlioti įrankiai, skirti odai išdirbti, kitoje pusėje – eilė krepšių su puošniais vyrų galvos apdangalais. Jei mergaitė renkasi anksčiau minėtą pusę, moterys elnės sako: „Pasirinkai klaidingai, tačiau tapsi labai turtinga“. Jei pasirenka kitą pusę, jos taria: „Pasirinkai teisingą kryptį, tačiau tušti krepšiai bus visa, ką turėsi“.[45]

Tokia mergaitė turėtų atsisakyti gyvenimo krypties, įprastos sijų moterims, ir atkakliai siekti pasisekimo tarp vyrų. Ją vadintų

---

[45] Ten pat.

witko (pamišėle) ir laikytų palaidūne. Tačiau ir ji turėtų galimybę užsitarnauti garbę ir pripažinimą bei pasiekti heteros padėtį.

Tarkime, berniukas regi:

„...Mėnulis, turintis dvi rankas, vienoje laiko lanką ir strėles, o kitoje rankoje – diržą, kokiu juosiasi besilaukiančios moterys. Mėnulis įsako regėtojui pasirinkti; kai vaikinas ištiesia ranką, norėdamas paimti lanką, mėnulio rankos staiga susikryžiuoja ir nori įbrukti regėtojui diržą. Vaikinas bando prabusti, kol dar nepaėmė diržo, mėgina sučiupti lanką; ir vienu, ir kitu atveju jis išvengs sapno bausmės. Tačiau jeigu jaunuoliui nepavyks atsibusti arba sučiupti lanko ir jis taps diržo savininku, vadinasi, jam lemta būti panašiam į moterį.“[46]

Jei toks berniukas nepasirenka savižudybės, jis turi atsisakyti kario bei medžiotojo veiklos ir tapti *berdache*, vyru-moterimi, vilkinčiu moters drabužiais ir dirbančiu moters darbus. *Berdache* ne visuomet būdavo homoseksualistai, nors yra pasakojama, jog keletas iš jų buvę susituokę su kitu vyru, o pas kai kuriuos prieš mūšį lankydavęsi kariai. Vis dėlto dauguma *berdache* buvo lyg eunuchai – nepavojingi moterims, todėl geri jų draugai ir net mokytojai. Mat savo sugebėjimais virti bei siuvinėti jie dažnai pranokdavo pačias moteris.

Taigi homogeninė kultūra, kaip rodo šis pavyzdys, spręsdama „iškrypėlių“ klausimą suteikia šiems žmonės antrinius – juokdario, prostitutės, menininko – vaidmenis, tačiau galutinai neapsaugo jų nuo aplinkinių pajuokos ir pasibjaurėjimo. Tokia didžiosios daugumos laikysena „iškrypėlių“ atžvilgiu turi išlikti, kad daugelis patys savyje slopintų tai, ką įkūnija „iškrypėlis“.

---

[46] T.S. Lincoln. *The Dream in Primitive Cultures.* London: Cresset Press, 1935.

Kita vertus, aplinkinių pasibaisėjimas skirtas galingoms dvasioms, nelauktai įsibrovusioms į „iškrypėlio“ sapnus. Jis nėra nukreiptas į patį žmogų, patyrusį tokį likimo smūgį. Štai taip primityvios kultūros susigyvena su pasąmonės jėgomis. Jei tik „iškrypėliui“ pavyksta įtikinti aplinkinius, kad jis matęs regėjimą, tai gentainiai jo nukrypimą mano esant pagrįstą veikiau antgamtinių jėgų bausme, o ne paties žmogaus norais. Mums, psichologams, derėtų žavėtis, kaip lanksčiai ir meistriškai šios „primityvios“ sistemos ėmėsi spręsti klausimus, dažnai į nieką paverčiančius daug įmantresnių sistemų pastangas.

6. Išvados

Sunkiomis aplinkybėmis sijai prarado gyvenimo tikrovę, prie kurios derinosi vėliausia istorinė bendruomeninio jų vientisumo forma. Iki baltojo žmogaus atėjimo sijai buvo kariaujantys klajokliai ir bizonų medžiotojai. Baltųjų įsibrovėlių žudomi bizonai išnyko. Tuomet sijai tapo besiginančiais kariais ir buvo nugalėti. Nebegalėdami vytis ir apsupti bizonų, jie gana noriai išmoko ganyti galvijus. Deja, galvijus iš jų atėmė. Galiausiai jie turėję galimybę gyventi sėslų žemdirbio gyvenimą, tačiau brangiai už tai sumokėję – tapę liguistais žmonėmis, dirbančiais skurdžią žemę.

Taigi sijai ilgainiui neteko kolektyvinės tapatybės kūrimosi pagrindų, kartu ir kolektyvinio vientisumo šaltinio, iš kurio kyla žmogaus kaip visuomeniškos būtybės reikšmingumas.

Pabūgę bado, kone visas bendruomeninio savo gyvenimo sritis sijai perdavė juos maitinančiam užkariautojui. Parama indėnams anaiptol nebuvo valstybės įsipareigojimas, sutartimi numatytas vien tam tikram pereinamajam laikotarpiui. Tos paramos reikėjo nuolat ir kuo toliau, tuo labiau, – pašalpos forma. Be to, valstybei nepavyko suderinti senojo bei naujojo

indėnų pasaulėvaizdžio ir suteikti šiems žmonėms tvirtą, ir forma, ir turiniu naują sąžinės pamatą. Mūsų įsitikinimu, vaikų ugdymas yra opi, kultūrinės sistemos vienovę palaikanti priemonė, kol atsiranda naujas, neabejotinai tinkamas ir neišvengiamas šios priemonės pakaitalas.

Tikrasis indėnų švietimo problemos pagrindas – tai kebli kultūrinė sandūra tarp tarnautojų, atstovaujančių vidurinio visuomenės sluoksnio – taigi laisvosios rinkos – vertybėms, ir išlikusių genties narių, kurie, netekę valstybės (savojo globėjo) paramos, laisvosios rinkos sąlygomis išsyk atsiduria tarp nuskriaustųjų.

Tikra yra tai, jog likusieji genties nariai tebetaiko senąsias vaikų ugdymo taisykles, o tai yra veiksnys, kliudantis tarp jų prigyti baltųjų sąžinei. Ugdydami vaikus sijai laikosi nuostatos, kad, kol vaikas yra mažas, jam reikia leisti būti individualistui. Sijų tėvai visiškai nerodo priešiškumo kūnui pačiam savaime ir nesmerkia, ypač berniukų atveju, jų savivalės. Kol rutuliojasi vaiko savasties ir jo kūno, vaiko savasties ir jo artimųjų sąveikos sistema, pagrindžianti infantilųjį *ego*, tėvai visiškai nesmerkia infantiliųjų vaiko įpročių. Tik sustiprėjęs kūnu bei pasitikintis savimi genties narys yra kviečiamas paklusti negailestingo viešo sugėdijimo tradicijai, nukreiptai veikiau į apčiuopiamą socialinį žmogaus elgesį, o ne į pačią kūno veiklą ar žmogaus fantazijas. Jis įtraukiamas į lanksčią papročių sistemą, kuri griežtai įteisintais būdais patenkina socialinius jo poreikius, nesąmoningus, keliančius pavojų jo polinkius nukreipia į išorės priešus, o galimą kaltės jausmo šaltinį leidžia priskirti antgamtinėms jėgoms. Jau įsitikinome, kokia nepalenkiama, net ir susidūrus su rūsčia istorinių pokyčių tikrove, liko taip išugdyta sijų sąžinė.

Valdantieji Vakarų pasaulio sluoksniai (mūsų nagrinėjamu atveju jiems atstovauja valstybinių įstaigų tarnautojai) laikosi nuostatos, kad, nuo pat ankstyvos vaikystės sistemingai valdant

mažylio organizmo funkcijas bei impulsus, užtikrinamas tolesnis jo kaip visuomenės nario veiklos veiksmingumas. Į patirčiai ypač atvirą kūdikį bei mažutį vaiką jie „įskiepija“ nesiliaujantį tiksėti kasdienybės metronomą, kad pirmieji vaiko kūno potyriai bei mažylio santykiai su artimiausia fizine aplinka paklustų tam tikrai tvarkai. Ir tik taip mechaniškai supažindintas su visuomene ir tikrove, vaikas yra skatinamas toliau skleistis kaip stipri individualybė. Jis puoselėja aukštus siekius, tačiau ir toliau nevalingai tęsia tipišką, nieko savito neturinčią profesinę veiklą, kuri, ekonominiam gyvenimui tampant vis sudėtingesniam, dažnai išstumia kitas, bendresnes žmogaus priedermes. Tokiomis aplinkybėmis pasiekta darbo specializacija padėjo Vakarų pasauliui tobulai valdyti įrengimus, tačiau sukėlė ir giliai glūdintį, beribį žmonių nepasitenkinimą bei individo negebėjimą suvokti savo santykį su aplinka ir pačiu savimi.

Vienos vaikų ugdymo sistemos pranašumai kitos sistemos atstovams paprastai atrodo visai nereikšmingi, užtat trūkumai – labai akivaizdūs. Sijų palikuonis, gyvendamas niekieno netrukdomas, negali suvokti, kaip kažkas kita, o ne tikslas *atkurti* senąją tikrovę, gali būti verta jo pastangų, nes tiek šio žmogaus rasės, tiek asmeninė istorija jam primena gyvenimą apsčiai visko turint. O baltojo žmogaus sąžinė ragina nuolat *persitvarkyti* siekiant profesinės sėkmės, savo ruožtu keliančios žmogui dar didesnius reikalavimus. Taip persitvarkančiam žmogui būtina vis stipriau interiorizuota[47] sąžinė, pati savaime, nesąmoningai ir nestebint kritiškai nusiteikusiems aplinkiniams, kovojanti su pagundomis. O indėno sąžinė, veikianti sistemoje, kur

[47] Interiorizacija (lot. *interior* – vidinis) – perėjimas nuo išorinių prie vidinių, arba protinių, veiksmų; pavyzdžiui, iš aplinkos gaunami įsakymai, nurodymai virsta vidinėmis žmogaus normomis. – *Vert. past.*

griežtai nustatyta, kada žmogų pagerbti, o kada – sugėdinti, ir visų pirma siekianti išvengti keblių situacijų, yra prastas žmogaus vedlys, kai susiklosto prieštaringos aplinkybės ir norint surasti išeitį būtina įsiklausyti į „vidaus balsą".

Sijų vaikų ugdymą pagrindžianti sistema yra primityvi – tai yra skirta tam, kad etnocentriška, santykinai maža žmonių grupė, įsitikinusi, jog ji yra vienintelė svarbi žmonijos dalis, galėtų prisitaikyti prie konkrečios gamtinės aplinkos. Primityvi kultūrinė sistema apsiriboja tuo, kad:

– augantis individas rengiamas vienai pagrindinei – šiuo atveju bizonų medžiotojo – darbinei veiklai;

– tobulinami vienos kurios siauros srities įrankiai, praplečiantys žmogaus galimybes laimėti grobį;

– pasitelkiama magija – vienintelė poveikio gamtai priemonė.

Toks apsiribojimas yra grupės homogeniškumo prielaida. Geografinė, ekonominė ir anatominė sijų tikrovės schemos yra glaudžiai susijusios, o bendras jų „vardiklis" yra *išcentriškumas*, atsiskleidžiantis šiais sijų visuomenės bruožais:

– visuomenės suskirstymas į „gaujas", padedantis lengvai išsiskirstyti ir keliauti iš vienos vietos į kitą;

– išsklaidoma giminės narių tarpusavio trauka;

– klajoklių technologija, sugebėjimas valdyti arklį ir naudotis šaunamuoju ginklu;

– nuosavybė išdalijama;

– agresija nukreipiama į išorę – medžiojamo žvėries ar priešo link.

Sijų vaikų ugdymas sukuria tvirtą šios išcentriškumo sistemos pagrindą: visų pirma jis užtikrina vaikui nuolatinį pasitikėjimo šaltinį – būtent krūtimi maitinančią motiną, o vėliau, vaikui dygstant dantims ir išgyvenant infantilųjį įniršį bei raumenų veiklos agresyvumą, kursto kuo didesnį vaiko žiaurumą

ir visuomeninės kontrolės priemonėmis suteikia jam saugią kryptį, kad galiausiai šis žiaurumas būtų išliejamas priešui ir medžiojamam žvėriui. Esame įsitikinę, jog tokiomis aplinkybėmis susiduriame ne su paprasčiausiu priežastingumu, bet su somatinių, mentalinių ir socialinių schemų vienove, kai kiekvienai schemai pastiprinant likusiąsias sukuriamas veiksmingas, ekonomiškai prasmingas kultūrinės tikrovės modelis. Tik esant tokiai dermei žmogus šiame pasaulyje „jaučiasi kaip namie". Deja, „persodintos" į mūsų, baltųjų, tikrovės sistemą kadaise veiksmingo ir aristokratiško sijų elgesio apraiškos – abejingumas nuosavybei, nenoras varžytis – tiktai stumia šiuos žmones į žemiausius mūsų visuomenės sluoksnius.

7. Tolesnis tyrimas

1942 metais, praėjus penkeriems metams po tiriamosios mudviejų su Mekeeliu išvykos, Gordonas MacGregoras, 1937 metais kartu su mumis dirbęs rezervate, vadovavo intensyviam ir išsamiam 200 vaikų, augusių Pain Ridžo rezervate, tyrimui. Pastarasis buvo įtrauktas į platesnį tiriamąjį indėnų švietimo projektą, pagal kurį buvo renkami duomenys apie vaikystę ir gentinę asmenybę penkiose Amerikos indėnų gentyse. MacGregoro tyrimą finansavo ir savo darbuotojus atsiuntė Čikagos universitetas bei Indėnų tarnyba. Kitaip nei mes, MacGregoras ir jo bendradarbiai turėjo galimybę visus metus stebėti indėnų vaikus ir mokykloje, ir namie. Be to, tokią pat užduotį atliko grupė patyrusių stebėtojų, jau dirbusių ir su kitų genčių indėnais, ir su baltųjų vaikais. Šie stebėtojai gerai mokėjo naudotis įvairiais šiam tyrimui pritaikytais testais. Taigi šio tyrimo duomenis galime pasitelkti, kad nustatytume, ar klinikinės mūsų prielaidos yra pagrįstos, ir supažindintume skaitytoją su naujesniais šios srities atradimais.

Pirmiausia glaustai pateiksiu keletą senojo vaikų ugdymo ypatybių, kurios, remiantis MacGregoro ataskaita[48], vienu ar kitu pavidalu, regis, yra išlikusios iki mūsų dienų – ypač tarp grynakraujų arba mažai svetimo kraujo turinčių rezervato gyventojų.

MacGregoro duomenimis, kūdikiai yra vyniojami į standų ryšulėlį. Laikomus rankose, juos švelniai ir be paliovos supa. Kartais nujunkomi vos devynių mėnesių kūdikiai, tačiau kai kurie mažyliai maitinami krūtimi net trisdešimt šešis mėnesius; daugelis iš jų atpratinami nuo krūties vidutiniškai vienuoliktą–aštuonioliktą savo gyvenimo mėnesį. Nykštį kūdikiai čiulpia retai. Čiulptukai pastebėti trimis atvejais: vienas buvo guminis, kitas – gabalėlis kiaulienos, trečias – parūkyta dešrelė. „Spragsėjimas, grybštelint nagu per priekinius dantis" yra dažnas dakotų įprotis. Spragsėjimas dantimis labiausiai paplitęs tarp moterų ir mergaičių.

Į ankstyvąją vaiko raidą suaugusieji žvelgia džiugiai ir kantriai. Vaikas neskubinamas mokytis vaikščioti ir kalbėti. Kita vertus, negirdėti kūdikių šnekos. Pirmiausia vaikas mokomas senosios indėnų kalbos: daugeliui vaikų, kai jie pradeda lankyti mokyklą, anglų kalba vis dar yra per sunki.

Aplinkinių elgesio pavyzdys – pagrindinis būdas ugdyti tualeto įpročius. Kai šalia nėra baltųjų žmonių, kūdikis vaikštinėja be vystyklų ir apatinių kelnaičių. Vis dėlto tėvai dažnai ragina vaiką mokytis valdyti žarnyno veiklą ir tiksliai nurodo vietas, skirtas šlapintis ir tuštintis.

Mūsų dienomis dakotų vaikai rūpestingai ugdomi būti dosnūs. Tėvai vis dar dovanoja savo vaikams vertingų dovanų, pavyzdžiui, arklių. Penkerių, šešerių ir septynerių metų vaikai

[48] G. MacGregor. *Warriors without Weapons*. University of Chicago Press, 1946.

kitiems ką nors dovanoja dosniai ir su malonumu. „Per vienas laidotuves, kurių dalyviams gausiai dalytos dovanos, mažas berniukas, gedinčios šeimos narys, išleido vienintelę savo dešimties centų monetą, kad nupirktų apelsinų skonio miltelių ir iš jų paruoštu gėrimu iškilmingai pavaišintų apsilankiusius berniukus“. Kartkartėmis daiktai patraukiami nuo vaikų, bet apskritai nuo jų nesaugomi. Toks indėnų vaikų ugdymo bruožas baltuosius „glumina, jiems visiškai nesuprantamas“.

Visų pirma vaikai įspėjami ir sugėdijami. Jiems leidžiama rėkti, lieti įniršį („bus stipresni“). Pliaukštelėjimai delnu per vaiko sėdynę – kiek dažnesnis nei anksčiau, bet iki šiol gana retas reiškinys. Vietoj to vaikas vis smarkiau gėdijamas, ypač jei nepaklūsta pastaboms ir toliau netinkamai elgiasi. O svarbiausi nusižengimai, suaugusių namiškių nuomone, – tai savanaudiškumas ir noras pranokti aplinkinius, kai siekiama naudos ir nuskriaudžiamas kitas. Siekiant išvengti keblių šeimyninio gyvenimo situacijų, lankomos netoliese gyvenančios gentainių šeimos.

Maži berniukai (užuot žaidę su lankais ir strėlėmis ar bizono kaulais) gauna virvakilpes bei laidynes ir skatinami vaikytis gaidžius ar kitus smulkius gyvūnus. Taip ugdomi medžiotojo įgūdžiai. Mergaitės žaidžia su lėlėmis, mėgdžioja įvairius namų ūkio darbus.

Penkerių ar šešerių metų dakotas jau suvokia, jog šeimoje jis yra saugus ir mylimas. Skirtingų lyčių vaikai kartkartėmis skatinami vengti vienas kito, tačiau taisyklių, ribojančių skirtingos lyties asmenų santykius, jau nebesilaikoma. Šią aplinkybę nurodo kone visi stebėtojai ir mano ją esant ryškiausią vaikų ugdymo pokytį. Tik šokdami poromis broliai ir seserys vengia vieni kitų.

Mišresnio kraujo indėnai mokykloje ilgainiui pajunta malonumą varžytis su kitais, o sulaukusiems tokio amžiaus, kai vien šeimos rate jau tampa per ankšta, jiems apskritai gera mokykloje, nes čia jie gali pabūti draugų būry. Deja, daugelis iš jų

dar vengia konkuruoti su kitais, o kai kurie išvis to atsisako. „Kvietimas pamokoje rungtyniauti prieštarauja dakotų vaiko prigimčiai ir jis kritiškai vertina rungtyniauti linkusius savo draugus“. Šis keblumas dažnai skatina vaiką, be to, dar nesugebantį kalbėti angliškai ir prisibijantį baltojo mokytojo, droviai vengti tam tikros veiklos arba bėgti iš mokyklos. Parbėgęs namo vaikas nebaudžiamas: patys jo tėvai, nesmagiai pasijutę ar įpykę, dažnai išeina iš darbo ar pasišalina iš kitų draugijos.

Jaunesni berniukai linkę mušti mergaites; šis reiškinys indėnų mokykloje yra dažnesnis nei baltųjų mokyklose. Vyresni berniukai per žaidimus, kuriuose reikia rungtyniauti, pavyzdžiui, žaisdami krepšinį, kartkartėmis jaučiasi nesmagiai, nes tokiomis aplinkybėmis jiems neišvengiamai tenka išreikšti siekį pranokti kitus. Kita vertus, berniukai vis dažniau lieja pyktį mušdamiesi vieni su kitais – ir mokykloje, ir namie.

Vyresnės mergaitės vis dar elgiasi taip, lyg bijotų berniukų ir vyrų. Keliaudamos jos visuomet stengiasi būti viena šalia kitos, atsisako joti raitos ant arklio ir laikosi kuo toliau nuo berniukų.

Internatinė mokykla yra vieta, kur (palyginti su gimtąja dakotų aplinka) vaikas turi fizinę prabangą ir apsčiai galimybių domėtis įvairiais dalykais, tad mokykloje praleisti metai yra gražiausi vaiko gyvenime. Deja, didžioji dauguma vaikų, vėliau įstojusių į aukštąsias mokyklas, mokslų nebaigia. Anksčiau ar vėliau jie ima praleidinėti paskaitas, o galiausiai visiškai meta mokslus. Šio reiškinio priežastis vis ta pati – nesmagumo jausmas, patiriamas situacijose, kai dėl pakitusių papročių ir dorovės nuostatų nepavyksta suderinti šių priešybių: gėdos ir rungtyniavimo, gryno kraujo ir mišraus kraujo, vyro ir moters. Be to, ilgą laiką trunkantis indėnų vaikų ugdymas, regis, visai nesuteikia šiems žmonėms aiškiau apibrėžtos tapatybės ar patikimesnio pajamų šaltinio.

Išskyrus ekonominio pakilimo metus, suaugę vaikinai ir merginos linkę gyventi rezervate arba į jį sugrįžti. Pirmiausia vaikas auklėjamas namuose, ir tai jiems, matyt, yra saugiausia vieta, tačiau ir mokykloje praleisti metai palieka savo pėdsaką: vyresnieji namiškiai ir jaunas žmogus vis labiau atitolsta vieni nuo kitų. Jaunuoliai, patyrę, jog skurdo galima išvengti, pyksta matydami savo tėvus nerandant darbo arba dykinėjant. Puoselėjantis aukštesnius siekius, dakotų jaunimas jau smerkia vis didėjančią gentainių priklausomybę nuo valstybės. Geriau susipažinę su baltųjų papročiais, jaunuoliai pajunta, jog kritiškomis kalbomis daromas spaudimas juos žlugdo – ypač tuomet, kai tokiomis kalbomis menkinama toji maža dalelė baltųjų papročių, kurią jauniesiems dakotams jau pavyko perimti. O dėl paties indėnų jaunimo, tai įsisavinę mokykloje suteiktas žinias jie yra pasirengę nuosekliai, bendromis priemonėmis padėti savo genčiai atgaivinti bendruomeninį gyvenimą. Pastarasis vis dar nenusistovėjęs, nes genties nariai yra nuolat kviečiami stoti į šalies ginkluotąsias pajėgas, imtis laikino darbo ar dirbti gamyklose. Gyvenimui krypstant tokia linkme, dakotai patiria sunkumų, būdingų kaimo vietovėse skurdžiausiai gyvenantiems baltiesiems bei spalvotiesiems miestų gyventojams. Tik tarnaudami kariuomenėje dakotai vėl ima didžiuotis senuoju savo vaidmeniu, ypač kai vyksta karas.

Indėnai, kurie, lygiuodamiesi į savo mokytojus, įstoja į koledžą ar rengiasi tapti valstybės tarnautojais, darbo paprastai ieško kituose rezervatuose, kad išvengtų dvejopų elgesio normų, kai, viena vertus, aplinkiniai pripažįsta geresnį jų išsilavinimą, kita vertus, tikisi, jog jie tyliai klausys, ką kalba vyresnieji genties nariai. Taigi bendruomenė praranda potencialius savo vedlius. Vis dar galima sutikti dorų ir ištvermingų vyrų bei moterų, tačiau jie yra išimtys. Dakotų vaikai dar neturi naujai susiklosčiusių, patikimų gyvenimo būdo pavyzdžių.

Remdamiesi MacGregoro duomenimis, nusakėme, kurios indėnų vaikų ugdymo ypatybės išliko nepakitusios. Dabar pažvelgsime, kokios permainos vyksta šioje srityje.

Galima manyti, jog ryškiausias dakotų tikrovės pokytis – tai naujas šeimos kaip visumos vaidmuo: užuot buvusi savarankiškumo bei pasitikėjimo savimi pamatas, pastaruoju metu ji tapo prieglauda tiems, kurie jaučiasi esą vieniši ir niekam tikę. Tvirčiausias iki šių dienų išlikęs ryšys, regis, sieja brolius. Šis ryšys yra naudingas, lengvai suderinamas su pakitusia tikrove ir panaudojamas formuojant naujas bendruomeninio gyvenimo kryptis. Silpniausiais saitais susiję vaikas ir jo tėvas, nes pastarasis nesugeba išmokyti savo atžalos ko nors vertinga ir, tiesą sakant, yra tapęs vengtino elgesio pavyzdžiu. Vietoj to berniukai siekia savo bendraamžių pagyrimo. Mergaitės kone visų senųjų elgesio apribojimų nebepaiso, o jei jų ir laikosi, tai jų veiksmai tėra beprasmė paklusnumo išraiška, beveik nieko daugiau. Keista liūdesio, pykčio, gėdos bei nesmagumo maišalynė užpildė šiuose senuose, pagarba grįstuose saituose atsivėrusias spragas. Gauti išsilavinimą bei įsidarbinti – tai nauji ir ryškūs jaunųjų dakotų tikslai. Tik jaunimas jų siekia, atrodo, labai trumpai, nes jiems nepavyksta jų susieti su aiškiais visuomeniniais vaidmenimis ar konkrečiomis veiklos sritimis. Dakotų vaikai nujaučia tai, ką vyresni jų gentainiai žino – būtent, kad (tai mano paties žodžiai) „Vašingtonas“, klimatas ir rinka niekais paverčia bet kokias pastangas numatyti ateitį.

Savo tyrimui MacGregoras pasitelkė išsamius testus ir pokalbius, kad galiausiai apibūdintų „dakoto asmenybę“ – nupieštų sudedamąjį jo paveikslą, kuris, tyrimo vadovo žodžiais, nevaizduoja „nei kurio nors vieno vaiko, nei daugumos vaikų asmenybės: klaidinga būtų manyti, jog visi šio paveikslo bruožai yra būdingi vienam kuriam vaikui, o ką jau kalbėti apie tai, kad visus iškart juos galėtų turėti dauguma vaikų“.

Neginčydamas ir nesvarstydamas tyrimui taikytų metodų, paprasčiausiai pateiksiu kai kuriuos duomenis, atskleidžiančius vidinį šių vaikų gyvenimą.

Pirmiausia atsakysiu į klausimą, tikriausiai kilusį daugeliui skaitytojų: dakotų vaikų intelektas yra šiek tiek aukštesnis nei baltųjų vaikų. Beje, jų sveikatos būklė atitinka kaimo vietovėje skurdžiai gyvenančių baltųjų būklę. Be abejo, nuolatinis alkis yra jų apatijos priežastis, o ir indėnų vangumą, siekių stoką bei rezervato gyvenimą persmelkusį kartėlį beveik visuomet galima paaiškinti tiesiog alkiu. Tačiau MacGregoras ir jo bendradarbiai, atlikę išsamų tyrimą, linkę manyti, jog visa apimanti dakotų apatija yra tiek alkio priežastis, tiek ir jo padarinys. Mat net ir palankiomis aplinkybėmis, kai indėnai turėdavo progą pagerinti savo gyvenimą, būdami viskam abejingi, jie nerodydavo jokios iniciatyvos ir nesistengdavo stropiai dirbti.

Teminės vaizduotės testų rezultatai bei spontaniškai papasakotos dakotų vaikų istorijos atskleidžia jų pasaulėžiūrą. Kalbant apie pastarąją svarbu suprasti, jog tokiais testais neklausiama: koks, tavo nuomone, yra pasaulis ir koks tavo požiūris į jo reiškinius. Juk tik nedaugelis suaugusiųjų, o juo labiau vaikų, sugebėtų atsakyti į šį klausimą; tačiau tarp indėnų vaikų tokių visai neatsirastų. Todėl tyrėjai pateikdavo jiems paveikslėlį, istoriją ar lapus su neapibrėžtos formos rašalo dėmėmis ir klausdavo: ką tu *čia* matai? Viena vertus, tokia tyrimo procedūra padeda vaikui pamiršti savąją tikrovę, kita vertus, skatina nesąmoningai atskleisti, kuo jis nusivylęs, ko trokšta, o svarbiausia – išreikšti tikrąjį savo požiūrį į žmogaus gyvenimą.

Dakotų vaikų vaizduojamas pasaulis (remiantis tuo, ką sako jų tyrėjai, atlikę kruopščią kokybinę vaikų kūrinių temų bei atskleistų apercepcijų[49] analizę) yra pavojingas ir priešiškas. Anksti vaikystėje patirti švelnūs šeimos narių santykiai prisimenami su ilgesiu. O šiaip pasaulyje, indėnų nuomone,

maža apibrėžtumo ir prasmės. Jų istorijų veikėjai neturi vardų, pasakojimas neturi aiškaus veiksmo ir konkrečių rezultatų. Atsargumas ir polinkis neigti yra ryškiausios šios tiriamųjų grupės, kaip visumos, teiginių savybės.

Pasakojimais, kurių veikėjai smulkmeniškai ir lėkštai kritikuoja tikrovę, be jokio tikslo kažkam pliaukšteli ar tiesiog iš keršto, visai neapgalvotai ką nors pavagia, dakotų vaikai išreiškia savo kaltę ir pyktį. Kaip ir visiems vaikams, jiems patinka kurti istorijas ir taip pamiršti dabartį, tačiau dakotų vaiko vaizduotė grąžina jį į laikus, kai indėnai dar nebuvo sutikę baltojo žmogaus. Fantazijos apie ankstesnįjį gyvenimą „perteikiamos taip, lyg jos įkūnytų ne šlovingą praeitį, bet malonius potyrius, kurie sugrįš, kad atlygintų indėnams už visas dabarties negandas ir nuogąstavimus". Vaikų istorijų veiksmas dažniausiai prasideda ne paties pasakotojo, bet kieno nors kito valia. Toks veiksmas yra nenuoseklus, nekeliantis pasitikėjimo, priešiškas. Jis tampa muštynių, žaislų bei nuosavybės naikinimo priežastimi ir kelia pasakotojui liūdesį, baimę, pyktį. Pasakotojo veiksmai visuomet siejasi su muštynėmis, nuosavybės gadinimu, taisyklių laužymu, vagystėmis. Vaizduojamiems gyvūnams taip pat būdingas priešiškumas, ir ne tik įprastais atvejais, kai pasakojama apie barškuoles gyvates, laukinius šunis bei įnirtusius jaučius. Priešiškumas priskiriamas ir arkliams, nors joti arkliu mažieji dakotai išmoksta jau ankstyvoje vaikystėje ir tai teikia jiems malonumą. Labai dažnas nerimas dėl kitų žmonių mirties, dėl jų ligos ar išvykimo temos, dažnesnės gal tik scenos, vaizduojančios kitų žmonių ar gyvūnų priešiškumą. Teigiami vaikų temų bruožai – tai visuotinis

---

[49] Apercepcija (lot. *ad* – prie + *perceptio* – suvokimas) – suvokimas, pagrįstas ankstesne žmogaus patirtimi, psichine veikla ir individualiomis savybėmis. – *Vert. past.*

noras eiti į kiną, lankytis mugėse bei rodeo, kur (remiantis tyrėjų paaiškinimu) vaikai gali pabūti dideliame žmonių būryje, su niekuo patys nebendraudami.

Remiantis MacGregoro ir jo bendradarbių išvadomis, jauniausio amžiaus (6–8 metų) grupės vaikai teikia vilčių tapsią darnesnėmis asmenybėmis, nei vėliau iš tiesų tampa. 9–12 metų vaikai, palyginti su kito amžiaus vaikais, regis, yra laisviausi ir labiausiai atsipalaidavę, nors gyvybingumu ir linksmumu jau atsilieka nuo baltųjų vaikų. O artėjant brandai vaikai ima vis labiau trauktis į vidinį savo pasaulį ir vis mažiau domisi aplinka. Jie pamiršta savo viltis, tampa abejingi ir neveiklūs. Vis dėlto berniukai turi stipresnį nei mergaitės polinkį išreikšti save ir puoselėti tam tikrus siekius, nors tokiomis aplinkybėmis elgiasi šiek tiek neapgalvotai. O mergaitės lytinės brandos laikotarpiu tarsi patiria vidinį sąmyšį, o vėliau kažkas lyg ir paralyžiuoja jų veiksmus. Paauglystėje vaikai vagia triskart dažniau nei ankstesniu amžiaus tarpsniu, o baimė susidurti su pikta visuomenės valia, matyt, yra susijusi su vyresniąja karta bei visuomenės institucijomis – ir baltųjų, ir indėnų.

Apžvelgus visas šias tyrėjų pastabas sunku suprasti, kaip MacGregoras ir jo bendradarbiai priėjo svarbiausią savo išvadą, jog „iškreiptą ir nepalankią“ dakotų vaiko asmenybės būklę, jo priešiškumą gyvenimui ir jausmų bei nevaržomos saviraiškos atsižadėjimą lemia „represinės ugdymo priemonės, taikytos ankstyvuoju vaiko gyvenimo tarpsniu“. O dėl manęs paties, tai aš, kaip ir anksčiau, laikausi tokios nuomonės, jog ankstyvoji dakotų vaikystė, atsižvelgiant į jų skurdą ir begalinį vangumą, yra santykinai turiningo, spontaniško gyvenimo tarpsnis. Tada vaikas, sulaukęs mokyklinio amžiaus, atsiskiria nuo savo šeimos ir tampa palyginti darnia asmenybe – kupina pasitikėjimo, turinčia truputį autonomijos ir šiek tiek iniciatyvos. 9–12 metų vaikai šią iniciatyvą naiviai ir nelabai sėkmingai bando įkūnyti

savo žaidimais ir darbais, tačiau tik lytinio brendimo laikotarpiu jaunuoliai neišvengiamai suvokia tiesą, kad iniciatyvos dalelė, kurią dar pavyko išsaugoti, jiems nepadės įgyti tapatybės jausmo. Taip vaikai užsisklendžia savyje ir apskritai vengia ko nors imtis.

MacGregoro surinkta medžiaga atskleidžia ir sureikšmina vieną aplinkybę: nuo to laiko, kai iširo pagarba grįsti santykiai, kadaise sieję dakotų šeimos narius, ir kai šie žmonės neteko dar ir tikslų, kurių galėtų siekti savo pačių iniciatyva, infantilusis įniršis, vis dar skatinamas ankstyvojo ugdymo priemonėmis, lieka nepanaudotas ir neįgyja jokios prasmingos krypties. Taip atsiranda apatija ir depresija. Panašiai ir gėdijimas, neturintis jokių atsvarų, nežadantis jokio apčiuopiamo atlygio, tampa vien žiauriu įpročiu, praverčiančiu greičiau jau keršijant kitam žmogui, nei siekiant parodyti jam kelią.

Jaunųjų dakotų nuostatą, jog suaugusiųjų pasaulis yra priešiškas, visai suprantamą turint galvoje socialinę šių vaikų tikrovę, labai sustiprina ir vidinis pačių vaikų įniršis, kurį jie nesąmoningai priskiria aplinkai. Štai kodėl vaikų akimis išorės pasaulis yra ne tik priešiškas, bet ir pragaištingas; šiame pasaulyje visuomet gresia pavojus, jog mylimi žmonės gali išvykti arba numirti. Kalbėdamas apie tai esu tvirtai įsitikinęs, kad dakotų vaikai šiais laikais į aplinką *projektuoja* tai, ką gyvuojant ankstesnei sistemai jie *nukreipdavo* tam tikra sau ir bendruomenei *prasminga linkme*. Sukrečiantis šio reiškinio pavyzdys yra arklys, kadaise draugiškas gyvūnas, šiuo atveju tapęs projekcijos objektu. Be to, esu linkęs manyti, kad arklys tapo visiškai netinkamas tokiai paskirčiai ir iškreiptu pirminio – priešiškai nusiteikusio plėšrūno – įvaizdžio pakaitalu. Kaip jau minėjome, tomis dienomis, kai dakotai medžiojo bizonus, šie žmonės turėjo gyvūną, su kuriuo jie galėdavo susieti ankstyvojoje vaikystėje skatintus, stiprų emocinį krūvį turinčius medžioklės ir žudynių

vaizdinius, o šiais laikais visos vidinės paskatos atlikti tokius agresyvius veiksmus nebeteko savo tikslo. Taigi žmogus išsigąsta jo paties viduje slypinčios nepanaudotos agresyvumo galios, o tokia baimė atsiskleidžia žmogaus polinkiu išorės pasaulyje matyti iš tiesų nesamus arba vaizduotės išpūstus pavojus. Impulsyvios ir kerštingos vagystės galiausiai tampa vieninteliu būdu naujoje visuomeninėje tikrovėje išreikšti tą patį „čiumpantį ir kandantį" nuožmumą – kadaise gerai valdomą jėgą, slypinčią medžioklės ir karo veiksmuose. Jauniesiems dakotams būdinga giminaičių mirties ar jų išvykimo baimė tikriausiai yra ženklas, jog namai, nors juose viešpatauja skurdas, dakotų jaunimui yra gyvas kadaise darnios kultūros palikimas. Net ir tuomet ši aplinkybė, pagrįsta vien svajomis apie ankstesnio gyvenimo atkūrimą, yra daug tikroviškesnė už pačią tikrovę. Vadinasi, dakotų vaikus luošina ne tiek ugdymo sistema pati savaime bei vaiką luošinančios jos „represinės priemonės", kiek aplinkybė, jog pastaruosius šimtą metų vaikų ugdymo priemonės, kadaise buvusios visuomeninio gyvenimo darnos prielaida, nebeteko kitų visuomenės gyvenimo sričių paspirties ir nebepajėgė perteikti (kaip kitados, dakotams tapus bizonų medžiotojais) naujos ir perspektyvios reikšmingų visuomeninių vaidmenų sistemos.

Džiugina MacGregoro nuomonė, kad dakotai nuosekliai plėtoja gyvulininkystę ir kad atsigauna dirvožemis, atauga vešli žolė. Vis dėlto kuriant tvarkingą gyvulininkystės ūkį dakotams vėl prireikė valstybės paramos, kuri, gyvenimui skubant į priekį, pamirštama arba praranda sutartimi įgytos teisės pirminį atspalvį ir tampa paprasčiausia labdara. Užuot sutelkę savo dėmesį ir jėgas tam, kad nuosekliai gaivintų bendruomeninį savo gyvenimą, indėnai vis dar priima pasiūlymus įsidarbinti gamyklose, nors tokie pasiūlymai vangiems indėnams dažnai žada tik mažiausiai pageidautiną (amerikietiškos sėkmės sis-

temoje) tapatybę. Kita vertus, gamyklose jiems bent jau gerai moka, ir moka už atliktą darbą, o ne už pralaimėtas praėjusio šimtmečio kovas. Kad ir kaip gerbčiau ir suprasčiau ypatingą indėno padėtį bei prigimtį, kad ir kaip linkėčiau jam sėkmės kuriant savo gyvenimą, baigdamas šias pastabas neišvengiamai turiu pasakyti, kad žvelgiant į tolesnę ateitį vienintelė indėno gerovės prielaida – visoje šalyje gerėjanti kaimo vietovėse skurdžiai gyvenančių žmonių bei nebaltųjų šalies gyventojų kultūrinė ir politinė padėtis. Vaikų ugdymo sistemos kinta ir darosi pažangesnės tik visuomenėse, kur palaikoma bendra tendencija telktis į stambesnius kultūrinius vienetus.

Lašišų upės žvejai

1. Jurokų genties pasaulis

Kad turėtume su kuo palyginti ir galėtume papildyti jau turimas savo žinias apie indėnų vaikų ugdymą, pamirškime „beginklių karių" liūdesį ir susipažinkime su indėnais, žvejojančiais ir renkančiais giles Ramiojo vandenyno pakrantėje: jurokų gentimi[50].

Turint galvoje pamatinę būties konfigūraciją, sijų ir jurokų gentys, regis, buvo dvi priešingybės. Sijai klajojo po lygumas ir puoselėjo erdvinę išcentrinio judėjimo sampratą. Jų akiratis aprėpė klajojančias bizonų bandas ir keliaujančius priešo būrius. O jurokų genties indėnai gyveno siaurame, kalnuotame, tankiu mišku apaugusiame upės slėnyje ir palei žiotis, kur ši upė įteka į Ramųjį vandenyną. Be to, jie gyveno aiškiai apibrėžtoje, savo pačių valia apribotoje erdvėje[51]. Jie manė, jog maždaug 150 kilometrų skersmens apskritimas, kurį pusiau dalija Klamato upės vaga, ir yra visas pasaulis. Kito pasaulio jie nepripažino, o kiekvienas genties narys, ryžtingiau mėginda-vęs nuklysti į tolimesnes vietoves, tapdavo atstumtuoju ir būdavo laikomas „pamišėliu" ar „neaiškios kilmės". Jie melsdavosi savo toliams, nes ten, jų nuomone, buvo antgamtinės „buveinės", iš kurių dosniosios dvasios siunčia visa, kas būtina jų gyvenimui: tai aukštupio ežeras (kurio iš tikrųjų nėra) ir iš jo

[50] A.L. Kroeber. *„The Yurok"*. // *Handbook of the Indians of California. Bureau of American Ethnology*, Bulletin 78, 1925.

[51] T.T. Waterman. *Yurok Geography*. University of California Press, 1920.

ištekanti Klamato upė; žemės kitapus vandenyno, kur gyvena lašišos; virš genties žemių esantis dangus, siunčiantis elnius; toliau esančios vandenyno pakrantės vietos, iš kur jurokus pasiekia pinigus atstojančios kriauklelės. Jurokų genties indėnų erdvė neturėjo išcentrinių krypčių: rytų ir vakarų, pietų ir šiaurės. Jų gyvenimas vyko šiomis kryptimis: „prieš srovę", „pasroviui", „tolyn nuo upės", palei elipsės formos pasaulio ribą (už kurios gyvena kitos gentys) – „aplink" ir „atgal" į pasaulio vidurį. Taigi vargu ar būtų galima sukurti dar įcentriškesnį pasaulį.

Tokioje riboto skersmens gyvenimo tikrovėje žmonės buvo ypač glaudžiai susiję su tam tikra vietove. Vienas jurokų genties senolis paprašė mane nuvežti į jo protėvių gimtinę. Mums atvykus jis išdidžiai parodė vos pastebimą įdubą žemėje ir tarė: „Štai iš kur aš kilęs". Tokios įdubos visiems laikams išlaiko šeimos vardą. Tiesą sakant, jurokų vietovės turi vardus tik todėl, kad genties istorijoje ir mitologijoje joms buvo suteikti tam tikri jas sureikšminantys pavadinimai. Mat šiuose mituose neminimos kalnų viršūnės ar didžiuliai, baltuosius keliautojus žavintys raudonmedžio miškai. Vietoj to jurokų genties indėnas parodytų tam tikras iš pirmo žvilgsnio visai nereikšmingas uolas ar medžius ir pasakytų, jog jie yra ypač svarbių genties įvykių „pradžia". Visos jurokų mintys, kalbos ir maldos buvo ir tebėra susijusios su nuosavybės įgijimu ir išlaikymu. Jurokai geba nustatyti tikslią kiekvieno asmens, kiekvieno santykio, kiekvieno veiksmo vertę; šie dalykai jiems tampa pasididžiavimo šaltiniu arba nuolatinių smulkmeniškų ginčų tema. Jurokai turėjo pinigus kur kas anksčiau, nei pirmąsyk susidūrė su baltuoju žmogumi. Jų pinigai buvo skirtingų dydžių kriauklelės, nešiojamos pailgose piniginėse. Šias kriaukleles jurokai įsigydavo mainais iš toliau žemyne gyvenančių genčių. Žinoma, patys jurokai niekuomet „nenuklysdavo" ligi tų šiaurinėje

vandenyno pakrantėje esančių vietų, kur tokių kriauklelių būtų galėję rasti nesuskaičiuojamą daugybę.

Šis mažas, tiksliai apibrėžtas Klamato upės vagos ir į dvi dalis padalytas jurokų pasaulis yra tarytum „pražiojęs burną“ ir atsigręžęs į vandenyną, iš kurio pavasarį paslaptingai atkeliauja gausybė didžiulių lašišų, įplaukiančių į Klamato žiotis, kopiančių aukštyn srauniais upės slenksčiais bei pranykstančių aukštupyje, kur jos neršia ir žūva. Po kelių mėnesių mažutėliai jų jaunikliai nusileidžia upe žemyn ir pradingsta vandenyno platybėse, kad po dvejų metų, jau tapę subrendusiomis lašišomis, galėtų sugrįžti į gimtąsias vietas ir užbaigti savo gyvenimo ratą.

Kitaip nei sijai, jurokai kalba ne apie narsų, bet apie „švarų“ gyvenimą. Tyrumas – tai nuolatinis susilaikymas nuo įvairių netyrų santykių, vengimas susiteršti bei nepaliaujami apsivalymai saugantis nuo galimos nešvaros. Lytiškai suartėjęs arba tiesiog pernakvojęs su moterimi po vienu stogu, žvejas turi išlaikyti „prakaito namų egzaminą“. Jis įeina į „prakaito namus“ pro įprasto dydžio duris – ovalo formos skylę, pro kurią galėtų įeiti net ir stambus žmogus. O išėjimas – tik visai mažutė anga, pro kurią gali praslysti tik saikingai valgantis vyras, įkaitęs nuo šventosios ugnies ir apsipylęs prakaitu. Baigdamas apsivalymą vyras privalo išsimaudyti upėje. Sąžiningas vyras tokį egzaminą laiko kiekvieną rytą.

Šis egzaminas – tai tik vienas pavyzdys, kokiais veiksmais sklinda pasaulėžiūra, kurioje vyrauja mintis, esą įvairūs gamtos ir kūno skysčių kanalai turi būti atskirti vieni nuo kitų. Mat jurokai tiki, kad visa, kas teka vienu gyvenimo kanalu, priešinasi užteršiančiam sąlyčiui su kitų kanalų turiniu. Pavyzdžiui, lašišos ir upė esą nemėgsta, kai valtimi plaukiantis žmogus ką nors valgo. Į upę neturįs patekti ir šlapimas. Elnienai susilietus su vandeniu, elniai iš tolo apeisią spąstus. Lašišos reikalaujan-

čios, kad upe pasroviui ar prieš srovę keliaujančios moterys (turint galvoje galimas mėnesines) laikytųsi tam tikrų taisyklių.

Kartą per metus, lašišų būriams plaukiant į aukštupį, tokie apribojimai atšaukiami. Tuo metu, atlikus sudėtingas apeigas, pastatoma stipri užtvara, kliudanti lašišoms plaukti aukštyn, o jurokams suteikianti galimybę prisigaudyti gausių maisto atsargų žiemai. Užtvaros statyba yra „sudėtingiausia mechaninė jurokų genties (arba kitų Kalifornijos indėnų tuo pačiu tikslu atliekama) veikla bei didžiausias visos bendruomenės uždavinys" (Kroeberis). Pastatę užtvarą ir per dešimt dienų visi kartu prisižvejoję lašišų, abiejuose upės krantuose jurokai linksminasi ir mėgaujasi lytinio elgesio laisve. Visa tai primena Europoje kadaise vykdavusias senąsias pagoniškas pavasario apeigas ir sijų atsisveikinimą su kūniškaisiais malonumais rengiantis Saulės šokiui.

Taigi didingos žuvų sulaikymo iškilmės primena sijų Saulės šokį. Jos prasideda iškilmingomis visuotinėmis apeigomis, dramatiškai „pakartojančiomis" pasaulio sukūrimą: spalvingais vaidinimais pasakojama jurokų genties etoso raida – kaip laisvas, išcentrinio pobūdžio gyvenimas ilgainiui pakluso apibrėžtam įcentriškumui, užtikrinusiam genties gyvenimo tvarką bei nuolatinę antgamtinių globėjų paramą.

Prie ką tik aprašytų apeigų dar sugrįšime tada, kai jau galėsime jas susieti su jurokų kūdikyste. Iki šiol pateikti duomenys turėtų būti pakankamas įrodymas, kad jurokų pasaulis – ir savo dydžiu, ir sandara – labai skyrėsi nuo sijų pasaulio, o sisteminiu požiūriu gal net buvo visiška pastarojo priešybė.

O kokie skirtingi šių dviejų genčių žmonės net ir mūsų dienomis! Šiek tiek anksčiau susidūręs su viskam abejingais kadaise buvusiais prerijų šeimininkais, beveik patyriau palengvėjimą (nors tuo pat metu buvau ir sukrėstas), kai mane, atvykusį į tada beveik nepasiekiamą kaimą, kur gyveno vien

jurokų genties indėnai, sutiko kaip nepageidautinos baltųjų mažumos narį ir liepė apsigyventi su kiaulėmis – „jos yra baltojo žmogaus šunys“.

Klamato upės žemupyje, ant jos krantų, yra keletas kaimų, kur gyvena vien tik jurokai. Didžiausias jurokų kaimas įkurtas ne taip seniai – aukso karštligės dienomis, kai keli labai seni jurokų kaimai susijungė į vieną. Išsidėsčiusį saulėtoje miško proskynoje šį kaimą galima pasiekti tik motorine valtimi, iš Ramiojo vandenyno pusės, arba tankiai apaugusiais, pavojingais miško keliais. Apsigyvenęs ten kelioms savaitėms, kad surinkčiau duomenis apie jurokų vaikystę ir patikrinčiau jau turimus, tučtuojau susidūriau su „besipriešinančiu ir įtariu temperamentu“, kuris, kaip manoma, yra būdingas jurokams kaip žmonių grupei. Laimė, jau anksčiau buvau susipažinęs ir dirbęs su keletu jurokų genties narių, gyvenusių netoli Klamato upės žiočių. O ir Kroeberis buvo mane nuteikęs, kad teks susidurti su jurokų šykštumu, įtarumu bei pykčiu – įprastomis genties būdo ypatybėmis. Todėl aš nesipiktinau taip besielgiančiais jurokais ir, žinoma, pats išlikau drąsus, susidūręs su tokiu jų elgesiu. Taigi įsikūriau vienoje apleistoje stovykloje prie upės ir ėmiau laukti, kol paaiškės, būtent kas lėmė tokią jurokų nuostatą mano atžvilgiu. Paaiškėjo, kad būdamas vandenyno pakrantėje lankiausi ir valgiau pas pikčiausius vienos įtakingos aukštupyje gyvenančios šeimos priešus. Šių šeimų nesantaika truko nuo praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio. Be to, uždarai gyvenanti šio kaimo bendruomenė, regis, negalėjo patikėti mano paaiškinimu, kad atvykau moksliniais tikslais. Jie įtarė mane esant valstybės įgaliotinį, atvykusį tirti visa, kas susiję su turtiniais vaidais, kilusiais svarstant Howardo–Wheelerio aktą. Remiantis senoviniais žemėlapiais (jie tėra tik genties narių mintyse), jurokų teritorija yra sudėtinis bendruomeninės žemės „paveikslėlis-dėlionė“. Ši žemė yra bendra genties nuosavybė, tačiau atskiros

šeimos turi sau priklausančias valdas. Jurokai, priešindamiesi Howardo–Wheelerio aktui (jis draudžia indėnams pardavinėti savo žemes visiems, išskyrus savo gentainius), ginčydavosi, kurio žemės ploto kuris jurokas galėtų reikalauti ir ką kuris galėtų parduoti tuomet, jeigu minėtas aktas bus atšauktas. O viena slaptų mano užduočių, įtarių jurokų manymu, buvusi ši: prisidengus melaginga dingstimi apibrėžti jurokų nuosavybės teises; to anksčiau nepavykę padaryti kitiems valstybės pareigūnams. Be to, mirtina jauno šekerio[52] liga bei šekerių aukštųjų dvasininkų apsilankymas sudrumstė genties religinį gyvenimą. Naktį sklisdavo triukšmingos maldos ir šokiai. Šekerių judėjimui tuo metu priešinosi ne tik vienas valstybės gydytojas (Klamato upės žemupyje jurokai mane matė bendraujant su šiuo žmogumi) ir keletas dar gyvų genties narių, atstovaujančių senajam jurokų medicinos menui, bet ir neseniai atvykęs misionierius. Jis buvo Septintosios dienos adventistas, vienintelis (be manęs) šio kaimo bendruomenėje gyvenantis baltasis žmogus. Maloniai, nors ir neslėpdamas nepalankaus savo požiūrio į mano rankoje rūkstančią cigaretę, su manimi pasisveikinęs, jis tik dar labiau pakenkė mano autoritetui vietinių gyventojų akyse. Prabėgo ne viena laukimo ir vienatvės diena, kol ištaikiau progą pasikalbėti su keletu indėnų apie jiems kilusius įtarimus dėl manęs ir suradau žmonių, kurie man daugiau papasakojo apie tradicinę jurokų vaikystę. Beje, patikėjęs, kad esi draugas, jurokas atsisako jo genčiai priskiriamo įtarumo ir tampa pagarbos vertu informuotoju.

---

[52] Šekeris – kvakeriams giminingos religinės krikščionių sektos narys. Kvakeriai (angl. *quake* – drebėti) – religinė protestantų grupė; gyvena bendruomeninį, kuklų gyvenimą, laikosi celibato, tikėjimo šaltiniu pripažįsta tik vidinį apreiškimą, kurį pajutusi siela dreba (iš čia jų pravardė). Patys save vadina Bičiulių draugija. – *Vert. past.*

Nežabojama ir atvirai įžūli daugelio jurokų laikysena baltojo žmogaus atžvilgiu, manau, aiškintina tuo, kad vidinis nuotolis tarp jurokų ir baltųjų žmonių yra ne toks didelis kaip vidinis atstumas, skiriantis baltuosius žmones ir sijų genties indėnus. Kai baltasis žmogus įžengė į jurokų pasaulį, jiems, perpratusiems įcentrinę savo gyvenimo abėcėlę, daugelio dalykų nereikėjo iš naujo mokytis. Jurokai gyveno tvirtuose karkasiniuose namuose, iki pusės įleistuose į žemę. Dabartiniai karkasiniai jurokų namai stovi greta žemėje esančių įdubų, kur jų protėviai kadaise buvo įsirengę požemines savo buveines. Kitaip nei sijai, kurie išnykus bizonams iškart prarado ekonominio ir dvasinio savo gyvenimo kryptį, jurokai iki šiol suranda ir gaudo, valgo bei kalbina lašišas. Jurokų genties vyro, plukdančio sielius, ar daržoves auginančios moters užsiėmimas ne taip smarkiai skiriasi nuo ankstesnės šios genties narių veiklos – iš rąstų išskobtų luotų gamybos (kadaise jurokai juos eksportavo), gilių rinkimo bei tabako sodinimo. O svarbiausia yra tai, kad visą savo gyvenimą jurokų genties indėnas rūpinasi nuosavybe. Jis moka kalbėti apie piniginius reikalus, apsieiti su doleriais bei centais ir atlieka tai ramiai, tarsi į kraują įaugusį ritualą. Atsidūrusiam pinigus garbinančiame baltųjų pasaulyje jurokui nereikia atsisakyti šio „primityvaus" savo polinkio. Taigi jurokų nusiskundimai Jungtinėmis Amerikos Valstijomis įgyja visai kitokį pavidalą nei pasyvus prerijų gyventojų pasipriešinimas – nebylus, vos rusenantis.

Liepos ketvirtąją, kada kaip atlyginimas už „metų raudotojų" uolumą ištisą naktį vyko apeiginiai šokiai, turėjau galimybę stebėti daugybę vaikų, susibūrusių pažiūrėti šokio, savo kulminaciją turėjusio pasiekti tik auštant. Jie buvo judrūs ir kartu grakštūs, švelnaus būdo, visą ilgą naktį gražiai elgėsi.

2. Vaikų psichiatrija jurokų gentyje

Fani, viena seniausių Alfredo Kroeberio informuotojų, pati save vadino „gydytoja", o ir kitų buvo taip vadinama. Kiek man teko matyti ją gydant kūno negalias ar taikant savitas, jurokiškas fizioterapijos priemones, nemanau, jog man būtų pakakę žinių ir patirties kalbėtis su Fani apie šią jos veiklos sritį. Tačiau ji dirbo dar ir vaikų psichoterapeute, o šioje srityje jau buvo galima pasikeisti nuomonėmis. Ji nuoširdžiai juokėsi, kai man papasakojus apie psichoanalizę paaiškėjo, kad svarbiausias šio gydymo būdo nuostatas (tuo netrukus įsitikinsime) ji puikiai gali nusakyti ir savo pačios žodžiais. Ši jau labai garbaus amžiaus moteris spinduliavo draugiškumą ir šilumą. Retkarčiais Fani apimdavo liūdesys, tada jos žvilgsnį bei šypseną pridengdavo tarsi iš akmens iškaltas raukšlelių raštas. Tai būdavo didingas liūdesys, pozityvus pasitraukimas į save, visai nepanašus į bedvasį liūdesį, kokį kartkartėmis regi kitų indėnių veiduose.

Beje, mums atvykus į jurokų gentį Fani patyrė didžiulį sielvartą. Prieš keletą dienų, žingsniuodama į savo daržą ir greitomis apžvelgusi kraštovaizdį, šimtu pėdų žemiau, kur Klamato upė įteka į Ramųjį vandenyną, ji pamatė, kaip mažutis banginis įplaukė į upę, valandėlę paplaukiojo ir vėl pranyko. Šis reginys ją labai sukrėtė. Argi pasaulio Kūrėjas nebuvo įsakęs, jog tik lašišos, eršketai ir panašios žuvys gali peržengti gėlo vandens ribą? Tai, kad ši riba buvo pažeista, gali reikšti tik viena: pasaulio rutulys pamažėle netenka horizontalios savo padėties, o sūrus vanduo teka į upę ir artinasi potvynis, panašus į tą, kuris kitados pražudė visą žmoniją. Vis dėlto apie šį įvykį Fani papasakojo tik keliems artimiausiems žmonėms ir pasakė, jog pranašystė gali ir neišsipildyti, jei per daug apie ją nebus kalbama.

Su šia indėnų senole buvo paprasta bendrauti, nes paprastai ji būdavo linksma ir gana atvira, išskyrus atvejus, kai, svarstydami vieną ar kitą klausimą, priartėdavome prie uždraustų temų. Per pirmąjį mūsų pokalbį Kroeberis sėdėjo mums už nugarų, klausėsi ir kartkartėmis įsiterpdavo. Antrąją dieną, netikėtai pamatęs, kad jau kurį laiką Kroeberio nėra šalia, paklausiau Fani, kur jis išėjęs. Senutė nuoširdžiai nusijuokė ir tarė: „Jis leido klausinėti vienam. Tu dabar padėties šeimininkas".

Kuo jurokų kultūroje aiškinamos vaikų neurozės (prislėgta nuotaika, apetito stoka, kraupūs sapnai, blogas elgesys ir kt.)? Jei sutemus vaikas pamato kokį „išminčių" – vieną iš mažų būtybių, apsigyvenusių žemėje seniau nei žmonės, jis suserga neuroze ir, jei niekas jo negydo, galiausiai miršta.

Apibūdindami „išminčius" jurokai sako, kad šios būtybės esančios ne aukštesnės už mažą vaiką. Jos visuomet bendraujančios „dvasiškai", nes nepažįstančios lytinio gyvenimo. Sulaukę šešių mėnesių jie tampą suaugę ir gyveną amžinai. Esą jie dauginasi oraliniu būdu – palikuonių susilaukia moteriai suvalgius vyro utėlių. Pro kurią kūno angą užgimsta „išminčių" vaikutis, jurokai nežino, tačiau yra tikri, kad „išmintingoji" moteris neturi „moters vidurių" – tai yra makšties bei gimdos. Vėliau pamatysime, kad jurokai tiki, jog būtent šie moters organai į pasaulį atnešę nuodėmę ir visuomenės gyvenimo netvarką.

Nesunku pastebėti, jog „išminčiai" panašūs į kūdikius. Jie yra maži, paslaptingi, oralūs, jie nepažįsta genitališkumo, kaltės ir mirties. „Išminčius" mato tik vaikai ir tik vaikams jie pavojingi. Juk vaikai tebėra įsitvirtinę ankstyvosiose savo raidos pakopose, todėl linkę į jas regresuoti: kai sutemsta ir vaikai apsnūsta dienos šviesai nebeskatinant jų budrumo, jie gali neatsispirti „išminčių" vaikiškumui bei vidinių nuojautų kupinam, tačiau padrikam jų gyvenimo būdui. Mat „išminčiai" neturį jokios visuomeninio gyvenimo tvarkos. Jie esą kūrybingi, tačiau

nesusidurianty s su jokiomis genitališkumo apraiškomis ir savo ruožtu nesuprantantys, ką reiškia būti „švariam“. Taigi visai gali būti, kad „išminčiai“ – tai ikigenitalinė vaiko būsena, suprojektuota į filogenezę bei žmonijos priešistorę.

Jei vaiko elgesiui būdingi tam tikri sutrikimai, jei jį kamuoja skausmai, galbūt reiškiantys, jog vaikas pamatė „išminčius“, jo močiutė išeina į daržą, prie upelio ar į kurią kitą vietą, kur, jos žiniomis, vaikas žaidė sutemus, ir garsiai rauda bei įkalbinėja dvasias: „Tai mūsų vaikas; neskriauskite jo“. Jei tai nepadeda, kaimynystėje gyvenanti močiutė kviečiama prie vaiko „padainuoti savo dainą“. Kiekviena močiutė turi savą dainą. Amerikos indėnų kultūrose, regis, puikiai suvokiama ambivalencijos reikšmė, todėl jie laikosi nuostatos, jog kai kurių krizių atveju artimiausių žmogaus giminaičių pastangos jį pamokyti ar gydyti yra visiškai nenaudingos. Galiausiai, jei nepagelbėja ir kaimynės močiutės daina, šeima kreipiasi į Fani ir sudera, už kokią kainą ji galėtų išgydyti vaiką.

Fani sakosi paprastai jaučianti, jog netrukus ateis ligonis: „Kartais negaliu užmigti; kas nors ateis pas mane, prašys išgydyti. Negeriu vandens ir laukiu, kol kas nors ateis. „Fani, atėjau tavo pagalbos, sumokėsiu tau dešimt dolerių“. Aš sakau: „Sutinku už penkiolika dolerių“. – „Gerai“.

Vaiką atneša visa šeima. Jis padedamas ant grindų Fani svetainėje. Ji rūko pypkę, kad „įgytų jėgos“. Tuomet, jei reikia, vaiko motina ir tėvas jį prilaiko, kol Fani iščiulpia pirmąjį vaiko „skausmą“ per vaiko bambą. „Skausmus“, somatines ligos „priežastis“ (nors jas savo ruožtu gali būti sukėlę pikti troškimai), Fani regi gleivėtų, kraujingų išskyrų pavidalu. Kad pasiruoštų šiai savo užduočiai, tam tikrą laiko tarpą Fani turi negerti vandens. Vieno informuotojo žodžiais, „kai ji čiulpia, jautiesi taip, lyg jos smakras skverbtųsi iki paties tavo stuburo ir kruopščiai jį tyrinėtų, tačiau visai nejauti skausmo“. Beje,

kiekvienas „skausmas" turi savo „draugę", gleivių gija nurodo Fani, kurioje vietoje yra „draugė", o tada moteris iščiulpia ir ją.

Taigi matome, jog jurokai įsivaizduoja ligą esant dvilytę. Viena ligos lytis yra netoli kūno centro, lengviausiai pasiduodančio burtams, o kita lytis – nuklydusi į pažeistą organą, lyg po moters kūną plūduriuojanti gimda isterijos reiškinį aiškinančioje senovės graikų teorijoje arba perkelta psichinė organo energija (kateksis[53]) psichoanalizėje.

„Prarijusi" du ar tris „skausmus", Fani nueina į kampą ir atsisėda veidu į sieną. Keturis savo pirštus, išskyrus nykštį, ji kiša į gerklę ir išvemia gleives į krepšelį. Po to, pajutusi, jog vaiko „skausmai", kuriuos ji nurijo, kyla aukštyn, Fani, savo rankas „sudėjusi lyg dvi kriaukles", pakelia jas prie burnos ir triukšmingai išspjauna vaiko „skausmą" į savo rankas. Tuomet šoka, kad „skausmai" pranyktų. Visus šiuos veiksmus Fani kartoja, kol pajunta, jog visi vaiko „skausmai" jau yra numalšinti.

Tuomet ateina eilė jurokiškai išaiškinti vaiko ligą. Fani vėl rūko, šoka ir pereina į transo būseną. Ji regi gaisrą, debesį, miglą. Vėl atsisėda, dar kartą prikemša pypkę, įtraukia dūmą; tuomet ją aplanko reikšmingesnis regėjimas, paskatinantis Fani pasakyti jos namuose susirinkusiai šeimai kažką panašaus į tai: „Matau senutę, sėdinčią Nuplikusiose kalvose ir linkinčią kitai moteriai kažką bloga. Štai kodėl vaikas serga". Vos tik Fani ištaria šiuos žodžius, vaiko močiutė atsistoja ir prisipažįsta, jog ji vieną dieną sėdėjusi Nuplikusiose kalvose ir bandžiusi apkerėti kitą moterį. Kitąsyk Fani sako: „Matau vyrą ir moterį

---

[53] Kateksis (gr. *káthexis* – laikymas, angl. *catexis*) – naujadaras, pasirinktas verčiant Freudo veikalus į anglų kalbą ir ieškant sąvokos „Besetzung" (pažodžiui – įdėjimas, investavimas, panaudojimas) atitikmens. Ši Freudo sąvoka įprasmina *energijos kiekį*, tenkantį *psichiniam* tam tikro *objekto vaizdiniui* ar kuriai nors psichinei struktūrai (Charles Rycroft. A Critical Dictionary of Psychoanalysis. Penguin books, 1972). – *Vert. past.*

„užsiėmusius reikalais“ (lytiškai santykiaujančius), nors vyras buvo meldęs geros kloties ir neturėjo liesti moters“. Po šių žodžių pakyla vaiko tėvas ar dėdė bei išpažįsta savo kaltę. Kartkartėmis raganavimu ar iškrypimu Fani tenka apkaltinti jau mirusį žmogų. Tokiu atveju apie mirusiojo piktadarybes graudžiai papasakoja jo sūnus ar duktė.

Fani, regis, turi tam tikrą nuodėmių „rodyklę“ (ją galima palyginti su „tipiškais gyvenimo įvykiais“, kuriuos analizuoja mūsų psichoterapinės sistemos) ir ja remdamasi tam tikrą nuodėmę susieja su viena ar kita negalia, o visus jos veiksmus lydi apeigos. Taip ji paskatina žmones pripažinti ir išpažinti tam tikras vidines paskatas bei polinkius, kuriuos, atsižvelgiant į pamatinius genties kultūros matmenis, galima numatyti ir kuriuos dėl savo vidinės ramybės kiekvienam genties nariui naudinga išpažinti. Primityvioje bendruomenėje Fani užima labai aukštą padėtį, tad turi pakankamai žinių apie asmeninį gentainių gyvenimą ir žino apie savo pacientų silpnybes dar prieš susitikdama su jais. Be to, dirbdama paslaptingąjį savo darbą ji puikiai sugeba nuspėti, ką byloja paciento veidas. Kaltės jausmą, kylantį dėl slaptos agresijos ar iškrypimų, Fani susieja su vaiko liga. Vadinasi, ji puikiai išmano psichopatologiją, tad visai nenuostabu, kad, jai nurodžius svarbiausias ambivalencijos, trikdančios šeimyninius santykius, priežastis ir paskatinus viešai jas išpažinti, neurozės požymiai dažniausiai išnyksta.

3. Vaikų ugdymas jurokų gentyje

Šiek tiek duomenų apie vaikystę jurokų pasaulyje.

Vaiko gimimas apipintas ne tik genitaliniais (kaip sijų gentyje), bet ir oraliniais draudimais. Gimdydama vaiką moteris turi būti užsičiaupusi. Kol neužgyja vaiko bambutė, tėvas ir motina negali valgyti elnienos ar lašišos. Jurokai tiki, jog šių draudimų nepaisant vaiką gali ištikti traukuliai.

Pirmąsias dešimt dienų naujagimis maitinamas ne motinos pienu, bet riešutų sriuba iš mažytės kriauklelės. Pradėtas maitinti krūtimi, vaikas žindomas gausiai ir dažnai, kaip įprasta indėnų pasaulyje. Vis dėlto, kitaip nei sijų gentyje, jurokų mažyliai nujunkomi nustatytu metu, maždaug šeštąjį gyvenimo mėnesį – tuomet, kai pradeda dygti dantys. Palyginti su kitais Amerikos indėnais, toks maitinimo krūtimi laikotarpis yra itin trumpas. Nujunkymas vadinamas „motinos pamiršimu". Jei prireikia, pirmųjų gyvenimo metų pabaigoje motina kelioms dienoms išeina iš namų ir vaikas priverstinai nujunkomas. Pirmasis kietas kūdikio maistas – elniena, gerokai pasūdyta jūros dumbliais. Sūrūs patiekalai yra jurokų „saldainiai". Pastangos ugdyti vaiko autonomiją anksti atjunkant nuo krūties galbūt susijusios su bendru jurokų polinkiu skatinti mažylį kuo anksčiau (kai tik jis gali pakelti tokį išbandymą) atsiskirti nuo savo motinos ir atsisakyti jos paramos. Vaikas pratinamas būti savarankiškas dar motinos įsčiose. Besilaukianti moteris mažai valgo, dažnai nešioja malkas, stengiasi imtis tokių darbų, kad tektų būti palinkusiai į priekį ir vaisius „nesiremtų į motinos stuburą" – tai yra kad negalėtų atsipalaiduoti ir patogiai įsitaisyti. Moteris trina savo dubenį, ypač temstant, kad vaisius negalėtų užmigti. Taip stengiamasi užkirsti kelią mažų vaikų polinkiui regresuoti į priešistorės būseną, nes, kaip jau minėjome, būtent šiuo regresu jurokai aiškina visų neurozių kilmę. Vaikui gimus ankstyvas nujunkymas – tai ne vienintelis būdas skatinti vaiką atitolti nuo motinos. Jurokiškame lopšyje gulinčio vaiko kojos lieka neužklotos, o nuo dvidešimtos mažylio gyvenimo dienos močiutė imasi masažuoti jo kojas, kad vaikas kuo anksčiau pradėtų šliaužioti. O tėvų norą jam padėti užtikrina viena jurokų gyvenimo taisyklė: lytinį gyvenimą jiems leidžiama vėl pradėti tik tuomet, kai vaikas išmoksta gerai šliaužioti. Kūdikiui neleidžiama užmigti popiet ar anksti vakare, kad sutemos

amžinai neuždengtų jo akių. Taigi pirmoji jau gimusio jurokų mažylio krizė skiriasi nuo pirmųjų sunkumų, tenkančių sijų kūdikiams. Jurokų vaikų krizei būdingos šios savybės: maždaug tada, kai mažyliui ima dygti dantys, jis yra priverstinai nujunkomas ir skatinamas šliaužioti, o mažylio motina anksti atnaujina lytinį gyvenimą ir ima lauktis kito vaiko.

Jau anksčiau parodėme, kaip glaudžiai susijęs oralinis sijų vaikų ugdymas su pageidautinomis prerijų medžioklio savybėmis. Taigi galima tikėtis, kad jurokų gentyje mažylio sutiktuvės vyksta visai pagal kitą sistemą. Iš tiesų jurokų mažylis nujunkomas anksti ir, jei būtina, staigiai – artėjant vaiko gyvenimo tarpsniui, kai ima dygti dantys ir mažylis jaučia stiprų potraukį kandžiotis, arba iškart po jo. O ir iki tol įvairiomis priemonėmis siekiama įveikti jo norą ieškoti pernelyg didelių patogumų – ir motinos įsčiose, ir prigludus prie motinos ar šalia jos. Jurokų mažylis rengiamas tapti žveju: žmogumi, paruošusiu tinklus žuviai, o ši (jei tik žmogus deramai elgsis ir gražiai paprašys) tikrai pas jį atplauks. Jurokų laikysena antgamtinių tiekėjų atžvilgiu – tai visą gyvenimą karštai tariamas „prašau", o šį, regis, sustiprina motinos, nuo kurios buvo taip negailestingai atitrauktas, infantilaus ilgesio likutis. Geram jurokui būdingas gebėjimas ašaroti meldžiantis, kad paveiktų anapus regimojo pasaulio gyvenančias jėgas, kurios siunčia jam maistą. Jurokas tiki, kad graudūs žodžiai, pavyzdžiui, „aš regiu lašišą", kuriuos taria savo paties valia įsitikinęs žmogus, privilios į jo tinklus lašišas. Tačiau žvejys turi dėtis pernelyg karštai to netrokštantis, kad gėrybės jo neaplenktų, be to, jis turi pats save įtikinti, jog iš tiesų nenori nieko nuskriausti. Pasak jurokų, lašiša kalba: „Keliausiu toli toli, kur teka upė. Paliksiu savo žvynus tinkluose ir jie pavirs lašišomis, o aš pati praplauksiu pro šalį ir nežūsiu".

Sutelkti dėmesį ties maisto šaltiniais skatinama ir antruoju oralinio ugdymo tarpsniu, sulaukus amžiaus, kai vaikas jau „turi

proto" – tai yra kai mažylis jau sugeba pakartoti tai, kas jam yra sakoma. Jurokai teigia, jog kitados valgymas jų gentainiams buvo tikros susilaikymo apeigos. Vaikus įspėdavo, kad niekuomet nečiuptų maisto paskubomis, niekada nevalgytų neatsiklausę, valgytų lėtai ir neprašytų antros valgio porcijos. Toks griežtas oralinis puritonizmas vargu ar būdingas kuriai kitai primityviai genčiai. Valgydami jurokai laikėsi griežtos tvarkos, tad ir vaikus mokė šiai tvarkai paklusti, pavyzdžiui, šaukštu iš lėkštės pasemti visai nedaug maisto, lėtai kelti šaukštą prie burnos, kramtant maistą šaukštą nuleisti ir – tai svarbiausia – valgant be paliovos galvoti, jog kada nors taps turtingi. Visi privalėjo valgyti tylėdami, kad mintimis nenutoltų nuo pinigų ir lašišų. Toks apeiginis elgesys, matyt, buvo priemonė kone kliedesių pavidalu prikelti tą ilgesio persmelktą troškimą įimti į save, kuris, galima manyti, buvo kurstytas anksti nujunkant vaiką nuo krūties ir atitraukiant jį nuo motinos tuo raidos tarpsniu, kai mažylis jaučia stiprų potraukį kandžiotis. Visos „geidulingos mintys" buvo panaudojamos ekonominiams tikslams. Jurokas sugebėdavo sau įteigti, jog medžiuose mato kabant pinigus, o upėje, ne žūklės sezono metu, – plaukiant lašišas. Jis tikėjo, kad tokie savo paties valia sužadinti kliedesiai paskatins tiekėjus imtis jam palankių veiksmų. Vėliau ir su genitališkumu susijusių svajų energija palenkiama tiems patiems ekonominiams siekiams. „Prakaito namuose" jaunuolis išmoksta iškart dviejų dalykų – mąstyti apie pinigus ir *ne*galvoti apie moteris.

Vaikams pasakojamos legendos įdomiai atskleidžia, kokie atstumiantys yra susilaikymo stokos padariniai. Pasirenkamas kuris nors ryškus gyvūno išorės bruožas ir jo pagrindu įrodoma „švaraus elgesio" vertė. Štai keletas pavyzdžių.

Suopis nupliko todėl, kad nekantraudamas įmerkė savo galvą į dubenį su karšta sriuba.

Godus ungurys pralošė visus savo kaulus.

Nuolatos besibarančio mėlynojo kėkšto kepurėlė – tai paukštytės klitoris, kurį jinai, apimta pavydo ir baisiai įpykusi ant savo vyro, kitados išsirovė ir užsidėjo ant viršugalvio.

Meškinas nuolat jautėsi alkanas. Jis buvo vedęs mėlynąją paukštytę. Vieną dieną jie susikūrė laužą ir meškinas išsiuntė ją parnešti maisto. Ji parnešė tik vieną gilę. „Ir tai viskas?" – paklausė meškinas. Paukštytė supyko ir metė gilę į ugnį. Ji sprogo ir išsibarstė aplinkui, visa žemė buvo pilna gilių. Meškinas surijo visas giles ir smarkiai sunegalavo. Paukšteliai bandė jam pačiulbėti, tačiau tai nepadėjo. Niekas negalėjo meškinui padėti. Galiausiai paukščiukas kolibris tarė: „Gulkis ir išsižiok". Tuomet jis įskrido į meškino burną ir greitai pralėkė išilgai visą jo kūną. Meškinui iškart palengvėjo. Štai kodėl meškinas turi tokią didelę išeinamąją angą ir neįstengia sulaikyti savo išmatų.

Pastarasis pasakojimas atvedė mus į analinę pakopą. Augindami vaiką jurokai, kaip atrodo, neskiria ypatingo dėmesio nei išmatoms, nei pačiai analinei sričiai, tačiau jie pratina vaiką apskritai vengti visokios nešvaros, kylančios susilietus priešiškiems skysčiams ar kitoms medžiagoms. Kūdikis labai anksti suvokia, jog jam negalima šlapintis į upę ar mažesnius upokšnius, nes upe keliaujančioms lašišoms nepatiktų plaukioti žmogaus kūno skysčiuose. Taigi ugdant vaikus nėra akcentuojama, jog šlapimas pats savaime yra „nešvarus". Veikiau pabrėžiama mintis, kad skirtingomis kanalų sistemomis tekantys skysčiai yra prieštaringi ir vieni kitiems žalingi. Žmogui, visą gyvenimą sistemingai vengiančiam įvairių dalykų, būtini saugikliai – tam tikri asmenybės bei tapatybės bruožai. Ir iš tiesų, stebėdami viešą jurokų elgesį, galime įžvelgti visas savybes, kurios, kaip teigia psichoanalitikai (pradedant Freudu ir Abrahamu), dažniausiai būdingos į „analines fiksacijas" linkusiems pacientams: kompulsyvūs ritualiniai veiksmai, smulkmeniškas priekabumas,

įtarus šykštumas, polinkis kaupti nuosavybę, negebėjimas jos atsisakyti ir kt. Mūsų visuomenės nariams būdingas kompulsyvumas paprastai išreiškia lygiai tokį pat visa apimantį siekį vengti nešvaros, dėl liguistai įsibaiminusių motinų susitelkusį analinėje srityje. Tik mūsų visuomenėje šį žmogaus siekį dar sustiprina jurokų tikrovei visai nebūdingi perdėti reikalavimai tiksliai laikytis nustatytos tvarkos.

Svarbiausios genitalinės jurokų nuostatos taip pat suformuojamos ankstyvuoju ugdymo laikotarpiu, kai mažylis pratinamas visus instinktyvius savo potraukius panaudoti ekonominiais sumetimais. Mergaitė žino, kad būdama skaisti arba, kitaip tariant, turėdama nesuteptą vardą, ji gaus vyrą, galintį gerai už ją sumokėti, kad tolesnė jos pačios, jos vaikų ir vaikaičių padėtis bendruomenėje priklausys nuo pinigų sumos, kurią būsimasis vyras, prašydamas jos į žmonas, pasiūlys jos tėvui. Berniukas savo ruožtu trokšta sukaupti pakankamai turtų, kad galėtų nusipirkti gerą žmoną ir sumokėti už ją visą kainą. Jei garbinga mergina taptų nuo jo nėščia pirma laiko, kol jis dar neturi galimybės sumokėti už ją visą kainą, jis turėtų imti ją skolon. Visus suaugusiųjų elgesio nukrypimus ir charakterio sutrikimus jurokai grindžia tuo, kad už „nusikaltėlio" motiną, senelę ar prosenelę „nebuvo pakankamai sumokėta". Šis pasakymas, matyt, reiškia tai, jog vyras, apie kurį kalbama, taip troško vesti merginą, kad paėmė savo žmoną skolon, sumokėjęs tik pradinį įnašą, o likusios sumos mokėti dalimis nebeįstengė. Toks vaikino poelgis rodo, kad, vartojant mūsų sąvokas, jo *ego* buvo pernelyg silpnas ir neįstengė suderinti lytinių žmogaus poreikių ir ekonominių vertybių. Tačiau tuo atveju, kai lytinis gyvenimas nekliudo materialinei žmogaus gerovei, į jį žvelgiama atlaidžiai ir su humoru. Kaip jau minėta, lytinis gyvenimas yra neatsiejamas nuo būtinybės švarintis. Vieni jurokai tai laiko savo pareiga, kiti – nepatogumu, tačiau nei lytiniam jų gyvenimui

pačiam savaime, nei požiūriui atskirai į kiekvieną moterį ši būtinybė, regis, neturi jokio poveikio. Jurokai visai nesigėdija nuogo žmogaus kūno. Jei jauna, jau lytiškai subrendusi, tačiau dar neištekėjusi mergina vengia maudytis nuoga kitiems matant, tai tik todėl, kad nepapiktintų aplinkinių, pastebėjusių ją sergant mėnesinėmis. Kitu atveju kiekvienas gali maudytis kaip nori ir visai nesvarbu, kokioje draugijoje.

Kiek anksčiau aptarėme, kad judėjimo erdvėje bei genitalinio veikimo būdus sijų vaikai mokomi sieti su medžiokle. Įprastam sijų seksualumui būdingas falinis sadizmas, prasiveržiantis visų, kurie klajoja aplinkui, kryptimi: medžiojamo žvėries, priešo, moters. O jurokams šiuo atveju labiau būdingas perdėtas baimingumas bei įtarumas: jurokas saugosi, kad nepakliūtų į spąstus. Juk taip nutiko net pačiam Dievui: jurokų pasaulio kūrėjas buvo ypač geidulingas vyrukas, klajojantis po pasaulį ir keliantis visiems pavojų pakrikusiu savo elgesiu. Dievo sūnūs įtikinėjo savo tėvą pasitraukti iš šio pasaulio. Jis pasižadėjo būti geras dievas, tačiau, kartą pakrante nuklydęs į tolybes, kur kojos nekeltų joks protingas ir gerai išauklėtas žmogus, jis rado moterį – rają, gulinčią paplūdimyje, viliojančiai praskleidusią kojas. (Jurokai mano, jog žuvis raja yra panaši į „moters vidurius".) Jurokų dievas negalėjo jai atsispirti, tačiau vos tik jis į ją įėjo, raja įsikibo į jį savo makštimi, apsivijo kojomis ir pagrobė. Šis pasakojimas rodo, kokie yra išcentrinio, klajojančio ir pakrikusio geismo padariniai. Griežtai apibrėžtame jurokų pasaulyje, o jį taip sutvarkė didžiai sąžiningi nedorėlio kūrėjo sūnūs, sveikai protaujantis vyras saugosi, kad „nepakliūtų į spąstus", paspęstus netinkamos moters, netinkamu laiku ar netinkamoje vietoje. Žodis „netinkamas" šiuo atveju įprasmina bet kokias aplinkybes, žlugdančias jo kaip ekonominės būtybės tikslus. O išmokti saugotis reiškia tapti „švariu" asmeniu, turinčiu „proto".

4. Palyginamosios išvados

Remdamiesi minėtais kriterijais, galime padaryti išvadą, kad sijų ir jurokų pasauliai – tai primityvūs pasauliai. Jie yra ypač etnocentriški, visas dėmesys čia skiriamas genties gyvenimo, susijusio su konkrečia gamtine aplinka, savireguliacijai ir reikiamų įrankių bei genties gyvenimo sistemą atitinkančių magiškų priemonių tobulinimui. Mes nustatėme, kad jurokų pasauliui būdingas atsargus, įcentrinis kryptingumas, o sijų gyvenimo kryptingumas – veržlus ir išcentrinis.

Kaip visuomenė jurokai beveik neturėjo hierarchinės sandaros. Visų pirma jie stengėsi būti atidūs vienas kitam ir dėmesingi menkiausiems vertės pokyčiams. Jurokai beveik neturėjo „pilietiškumo" jausmo ir – to iki šiol neminėjau – jokio potraukio kariauti. Jurokas gebėdavo sau įteigti, kad žvelgdamas į lašišas jis iš tiesų paskatina šias žuvis plaukti į jo tinklus. Matyt, lygiai taip pat jurokui atrodė savaime suprantama, jog norint išvengti karo pakanka nematyti galimų priešų ir apie juos negalvoti. Yra žinoma, jog Klamato aukštupyje gyvenę jurokai visai nekreipė dėmesio į priešiškai nusiteikusias gentis, keliaujančias per jų teritoriją užkariauti žemupyje gyvenančių jų gentainių – karas liesdavo tik tuos, kuriems jis kėlė tiesioginę grėsmę, o kitiems gentainiams visiškai nerūpėdavo.

Taigi jie jausdavosi saugūs nuolat vengdami įvairių dalykų: būti įtraukti į kovą, bijodami susiteršti ar būti įpainioti į nešvarų piniginį sandėrį. Kaipgi prasidėdavo pavienio juroko gyvenimas? Ankstyvojoje kūdikystėje jį atitraukdavo nuo motinos krūtinės, o vėliau pratindavo (berniukus) jos vengti, neiti į patalpas, kur ji gyvena, ir apskritai saugotis moterų, galinčių įvilioti į žabangas. Jurokų mituose pats pasaulio kūrėjas, moters suviliotas ir pagrobtas, ištremiamas iš šio pasaulio. Kita vertus, nors atsargią jurokų laikyseną buvo persmelkusi baimė

būti pagautam, kiekvieną savo gyvenimo akimirką jie siekdavo išpešti naudos iš kito žmogaus.

Per jurokų pasaulį tekančią Klamato upę galima palyginti su maitinimo kanalu, o jos žiotis – su burna ir gerkle, nuolat pražiotomis ir atgręžtomis į tolius, iš kur atkeliauja lašišos. Taigi visiškai akivaizdu, kad jų pasaulėvaizdyje vyrauja oralinės inkorporacijos būdas. Ištisus metus jurokai siunčia savo maldas vandenyno kryptimi, teigdami savo nuolankumą ir neigdami norą nuskriausti. Vis dėlto kartą per metus jurokai ašarodami atsivilioja savo dievą atgal į šį pasaulį pasisvečiuoti tiek, kad jiems pakaktų laiko užsitikrinti kūrėjo palankumą ir... įsivilioti į tinklus jo lašišas. Sijų tikrovę vainikuoja apeigos, susijusios su „Saulės šokiu", o jurokų pasaulio žmonės visa, kas jie yra ir kuo gyvena, dramatiškai išreiškia tomis pakiliomis dienomis, kai visi bendruomenės nariai, labai darniai, sutelkę visas pastangas, stato žuvims užtvarą: it milžiniški, pamažu užsiveriantys nasrai užtvara tiesiama nuo abiejų upės krantų, kol abi jos dalys susijungia. Nasrai užsiveria ir laimikis pagaunamas. Pasaulio kūrėjas dar sykį atnaujina pasaulį, nenoromis palikdamas jame dalį savęs paties, o tada ištremiamas dar vieniems metams. Rengdamiesi šlovingiausiai savo iškilmių akimirkai jurokai, kaip ir sijai, atlieka daugelį apeigų, kuriomis išreiškia žmonijos priklausomybę nuo antgamtinių tiekėjų. Be to, šiomis apeigomis iškilmingai ir kolektyviai pavaizduojamos įvairios temos, susijusios su pirmaisiais žmogaus gyvenimo kelio pavojais, nes ontogenetinė motinos krūtinės netektis kandžiojimosi pakopoje yra filogenetinio pavojaus prarasti lašišų šaltinį, esantį kitapus vandenyno, atitikmuo. Tad neišvengiamai turime pripažinti, kad svarbiausioms vaisingumo ir derlingumo temoms įgijus simbolinę išraišką, šventoji lašiša prilygsta tėvo varpai ir motinos krūties speneliui – žmogaus kūno dalims, kuriančioms ir maitinančioms gyvybę.

Atsinaujinimo šventės metu, kai jurokų maldas sustiprindavo „dirbtiniai dantys", niekam nebuvo galima verkti. Mat visi, kas ašaroja, kitų metų nebesulauksią. „Baigus statyti užtvarą prasideda laisvės metas. Iki valios šėlstama: pokštaujama, šaipomasi ir piktnaudžiaujama kūniškais malonumais; gailestis užkerta kelią užgauliojimams. Sutemus įsiliepsnoja įsimylėjėlių aistros" (Kroeberis). Taigi šį vienintelį kartą per metus jurokai elgiasi palaidai, visai kaip geidulingas jų pasaulio kūrėjas, ir didžiuojasi, kad, išradingai suderinę inžinerijos gudrybes ir atgailą, jie vėl atliko savo pareigą šiam pasauliui – prižvejojo lašišų ir užsitikrino sulauksią žuvies ir kitais metais.

Kad išvengtų blogybių ir, kita vertus, būtų gobšus, kaip ir dera jurokui, žmogus turi būti *švarus*: bendraudamas su antgamtiniais tiekėjais jis turi nuolankiai melstis, nuoširdžiai raudoti, įtaigiai kliedėti; jis turi perprasti savo genties technologiją ir, laikydamasis jos reikalavimų, nerti gerus tinklus, užmesti juos tinkamoje vietoje ir bendradarbiauti statant užtvarą žuvims; tvarkydamas verslo reikalus su savo gentainiais jis turi kantriai ir atkakliai prekiauti bei derėtis; kad magiškomis priemonėmis paveiktų gamtos skysčių kanalus ir maisto išteklių kelius (jie yra moksliškai nepaaiškinami ir technikos priemonėmis nepaveikiami), jurokas turi įprasti valdyti savo kūno įėjimus, išėjimus bei vidinius „vamzdynus". Taigi jurokų pasaulio vienovė yra pagrįsta ekonominės etikos, maginės moralės ir geografinės bei psichosocialinės konfigūracijų darna. Anksčiau bendrais bruožais išdėstėme, kaip ugdant jauną būtybę kuriami tokios darnos pagrindai[54].

---

[54] Išsamesnę jurokų pasaulio analizę žr. E. H. Erikson. *Observations on the Yurok: Childhood and World Image*. University of California Publications in American Archeology and Ethnology. Vol. 35, No. 10, University of California Press, 1943.

Bandydami suvokti jurokų elgesio prasmę ar bent tam tikras jo konfigūracijas, mes neišvengiamai turėjome gretinti šių indėnų elgesį su tuo, kas mūsų pačių kultūroje yra laikoma elgesio nukrypimais arba kraštutinumais. Kasdieniame savo gyvenime jurokas šaukiasi savo dievų, raudodamas „tarytum kūdikis", medituodamas jis kliedi „lyg psichopatas", jo nuostata nešvaros atžvilgiu – „it fobijų apimto žmogaus"; be to, jis stengiasi vengti vienų ar kitų dalykų, būti įtarus ir šykštus, „kaip įkyrias būsenas išgyvenantis neurotikas". Ką gi noriu tuo pasakyti? Kad jurokas toks ir *yra*? O gal jis tik elgiasi, „*tarytum*" toks būtų?

Antropologas, ilgą laiką gyvenęs vienoje ar kitoje gentyje, gali papasakoti, apie ką jo informuotojai linkę plačiau kalbėti ir suvokti, ar tai, ką jie pasakoja apie savo gentainių elgesį, iš tiesų atitinka kasdienį ar kasmetinį jų gyvenimą. Deja, vis dar labai mažai tėra stebėjimais gautų duomenų, galinčių patvirtinti, jog tradicinės jurokų (kaip grupės) savybės, pavyzdžiui, ilgesys, šykštumas ar polinkis kaupti, yra (arba nėra) vyraujantys asmenybės bruožai ir pavienių jurokų atveju. Pavyzdžiui, panagrinėkime jurokų gebėjimą vaidinti bejėgę verkiančią būtybę arba didžiai susisielojusį raudotoją. Pasakodamas apie jurokams būdingą laikyseną reikalaujant kompensacijų, per kelias vieno vakarinio seminaro minutes Kroeberis iš tiesų spėjo pavartoti daugybę panašių pasakymų: „verkšlenantys", „nerimaujantys", „priekabūs", „reikalaujantys", „gailestis sau", „vaikiški pasiteisinimai", „įkyrūs ieškovai" ir kt. Ar tai reiškia, kad savo genčiai įprastos technologijos ribose jurokas visais atžvilgiais yra daug bejėgiškesnis ir labiau sukaustytas liūdesio nei kurios kitos genties narys, neišsiugdęs šių „bruožų"? Žinoma, ne. Paplitęs jurokų bejėgiškumas *eo ipso* nėra nei asmenybės bruožas, nei neurozės požymis. Jis nekliudo asmeniui deramai atlikti technologijos keliamas užduotis, atitinkančias gamtinės

aplinkos, kur jurokai gyvena, sąlygas. Jo verksmas yra pagrįstas išmoktu ir aplinkos pastiprintu sugebėjimu sudramatinti infantilią laikyseną. Mat juroko kultūra siekia tokią laikyseną išsaugoti tolesniam individo gyvenimui, kad pats žmogus ir jo gentainiai galėtų ja pasinaudoti apibrėžtoje magijos srityje. Tokia visuotinai priimta, kūdikiška laikysena neperžengia jai nustatytų ribų ir neatima iš žmogaus galimybės išsiugdyti visišką tokios laikysenos priešybę. Tikėtina, kad tikra sėkmė lydėdavo juroką, vienomis aplinkybėmis mokantį raudoti širdį veriančiu balsu ar karštai ginčytis, o kitomis – sugebantį išlaikyti visišką tvirtybę. Kitaip tariant – juroką, turintį pakankamai stiprų *ego*, kuris sugeba suderinti oralumą ir „protą". O oraliniai ir analiniai „tipai", sutinkami šiandieninėje mūsų pačių kultūroje, yra suglumę žmonės, kuriuos kamuoja perdėm išsivystęs tam tikro organo veikimo būdas, nepagrįstas bendra kultūrine tikrove.

Jurokų polinkio sulaikyti konfigūracija, regis, yra susijusi ir su mityba, ir su pačiu tuštinimusi: ji apima reiklią burną, kaupiantį pilvą bei šykščius sfinkterius. Taigi ši konfigūracija yra ir pirmavaizdis, pagrindžiantis analinį kūrybingo kaupimo polinkį, kai siekiama kuo sumaniau pasinaudoti bendromis, visuomeninei sistemai priklausančiomis gėrybėmis, o tai savo ruožtu visai bendruomenei teikia džiaugsmą, prestižą ir tęstinumą.

Mūsų pačių kultūroje, kai analinis charakteris pasiekia neurozės ribą, dažnai atsiskleidžia, kad tokią padėtį lėmė tam tikro, Vakarų civilizacijai būdingo, motinos elgesio – perdėto, narcisizmo ir liguistos baimės atspalvį turinčio, rūpesčio dėl tuštinimosi reikalų – įtaka polinkį sulaikyti turinčiam vaikui. Dėl tokio motinos elgesio pernelyg išsivysto bei analinėje srityje įsitvirtina vaiko polinkis sulaikyti ir išstumti. Šiomis aplinkybėmis socialinėje plotmėje vaikas išgyvena smarkią ambivalenciją, o tai yra veiksnys, trikdantis socialinę ir seksualinę jo raidą.

Juroko „pomėgis galutinai ištuštinti ir parodyti sukauptą medžiagą“ labiausiai krinta į akis genties šokių metu, kai brėkštant švytinčiu veidu jurokas parodo įstabias savo brangenybes – obsidiano papuošalus ar galvos apdangalus, papuoštus genių kepurėlėmis. Tokiomis aplinkybėmis gentyje įteisintą užsispyrimą, suteikusį jurokui galimybę sukaupti šias gėrybes, regis, atsveria svari bendrabūvio patirtis, kai žmogus pamato, jog jo gėrybės kelia visos genties prestižą. Ką gi šiomis mintimis bandau įrodyti? Neurozė yra individo būsena, kai iracionalūs žmogaus polinkiai yra praradę ryšį ir nesiderina su santykinai pažangesne racionalia jo mąstysena. Tačiau primityvumas yra visuomenės sandaros būsena, kai ikiracionali žmogaus pasaulėjauta yra darniai susijusi su racionalia jo mąstysena, kurios ypatybes lemia savita tos visuomenės technologija.

Tiek iracionali, tiek ikiracionali „logika“ yra paremta magiškais vaizdiniais ir impulsais, tad antrojo reiškinio prasmę mums galėtų atskleisti Freudas – lygiai taip pat, kaip jis išaiškino pirmąjį reiškinį. Tačiau tyrinėjant žmogaus *ego* (nagrinėjant abipusę vidinės ir visuomeninės sandaros sąveiką) svarbu nustatyti, kokią funkciją magiškasis mąstymas atlieka skirtingomis žmogaus būties aplinkybėmis.

Be to, viešojo žmonių elgesio, būtino tam, kad jie galėtų sėkmingai dalyvauti tradiciniame tam tikros kultūros „vaidinime“, pažinimas yra tik pirmas žingsnis tyrinėjant pavienių žmonių „charakterį“: norėdami sužinoti, kiek tauta ar pavieniai jos nariai „yra“ dosnūs arba taupūs, turime išsiaiškinti ne tik tai, kokios yra žodžiais išreikštos ar numanomos tos kultūros vertybės, bet ir tai, kokios yra atsargos priemonės, padedančios nusižengusiam individui „sausam išlipti iš vandens“. Mat kiekviena sistema savitomis priemonėmis siekia, kad visi jos nariai būtų panašūs; kita vertus, kiekviena sistema numato tam tikras išimtis ir lengvatas, atsveriančias jos keliamus reikalavimus,

suvaržančius pavienių asmenų *ego* individualumą. Be abejo, net ir patiems tos sistemos nariams šios lengvatos yra ne tokios logiškos ir toli gražu ne tokios akivaizdžios kaip viešosios taisyklės.

Taigi norėčiau pažymėti, kad, nusakydami mąstymo bei elgesio konfigūracijas, įsišaknijusias jurokų ir sijų pasaulyje, nebandėme pavaizduoti šių genčių žmonėms būdingos „pamatinės charakterio struktūros". Veikiau siekėme suvokti konfigūracijas, kuriomis remdamosi šios dvi gentys bando susieti savąją tikrovės sampratą ir idealus į vieningą gyvenimo modelį. Šis modelis garantuoja primityvios šių genčių technologijos bei magijos veiksmingumą ir apsaugo nuo individualaus nerimo, galinčio peraugti į paniką: plynaukščių medžioklius jis apsaugo nuo nerimo, kai jie pasijunta bejėgiai ir netenka veiksmų bei judėjimo laisvės, o Ramiojo vandenyno žvejus – nuo baimės likti be maisto atsargų. Kad tokį modelį sukurtų ir išlaikytų, primityvioji kultūra, regis, keleriopai pasinaudoja vaikyste: ji suteikia konkrečią prasmę ankstyviesiems kūno ir tarpasmeniniams potyriams, kad sukurtų veiksmingą organų veikimo būdų derinį ir įtvirtintų reikiamus visuomeninius modalumus; painioje kasdienio gyvenimo schemoje numatytais būdais visas tokiomis aplinkybėmis sužadintas jėgas ji nuolat ir sistemingai kreipia nauja linkme; ji suteikia rišlią antgamtinę prasmę infantiliojo nerimo apraiškoms, kuriomis pasinaudojo skatindama tas jėgas.

Taip gyvendama visuomenė negali sau leisti būti savavališka ir padrika. Netgi „primityviosios" visuomenės turi vengti elgtis būtent taip, kaip jos turėtų elgtis, remdamosi analogijomis pagrįsta mūsų mąstysena. Jos negali sau leisti sukurti laukinių keistuolių, infantilių asmenybių arba neurotikų bendruomenės. Kad išugdytų žmones, sugebančius deramai atlikti savo paskirtį kaip didžiulė žmonių grupė, kaip gyvybingi vadovai arba kaip

naudingi „iškrypėliai", net ir didžiausių „barbarų" kultūra turi siekti, kad dauguma jos narių ar bent jau įtakingiausioji jų mažuma turėtų tai, ką mes miglotai vadiname „stipriu *ego*", tai yra – individualią šerdį, pakankamai tvirtą ir lanksčią, kad sutaikytų prieštaravimus, neišvengiamai kylančius bet kurioje visuomenės sandaroje, kad suderintų individualius skirtumus, o svarbiausia, kad iš ilgo ir neišvengiamai bauginančio vaikystės tarpsnio išsineštų savosios tapatybės jausmą ir tam tikrą sąžinės sampratą. Be abejonės, kiekviena kultūra irgi sukuria tam tikrus charakterio tipus, įkūnijančius būtent tai kultūrai būdingą visai silpnai ir pernelyg stipriai išsivysčiusių bruožų mišinį. Be to, kiekvienoje kultūroje išsirutulioja vienos ar kitos rigidiškumo apraiškos bei iliuzijos, saugančios ją nuo įžvalgos, kad joks tobulas, saugus ir amžinai trunkantis būvis negali išsiveržti iš gyvenimo plano, kurį kultūra apčiuopomis sukūrė. Vis dėlto mums tikrai derėtų gerokai pasistengti suvokti šių „instinktyvių" planų prigimtį, nes žmonija ieško naujų, taigi ir racionalesnių, sąmoningesnių bei labiau visuotinių žmogaus prisitaikymo galimybių.

Trečiojoje knygos dalyje į vaikystę pažvelgsime visai kitu požiūriu. Kurį laiką individo *ego* nagrinėsime kaip neabejotiną visų reiškinių, kūniškų ir visuomeninių, matą – nuo pat neapibrėžtos pradinės *ego* būsenos iki apibrėžtą pavidalą įgijusio jo savasties sąmoningumo.

Freudas yra pasakęs, kad sapnų analizavimas yra puikus kelias į suaugusio žmogaus pasąmonę. Taip pat geriausias būdas pažinti infantilųjį *ego* yra tyrinėti jo žaidimą – „fantazijas, apipynusias tikrovės objektus" (Waelderis). Taigi dabar kviečiu atsisveikinti su lemtinga, primityviai magijai būdinga tariama tikrove ir pereiti prie mūsų aplinkoje gyvenančių vaikų žaidimo.

Trečioji dalis

Ego vystymasis

Trečiosios dalies įvadas

Akimirkomis, kai vos juntamai, beveik nesuvokiamai praradę vidinę pusiausvyrą sustojame ir klausiame savęs, apie ką svajojome pastarosiomis valandomis dirbdami svarbius savo darbus, galime patirti staigmenų. Jeigu mūsų gebėjimas save pažinti nusveria gebėjimą save apgauti, tada suprasime, kad mūsų mintys ir jausmai it sūpynės nuolatos svyravo (didesniu ar mažesniu greičiu) santykinės pusiausvyros būsenos link ir (didesniu ar mažesniu atstumu) nuo jos. Judėdami viena kryptimi, mintyse kuriame fantazijas apie tai, ką norėtume nuveikti arba būti nuveikę praeityje. Trumpam nuklydę už apibrėžtos mūsų būties ir jos galimybių ribų, įsivaizduojame, kas būtų buvę ar kas būtų tuomet, jei turėtume galimybę įgyvendinti vieną ar kitą savo fantaziją apie visagalybę, visišką pasirinkimo ar lytinio elgesio laisvę. Tokie įgeidžiai liaujasi buvę nekalti, kai tik mes, puoselėdami savo svajas, šaltakraujiškai nebepaisome mums brangiausių žmonių, kartais net kenkiame, nerūpestingai jais pasinaudojame ar elgiamės taip, tarsi jų visai nebūtų.

Pajudėjusios priešinga kryptimi, „sūpynės" grįžta, dažniausiai nepaaiškinamai staigiai, atgal į buvusią padėtį. Mus, dar nesuvokusius nuotaikos pasikeitimo, užplūsta mintys apie tai, ko „reikėtų": kaip mums reikėjo elgtis vietoj to, kaip išties pasielgėme; kaip dabar derėtų elgtis, kad atitaisytume, ką padarę anksčiau; ką privalėtume veikti ateity, užuot darę tai, ką esame

linkę daryti. Čia mūsų vėl gali laukti staigmenos – sveikam protui nepaklūstantis susierzinimas dėl „išpilto pieno", mūsų būgštavimai, kad sudrumstėme visai pašalinių žmonių ramybę ir susipykome su nieko bloga nelinkinčiais, svaičiojimai apie atgailos veiksmus bei vaikiškas polinkis mintimis nuolatos grįžti prie to paties.

Trečią padėtį – tarp dviejų kraštutinumų esančią ramybės būseną – prisiminti sunkiau, nors ji yra mažiausiai nemaloni. Juk šioje trečiojoje „sūpynių" padėtyje mes mažiausiai linkę paklusti impulsams, netrokštame ir nejaučiame pareigos nuveikti kažką kita nei tai, ką privalome, norime ir galime daryti. Būtent čia mažiausiai rūpinamės, ką apie mus mano kiti, ir esame labiausiai panašūs patys į save. Deja, tik nedaugeliui iš mūsų pavyksta kurį laiką svajoti anksčiau ar vėliau nenukrypstant į minėtus kraštutinumus arba nepažeidžiant kito žmogaus ribų, o tuomet – ir vėl imamės savintis, kas mums iš tiesų nepriklauso, ir už tai atgailauti.

Tokiomis savęs pažinimo akimirkomis galime miglotai pamatyti tai, kas visiškai išryškėja tik giliausio miego metu žmogų aplankančių sapnų pavidalu. Lengva pasakyti, kad mes „visai nenorime" to, kas tokiomis aplinkybėmis pasirodo slaptame vidinės mūsų scenos ekrane. Nors tai ir žeidžia mūsų savigarbą (tačiau, tikėkimės, naudinga visai žmonijai), psichoanalitiniu Freudo metodu buvo įrodyta, kad mes esame pajėgūs įsisąmoninti, paaiškinti bei nukenksminti – fantazuodami, žaisdami ar sapnuodami – tik dalelę tokių pakilimų ir nuopuolių, o likusi jų dalis glūdi pasąmonėje ir turi didžiulę galią. Likę pasąmonėje, jie prasmunka į sveiku protu nepagrįstus žmogaus veiksmus arba nuolat besikartojančius kolektyvinius savinimosi ir atgailos ciklus.

Praktikai, taikantys psichoanalitinį stebėjimo metodą, išsiugdo įprotį ieškoti stipriausio vidinio pasipriešinimo „taškų" ir sutelkti ties jais savo dėmesį. Psichoanalitikas, stebintis

suaugusį savo pacientą, prašo jį laisvai išreikšti žodžiais visas į galvą ateinančias mintis, o pats tuo tarpu atidžiai stebi, kaip sąmonės slenkstį peržengia ne vien temos, lengvai įgyjančios atviro jausmų proveržio, aiškaus prisiminimo ar konkrečių teiginių formą, bet ir turinys, į sąmonę patenkantis vis dar miglotu, sunkiai apčiuopiamu pavidalu. Kartkartėmis toks turinys būna pusiau užmirštas ar iškyla prisidengęs svajomis, kitąsyk pacientas piktai jo išsižada, begėdiškai priskiria kitiems žmonėms ar sutrikęs iš jo pasijuokia, neįtikinamai išsisukinėja arba tiesiog nutyli. Kitaip tariant, psichoanalitikas ieško apgaulingų pavidalų bei spragų ir stebi, kaip kinta paciento savęs suvokimo kiekybė ir kokybė, išreikštos iš pirmo žvilgsnio noriai žodžiais išsakytomis to paciento mintimis.

Tyrinėdamas *kultūras*, stebėtojas psichoanalitikas apmąsto temas, besiskleidžiančias dinaminiame kolektyvinio elgesio diapazone. Vienąsyk jos susijusios su istorine kultūros atmintimi, kitąsyk – su mitologine teologija. Kartais jos atgyja rimtų apeigų, kitąsyk – šviesaus žaidimo pavidalu, o kartkartėmis reiškiasi labai griežtais elgesio apribojimais. Tokių temų kompleksus atskleidžia individualūs ar kultūrinę schemą turintys sapnai, humoro ar neapykantos atspalvį įgiję bruožai, priskiriami kaimynams, žmonijos priešistorėje gyvenusioms tautoms ar gyvūnų pasauliui. Tokios temos reiškiasi ir nuo susiklosčiusių kultūros normų nukrypusiu elgesiu, būdingu tik išrinktiesiems arba prakeiktiesiems, o gal – ir vieniems, ir kitiems.

Laikydamiesi tokio labai bendro požiūrio, sijų ir jurokų tikrovėje aptikome ryšį, siejantį infantilumo temas ir bruožus, būdingus bendrabūvio patirčiai ar religinių jausmų pakilimui. Anksčiau minėjome, jog sijų genties indėnas (savo pamaldumo kulminacijos akimirką) perveria per savo krūtinės raumenis mažyčius nusmailintus pagaliukus, pririša prie jų odinius diržus, o šiuos pritvirtina prie stulpo ir tuomet, apimtas keistos

transo būsenos, šokio žingsniu traukiasi atgal, kol diržai tiek įsitempia, kad pagaliukai perplėšia jo krūtinę ir kraujas pasrūva jo kūnu. Mes pabandėme suvokti, kokią prasmę turi toks kraštutinis elgesys. Galbūt, kaip jau minėta, šis apeiginis sijų genties indėno veiksmas yra simboliškas kaltės atpirkimas, būtinas dėl lemtingos vaikystės patirties, kadaise sukėlusios smarkų konfliktą tarp indėno įniršio, skirto motinai, kliudančiai patenkinti poreikius, ir tos jo paties dalies, kuri visą laiką jaučiasi esanti priklausoma ir trokšta išlaikyti tikėjimą, palaikomą šioje žemėje gyvenančių tėvų ir virš šio pasaulio esančių tėviškų jėgų meilės.

Jurokai kartą per metus, sutelkę visas savo pastangas didžiulei statybai – nutiesę abu upės krantus jungiančią užtvarą žuvims – ir prisigaudę žuvies atsargų visai žiemai, mėgaujasi lytinio elgesio laisve, nesirūpindami nei atgaila, nei apsivalymu, o pasiekę blaivinančią persisotinimo būseną vėl sugrįžta prie susilaikymo papročių, dar vieniems metams užtikrinančių jurokams dieviškąją teisę laukti pašventintų lašišų ir įsivilioti jas į spąstus.

Tikėtina, jog abiem atvejais besikartojantis savinimosi ir atgailos ciklas tampa kolektyvine magijos priemone, skirta palenkti savo pusėn gamtos jėgas.

Psichoanalizė padeda bent šiek tiek suprasti šį ciklą, nes nagrinėdami pavienių žmonių istorijas kaskart su juo susiduriame. Mes esame įvardiję ir besaikių troškimų jėgą („*id*“), ir slegiančią sąžinės jėgą („*superego*“), turime teorijas, paaiškinančias dvi kraštutines būsenas, kai žmonės arba tautos atsiduria vienos ar kitos ką tik minėtos jėgos valdžioje. Tačiau, mėgindami nusakyti santykinės pusiausvyros būseną, esančią tarp dviejų gerai žinomų kraštutinumų, ir klausdami savęs, kas būdinga indėnui, kai jis paprasčiausiai yra indėnas, ramiai atliekantis kasdienius metų laikų darbus, šią teigiamą būseną galime

apibūdinti tik neiginiais. Mes ieškome bent menkiausių regimų ženklų, rodančių, kad žmogus ir toliau išgyvena konfliktą (atsiskleidžiantį mažyčiais emocijų ir minčių pokyčiais), kuomet, Freudo žodžiais tariant, jo nuotaika iš neapibrėžtos, nerimo persmelktos depresijos pereina į tam tikrą tarpinę būseną, po to perauga į pakylėtą gerovės potyrį ir vėl grįžta atgal. Psichoanalizė išsirutuliojo kaip mokslas, nagrinėjantis psichikos sutrikimus, tad iš pradžių apie šią „tarpinę būseną" galėjo pasakyti labai mažai. Nebent tai, kad tokia būsena neturi akivaizdžių manijos ar depresijos požymių; kad *superego* yra laikinai netekęs karingos laikysenos, *id* – paskelbęs paliaubas, o *ego* mūšio lauke viešpatauja akimirką trunkanti ramybė.

Dabar stabtelėkime ir mintimis nukeliaukime iki pačių „*ego*" sąvokos ištakų psichoanalizėje. Freudo manymu, *id* yra seniausia žmogaus dvasios sritis tiek individo raidos (Freudas buvo įsitikinęs, kad mažas vaikas yra „vien tik *id*"), tiek filogenezės požiūriu, nes *id* – tai mumyse glūdintis visos evoliucijos istorijos palikimas. *Id* apima visas mūsų sandaroje dar išlikusias amebos atgarsio rūšis, beždžionės impulsus, nepastebimus mūsų būties motinos įsčiose traukulius bei visus mūsų poreikius, patirtus jau užgimus šiame pasaulyje – visa, kas paverstų mus „paprasčiausiais gyvūnais". Be abejo, pavadinimas „*id*" leidžia manyti, kad „*ego*" yra susietas su šiuo beasmeniu, gyvulišku žmogaus klodu, lyg kentauras su jojančia savo apačia. Tačiau „*ego*" tokioje samplaikoje įžvelgia pavojų ir prievolę, o kentauras kiek įmanydamas ja pasinaudoja. Taigi *id* turi pesimistinių Schopenhauerio „valios" savybių – apima visus troškimus, kuriuos mes, norėdami tapti tikrais žmonėmis, turime savyje įveikti.

Kita Freudo pripažinta ir išskirta vidinė institucija yra „*superego*" – tarsi valdytojas, automatiškai, keldamas sąžinės reikalavimus, ribojantis *id* raišką. Šiuo atveju Freudas taip pat pabrėžė svetimą naštą, kurią *superego* užkrauna *ego*. Mat šis *ego*

perviršis, šis pranašesnis *ego* – tai „(internalizuota) suvaržymų, kuriems privalo paklusti *ego*, visuma". Bet ir žmogaus sąžinė turi negailestingai slopinančių žmonijos istorijos jėgų, būtent – suluošinimo ar izoliavimo grėsmės atspalvį. Tomis akimirkomis, kai žmogus pats sau priekaištauja ar išgyvena depresiją, *superego* kovoja su *ego* tokiais archajiškais ir laukiniais būdais, kad juos galima gretinti su impulsams aklai paklūstančio *id* metodais. Todėl religinės bei politinės inkvizicijos žiaurumų atveju sunku apčiuopti ribą, skiriančią paprasčiausią sadistinį iškrypimą ir pernelyg uoliai išreiškiamą pamaldumą.

Taigi tarp dviejų kraštutinumų – *id* ir *superego* – yra *ego* buveinė. Nuolatos atsverdamas kraštutinius dviejų savo kaimynų įpročius ir nuo jų besigindamas, *ego* be paliovos derinasi prie gyvenamojo meto, istorinės tikrovės – jis tikrina, ar žmogaus suvokimas atitinka tiesą, atrenka prisiminimus, vadovauja žmogaus veiksmams ir kitais būdais integruoja jo gebėjimus orientuotis bei planuoti. Kad pats apsisaugotų, *ego* pasitelkia „gynybos mechanizmus". Kitaip nei labiau kasdieniškai suprantama atvirai „gynybiška" laikysena, pastarieji yra nesąmoningos priemonės, suteikiančios asmeniui galimybę atidėti poreikių patenkinimą, surasti kitus tų poreikių tenkinimo būdus ar kitaip išspręsti impulsyviojo *id* ir savo valią primenančio *superego* ginčą. Semo atveju tokio ginčo sprendimas pasireiškė „priešfobine" gynyba, berniuko polinkiu išsigandus pačiam pulti. Visokeriopas jūrų pėstininko susilaikymas mums priminė gynybinį „savęs suvaržymo" mechanizmą, o perdėtą šio vyro gerumą aiškinome „perdėta kompensacija" už visą pyktį, susikaupusį per gana skurdžią jo vaikystę. Kitus gynybos mechanizmus apibūdinsime aptardami tolesnes ligos istorijas. Nagrinėdami šią sritį vis dėlto neketiname apsiriboti vien gynybinėmis *ego* savybėmis, kurias savo veikale „*Ego* ir gynybos mechanizmai" taip išsamiai apibrėžė Ana Freud:

„*Ego* pasiekia pergalę, kai, pasitelkęs savo gynybos priemones... jis įstengia pažaboti didėjantį nerimą ir pakeisti instinktus taip, kad net ir sudėtingomis aplinkybėmis išliktų bent kokia galimybė juos patenkinti ir taip sukurti kuo darnesnius *id*, *Ego* ir *Superego* bei išorinių jėgų santykius."[55]

Taigi *ego* yra „vidinė institucija", išsirutuliojusi, kad palaikytų vidinę individų tvarką, kuri yra visokeriopos išorinės tvarkos pagrindas. *Ego* – nei pats „individas", nei jo individualybė, nors ir būtina pastarosios dalis. Norėdami užčiuopti šio būtinumo esmę, aprašysime vieną skaudžią nesėkmę, psichopatologijos atvejį, perteikiantį sudėtingas vidines individo aplinkybes. Mes pamatysime, kaip dar visai jaunutis *ego* siekia išlaikyti savo darną ir patiria nesėkmę. Perėję prie normalios vaikystės žaidimų mes stebėsime vaikus, patiriančius laikiną nesėkmę, o vėliau sėkmingai ir ilgam laikui įveikiančius didžiausią infantilųjį savo nerimą.

[55] Anna Freud. *The Ego and the Mechanisms of Defense*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1937.

Ankstyvoji *ego* nesėkmė: Džina

Susidurti su vaiku „schizofreniku“ akis į akį – tai viena stipriausių, pagarbią baimę keliančių patirčių, galinčių tekti psichoterapeutui. Susitikimas su tokiais vaikais iškart virsta iššūkiu ne tiek dėl jų elgesio keistumo, kiek dėl to, kad kai kurių vaikų elgesys ir patraukli jų išvaizda yra nesuderinami. Jų veido bruožai paprastai būna taisyklingi ir malonūs, akys „ilgesingos“, regis, atskleidžiančios gilius ir skausmingus išgyvenimus, sumišusius su vaikams visai neįprastu visišku nuolankumu. Bendras įspūdis, kurį iš pradžių patiria gydantis asmuo, nors ir turintis patikimesnių, ankstesne darbo patirtimi pagrįstų žinių, leidžia jam manyti, kad tinkamas asmuo, laikydamasis reikiamo gydymo režimo, galėtų sugrąžinti šį vaiką į nuoseklaus vystymosi kelią. Būdamas tuo įsitikinęs, terapeutas prieina daugiau ar mažiau aiškią išvadą, kad iki tol vaikas buvo blogose rankose ir, tiesą sakant, jis turi begalę priežasčių nepasitikėti savo „nevykėliais“ tėvais. (Matėme, kad gana toli nueidavo indėnai ir baltieji, kaltindami vieni kitus sąmoningai savo vaikams daroma žala. O dėl mūsų pačių, tai išankstinė profesinė mūsų nuostata – dėl visų bėdų kaltinti „nevykėlę motiną“.)

Kai pamačiau Džiną pirmą kartą, jai buvo beveik šešeri metai. Nebuvau matęs, kaip ji atrodė būdama sveika. Mergaitė buvo ką tik važiavusi traukiniu, o mano namai jai buvo svetimi. Kiek man teko Džiną probėgšmais matyti (ji be paliovos pašėlusiai lakstė po sodą ir namą), mergaitė atrodė dailaus sudėjimo, tačiau jos judesiai buvo įtempti ir staigūs. Džinos

akys buvo gražios, tamsios, jos buvo tarsi ramybės salos nerimo paženklintame mergaitės veide. Ji perbėgo visus name esančius kambarius, kilnodama visas lovatieses, it kažko ieškotų. Šios paieškos tikslas, pasirodo, buvo pagalvės – jas mergaitė spausdavo savo glėby ir kalbindavo, čia kimiai šnabždėdama, čia nenatūraliai juokdamasi.

Taip, Džina sirgo „schizofrenija". Jos santykiai su žmonėmis buvo įgiję išcentrinį pobūdį – mergaitė tolo nuo žmonių. Su šiuo „išcentrinės laikysenos" reiškiniu (dažniausiai jis suprantamas kaip paprasčiausias nesugebėjimas bendrauti) jau buvau susidūręs ir anksčiau – prieš kelerius metus stebėdamas kitos mažos mergaitės elgesį. Aplinkinių žodžiais tariant, „ji išvis nekreipia dėmesio į žmones". Kai ši maža mergaitė nusileido žemyn iš aukščiau esančios laiptų aikštelės ir priėjo prie manęs, išsiblaškęs jos žvilgsnis klajojo nuo vieno daikto prie kito, „piešdamas" koncentrinius apskritimus aplink mano veidą. Taigi mergaitės žvilgsnis į mane nukrypo, taip sakant, neigimo būdu, „pabėgdamas" nuo kitų daiktų. Toks pabėgimas yra vienas iš daugelio kitų ligos požymių, pavyzdžiui, susimąstymo dėl sunkiai pasiekiamų ar įsivaizduotų dalykų; negebėjimo susitelkti ties bet kokia neatidėliotina užduotimi; polinkio be atodairos atsisakyti visų artimų ryšių su kitais žmonėmis, jei tik šie ryšiai neatitinka tam tikros įsivaizduotos schemos; polinkio ūmai, be aiškaus pagrindo pasitraukti iš pokalbio, vos tik užsimezga šiek tiek glaudesnis bendraujančiųjų ryšys: vietoj prasmingų žodžių čia pat pasigirsta stereotipiniai, it papūgos kartojami posakiai, o juos lydi gomuriniai širdgėlos garsai.

Žvelgdamas į Džiną pastebėjau, kad pašėlusiai lakstydama po mano namus mergaitė nuolatos darė pertraukėles, trukdavusias tiek, kiek ji būdavo sutelkusi savo dėmesį ties lovose esančiomis pagalvėmis ir švelniai jas lietė. Pastaroji aplinkybė, manau, svarbi štai kuo. Džinos motina man buvo pasakojusi,

jog sunkiausi mergaitės sutrikimai prasidėjo tuomet, kai motina, susirgusi tuberkulioze, atsigulė į ligos patalą. Motinai buvo leista likti namie, savo pačios kambaryje, tačiau mergaitė galėjo su ja bendrauti tik iš miegamojo tarpdurio, pakelta ant gero būdo, tačiau griežtos auklės rankų. Tomis dienomis Džinos motina jautė, kad mergaitė karštai troško jai kažką pasakyti. Motina gailėjosi, kad prieš pat savo ligą ji leido išvykti ankstesnei savo dukters auklei, švelniai meksikietei. Gulinti lovoje Džinos motina sunerimo pastebėjusi, kad naujoji auklė Jadvyga nuolat skuba, energingai kilnoja kūdikį iš vienos vietos į kitą, o ginčydamasi su ja ar bardama ją nepripažįsta jokių prieštaravimų. Labiausiai ji mėgdavo pasakymą „o maža smirdule!“ ir be atvangos kovojo šventąją savo kovą – stengdavosi neleisti ropojančiam kūdikiui liestis prie grindų, kad nesusiterštų. Vos mažylė šiek tiek išsitepdavo, auklė šveisdavo mergaitę šepečiu, „it brūžintų laivo denį“.

Keturis mėnesius Džina gyveno atskirta nuo motinos. Kai mergaitei (tuo metu jai buvo trylika mėnesių) pagaliau vėl buvo leista įeiti į motinos kambarį, mažylė kalbėjo tik pašnibždomis. „Ji pasitraukė atatupsta nuo raštuotu kartūnu aptraukto fotelio ir pravirko. Mėgino nuropoti nuo gėlėto kilimėlio, visą laiką verkė ir atrodė labai išsigandusi. Ant grindų besiritinėjantis didelis, minkštas kamuolys jai kėlė siaubą, gąsdino ir popieriaus traškesys.“ Mažylė ėmė visko bijoti. Iš pradžių ji nedrįso paliesti pelenų ar kitų purvinų daiktų, vėliau nebesileido liečiama vyresniojo savo brolio, paskui – ir daugumos kitų šalia esančių žmonių, vengė pati prie jų liestis. Nors savarankiškai valgyti ir vaikščioti mergaitė išmoko laiku, kaip ir kiti vaikai, ilgainiui ji tapo liūdna ir tyli.

Galbūt didžiulis mergaitės švelnumas pagalvėms buvo susijęs su jos gyvenimo tarpsniu, kai Džinai nebuvo leidžiama artintis prie motinos lovos. Galbūt dėl vienos ar kitos priežasties

negalėdama priimti išsiskyrimo su motina, Džina „prisitaikė“ prie tokių aplinkybių, stereotipiškai bėgdama nuo bet kokių žmogiškų ryšių, o dabar savo meilę ir švelnumą ligos patale gulinčiai motinai mergaitė reiškė myluodama pagalves.

Džinos motina patvirtino, kad mergaitė turi fetišą – pagalvėlę arba paklodėlę – ir, guldamasi miegoti, glaudžia jas sau prie veido. O motina, rodos, troško sugrąžinti savo dukteriai visa, ką juto iš jos atėmusi ne tik tais savo ligos mėnesiais, bet ir pastaruoju metu, kai apskritai apleido jos rūpesčio tarsi ir nebelaukiančią mergaitę. Žinoma, Džinos motina mylėjo savo dukterį, tačiau ji jautėsi nesuteikusi mergaitei tos ramios meilės, kurios Džina labiausiai troško *tuomet*, kai jai labiausiai jos reikėjo.

Toks motinos nutolimas būdingas kiekvienam infantiliosios schizofrenijos atvejui. Svarstytinas kitas klausimas: ar galima manyti, kad Džinos motinos elgesys, pavyzdžiui, tai, kad ji iš dalies pasitraukė iš mergaitės gyvenimo, o ši visą laiką buvo su aukle, yra tokio esminio psichinės veiklos sutrikimo „priežastis“; ar tokiems vaikams dėl tam tikrų vidinių ir tikriausiai jų konstitucijoje įsišaknijusių priežasčių būdingi išskirtiniai poreikiai, kurių be profesionalios pagalbos neįstengia suprasti jokia motina? O ir patys specialistai dar visai neseniai neįstengdavo tokių vaikų atpažinti, kai jie dar būdavo maži ir kai, reikia manyti, jiems galėdavo padėti gerai parinktos, tinkamai apmąstytos motinų meilės dozės.

O dėl pačių vaikų, tai dažnas ligos istorijos veiksnys yra ankstyvosios oralinės traumos. Pavyzdžiui, peržvelkime Džinos maitinimo istoriją. Motina bandė žindyti mergaitę savaitę, tačiau vėliau, prasidėjus krūties infekcijai, šio ketinimo jai teko atsisakyti. Kūdikis vėmė, labai verkė ir, rodos, visuomet buvo alkanas. Po dešimties dienų mažylė susirgo pienlige. Ligos paūmėjimas truko tris savaites, o vėliau, visą likusią pirmųjų gyvenimo metų dalį, liga tęsėsi kaip prislopusi infekcija. Geriant

mergaitei visuomet skaudėdavo. Kartą pirmojoje pirmųjų metų pusėje nuo jos liežuvio apačios buvo pašalintas užkrato pažeistas odos sluoksnis. Kino kadruose, kur įamžinta ankstyvoji Džinos vaikystė, matyti nepaslanki apatinė mergaitės lūpa ir kyšantis, pernelyg judrus liežuvis. Be jokių abejonių, mažylė patyrė sunkią oralinę traumą. Apie tai kalbant reikia paminėti, kad svarbiausias Džinos fetišas buvo paklodėlė. Mergaitė susukdavo ją į kamuoliuką, prispausdavo sau prie burnos, o vieną to kamuoliuko dalį laikydavo tarp dantų. Be pagalvių, Džina mėgo tik įrankius ir įrengimus: kiaušinių plaktuvus, siurblius, radiatorius. Mergaitė jiems šypsodavosi, kažką šnabždėdavo, stipriai juos apkabindavo, ir vien jau šių daiktų buvimas šalia įkvėpdavo Džiną lyg ir pakylėtam šokiui. Tačiau žmonės jos visai nedomino, nebent kai jie sutrukdydavo mergaitės užsiėmimą arba jai pačiai kildavo noras įsiterpti į kitų veiklą.

Motinos užrašuose apie ankstyvąjį Džinos gyvenimo tarpsnį buvo dar viena, mano manymu, ypač reikšminga žinia. Ši moteris parodė man vieno psichologo sakinį, kuriuo, įvertinęs Džinos būklę (tuo metu ji buvo ketverių metų), jis išreiškė savo nuomonę, kad „mergaitė jaučia priešiškumą kalbai". Man regis, svarbu suvokti, kad tokios negalės kamuojami vaikai išsižada savo pačių jutimo organų ir gyvybinių organizmo funkcijų, tarsi jie būtų priešiški ir „pašaliniai". Jų atrankos sistema, rūšiuojanti, kas priklauso vidiniam, o kas – išorės pasauliui, būna sutrikusi. Šių vaikų juslės nepajėgia sutvarkyti tiek neaprėpiamų išorinių įspūdžių, tiek nerimą keliančių į sąmonę besibraunančių vidinių impulsų. Todėl jų pačių juslės ir bendravimo organai šiems vaikams tampa priešais bei potencialiais įsibrovėliais į jų savastį, užsisklendusią „po oda". Būtent dėl šios priežasties, reaguodami į bendravimo nesėkmes, tokie vaikai užsimerkia, delnais užsidengia ausis arba visą galvą slepia po antklode. Vadinasi, tik tiksliai nustatę vaikui reikalingo

motiniško padrąsinimo kiekį ir ypač nuosekliai jį taikydami, galime padėti vaiko *ego*, taip sakant, „atsikariauti“ savo paties organus ir pastariesiems tarpininkaujant suvokti socialinę aplinką bei patikliau su ja bendrauti.

Kai pirmąsyk susitikau su Džina, jau daugelį mėnesių ji negyveno kartu su savo tėvais. Ja rūpinosi viena savo darbui pasišventusi psichiatrė. Iš pirmo žvilgsnio dažniausiai atrodydavo, kad mergaitei visiškai nerūpi jos šeima. Vis dėlto, per praėjusias Kalėdas grįždama iš pobūvio savo pačios tėvų namuose, mergaitė numetė ant šaligatvio greta savo globėjos namų visas tėvų įteiktas dovanas ir verkdama ėmė jas mindžioti ir beprotiškai verkti. Galbūt ji vis dėlto ilgėjosi tikrųjų namų. Aš pasiūliau Džinos tėvams ilgėliau pagyventi kartu su mergaite, kad motina vėl imtų mergaitę globoti, o aš pats tuo tarpu nuolat lankyčiausi universitetiniame miestelyje esančiuose jų namuose ir pagelbėčiau motinai. Jaučiau, kad tokia šeimos terapija būtų naudinga prieš imant gydyti pačią mergaitę.

Sugrąžinta į savo namus ir rūpestingai motinos prižiūrima, savo dėkingumą Džina išreiškė tuo, jog ėmėsi ryžtingai gaivinti glaudžius ryšius su artimaisiais. Tačiau šios mergaitės pastangos dažniausiai būdavo perdėm atkaklios ir turėjo labai savitą kryptį. Ji ėmė žavėtis žmonių *dalimis*. Vyresnysis ir jaunesnysis Džinos broliai buvo sukrėsti, kai jų sesuo ėmė ieškoti progos sučiupti juos už varpos, ir mandagiai atsisakė nuoširdžių savo ketinimų bendradarbiauti vykdant Džinos gydymo programą. Mergaitė užeidavo pas duše besiprausiantį savo tėtį ir taikydavosi paliesti jo lytinius organus. Iš pradžių jis negalėdavo nuslėpti su juoku bei pasibaisėjimu sumišusios savo nuostabos, o vėliau – lyg ir nervingo susierzinimo. Kai tėvas būdavo apsirengęs, mergaitė sutelkdavo savo žvilgsnį ties gumbeliu ant jo rankos; šį gumbelį Džina vadindavo „kauburiuotu“. Jos dėmesys nukrypdavo ir į jo cigaretes – jas mergaitė

išlupdavo tėčiui iš burnos ir mesdavo pro langą. Džina įžvelgė silpnąsias žmonių vietas; būdami patys labai pažeidžiami, šie vaikai puikiai moka nustatyti tokias diagnozes.

Laimei, šis „potraukis dalims" dažniausiai reikšdavosi mergaitės dėmesiu motinos krūtinei. „Laimei", nes Džinos motina kurį laiką sugebėjo nuolaidžiauti šiam dukters pomėgiui. Mergaitė mėgdavo sėdėti ant mamos kelių ir šelmiškai baksnoti į jos krūtis bei krūtų spenelius. Lipdama ant motinos ji sakydavo „gloimb you, gloimb you", kas tikriausiai reiškė „lipu ant tavęs"[56]. Motina leisdavo Džinai ištisas valandas sėdėti ant kelių. Galiausiai „gloimb you" virto dainelėmis, panašiomis į šią (cituoju iš motinos dienoraščio):

„Gloimb you, gloimb you, not hurt a chest – not touch a didge – not touch a ban – not touch a dage – not touch a bandage – throw away a chest – hurt a chest." („Lipu ant tavęs, lipu ant tavęs, nesužeisk krūtinės – neliesk bin – neliesk to – neliesk binto – išmesk lauk krūtinę – sužeisk krūtinę."[57])

Šie Džinos žodžiai greičiausiai reiškė štai ką: mergaitė būgštavo, kad, palietusi savo mamos krūtinės „tvarstį" (t. y. liemenėlę), gali mamą sužeisti. Šiuose žodžiuose tvyranti didžiulė įtampa bei jų kartojimo dažnumas leidžia manyti, kad mergaitė taip išreiškia savo įsivaizdavimą, esą tuo metu, kai motinos „krūtinė negalavo", ji sužeidė savo mamą ir dėl šios priežasties buvo išvaryta iš mamos kambario. Klausant jos kalbų atrodydavo, kad sakydama „išmesk lauk" mergaitė iš tiesų norėdavo pasakyti, jog ji pati buvo išmesta lauk. Šiuo atveju vėl susiduriame su pamati-

---

[56] Climb on you (angl.). – *Vert. past.*

[57] Mergaitė žaidžia žodžiu *bandage* (bintas, tvarstis), jo skiemenis (kartais šiek tiek kaitaliodama jų skambesį) – *ban, dage, didge* – vartodama kaip atskirus žodžius ir derindama juos su kitais žodžiais. – *Vert. past.*

niais išvarymo iš rojaus ir atgailos vaizdiniais. Turime suvokti, kad net ir tuo atveju, kai tokie vaikai yra išmokę gausybę žodžių, jiems kalbant (galbūt ir mąstant) sunkiausia yra atskirti veikiamąją rūšį nuo neveikiamosios, pajusti skirtumą tarp „aš" ir „tu", tai yra – įsisavinti dvejopos gramatikos pradmenis. Kiek vėliau, žaisdama su mama šį žaidimą, Džina kartkartėmis šnibždėdavo: „pliaukštelėsiu tau" arba „nenusikirsk sau piršto". Akivaizdu, jog savo išpuolius prieš brolių ir tėvo varpas Džina siedavo su savo veiksmais, nukreiptais į motinos krūtinę, nes savo mintį pratęsdavo šiais žodžiais: „Brolis turi varpą. Būk švelni. Nesužeisk. Nenusikirpk savo pirštų nagų. Bola. Džina turi bola (vulvą)". Ilgainiui ji ėmė žodžiais bausti pati save ir paprašydavo, kad ją „išmestų lauk". Žaisdama viena, mergaitė vėl pajusdavo ankstesnę baimę išsitepti ir darydavo judesius, kuriais tarsi nubraukdavo voratinklį ar mesdavo šalin kažin ką šlykštaus.

Šioje vietoje reikėtų stabtelėti ir atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo gyvenimo tarpsniu Džina jau keliavo infantiliajai schizofrenijai būdingo pagrindinio konflikto ratu. Beveik nekyla abejonių, kad ši mergaitė, kada jai buvo suteikta galimybė bendrauti su mama sau priimtinu būdu, sugrįžo į savo gyvenimo tarpsnį, kai prieš penkerius metus jos motina gulėjo ligos patale. Šie vaikai turi puikią atmintį – pavieniams, paprastai skaudiems išgyvenimams, tačiau tapatybės užuomazgų jų atminty beveik nėra. Šių vaikų posakiai, kaip ir sapnų vaizdiniai, atskleidžia, apie ką jiems norisi kalbėti, tačiau neparodo, kokie priežastiniai ryšiai sieja žodžiais perteikiamas jų mintis. Taigi, kalbėdama apie motinos ligą, Džina, reikia manyti, davė užuominą, kad galbūt ji sužeidė motinos krūtinę, kad motinos „tvarstis" buvo liguistos jos būsenos ženklas ir kad dėl šios priežasties ji buvo išmesta lauk (jai nebuvo leidžiama prieiti prie mamos ir ją apsikabinti). O dėl painiavos, kas iš tiesų buvo sužeista – pačios mergaitės pirštas ar mamos krūtinė, tai ją galima aiškinti tiek semantiniais sunkumais, su kuriais susiduria šie vaikai, tiek

ir jų negebėjimu pajusti ribą, skiriančią juos pačius ir kitus žmones. O ir suaugusiesiems šiuo klausimu sunku padėti. Pavyzdžiui, jie sako „neliesk jo, sužeisi“ ir čia pat pakeičia savo mintį: „neliesk jo, nes gali susižeisti sau pirštus“. Nesunku įžvelgti, jog ši suaugusiojo žodžių painiava labai primena tą ankstyvąją *ego* raidos pakopą, kai visi patiriami skausmai priskiriami „išorinei“, o visi malonumai – „vidinei“ aplinkai, kad ir kur būtų tikrasis jų šaltinis. Galbūt Džina niekuomet nebeišaugo iš šios pakopos, juolab kad labai ankstyvoje vaikystėje ji patyrė, ką reiškia būti mamos apleistai ir paliktai su aukle – uolia „neliesk“ šalininke. Jau vien tam, kad dar sykį patikrintų, ar šis draudimas yra pagrįstas, Džinai teko daryti tai, ką ji ir darė su savo šeimos vyrais. Su motina Džinai šiek tiek labiau pasisekė. Tačiau čia reikia paminėti dar vieną svarbų ligos istorijos veiksnį, būtent – be galo stiprų šių „pašėlusių“ vaikų polinkį save bausti. Jie laikosi nuostatos „viskas arba nieko“ ir pažodžiui, visiškai rimtai vadovaujasi posakiu: „Jei tavo akis skatina tave nusidėti, išlupk ją“. Taigi gali atsitikti ir taip, kad schizofrenijos paūmėjimo akimirką mažas berniukas labai nuoširdžiai paprašys pašiurpusių savo tėvų nupjauti jam varpą, nes iš jos – jokios naudos.

Motina ir toliau kantriai aiškino Džinai, kad ji nekalta dėl mamos ligos, leido mergaitei miegoti lovoje šalia savęs, sėdėti ant kelių ir apskritai buvo jai tokia dėmesinga ir taip ja rūpinosi, lyg Džina būtų kūdikis. Mergaitė, regis, pradėjo tikėti savo mama. Po kelių mėnesių jos būklė gerokai pagerėjo. Mergaitės judesiai tapo grakštesni; jos žodynas praturtėjo arba, kaip tokiais atvejais derėtų sakyti, atsiskleidė, nes tokie vaikai šį žodyną turi daug anksčiau, nei aplinkiniai ima tai numanyti. Be to, mergaitė pradėjo žaisti! Ji paguldė į lovą mažą juodą žaislinį šuniuką ir tarė: „Miegok, šuniuk, nenusiklok; užmerk akis, nes turėsiu, šuniuk, įkrėsti tau į kailį“. Ji ėmėsi statyti iš kaladėlių ilgus traukinius, „keliaujančius į rytus“. Vieno tokio žaidimo

metu Džina pažvelgė savo motinai į akis – visiškai tiesiai, o taip būna retai – ir pasakė: „Neišvyk į ilgą kelionę traukiniu, kaip kadaise“. „Ne, – atsakė mama, – mes gyvensime kartu“.

Tokia mergaitės pažanga mums buvo didžiausias atpildas. Vis dėlto pasitaikydavo krizių, ir tada tėvai skubiai kviesdavo atvykti jiems į pagalbą. Aš lankiausi šiuose namuose ir kalbėdavausi su visais šeimos nariais, kol galiausiai išsiaiškinome, kas vyksta visų jų gyvenime. Gyvenantiems šioje vieno ligonio sanatorijoje iškildavo visokeriopų sunkumų. Schizofrenijos sukeltas mintis galime pakęsti tik tuomet, jei siekį jas perprasti paverčiame profesine savo užduotimi. Džinos motina kaip tik ir ėmėsi šios užduoties, kuriai reikia ypatingų sugebėjimų įsijausti į kito žmogaus padėtį, taip pat – mokėjimo saugoti savo pačios sveikatą. Kitu atveju turime neprisileisti tokių minčių, stengtis nuo jų apsiginti. Taigi kiekvienas šios šeimos narys, neišvengiamai žvilgčiodamas į vidinį Džinos pasaulį, kur nuolat vyko gryno impulsyvumo ir beviltiško savęs neigimo kaita, kėlė pavojų savo paties pusiausvyrai ir savigarbai. Apie tai man tekdavo vis iš naujo kalbėti, nes Džinos iššūkis aplinkai nuolatos įgydavo naują kryptį. Po to ji vėl traukdavosi į save – be jokios akivaizdžios priežasties.

Nutikimas, apie kurį dabar papasakosiu, rodo, kokį poveikį Džinai padarė pirmosios motinos pastangos pratinti mergaitę miegoti atskirai. Staiga Džina liguistai prisirišo prie šaukštų ir šis prieraišumas tapo toks stiprus, kad ir pati Džina, ir jos tėvai patyrė pirmą baisų nusivylimą. Džina be paliovos kartojo tokius žodžius: „nemiegosiu degant šviesai Džinos kambaryje“, „šviesa šaukšte“, „krosnis šaukšte“, „antklodės šaukšte“ ir kt. Pietaudama ji dažnai sėdėdavo ir tiesiog žiūrėdavo į „šviesą šaukšte“. Matydama, kad kiti jos nesupranta, Džina ėmė sklęstis savyje ir ištisas valandas ir dienas gulėdavo lovoje, tačiau naktį eiti miegoti nenorėdavo. Mergaitės tėvai pranešė man

apie kritišką mergaitės būklę ir paprašė jiems padėti. Kai paprašiau Džinos parodyti man šviesą šaukšte, mergaitė parodė už knygų lentynos esantį elektros kištuką. Prieš keletą savaičių ji nulaužė vieną šio kištuko dalį ir sukėlė trumpą sujungimą. Kai mudu su Džina nuėjome į jos kambarį apžiūrėti ten esančių elektros prietaisų, pamačiau, kad savo kambaryje mergaitė turi blankią elektros lemputę, prie kurios pritvirtintas mažutis, šaukštą primenantis gaubtas, kad šviesos spinduliai nekristų tiesiai ant Džinos lovos. Ar tai ir buvo tikroji „šviesa šaukšte"? Džinai leidus suprasti, kad taip ir yra, viskas paaiškėjo. Grįžusi namo Džina iš pradžių miegojo savo mamos lovoje. Vėliau mama miegojo su Džina jos pačios lovoje. Po to mama miegojo savo lovoje, o Džina – savojoje; abiejų kambarių durys būdavo pravertos, o koridoriuje degdavo šviesa. Galiausiai koridoriuje naktimis degančią šviesą imta gesinti, tad vienintelis šviesos šaltinis buvo mažutė Džinos kambaryje esanti lempelė („šviesa šaukšte"). Taigi naktimis Džina tikriausiai žiūrėdavo į šią šviesą, vienintelę savo guodėją – paskutinę jai likusią mamos „dalį" – ir jausdavo jai švelnumą ir baimę, tuos pačius jausmus, kurie anksčiau buvo skirti motinos krūtinei, tėčio ir brolių varpoms bei kitiems garbinimo objektams. Būtent tomis savo gyvenimo dienomis mergaitė palietė svetainėje buvusį kištuką ir „vis bėdų pridarantys" jos piršteliai sukėlė trumpą sujungimą; visame name dingo šviesa, užgeso ir „šviesa šaukšte". Štai ir vėl dėl jos kaltės ištiko nelaimė: jai prisilietus prie kažkokio daiktelio įvyko nelaimė, o jai pačiai grėsė pavojus likti vienai tamsoje.

Išsiaiškinus visas šio liguisto Džinos prieraišumo aplinkybes, mergaitė atsisakė fetišo – šaukštelio ir grįžo į ankstesnį pažangos kelią. Vis dėlto nuolatos stebino patogeninių modelių gajumas ir ligos protrūkių jėga, mat Džina dabar jau buvo visais metais vyresnė (mergaitei buvo beveik septyneri). Kita vertus, Džina, regis, pradėjo suvokti, kad jos pirštai negali

padaryti jokių neatitaisomų blogybių ir kad savo pirštus ji gali ne vien turėti, bet ir jais naudotis, mokydamasi gražių dalykų bei pati juos kurdama.

Iš pradžių ji susižavėjo pirštukų žaidimu, kai pasakojama, ką kuris pirštelis – paršelis veikia: „šis paršelis veikia tą", o „šitas paršelis daro aną". Džinos paršeliai darydavo visa, ką per dieną būdavo nuveikusi pati mergaitė: „eidavo į prekybos centrą", „eidavo į dešimties centų parduotuvę", „važiuodavo eskalatoriumi" arba „pakeliui namo visą kelią verkdavo". Tokiomis aplinkybėmis, rišliai pasakodama, ką veikė jos pirštai, mergaitė įtraukė į savo gyvenimą laiko matmenį ir išmoko nustatyti nuoseklią tvarką, pagal kurią įvairūs vidiniai „aš" įvairiu laiku darė įvairius dalykus. Vis dėlto ji nesugebėdavo pasakyti „*aš* dariau viena", „*aš* dariau kita". Nemanau, kad tai galima paaiškinti vien protinio pajėgumo stoka. Schizoidų[58] (kaip ir schizofrenija sergančių žmonių) *ego* jaučia nenumaldomą poreikį nuolat tikrinti naujos patirties tikroviškumą ir ją sieti su jau turima patirtimi. Taip yra vien todėl, kad tam tikro įvykio metu šių žmonių *ego* suteikia jiems tikrovės neatitinkančią sampratą apie to įvykio patikimumą. Taigi Džina tokią nuolatinę integraciją atlikdavo ir apie ją pasakodavo pasitelkusi savo pačios pirštelius, o pastarieji, sulaukę mergaitės palankumo, vėl turėjo galimybę tapti kūniškojo jos *ego* dalimi. Džina išmoko abėcėlės raides, iš pradžių susipažinusi su jomis Montessori lytėjimo metodu, o vėliau – piešdama raides pirštais. Ji taip pat išmoko groti melodijas, brazdindama pirštų nagais ksilofoną. Džinos motina pasakojo štai ką:

---

[58] Schizoidas – vienas psichopatijos tipų: asmuo, kuriam būdingas polinkis į emocinio ir intelektualinio gyvenimo atotrūkį, uždarumas, nekalbumas, įtarumas, nepasitikėjimas; jam sunku bendrauti, jo emocijos neišraiškingos. Kai kurie suserga schizofrenija. – *Vert. past.*

„Kai Džina ėmė reikšti šį nerimą keliantį, akivaizdžiai beprasmį susidomėjimą ksilofonu, aš pastebėjau, kad ji išties groja šiuo instrumentu savo pačios rankų nagais. Ji tai daro taip tyliai, kad negali suprasti, ką ji iš tiesų veikia. Beje, šiandien supratau, kad ji sugeba pagroti „Palaistyk, palaistyk laukinę gėlę" – nuo pradžios iki pabaigos. Grojant šią melodiją reikia panaudoti kiekvieną gamos natą. Paprašiau, kad ji dar sykį sugrotų, ir stebėjau jos ranką judant garsų gama aukštyn ir žemyn. Buvau apstulbusi ir karštai išreiškiau Džinai savo susižavėjimą sakydama, kad ji grojo nuostabiai. Aš ją pakviečiau: „Nusileiskime žemyn pas kitus. Pagrok ir jiems šią dainą". Ji noriai nulipo laiptais žemyn, netgi pasitikėdama savimi ir labai patenkinta. Šį sykį ji garsiai pagrojo dainą kitiems namiškiams. Jie buvo priblokšti. Po to ji sugrojo keletą kitų melodijų: „Lyja lietus", „A B C D E F G" ir panašiai. Mes visi ją gyrėme, o ji su malonumu klausėsi. Džina nenorėjo grįžti į savo kambarį. Atrodė, jog jai norisi čia dar pabūti ir pagroti žiūrovams – ji patyrė naują, malonią būseną."

Taigi Džina „sutaurino" savo elgesį ir įgijo draugų. Kita vertus, susigrąžindama savo pačios dalis ji įgydavo ir naujų priešų. Juk savo pirštais Džina ne tik grodavo, bet ir baksnodavo žmones, o kartais vos neišdurdavo svečiams akių, tad tėvams tekdavo mergaitę griežtai sudrausti. Ji ypač mėgo baksnoti savo tėtį. Toks mergaitės elgesys buvo akivaizdi jos veiksmų, kai ji čiupdavo tėčio varpą ir cigaretes, tąsa. Kai šiuo Džinos gyvenimo tarpsniu jos tėvui teko išvykti į kelionę, mergaitė vėl išgyveno regresiją: ėmė dažnai verkti, prisiminė savo fetišą – paklodėlę (sakydavo „antklodėle yra lopoma"), kalbėdavo tyliai, mažai valgė, atsisakydavo netgi ledų. Štai ir vėl savo prisilietimu ji privertė žmogų išeiti iš jos gyvenimo! Tokią didžiulę širdgėlą ji, regis, išgyveno dėl to, kad iš tiesų jau buvo bepradedanti atsiliepti į nuoširdžias savo tėčio pastangas jai padėti.

Sunkiausiomis šios naujosios krizės akimirkomis Džina gulėjo lovoje šalia savo mamos ir, su ašaromis liedama baisią širdgėlą, nesiliovė kartojusi: „No vulva on Jean, no eggplant, take it off, take it off, no egg in the plant, not plant the seed, cut off your finger, get some scissors, cut it off."[59] („Džina neturi vulvos, neturi baklažano, išimk jį, išimk jį, augale nėra kiaušinio, nesodink sėklos, nusikirpk savo pirštą, pasiimk kokias žirkles, nusikirpk jį.")

Akivaizdu, kad ši mergaitės kalbos nuotrupa atskleidžia nuo seno jai būdingą atsaką į panašius įvykius – stiprų polinkį bausti save pačią.

Džinos motina tinkamai paaiškino mergaitei, ką reiškia šis tėčio „dingimas". Be to, ji Džinai pasakė, kad jos „baklažanas" dingo visai ne todėl, kad ji save lytėjo; tiesą sakant, vieną „baklažaną", nuosavą ir savitą, ji tebeturi savo viduje. Džina vėl pradėjo žaisti savo piršteliais. Jai teko iš naujo įveikti visą iki tol nueitą savo kelią – pereiti visas savo gyvenimo pakopas. Džina tai darė dainuodama: „Ši maža mergaitė miega šaldytuve, ši mergaitė miega dulkių siurblyje" ir t.t. Pamažu ji vėl ėmė domėtis gyvūnais, o vėliau – ir vaikais, tad jos piršteliai jau vaizduodavo, kaip „šis berniukas šokinėja, o šis berniukas bėgioja ...vaikšto...lekia ". Noriai lavindama savo pirštus mergaitė tąsyk perprato įvairius judėjimo erdvėje būdus – ir vaikų, ir gyvūnų. Ji išmoko skaityti ir vardyti įvairių naminių gyvūnų pavadinimus, savo pirštais parodyti savaitės dienas, o pasitelkusi dar ir kojų pirštus – suskaičiuoti iki dvidešimties. Tuo pat metu ksilofonu ji ėmė groti kur kas sudėtingesnes prancūzų liaudies dainas. Jas visas mergaitė atlikdavo lengvai, be jokios

---

[59] Tai lietuvių kalba neperteikiamas žodžių žaismas: *eggplant* (baklažanas), *egg* (kiaušinis), *plant* (vienu atveju šis žodis įgyja prasmę „augalas", kitu atveju – „sodinti"). – *Vert. past.*

įtampos; ji visuomet žinodavo, nuo kurios natos pradėti. Džina, vėl ėmusi naudotis savo pirštais, patyrė malonumą; tai rodo šis jos motinos pasakojimas:

„Praėjusį sekmadienį Džina nutapė paveikslėlį, vaizduojantį mažą mergaitę geltona suknele. Vakare ji tyliai priėjo prie kabančio ant sienos paveikslėlio ir pirštais čiuopė nutapytą vaizdą. Džina ilgai lytėjo mergaitės rankas – ir viena, ir kita buvo didesnės už pačią mergaitę. Tuomet ji tarė: „Šios rankos malonios". Aš jai pritariau, pakartodama tuos pačius žodžius. Netrukus ji pasakė: „Rankos yra gražios". Aš ir vėl mielai jai pritariau. Ji sugrįžo prie savo lovos nenuleisdama nuo paveikslo akių, o atsisėdusi vis dar įdėmiai į jį žiūrėjo. Galiausiai garsiai sušuko: „Šios rankos – *puikios*!"

Visą tą laiką Džina kartkartėmis grodavo ksilofonu ir dainuodavo dainas. Tėvams pavyko surasti muzikos mokytoją, noriai sutikusią mokyti Džiną skambinti pianinu ir derinti savo darbo metodus prie jų vaiko klausos ir puikaus gebėjimo mėgdžioti. Kitą sykį, atvykęs į šiuos namus ir palydėtas į savo kambarį, išgirdau kažką mokantis groti kelias pirmosios Beethoveno sonatos frazes ir, manydamas, kad groja gabus suaugęs žmogus, užsiminiau apie ryžtingą ir jautrią atlikimo manierą. Pamatęs prie pianino sėdinčią Džiną, buvau labai nustebęs. Dirbant su tokiais vaikais, tokios staigmenos labai sujaudina, o kartu, kaip dažnai pasirodo, ir klaidina, nes vis iš naujo priverčia patikėti bendra vaiko pažanga. Deja, toks tikėjimas yra nepagrįstas, nes ypač sparčiai tobulėja tik tam tikri pavieniai jų sugebėjimai. Sakau tai remdamasis savo paties patirtimi, mat pianinu Džina grojo (visiškai nesvarbu, ką – Beethoveną, Haydną ar bugi-vugi) stulbinančiai, kol pati ėmė nemėgti šios savo dovanos, kaip kadaise, pirmojo su ja dirbusio psichologo žodžiais, ji „jautė priešiškumą kalbai".

Taip baigiasi vienas Džinos būklės pagerėjimo, jos santykių su savo pačios rankomis epizodas. Juo užbaigsime ir ką tik pasakotą ligos atvejį, skirtą perteikti esminį *ego* silpnumą, dėl kurio į Džiną panašūs vaikai nuolat svyruoja tarp dviejų būsenų: čia juos užvaldo „pašėlęs potraukis" tam tikrai kito žmogaus daliai, čia polinkis negailestingai save bausti ar visiškai suvaržyti perdėtais tobulumo reikalavimais. Anaiptol nenoriu pasakyti, kad jie nepajėgūs mokytis, įsiminti ir pranokti kitus – ypač jei imasi tam tikros meninės veiklos, kuri yra iš esmės oralinės jų fiksacijos sensorinis atitikmuo. Veikiau manau, kad jie negali integruoti visos savo tikrovės: jų *ego* yra bejėgis.

Tikriausiai norėsite sužinoti, kaip Džinos gyvenimas toliau klostėsi. Mergaitei paaugus, jos amžiaus ir elgesio atotrūkis tapo toks ryškus, kad bendrauti su savo ir panašaus amžiaus vaikais mergaitė nebegalėjo. Džina susidūrė ir su kitais sunkumais, tad, mokantis pagal privalomąją specialiosios mokyklos programą, bent jau kurį laiką teko daryti pertrauką. Tokiomis aplinkybėmis mergaitė greitai neteko to, ką didvyriškomis savo mamos pastangomis per kelerius metus buvo išmokusi. Nuo to laiko mergaitė vėl buvo gydoma, šįsyk geroje psichiatrijos ligoninėje; jos gydymui vadovavo vienas labiausiai savo darbui pasišventusių ir išradingiausių vaikų psichiatrų, dirbantis būtent vaikų schizofrenijos srityje.

Susidūrus su panašiais ligos atvejais, „nevykėlės motinos" ar kitų vaiko apleistumo aplinkybių vaidmuo tebėra svarstytinas. Manau, verta atsižvelgti į tai, kad, atsakydami į savo motinos žvilgsnį, šypseną, prisilietimą, šie vaikai gali patirti labai ankstyvą ir vos juntamą nesėkmę, o šis pradinis vaiko uždarumas gali pastūmėti nesąmoningai atsitraukti ir pačią motiną. Akivaizdi tiesa, kad pirminė problema glūdi motinos ir vaiko santykiuose, galioja tik tuo atveju, jei manome šį ryšį esant pagrindinį emocijų telkinį, galintį gausinti motinos ir vaiko gerovę, kita vertus, keliantį jiems abiem pavojų, vos tik jų ryšys

sutrinka arba nusilpsta. Infantiliosios schizofrenijos atvejais, su kuriais teko man pačiam susidurti, vaikai akivaizdžiai stokojo „siunčiamosios galios“[60]. Tačiau gali būti ir taip, kad labai ankstyvoje vaikystėje bendravimo nesėkmę patyrusio vaiko būsena atskleidžia – tik piktybiškesne forma – emocinių ryšių trapumą, jau iki tol būdingą vienam iš tėvų (arba jiems abiem), nors šią tėvų ypatybę galbūt atsveria – bent jau bendraujant su kitais žmonėmis – tam tikros jų charakterio savybės ar protiniai gabumai.

O dėl gydymo procedūros, aprašytos šiame skyriuje, tai skaitytojas turėtų suprasti, kad Džinos motina įstengė savyje surasti tų ypatingų gydančiųjų galių, kurios yra pirmoji visų šioje žmogiškojo pasitikėjimo srityje atliekamų eksperimentų sąlyga.

---

[60] Pirmajame knygos leidime šis sakinys buvo taip formuluotas: „...pirminė „siunčiamosios galios“ stoka buvo būdinga vaikui“. Rašydamas šį sakinį turėjau galvoje tik tuos kelis atvejus, su kuriais man pačiam teko susidurti, o tokių atvejų praktiniame psichoanalitikų darbe tuomet retai pasitaikydavo. Šiuo savo teiginiu norėjau paprieštarauti tam tikroms tuo metu madingoms ir pernelyg paviršutiniškoms interpretacijoms, kuriomis buvo tvirtinama, esą atstumiančios motinos gali sukelti tokią piktybinę savo vaiko negalią. Dabartinis mano teiginys cituojamas iš šaltinio, kur pritariama grynai konstitucinei infantiliųjų psichozių etiologijai. Įdėmiai skaičiusieji I skyrių, beje, ir Džinos istoriją, suvokė, kad, pristatydamas šiai knygai parinktas ligos istorijų nuotrupas, nesistengiu išskirti pirminių negalės priežasčių bei gydymo rezultatų. Vietoj to mėginu apibrėžti naują sąvokų sritį, apimančią tiek asmens *ego*, tiek ir visuomenės sandaros plotmėje vykstančias „kovas“. Be abejo, laikantis tokio požiūrio aplenkiamos detalės, būdingos tėvų (t.y. motinos arba tėvo) ir vaiko bendravimui, kai silpnosios vaiko konstitucijos ir aplinkos ypatybės sustiprina žalingas viena kitos savybes. Tačiau pirmines priežastis galima išskirti (arba atmesti) tik tuo atveju, kai yra griežti diagnostikos kriterijai ir kai turimų anamnezių kiekis yra pakankamas palyginamajai analizei. Tokių darbų galima rasti vis gausėjančioje literatūroje psichoanalitinės vaikų psichiatrijos tema. (E.H.E.)

Žaidimai ir samprotavimai

Parafrazuodami Freudo žodžius, žaidimą pavadinome karališkuoju būdu perprasti infantiliojo *ego* pastangas atlikti patirties sintezę. Su vienu nesėkmingos *ego* sintezės pavyzdžiu mes ką tik susipažinome. Dabar panagrinėsime vaikystės epizodus, atskleidžiančius *ego* gebėjimą atgauti jėgas ir gydyti save patį vaikui žaidžiant, ir klinikinio darbo situacijas, kai, laimė, mums pavyko pasiekti, kad vaiko *ego* padėtų pats sau.

1. Žaidimas, darbas ir augimas

Pradine šio bent kiek padrąsinančio skyriaus tema paimsime žaidimo epizodą, aprašytą vieno gana garsaus psichologo knygoje. Šio epizodo aplinkybės, nors ir nesusijusios su liga, bet vis vien skausmingos: berniukas, vardu Tomas Sojeris, tetos lieptas gražų pavasario rytą turi baltinti tvorą. Nemaloni berniuko padėtis tampa dar keblesnė pasirodžius vienam jo bendraamžiui, Benui Rodžersui, besimėgaujančiam žaidimu. Būtent į jį, Beną, begalę laisvo laiko turintį vyruką, mes ir ketiname pažvelgti Tomo Sojerio – dirbančio žmogaus – akimis.

Jis paėmė teptuką ir tylomis ėmėsi darbo. Netrukus tolumoje pasirodė Benas Rodžersas – kaip tik tas berniukas, kurio pašaipų jis baisiausiai bijojo. Benas ėjo pasišokuodamas, liuoksėdamas, striuoksėdamas – buvo aišku, kad jis nusiteikęs pakiliai ir nerūpestingai. Jis graužė obuolį ir pratisai, melodingai

ūkavo, kartkartėmis žemu balsu įterpdamas din-don-don, din-don-don, mat įsivaizdavo esąs garlaivis. Priėjęs artėliau sulėtino žingsnius, atsistojo gatvės viduryje, smarkiai pasviro dešinėn ir ėmė sunkiai, labai oriai, didingai suktis – juk jis įkūnijo *Didįjį Misurį*, turintį devynių pėdų grimzlę. Benas vienu metu buvo ir laivas, ir kapitonas, ir signalinis skambutis, tad turėjo įsivaizduoti, jog stovi ant kapitono tiltelio, duoda įsakymus ir čia pat juos vykdo: „...stabdyt dešinįjį ratą! Din di lin di! Stabdyt kairįjį! Dešiniuoju pirmyn! Stabdyt! Lėta eiga! Din di lin di! Čiuk čiuk čiuk! Išmest lyną! Na, *gyviau*! Čiupk lyną – ko lauki! Apsuk jį apie aną stulpą! Laikyk, dabar paleisk! Garlaivis sustabdytas, sere! Din di lin di! *Pššš! Pššš! Pššš!*“ (mėgdžioja garo šnypštimą).

Tomas ir toliau baltino tvorą, nekreipdamas į garlaivį jokio dėmesio. Benas, valandėlę į jį paspoksojęs, tarė: „Cha *cha!* Įkliuvai, *brolau*, ar ne!... Ei, gavai darbelio?“

Mano kaip psichoterapeuto požiūris į Beną Rodžersą labai palankus – visais trimis atžvilgiais: organizmo, *ego* ir visuomenės. Jis rūpinasi savo kūnu čiaumodamas obuolį; tuo pat metu mėgaujasi įsivaizduota keleto didžiai prieštaringų elementų kontrole (jis yra ir garlaivis, ir pavienės jo dalys, ir garlaivio kapitonas, ir šiam kapitonui paklūstanti laivo komanda); be to, jis akimirksniu įvertina socialinę tikrovę, kai jo garlaiviui darant posūkį pamato besidarbuojantį Tomą. Šiomis naujomis aplinkybėmis Benas pasielgia toli gražu ne kaip garlaivis. Jis tučtuojau sumoja, kaip apsimesti užjaučiančiu, nors, be abejo, pajunta, kad nemaloni Tomo padėtis tik dar labiau pabrėžia jo paties laisvę.

Sakytume – lankstus vyrukas. Tačiau Tomas pasirodo esąs geresnis psichologas: jis pamėgina Beną įdarbinti. Tai rodo, kad psichologija yra bent jau antras pagal naudingumą dalykas, nusileidžiantis tik įprastam prisitaikymui prie gyvenimo

tikrovės, o tam tikromis nepalankiomis aplinkybėmis galintis jį ir pranokti.

Turint galvoje tolesnį Beno elgesį, regis, būtų beveik nepadoru jo, pralaimėjusiojo, padėtį dar labiau apsunkinti savo interpretacijomis ir svarstyti, ką berniuko žaidimas galėtų reikšti. Vis dėlto šį klausimą pateikiau vienai socialinį darbą studijuojančiųjų grupei, kuri specializuojasi psichiatrijos srityje. Daugelis atsakymų, be abejo, buvo susiję su vienokia ar kitokia traumine berniuko patirtimi – kaipgi kitaip Benas galėtų tikti „atvejo analizei"? Daugelis studentų sutiko, kad Benas tikriausiai buvo frustraciją patyręs berniukas, todėl taip uoliai žaidė savo žaidimą. Galimi frustracijos šaltiniai buvo labai įvairūs – pradedant tėvo tirono priespauda, nuo kurios jis gelbėjasi vaizduotėje virsdamas valdingu kapitonu, baigiant šlapinimusi į lovą ar kokia kita trauma, patirta mokantis naudotis tualetu ir dabar palaikančia berniuko norą tapti laivu, turinčiu devynių pėdų grimzlę. Kai kurie studentai nurodydavo akivaizdesnę aplinkybę – Benas norėjęs būti didelis kaip kapitonas, to meto dievaitis.

Aptarimo metu pažymėjau, kad Benas yra augantis berniukas. Augti reiškia būti suskilusiam į skirtingas esybes, besivystančias nevienodu greičiu. Augančiam berniukui sunku susitvarkyti su ištįsusiu ir nerangiu savo kūnu, taip pat ir su pasidalijusiu savo vidumi. Jis nori būti geras (nors kartais tik savanaudiškais tikslais), bet visuomet pasijunta buvęs blogas. Jis nori maištauti, tačiau susivokia kone pats prieš savo valią nuleidęs rankas. Savo laiko perspektyvoje jau galėdamas žvilgtelėti į artėjantį suaugusiojo amžių jis pajunta, kad elgiasi it vaikas. Viena Beno žaidimo „prasmė" gali būti štai kokia: žaidimas suteikia berniuko *ego* laikiną pergalę prieš nerangų jo kūną ir jo savastį, nes žaidimo metu sukuriama darniai veikianti visuma, apimanti smegenis (kapitonas), nervus bei valios jėgą

(signalinė garlaivio sistema ir variklis) ir apskritai visą jo kūną (laivas). Žaidimas suteikia berniukui galimybę būti vientisa esybe, kurios rėmuose jis yra pats sau šeimininkas, nes jis pats – ir tas, kuris paklūsta. Be to, jis pasirenka savąsias metaforas iš dar visai jauno technikos amžiaus įrankių pasaulio ir svajoja apie savojo meto mašinų dievo – „Didžiojo Misurio" kapitono – tapatybę.

Taigi žaidimas yra *ego* veikla, jo siekis sukurti kūno, socialinių procesų ir žmogaus savasties dermę. Visai gali būti, kad Beno fantazijoms būdingas falinis ir judėjimo erdvėje motyvas: galingas laivas stiprioje upės srovėje yra reikšmingas simbolis. Suprantama, kapitonas yra vykęs tėvo, be to, tiksliai apibrėžtos patriarchalinės galios, įvaizdis. Vis dėlto svarbiausiu šio žaidimo veiksniu, manau, derėtų laikyti *ego* poreikį įvaldyti įvairias gyvenimo sritis, ypač tas, kuriose žmogaus savastis, jo kūnas bei visuomeninis jo vaidmuo ko nors stokoja, o jų raida atsilieka. Žaidimo tikslas – kliedėti apie viešpataujantį *ego*, taip pat atlikti šio viešpatavimo pratybas tarpinėje tikrovėje – tarp vaizduotės ir realybės. Vis dėlto netrukus įsitikinsime, kad žaidimas neginčytinai šeimininkauja tik siaurutėse mūsų būties paraštėse. Kas yra ir kas nėra žaidimas? Žvilgtelėkime į žodinės raiškos sritį, po to sugrįšime prie vaikų.

Bangose raibuliuojančiai saulės šviesai tinka apibūdinimas „žaisminga", nes ji ištikimai paklūsta žaidimo taisyklėms. Tikrovėje ji neįsiterpia į cheminį bangų pasaulį, ji reikalauja sau teisės susilieti su bangomis tik regimybėje. Šviesos kuriami vaizdai kinta labai greitai, be jokių pastangų, ir nesiliauja radęsi, todėl galima tikėtis malonaus reiškinio, išliekančio nuspėjamose ribose ir nė vieno dusyk pasikartojančio kontūro.

Labai panašiai su daiktais ir kitais žmonėmis turi susilieti ir žaidžiantis žmogus – nerūpestingai su jais nesusisiedamas. Jis turi veikti tai, ką pasirinko nespiriamas skubių reikalų ir neskatinamas stiprios aistros; jis turi būti linksmas ir nevaržomas

jokių baimių ar vilčių, susijusių su rimtais padariniais. Jis ilsisi nuo visuomeninės ir ekonominės tikrovės arba, – tai dažniausiai sureikšminama, – jis *nedirba*. Būtent dėl to, kad žaidimas yra darbo priešybė, jis įgyja įvairiausių prasmės atspalvių. Vienas jų yra „paprasčiausias malonumas" – nesvarbu, sunkus jis ar lengvas. Marko Twaino žodžiais tariant, „gaminti dirbtines gėles...yra darbas, o kopti į Monblaną – tik pramoga". Tačiau puritonizmo laikais ir tose vietose, kur ši gyvensena prigijo, paprasčiausias malonumas visuomet kartu reiškė ir nuodėmę; kvakeriai įspėjo, kad „malonumų gėles reikia skinti pareigos pievose". Puritoniškoms pažiūroms prijaučiantys žmonės žaidimą į savo gyvenimą įsileido vien dėl įsitikinimo, jog „atsipalaidavimas nuo dorovingos veiklos jau pats savaime yra moralinė būtinybė". Tačiau poetai pabrėžia ką kita. Schilleris yra pasakęs, kad „žmogus yra tobulas tik tuomet, kai žaidžia". Taigi žaidimas yra reiškinys, esantis ties daugelio žmogaus užsiėmimų riba ir savitai bei žaismingai bandantis išvengti apibrėžimų.

Tikra yra tai, kad net labiausiai įtemptas, pavojingiausias žaidimas pagal apibrėžimą nėra darbas; žaidžiant negaminama jokia prekė. O jei gaminama, tai toks žaidimas „tampa profesionaliu". Tačiau esant tokiai tikrovei lyginti suaugusiojo ir vaiko žaidimą jau iš pat pradžių yra beprasmiška. Juk suaugęs žmogus yra prekes gaminanti ir prekėmis besikeičianti būtybė, o vaikas dar tik ruošiasi tokia būtybe tapti. Dirbančiam suaugusiajam žaidimas yra poilsis. Jis suteikia galimybę kartkartėmis peržengti žmogaus būties ribotumo formas, nusakančias socialinę jo tikrovę.

Pavyzdžiui, *visuotinės traukos dėsnis*: žongliruojant, šokinėjant ar lipant aukštyn mūsų kūno suvokimas įgyja neįprastus matmenis. Šiuo atveju žaidimas suteikia dieviškos laisvės, beribės erdvės pojūtį.

O štai *laikas*: leisdami laiką mažmožiams ar dykinėdami tingiai numojame ranka į šį griežtą savo prižiūrėtoją. Kai tik

kiekviena minutė tampa brangi, nerūpestingumas pranyksta. Štai kodėl sporto rungtys atsiduria ties žaidimo riba: rungtyniaujantys, regis, daro nuolaidas erdvės ir laiko spaudimui vien tam, kad patys šį spaudimą nugalėtų jardo ar sekundės dalimi.

Pereikime prie *lemties* ir *priežastingumo*, nulėmusių, kas, kokie ir kur mes esame. Dalyvaudami azartiniuose žaidimuose atkuriame visų lygybę prieš lemtį, tad galimybę laimėti turi kiekvienas žaidėjas, sutinkantis paklusti kelioms taisyklėms, kurios, palyginti su tikrovės taisyklėmis, atrodo atsitiktinės ir beprasmės. Vis dėlto, kaip ir sapno tikrovė, joms būdinga paslaptinga įtaiga ir žaidėjai turi joms besąlygiškai paklusti. Vos tik žaidėjas užmiršta, kad toks žaidimas turi būti laisvai pasirinkta jo veikla, kai tik atsiduria lošimo demono valdžioje, žaidimo dvasia vėl pranyksta. Tuomet jis jau lošėjas, o ne žaidėjas.

O štai *visuomeninio gyvenimo tikrovė* ir apibrėžtos, mums skirtos jos sritys. Žaisdami žaidimus su įvairiais vaidmenimis, galime pabūti tokie, kokie gyvenime negalėtume arba nenorėtume būti. Bet vos tik patikėjęs savuoju įsikūnijimu žaidėjas-aktorius priartėja prie isterijos, o gal ir dar liūdnesnės būsenos. O naudos sumetimais mėgindamas kitus priversti patikėti jo atliekamu „vaidmeniu", žaidėjas tampa apgaviku.

Mūsų *kūno potraukiai*. Didžioji dalis nacionalinės reklamos, naudodamasi mūsų noru žaisti, būtinai stengiasi mus įtikinti, pavyzdžiui, kad kvėpuoti ir valgyti yra ne maloni būtinybė, bet įmantrus žaidimas, atskleidžiantis mums vis naujus ir juslėms malonius kvapo ar skonio niuansus. Kai tik tokių niuansų poreikis nebepaklūsta mūsų valiai, žmogus išgyvena bendrą švelnios priklausomybės ir nepasotinamumo būseną, atimančią iš jo pilnatvės pojūtį ir lemiančią giluminio nepasitenkinimo jausmą.

Paskutinis, bet ne mažiau svarbus yra *meilės gyvenimas* ir prieš galutinį veiksmą atliekami vadinamieji „meilės žaidimai".

Abiem partneriams jie suteikia galimybę laisvai pasirinkti kūno dalį, intensyvumą ir tempą (pasak humoristinio eilėraščio, „ką, kuria dalimi ir su kuo"). Meilės žaidimai baigiasi prasidėjus galutiniam veiksmui, susiaurinančiam pasirinkimo galimybes, nurodančiam tempą ir išlaisvinančiam „prigimtį". Jei vienas kuris atsitiktinis parengiamasis veiksmas tiek užvaldo žmogų, kad visiškai pakeičia galutinį jo veiksmą, žaidimas baigiasi ir prasideda iškrypimas.

Šios žaidimo atspalvį turinčios, su įvairiomis žmogaus elgesio apraiškomis susijusios situacijos atskleidžia siaurą sritį, kur mūsų *ego* gali pasijusti pranokęs erdvės bei laiko apribojimus ir socialinės tikrovės ribotumą, tai yra pasijusti nepriklausomas nuo sąžinės reikalavimų ar nesąmoningų paskatų. Tik šioje apibrėžtoje srityje žmogus gali pasijusti susivienijęs su savuoju *ego*. Visai nenuostabu, kad jis ir jaučiasi „esąs žmogus tik tuomet, kai žaidžia". Tačiau su dar viena, svarbiausia sąlyga: žaisti jis turi retai, o daugiausia laiko skirti darbui. Jam reikia turėti aiškų visuomeninį vaidmenį. Pleibojams bei lošėjams dirbantis žmogus pavydi, bet kartu jais ir piktinasi. Mes džiūgaujame, kai į juos „rodoma pirštais" ir iš jų šaipomasi, arba pasmerkiame juos daug liūdnesniam nei dirbančio žmogaus likimui – priverčiame juos gyventi auksiniuose narveliuose.

Vadinasi, stebėdami žaidžiantį vaiką atsiduriame keblioje padėtyje: juk kas nedirba, tam nedera ir žaisti. Tad norint būti pakančiam vaiko žaidimui, suaugusiajam tenka kurti teorijas, kad vaikystės žaidimai iš esmės yra darbas arba kad jie neturi jokios reikšmės. Labiausiai paplitusi ir stebėtojams parankiausia teorija teigia, kad vaikas – *dar niekas* ir kad tai rodo jo žaidimo beprasmybė. Mokslininkai bandė surasti ir kitą būdą paaiškinti vaikų žaidimo keistenybes, manydami, kad jos atskleidžia tiesą, jog vaikystė – tam tikra tarpinė erdvė. Pasak Spencerio, kai kurių žinduolių jaunikliai žaisdami sunaudoja *energijos perteklių*, susikaupusį todėl, kad jiems nereikia patiems maitintis ir

gintis, nes tai už juos atlieka tėvai. Vis dėlto Spenceris pastebėjo štai ką: kai tik jaunikliai turi sąlygas žaisti, jie „imituoja" suaugusių gyvūnų veiksmus, išreikšdami „nepaprastą norą tuos veiksmus atlikti ir nepaprastą norą patirti su jais susijusius jausmus". Ankstyvoji psichoanalizė šį požiūrį papildė „katarsio" teorija. Joje teigiama, jog augančiai būtybei žaidimas įgyja konkrečią paskirtį – suteikia tai būtybei galimybę išlaisvinti užgniaužtas emocijas ir vaizduotėje išsivaduoti nuo praeityje patirtų frustracijų.

Kad įvertintume šias teorijas, pereikime prie kito, jaunesnio už Tomą, berniuko žaidimo. Jis gyveno prie kitos sraunios upės – Dunojaus, o jo žaidimą įamžino kitas garsus psichologas – Sigmundas Freudas. Jis rašė:

„Neketindamas nuodugniai nagrinėti šių reiškinių, kartą pasinaudojau palankia proga pažvelgti, ką reiškia pirmasis savarankiškai sugalvotas aštuoniolikos mėnesių berniuko žaidimas. Tai buvo daugiau nei vien atsitiktinis stebėjimas: kelias savaites gyvenau po vienu stogu su vaikučiu bei jo tėvais ir prabėgo ne viena diena, kol suvokiau šios mįslingos ir nuolat kartojamos berniuko veiklos prasmę.

Šio berniuko intelekto raida jokiais atžvilgiais nebuvo spartesnė nei kitų jo amžiaus vaikų, (...) tačiau jis gebėdavo pasiekti, kad tėvai ir tarnaitė jį suprastų. Į berniuką aplinkiniai žvelgė palankiai, nes jis „deramai" elgėsi. Jis netrikdė naktinio savo tėvų poilsio, sąžiningai paklusdavo paliepimams neliesti tam tikrų daiktų ir neiti į vieną ar kitą kambarį, o svarbiausia – niekuomet neverkdavo mamai išeinant iš namų ir paliekant jį valandų valandas. Kita vertus, jo ryšys su motina buvo labai glaudus: ji ne tik pati maitino berniuką, bet ir rūpinosi juo bei auklėjo jį visiškai nepadedama aplinkinių. Vis dėlto kartkartėmis atsiskleisdavo nerimą keliantis šio gražiai besielgiančio vaiko polinkis svaidyti į kambario kampą arba po lova visus po ranka

pakliūvančius mažus daiktelius, tad tvarkydamas žaislus jis dažnai turėdavo gerokai paplušėti. Šią savo veiklą berniukas palydėdavo susidomėjimo ir pasitenkinimo kupinu, ilgai tęsiamu šūksniu „O-o-o-o!“ Motina manė (tokia buvo ir mano paties nuomonė), kad šis šūksnis yra ne jaustukas, bet reiškia „išeik“ [*fort*, vok.]. Pagaliau suvokiau, kad tai yra žaidimas, o jo metu visais savo žaislais vaikas naudojasi tik tam, kad su jais žaistų „išeinantį“ [*fort sein*, vok.]. Vieną dieną pastebėjau aplinkybę, patvirtinusią šį mano požiūrį. Berniukas turėjo virvute apsuktą medinę ritę. Jam niekuomet nešaudavo į galvą, pavyzdžiui, traukti ją grindimis paskui save ir taip žaisti arklį, tempiantį vežimą. Jis laikė ritę už virvutės ir gana įgudusia ranka mesdavo ją per audeklu dengtos savo lovelės kraštą, kad ritė už jo pasislėptų, tuomet tardavo reikšmingąjį savo „O-o-o-o“ ir, tebelaikydamas ritę už virvutės, vėl ištraukdavo ją iš lovelės, pasitikdamas sugrįžusiąją džiaugsmingu „*Da*“ [„Štai“]. Tai ir buvo visas berniuko žaidimas – dingimas ir pasirodymas. Aplinkiniai paprastai pastebėdavo tik pirmąjį berniuko žaidimo veiksmą, kurį vaikas kartojo nenuilsdamas, kaip žaidimą dėl paties žaidimo. Vis dėlto daugiausia malonumo berniukui, be abejo, teikė antrasis veiksmas. (...) Kad tokia žaidimo interpretacija buvo pagrįsta, galutinai patvirtino tolesnis stebėjimas. Vieną dieną, kai motina, kelias valandas nebuvusi namuose, sugrįžo atgal, berniukas ją pasitiko žinia „pupa o - o - o - o“, tačiau iš pradžių nesuvokėme, ką ji reiškia. Netrukus paaiškėjo, kad per ilgas savo vienatvės valandas jis surado būdą pranykti pats. Dideliame, beveik siekiančiame grindis veidrodyje berniukas aptiko savo paties atspindį ir, pasilenkdamas žemyn, „priversdavo“ savo atspindį „išeiti“[61].

---

[61] Sigmund Freud. *A General Selection*. Edited by John Rickman, London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1937.

Kad suprastume, kaip šio žaidimo prasmę suvokė Freudas, svarbu atsižvelgti į vieną aplinkybę. Tuo metu jis domėjosi keistu reiškiniu (ir, beje, apie jį rašė) – „kompulsiniu kartojimu“, tai yra poreikiu žodžių arba veiksmų lygmeniu pakartotinai patirti skausmingus savo išgyvenimus. Kiekvienas kartkartėmis patiriame poreikį be paliovos kalbėti apie vieną ar kitą skausmingą įvykį (įžeidimą, ginčą ar operaciją), kurį lyg ir turėtume norėti pamiršti. Pažįstame ir sukrėtimą patyrusių asmenų, kurie, užuot sveikę miegodami, nuolatos pabunda, sapnuose dar sykį išgyvenę anksčiau ištikusią traumą. Be to, mums kyla mintis, kad ne visai atsitiktinai kai kurie žmonės vis iš naujo kartoja tas pačias savo klaidas ar „susiklosčius aplinkybėms“, visiškai aklai, susituokia su lygiai tokio pat nepakenčiamo tipo žmogumi, panašiu į asmenį, su kuriuo ką tik išsiskyrė. Galbūt ne visai atsitiktinai panaši nelaimių ir nesėkmių virtinė visuomet ištinka būtent *juos*. Freudas priėjo išvadą, kad visais šiais atvejais žmogus nesąmoningai „atlieka variacijas“ pirmine skausminga tema, nes neišmoko jos įveikti arba gyventi su ja susitaikęs: ieškodamas išeities iš padėties, su kuria pirmąsyk susitvarkyti nepajėgė, žmogus joje vėl atsiduria savo paties noru.

Savo veikaluose gvildendamas įkyraus kartojimo klausimą Freudas suvokė anksčiau aprašyto berniuko žaidimo prasmę bei faktą, kad pagrindinės žaidimo temos (kas nors pranyksta ir sugrįžta) kartojimo dažnumas atitinka žaidime atsispindinčių tikrovės išgyvenimų, šiuo atveju patiriamų mamai išeinant rytais ir grįžtant vakarais, stiprumą.

Taigi savo tikrovės patirtį vaikas žaisdamas sudramatina. Mokėdamas šeimininkauti daiktų pasaulyje, berniukas gali sukurti tam tikrą daiktų tvarką, suteikiančią jam galimybę įsivaizduoti, jog jis yra ir keblių savo gyvenimo situacijų šeimininkas. Palikusi verkšlenantį ir nuolat ko nors reikalaujantį berniuką namuose, motina grįždavo tik tuomet, kada jai būdavo patogu.

Tačiau žaisdamas savo žaidimą berniukas laikė savo mamą už virvutės. Jis priversdavo ją išeiti, netgi išmesdavo ją lauk, o tuomet priversdavo mamą sugrįžti savo paties malonumui. Freudo žodžiais tariant, *pasyvią laikyseną jis padarė aktyvią*. Žaisdamas berniukas daro kažką, kas tikrovėje buvo daroma su juo pačiu.

Freudas nurodė tris dalykus, galinčius mums padėti toliau analizuoti socialines šio žaidimo prasmes. Visų pirma berniukas išmesdavo daiktą lauk. Pasak Freudo, galima manyti, jog šiuo veiksmu berniukas keršdavo mamai – „jei nenori būti su manimi, tai ir man tavęs nereikia". Tokiomis aplinkybėmis, akivaizdžiai įgijęs daugiau emocinės autonomijos, jis sustiprino savo gebėjimą veikliai tvarkyti susiklosčiusią padėtį. Beje, antruoju savo veiksmu berniukas pasiekė dar daugiau. Jis apskritai atsisakė anksčiau naudoto daikto ir veidrodžio, kuriame matėsi visu ūgiu, žaisdamas „išeidavo", palikdamas pats save, ir vėl pas save sugrįždavo. Taigi jis buvo ir paliekamas, ir paliekantis asmuo. Berniukas tapo padėties šeimininku, nes įtraukė į savo galios sritį ne tik asmenį, kurio gyvenimo tikrovėje valdyti negali, bet ir visą situaciją su *abiem* jos dalyviais.

Tiek apie šį žaidimą yra pasakęs Freudas. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną aplinkybę: savo mamą vaikas pasitinka žinia, jog jis išmokęs „išeiti" palikdamas pats save. Pasak Freudo, buvo galima tikėtis, jog šis vaiko žaidimas vienumoje taps pradiniu šaltiniu, iš kurio kils stiprėjantis vaiko polinkis užsisklęsti nuošaliame kampelyje su savąja gyvenimo patirtimi ir pataisyti ją vaizduotėje, tik vaizduotėje. Tarkime, grįžus motinai vaikas būtų visiškai nekreipęs į ją dėmesio – perkėlęs savo kerštą į gyvenimo tikrovės situaciją arba vaizdavęs, esą ir pats jau moka savimi pasirūpinti, tad jam mamos nereikia. Pirmuosius kartus mamai išėjus iš namų būtent taip dažnai ir atsitinka: ji parlekia namo nekantraudama apkabinti savo vaiką, o išvysta tik abejingą mažylio veido išraišką. Tuomet ji gali pasijusti at-

stumta ir nusigręžti nuo nemylinčio savo vaiko arba pajusti jam priešiškumą, o mažylis kaipmat suvokia, jog, mėtydamas daiktus ir taip atkeršijęs savo motinai, jis ne tik įgyvendino savo siekį, bet jį ir pranoko: jis tik mėgino atsigauti nuo išgyvenimų, patirtų, kai motina jį paliko, o iš tiesų privertė savo motiną išeiti visiems laikams. Taigi pagrindiniai paliekamo ir paliekančio žmogaus sunkumai, nugalėti žaidžiant, iš tikrųjų taip ir lieka neįveikti. O mažasis mūsų pasakojimo veikėjas pasipasakojo mamai apie savo žaidimą, ir ji, užuot įsižeidusi, greičiausiai išreiškė susidomėjimą, gal net ir pasididžiavimą išradingu savo sūnaus žaidimu. Taigi jis visokeriopai praturtėjo: prisitaikė prie sudėtingos situacijos, išmoko naudotis naujais daiktais, o jo pasirinktas veiklos būdas sulaukė meilės kupino pripažinimo. Visa tai yra būdinga „vaikų žaidimams".

Tik ar vaiko žaidimas, kaip dažnai klausiama, visuomet turi kokią nors asmenišką ir bloga lemiančią „prasmę"? O jei „senomis geromis dienomis", žaisdami su siūlų ritėmis, dešimt mažylių imtų tempti jas paskui save, vaizduodami karietas traukiančius arklius? Ar vienam iš jų šis žaidimas reikštų ką nors kita, o gal kažką svarbesnio nei, manytina, reiškia visiems likusiems?

Kaip jau anksčiau minėta, sukrėtimą patyrę vaikai, dramatindami savo patirtį, kurią įgijo žaisdami, renkasi žaidimo priemones savo kultūrinėje aplinkoje ir, būdami vieno ar kito amžiaus, jau moka jomis naudotis. Randamos žaidimo priemonės priklauso nuo kultūrinės aplinkos bruožų, todėl visi toje aplinkoje gyvenantys vaikai naudojasi panašiomis priemonėmis. Mūsų dienomis Benai, užuot dėjęsi garlaiviais, naudojasi dviračiais – lengviau apčiuopiamais veiksmų darnos simboliais, tačiau tai nekliudo jiems, keliaujantiems į mokyklą ar duonos parduotuvę, įsivaizduoti, jog skrieja virš žemės ir kulkosvaidžiu šaudo į priešą, arba pasijusti vienišu klajūnu,

jojančiu ant nuostabiojo žirgo Sidabro. Vis dėlto priemonės, su kuriomis vaikas moka apsieiti, priklauso nuo jo gebėjimo koordinuoti savo veiklą, todėl vienomis ar kitomis priemonėmis naudojasi tik atitinkamą brandos pakopą pasiekę vaikai. Tai, kas visiems žaidžiantiems bendruomenės vaikams turi *bendrą prasmę* (pavyzdžiui, sumanęs už virvutės laikyti ritę, vaikas įsivaizduoja už pavadėlio laikąs gyvą būtybę), kai kuriems vaikams gali įgyti *individualią prasmę* (pavyzdžiui, vaikams, kurie ką tik išmoko naudotis rite bei virvele, tad veikiausiai yra pasirengę įžengti į naują bendrabūvio bei kolektyvinės simbolinės raiškos sritį). Žaidimas gali turėti ir *savitą prasmę*, pavyzdžiui, pavieniams vaikams, netekusiems artimo žmogaus ar kokio nors gyvūno, todėl suteikiantiems savo žaidimui ypatingą reikšmę. Tai, ką šie vaikai „laiko už virvutės", įkūnija ne šiaip kokią būtybę, bet konkretų, brangų ir prarastą gyvūną arba asmenį. Norėdamas suvokti žaidimo prasmę, stebėtojas, be abejo, turi nusimanyti, kokius žaidimus mėgsta žaisti tam tikro amžiaus ir konkrečioje bendruomenėje gyvenantys vaikai. Tik tada jis gali nustatyti, ar savita žaidimo prasmė peržengia bendrosios prasmės ribas. Kad suvoktume pačią savitą žaidimo prasmę, turime atlikti kruopščius stebėjimus ir sutelkti dėmesį ne tik į žaidimo turinį ir formą, bet ir į vaiko tariamus žodžius bei regimus jausmų protrūkius, ypač tuomet, kai jie „pranašauja" apie reiškinį, tolesniame skyriuje vadinamą „nutrūkusiu žaidimu".

Prieš pereidami prie klausimų apie nerimo vaidmenį vaikų žaidimuose, pažvelkime į vaiko veiksmus, kai jis stato bokštą, o paskui jį sugriauna. Ne viena motina mano, kad mažasis jos sūnelis išgyvena „griovimo pakopą", o gal net yra „destruktyvi asmenybė", mat pastatęs didžiulį bokštą nepaklūsta jos patarimui palikti bokštą, kad ir tėvelis galėtų juo pasidžiaugti. Mažyliui *būtinai reikia* spirti į bokštą, kad šis sugriūtų. Beveik maniakiškas džiaugsmas, apimantis vaikus, kai jie mato akimirksniu

sugriūvantį žaidimo metu ilgai siektą darbo rezultatą, glumino daugelį žmonių, ypač todėl, kad mažyliai anaiptol nebūna sužavėti, jei jų pastatytas bokštas nuvirsta atsitiktinai ar paliestas paslaugaus dėdės rankos. Griauti turi jis pats, bokšto statytojas. Šio žaidimo ištakos, manyčiau, glūdi dar visai nesenoje praeityje, kai vaikas staigiai krisdavo žemėn kaip tik tą minutę, kai, atsistojusiam į vertikalią padėtį ant dar netvirtų kojų, jam atsiverdavo naujos ir užburiančios būties erdvės. Pagaliau išmokęs *priversti* bokštą „atsistoti", vaikas mėgaujasi matydamas, kaip tas pats bokštas nuo jo rankos svyruoja ir sugriūva: jis tampa veikliu įvykio, kuriame anksčiau dalyvavo tik pasyviai, šeimininku, be to, stiprybės jausmo jam teikia žinojimas, jog kažkas yra silpnesnis už jį patį, juolab kad bokštai, kitaip nei mažosios sesutės, nemoka verkti ir pasiskųsti mamytei. Tokiu elgesiu parodomas vaiko gebėjimas šeimininkauti erdvėje vis dėlto dar labai trapus, tad visiškai suprantama, kad, matydamas ką nors kitą spiriant į jo bokštą, vaikas gali tapatintis su bokštu, o ne su spiriančiuoju, todėl visas linksmumas čia pat išgaruoja. Vėliau šį poreikį pajusti savo gebėjimą valdyti erdvę vaikas patenkina žiūrėdamas į cirko klounus, dėl paprasčiausio savo nemokšiškumo nuolat griuvinėjančius arenoje, bet ir toliau naiviai metančius iššūkį traukos jėgai ir priežastingumui: vadinasi, esama žmonių, net ir suaugusių, juokingesnių, kvailesnių ir nerangesnių už jį patį. Vis dėlto kai kurie vaikai, linkę pernelyg glaudžiai tapatintis su pačiu juokdariu, jo griuvinėjimo negali pakęsti: tai jiems „visai nejuokinga". Šis pavyzdys atskleidžia, iš kur kyla daugelis neramių vaikystės išgyvenimų, kai vaiko *ego*, siekdamas išmokti valdyti tikrovę, susiduria su nepageidaujama suaugusiųjų „pagalba", kai jie elgiasi su vaiku šiurkščiai arba linksmina jį įvairiais žaidimais, nors pastarieji vaikui patinka tik tuomet, kai juos sumano jis pats.

Pirmiausia vaikas žaidžia su savo paties kūnu ir kūnas yra jo žaidimo centras. Šį reiškinį vadinsime *autokosminiu žaidimu*. Jis prasideda anksčiau, nei mes suvokiame, jog vaikas žaidžia. Iš pradžių šis žaidimas apima vaiko polinkį kartoti jutiminius įspūdžius, judėjimo pojūčius, paties skleidžiamus garsus ir taip juos tyrinėti. Vėliau vaikas žaidžia su greta esančiais žmonėmis bei daiktais. Galbūt jis žaismingai virkauja mėgindamas susivokti, koks garso bangų ilgis yra tinkamiausias norint, kad mama prie jo sugrįžtų, o gal ima tyrinėti jos kūną, čiuopdamas jos veido iškilimus bei angas. Tai vaiko geografijos pradžiamokslis, o žaidžiant šį abipusį žaidimą su motina įgyti pradiniai žemėlapiai, be abejo, išlieka pirmųjų pažintinių *ego* kelionių po „pasaulį" vadovai. Apie tai yra rašęs Santayana:

„...Seniai seniai, tolimoje praeityje, it visa būtų vykę aname pasaulyje ar motinos įsčiose, Oliveris prisiminė seniai prarastą malonumą sėdėti ant motinos kelių. Tai toks saugus, ramus ir žvalgytis aplinkui patogus prieglobstis. Čia jį gaubė neabejotino saugumo erdvė, čia jis buvo lyg karalius, sėdintis savajame soste, sergimas nesuskaičiuojamomis eilėmis aplink išsirikiavusių ištikimų sargybinių, o tolumoje plytintis kraštovaizdis, iš kur atvykdavo pasiuntiniai ir kur klostėsi margaspalviai įvykiai, tapo nuostabiausiu reginiu, kur visa buvo netikėta ir įdomu, tačiau negalėjo nutikti nieko blogo; tarsi pati jo motina būtų pasakojusi istoriją, o tie paveikslai būtų buvę tik ją iliustruojantys vaizdai, patys iškildavę klausančioje jo sieloje."[62]

Mikrosritis, mažas vaikui paklūstančių žaislų pasaulėlis, – tai mažylio susikurtas užutėkis, kur jis, pajutęs poreikį nuodugniai

[62] George Santayana. *The Last Puritan*. New York: Charles Scribner's Sons, 1936.

pertvarkyti savąjį *ego*, visuomet gali sugrįžti. Tačiau daiktų pasaulis paklūsta savo paties dėsniams: jis gali nesileisti atkuriamas arba paprasčiausiai subyrėti į šipulius. O jei paaiškėtų, kad šis pasaulis priklauso kažkam kitam, jį gali atimti pranašesnio žmogaus ranka. Mikrosrityje vaikas dažnai neapdairiai išreiškia pavojingas mintis, atlieka rizikingus veiksmus, o tai sukelia nerimą ir paskatina vaiką staiga nutraukti žaidimą. Toks potyris yra nerimo sapno atitikmuo vaikui nemiegant. Jis gali nuslopinti vaikų norą žaisti, be to, klaikiame nakties sapne patirta baimė gali kliudyti jiems užmigti. Pabūgęs mikrosrities žaidimų arba jais nusivylęs, vaikas gali regresuoti į autosritį, imti svajoti, čiulpti nykštį, dirginti lytinius savo organus. Kita vertus, jei pirmieji vaiko bandymai naudotis daiktų pasauliu yra sėkmingi ir jei mažyliui kas nors padeda, tai įgudus naudotis žaisliniais daiktais patiriamas malonumas tampa neatsiejamas nuo gebėjimo išvengti skaudžių išgyvenimų, susijusių su tais daiktais, ir kylančio pasididžiavimo jausmo, pajutus šį savo gebėjimą.

Galiausiai darželinukų žaidimai išplinta į *makrosritį* – bendrabūvio erdvę. Su kitais žmonėmis vaikas iš pradžių elgiasi taip, lyg jie būtų daiktai: apžiūrinėja, bėgdamas atsitrenkia arba primygtinai prašo „pabūti arkliuku". Ilgainiui vaikas išmoksta skirti, kokį potencialų žaidimo turinį tinka įsileisti vien į vaizduotę arba autokosminį žaidimą, koks turinys tinka žaislų ir daiktų mikropasauliui ir kokį turinį galima atskleisti arba primesti kitiems žmonėms.

Visa tai perpratęs, kiekvienoje minėtoje žaidimo srityje vaikas savitai pajaučia tikrovę ir savąjį meistriškumą. Taigi trumputę akimirką žaidimas vienumoje išlieka nepamainomas užutėkis, kur mažylis, kurį laiką plaukiojęs po audringą visuomenės gyvenimo jūrą, gali nuodugniai peržiūrėti sudužusius savo jausmus.

Be to, jei vaikams sudarome sąlygas žaisti vienumoje, į savo žaidimą jie paprastai perkelia bet kurią labiausiai sugniuždytą savo *ego* dalį. Visa tai iš esmės ir pagrindžia mūsų nuostatą diagnostikos tikslais pasinaudoti „žaidimo terapija", kurią netrukus ir aptarsime.

Taigi kas yra infantilusis žaidimas? Jau įsitikinome, kad jis nėra suaugusiųjų žaidimo atitikmuo, jis nėra poilsis. Žaidžiantis suaugęs žmogus žengia žingsnį į šalį, į kitą tikrovę, o žaidžiantis vaikas keliauja į priekį, į naujas tikrovės įvaldymo pakopas. Aš suformulavau prielaidą, kad vaiko žaidimas yra infantiliu pavidalu pasireiškiantis žmogaus gebėjimas tvarkyti savo patirtį kuriant situacijos modelius ir įvaldyti tikrovę eksperimentuojant ir planuojant. Juk ir suaugęs žmogus vienoje ar kitoje savo darbo pakopoje išreiškia savo praeities išgyvenimus tam tikrais dydžiais, kurie, žmogaus manymu, yra jam pavaldūs. Laboratorijoje, teatro scenoje ar ant rašomosios lentos jis dar sykį išgyvena savo praeitį, vadinasi, ir jos padarinius. Atkurdamas išgyventos situacijos modelį jis išperka savo klaidas ir sustiprina savo viltis, tad į ateitį žvelgia savo praeitį atitaisiusio ir su ja susidraugavusio žmogaus akimis.

Nė vienas mąstytojas nenuveikia daugiau nei žaidžiantis vaikas. Williamo Blake'o žodžiais tariant, „vaiko žaidimai ir senolio rūpesčiai – skirtingais metų laikais nunokstantys vaisiai".

2. Žaidimas ir gydymas

Šiuolaikinė žaidimo terapija pagrįsta darbo su vaikais metu pastebėta aplinkybe, kad vaikas, pajutęs slaptą neapykantą tiesioginiams savo žaidimų namuose ar kaimynystėje globėjams arba jų pabūgęs ir dėl šios priežasties praradęs saugumo būseną, regis, sugeba pasinaudoti globėjiška kito sumanaus suaugusiojo laikysena, kad galėtų ramiai žaisti. Galima manyti, kad

anksčiau tokio suaugusiojo vaidmuo tekdavo senelėms ir mylimoms tetoms, o mūsų dienomis ją atlieka ir profesionalai – žaidimo terapijos specialistai. Svarbiausia, kad vaikas nestokotų nei žaislų, nei suaugusiojo dėmesio, kad brolių ir seserų tarpusavio varžybos, tėvų priekabės ar kokie kiti netikėti trukdžiai nekliudytų skleistis žaidžiančio vaiko sumanymams, kad ir kokie jie būtų. Juk „išsižaisti" – tai natūraliausia vaikui prieinama pagalbos sau pačiam priemonė.

Prisiminkime paprastą, nors dažnai ir gluminančią tiesą, kad sunkų sukrėtimą patyrę suaugusieji, norėdami įveikti įtampą, yra linkę „išsikalbėti". Jie jaučia nenumaldomą poreikį vis iš naujo pasakoti apie skausmingą savo gyvenimo įvykį – tuomet jiems, matyt, „palengvėja". Šiuo žmogaus polinkiu pagrįsti įvairių sistemų, skirtų sielai ar protui gydyti, ritualai, kai žmogui suteikiama galimybė reguliariai susitikti su įšventintu ar kokiu kitu teisėtu pagrindu tokias pareigas atliekančiu klausytoju, kuris nesąlygiškai skiria žmogui visą savo dėmesį, laikosi priesaikos savo nuožiūra neteisti ir neišduoti to, ką išgirdęs, ir suteikia žmogui nuodėmių atleidimą paaiškindamas, kokią prasmę asmens keblumai (nuodėmė, konfliktas ar liga) įgyja tam tikrame platesniame kontekste. Šio gydymo būdo trūkumai atsiskleidžia tuomet, kai „klinikinė" situacija nustoja buvusi nešališka, deramai atspindinti būties tikrovę, ir pati virsta smarkiu priklausomybės ir priešiškumo konfliktu. Psichoanalitikų žodžiais tariant, šio metodo ribotumą lemia žmogaus polinkis (ypač stiprus neurozės atveju) pamatinius konfliktus iš pirminės infantiliosios jų aplinkos perkelti į kiekvieną naują, vadinasi, ir į terapinę situaciją. Mes kalbame apie tai, ką turėjo galvoje Freudas, sakydamas, esą iš pradžių ir pats gydymas tampa „perkėlimo neuroze". Tad pacientas, žūtbūtinai ir neatidėliodamas perkeliantis savo konfliktą į gydomąją situaciją, tuo pat metu tampa atsparus visoms šalia esančio žmogaus pastangoms padėti

jam pažvelgti į savo padėtį bešališkomis akimis ir nusakyti jos prasmę. Jis *priešinasi*; kovodamas kovą, kad galiausiai baigtų visas kovas, jis tik dar labiau supainioja keblią savo padėtį. Taip susiklosčius aplinkybėms daugelis ne psichoanalizės metodą taikančių terapeutų nuleidžia rankas manydami, kad pacientas negali, o gal nenori pasveikti arba nepajėgia suvokti, kaip turėtų elgtis vykstant gydymui. Tačiau gydomoji psichoanalizė kaip tik čia ir prasideda. Psichoanalitikai dirba žinodami, kad nėra nė vieno neurozės kamuojamo žmogaus, nesuskilusio į dvi dalis: vieną – norinčią pasveikti, o kitą – linkusią savo priklausomybes ir priešiškumą primesti gydymui ir terapeuto asmenybei. Psichoanalizė pripažįsta tokių „pasipriešinimo" apraiškų svarbą ir iš jų mokosi.

Žaidžiančio vaiko, taip pat ir savo mintis žodžiais reiškiančio suaugusiojo, atveju šis *perkėlimo* reiškinys žymi terapijos proceso akimirką, kai paprastos gydymo priemonės tampa bejėgės, kai vidiniai paciento išgyvenimai darosi tokie stiprūs, kad užgožia jo žaismingumą ir tučtuojau nevalingai prasiveržia į žaidimą bei vaiko ir žaidimo stebėtojo santykį. Tokia gydomojo žaidimo nesėkmė yra reiškinys, šiuo atveju vadinamas *nutrūkusiu žaidimu* – ūmiu ir visišku arba palengva įsigalinčiu vaiko nepajėgumu žaisti. Su vienu nutrūkusio žaidimo pavyzdžiu susidūrėme Anos atveju: man paraginus mergaitę išreikšti slaptus savo išgyvenimus, ji paliko mane, nesusiviliojusi mano kabinete esančiais žaislais, ir sugrįžo pas savo mamą. Labai panašiai ir Semas žaidimo įkarštyje pakliuvo viską užgožiančių savo emocijų valdžion. Abiem atvejais žaidimo stebėjimas mums buvo tik atsitiktinė diagnostikos priemonė. O dabar norėčiau pristatyti mažą mergaitę, apsilankiusią pas mane tik diagnostikos tikslais, tačiau apvedusią mane visu žaidimo nesėkmės ir pergalės ratu, tad jos patirtis man tapo puikiu pavyzdžiu, kaip – čia įsitraukdamas į žaidimą, čia iš jo pasitraukdamas – baimės apimtas *ego* sugeba atgauti galią apibendrinti savo patirtį.

Mūsų pacientė – mergaitė, vardu Merė. Jai treji metai. Ji ne itin ryškių bruožų brunetė, tačiau atrodo sumani, miela ir gana moteriška (ir išties tokia yra). Tačiau netekusi pusiausvyros jinai, kaip pasakoja aplinkiniai, tampa užsispyrusi, ne pagal amžių vaikiška ir užsisklendusi savyje. Pastaruoju metu jos išraiškos priemonių „sąrašas“ padidėjo – mergaitė ėmė sapnuoti baisius sapnus, o žaidimų grupėje, kur visai neseniai pradėjo lankytis, ją kamuodavo smarkūs nerimo priepuoliai. Žaidimų grupės vadovės tik tiek galėjo pasakyti, kad Merė neįprastai ima daiktus, yra įsitempusi, o toji jos įtampa, matyt, susijusi su šiais kasdieniais įvykiais: pietų miegu ir ėjimu į tualetą. Tiek žinodami apie mergaitę, pakvietėme ją į savo kabinetą.

Galbūt vertėtų glaustai aptarti itin keblią padėtį, susiklostančią, kai savo vaiką apžiūrėti atveda mama. Vaikas ateina ne laisva savo valia. Paprastai jis visiškai nesijaučia sergąs, tai yra turįs ligą, nuo kurios norėtų išsivaduoti. Priešingai, jis suvokia vien tai, kad greta tam tikrų daiktų, ypač greta tam tikrų asmenų, jis jaučiasi nepatogiai ir jam norėtųsi, kad mes kažką padarytume šiems daiktams ir asmenims, o ne jam pačiam. Vaikas dažnai jaučia, kad kažkas atsitiko jo tėvams, ir paprastai būna teisus. Deja, jis nesugeba šito išsakyti žodžiais, o jeigu ir sugebėtų, jis neturi jokio pagrindo patikėti mums tokias reikšmingas žinias. Kita vertus, mažylis nežino, ką apie jį mums pasakojo jo tėvai, ir vienas Dievas težino, ko savo vaikui jie pripasakojo apie mus pačius. Juk, kad ir kaip tėvai norėtų padėti, kad ir kokios svarbios būtų pirmosios jų suteikiamos žinios, tėvais šiuo klausimu pasitikėti negalima: jų pasakojimą dažnai iškreipia noras pasiteisinti (ar slapta nubausti save pačius) arba nubausti (ar nesąmoningai išteisinti) ką nors kitą, galbūt senelius, kažkada „įspėjusius, kad taip bus“.

Tuo metu, kai dirbau su Mere, mano kabinetas buvo ligoninėje. Mergaitei buvo pasakyta, kad ji eina pasikalbėti apie

baisius savo sapnus su manimi – žmogumi, kurio dar niekuomet nėra mačiusi. Dėl baisių mergaitės sapnų jos motina kartą kreipėsi į pediatrą, o Merė girdėjo juodu kalbant apie ligos požymius, rodančius, kad gali tekti pašalinti gomurio tonziles. Tad vyliausi, kad Merė pastebės, jog mano kabineto aplinka visai nepritaikyta medicinos reikalams, ir leis man paprastai ir tiesiai nurodyti jai mūsų susitikimo tikslą, pasakyti, kad nesu gydytojas, ir paaiškinti, jog mudu netrukus žaisime, kad geriau susipažintume. Tokiais paaiškinimais nepavyksta išsklaidyti visų vaiko abejonių, tačiau jie gali padrąsinti vaiką atkreipti dėmesį į žaislus ir ką nors su jais nuveikti. O jei tik jis imasi *ką nors* veikti, mes jau galime stebėti, kuriuos standartiniame mūsų žaislų rinkinyje esančius žaislus vaikas pasirenka, o kuriuos atmeta. Tolesnį mūsų žingsnį lemia prasmė, kurią suteikiame šiems pirmiesiems vaiko veiksmams.

Tvirtai įsikibusi į mamos ranką Merė įeina į mano kabinetą. Pasisveikindama ištiesia man sustingusią ir šaltą savo rankutę. Šypteli ir, sugrįžusi prie mamos, apsikabina ją rankutėmis ir sulaiko netoliese vis dar atdarų kabineto durų. Įsikniaubia į mamos sijoną, lyg norėtų pasislėpti jo klostėse, o atsakydama į mano pasiūlymus pasuka į mane tik savo galvutę – dabar jau stipriai užsimerkusi. Vis dėlto akimirksnį Merė *teikėsi* žvilgtelėti į mane su šypsena, rodos, perteikiančia mergaitės smalsumą: lyg jai būtų rūpėję išsiaiškinti, supras šis nepažįstamas suaugėlis pokštus ar ne. Būtent dėl to staigus jos atsitraukimas prie motinos atrodo šiek tiek teatrališkas. Motina ragina Merę pažvelgti į žaisliukus, tačiau ji vėl paslepia veidą savo mamos sijone ir perdėtai kūdikišku balsu kartoja: „Mamyte, mamyte, mamyte!“ Įspūdinga mažoji panelė: nesu tikras, kad ji vogčia nesišypso. Nutariu palūkėti.

Ir iš tiesų – Merė apsisprendžia. Vis dar įsikibusi į savo mamą ji parodo lėlę (žaislinę mergaitę) ir keletą kartų perdėtai

vaikišku balsu greitai paklausia: „Kas čia, kas čia?" Motinai kantriai paaiškinus, kad tai – lėlytė, Merė kartoja „lėlytė, lėlytė, lėlytė" ir man nesuprantamais žodžiais bando įtikinti savo mamą nuauti lėlei batukus. Mama nori prikalbinti Merę, kad ši padarytų tai pati, tačiau mergaitė vis kartoja tą patį. Jos balse pasigirsta gana ryškios nerimo gaidelės ir atrodo, jog netrukus pasipils ašaros.

Motina paklausia, ar jai dar ne metas išeiti iš kabineto ir palaukti už durų, kaip jiedvi su Mere pakeliui ir tarėsi. Paklausiu mergaitės, ar leisime jos mamai išeiti, o ji nelauktai visiškai tam neprieštarauja, net ir staiga susivokusi, kad nebeturi jokio užnugario. Mėginu pradėti pokalbį, klausiu, koks vardas lėlės, kurią mama įspraudė jai į ranką. Mergaitė stipriai sučiumpa lėlę už kojų ir staiga šelmiškai šypsodamasi lėlės galva ima liesti įvairius kabinete esančius daiktus. Žaislui nukritus nuo lentynos ji pažvelgia į mane, susirūpinusi, ar ne per toli nuėjusi. Pamačiusi mane atlaidžiai šypsantis, ji nusijuokia ir ima stumdyti lėlės galva mažesnius žaislus, tad ir jie atsiduria ant grindų. Merė vis labiau įsismagina. Apimta savotiško džiaugsmo ji beda lėlės galva į žaislinį traukinį, stovintį ant grindų kambario viduryje. Išvarto visus jo vagonus, ir man ima atrodyti, kad šios linksmybės jau per toli nuėjo. Kai garvežys apvirsta, mergaitė staiga liaujasi stumdžiusi žaislus, jos veidas išblyškšta. Nugara atsišliejusi į sofą ji laiko lėlę vertikaliai ties apatine savo pilvo dalimi ir paleidžia ją iš rankų. Lėlei nukritus ant grindų mergaitė ją pakelia, sulaiko ties ta pačia savo kūno sritimi ir vėl išmeta. Kelis sykius pakartojusi šį veiksmą, ji iš pradžių pradeda verkšlenti, paskui ima garsiai šaukti: „Mamyte, mamyte, mamyte".

Pamaniusi, kad mūsų bendravimas buvo nesėkmingas, motina vėl įeina į kabinetą ir paklausia Merės, ar ji jau nori eiti namo. Aš pasakau mergaitei, kad, jei nori, ji gali keliauti, tačiau

tikiuosi, jog po keleto dienų ji ir vėl ateis. Greitai nusiraminusi mergaitė išeina su mama ir pasako laukiamajame sėdinčiai sekretorei „viso gero“, lyg būtų maloniai pasisvečiavusi.

Keista, bet ir aš pats suvokiau, jog mudviejų bendravimas, nors ir nutrūkęs, vis dėlto buvo sėkmingas. Dirbant su mažais vaikais iš pradžių ne visuomet reikia žodžių. Jutau, kad Merei žaidimas turėtų virsti pokalbiu. Šiaip ar taip, priešfobiniais savo veiksmais mergaitė atskleidė jai gresiantį pavojų. Staigus sunerimusios motinos grįžimas į kabinetą buvo aplinkybė, ne mažiau svarbi nei nutrūkęs pačios mergaitės žaidimas. Ko gero, abi šios aplinkybės ir pagrindžia vaikiškąjį mergaitės nerimą. Tačiau ką vis dėlto Merė perteikė šiuo emociniu „kūliavirsčiu“ – šiuo ūmiu linksmumu bei veržliu agresyvumu, taip pat staigiai nutrūkusiu žaidimu ir sunerimusiu, išblyškusiu veideliu?

Mergaitės veikimui būdingi šie akivaizdūs bruožai: ji *stumdavo* daiktus ne ranka, bet lėle – savo rankos tęsiniu; tą pačią lėlę, laikomą genitalinėje srityje, ji *išmesdavo* iš rankų.

Lėlė – mergaitės rankos tęsinys – buvo, taip sakant, stūmimo įrankis. Toks lėlės pritaikymas leidžia manyti, kad mergaitė nedrįsta liesti ar stumti daiktų savo pačios ranka, ir primena žaidimų grupės vadovių pastabą, kad Merė savitai liečia ir ima daiktus. Atsižvelgdamas į šią aplinkybę, taip pat ir į bendrą Merės galūnių sąstingį, esu linkęs manyti mergaitę nerimaujant dėl savo rankų ir galbūt įsivaizduojant, kad jos yra agresijos įrankiai.

Perkėlusi lėlę į apatinę savo pilvo sritį, mergaitė ėmė keistai su ja elgtis – lyg apsėsta – ir kelis kartus išmetė iš rankų. Remiantis pastarąja aplinkybe galima teigti, kad tokiais veiksmais mergaitė dramatiškai pavaizdavo šiai sričiai priklausančios agresijos priemonės – stūmimo įrankio – netektį. Į priepuolį panaši būsena, apėmusi mergaitę šiuo žaidimo momentu, man priminė vieną nuo seno žinomą dalyką: manoma, kad smarkių

isterijos priepuolių metu, dramatiškai išgyvendamos įsivaizduotą įvykį, suaugusios moterys tapatinasi su abiem jo dalyviais. Taigi viena ranka, plėšianti nuo pacientės suknelę, gali dramatiškai perteikti agresoriaus elgesį, o kita, pirmąją sučiumpanti ranka, gali vaizduoti aukos bandymus apsiginti. Stebėdamas mergaitės priepuolį pajutau, jog pastarasis yra būtent tokio pobūdžio: kai įsibaiminusi, it apsėsta ji kelis kartus išmetė iš rankų lėlę, atrodė, kad mergaitę gena nenumaldomas poreikis dramatiškai pavaizduoti tiek apiplėštąją, tiek patį plėšiką.

Tačiau ką gi iš jos galėtų atimti? Šiuo atveju mums tektų išsiaiškinti, kurio simbolio – lėlės kaip agresijos įrankio, ar lėlės kaip vaikučio – prasmė yra svaresnė. Šią žaidimų valandą mėtyta lėlė iš pradžių buvo galūnės tęsinys ir agresijos (stūmimo) įrankis, o vėliau, mergaitei ypač sunerimus, lėlė tapo kažkokiu prarastu dalyku, priklausiusiu apatinei pilvo daliai. Ar Merė mano, jog vyro varpa yra toks agresijos įrankis, ir dramatiškai išgyvena tiesą, kad ji pati varpos neturi? Remiantis Merės motinos pasakojimais, visai galima manyti, kad pradėjusi vaikščioti į darželį mergaitė pirmą sykį apsilankė tualete kartu su berniukais, o, pasak darželio auklėtojų, apsilankiusi tualete mergaitė ir būdavo sunerimusi.

Merės motina, palikusi laukiamajame jau visai nurimusią savo dukterį, grįžo į mano kabinetą, ketindama man šiek tiek daugiau papasakoti apie mergaitės gyvenimą. Merė gimė su šeštuoju pirštu, o kai ji buvo maždaug šešių mėnesių, jis buvo pašalintas; ant kairiosios jos rankos yra linkęs randas. Kaip tik prieš pirmuosius nerimo priepuolius Merė nesiliovė primygtinai klausinėjusi apie tą randą („kas čia, kas čia?“) ir sulaukdavo įprasto atsakymo, esą čia tik „įkando uodas“. Motina sutiko, kad būdama šiek tiek mažesnė mergaitė galėjo girdėti aplinkinius kalbant apie įgimtą jos anomaliją. Be to, ji pridūrė, kad pastaruoju metu Merė ne mažiau atkakliai smalsauja ir seksualumo temomis.

Turint tokių žinių kur kas lengviau suvokti, kodėl Merė, netekusi vieno piršto, bijo savo pačios ranka atlikti agresyvius veiksmus, o randą, esantį ant jos rankos, ji galbūt prilygina genitaliniam savo „randui". Taigi prarastąjį savo pirštą prilygina nesamai varpai. Tokia sąsaja sugretina dar dvi mergaitės gyvenimo aplinkybes: vaikų darželyje pastebėtus lyčių skirtumus ir neatidėliotiną grėsmingos operacijos klausimą.

Prieš antrąjį Merės apsilankymą jos motina mums dar daugiau papasakojo. Mergaitę, besidominčią seksualumo temomis, pastaruoju metu ištiko ypač skaudus smūgis. Mat mergaitės tėtis, suirzęs dėl jų regione didėjančio nedarbo, keliančio grėsmę prarasti pragyvenimo šaltinį, buvo nepakantus Meri, kaip paprastai, rytą „besisvečiuojančiai" pas jį vonios kambaryje. Tiesą sakant, jis išvijo mergaitę iš vonios. Vėliau jos tėtis man sakė, jog tąsyk jis mergaitei piktai paliepęs: „Eik lauk iš čia!" Mergaitė mėgdavo žiūrėti, kaip tėtis prausiasi duše, o kartkartėmis (jis šiek tiek sutrikdavo) klausinėdavo jį apie lytinius jo organus. Galimybė griežtai laikytis kasdienių įpročių, kai ji galėdavo vis iš naujo daryti, sakyti ir klausinėti apie tą patį dalyką, visuomet buvo svarbi Merės vidinės ramybės sąlyga. Taigi mergaitė, rytinio tėčio tualeto metu išvaryta, labai „susisielojo".

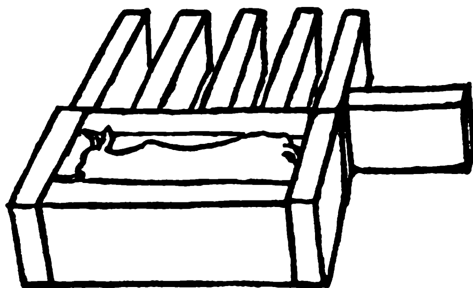
Be to, mudu su mergaitės motina aptarėme aplinkybę (ją minėjau jau anksčiau), kad neramų mergaitės miegą ir sunkų kvėpavimą pediatrė aiškinusi liguista tonzilių būkle ir kad Merei girdint motina su pediatre svarsčiusios, ar reikia mergaitę skubiai operuoti, ar ne. Taigi manytina, kad *operacija* ir *atskyrimas* yra bendrieji vardikliai: pirmasis – iš tikrųjų atliktos piršto operacijos, numatomos tonzilių operacijos ir mitinės operacijos, kurios metu berniukai tampa mergaitėmis; antrasis – atsiskyrimo nuo motinos, lankantis žaidimų grupėje, ir atitolimo nuo tėvo. Pasibaigus pirmajai žaidimo stebėjimo valandai, tai

buvo labiausiai tikėtinos prasmės, ties kuriomis lyg ir susitelkia visi mergaitės žaidimo elementai ir jos gyvenimo bruožai.

Nutrūkusio žaidimo priešprieša yra pasotinantis žaidimas. Tai žaidimas, po kurio vaiką, panašiai kaip žmogų, pabudusį iš jį „paveikusio" sapno, aplanko atgaivos būsena. Tik retais atvejais šie du reiškiniai – nutrūkęs žaidimas bei pasotinantis žaidimas – yra lengvai pastebimi ir visiškai aiškūs. Kur kas dažniau jie būna išsklidę ir norint juos išskirti tenka imtis išsamesnio tyrimo. Tačiau Merės atvejis kitoks. Atėjusi antrą sykį, mergaitė man pateikė pasotinančio žaidimo pavyzdį, o pastarasis buvo toks pat įspūdingas kaip ir nutrūkęs jos žaidimas.

Iš pradžių Merė vėl droviai man nusišypso. Štai ir vėl nusuka nuo manęs veidą ir, nepaleisdama mamos rankos, atkakliai reikalauja, kad mama užeitų į kabinetą kartu su ja. Tačiau atsidūrusi kabinete Merė paleidžia motinos ranką ir, nekreipdama dėmesio į tai, jog mudu su jos motina esame šalia, pradeda gyvai žaisti – akivaizdžiai kupina ryžto ir prieš akis turėdama tikslą. Skubiai uždarau duris ir, nenorėdamas trikdyti žaidžiančios mergaitės, rankos judesiu pakviečiu jos motiną atsisėsti. Merė nueina į kabineto kampą, kur ant grindų sudėtos kaladėlės. Ji pasirenka dvi kaladėles ir pasideda jas taip, kad kiekvieną kartą, atėjusi pasiimti kitų kaladėlių, galėtų ant jų pasilipti. Taigi žaidimas ir vėl prasideda tuo, kad mergaitė pailgina savo galūnes, šįkart – kojas. Tuomet, ryžtingai vaikščiodama iš patalpos kampo į jos vidurį, ji sudeda kaladėles į krūvą kabineto viduryje. Atsiklaupia ant grindų ir stato mažą namelį žaislinei karvutei. Beveik penkiolika minučių, visiškai atsidėjusi savo užduočiai, mergaitė dėlioja kaladėles taip, kad namelis būtų tikslios stačiakampio formos, be to, visiškai prigludęs prie žaislinės karvutės. Po to pagal ilgesnę namelio sieną ji išdėlioja penkias kaladėles ir ieško vietos šeštajai, kol galų gale lieka patenkinta ir šeštosios kaladėlės padėtimi (žr. 10 pav.)

Šią valandą vyraujantis emocinis žaidimo atspalvis – ramus susikaupimas, turintis tam tikrų motinos globos ir tvarkingumo bruožų. Mergaitės žaidimas neturi jaudulio kupinos kulminacijos ir baigiasi pasisotinimo būsena; ji kažką pastatė ir yra tuo patenkinta, tad žaidimas jau baigtas. Kai Merė pakyla, jos veide švyti šypsena, tačiau netrukus mergaitės akys ima šelmiškai žibėti. Aš dar nesuvokiu tuojau mane užgriūsiančio pavojaus, nes esu pernelyg sutrikęs dėl minties, kad karvutę apgludusi žaislinė karvidė yra labai panaši į plaštaką... su šeštuoju pirštu. Be to, šis mergaitės statinys – tai „inkliuzijos“ būdo išraiška, moteriška ginančioji konfigūracija, būdinga krepšeliams, dėžutėms, lopšeliams, kuriuos mielai konstruoja mažos ir vyresnės mergaitės, norėdamos sukurti jaukią buveinę mažiems daikteliams. Taigi turbūt neklystu manydamas, kad vien šiuo žaidimu mergaitė atkuria dvi prarastas savo būsenas: minėtoji konfigūracija sugrąžina rankai prarastąjį pirštą, o būtent moteriška statinio schema apsaugo nuo anksčiau skaudžiai išgyventos „genitalinei sričiai priklausančio dalyko netekties“. Tokiomis aplinkybėmis antrojo susitikimo žaidimu mergaitė išreiškia atkūrusi pradinę savo būseną ir įgijusi saugumą, susijusius būtent su kūno dalimis (rankų ir genitaline sritimis),

10 pav.

kurioms per pirmąjį susitikimą, kai mergaitės žaidimas nutrūko, grėsė tariamas pavojus.

Tačiau, kaip jau esu sakęs, Merė žvelgia į mane valiūkės akimis. Štai juokiasi, ima mamą už rankos ir tempia ją iš kabineto, ryžtingai ragindama: „Mamyte, eime". Akimirką palūkėjęs, iš tarpdurio kyšteliu galvą į laukiamąjį. Mane pasitinka garsus ir pergalingas Merės balsas: „Būk cionai!" Aš laiku pasitraukiu atgal, nes Merė tuoj užtrenkia kabineto duris. Dar du kartus pamėginęs išeiti iš savo kabineto, buvau sutiktas lygiai taip pat. Ji mane „prirėmė prie sienos".

Nelieka nieko kita, kaip tik pačiam įsitraukti į žaidimą. Šiek tiek pravėręs duris, staiga iškišu pro plyšį žaislinę karvutę, suspaudžiu ją pirštais, kad cyptelėtų, ir vėl patraukiu. Nesitverdama iš džiaugsmo Merė kelis sykius primygtinai prašo pakartoti šį žaidimą. Patenkinu jos norą, o tada – metas eiti namo. Išeidama ji pažvelgia į mane pergalingai, kartu švelniai, ir pažada sugrįžti. O man pačiam lieka išsiaiškinti, kas gi atsitiko.

Iš nerimo kupinos (pirmąją žaidimo valandą) autosrities Merė šį sykį perėjo į mikrosritį, kur viešpatavo pasisotinimo būsena, o iš ten – į makrosritį, kur patyrė pergalės jausmą. Ji išsivedė motiną iš mano erdvės, o mane patį joje įkalino. Vyras išdykaujant įkalinamas savo paties kambaryje – būtent toks šio žaidimo turinys. Merė ryžosi kreiptis į mane tik prisidengusi šiuo žaidimo plotmėje įgytu pranašumu, tačiau kreipėsi toli gražu ne bendromis mandagumo frazėmis. „Būk cionai!" – buvo iš esmės pirmieji man skirti mergaitės žodžiai! Ji ištarė juos aiškiai ir garsiai, it kažkuri vidinė jos dalis būtų laukusi akimirkos, kai galės nesivaržydama juos ištarti. Ką gi tai reiškia?

Manau, jog šio žaidimo pabaigoje susidūrėme su „tėvo perkėlimu". Reikėtų prisiminti, kad nuo pat tos akimirkos, kai Merė per pirmąjį mūsų susitikimą įžengė į mano kabinetą, ji truputį koketiškai ir droviai parodė smalsumą mano atžvilgiu,

tačiau ūmiai jo atsižadėjo, stipriai užsimerkdama. Buvo galima tikėtis, jog Merė į santykį su manimi (vyru, turinčiu žaislų) perkels paprastai žaismingą ryšį su tėvu sutrikdžiusį konfliktą, todėl labai tikėtina, kad, įsitraukusi į šį žaidimą, tapusi energinga padėties šeimininke („Būk cionai!") ir šiek tiek pakeitusi veiksmo vektorių (iš čia – cionai), Merė kartojo namuose išgyventą atskyrimo situaciją, kur jai pačiai buvo tekęs pasyvus aukos vaidmuo („Eik lauk iš čia!").

Kai kuriems skaitytojams gali atrodyti, kad tai pernelyg painus ir gudrus minties kelias tokiai mažai mergaitei. Tačiau derėtų suvokti, kad jis atrodo keblus tik tol, kol mąstome racionaliai. Iš tiesų sunku būtų sumanyti tokią žaidimo gudrybių seką. Sudėtinga ją netgi apčiuopti ar nagrinėti. Tačiau tai, be abejo, vyksta nesąmoningai ir savaime: niekuomet nenuvertinkime *ego* galios – net ir tokiai mažai mergaitei.

Šis žaidimo epizodas skirtas pavaizduoti vaiko polinkį pačiam gydytis spontanišku žaidimu. O dėl žaidimo terapijos ir diagnostikos, tai svarbu sistemingai pasinaudoti tokiais savęs gydymo procesais. Jie gali padėti vaikui pagelbėti sau pačiam, o mums gali pasitarnauti konsultuojant vaikų tėvus. Kai žaidimas yra nepaveiki gydymo priemonė, tenka pasitelkti sudėtingesnius, šiame skyriuje nenagrinėtus terapijos metodus (vaikų psichoanalizę)[63]. Susidūrus su vyresniu vaiku vietoj žaidimo vyktų ilgesnis pokalbis. Tačiau šiuo atveju turėjau tikslą atskleisti, jog per kelias žaidimo valandas galima sužinoti tai, ko vaikas niekaip nepajėgtų išsakyti žodžiais. Turėdami gausybę duomenų, šiam darbui pasirengę stebėtojai jau po kelių susitikimų su žaidžiančiu vaiku gali pasakyti, kurie iš tų duomenų vaikui yra svarbiausi ir kodėl. Merės atveju nutrūkęs jos žaidimas ir

---

[63] Anna Freud. *Psycho-Analytical Treatment of Children*. London: Imago Publishing Co., 1946.

pasotinantis žaidimas, atsižvelgus į visas mums žinomas aplinkybes, akivaizdžiai rodo, kad įvairūs praeities ir ateities, tikri ir įsivaizduoti įvykiai susitelkė į vienas kitą sustiprinančių pavojų sistemą. Antrąją žaidimo valandą mergaitė juos visus įveikė: susigrąžino prarastąjį pirštą, liovėsi nuogąstavusi, vėl įtvirtino savo moteriškumą ir... atsiteisė su suaugusiu vyriškiu. Tačiau svarbu, kad tokią žaidimo metu įgytą vaiko ramybę puoselėtų ir jo tėvai, naujai pažvelgę į susiklosčiusią padėtį.

Merės tėvai priėmė (iš dalies ir patys pateikė) šiuos pasiūlymus. Trokštanti žinių apie randą, lytinius savo pačios organus bei operaciją, Merė turi sulaukti tiesaus aplinkinių atsako. Būtina, kad kiti vaikai, ypač berniukai, ateitų pažaisti su mergaite jos pačios namuose. Dėl tonzilių operacijos reikia kreiptis į specialistą, o jo sprendimą atvirai išsakyti mergaitei. Nemanėme, kad būtų išmintinga žadinti mergaitę jai sapnuojant baisius sapnus arba kaip nors bandyti ją nuo jų apsaugoti. Jai tikriausiai reikia iki galo išsapnuoti savo sapnus, tad galima ją švelniai prilaikyti ir nuraminti, jei ji pati pabustų iš slogaus sapno. Svarbu, kad Merė nestokotų veiklos. Galbūt žaismingais ritmingo judėjimo pratimais pavyks šiek tiek atpalaiduoti mergaitės galūnių įtampą. Kad ir kokios būtų pirminės šios įtampos priežastys, ji galėjo bent jau sustiprėti mergaitei pirmąsyk išgirdus apie paslaptingai nupjautą jos pirštą.

Po kelių savaičių trumpam užėjusi į mano kabinetą, Merė čia jautėsi tarsi namie ir aiškiai, garsiai mane paklausė, kokios spalvos traukiniu keliavau per savo atostogas. Prisiminkime, kad pirmąsyk apsilankiusi pas mane mergaitė apvertė žaislinį garvežį, o dabar ji jau buvo pasirengusi apie garvežius kalbėti. Tonzilių šalinimo operacijos, pasirodo, neprireikė; Meri liovėsi sapnavusi klaikius sapnus, nesivaržydama ir noriai bendravo su naujaisiais savo žaidimų draugais – ir namuose, ir kaimynystėje. Merė ir jos tėtis vėl buvo užmezgę žaismingą abipusį

ryšį. Paklusęs savo nuojautai, tėtis vykusiai pasinaudojo tuo, kad Merė staiga ėmė žavėtis švytinčiais garvežiais. Jis nuolat vesdavosi mergaitę pasivaikščioti į geležinkelio depą, ten jie drauge žavėdavosi galingais garvežiais.

Taigi šį klinikinį epizodą persmelkusi simbolika įgijo naują matmenį. Akivaizdu, kad nutrūkusio žaidimo nevilty žaislinis garvežys įprasmino naikinančią jėgą ir kažkiek buvo susijęs su falinėje-lokomotorinėje plotmėje patiriamu nerimu: kai Merei pastūmus garvežį šis apvirto, mergaitė tikriausiai patyrė tą pačią baimės persmelktą „Adomai, kur tu?“ būseną (pirmąsyk apie ją kalbėjome nagrinėdami Anos atvejį). Tuo laiku Merės tėvas nerimavo galįs netekti darbo (to Meri negalėjo nei žinoti, nei suprasti), tad kaip tik dėl to žaismingi mergaitės santykiai su tėvu pakriko. Tėčio laikyseną jos atžvilgiu Meri, regis, išsiaiškino remdamasi savo brandos tarpsniui būdinga patirtimi ir atsižvelgdama į pakitusią savo pačios padėtį. Vis dėlto mergaitės atsakas buvo susijęs ir su pasąmonine jos tėčio elgesio prasme. Juk, kilus grėsmei prarasti turimą padėtį ir atsidurti gyvenimo pašalėje, žmogus visuomet nesąmoningai siekia – griežčiau save kontroliuodamas, keldamas sau aukštesnius reikalavimus – atsikovoti prarastas pozicijas ar bent jau išlaikyti dar turimas. Manau, jog būtent dėl to mergaitės tėvas pristigo pakantumo mažylės tyrinėjimams ir tokiomis aplinkybėmis bendrąją mergaitės patirties plotmę, jau ir taip sutrikdytą nerimo, persmelkė dar ir skriaudos bei baimės išgyvenimai. Taigi būtent ši plotmė ypač ryškiai atsiskleidė žaidimo metu, kai mergaitė, tuomet pabūgusi izoliacijos, mėgino susigrąžinti žaismingo abipusiškumo būseną. Štai taip žaidžiantys vaikai perteikia ir, jei žaidimas būna nepaveikus, perkelia į savo gyvenimą jų tėvus ištikusias socialines bei ekonomines krizes.

Nei mergaitės žaidimas, nei jį stebint įgytos įžvalgos negalėtų pakeisti pačių ekonominio gyvenimo įvykių, keliančių nerimą mergaitės tėčiui. Tačiau, suvokęs savo nerimo poveikį dukters

raidai, jis iškart pripažino, kad, žvelgdamas į tolesnę ateitį, dėl dukters sutrikimo jis nerimauja kur kas labiau nei dėl iškilusios grėsmės prarasti dirbančio žmogaus padėtį. Beje, iš tikrųjų pastarieji jo nuogąstavimai nepasitvirtino.

Tėčio sumanymas vestis dukterį pasivaikščioti į geležinkelio depą buvo labai vykęs. Juk garvežiai tuo metu buvo tapę galią įprasminančiais simboliais, jie buvo reikšmingi ir tėčiui, ir dukteriai; juos palaikė vaizdinių visuma, būdinga technikos kultūrai, kurioje šiai mergaitei buvo skirta tapti moterimi.

Taigi baigdami vaiko gydymą tėvai turi padėti jam siekti to, kuo suaugusiam pacientui tenka rūpintis pačiam: gyventi dermėje su jėgomis bei vaizdiniais, suteikiančiais kryptį to meto kultūros raidai, ir vis labiau artėti prie toje dermėje glūdinčių tapatybės pojūčio ištakų.

Dabar pagaliau atėjo metas pamėginti išsamiau nusakyti ir tiksliau apibrėžti, ką tapatybės sąvoka reiškia mums patiems.

3. Tapatybės ištakos

A. Žaidimas ir vaiko aplinka

Kai kūniškoji vaiko savastis ir tėvų paveikslai įgyja tam tikrą kultūrinės prasmės atspalvį, besirutuliojanti vaiko tapatybė susieja iki tol nueitas vaikystės pakopas; ankstyvąjį suaugusiojo amžių tapatybė aprėpia tuomet, kai žmogus jau gali pasirinkti tam tikrus visuomeninius vaidmenis iš visos jų įvairovės (beje, jaučia vis stiprėjantį spaudimą tai daryti). Kad šis procesas taptų lengviau apčiuopiamas, pirmiausia apžvelgsime keletą infantilių žingsnių tapatybės link, o tuomet – kai kuriuos kultūrinius veiksnius, kliudančius jai sutvirtėti.

Ką tik vaikščioti išmokęs vaikas, stipriau ar švelniau skatinamas šalia esančiųjų (o gal patiriantis jų abejingumą), regis, išgyvena paskatą kartoti tam tikrą veiksmą, norėdamas pasimėgauti

pačios veiklos teikiamu malonumu ir skatinamas poreikio įsisavinti ir ištobulinti veiklą, kurios ką tik pradėjo mokytis. Be to, vaiko elgesys pagrįstas tiesiogine naujos savo padėties ir reikšmingumo nuovoka: dabar jis yra „gebantis vaikščioti", kad ir kokį prasmės atspalvį ši nauja vaiko padėtis įgytų jo kultūrai būdingoje laiko ir erdvės koordinačių sistemoje. O šie prasmės atspalviai gali būti įvairūs – „nukeliausiantis toli", „gebėsiantis tvirtai stovėti ant kojų", „būsiantis tiesus", o gal „tas, kurį reikės prižiūrėti, kad nenuklystų per toli". Vienos ar kitos „gebančio vaikščioti" atmainos priėmimas į vidinę savo erdvę yra vienas iš daugybės vaiko raidos žingsnelių, kai žingsnis po žingsnio (įvaldydamas vieną atskirą fizinį veiksmą ir tuo pat metu perprasdamas kultūrinę jo prasmę, patirdamas pačios veiklos teikiamą malonumą ir socialinį pripažinimą) vaikas ugdosi savigarbos pojūtį, vis labiau pagrįstą tikrove. Šis savigarbos pojūtis ilgainiui išugdo žmogaus įsitikinimą, kad pamažu jis tvirtai žengia į apibrėžtą ateitį ir kad jame skleidžiasi apčiuopiama jo savastis, įsišaknijusi konkrečioje socialinėje tikrovėje. Kiekvieną augančio vaiko žingsnį turi lydėti gaivinantis tikrovės pojūtis, kylantis suvokus, kad asmeninis jo būdas tvarkyti savo patirtį (jo *ego* sintezė) yra vykusi grupinės tapatybės atmaina, būdinga grupės, kuriai jis priklauso, laikui bei erdvei ir atitinkanti jos gyvenimo planą.

Šiuo keliu einančių vaikų neapgausime tuščiomis pagyromis ar mielais padrąsinimais. Galbūt jie ir pasinaudos dirbtiniais savigarbos ramsčiais, užuot rinkęsi ką nors patikimesnio, tačiau tikrai stipri vaikų *ego* tapatybė tampa tik tuomet, kai aplinkiniai nuoširdžiai ir nuosekliai įvertina tikrus jų pasiekimus – tai yra kultūrinėje jų tikrovėje prasmingus laimėjimus. Šią savo mintį mėginome perteikti gvildendami indėnų švietimo problemas, o šįsyk aiškiau ją suformuluosime, pasitelkdami dr. Ruth Underhill pasakojimą.

„Bendraujant su grupele vyresniųjų papago genties (Arizonoje) narių, namų šeimininkas atsigręžė į savo trejų metų dukraitę ir paprašė jos uždaryti duris. Durys buvo sunkios, tad jas uždaryti buvo ne taip paprasta. Mergaitė mėgino jas pastumti, bet durys nejudėjo iš vietos. Jos senelis kelis sykius pakartojo savo žodžius: „Taip, uždaryk duris". Niekas nepuolė mergaitei padėti. Nė vienas iš buvusiųjų šalia nesiėmė už ją tai padaryti. Kita vertus, visi kantriai laukė – juk, šiaip ar taip, mergaitė buvo maža. Jie sėdėjo ir kantriai laukė, kol mergaitei pagaliau pavyko užstumti duris, tuomet senelis oriai jai padėkojo. Visi suprato, kad šios užduoties senelis nebūtų skyręs, jei dukraitė nebūtų pajėgi ją atlikti, o jei jau mergaitė buvo paprašyta šią užduotį atlikti, tai visa atsakomybė tenka tik jai, lyg ji būtų jau suaugusi moteris.

Toks vaikų ugdymas turi vieną esminį bruožą – nuo pat kūdikystės vaikas nuolat pratinamas atsakingai dalyvauti visuomenės gyvenime, o jam keliamos užduotys priderinamos prie jo galimybių. Požiūris į vaiko ugdymą ten visai kitoks nei mūsų visuomenėje. Prie industrinės mūsų visuomenės gyvenimo vaikas neprisideda jokiais savo darbais, nebent konkuruodamas su suaugusiuoju; vertinant vaiko darbą atsižvelgiama ne į jo paties jėgas ir sugebėjimus, bet į didelius gamybos reikalavimus. Net ir tuomet, kai giriame vaiką už namuose atliktus darbus, pasipiktiname, jei šiam pagyrimui teikiama tiek pat svarbos, kaip ir suaugusiam žmogui skirtam pagyrimui. Vaikas pagiriamas, kai tėvas yra palankiai nusiteikęs jo atžvilgiu, nesvarbu kaip – gerai ar blogai, pagal suaugusiųjų vertinimo normas, jis atliko savo užduotį. Be to, vaikui nesuteikiamas joks sveiku protu grįstas savųjų pasiekimų vertinimo matas. Vienos indėnų (cheijenų genties narių) šeimos, surengusios iškilmes mažajam savo sūneliui, pirmą sykį gyvenime nušovusiam smilginį strazdą, orumas yra labai tolimas nuo mūsų visuomenės narių elgesio.

Kai berniukas gimė, jis gavo dovaną – žaislinį lanką su strėlėmis. Nuo to laiko, kai pramoko bėgioti, šeimos galva gamino būtent berniukui skirtus ir jo stotą atitinkančius lankus bei strėles, tinkamus medžioti. Palengva vaikas buvo supažindinamas su įvairiais gyvūnais ir paukščiais – pradedant tais, į kuriuos pataikyti lengviausia, o jam parnešus pirmąjį nušautą kurios nors rūšies gyvūną namiškiai, kaip ir dera tokia proga, surengdavo šventę, berniuko indėlį priimdami oriai, visai kaip tėvo parneštą bizoną. Pagaliau nudobtas bizonas buvo tik paskutinis visą vaikystę trukusio mokymo žingsnis, o ne naujas, su vaikystės patirtimi nesiderinantis, suaugusio žmogaus vaidmuo."[64]

Taigi jau ima aiškėti, jog vienas ar kitas mūsų kultūroje vyraujantis požiūris į vaiko žaidimą, paremtas prielaida, kad ir vaikų žaidimo esmę nusako teiginys „žaidimas nėra darbas", iš tiesų yra tik viena iš daugybės išankstinių nuostatų, skatinančių mus atskirti savo vaikus nuo ankstyvųjų tapatybės pojūčio ištakų.

Tačiau primityviose bendruomenėse į žaidimą žvelgiama visai kitaip. Jų kultūros yra izoliuotos. Jose vyraujantis įsivaizdavimas, koks turėtų būti žmogus, prasideda ir baigiasi švaraus juroko ar narsaus sijo idėja, įsišaknijusia konkrečioje gamtinėje aplinkoje. O mūsų civilizacijoje žmogaus paveikslas įgyja vis naujų bruožų. Ilgainiui jis tampa vis labiau suasmenintas, kita vertus – aprėpia neapsakomą gausybę naujų pasaulio kampelių, tautų, žemynų bei visuomenės sluoksnių. Žmonėms ieškant naujų būdų suderinti ekonominį ir emocinį žmogaus saugumą formuojasi nauji tautiniai bei visuomeniniai dariniai, pagrįsti platesne žmogaus tapatybės samprata.

---

[64] Ruth Benedict. „*Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning*". // *Psychiatry*, I: 161–167 (1938).

Primityvios gentys yra tiesiogiai susijusios su savo gamybos šaltiniais ir priemonėmis. Jų technologijos praplečia žmogaus kūno galimybes; jų magijos pasaulis – tai savo kūno sampratos projekcija. Šiose gentyse augantys vaikai prisideda siekiant bendruomeninių gamybos ir magijos tikslų. Kūnas ir aplinka, vaikystė ir kultūra gali būti kupini pavojų, tačiau visos šios sritys priklauso tam pačiam pasauliui. Galbūt šis pasaulis yra mažas, tačiau kultūriniu požiūriu jis yra vientisas. Kita vertus, civilizacijos plėtra, jos išsisluoksniavimas ir jai būdingas darbo pasiskirstymas atima iš vaikų galimybę į savosios *ego* sintezės sritį įtraukti ne tik su jų gyvenimu tiesiogiai susijusią visuomeninę aplinką, bet ir kitas visuomeninio gyvenimo sritis. Pati istorija tapo laikina gyvenimo aplinka, prie kurios reikia prisitaikyti. Žmonių sukurtos mašinos jau anaiptol nebe darbo įrankiai, praplečiantys fizines žmogaus galimybes. Šiame technikos amžiuje ištisoms žmonių organizacijoms lemta tapti vienų ar kitų įrengimų priedu. Kai kuriuose visuomenės sluoksniuose vaikystė tampa atskira gyvenimo dalimi, turinčia savitą folklorą bei literatūrą.

Beje, šiuolaikinio žmogaus neurozių tyrimais nustatyta, kad šis vaikų ugdymo ir visuomeninio gyvenimo atotrūkis (laike) yra svarus neurozių veiksnys. Mes manome, kad neurozei būdingos pasąmoninės ir bergždžios pastangos prisitaikyti prie įvairialypės nūdienos tikrovės, pasitelkus kur kas vientisesnei praeičiai būdingą magiškąją pasaulėžiūrą, kurios nuotrupos augančiam žmogui vis dar perteikiamos ugdant vaikus. Tačiau prisitaikymo mechanizmai, kadaise evoliucijos eigoje padėję žmogui išlikti, palaikyti genties gyvenimo darną, luomo vientisumą, tautinį grynumą bei pravertę kitiems panašiems tikslams, industrinėje visuomenėje yra nebenaudingi. Taigi visai nestebina tai, kad kai kurie nerimo kamuojami mūsų vaikai nuolat peržengia savo žaidimo ribas ir imasi kokios naikinančios

veiklos, o mums tuomet atrodo, kad jie „kiša nosį" į mūsų pasaulį. Tačiau pasitelkus psichoanalizę pasirodo, kad jie tiesiog nori įrodyti turį teisę šiame pasaulyje ieškoti savosios tapatybės. Jie atsisako profesijos, kurią mes vadiname „vaikas", tai yra jie atsisako būti vaikai, kuriems tenka žaisti suaugusiuosius, nes mes nesuteikiame jiems galimybės būti mažiems mūsų bendražygiams šiame didžiuliame pasaulyje.

B. Bombonešio lakūno sūnus

Per pastarąjį karą vienas mano kaimynas, penkerių metų berniukas, tapo visai kita asmenybe: „mamos vaikelis" virto įtūžusiu, užsispyrusiu ir nepaklusniu vaiku. Daugiausia nerimo keliantis liguistumo požymis buvo berniuko potraukis ką nors padegti.

Prieš pat karą berniuko tėvai nusprendė gyventi atskirai. Berniukas su motina persikėlė pas mamos pusseseres, o prasidėjus karui jo tėvas įstojo į ginkluotąsias oro pajėgas. Mamos pusseserės dažnokai nepagarbiai kalbėdavo apie vaiko tėtį, jos puoselėjo berniuko vaikiškumą. Tad iškilo grėsmė, kad „mamos vaikelio" bruožai, užgožę „tėvo sūnaus" savybes, taps vyraujančia jo tapatybės dalimi.

Tačiau kare berniuko tėčiui kuo puikiausiai sekėsi. Jis, galima sakyti, tapo didvyriu. Per pirmąsias tėčio atostogas berniukas turėjo progą patirti, kaip žmogus, kurio pavyzdžiu sekti jam buvo užginta, tapo susižavėjusių kaimynų dėmesio centru. Motina pareiškė atsisakysianti savo ketinimų su juo išsiskirti. Paskui tėvas vėl išėjo į karą ir netrukus žuvo Vokietijoje.

Tėčiui išvykus ir žuvus kare, meilus ir nuo motinos priklausomas berniukas įgijo liguistų bruožų, tapo nepaklusnus ir linkęs į griaunamąją veiklą. Berniuko liguistumas ilgainiui vis stiprėjo, o didžiausią nerimą kelianti jo išraiška buvo noras ką nors padegti. Kartą berniukas nejučia užsiminė, ką reiškia toks

jo pasikeitimas. Besipriešindamas įkrėsti jam į kailį ketinančiai motinai jis parodė ranka malkų krūvą, kurią pats buvo padegęs, ir sušuko (vaikiškais žodžiais): „Jei tai būtų Vokietijos miestas, tu manimi dabar žavėtumeisi". Taip jis parodė, kad įžiebdamas ugnį jis įsivaizduoja esąs bombonešio lakūnas, panašus į savo tėvą, kadaise pasakojusį apie savo žygdarbius.

Apie berniuko vidinio sutrikimo prigimtį galime tik spėlioti. Vis dėlto esu įsitikinęs, jog šiuo atveju matome sūnų, besitapatinantį su savo tėvu, o tokį berniuko polinkį lemia vidinis konfliktas, staiga paaštrėjęs artėjant edipinei berniuko amžiaus pakopai. Tėvas, iš pradžių išstumtas mažo, „gero" berniuko, staiga tampa tiek naujos gyvybės įgijusiu idealu, tiek ir konkrečios grėsmės šaltiniu, varžovu dėl motinos meilės. Taigi tėvas iš esmės nuvertina moteriškuosius berniuko tapatybės elementus. Kad neprarastų tiek lytinės, tiek ir socialinės orientacijos, berniukas turi kuo skubiau pergrupuoti savosios tapatybės elementus; tačiau galingasis varžovas žūva nuo priešo rankos. Ši aplinkybė sustiprina berniuko išgyvenamą kaltę dėl pačių konkurencingų savo nuotaikų ir kelia grėsmę ką tik atsiskleidusiai vyriškai jo iniciatyvai; o pastarąją berniukas nukreipia ydinga linkme.

Vaikas turi nemažai galimybių tapatintis (daugiau ar mažiau eksperimentuodamas) su įpročiais, bruožais, užsiėmimais ir siekiais, būdingais tikriems ar įsivaizduotiems vienos ar kitos lyties asmenims. Tam tikromis lemtingomis savo gyvenimo akimirkomis vaikui tenka ryžtis esminiams pasirinkimams. Deja, istorinis metas, kuriame vaikas gyvena, suteikia ne tiek jau daug socialiai prasmingų pavyzdžių, kaip būtų galima sutelkti savo tapatybės nuotrupas į tam tikrą naudingą visumą. Šios visumos naudingumas priklauso nuo to, kiek ji atitinka vienoje ar kitoje organizmo brandos pakopoje vaikui kylančius uždavinius ir kartu jo *ego* sintezės ypatybes.

Bombonešio lakūno vaidmuo mažajam mano kaimynui, regis, teikė vilčių sujungti įvairius besirutuliojančios jo tapatybės elementus: jo paties temperamentą (judrus), brandos pakopą (falinė-uretrinė-lokomotorinė), socialinės raidos pakopą (edipinė) bei socialinę jo tikrovę, jo gabumus (raumenyno, mechaniniai), jo tėvo būdą (greičiau jau šaunus karys nei sėkmingai savo gyvenimą tvarkantis eilinis pilietis) ir to meto istorinį prototipą (karingas didvyris). Kai tokia sintezė pavyksta, tam tikras nuostabą keliantis konstitucinių, temperamento ir susiformavusių elgesio būdų junginys gali tapti spartaus vaiko tobulėjimo ir netikėtų jo pasiekimų priežastimi. O šiai sintezei žlugus paprastai kyla smarkus konfliktas, dažniausiai pasireiškiantis nelauktu vaiko nepaklusnumu arba nusikalstamu elgesiu. Juk vos tik pajutęs, kad jo aplinka pernelyg ryžtingai mėgina iš jo atimti visas saviraiškos formas, suteikiančias jam galimybę pasiekti dar vieną tapatybės raidos pakopą ir integruoti ją į savo gyvenimą, vaikas ima gintis, kupinas stulbinančios stiprybės, būdingos gyvūnams, kai jiems iškyla neišvengiama būtinybė ginti savo gyvybę. Ir iš tiesų visuomeninėse žmogaus būties džiunglėse neįmanoma jaustis gyvam, neturint *ego* tapatybės pojūčio. Tapatybės atėmimas gali pastūmėti žudyti.

Nebūčiau drįsęs kalbėti apie mažojo bombonešio lakūno konfliktus, jei savo akimis nebūčiau matęs, kaip jie buvo sprendžiami. Mat šio vaiko pasirinkta išeitis kaip tik atitiko mūsų prielaidas, kokia yra šių konfliktų prasmė. Kartą, kai pavojingiausios berniuko iniciatyvos apraiškos jau buvo aprimusios, išvydau jį dviračiu švilpiant nuo kalvos ir keliant pavojų bei išgąstį kitiems vaikams, tačiau mitriai juos aplenkiant. Jie klykė, juokėsi ir tam tikra prasme juo žavėjosi. Stebėdamas berniuką ir klausydamasis keistų jo skleidžiamų garsų, pamaniau, kad jis vėl įsivaizduoja esąs lėktuvas, atliekantis karinę užduotį – mėtantis bombas. Kita vertus, žaisdamas jis ištobulino savo

gebėjimą judėti erdvėje; „atakuodamas“ pratinosi būti apdairus, o išmokęs meistriškai važiuoti dviračiu sužavėjo bendraamžius.

Šis pavyzdys rodo, kad perauklėjant vaiką būtina pasinaudoti jėgomis, kurias jis sutelkia žaidimo plotmėje vykstančiai integracijai. Kita vertus, svarbu suvokti, kad žūtbūtinė daugelio simptomų raiškos jėga atskleidžia vaiko siekį ginti savosios tapatybės raidos žingsnelį, teikiantį vilties integruoti sparčius pokyčius, vykstančius visose jo gyvenimo srityse. Tai, kas stebėtojui atrodo galinga pirmapradžio instinkto apraiška, dažnai yra tik karštas vaiko prašymas, kad jam būtų leista suderinti ir sukilninti savo patirtį vieninteliu jam priimtinu būdu. Tad manytina, kad dirbant su mažaisiais mūsų pacientais paveikios yra tik gydomosios priemonės, padedančios jiems išsiugdyti tam tikras būtiniausias savybes, be kurių jie negalėtų galutinai suformuoti savo tapatybės. Labiau pageidaujamą patirtį terapeutai ir auklėtojai gali mėginti keisti mažiau pageidaujama, tačiau besirutuliojančiai tapatybei būdinga bendriausia elementų konfigūracija, kuri gana anksti tampa atspari pokyčiams. Vadinasi, jei kultūra nesuteikia ankstyvųjų tapatybės pagrindų, jei vaikai ir vėliau stokoja galimybių tinkamai keisti savąją tapatybę – derinti ją prie gyvenimo tikrovės, tai profesionaliems vaikų psichoterapeutams ar auklėtojams lemta patirti nesėkmę.

Šio mažo berniuko – bombonešio lakūno sūnaus – atvejis iliustruoja bendriausią mūsų požiūrį į tapatybės reiškinį. Psichosocialinė žmogaus tapatybė rutuliojasi pamažėle integruojantis įvairiems tapatybės elementams. Tačiau šiuo atveju, kaip, matyt, ir visais kitais, visumos ir pavienių jos dalių sumos savybės gerokai skiriasi. Palankiomis sąlygomis asmeninės tapatybės šerdį vaikai įgyja ankstyvuoju savo gyvenimo tarpsniu; jiems dažnai tenka ginti tą šerdį netgi nuo vidinės būtinybės pernelyg stipriai tapatintis su vienu iš savo tėvų arba jais abiem.

Dirbant su ligoniais šiuos tapatybės formavimosi procesus nagrinėti sudėtinga, nes neuroze sergančio žmogaus savastis iš esmės yra polinkio pernelyg stipriai tapatintis auka, o šis polinkis atskiria mažą žmogų tiek nuo besiskleidžiančios jo paties tapatybės, tiek ir nuo jo aplinkos.

C. Juodaodžių tapatybė

O kas gi nutinka tuomet, kai „aplinkoje" žmogus gali išlikti tik nuolatos prarasdamas savo tapatybę?

Pavyzdžiui, panagrinėkime, kokias galimybes išlaikyti savosios tapatybės vientisumą turi Amerikos juodaodžių vaikas. Pažįstu vieną spalvotąjį berniuką, kiekvieną vakarą, kaip ir daugelis mūsų berniukų, besiklausantį pasakojimų apie Raudonąjį raitelį. Tuomet, sėdėdamas savo lovoje, jis įsivaizduoja pats esąs Raudonasis raitelis. Bet kažkurią akimirką, regėdamas save šuoliuojant paskui kaukėtus nusikaltėlius, jis staiga suvokia, kad jo svajose Raudonasis raitelis yra spalvotasis žmogus. Berniukas liaujasi fantazavęs. Ankstyvojoje vaikystėje šis berniukas labai gyvai išreikšdavo ir savo džiaugsmą, ir sielvartą. Šiandien jis yra tylus, nuolatos besišypsantis žmogus; jis kalba tyliai ir neaiškiai; jo niekaip neišjudinsi, niekas jo nejaudina, ir niekas... nedžiugina. Baltiesiems jis patinka.

Juodaodžių kūdikiai paprastai turi galimybę visiškai patenkinti juslinius savo poreikius, tad oralinis ir sensorinis perviršis lydi juos visą gyvenimą. Tai išsyk matyti pažvelgus, kaip jie juda, juokiasi, kalba, dainuoja. Šiuo oraliniu-sensoriniu juodaodžių turtu buvo pasinaudota prievarta siekiant šių žmonių simbiozės su feodalinėmis Pietų valstybėmis, o toji simbiozė tapo prielaida formuotis vergo tapatybei, kuriai būdingas švelnumas, atlaidumas, polinkis priklausyti nuo ko nors ir šiek tiek paniurzgėti, kita vertus, nuolatinė parengtis tarnauti –

kartkartėmis gebant įsijausti į kito žmogaus padėtį ir parodant vaikams būdingą išmintį. Vis dėlto kažkur gilumoje šių žmonių siela suskilo. Neišvengiamas juodaodžių polinkis tapatintis su valdančiąja rase bei šeimininkų rasės poreikis ginti savo pačių tapatybę nuo juslinių ir oralinių pagundų, kurias kaip tik ir skleidžia žemesniais laikomų žmonių rasė (beje, jai priklausė ir baltųjų šeimininkų auklės), lėmė tai, kad abiejose grupėse prigijo tokia minties seka: šviesus, švarus, protingas baltasis ir tamsus, purvinas, kvailas negras. Dėl šios priežasties juodukai, ypač tie, kurie iš skurdaus savo namų Pietuose rojaus išvyko į kitas šalis, ėmė ypač staigiai ir negailestingai pratinti savo atžalas prie švaros – savo biografijose tai liudija juodaodžiai rašytojai. Šiuo švarinimusi tarytum siekta baltesnės, nekaltesnės tapatybės. Tokias pastangas lydintis nusivylimas pereina į falinę-lokomotorinę raidos pakopą, kai vaikas susiduria su tam tikrais apribojimais (pavyzdžiui, apie kokio odos atspalvio mergaitę galima svajoti), kliudančiais pirminį savimeilės kupiną juslingumą perkelti į genitalinę sferą. Juodaodžiai išsiugdo trijų tipų tapatybę: 1) oralus-juslingas „mielas mamytės sūnelis“ – švelnus, išraiškingas, turintis puikų ritmo pojūtį; 2) atstumianti tapatybė – purvinas, į falinę prievartą ir analinį sadizmą linkęs „juodukas“; 3) švarus, linkęs į analinę kompulsiją, santūrus, draugiškas, bet visuomet liūdnas „baltojo žmogaus negras“.

Dažnai paaiškėja, kad migruojantiems juodaodžiams taikomos vadinamosios palankios sąlygos yra tik švelnesnė jų nelaisvės forma, kelianti pavojų vienintelei istoriniu požiūriu vykusiai jų tapatybei (tai yra vergo tapatybei) ir neįstengianti šiems žmonėms suteikti galimybių iš naujo integruoti kitas, anksčiau minėtas tapatybės nuotrupas. Tad šios nuotrupos įsigali rasės karikatūrų pavidalu, o šios pramogų versle yra paryškinamos ir paverčiamos nuvalkiotomis schemomis. Pavargusį

nuo varginančio savo paties juokingumo spalvotąjį žmogų dažnai apima hipochondrinio[65] invalidumo būsena. Ši būsena – o ji labai panaši į Pietuose gyvenusių juodaodžių būseną, kai griežtomis nelaisvės sąlygomis jie jautėsi priklausomi ir santykinai saugūs, – yra neurotinė regresija prie vergo tapatybės.

Jau buvo minėta, kad mišraus kraujo indėnai, gyvenantys vietovėse, kur vargu ar gali sutikti juodaodžių, grynakraujus savo gentainius vadina „juodnugariais". Tai rodo, kokią galią turi vyraujantys tautos vaizdiniai, atitinkantys idealiuosius ir atstumiančius žmogaus paveikslus, sudarančius galimų rinktis prototipų visumą. Nė vienam nepavyksta išvengti šios vaizdinių priešpriešos, persmelkiančios konkrečiam tautiniam ir kultūriniam dariniui priklausančių vyrų bei moterų, jo daugumos ir mažumos bei visų jo sluoksnių gyvenimą. Psichoanalitikai parodė, kad pasąmonėje glūdinti atstumianti tapatybė (aprėpianti visa, kas skatina žmogų nesitapatinti, tai yra kelia norą vengti panašumo) aprėpia palaužto (kastruoto) kūno, tautinės atstumtųjų grupės bei išnaudojamos mažumos vaizdinius. Taigi savo vyriškumą itin pabrėžiančio vyro sapnai ir išankstinės nuostatos rodo, jog jis mirtinai bijo parodyti moteriai būdingą jautrumą, juodaodžiams įprastą nuolankumą ar žydams savitą intelektualumą. Juk patirties sintezę atliekantis *ego* labiausiai atstumiančius ir idealiuosius prototipus (taip sakant, varžybų finalo dalyvius) ir jų vaizdinius – tai, kas pranašu ir menka, gera ir bloga, vyriška ir moteriška, laisva ir vergiška, galinga ir nepajėgu, aukšta ir žema, – mėgina paversti paprasčiausiomis alternatyvomis, kad vietoj painios gausybės pavienių susirėmimų surengtų vieninga strategija pagrįstą kovą.

---

[65] Hipochondrija (angl. *hypochondria*) – tai liguista būsena – perdėtas rūpinimasis savo sveikata, ligos įsikalbėjimas. – *Vert. past.*

Baltųjų vaikams gali kilti mintis, kad spalvotieji žmonės buvo išpurvinti, todėl tapo tamsūs, o spalvotiesiems gali atrodyti, kad baltieji – tai nubalinta spalvotųjų atmaina. Abu šie požiūriai grįsti mintimi, jog egzistuoja nuplaunamas sluoksnis.

„Visi žmonės gimė juodi. O tie, kurie pavirto baltais – tiesiog daugiau proto turėjo. Viešpaties angelas nusileido iš dangaus ir liepė visiems susirinkti ketvirtąjį mėnesio penktadienį, mėnulio jaunaties metu, ir nusiprausti Jordane. Angelas jiems paaiškino, kad jie visi pabals, o jų plaukų garbanėlės išsitiesins. Angelas ilgai jiems pamokslavo, tačiau tie kvaili juodžiai visai nekreipė į jį dėmesio. Ko gi angelas gali juoduką išmokyti? Kai ketvirtasis penktadienis atėjo, visai menka jų saujelė subrido į upę ir ėmė švarintis. Vandens buvo labai maža. Visai ne taip, kaip senojoje Misisipėje – teatleidžia Viešpaties upė – vandens joje buvo ne daugiau nei upelyje. O kad būtumėt matę tuos juodžius, visu būriu sėdinčius ant tvoros ir kikenančius iš tų, kurie nuėjo praustis. Kikenančius ir visaip juos plūstančius. Tų juodžių buvo daugiau, nei pamatytumėte Viksburge, cirkui atvažiavus.

O tie, kurie įbrido į upę, vis švarinosi ir plovėsi, ypač savo plaukus, kad garbanas ištiesintų. Senoji tetulė Besišypsanti Bobulė – visų tų juodžių prosenelė – kiaurą dieną sėdėjo ant rąsto, kramsnodama sūrį ir sausainius, ir koneveikė visus besiprausiančius. Kai ėmė greitai temti, ji pašoko ant kojų ir suplojusi rankomis sušuko: „Kaip Dievą myliu, tie juodžiai bąla!“

Besišypsanti Bobulė išsyk nusitraukė nuo galvos skepetą ir paknopstomis nukurnėjo prie upės plauti plaukų, o visi tie paiki juodžiai nuskubėjo paskui. Tačiau visas vanduo jau buvo išpilstytas, tik ant paties dugno telkšojo maža balutė. Jos užteko

tik rankų delnams ir kojų padams sudrėkinti. Štai kodėl šios juodžių vietos yra baltos."[66]

Šiuo atveju folklorui tinka bendras rasinių prietarų (jų laikosi ir juodaodžiai, ir baltieji) ir lyčių prietarų (sielos gilumoje jiems pritaria ir vyrai, ir moterys) „vardiklis", tai yra prielaida, kad skiriantysis požymis – ar tai būtų tamsesnė odos spalva, ar nevyriška lytinių organų forma – *kliuvo* mažiau gabiems dėl tam tikro jų aplaidumo arba kaip jiems skirta bausmė; šis skiriantysis požymis daugiau ar mažiau atvirai yra laikomas trūkumu.

Suprantama, juodaodžiai yra tik liūdniausias pavyzdys, kaip, spaudžiamos tradicijų ir stokojančios gyvenimo galimybių, Amerikos tautinės mažumos yra priverstos tapatintis su atstumiančiais savo pačių tapatybės elementais ir rizikuoja prarasti progą tapti amerikiečių tapatybės dalininkais, nors to galbūt ir nusipelnė.

Taigi visa, ką galima pavadinti žmogaus *ego* laiku ir erdve, išlaiko socialinę jo vaikystės aplinkos topologiją bei konkrečioje visuomeninėje terpėje įgyjantį savitų atspalvių savo paties kūno suvokimą. Nagrinėjant abu pastaruosius elementus svarbiausia susieti paties paciento vaikystės istoriją ir jo šeimos istorijos veiksnius: gyvenimo protėvynėje (Rytuose), „atsilikusiuose" (Pietuose) ar „pažangiuose" (ties vakarine ir šiaurine Afrikos riba) kraštuose istoriją, nes gyvenimo šiuose kraštuose ypatybės ilgainiui įsiliejo į amerikietišką kultūrinės anglosaksų tapatybės atmainą; migracijos istoriją (iš kurių kraštų, per ir į kurias vietas jie keliavo), nes vienas ar kitas šios istorijos tarpsnis galbūt yra susijęs su visiško sėslumo arba visiško paslankumo poliumi, būdingu besirutuliojančiam amerikiečio charakteriui;

[66] *Members of the Federal Writers' Projects. Phrases of the People*. New York: The Viking Press, 1937.

atsivertimus į tam tikrą tikėjimą, nutolimus nuo religijos bei šių įvykių padarinius visuomeninei šeimos padėčiai; nevaisingas pastangas lygiuotis į tam tikrą visuomenės sluoksnį bei pasiektos padėties praradimą arba išsižadėjimą. Daugiausia dėmesio derėtų skirti šeimos istorijos atkarpai, iš kurios kyla vėliausias stiprus kultūrinės tapatybės pojūtis.

Apžvelgę visus šiuos veiksnius matome gausybę pavojų, laukiančių tam tikros amerikiečių mažumos atstovo, kai, deramai ugdytas turiningoje autonomijos pakopoje ir sėkmingai iš jos išaugęs, jis įžengia į lemiamą amerikiečių vaikystės pakopą: iniciatyvos ir darbštumo. Kaip jau minėta, šiek tiek mažiau suamerikonėjusių tautinių ar kultūrinių mažumų atžalos ankstyvojoje vaikystėje paprastai nestokoja galimybių pamaloninti savo jusles. Krizė šiuos vaikus ištinka tuomet, kai, praradusios pasitikėjimą savimi ir ėmusios skubiai taisyti savo gyvenimą, kad priartėtų prie migloto, bet visą jų aplinką persmelkusio anglosaksiškojo idealo, jų motinos smarkiai pažeidžia jų būties vientisumą, arba kai jie patys įpranta šalintis juslingų ir perdėtai globėjiškų savo motinų, nes jos įkūnija pagundas ir kliudo ugdytis bent kiek daugiau amerikietiškų bruožų turinčią asmenybę.

Apskritai galima pasakyti, jog Amerikos mokyklose puikiausiai susitvarkoma su nelengva užduotimi ugdyti darželinukų ir pradinių klasių mokinukų savikliovą bei puoselėti jų sumanumą. Šių amžiaus grupių vaikams, pasiryžusiems augti, išmokti naujų dalykų ir mėgautis nauja bendravimo už savo šeimos ribų patirtimi, atrodo, visiškai nebūdingos išankstinės nuostatos bei nuogąstavimai. Kad užkirstų kelią individo menkavertiškumo jausmui, ši patirtis turi suteikti jam vilties tapti „gamybos santykių“ dalyviu, būti lygiateisiam su visais, kurie mokydamiesi nuoširdžiai siekia tokių pat įgūdžių, ieško tokių pat nuotykių. Kita vertus, asmeninė sėkmės patirtis, įgyta šiuo

amžiaus tarpsniu, kai mišrios kilmės ir šiek tiek kitoniškų gabumų vaikams pernelyg pataikaujama, tik dar labiau sustiprina amerikiečių paauglius ištinkantį sukrėtimą, kai jie susiduria su visuomenės siekiu panaikinti individualias ypatybes ir jos nepakantumu „skirtumams“.

Kaip jau esame minėję, tvari *ego* tapatybė negali atsirasti, jei pirmojoje oralinėje pakopoje vaikas neįgyja pasitikėjimo. Ji negali įgyti ir išbaigto pavidalo, jei žmogus nepuoselėja vilties atsiskleisti, kylančios iš aplinkoje vyraujančio suaugusio žmogaus paveikslo, tačiau sugrįžtančios prie pačių vaiko gyvenimo ištakų ir, augančiam žmogui susiduriant su apčiuopiamais socialinės savo sveikatos įrodymais, kiekviename vaikystės ir paauglystės žingsnyje teikiančios vis stiprėjantį *ego* stiprybės pojūtį.

Taigi prieš pradėdami išsamiau gvildenti mūsų dienomis kylančias tapatybės problemas turėtume atpažinti tapatybės vietą žmogaus gyvenimo cikle. Kitame skyriuje pateikiamas žmogaus *ego* savybių, atsiskleidžiančių lemiamais vaiko raidos tarpsniais, aprašas. Šios *ego* savybės yra kriterijai (pirmasis yra tapatybė), kuriais remdamasis žmogus įrodo, kad tam tikroje raidos pakopoje jo *ego* turi pakankamai stiprybės suderinti savo organizmo brandos tvarkaraštį su visuomenės institucijų struktūra.

Aštuoni žmogaus amžiaus tarpsniai

1. Pamatinis pasitikėjimas – pamatinis nepasitikėjimas

Pirmoji kūdikio socialinio pasitikėjimo apraiška yra jo atsipalaidavimas maitinantis, miego gilumas ir gebėjimas laisvai išsituštinti. Patirdamas abipusę sąveiką tarp augančio savo gebėjimo priimti ir mamos būdų maitinti, kūdikis pamažu išmoksta surasti atsvarą nepatogumams, kylantiems dėl gyvenimo pradžioje nebrandžios jo homeostazės sistemos. Vis ilgiau išbūdamas budrus, mažylis suvokia, kad vis daugiau jutiminių potyrių atrodo esą jau pažįstami ir susiję su vidinio geros savijautos pojūčiu. Įvairios malonios būsenos ir su jomis susiję asmenys tampa taip pat gerai pažįstami, kaip ir tuštinantis varginantys nepatogumai.

Taigi pirmasis socialinis kūdikio pasiekimas yra jo pasirengimas paleisti motiną iš savo akiračio nepatiriant pernelyg stipraus nerimo ar pykčio, nes motina jau yra tapusi vidinio tikrumo bei pojūčio, kad išorės pasaulis yra nuspėjamas, šaltiniu. Toks patirties nuoseklumas, vientisumas ir vienodumas suteikia vaikui pirminį *ego* tapatybės pojūtį, manyčiau, pagrįstą mažylio suvokimu, kad atmenami ir laukiami pojūčiai bei vaizdiniai, gyvuojantys vidinėje jo erdvėje, yra patikimais ryšiais susiję su išorės erdvėje gyvenančiais pažįstamais ir nuspėjamais daiktais bei žmonėmis.

Tai, ką mes šiuo atveju vadiname pasitikėjimu, Theresė Benedek yra įvardijusi tikrumu[67]. Aš pats žodį „pasitikėjimas" renkuosi tik todėl, kad jis įprasmina daugiau vaikiško paprastumo, nuoširdumo ir abipusiškumo: galima sakyti, kad vaikas pasitiki ir tokiomis aplinkybėmis, kai būtų pernelyg drąsu manyti jį esant kažkuo tikrą. Be to, visa apimanti pasitikėjimo būsena reiškia ir tai, kad kūdikis ne tik išmoko pasikliauti išorėje esančių maitintojų nuoseklumu bei nuspėjamumu, bet ir suvokė galįs pasitikėti savo paties bei savo kūno organų gebėjimu patenkinti iškylančias reikmes, taip pat tai, kad mažylis sugeba jaustis esąs vertas pasitikėjimo – bent jau tiek, kad maitintojams nebereikėtų saugotis jo įkandimų.

Nuolat „ragaudamas" ir tikrindamas vidaus ir išorės ryšius kūdikis pasiekia savo raidos pakopą, kai šie ryšiai su aplinka patiria lemiamą išbandymą. Tai įvyksta kupinoje įniršio kandžiojimosi pakopoje, kai dygstantys vaiko dantys tampa vidiniu skausmo šaltiniu, o išorėje esantys draugai niekuo nebegali padėti arba nusigręžia, vos tik jis griebiasi vienintelio, vilties palengvinti savo kančias teikiančio veiksmo, tai yra kanda. Dantų dygimas pats savaime turbūt nesukelia tų skaudžių, kartkartėmis jam priskiriamų padarinių. Kaip jau anksčiau minėta, šio amžiaus vaikas jaučia nenumaldomą poreikį kuo daugiau „nusitverti", tačiau patiria, jog visa, ko jis trokšta, – motinos krūtinė bei spenelis, vien jam skirti motinos dėmesys ir globa, – paprastai jį aplenkia. Dantų kalimosi patirtis turi prototipinę reikšmę ir galėtų būti puikus mazochistinės laikysenos pavyzdys, kai, ieškodamas paguodos kančioje, žmogus mėgaujasi skausmu, kylančiu nepavykus išvengti ko nors brangaus netekties.

[67] Šios knygos autorius vartoja anglų kalbos žodį *trust* (pasitikėjimas kaip vilties turėjimas, gero laukimas), o jo minima autorė – žodį *confidence* (pasitikėjimas kaip tikrumas kieno nors jėgomis, gerumu). – *Vert. past.*

Psichopatologijos srityje pamatinio pasitikėjimo stoka lengviausiai apčiuopiama infantiliosios schizofrenijos atvejais, o visą gyvenimą trunkantis giluminis šio pasitikėjimo silpnumas, matyt, būdingas ir suaugusiųjų asmenybėms, turinčioms nuolatinį polinkį trauktis į schizoidinę ir depresijos būsenas. Buvo nustatyta, kad atkurti pasitikėjimo būseną – tai esminė terapijos dirbant su tokiais žmonėmis sąlyga. Kad ir kokios būtų psichozę galėjusios sukelti priežastys, keistas ypač sunkių ligonių elgesys bei polinkis trauktis į vidinę savo erdvę dažniausiai slepia siekį atkurti socialinių saitų abipusiškumą – tyrinėjant ribas, skiriančias pojūčius ir fizinę tikrovę, žodžius ir socialines jų prasmes.

Psichoanalizės atstovai linkę manyti, kad, vykstant ankstyviesiems vidinės ir išorinės plotmės atsiskyrimo procesams, žmogus išsiugdo du gynybos mechanizmus – projekciją ir introjekciją, o pastarieji visą gyvenimą išlieka vieni giliausiai įsišaknijusių ir pavojingiausių mūsų gynybos būdų. Pasitelkę introjekciją jaučiamės ir elgiamės taip, tarsi išorinis gėris būtų tapęs vidine mūsų tikrove. Tačiau projektuodami suvokiame vidinių blogybių šaltinį esant išorėje: reikšmingiems žmonėms priskiriame ydas, iš tiesų slypinčias mūsų pačių viduje. Taigi manytina, jog šių dviejų mechanizmų – projekcijos ir introjekcijos – pirmavaizdis yra procesas, vykstantis kūdikių sielose, kai skausmo šaltinį jiems norisi priskirti išorės pasauliui, o malonumo – savo vidui, ir kai jiems, puoselėjantiems tokį siekį, neišvengiamai tenka paklusti bręstančių juslių, galiausiai ir proto liudijamai tiesai. Šie mechanizmai atgyja (tai yra daugiau ar mažiau normalus reiškinys) ir suaugusiajam, patyrusiam stiprius meilės, pasitikėjimo ir tikėjimo lūžius; jie lemia sveiku protu nepaaiškinamas daugybės „brandžių“ asmenų nuostatas savo varžovų ir priešų atžvilgiu.

Sukurti ir įtvirtinti ilgalaikes schemas, padedančias spręsti esminį pamatinio pasitikėjimo ir pamatinio nepasitikėjimo konfliktą, kylantį jau vien dėl to, kad gyvename, yra pirmoji

ego ir visų pirma kūdikį globojančios motinos užduotis. Šiuo atveju vis dėlto derėtų pažymėti, kad iš ankstyviausios kūdikio patirties kylančio pasitikėjimo stiprumas, regis, priklauso ne nuo paties mažyliui teikiamo maisto ar išreiškiamos meilės kiekio, bet veikiau nuo motinos ryšio su kūdikiu kokybės. Motinos įskiepija savo vaikams pasitikėjimo pojūtį, kai, globodamos vaikus, jos privalo jautriai rūpintis individualiais vaiko poreikiais ir perteikti asmeninio patikimumo pojūtį, įsišaknijusį patikimoje savitą gyvenimo stilių turinčios jų kultūros terpėje. Taip auginamas vaikas išsiugdo pamatinį tapatybės pojūtį, vėliau apimsiantį suvokimą, kad „jautiesi gerai", esi pats savimi ir tampi toks, kokį tave viliasi išvysti šalia esantys žmonės. Taigi išgyvenusį frustraciją vaiką nuolat aplanko stiprėjančio vientisumo bei raidos nuoseklumo patirtis, liudijanti, kad asmeninis gyvenimo kelias galiausiai nuves į tam tikrą platesnę bendrabūvio tikrovę, o šioje raidos pakopoje, taip pat ir vėlesnėse pakopose (jei nepažeidžiamos tam tikros ribos, anksčiau vadintos „būtinybe" prižiūrėti vaikus), augantis vaikas retai patiria jam nepakeliamas frustracijos būsenas. Tėvams nepakanka turėti vienus ar kitus vaikų ugdymo draudžiant ir leidžiant metodus – jie turi sugebėti savo vaikui perteikti giluminį, beveik kūnišką tikrumą, kad tai, ką jie daro, yra prasminga. Galų gale vaikas tampa neurotiku ne todėl, kad patiria frustracijas, bet todėl, kad jos neturi visuomeninės prasmės arba jos netenka.

Vis dėlto net ir palankiausiomis aplinkybėmis šioje raidos pakopoje į vidinį vaiko gyvenimą įsiskverbia (ir įgyja prototipinę reikšmę) vidinio skilimo pojūtis ir visa apimantis prarastojo rojaus ilgesys. Būtent su šiuo galingu daugialypiu jausmu – kad iš tavęs atimta, kad esi suskilęs, kad esi paliktas – pamatinį pasitikėjimo jausmą turinčiam žmogui tenka grumtis visą gyvenimą.

Kiekviena tolesnė vaiko raidos pakopa ir krizė turi savitą ryšį su vienu pamatinių visuomenės elementų, o tai lemia viena paprasta aplinkybė: žmogaus gyvenimo ciklas ir žmonijos ins-

titucijos plėtojosi drauge. Šiame knygos skyriuje, apibūdinę kiekvieną raidos pakopą, galime nebent trumpai paminėti, su kuriuo pamatiniu visuomenės sandaros elementu ji yra susijusi. Šis ryšys yra dvejopas: į visuomenines institucijas žmogus atsineša infantilios savo galvosenos bei jaunatviškos aistros likučius, o institucijos (kol įstengia išlaikyti savo svarbą konkrečiai žmogaus gyvenimo tikrovei) savo ruožtu sustiprina infantiliuosius jo laimėjimus.

Visą žmonijos istoriją religinės organizacijos buvo prieglobstis, kur tėvai ieškojo visuotinai priimtų savo pačių tikėjimo, palaikančio naujagimio sieloje užgimstantį pasitikėjimą, saugiklių (nors kartkartėmis šios organizacijos tapdavo pikčiausiu jų priešu). Beje, dėl aplinkinių žmonių rūpestingumo kylantis vaiko pasitikėjimas yra vienos ar kitos religijos *veiksnumo* pagrindas. Štai keletas visas religijas siejančių bruožų: tam tikrais laiko tarpais išreiškiamas ir vaiko laikyseną primenantis atsidavimas tiek žemiškąsias gėrybes, tiek ir dvasios sveikatą teikiančiam Davėjui (arba davėjams); tam tikru būdu – nuolankia laikysena, nusižeminimo gestu – parodomas žmogaus menkumas; piktų savo poelgių, minčių ir sumanymų išpažinimas meldžiantis ir giedant; karšti prašymai suteikti dieviškąją pagalbą, siekiant vidinio vientisumo; galiausiai įžvalga, kad pavienio žmogaus pasitikėjimas turi tapti bendru tikėjimu, asmens nepasitikėjimo šaltinis – visuotinai pripažįstama blogybe, o asmeninis atsinaujinimas turi tapti visuotinės ritualinės praktikos dalimi ir ženklu, jog bendruomenėje gyvuoja tarpusavio pasitikėjimo dvasia[68]. Truputį anksčiau pateikėme pavyzdžių, kaip su viena konkrečia gamtine aplinka susiduriančios gentys

[68] Čia kalbama apie bendruomeninį ir psichosocialinį religijos aspektą. Dažnai paradoksalus jo ryšys su pavienio žmogaus dvasingumu yra tema, kurios nedera nagrinėti probėgšmais (žr. kn.: Erik H. Erikson. *Jaunasis Liuteris*. Vilnius: Alma littera, 2003).

susikuria kolektyvinę magiją, lyg ir pagrįstą mintimi, jog su antgamtiniais davėjais, parūpinančiais maisto ir žemiškųjų gėrybių, dera elgtis taip, tarsi jie būtų įpykę ir jų pyktį reikėtų ramdyti maldomis bei sau sukeltomis kančiomis. Pirmykštėse religijose, pačiame ankstyviausiame visų religijų sluoksnyje bei religiniame kiekvieno asmens klode apstu atgailos elementų, perteikiančių žmogaus pastangas atlyginti motiniškajai terpei padarytas neapibrėžtas skriaudas ir atnaujinti tikėjimą savo paties siekių kilnumu bei visatos jėgų gerumu.

Kiekviena visuomenė ir kiekvieno amžiaus žmogus turi surasti visuotinai priimtą garbinimo formą, kurios gyvybingumo versmė – asmens ar jų grupės pasaulėvaizdis, aprėpiantis tai, kas nulemta, ir tai, kas neapibrėžta. Remdamiesi klinikinio darbo patirtimi galime pasakyti tik tiek, jog daugelis žmonių didžiuojasi galintys apsieiti be religijos, tačiau kaip tik jų vaikai negali be jos gyventi. Kita vertus, daugelis semiasi gyvybę teikiančio tikėjimo iš visuomeninės veiklos ar mokslinių sumanymų. Pagaliau yra daugybė žmonių, išpažįstančių tikėjimą, tačiau jaučiančių nepasitikėjimą ir gyvenimu, ir žmonėmis.

2. *Autonomija – gėda ir abejonė*

Laikydamiesi prielaidos, kad žmogaus asmenybės brendimas ir jo krizės yra alternatyvių pamatinių nuostatų, pavyzdžiui, pasitikėjimo – nepasitikėjimo, seka, mes pasitelkiame sąvoką „pojūtis“, nors, taip pat kaip „sveikatos pojūtis“ ar „pojūtis, kad sergi“, tokie „pojūčiai“ persmelkia ir paviršinį, ir giluminį asmenybės klodą, sąmonę bei pasąmonę. Taigi šie pojūčiai aprėpia tiek savistabai pasiekiamas žmogaus *patirtis*, tiek iš šalies matomus jo *elgesio* būdus bei nesąmoningas *vidines būsenas*, kurias galima atskleisti testais bei nuodugnios analizės būdu. Į šiuos tris matmenis svarbu atsižvelgti toliau gvildenant asmenybės raidos temą.

Bręstant vaiko raumenynui susiklosto sąlygos išbandyti du neatsiejamus visuomeninių modalumų rinkinius: mokytis sulaikyti ir paleisti. Šių, taip pat ir visų kitų modalumų pamatinis konfliktas galiausiai gali tapti tiek priešiškų, tiek geranoriškų žmogaus lūkesčių bei nuostatų prielaida. Taigi laikymas gali virsti naikinančiu ir žiauriu polinkiu sulaikyti ir suvaržyti, tačiau gali skleistis ir globėjišku elgesiu: turėti ir ginti. Paleidimas taip pat gali tapti žmogaus polinkiu piktai išlaisvinti naikinančias savo jėgas arba gali virsti ramiu „tiek jau to" ar „tebūnie".

Tad šioje raidos pakopoje kūdikį kontroliuojanti aplinka turi ryžtingai ugdyti jo pasitikėjimą savimi. Mažylis turi pajusti, kad šis visiškas jo pasikeitimas, šis staiga kylantis nenumaldomas noras savarankiškai apsispręsti, ką nors pasisavinti ar be atodairos išmesti, nekelia grėsmės pamatiniam jo tikėjimui – amžinajai vertybei, apsaugotai nuo oralinėje pakopoje patirto įniršio. Ryžtingas išorės palaikymas turi saugoti vaiką nuo vidinės sumaišties, galinčios kilti, kai jam pernelyg sunku susivokti bei apsispręsti, kada sulaikyti, o kada paleisti. Aplinka, skatinanti vaiką „stotis ant savo kojų", turi apsaugoti jį nuo beprasmiškų ir atsitiktinių gėdos potyrių bei ankstyvųjų abejonių.

Pastarasis pavojus mums yra puikiai pažįstamas. Juk jei vaikas neturi sąlygų palengva ir tinkamai vadovaujamas patirti, ką reiškia būti autonomiškam, ir turėti galimybę laisvai rinktis (arba jei vaiką sugniuždo pirminė pasitikėjimo netektis), tai visus savo potraukius pasirinkti bei daryti poveikį jis nukreipia į save patį. Jis gali pernelyg smarkiai save kontroliuoti, išsiugdyti tokio amžiaus vaikui per griežtą sąžinę. Užuot ėmęsis šeimininkauti daiktų pasaulyje ir tikslingais, pasikartojančiais veiksmais jį tyrinėjęs, vaikas pats pakliūva įkyraus, beprasmiško savo potraukio kartoti tam tikrus veiksmus valdžion. Be abejo, tokio savo potraukio skatinamas vaikas vėliau išmoksta vėl užvaldyti aplinką ir atkakliais bei nereikšmingais kontrolės veiksmais įgyti galios gyvenimo sritims, kuriose jam neteko patirti platesnio

masto abipusės sąveikos. Tokia tariama vaiko pergalė yra infantilusis kompulsinės neurozės modelis. Be to, ji yra infantilioji versmė, iš kurios vėliau susiformuoja suaugusio žmogaus siekis valdyti vadovaujantis įstatymo raide, o ne jo prasme.

Gėda yra nepakankamai ištirta emocija, nes mūsų visuomenėje ji labai anksti ir lengvai tampa kaltės dalimi. Gėda reiškia, kad žmogus yra visiškai atviras kitų žvilgsniui ir suvokia kitus į jį žiūrint, trumpai tariant, jis drovisi. Žmogus yra regimas ir nėra pasirengęs, kad jį matytų. Štai kodėl sapnuodami gėdą regime, kaip kažkas žvelgia į mus ne visai apsirengusius, vilkinčius naktinius marškinius ar „nusimovusius kelnes". Jau ankstyvuoju gyvenimo tarpsniu gėda pasireiškia impulsu užsidengti rankomis veidą arba noru čia pat prasmegti skradžiai į žemę. Tačiau esu linkęs manyti, kad tai iš esmės yra prieš save patį nukreiptas žmogaus pyktis. Tas, kuris gėdijasi, veikiau norėtų priversti pasaulį į jį nežiūrėti ir nepastebėti jo nuogybės. Jis norėtų išdurti pasauliui akis, tačiau vietoj to jis trokšta pats tapti nematomas. Ši gėdos savybė yra plačiai naudojama ugdant vaikus, taikant „sugėdijimo" metodą, kai kuriose gentyse kone pagrindinę vaikų ugdymo priemonę. Patyręs gėdą (o ji yra susijusi su rega) žmogus pajunta kaltę (ji susijusi su klausa) – tai pojūtis, jog esi blogas, išgyvenamas vienumoje, kai niekas nestebi ir kai nutyla visi garsai, išskyrus *superego* balsą. Tad gėdijant vaiką pasinaudojama vis stiprėjančiu jo pojūčiu, koks jis yra menkas, galinčiu kilti tik tuomet, kai vaikas atsistoja ant kojų ir kai jam jau pakanka nuovokos įžvelgti dydžio ir jėgos matų santykinumą.

Pernelyg uoliai gėdijant skatinamas ne vaiko padorumas, bet slaptas jo ryžtas stengtis išvengti bausmės, o kartkartėmis galima sulaukti ir atviro begėdiškumo. Amerikiečiai turi įdomią baladę, kurioje pasakojama, kaip visos bendruomenės akyse kartuvėse mirti pasmerktas žudikas, užuot jautęsis teisingai nubaustas, pradeda plūsti susirinkusiuosius, kiekvieną paniekos

pliūpsnį užbaigdamas sakiniu: „Teprakeikia Dievas jūsų akis". Galbūt ne vienas mažylis, gėdijamas stipriau nei įstengia pakelti, yra nuolatos nusiteikęs (nors ir neturi nei tam tinkamų žodžių, nei drąsos) labai panašiai išreikšti savo panieką. Šia grėsminga užuomina noriu pasakyti, jog vaikas, kaip ir suaugęs žmogus, turi ribotą atsparumą aplinkinių reikalavimams save patį, savo kūną ir savo troškimus manyti esant kupinus blogio ir purvinus; jis ima abejoti tokį nuosprendį padariusiųjų neklystamumu. Galbūt jis bus linkęs visiškai pakeisti padėtį ir manyti vienintelę blogybę esant tai, kad tokia padėtis susiklostė: jo laikas ateis, kai šios padėties neliks arba kai jis pats iš jos pasitrauks.

Netikrumas – gėdos brolis. Jei gėdos pagrindas yra asmens suvokimas, kad jis stovi „nuogas" visų akivaizdoje, tai netikrumas, kaip esu linkęs manyti remdamasis klinikiniais stebėjimais, yra glaudžiai susijęs su žmogaus suvokimu, jog jis turi priekį ir nugarą, ypač – „užpakalį". Mat šios išvirkščios savo kūno srities, kur agresijos ir libido jėgos yra susitelkusios sfinkteriuose ir sėdmenyse, vaikas pats negali matyti, tačiau kiti gali jai primesti savo valią. „Užpakalis" yra tamsusis mažosios būtybės žemynas, jos kūno sritis, kur stebuklingai viešpatauti ir į kurią grėsmingai įsiveržti gali tie, kurie kėsinasi į tos būtybės teisę būti autonomiškam ir blogybe laiko būtent tuos žarnyno produktus, kurie, paleisti ir nuėję praeitin, palieka visai gerą jausmą. Šis pamatinis netikrumo pojūtis, susijęs su bet kuo, kas palikta praeityje, tampa vėlesnių, žodžiais reiškiamų kompulsinio netikrumo formų pagrindu; suaugusiojo amžiuje šis netikrumas skleidžiasi paranojinėmis pasislėpusių persekiotojų ir slaptų persekiojimų, tykančių iš už nugaros (ir iš sėdynės vidaus), baimėmis.

Štai kodėl ši vaiko raidos pakopa lemia meilės ir neapykantos, bendradarbiavimo ir savivalės, saviraiškos laisvės ir jos slopinimo santykį. Vaiko pojūtis, jog jis sugeba save

kontroliuoti neprarasdamas savigarbos, virsta nuolatiniu geranoriškumo ir pasididžiavimo savimi pojūčiu. Mažylio pojūtis, jog jis netenka savikontrolės ir yra aplinkinių perdėm smarkiai kontroliuojamas, tampa ilgalaikiu polinkiu abejoti ir gėdytis.

Kai kuriems skaitytojams gali kilti mintis, jog „neigiamos" mūsų išskirtų raidos pakopų galimybės yra visais atžvilgiais perdėtos, todėl derėtų jiems priminti, kad tai ne tik nuolatinio klinikinių duomenų apmąstymo rezultatas. Iš pirmo žvilgsnio brandūs ir neurozių nekamuojami suaugusieji jautriai reaguoja į tikimybę gėdingai „prarasti gerą vardą" ir baiminasi puolimo iš nugaros. Šie būgštavimai visiškai nesiderina su sveiku protu ir prieštarauja jų turimoms žinioms; be to, jie gali turėti lemiamą reikšmę tada, jeigu su jais susijusios nuostatos turi įtakos, pavyzdžiui, tarprasinei ar tarptautinei politikai.

Pamatinį pasitikėjimą susiejome su religijos institucija. Nuolatinis žmogaus poreikis, kad jo valia būtų vis iš naujo patvirtinama ir apibrėžiama pagal tam tikrą suaugusiųjų gyvenimo tvarką, tuo pat metu patvirtinančią bei apibrėžiančią ir kitų žmonių valią, turi visų pripažintą saugiklį – *visuotinio paklusnumo įstatymui principą*. Kasdieniame gyvenime, taip pat vietinės reikšmės ir tarptautiniuose teismuose šio principo pagrindu kiekvienam žmogui skiriama jo privilegijos ir apribojimai, pareigos ir teisės. Šalia vaiko esantiems suaugusiesiems būdingas pagrįsto orumo ir įstatymu numatytos nepriklausomybės pojūtis geranoriškai nusiteikusiam vaikui suteikia tvirtą viltį, kad vaikystėje puoselėtas jo autonomijos tipas vėlesniame gyvenime netaps perdėtų abejonių ar gėdos prielaida. Taigi autonomijos pojūtis, ugdytas vaikystėje ir gyvenimo eigoje įgyjantis naujų požymių, padeda išsaugoti jausmą, jog ekonominiame ir politiniame gyvenime vyrauja teisingumas (o šis jausmas savo ruožtu palaiko žmogaus savarankiškumo pojūtį).

3. Iniciatyva – kaltė

Kiekvienas vaikas kiekvienoje savo raidos pakopoje patiria naują spartaus vystymosi stebuklą, tiek jam pačiam, tiek aplinkiniams suteikiantį ir naują viltį, ir naują atsakomybę. Štai toks yra iniciatyvos pojūtis ir savybė, persmelkianti visą vaiko tikrovę. Visiems čia aptariamiems pojūčiams ir savybėms tinka tie patys vertinimo matai: įveikęs krizę, kupiną didesnės ar mažesnės nežinios ir baimės vaikas staiga tarytum „suauga" ir savo vidumi, ir savo kūnu. Matyti, kad jis tapo „pats sau artimesnis", kad jis yra kupinas meilės, atlaidesnis, blaiviau mąsto, yra veiklesnis ir noriau skatinantis kitų gyvybingumą. Jis kupinas energijos pertekliaus, suteikiančio jam galimybę greitai pamiršti savo nesėkmes ir neprarandant kryptingumo ir vis taikliau siekti to, kas jį traukia (net jei tuo metu atrodo, jog čia esama nežinomybės bei pavojų). Iniciatyva autonomijos pojūčiui suteikia naują savybę: vaikas imasi vienos ar kitos užduoties, planuoja atitinkamus savo veiksmus ir „puola atakon" vien tam, kad veiktų, judėtų į priekį. O anksčiau, įkvėptas savivalės, savo elgesiu jis dažniausiai išreikšdavo nepaklusnumą ar bent jau sakydavo esąs savarankiškas.

Žinau, kad pačiam žodžiui „iniciatyva" daugelis žmonių suteikia prasmės atspalvį, susijusį su amerikiečiais ir pramone. Vis dėlto iniciatyva yra būtina kiekvieno veiksmo dalis. Kad ir ko žmogus mokytųsi, kad ir ką veiktų, – pradedant vaisių rinkimu, baigiant verslo sistemos kūrimu, – jam reikalingas iniciatyvos pojūtis.

Judėjimo ir infantilaus genitališkumo pakopoje į pamatinių visuomeninių modalumų visumą įtraukiamas „darbas". Iš pradžių šis modalumas reiškiasi tuo, kad „dirbama siekiant tam tikrų savanaudiškų tikslų". Neturime paprastesnio, svaresnio šį modalumą atitinkančio žodžio. Jis išreiškia vaiko polinkį su malonumu „pulti" ir nugalėti. Berniukams falinis įsiskverbimas

išlieka vyraujantis sąveikos su aplinka būdas, o mergaičių elgesys šioje pakopoje virsta „gaudymu“ – agresyvesniais (įvairios stvėrimo atmainos) arba švelnesniais (pastangos būti patraukliomis, žavioms) būdais.

Šioje raidos pakopoje laukiantis pavojus – vaiko kaltė dėl savo tikslų, kuriuos jis sumanė ir kurių ėmėsi siekti, gyvai besimėgaudamas naujomis savo judėjimo erdvėje ir proto galiomis, taip pat dėl agresyvių manipuliavimo ar prievartos veiksmų, netrukus peržengiančių vykdomosios kūno ir proto galios ribas ir priverčiančių vaiką staiga stabtelėti ir kurį laiką atsisakyti savo ketinimų. Autonomija yra glaudžiai susijusi su vaiko siekiu vengti galimų savo varžovų, tad šioje raidos pakopoje vaiką gali apimti pavydus pyktis – dažniausiai į jo teises besikėsinančių jaunesnių brolių ar seserų atžvilgiu. Iniciatyva formuoja išankstinę vaiko nuostatą varžytis su asmenimis, kurie atėjo į šį pasaulį anksčiau už jį ir, pasitelkę pranašesnes savo priemones, gali užvaldyti sritį, kur krypsta ir jo paties iniciatyva. Infantilus pavydas ir polinkis varžytis, skatinantis vaiko pastangas – dažniausiai kupinas kartėlio ir, deja, visiškai bergždžias – apsibrėžti neginčijamą savo privilegijų sritį, labiausiai išryškėja vaikui kovojant galutinę kovą dėl motinos numylėtinio padėties; vaiką paprastai ištinkanti nesėkmė tampa jo susitaikymo su padėtimi, kaltės jausmo ir nerimo prielaida. Vaikas įsivaizduoja esąs milžinas ar tigras, tačiau sapnuose jam tenka sprukti nuo siaubą keliančių būtybių gelbėjant savo paties kailį. Taigi šioje raidos pakopoje vaikas išgyvena „kastracijos kompleksą“ – sustiprėjusią baimę, kad kas nors gali sužaloti jo lytinius organus (šiuo raidos tarpsniu itin jautrią kūno vietą), siekdamas nubausti jį už fantazijas apie lytinį šių organų sujaudinimą.

Infantilusis seksualumas ir kraujomaišos tabu, kastracijos kompleksas ir vaiko *superego* šioje raidos pakopoje susitelkia į visumą ir sukelia tik žmonėms būdingą lūžį, kai vaikui tenka išsižadėti vien ikigenitališkumo tarpsniui būdingo prisirišimo

prie tėvų ir ilgainiui pačiam tapti tėvu ir papročių saugotoju. Tokiomis aplinkybėmis audringame emociniame vaiko gyvenime įvyksta lemtingasis skilimas ir virsmas – skilimas tarp galimos žmogaus šlovės ir galimo visiško jo žlugimo. Juk būtent šiomis vaiko gyvenimo dienomis jo siela visam laikui pasidalija. Vaiko instinktų nuotrupos, iki tol skatinusios bręsti infantilų jo kūną ir protą, dabar pasidalija į infantilųjį nuotrupų rinkinį, įamžinantį spartaus augimo galimybes, ir tėviškąjį rinkinį, palaikantį bei stiprinantį vaiko gebėjimą save stebėti, sau vadovauti ir save bausti.

Šiomis aplinkybėmis abipusė vaiko ir aplinkos sąveika ir vėl yra svarbiausias uždavinys. Jei vaikas, šiuo raidos tarpsniu linkęs pernelyg smarkiai save kontroliuoti, turi galimybę ugdytis dorovinės atsakomybės pojūtį ir įgyti šiek tiek nuovokos apie visuomenės institucijas, savo pareigas ir vaidmenis – atsakingo dalyvavimo (tarpasmeniniuose santykiuose. – *Vert. past.*) prielaidas, jo laukia džiugūs pasiekimai mokantis naudotis įrankiais ar ginklais, manipuliuojant prasmingais žaislais ir rūpinantis mažesniais vaikais.

Suprantama, tėviškieji polinkiai iš pradžių yra infantilaus pobūdžio: tai, kad žmogaus sąžinė visą gyvenimą išlieka šiek tiek infantili, yra žmogaus tragedijos esmė. Vaiko *superego* gali būti primityvus, nuožmus ir nepalenkiamas. Šios *superego* savybės atsiskleidžia tais atvejais, kai perdėm uoliai tvardydamiesi ir save varžydami vaikai pasiekia susinaikinimo ribą, kai jie išsiugdo perdėtą paklusnumą, kur kas aklesnį, nei siekė jų tėvai, arba kai vaikai išgyvena giluminę regresiją ir nuolatinį apmaudą, nes atrodo, jog patys tėvai nepaklūsta reikalavimams, kuriuos vaikams kelia naujoji jų sąžinė. Vienas didžiausių žmogaus gyvenimo konfliktų – tai neapykanta vienam iš tėvų, kuris buvo ir *superego* pavyzdys, ir *superego* balsas, tačiau, pasirodo, pats (vienu ar kitu būdu) mėgino nuslėpti kaip tik tuos savo nusižengimus, kurių pats vaikas jau nebegali sau atleisti. Įtaru-

mui ir polinkiui išsisukinėti persipynus su žmogaus *superego* (šiam dorovės papročių organui) būdinga savybe „viskas arba nieko“, dorovingas (šiuo atveju – reikalaujantis laikytis moralės normų) žmogus tampa galimu grėsmės savo paties *ego*, kartu ir savo artimui, šaltiniu.

Suaugusiųjų ligos atvejais vidinio konflikto dėl iniciatyvos liekanos skleidžiasi įvairiai: isterišku neigimu, kai žmogus nuslopina troškimą arba nukenksmina (žmogų ištinka vieno ar kito organo paralyžius, skundžiamasi prislopusia jo veikla arba visišku bejėgiškumu) patį organą, kur tas troškimas užgimsta; kompensacija perdėto siekio pasirodyti pavidalu: įsibaiminęs asmuo taip nori „pasislėpti“, kad vietoj to „iškiša savo nosį“. Mūsų dienomis įprastas ir žmonių polinkis į psichosomatines ligas. Kyla įspūdis, jog mūsų kultūra privertė žmogų pernelyg uoliai reklamuotis ir taip smarkiai tapatintis su savo paties reklama, kad vienintele išeitimi iš tokios padėties tampa liga.

Tačiau ir šiuo atveju turėtume mąstyti ne tik apie pavienius ligos atvejus, bet ir apie vidinį įniršio šaltinį, į kurį vaikas šioje raidos pakopoje neišvengiamai panyra, slopindamas ir tramdydamas kai kurias perdėm optimistiškas savo viltis bei svajas. Tokiomis aplinkybėmis kylantis savo paties teisumo jausmas, dažnai pagrindinis atpildas už vaiko gerumą, vėliau gali virsti didžiuliu nepakantumu kitiems, pasireiškiančiu nuolatiniu dorovės saugojimu, kai draudimai, o ne pastangos suteikti kitų iniciatyvai prasmingą kryptį, tampa vyraujančiu žmogaus elgesio bruožu. Kita vertus, netgi doro žmogaus iniciatyva gali išsiveržti už savęs suvaržymo ribų ir paskatinti žmogų su aplinkiniais (savoje ar kitose šalyse) elgtis taip, kaip savo paties namuose nesielgtų pats ir kaip neleistų elgtis kitiems.

Ilgoje žmogaus vaikystėje slypinčių galimų pavojų akivaizdoje vertėtų atsigręžti atgal, apžvelgti pamatinį žmogaus gyvenimo pakopų planą ir suvokti, kaip galima padėti dar jaunoms

žmonijos atžaloms. Ir štai pastebime, kad jokiame kitame amžiuje vaikas nėra tiek pasirengęs greitai bei godžiai mokytis naujų dalykų ir augti, – tai šiuo atveju reiškia dalytis įsipareigojimais ir bendradarbiauti įgyvendinant užsibrėžtus tikslus, – kaip ką tik nagrinėtoje raidos pakopoje. Jis trokšta ir sugeba dalyvauti bendroje veikloje, derintis prie kitų vaikų, kai siekiama ką nors drauge sumanyti ir sukurti veiklos planą. Tokio amžiaus vaikas noriai naudojasi aplinkinių pastangomis jį išmokyti ir lygiuojasi į idealiuosius prototipus. Be abejo, vaikas ir toliau tapatinasi su savo lyties tėvu ar motina, tačiau šioje raidos pakopoje jis jau ieško galimybių tapatintis ir su tam tikru darbiniu vaidmeniu, teikiančiu vilties surasti sritį, kur jis galėtų nukreipti savo iniciatyvą pernelyg smarkiai nekamuojamas infantilių konfliktų ar oidipinės kaltės, taip pat palaikomas bendradarbiaujant patiriamos lygybės dvasios. Šiaip ar taip, „oidipinėje" pakopoje vaikas išsiugdo ne tik despotišką dorovės pojūtį, apribojantį to, kas leistina, akiratį, bet ir ima kryptingai judėti prie to, kas įmanoma ir apčiuopiama, o tai suteikia jam galimybę ankstyvosios savo vaikystės svajas susieti su veiklaus suaugusiųjų gyvenimo tikslais. Taigi visuomeninės institucijos supažindina šio amžiaus vaikus su *ekonominiu etosu*, o pastarąjį įkūnija siektini suaugusiųjų pavyzdžiai, atpažįstami pagal jų uniformas bei pareigas ir tokie patrauklūs, kad vaikų tikrovėje užima vietą, iki tol skirtą spalvotų knygelių ir liaudies pasakų veikėjams.

4. Darbštumas – menkavertiškumas

Taigi vidinėje vaiko erdvėje, regis, viskas parengta „žingsniui į gyvenimą", tik šis žingsnis iš pradžių turi būti mokyklos gyvenimas, kad ir kur jis vyktų – laukuose, džiunglėse ar klasėje. Vaikui tenka pamiršti praeityje puoselėtas viltis ir troškimus, nes gyvybinga jo vaizduotė ilgainiui sutramdoma ir pajungiama

nuasmenintos tikrovės (net ir „trijų R“[69]) dėsniams. Juk kol vaikas, psichologiniu požiūriu jau turintis savyje tėvo ar motinos užuomazgas, pasirengia iš tiesų susilaukti vaikų, jam tenka tapti dirbančiu žmogumi ir potencialiu šeimos maitintoju. Artėjant latentiniam gyvenimo tarpsniui normaliai išsivystęs vaikas pamiršta, veikiau – sublimuoja, savo poreikį „dirbti“ siekiant lytinio žmonių artumo tiesioginiu puolimu arba skubotai tampant tėte ar mama: šioje raidos pakopoje vaikas išmoksta našiu savo darbu pelnyti aplinkinių pripažinimą. Jis kuo puikiausiai naudojasi vaikščiojimo teikiamomis galimybėmis ir yra įvaldęs visus organų veikimo būdus. Šio amžiaus vaikas jau yra galutinai susitaikęs su tikrove, kad po tėvų sparnu jam nebus prasmingos ateities, todėl noriai stengiasi įgyti tam tikrus įgūdžius ir imasi užduočių, gerokai pranokstančių vien žaismingą organų veikimo būdų ar funkcionuojant galūnėms kylančio malonumo išraišką. Vaikas išsiugdo meilės darbui pojūtį – tai yra jis prisitaiko prie jo kūnui svetimų dėsningumų, viešpataujančių įrankių pasaulyje. Jis geba tapti stropiu ir darbui atsidėjusiu gamybinės situacijos elementu. Atlikti našų darbą iki pabaigos – tai tikslas, ilgainiui išstumiantis žaidimais išreiškiamus vaiko įgeidžius ir troškimus. Vaiko *ego* ribos jau aprėpia ir jo įvaldytus įrankius bei turimus įgūdžius: paklusdamas darbo principui (Ivesas Hendrickas), vaikas išmoksta mėgautis savo darbu, atliktu nuolatinio atidumo, ištvermės ir stropumo dėka. Šioje raidos pakopoje visų kultūrų vaikai vienaip ar kitaip *sistemingai mokomi*, nors, kaip jau skaitėme skyriuje apie Amerikos indėnus, toli gražu ne visuomet mokyklose, nes joms įsteigti reikia išsilavinusių žmonių bei mokytojų, išmanančių, kaip mokyti raštingumo. Beraštėse tautose ir kitais nei raštingumo tikslais vaikai

---

[69] The three R's: reading, writing, reckon (angl.) – skaitymas, rašymas ir aritmetika; tai trys dalykai, laikomi ugdymo pagrindu. – *Vert. past.*

daug ko mokosi iš suaugusiųjų, tapusių mokytojais ne todėl, kad jie šioms pareigoms buvo paskirti, o greičiau jau dėl to, kad turi atitinkamų gabumų ar kad ši veikla juos traukia. O daugiausia turbūt išmokstama iš vyresnių vaikų. Kai vaikas jau yra pasirengęs naudotis buities rakandais, darbo įrankiais ar ginklais, kuriuos vartoja suaugę žmonės, jam perteikiami *technologijos pagrindai*. Raštingose tautose, kur darbo pasidalijimas pagal specialybes yra sudėtingesnis, ugdant vaiką tenka pasirūpinti, kad jis visų pirma taptų raštingas ir įgytų kuo platesnį pradinį išsilavinimą, vėliau pritaikomą rengiantis įvairiausioms profesijoms. Beje, kuo painesnis darbo pasidalijimas, tuo miglotesni tampa galimi iniciatyvos tikslai; kuo sudėtingesnė visuomeninio gyvenimo tikrovė, tuo sunkiau susivokti, koks joje yra tėvo ir motinos vaidmuo. O mokykla yra tapusi tarsi atskira kultūra, turinčia savo pačios tikslus ir ribas, savo pasiekimus ir nesėkmes.

Šioje raidos pakopoje vaikui kylančių pavojų pagrindas – pojūtis, kad esi niekam tikęs ir menkavertis. Nusivylęs savo darbo įrankiais ir įgūdžiais arba savo padėtimi „bendradarbių" grupėje, vaikas gali prarasti norą tapatintis su jais ir su atitinkama įrankių pasaulio sritimi. Praradęs viltį būti tokios „gamybinės" bendrijos narys, vaikas gali pasitraukti atgal į oidipiniam amžiui būdingas varžybas su savo šeimos nariais. Taip vaikas tampa kur kas vienišesnis ir mažiau dėmesio skiria įrankiams. Nusivylęs įrankių pasaulio bei savo paties anatomijos teikiamomis galimybėmis, vaikas mano esąs pasmerktas būti vidutinybe arba netikėliu. Kaip tik šiuo vaiko gyvenimo tarpsniu svarbus vaidmuo tenka platesnei visuomenei, kuri vienaip ar kitaip padėtų jam suvokti, kurie vaidmenys, atsižvelgiant į tos visuomenės technologiją ir ekonomikos sistemą, yra prasmingi. Ne vieno vaiko raida yra sutrikdoma, kai šeimos aplinkoje jis nepasirengia mokyklos gyvenimui arba kai mokantis mokykloje

nepasiteisina jo viltys, susiformavusios ankstesnėse jo raidos pakopose.

Kalbėdamas apie gyvenimo tarpsnį, kai vaikas ugdosi darbštumo pojūtį, nurodžiau *išorinius ir vidinius veiksnius, kliudančius* vaikui pritaikyti naujus savo gebėjimus, tačiau neminėjau šioje pakopoje atsirandančių naujų žmogaus potraukių ir kylančio slapto įniršio, kai nėra galimybės juos patenkinti. Nagrinėjamoji vaiko raidos pakopa nuo ankstesniųjų skiriasi tuo, kad joje vidinė vaiko sumaištis nevirsta nauju gebėjimu tvarkyti savo tikrovę. Šį gyvenimo tarpsnį Freudas vadina latentiniu, nes ypač stiprūs vaiko potraukiai šiuo metu paprastai „snaudžia". Tačiau tokia vaiko būsena – tik tyla prieš paauglystėje kilsiančią audrą, kai visi ankstesni žmogaus potraukiai vėl iškils, susitelkę į naują derinį, kad paklustų jo genitališkumo valdžiai.

Kita vertus, ši vaiko raidos pakopa turi lemiamą reikšmę jam kaip visuomenės nariui: pramonėje dirbama šalia kitų žmonių ir kartu su jais, taigi pirminį bendradarbiavimo ir galimybių įvairovės pojūtį, tai yra konkrečioje kultūroje įsišaknijusio *technologinio etoso* pojūtį, vaikas išsiugdo būtent šiame amžiuje. Ankstesniame skirsnyje minėjome ir žmogui, ir visuomenei kylantį pavojų, kai mokyklinio amžiaus vaikas suvokia, jog visai ne jo noras ir pasiryžimas mokytis, o veikiau jo odos spalva, tėvų kilmė bei aprangos stilius lemia jo kaip mokinio vertę, taigi ir *tapatybės* pojūtį (pastarąjį nagrinėsime kitame skirsnyje). Tačiau būna dar vienas, kur kas svarbesnis pavojus, būtent – žmogaus ribotumas ir polinkis apriboti savo akiratį tiek, kad šis aprėptų tik žmogaus darbą. Kaip byloja Biblija, tam jis buvo pasmerktas ir išvarytas iš rojaus. Jei darbą žmogus laiko vienintele savo pareiga ir vieninteliu „veikiančiu" savosios vertės kriterijumi, jis gali tapti prisitaikėliu ir nemąstančiu savo technologijos ir jos savininkų vergu.

5. Tapatybė – vaidmenų sumaištis

Vaikui užmezgus gerą pradinį santykį su įgūdžių ir įrankių pasauliu, lytinės brandos išvakarėse baigiasi vaikystė siaurąja šio žodžio prasme. Prasideda jaunystė. Tačiau lytinio brendimo laikotarpiu ir paauglystėje visos vienovės ir nuoseklumo patirtys, anksčiau buvusios patikimas būties pagrindas, vaikui vėl ima kelti didesnių ar mažesnių abejonių, nes jo kūnas ima bręsti taip pat sparčiai, kaip ir ankstyvojoje vaikystėje, be to, jis lytiškai bręsta. Šį fiziologinį savo perversmą išgyvenantys augantys ir besivystantys jaunuoliai, susidūrę su konkrečiomis suaugusiųjų gyvenimo užduotimis, visų pirma mėgina suvokti, kokius juos mato kiti žmonės, palyginti su tuo, kokie jie atrodo patys sau, ir atsakyti į klausimą, kaip anksčiau puoselėtus vaidmenis ir įgūdžius susieti su profesiniais savo meto prototipais. Siekiant įgyti naują tęstinumo ir vienovės pojūtį, paaugliams tenka iš naujo susigrumti su daugeliu ankstesniaisiais metais įveiktų sunkumų, net jeigu šiuo tikslu vien gero linkintiems žmonėms reikėtų dirbtinai primesti priešininko vaidmenį; be to, jie yra visuomet pasirengę priimti į savo gyvenimą nevienadienius dievaičius ir idealus – galutinės jų tapatybės sergėtojus.

Kaip jau minėta, asmenybės integracija, šiuo gyvenimo tarpsniu įgyjanti *ego* tapatybės pavidalą, yra ne vien dalykų, su kuriais žmogus tapatinosi vaikystėje, suma. Tai yra ilgainiui sukaupta patirtis, kad *ego* geba suderinti visus tapatybės elementus su libido išdaigomis, iš konkrečių žmogaus gabumų išsirutuliojusiais įgūdžiais bei su visuomeninių vaidmenų teikiamomis galimybėmis. Taigi *ego* tapatybės pojūtis yra sukauptas žmogaus tikrumas, kad praeity išsiugdyta vienovė ir tęstinumas dera su vidinio turinio, kurį jam priskiria kiti žmonės, vienove ir vientisumu, ir tai liudija apčiuopiama „karjeros" perspektyva.

Šioje raidos pakopoje žmogaus laukiantis pavojus – vaidmenų sumaištis[70]. Kai ji pagrįsta ankstesnėmis abejonėmis dėl lytinio savo tapatumo, dažni nusikalstamo elgesio atvejai ir net psichozės apraiškos. Tiksliai diagnozuoti ir deramai gydomi, šie įvykiai neturi tokios lemiamos reikšmės, kokią jie įgyja kitais amžiaus tarpsniais. Vis dėlto didžioji dauguma jaunuolių patiria vidinę sumaištį, nesugebėdami galutinai apsispręsti būtent dėl profesinės savo tapatybės. Kad išlaikytų vidinę savo darną, kurį laiką jie perdėm stipriai tapatinasi su įvairių grupuočių ar minios didvyriais, o kartkartėmis beveik visiškai praranda savo pačių tapatybę. Taip prasideda „įsimylėjimo“ tarpsnis, nors seksualinis šios būsenos atspalvis toli gražu nėra visa apimantis ir netgi ne pagrindinis – išskyrus atvejus, kai lytinį jaunuolių elgesį skatina papročiai. Paauglių meilė visų pirma yra pastangos apsibrėžti savąją tapatybę projektuojant sumišusį savo paties *ego* vaizdinį į kitą žmogų ir tokiomis aplinkybėmis regint to vaizdinio atspindį, ilgainiui įgyjantį vis aiškesnį pavidalą. Štai kodėl jaunieji įsimylėjėliai taip daug kalbasi.

Be to, jauni žmonės gali būti stebėtinai ištikimi savo „klanui“ ir negailestingai atstumti visus, kurie yra „kitokie“ – skirtingos odos spalvos ar kultūros, kitokių pomėgių ar gabumų žmonės, dažnai ir tuos, kurių aprangai ar gestams būdingas smulkmenas jaunuoliai kaip tik yra *pasirinkę* ženklais, padedančiais atskirti savišką nuo svetimo. Svarbu suvokti (tačiau suvokti – nereiškia dovanoti ar tapti bendrininku), jog toks nepakantumas yra ir jaunuolio pastangos apsiginti nuo tapatybės sumaišties pojūčio. Juk burdamiesi į grupes ir įsprausdami patys save, savo idealus bei priešus į stereotipų rėmus, paaugliai, susidūrę su sunkumais, ne tik suteikia vienas kitam laikiną pagalbą, bet ir atkakliai bando vienas kito gebėjimą saugoti ištikimybę. Jaunuolių polinkis į

[70] Žr. *The Problem of Ego-Identity. J. Amer. Psa. Assoc.*, 4: 56–121.

tokius išmėginimus paaiškina, kodėl doros bei žiaurios – totalitarinės – doktrinos yra tokios patrauklios jaunimui, gyvenančiam šalyse ar priklausančiam visuomenės sluoksniams, kurių žmonės yra netekę grupinės savo tapatybės (feodalinės, agrarinės, gentinės ar tautinės) arba yra ją bepraranda, susiduria su pasauline industrializacija, emancipacija ir tampa platesnių visuomeninių santykių dalyviais.

Paauglio protas iš esmės išgyvena *moratoriumo* būseną, būdingą psichosocialinės raidos laikotarpiui, kai žmogus yra tarp vaikystės ir suaugusiųjų pasaulio, tarp vaikystėje įsisavintų dorovės normų ir etikos, kurią dar teks išsiugdyti suaugus. Tai – ideologinis protas; tiesą sakant, būtent ideologinė visuomenės pasaulėžiūra yra lengviausiai suprantama paaugliui, trokštančiam savo bendraamžių pripažinimo ir, kad sutvirtintų savo pažiūras, pasirengusiam atlikti įvairius ritualus, išpažinti vieną ar kitą tikėjimą, laikytis tam tikrų programų, be to, dar apibrėžiančių, kas yra bloga, pavojinga ir priešiška. Taigi jaunuoliai, ieškodami visuomeninių vertybių – savosios tapatybės kelrodžių, susiduria su *ideologijos* ir *aristokratijos* problemomis plačiausia abiejų žodžių prasme, apimančia ir idėją, kad apibrėžtame pasaulėvaizdyje iš anksto nulemtu istorijos tarpsniu į valdžią ateina geriausi žmonės ir kad valdžia skatina skleistis geriausias žmonių savybes. Kad netaptų savo pačių begėdiškumo ar abejingumo aukomis, paaugliai turi vienaip ar kitaip save įtikinti, jog suaugusiųjų pasaulyje (kur netrukus įžengs ir jie patys) klestintys asmenys kartu prisiima ir atsakomybę būti geriausi. Vėliau aptarsime pavojus, iškylančius tuomet, kai žmonių idealais naudojamasi valdant galingas visuomeninių organizacijų mašinas, kad ir kokioms ideologijoms – nacionalistinėms, internacionalistinėms, komunistinėms ar kapitalistinėms – šios organizacijos paklūsta. Paskutinėje šios knygos dalyje aptarsime, kaip mūsų dienomis vykstančiais perversmais ieškoma būdų

patenkinti jaunimo poreikį iš naujo apibrėžti savąją tapatybę industriniame pasaulyje ir kaip šiuo jų poreikiu pasinaudojama savanaudiškais tikslais.

6. *Artimumas – izoliacija*

Kiekvienoje raidos pakopoje įgyta tvirtybė yra išmėginama tuomet, kai žmogui, pasiryžusiam išbandyti laimę kitoje pakopoje ir rizikuoti labiausiai pažeidžiamu, brangiausiu ankstesnės pakopos palikimu, tenka peržengti šios tvirtybės ribas. Taigi tapatybės paieškų ir jos įtvirtinimo laikotarpiu susiformavęs jaunas žmogus trokšta ir siekia sulieti savąją tapatybę su kitų žmonių tapatybe. Jis yra pasirengęs artimai bendrauti, tad jis sugeba įsipareigoti konkretiems dalykiniams ar draugystės ryšiams ir, būdamas doroviškai tvirtas, likti jiems ištikimas net ir tuomet, jei dėl šių ryšių tektų aukotis ar leistis į kompromisus. Jauno žmogaus kūnas ir *ego* šiuo laikotarpiu turi būti organų veikimo būdų ir esminių konfliktų šeimininkai, kad žmogaus nepalaužtų *ego* netekties baimė, kylanti įvairiomis aplinkybėmis, kai tenka išsižadėti savęs paties: išgyvenant vienybę su brangiais bendražygiais, lytinės sueities metu patiriant didžiausią lytinį pasitenkinimą, artimuose draugystės ryšiuose ir fiziškai kaunantis, semiantis įkvėpimo iš mokytojų ar užčiuopus giluminį savasties turinį. Jei žmogus, bijodamas prarasti savąjį *ego*, vengia tokių patirčių, jį gali apimti giluminis izoliacijos pojūtis, savo ruožtu tampantis egocentrinės pasaulėžiūros prielaida.

Artimumo pojūčio priešybė yra nutolimas: žmogaus polinkis izoliuoti, o jei būtina – ir sunaikinti jėgas ar žmones, kurių buvimas lyg ir kelia pavojų jo paties egzistencijai ir kurių „teritorija“ tarsi skverbiasi į jo paties artimų ryšių erdvę. Tokiomis aplinkybėmis įgyjamos (politiniame gyvenime ir kare panau-

dojamos) išankstinės nuostatos yra tik brandesnė atmaina polinkio aklai išsižadėti vienų ar kitų dalykų, kai kovodami dėl savosios tapatybės jaunuoliai griežtai ir negailestingai atskiria tai, kas sava, ir tai, kas svetima. Šios pakopos pavojų šaltinis – tai žmogaus būsena, kai su tais pačiais žmonėmis jį sieja ir artimi, ir konkurencingi, ir kovingi santykiai. Tačiau suaugusiam žmogui apsibrėžus savo pareigos sritis ir konkurencingą susirėmimą atskyrus nuo meilės glėbio, šiose gyvenimo plotmėse ilgainiui įsiviešpatauja *dorovės pojūtis*, o jis yra suaugusiojo požymis.

Tiksliau sakant, tik dabar gali visapusiškai atsiskleisti *tikrasis* žmogaus *genitališkumas*; juk dažnai žmogus, dar neprisiėmęs minėtų įsipareigojimų, pradeda lytinius santykius ieškodamas savosios tapatybės arba paklusdamas lytinių organų valiai, o tokiu atveju seksualinis gyvenimas virsta tarsi genitalijų kova. Kita vertus, apibūdinant genitališkumą pernelyg dažnai nurodoma, esą tai – nuolatinė abipusės seksualinės palaimos būsena. Tad šios mintys skatina pereiti prie galutinių genitališkumo apmąstymų.

Kad įgytume bendriausią svarstomos temos sampratą, pateiksiu, kiek man teko girdėti, trumpiausią Freudo teiginį. Dažnai nuskambėdavo kaltinimai (o piktomis kalbomis jie, regis, ir toliau yra palaikomi), esą gydant psichoanalizės metodu pacientui siekiama įteigti, kad Dievui ir žmonėms jis turįs vienintelę pareigą: patirti visavertį orgazmą mylintis su tinkamu „objektu“, be to, reguliariai. Tai, be abejo, netiesa. Kartą Freudas buvo paklaustas, ką, jo manymu, normalus žmogus turėtų puikiai mokėti. Klausimą pateikęs asmuo tikriausiai tikėjosi sudėtingo atsakymo. Tačiau pasakojama, jog Freudas trumpai, kaip paprastai elgdavosi senatvėje, atsakęs: „Lieben und arbeiten“ (mylėti ir dirbti). Apie šią trumputę formulę labai naudinga pamąstyti; mat kuo daugiau apie ją svarstai, tuo gilesnę prasmę įžvelgi. Sakydamas „mylėti“ Freudas turėjo galvoje ir *genitalinę* meilę, ir genitalinę *meilę*; jo žodžiai „mylėti *ir* dirbti“ įprasmina bendrą

darbo našumą, kuris neatimtų iš žmogaus teisės ar sugebėjimo būti genitališka ir mylinčia būtybe. Taip mes galime mąstyti apie „profesoriaus“[71] formulę, tačiau negalime jos tobulinti.

Tad genitališkumas aprėpia netrikdomą žmogaus gebėjimą atskleisti savyje slypinčią galią patirti orgazmą ir išsilaisvinti nuo ikigenitalinių trikdžių tiek, kad genitalinis libido (visai kitaip nei lytinio gyvenimo produktai, išleidžiami į Kinsey „talpyklas“) galėtų skleistis abipusiuose santykiuose su priešingos lyties asmeniu, suteikdamas vyro varpai ir moters makščiai tikrą jautrumą ir sukeldamas visos kūne esančios įtampos iškrovą traukulių pavidalu. Tai pakankamai konkretus būdas nusakyti procesą, apie kurį išties menkai nutuokiame, tad bandysiu savo mintis priartinti prie gyvenimo tikrovės. Jau pati aplinkybė, kad, perėjęs didžiausią orgazmo sumaištį, žmogus patiria stipriausią dviejų būtybių tarpusavio sąveiką, šiek tiek sušvelnina priešiškumą ir įniršį, galinčius kilti įvairių priešybių – moteriškumo ir vyriškumo, tikrovės ir svajų, meilės ir neapykantos – sandūroje. Tad dėl pasitenkinimą teikiančių lytinių santykių lytinis gyvenimas tampa ne taip viską nustelbiantis, sumažėja perdėtos kompensacijos būtinybė, nebereikia sadistiškai primesti kitam savo valios.

Paprastai susirūpinę gydomaisiais genitališkumo klausimais, psichoanalitikai dažnai neįstengdavo pateikti bendresnės genitališkumo sampratos, susijusios su visuomeniniais procesais, vykstančiais visose klasėse, tautose ir kultūros lygmenyse. Orgazmo abipusiškumas, kaip jis suvokiamas psichoanalizėje, matyt, yra lengvai pasiekiamas visuomenės sluoksniuose ir kultūrose, kur šis žmogaus patyrimas yra visuotinai įtvirtinta laisvalaikio forma. Sudėtingesnėse visuomenėse šį abipusiškumą pasiekti kliudo tiek daug su sveikata, papročiais, galimybėmis

[71] Freudo. – *Vert. past.*

ir žmogaus temperamentu susijusių veiksnių, kad tinkama seksualinės sveikatos samprata veikiau galėtų būti tokia: žmogus turėtų potencialiai sugebėti pasiekti genitalinio orgazmo abipusiškumą, o, kita vertus, vidinė jo sandara turėtų būti tokia, kad, nepatirdamas pernelyg stiprios regresijos, jis pajėgtų pakelti tam tikro laipsnio frustraciją (susijusią su šia patirties sritimi) kaskart, kai ji yra neišvengiama – suteikus kuriam nors partneriui emocinę pirmenybę, vykdant tam tikrą pareigą ar saugant ištikimybę.

Kartkartėmis psichoanalitikai pernelyg pabrėždavo žmogaus genitališkumą esant universalų vaistą visuomenei, tad daugeliui žmonių, linkusių būtent taip suvokti jų skleidžiamas mintis, psichoanalizė tapo nauju priklausomybės objektu ir nauja preke. Vis dėlto psichoanalizės atstovai ne visuomet nurodydavo visus tikslus, kurie turėtų ir privalo nuosekliai išplaukti iš žmogaus genitališkumo. Kad turėtų patvarią visuomeninę prasmę, genitališkumo utopija turėtų aprėpti:

1) orgazmo abipusiškumą,

2) su mylimu žmogumi,

3) priešingos lyties,

4) su kuriuo asmuo gali ir yra linkęs puoselėti abipusio pasitikėjimo saitus,

5) su kuriuo asmuo gali ir nori derinti savuosius

a) darbo,

b) gyvybės davimo,

c) poilsio ciklus,

6) kad taip pat ir savo palikuonims užtikrintų galimybę pereiti visas normalios raidos pakopas.

Akivaizdu, kad toks utopinis laimėjimas platesniu mastu negali būti nei pavienio žmogaus, nei, tiesą sakant, gydomojo proceso užduotis. Be to, jis susijęs ne vien su pačiu seksualumu.

Jis yra nedalomai įsipynęs į konkrečiai kultūrai būdingą seksualinio pasirinkimo, bendradarbiavimo ir konkuravimo stilių.

Šioje pakopoje žmogui gresiantis pavojus – izoliacija, tai yra polinkis vengti tokio bendravimo, kuris pagrįstas įsipareigojimu artimiems ryšiams. Psichopatologijos atveju šis sutrikimas gali tapti rimtų „charakterio problemų“ prielaida. Kita vertus, būna ir draugysčių, prilygstančių izoliacijai dviese, o tokia būsena abu žmones apsaugo nuo būtinybės žengti į kitą lemiamą raidos pakopą – generatyvumo pakopą.

7. Generatyvumas – sąstingis

Šioje knygoje daugiausia dėmesio skiriama vaikystės pakopoms, nors kitu atveju skirsnis apie generatyvumą neišvengiamai būtų svarbiausias. Mat ši sąvoka aprėpia ir evoliucinę raidą, kai žmogus tapo ne tik besimokančiu, bet ir mokančiu bei organizuojančiu gyvūnu. Primygtinai perdėdami, kaip yra madinga, vaikų priklausomybę nuo suaugusiųjų, dažnai nebepastebime vyresniosios kartos priklausomybės nuo jaunesniosios kartos. Subrendęs žmogus jaučia poreikį būti reikalingas, be to, brandžiame amžiuje žmogui reikalingi ir kelrodžiai, ir padrąsinimas, o jį teikia visa, ką žmogus yra sukūręs ir kuo turi rūpintis.

Taigi generatyvumas visų pirma yra žmogaus poreikis pagimdyti būsimąją kartą ir vesti ją gyvenimo keliu, nors esama asmenų, kurie, nenusišypsojus laimei ar turėdami ypatingų gabumų kuriai kitai veiklai, šios vidinės paskatos nenukreipia į savo palikuonis. Iš tiesų generatyvumo sąvoka aprėpia ir tokius plačiau žinomus sinonimus, kaip *produktyvumas* ir *kūrybingumas*, nors jie vis dėlto negali visiškai pakeisti pačios generatyvumo sąvokos.

Prabėgo šiek tiek laiko, kol psichoanalitikai suvokė, jog žmogaus gebėjimas prarasti patį save, kūnu ir siela susiliejus su

kitu žmogumi, atveria kelią laipsniškai *ego* interesų plėtrai ir libido įsiliejimui į visa, kam žmogus suteikia gyvybę. Taigi generatyvumo pakopa yra svarbiausia tiek psichoseksualinės, tiek ir psichosocialinės raidos pakopa. Jei šiuo gyvenimo tarpsniu žmogui visiškai nepavyksta štai taip praturtėti, jis išgyvena regresiją – įkyrų pseudoartimumo poreikį, dažnai persipynusį su visa apimančiu sąstingio ir asmeninio skurdumo pojūčiu. Tokiomis aplinkybėmis žmogus dažnai ima sau pataikauti, tarsi jis būtų vienas vienintelis savo paties (arba kitų) vaikas; kai aplinkybės tam palankios, ankstyvas invalidumas – fizinis ar psichologinis – tampa žmogaus susirūpinimo pačiu savimi priedanga. Deja, ir žmogui, turinčiam vaikų ar bent jau norinčiam jų susilaukti, generatyvumas gali būti „dar už kalnų". Tikra yra tai, kad daugelį jaunų tėvų kamuoja, atrodytų, vėluojantis gebėjimas atskleisti save šioje pakopoje. Tokios jų būsenos pagrindas dažnai būna ankstyvosios vaikystės išgyvenimai, perdėta savimyla, atsirandanti pernelyg uoliai, savo paties jėgomis siekiant tapti klestinčia asmenybe, ir galiausiai (šiuo atveju vėl grįžtame prie žmogaus ištakų) tam tikro suaugusiųjų tikėjimo, tam tikro „pasitikėjimo žmonių gimine", padedančio vaikui pasijusti lauktu bendruomenės nariu ir jos viltimi, stygius.

O dėl visuomenės institucijų, saugančių ir stiprinančių generatyvumą, tai galima pasakyti tik tiek, kad visos institucijos kodifikuoja įpėdinystės etiką. Net ir tuomet, jei filosofinė ar dvasinė tradicija skatina žmones išsižadėti savo teisės daugintis ir gimdyti palikuonis, taip anksti atsigręžusieji į „amžinuosius dalykus" (o tokios laikysenos reikalauja visų vienuoliškų judėjimų taisyklės) tuo pat metu siekia apibrėžti savo santykį su šio pasaulio būtybių *globa* ir su *gailestingumu*, kaip tikima, jį pranokstančiu.

Jei tai būtų knyga apie suaugusiojo amžių, šioje vietoje būtų reikalinga ir verta palyginti ekonomines ir psichologines

teorijas (pradedant keistais Marxo ir Freudo minčių panašumais ir skirtumais), po to svarstyti žmogaus santykį su savo darbo vaisiais bei savo palikuonimis.

8. Ego vientisumas – neviltis

Tik žmoguje, kuris vienaip ar kitaip rūpinosi daiktais ir žmonėmis, susitaikė su žmogaus būtį lydinčiomis pergalėmis ir pralaimėjimais, teikė gyvybę kitiems žmonėms, našiai dirbo ar kūrė idėjas – tik tokio žmogaus sieloje gali pamažėle subręsti visų šių septynių pakopų vaisius. Nerandu tinkamesnio šio vaisiaus pavadinimo, kaip *ego* vientisumas (integralumas). Stokodamas aiškaus šios sielos būsenos apibrėžimo, nurodysiu keletą jos savybių. Tai – ilgainiui sukauptas *ego* tikrumas savo polinkiu siekti tvarkos, ieškoti prasmės. Tai ponarcistinė žmogaus *ego* meilė – ne sau pačiam, kaip santykis su tikrove, skleidžiantis tam tikrą pasaulio tvarką ir dvasinę prasmę, kad ir kokią kainą už tai tektų sumokėti. Tai susitaikymas su vieninteliu ir nepakartojamu savo gyvenimo ciklu, kaip tam tikra duotybe, kurios niekuo nebuvo galima pakeisti: taigi šis susitaikymas reiškia ir naują, kitokios kokybės meilę savo tėvams. Tai yra draugiškas santykis su tolimoje praeityje puoselėtais papročiais ir siekiais, įgijusiais kuklių darbo vaisių ir naivių posakių (tų papročių ir siekių palikimo) pavidalą. Net ir suvokdamas įvairiausių gyvenimo stilių, suteikusių prasmę žmogaus siekiams, santykinumą, *ego* vientisumo turėtojas yra pasirengęs ginti savo paties gyvenimo stiliaus orumą nuo fizinių ar ekonominių pavojų. Juk jis supranta, kad pavienio žmogaus gyvenimas yra tik atsitiktinis vienintelio jo gyvenimo ciklo ir vienintelės istorijos atkarpos sutapimas, kad jo paties kaip žmogaus vientisumas „būna arba žūva“ drauge su vientisumo stiliumi, įsišaknijusiu aplinkoje, kur jis pats gyvena. Tokiomis aplinkybėmis žmogaus

kultūroje ar civilizacijoje puoselėjama vientisumo bruožų visuma tampa „jo sielos tėvonija“, garbingos jo paties tėvystės antspaudu bei jo saugotoju (Calderono žodžiais tariant, „...pero el honor/Es patrimonio del alma“). Dėl tokio galutinio sutvirtinimo mirtis netenka savo geluonies.

Šio ilgainiui sukaupto *ego* vientisumo stoka arba netektis yra susiję su mirties baime: vienintelio ir nepakartojamo savo gyvenimo ciklo žmogus nepripažįsta galutine tikrove. Jausmas, jog laiko jau maža, pernelyg maža, kad būtų galima pradėti dar vieną gyvenimą ir rinktis kitus kelius vientisumo link, sukelia neviltį. Neviltį pridengia pasidygėjimas, nors dažnai tik „tūkstančio mažučių pasidygėjimų“, neišaugančių į vieną stiprią sąžinės graužatį, pavidalu: *„mille petits dégōuts de soi, dont le total ne fait pas un remords, mais un gźne obscure*“ (Rostand).

Siekdamas tapti brandžiu suaugusiuoju kiekvienas žmogus turi iki pakankamo lygio išsiugdyti visas minėtas *ego* savybes, kad išmintingas indėnas, tikras džentelmenas ir brandus valstietis vienodai patirtų galutinį *ego* vientisumą ir vienas kitame atpažintų šią sielos būseną. Tačiau, siekiant išugdyti savitą, konkrečia istorine tikrove pagrįstą vientisumo bruožų visumą, kiekvienas kultūrinis organizmas, savitai kurstydamas infantiliojo seksualumo raišką arba užkirsdamas jai kelią, pasitelkia ypatingą žmogaus vidinių konfliktų derinį. Infantilieji konfliktai kūrybinę galią įgyja tik tuomet, jei juos išgyvenančiam vaikui užtikrinama ryžtinga kultūrinių institucijų ir tam tikrų joms atstovaujančių vedlių parama. Kad priartėtų prie *ego* vientisumo pojūčio arba jį išgyventų, žmogus turi sugebėti lygiuotis į siektiną pavyzdį įkūnijančius asmenis, atstovaujančius religijai ir politikai, ekonominei santvarkai ir technologijai, aristokratiškai gyvensenai, menui ir mokslui. Taigi *ego* vientisumas aprėpia ir emocinę integraciją, suteikiančią žmogui galimybę bendradarbiaujant prisiimti ir sekėjo vaidmenį, ir vadovo atsakomybę.

Pasinaudoję Websterio žodynu galime šiai apybraižai suteikti žiedinę struktūrą. Pasitikėjimas (pirmoji mūsų aptarta *ego* vertybė) čia apibrėžiama kaip „tvirtas pasikliovimas kito sąžiningumu“[72], paskutine mūsų minėta vertybe. Matyt, Websteris turėjo galvoje veikiau verslo, o ne mažutėlių pasaulį, veikiau garbės, o ne tikėjimo reikalus. Vis dėlto ši formuluotė galioja. Šią mintį apie suaugusiojo vientisumo ir infantiliojo pasitikėjimo ryšį turbūt galima rutulioti ir toliau, tariant, kad sveiki vaikai nepabūgs gyvenimo, jei šalia esantiems vyresniems žmonėms pakaks vientisumo nebijoti mirties.

9. Epigenetinė lentelė

Šioje knygoje daugiausia dėmesio skiriama vaikystės pakopoms. Vis dėlto anksčiau pateiktą žmogaus gyvenimo ciklo sampratą dar reikia sistemingai paanalizuoti. Kad tam pasirengtume, šį knygos skyrių užbaigsiu lentele. Šioje, kaip ir ikigenitalinių sričių ir veikimo būdų lentelėje, įstrižainė žymi normatyvinę seką psichosocialinių pasiekimų, kurių prielaida – kiekvienoje pakopoje išsprendus vis kitą esminį konfliktą įgyjamos naujos *ego* savybės, nauji besikaupiančios žmogaus stiprybės kriterijai. Žemiau įstrižainės esanti erdvė skirta ankstesnėms kiekvieno konflikto sprendimo apraiškoms, esančioms nuo pačios žmogaus gyvenimo pradžios. Erdvė virš įstrižainės skirta psichosocialinių pasiekimų vediniams ir jų transformacijoms bręstančioje ir subrendusioje asmenybėje.

Rengdamas lentelę rėmiausi šiomis prielaidomis: 1) žmogaus asmenybė iš esmės rutuliojasi pakopomis, kurias iš anksto

[72] Šiame apibrėžime, kaip ir paskutinio žmogaus amžiaus aprašyme, vartojamas tas pats žodis *integrity*, tik pirmuoju atveju jis įgyja dorumo, sąžiningumo, o antruoju – vientisumo reikšmės atspalvį. – *Vert. past.*

nulemia augančio žmogaus polinkis paklusti vidinei būtinybei plėsti visuomeninės savo tikrovės ribas, šią tikrovę pažinti ir su ja sąveikauti; 2) visuomenė iš esmės linkusi turėti struktūrą, atitinkančią šią sąveikos galimybių seką ir galinčią ją sau pritaikyti, be to, siekia garantuoti bei skatinti tinkamą šių galimybių sklaidos eiliškumą. Toks yra „žmonijos pasaulio palaikymas".

Vis dėlto lentelė tik padeda viską apmąstyti, tad nederėtų jos laikyti receptu, kurio reikia aklai laikytis dirbant ugdomąjį ar vaikų psichoterapeuto darbą arba kuriant vaikų tyrimo metodologiją. *Epigenetinėje lentelėje* (ji yra panaši į lentelę, kurią pateikėme antrame skyriuje, nagrinėdami Freudo išskirtas psichoseksualines raidos pakopas) apibrėždami psichosocialinės raidos pakopas, turime galvoje konkrečius ir aiškias ribas turinčius metodologinius žingsnius. Vienas šio darbo tikslų kaip tik ir yra padėti palyginti Freudo išskirtas raidos pakopas, iš pradžių vadintas seksualinėmis, su kitais raidos (fizinės, kognityvinės) tvarkaraščiais. Vis dėlto kiekviena lentelė aprėpia vieną vienintelį tvarkaraštį, tad nederėtų priekabiauti, esą pateikdami šiuos psichosocialinės raidos tvarkaraščio metmenis mėginame išreikšti miglotas, bendras tiesas, susijusias ir su kitais raidos, o gal net žmogaus būties, aspektais. Pavyzdžiui, lentelėje pateikiama tam tikra konfliktų ar krizių seka, tačiau nemanome, kad visa žmogaus raida yra krizių seka; mes teigiame tik tai, kad psichosocialinė raida vyksta lemiamais žingsniais – žodžiu „lemiamas" nusakomi virsmo taškai, tai yra apsisprendimo – judėti pažangos kryptimi ar regresuoti, siekti vientisumo ar delsti – akimirkos.

Dabar trumpai ir aiškiai nusakysime vidinius epigenetinės formos ryšius. Storesne linija apibrėžti įstrižainės langeliai žymi ir psichosocialinės raidos pakopų eiliškumą, ir laipsnišką sudėtinių jos dalių raidą: kitaip tariant, ši lentelė sustruktūrintai atskleidžia progresiją, kaip bėgant laikui vyksta raidos proceso

dalių išsiskyrimas. Tai reiškia, kad 1) kiekvienas čia nagrinėtas lemiamas psichosocialinės stiprybės elementas yra sistemingai susijęs su visais kitais elementais ir jie visi priklauso nuo tinkamo kiekvieno elemento vystymosi tinkama eilės tvarka; 2) kiekvienas elementas tam tikru pavidalu egzistuoja jau iki to laiko, kai paprastai prasideda lemiamas jo raidos metas.

Pavyzdžiui, jei teigiu, kad pamatinis pasitikėjimas, palankiu santykiu pranokstantis pamatinį nepasitikėjimą, yra pirmasis psichosocialinio prisitaikymo žingsnis, o autonomiška valia palankiu santykiu pranokstanti gėdą ir abejonę, – antrasis, tai šio teiginio atitikmuo lentelėje išreiškia keletą pamatinių ryšių, esančių tarp šių dviejų raidos žingsnių, taip pat keletą svarbiausių faktų apie kiekvieną iš jų. Kiekviena raidos proceso dalis įsivyrauja, pasiekia savo krizę ir nurodytoje pakopoje prieina ilgalaikį jos sprendimą. Tačiau visi šie raidos žingsniai vienu ar kitu pavidalu turi egzistuoti nuo pat žmogaus gyvenimo pradžios, nes kiekvienai raidos proceso daliai reikalinga visų dalių integracija. Be to, naujagimis gali savitai reikšti kažką primenančio „autonomiją“ nuo pat gyvenimo pradžios – piktai besirangydamas ir mėgindamas išsilaisvinti iš tvirtai jį apgludusių vystyklų. Vis dėlto įprastomis sąlygomis visą *lemiamą buvimo autonomišku ir buvimo priklausomu kūriniu priešpriešą* jis išgyvena ne anksčiau, nei sulaukęs antrųjų savo gyvenimo metų. Tik tuomet jis yra pasirengęs lemtingai sandūrai su savo aplinka, kuri savo ruožtu jaučiasi pašaukta perduoti vaikui būtent joje puoselėjamas autonomijos ir prievartos idėjas bei sampratas, vienaip ar kitaip turinčias lemiamą toje kultūroje įsišaknijusią įtaką vaiko asmenybės bruožams ir sveikatai. Būtent ši vaiko aplinkos sandūra, taip pat iš jos kylanti krizė, ir yra tai, ką pamėginome aprašyti, analizuodami kiekvieną vaiko raidos pakopą. O dėl progresijos iš vienos pakopos į kitą, tai įstrižainėje yra išreikštas eiliškumas, kuriam šis judėjimas turė-

tų paklusti. Kita vertus, šioje įstrižainėje lieka vietos tempo ir intensyvumo nukrypimams. Galbūt asmuo arba kultūra ypač ilgai užsilaikys ties pasitikėjimu ir iš I1 per I2 judės į II2, o esant spartesnei progresijai galbūt bus judama iš I1 per II1 į II2. Šiaip ar taip, kiekvienas toks pagreitėjimas arba santykinis atsilikimas, kaip manoma, yra tam tikrų modifikacijų vėlesnėse pakopose prielaida.

	1	2	3
III LOKOMOTORINĖ–GENITALINĖ			INICIATYVA – KALTĖ
II RAUMENYNO–ANALINĖ		AUTONOMIJA–GĖDA, ABEJONĖ	
I ORALINĖ–SENSORINĖ	PAMATINIS PASITIKĖJIMAS–NEPASITIKĖJIMAS		

11 pav.

Taigi epigenetinėje lentelėje pateikiama viena nuo kitos nepriklausomų pakopų sistema; nors pavienės pakopos tikriausiai buvo išnagrinėtos daugiau ar mažiau išsamiai arba pavadintos daugmaž tinkamai, vadovaujantis šia lentele reikia jas tyrinėti visuomet turint galvoje visą šių pakopų konfigūraciją. Reikėtų apmąstyti visus tuščius šios lentelės langelius: pavyzdžiui, į I1 įrašėme *pamatinį* pasitikėjimą, o į VIII8 – *vientisumą*, tačiau palikome atvirą klausimą, kokių savybių pasitikėjimas galėtų įgyti pakopoje, kur vyrauja vientisumo poreikis, be to, palikome vietos pamąstyti apie tai, koks jis gali būti ir netgi

	1	2	3	4	5	6	7	8
VIII BRANDA								*EGO* VIENTISUMAS NEVILTIS
VII SUAUGUSIOJO AMŽIUS							GENERATYVUMAS–SĄSTINGIS	
VI JAUNYSTĖ						ARTIMUMAS-IZOLIACIJA		
V LYTINĖ BRANDA IR PAAUGLYSTĖ					TAPATYBĖ-VAIDMENŲ SUMAIŠTIS			
IV LATENTINĖ				DARBŠTUMAS-MENKAVERTIŠKUMAS				
III LOKOMOTORINĖ-GENITALINĖ			INICIATYVA-KALTĖ					
II RAUMENYNO-ANALINĖ		AUTONOMIJA-GĖDA, ABEJONĖ						
I ORALINĖ-SENSORINĖ	PAMATINIS PASITIKĖJIMAS-NEPASITIKĖJIMAS							

12 pav.

koks pavadinimas jam tiktų pakopoje, kur vyrauja autonomijos siekis (III). Norėtume pabrėžti tik tai, kad pasitikėjimas savo ruožtu tikriausiai didėja iki tol, kol jis tampa kažkas daugiau lemiamoje sandūroje, kur ima rutuliotis autonomija, ir taip toliau vertikale aukštyn. Jei tikimės, kad paskutinėje pakopoje (VIII 1) pasitikėjimas išsirutulios į brandžiausią *tikėjimą*, kokį tik senstantis žmogus gali įgyti kultūrinėje savo aplinkoje ir istoriniu savo laikmečiu, lentelė suteikia galimybę pasvarstyti ne tik tai, kokia galėtų būti pati žmogaus senatvė, bet pamąstyti ir apie tai, kokios, kaip tikėtina, buvo ankstesnės jos raidos pakopos. Perskaičius visas šias mintis turėtų paaiškėti, kad epigenezės lentelė suteikia bendriausią mąstymo ir permąstymo kryptį, metodologijos ir terminijos smulkmenas paliekančią tolesniems tyrimams[73].

---

[73] Kad šis klausimas liktų iš tiesų atviras, remiantis šia samprata derėtų vengti tam tikrų klaidų. Viena iš jų yra prielaida, jog pasitikėjimo pojūtis (ir visi kiti čia postuluojami „teigiami" pojūčiai) yra *pasiekimas*, kurį žmogus užsitikrina (tam tikroje pakopoje) vieną kartą visiems laikams. Beje, tikra yra tai, kad kai kurie taip ryžtingai mėgina šias raidos pakopas paversti „pasiekimų skale", kad nerūpestingai praleidžia visus „negatyvius" jausmus (pamatinį nepasitikėjimą ir kt.), o pastarieji yra visą žmogaus gyvenimą išliekantys jo raidos dinamizmą palaikantys „teigiamų" pojūčių papildiniai. Prielaida, kad kiekvienoje pakopoje žmogus pasiekia naujiems vidiniams konfliktams ir besikeičiančioms aplinkos sąlygoms atsparią gerovę, manau, yra į vaiko raidą suprojektuota toji pati sėkmės ideologija, galinti grėsmingai persmelkti slaptas ir viešas mūsų svajones ir paversti mus bejėgiais stoti į kilnesnę kovą dėl savosios būties prasmingumo naujoje, industrinėje, istorijos epochoje. Asmenybė nuolat kovoja su būties pavojais, lygiai kaip kūniškoji medžiagų apykaita siekia įveikti irimą. To paties žmogaus atveju atpažinę tiek santykinės stiprybės būseną, tiek ir pažeistos jo stiprybės požymius, mes tik dar akivaizdžiau susiduriame su žmogaus gyvenimo paradoksais ir skausminguoju jo potencialu.

Bandymų iš raidos pakopų atimti visa, išskyrus jų „pasiekimus", papildinys yra pastangos apibūdinti arba vertinti jas kaip „bruožus" arba „siekius", visų pirma nenustačius sistemingų sąsajų tarp šioje knygoje pri-

statomos raidos sampratos ir kitų tyrinėtojų teorijų. Jei aukščiau išdėstytos mintys nuskambėjo kiek graudokai, tai tik todėl, kad neketinu nutylėti vieno fakto: suteikęs šioms stipriosioms asmenybės savybėms būtent tuos pavadinimus, dėl kurių praeity šios savybės įgijo gausybę prasmės atspalvių, susijusių su paviršutiniška gerove, apsimestiniu meilumu ir perdėm uoliu dorybingumu, aš pats atvėriau kelią nesusipratimams ir šios raidos sampratos panaudojimo klaidoms. Vis dėlto esu įsitikinęs, kad yra esminis ryšys tarp *ego* ir kalbos ir kad, nepaisant laikinų pokyčių, svarbiausi žodžiai išlaiko pamatines savo prasmes.

Iki šiol Juliano Huxley knygoje *Humanist Frame* (Allen and Unwin, 1961; Harper and Brothers, 1962) mėginau pateikti svarbiausių stipriųjų žmogaus savybių, evoliucijos eigoje įsišaknijusių pamatinėje žmogaus gyvenimo pakopų ir žmonijos institucijų schemoje, metmenis (ši tema plačiau svarstoma mano knygos *Insight and Responsibility*, W. W. Norton, 1964, IV skyriuje „*Human Strength and the Cycle of Generations*"). Šioje knygoje neturime galimybės svarstyti su mūsų raidos samprata susijusių metodologijos problemų (man vartojant sąvoką „pamatinės dorybės" jos tampa painesnės), todėl derėtų pridėti šių stipriųjų žmogaus savybių sąrašą, nes kiekviena iš jų yra tikrai ilgalaikis padarinys, kylantis iš palankaus santykio (dviejų konfliktuojančių pojūčių, pavyzdžiui, pamatinio pasitikėjimo – pamatinio nepasitikėjimo. – *Vert. past.*), minėto aprašant kiekvieną raidos pakopą knygos skyriuje apie psichosocialinės raidos pakopas. Štai jos:

pamatinis pasitikėjimas–pamatinis nepasitikėjimas: potraukis ir *viltis*;
autonomija–gėda ir abejonė: savitvarda ir *valios jėga*;
iniciatyva–kaltė: kryptis ir *tikslas*;
darbštumas–menkavertiškumas: metodas ir *kompetencija*;
tapatybė–vaidmenų sumaištis: atsidavimas ir *ištikimybė*;
artimumas–izoliacija: prieraišumas ir *meilė*;
generatyvumas–sąstingis: gimdymas ir *globa*;
Ego vientisumas–neviltis: pasiaukojimas ir *išmintis*.

Kursyvu išskirti žodžiai yra pavadinti *pamatinėmis* dorybėmis, nes jei žmonės neturi šių stipriųjų savybių ir jei jos neatsinaujina vis iš naujo, iš kartos į kartą, tai kitos ir permainingesnės žmogiškųjų vertybių sistemos praranda savo prasmę ir svarbą. Iš ką tik pateikto sąrašo iki šiol turėjau galimybę išsamiau aprašyti tik ištikimybę (žr. *Youth Change and Challenge*, E. H. Erikson, red., Basic Books, 1963). Tačiau šis sąrašas atspindi bendrą sampratą, kurioje yra pakankamai vietos terminijos ir metodologijos svarstymams. (E.H.E)

Jaunystė ir tapatybės raida

Ketvirtosios dalies įvadas

Vientisumą pamėginę apibrėžti kaip brandžią žmogaus savybę, sukauptą per visas *ego* ir *libido* raidos pakopas, lyg ir peržengėme knygos apie vaikystę ir visuomenę, taigi ir psichoanalitinės vaikų psichologijos, kaip ji dabar apibrėžiama, ribas. Juk instinktų ir *ego* pokyčius psichoanalitikai nuosekliai apibūdino tik iki paauglystės, kai racionalusis genitališkumas, kaip buvo manoma, suima į save infantilias fiksacijas ir pasąmoninius konfliktus arba leidžia jiems skleistis visokeriopais apgaulingais pavidalais. Tokiomis aplinkybėmis pagrindinė nuolat pasikartojanti tema buvo susijusi su vaikystėje patirtų frustracijų šešėliu, temdančiu vėlesnį žmogaus ir visuomenės gyvenimą. Šioje knygoje teigiama, kad, siekdami pažinti vaikystę, taip pat ir visuomenę, turime praplėsti savo akiratį tyrinėdami ir tai, kaip visuomenė sušvelnina neišvengiamus vaikystės konfliktus ir suteikia vaikui saugumo, tapatybės ir vientisumo viltį. Sustiprindama *ego* egzistenciją pagrindžiančias vertybes, visuomenė užtikrina būtiniausią žmogaus augimo sąlygą.

Taip pat galima parodyti, kad senesnės bei jaunesnės civilizacijos, pasinaudojusios vienais ar kitais infantiliųjų baimių sindromais, juos atitinkančias infantiliojo *ego* vertybes pakyli

iki kilniausių kolektyvinių siekių. Pavyzdžiui, religija gali suteikti organizuotą būvį esminiam pasitikėjimo ir blogio pojūčių konfliktui, sistemingai puoselėdama pasitikėjimą tikėjimo pavidalu ir pasinaudodama blogio pojūčiu, įvilktu į nuodėmės apdarą. Tokia organizacija (religinė. – *Vert. past.*) gali išgyventi istorinį laikmetį, kai būtent minėtąją *ego* vertybę sustiprinančių savo apeigų galia yra pajėgi įkvėpti civilizacijas bei gausinti savo sekėjų gretas, suteikdama jiems vieną žmogiškojo vientisumo formą. Tai, kad organizacijos sugeba išgyventi ilgiau, nei trunka istorinė jų įtaka, yra jau kitas klausimas. Kitoms *ego* vertybėms (pavyzdžiui, autonomijai) tapus kolektyvinių siekių šerdimi, senesnės organizacijos gali patirti vis stiprėjantį poreikį negailestingai naudotis infantiliosiomis baimėmis. Bažnyčiai gali tekti griebtis vienos ar kitos savo pažiūrų skiepijimo sistemos, skirtos įtikinti žmones, jog tam tikras blogis yra neišvengiamas, kad galėtų skelbtis vienintelė turinti raktą nuo vienintelių vartų į išganymą.

Įvairių visuomenių istorijos metraščiuose yra įamžinti pakilimai ir nuopuoliai, lydėję aukštesniuosius visuomenės sluoksnius, elitines grupes bei dvasininkų luomus, kurie, įkvėpti aristokratiškų savo siekių, puoselėjo vieną ar kitą *ego* vertybę, teikdami žmonėms nuoširdžią paguodą bei skatindami tikrą pažangą, tačiau vėliau, kad išsaugotų menkas savo pačių hierarchijas, įprato naudotis infantiliojo nerimo apraiškomis, kurias anksčiau patys švelnindavo. Karaliai, savo šlovės dienomis buvę patriarchato dramos herojai, save pačius ir savo valdžią vėliau gynė pasitelkę tėvažudystės tabu. Feodalinės sistemos, kurios, jei pažvelgtume į jų klestėjimo laikotarpį, yra vadovų ir pavaldinių atsakomybės pasidalijimo pavyzdys, siekė pratęsti savo gyvavimo laiką, pranašaudamos anarchiją ir grasindamos atskalūnams gero vardo netektimi. Politinės santvarkos klestėjo, kurstydamos visokeriopas ir liguistas abejones, o ekonominės sistemos – kaltės jausmu grįstą nerūžtingumą

imtis pokyčių. Vis dėlto politinio, ekonominio ir technikos pasaulio išrinktieji, įsipareigoję patobulinti naują gyvenimo būdą ir protingai pasirinkę istorinį laiko tarpą, kiekvieną sykį suteikdavo žmonėms stiprų tapatybės pojūtį ir įkvėpdavo juos siekti aukštesnio visuomenės raidos lygio. Apskritai būtų galima pasakyti, kad šiame kelyje patirti vargai buvo pernelyg aukšta tokių laimėjimų kaina, tačiau tai jau grynai filosofinių svarstymų tema.

Tai tik mano paties įspūdžiai. Neturiu pakankamai žinių, kad galėčiau bent kiek sistemingiau nagrinėti sąsajas tarp *ego* savybių, visuomeninių institucijų ir istorinių laikotarpių. Tačiau, kalbėdami labiau dogmatiškai, galime teigti, kad lygiai taip, kaip egzistuoja esminis ryšys, siejantis pamatinio pasitikėjimo problemą su religijos institutu, taip autonomijos problema atsispindi pamatinėje politinėje ir teisinėje sandaroje, o iniciatyvos tema – ekonominėje santvarkoje; panašiai ir darbštumas yra susijęs su technologijos sritimi, tapatybė – su visuomenės išsisluoksniavimu, artumas glaudžiai susijęs su santykių (tarpasmeninių. – *Vert. past.*) schemomis, generatyvumas – su švietimu, menu, mokslu, galiausiai vientisumas artimas filosofijai. Tyrinėjant visuomenę derėtų domėtis visuomenės institucijų tarpusavio saitais bei institucijų kaip organizacijų iškilimu ir nuosmukiu. Vis dėlto manau, kad ilgainiui toks visuomenės tyrimas netektų vienos vaisingiausių savo minties plotmių – domėjimosi, kaip kiekviena žmonių karta gali ir privalo atgaivinti kiekvieną visuomenės instituciją, kai tik pati į ją įauga. Čia pasirenku tik vieną, konkrečią, minties kryptį, nuosekliai išplaukiančią iš mano paties stebėjimų ir jais pagrįstą. Daugiausia dėmesio skyriau klausimams apie *ego* tapatybę ir kultūrinėje tapatybėje glūdinčias jos šaknis, nes esu įsitikinęs, jog tai yra toji *ego* dalis, kuri baigiantis paauglystei integruoja infantiliąsias *ego* pakopas ir slopina infantiliojo *superego* vienvaldystę. *Ego* tapatybė yra vienintelė vidinė žmogaus priemonė,

užkertanti kelią nuolatinei *superego* ir nepersitvarkiusių, sielos gilumoje glūdinčių infantiliojo įniršio liekanų sąjungai.

Puikiai žinau, jog šį minties pabrėžimo poslinkį paskatino istorinis atsitiktinumas – tai yra mūsų dienomis vykstantys perversmai, paliečiantys asmeninius mūsų likimus, taip pat ligos požymius, su kuriais tenka susidurti, ir mums patiems keliamus nesąmoningus pacientų reikalavimus. Pamėginsiu visa tai apibrėžti trumpai ir aiškiai: šiandienos pacientas labiausiai kenčia susidūręs su kebliu klausimu – kuo jam reikėtų tikėti ir kuo jis turėtų (ar galėtų) būti arba tapti, o ankstyvuoju psichoanalizės laikotarpiu pacientus dažniausiai kamuodavo prislopinti jų troškimai, kliudantys jiems būti tokiais žmonėmis, kokie jie manė iš tiesų esą. Ypač šioje šalyje (JAV. – *Vert. past.*) suaugę pacientai ir būsimų mažųjų pacientų tėvai psichoanalizės sistemoje paprastai viliasi rasti priebėgą nuo būties vientisumo stokos, išgyventi regresą ir sugrįžti prie labiau patriarchališko dviejų asmenų santykio.

Dar 1908 metais Freudas teigė, kad jo meto neurozių šaltinis – tai sudvejintos elgesio normos, taikomos skirtingų lyčių asmenims, ir perdėti aukštesniųjų sluoksnių reikalavimai žmonoms ir motinoms, gyvenusioms jo laikų miesto aplinkoje[74]. Jis pripažino, jog neurozės kilmė iš dalies susijusi ir su žalinga įtaka staigių visuomenės vaidmens pokyčių, kuriuos tekdavo patirti asmenims, persikėlusiems iš kaimo į miestą arba iš vidurinio visuomenės sluoksnio iškilusiems į aukštesnįjį sluoksnį. Nagrinėdamas visus šiuos veiksnius jis vis dėlto jautė, kad svarbiausias psichikos sutrikimų šaltinis yra gilumine seksualinės žmogaus struktūros netvarka, atsirandanti dėl primestos būtinybės griebtis įvairių veidmainiškų veiksmų ir slopinti savąjį seksualumą.

[74] Sigmund Freud. *„Civilized" Sexual Morality and Modern Nervous Ilness"*. *Standart Edition*. Vol. IX. London: The Hogarth Press, 1959.

Asmenims, kenčiantiems nuo šių įnoringų elgesio normų ir tinkamiems tapti jo pacientais, Freudas pasiūlė psichoanalizės metodą, radikalios savišvietos būdą, netrukus pranokusį pačią neuropsichiatriją. Vadovaudamasis šiuo metodu savo meto žmonių, nuslopinusių vidinius troškimus, psichikoje jis aptiko visais laikais gyvavusių tabu bei papročių liekanų ir atitikmenų. Psichoanalizė ne tik paaiškino to laikotarpio žmonėms būdingų ligos požymių kilmę, bet ir atskleidė amžinąjį gąsdinančių neurotikų elitą, vėlesnes karaliaus Oidipo, princo Hamleto bei brolių Karamazovų versijas, taip pat ryžosi nagrinėti tragiškus jų konfliktus asmenišku savišvietos metodu. Susitaikę su kompleksais, kylančiais iš demoniškojo *id*, jie ne tik atgavo sveikatą, bei ir laimėjo pergalę kovoje dėl sveiko proto bei galimybės tapti savita asmenybe.

Civilizacijos istorijoje bus įrašyta, kad Freudas, siekdamas vykdyti neurologui praktikui keliamus reikalavimus, savaime tęsė tą žmogaus sąmonės perversmą, kuris žiloje senovėje išskyrė tragišką asmenybę iš bevardės senojo pasaulio minios ir savimonę turintį žmogų pavertė „visos tikrovės matu". Moksliniams tyrimams, skirtiems pažinti „visą tikrovę", Freudas suteikė naują kryptį, į pažintinų dalykų sritį įtraukęs ir pačią žmogaus sąmonę: knygos pabaigoje dar sugrįšime prie dilemos, kilusios tuomet, kai tyrinėjimų dvasia buvo nukreipta atgal į savo organą ir kilmės šaltinį. O Freudo atskleistų pamatinių konfliktų ir graikų tragedijos motyvų teminis panašumas – tiek terminijos, tiek prasmės požiūriu – yra akivaizdus.

Taigi Freudo darbų dvasia (nors jo kalba bei darbo metodai primena devynioliktojo amžiaus fiziologijos ar fizikos laboratorijas) gerokai užbėga už akių pasauliniams karams, pasauliniams perversmams ir šios šalies (JAV. – *Vert. past.*) pirmosios pramoninės kultūros plėtrai. Freudas liko visų šių įvykių nuošalyje. Nacistinės Vokietijos smogikai, apieškoję jo namus (kur jis gyveno apsuptas gausybės mažų statulėlių, atkeliavusių iš žilos

senovės, iš ikitragiškų, ikisavimonės laikų), regis, tik sustiprino pradinį Freudo požiūrį į grupių psichologiją ir paskatino jį padaryti išvadą, kad kiekviena organizuota grupė slepia padriką žmonių bandą bei kelia galimą pavojų sveiko proto ir tapsmo savita asmenybe dvasiai.

Tai, ką Freudas vadino „intelekto viršenybe", aukščiausią vertę įgijo būdama šio ankstyvosios psichoanalizės atstovo tapatybės pagrindu. Taip švietimo epocha, o ir brandus jo paties tautos intelektualumas tapo tvirtais Freudo atspirties taškais. Tik kartą savo laiške žydų ložei Freudas iš tiesų pripažino šį „Heimlichkeit der gleichen inneren Konstruktion".[75] Tai neišverčiamas Freudo pasakymas, manyčiau, aprėpiantis tai, ką mes mėginame išreikšti „tapatybės" terminu. Ir iš tiesų šį terminą Freudas vartoja būtent tokiame kontekste.

Taigi, tvirtai remdamasis pamatine prielaida apie intelektinį vientisumą, savaime suprantamu dalyku Freudas galėjo laikyti tam tikrus pamatinius moralės principus, kartu ir kultūrinę tapatybę. Freudo nuomone, *ego* tarsi apdairus ir kartkartėmis apsukrus aristokratas, buvo ne tik maištaujančių pirmapradžių instinktų ir įniršusios archajiškos sąžinės, bet ir aukštuosiuose visuomenės sluoksniuose įsigalėjusių papročių spaudimo ir

---

[75] Pažodžiui „slaptas tapačios psichologinės sandaros pažinimas". Sigmund Freud. *Ansprache an die Mitglieder des Vereins B'nai B'rith* (1926). *Gesammelte Werke*. Vol. XVI, Imago Publishing Co., Ltd., London, 1941. Šioje kalboje Freudas aptarė savo santykį su žydų tauta ir atmetė religinius įsitikinimus bei tautinio pasididžiavimo jausmą kaip „pirminius saitus". Be to, greičiau jau poeto nei mokslininko žodžiais jis nurodė pasąmoninę, taip pat ir sąmoningą, žydų tarpusavio trauką: galingi, į žodžius neįvilkti jausmai („viele, dunkle Gefuehlsmaechte") bei aiškus vidinės tapatybės suvokimas („die klare Bewusstheit der inneren Identitaet"). Galiausiai jis paminėjo du bruožus, už kuriuos jautėsi dėkingas savo žydiškai kilmei: laisvę nuo prietarų, siaurinančių intelekto panaudojimo galimybes, ir parengtį gyventi opozicijoje.

maištingų minios nuotaikų tarpininkas. Tokios tapatybės asmuo su oriu pasibaisėjimu galėjo nusigręžti nuo masinių įvykių, grasinusių sužadinti abejones savojo *ego* teise pačiam apsispręsti. Taigi, susidomėję simptomais, būdingais savo pačių apibrėžtai *ego* apsaugai, psichoanalitikai iš pradžių mažai tegalėjo pasakyti apie tai, kaip *ego* gebėjimas atlikti patirties sintezę susiformuoja (arba kaip jam nepavyksta susiformuoti) visuomenės sandaros dirvoje.

Psichoanalizės kūrėjai ir pirmieji jos atstovai puoselėjo vienintelį – sąžiningos savistabos savišvietos tikslais – siekį. Tai tapo pamatine psichoanalizės metodu gydančiųjų nuostata ir rimtu išbandymu visiems jų sekėjams bei pacientams, kad ir kokiame pasaulio kampelyje jie gyventų. Kaip tik todėl mes stebėtinai mažai sužinojome apie savitas gyvenimo dorybes, kitose kultūrinėse terpėse gyvenusiems mažiesiems Oidipui ar Elektrai teikusias vilties tapti entuziastingais tam tikro gyvenimo stiliaus dalininkais. *Superego* ir stiprų kultūrinės tapatybės pojūtį siejanti bendrystė pirmųjų psichoanalitikų dėmesio nesusilaukė: liko neatskleista, kokiais būdais viena ar kita kultūrinė aplinka suteikia žmogui savimaršos galimybę ir ją puoselėja – aistros ar proto, nuožmumo ar atsargumo, dievobaimingumo ar skepticizmo, gašlumo ar padorumo, grakštumo ar nepalenkiamos laikysenos, geraširdiškumo ar išdidumo, apsukrumo ar doro elgesio pavidalu. Iš esmės didžiąją daugumą aiškiai matomų kultūros apraiškų (išskyrus tas, kurios susijusios su intelektiniu *Bildung*[76], o tai apėmė ir pačią psichoanalizę) imta laikyti akivaizdžiai veidmainiškomis kaukėmis ir gynybos priemonėmis – perdėm brangiai kainuojančia apsauga nuo *id*, giminingą *id* bei pavojinga pastarojo sankalbininke (panašiai kaip ir *superego*). Nors tikra yra tai, kad visos pamatinės

---

[76] Kultūra, švietimas, ugdymas (*vok.*). – *Vert. past.*

kultūros vertybės kartkartėmis tapdavo žiaurumo ir dvasinio ribotumo sąjungininkėmis, jos vis dėlto skatino kultūrinę žmonijos plėtotę, todėl nederėtų jų pašalinti iš psichologinio „balanso" suvestinių – praeities, dabarties ir ateities.

Taip jau atsitiko, jog žmogaus tapatybės sampratą imame kurti būtent tuo istorijos tarpsniu, kai tapatybės klausimai išties ima kelti daug keblumų. Juk šios užduoties ėmėmės šalyje, siekiančioje sukurti supertapatybę, aprėpiančią visas tapatybes, atkeliavusias kartu su šioje šalyje įsikūrusiais imigrantais, ir būtent tomis dienomis, kai sparti mechanizacijos plėtra kelia grėsmę toms grynai agrarinės ir aristokratiškos tapatybės atmainoms, taip pat ir tuose kraštuose, iš kurių jos kilusios.

Taigi mūsų dienomis tapatybės tyrimas įgyja didžiulę svarbą kaip ir Freudo laikais – seksualumo tyrimas. Tačiau tokia vienos ar kitos mokslo srities plėtotės priklausomybė nuo istorinių aplinkybių tos srities atstovams, regis, nekliudo išsaugoti pamatinės savo sistemos nuoseklumą ir išlaikyti glaudų ryšį su stebima tikrove. Freudo išvados apie seksualinę neurozinių psichikos sutrikimų etiologiją mūsų pacientams tinka lygiai taip pat, kaip tiko jo paties pacientams; tačiau tapatybės netekties našta, o ji yra vyraujanti mūsų apmąstymų tema, tikriausiai kamavo ir Freudo (kaip ir mūsų pačių) pacientus – tai rodo nauja jo darbų interpretacija[77]. Tad skirtingi laikotarpiai suteikia mums galimybę išvysti skirtingas, laikinai perdėm sureikšmintas, tačiau iš esmės nedalomas asmenybės puses.

Šioje, ketvirtoje ir paskutinėje, knygos dalyje nagrinėsiu tapatybės problemas, iškilusias trims didžiosioms šalims – Amerikai, Vokietijai ir Rusijai, joms žengiant pirmuosius pramonės perversmo žingsnius. Daugiausia dėmesio skirsime visų šių šalių jaunimo poreikiui išsiugdyti naują, brolišesnę sąžinę ir

[77] Žr. „*Reality and Actuality*", *J. Amer. Psa. Assoc.*, 10:451–473.

plačiau apimančią industrinės (tai neišvengiama) visuomenės nario tapatybę.

Pradėsiu nuo šios šalies (JAV. – *Vert. past.*), nors ir kamuojamas stiprių abejonių. Daugelis pastaraisiais metais parašytų knygų bei straipsnių apie tautinių charakterių struktūrą gana aiškiai parodė, jog kol kas ši tema apskritai yra rizikinga, o būtent šios šalies atveju – kone grėsminga.

Mat gyvenant *Amerikoje* beveik neįmanoma (nebent prozos kūriniuose) rašyti *amerikiečiams apie* pačią Ameriką. Jei esate amerikietis, galite vykti į Pietų jūros salas ir rašyti iškart sugrįžęs; jei esate užsienietis, galite keliauti po Ameriką ir parašyti apie šią šalį su ja atsisveikinęs; jei esate imigrantas, galite rašyti įsikūręs; galite persikelti gyventi iš vienos šios šalies dalies į kitą arba iš vieno šios šalies visuomenės „sluoksnio" pereiti į kitą ir aprašyti savo įspūdžius, kol dar gyvi prisiminimai apie senąją tikrovę, o į naująją dar nespėjote suleisti šaknų. Tačiau galiausiai visuomet rašysite apie tai, ką patiriate atvykęs arba išvykdamas, palikdamas senąją gyvenimo vietą arba persikėlęs į naująją. Jūs rašote apie vyksmą, kuriame ir jūs pats, vienąsyk labiau, kitąsyk mažiau to norėdamas, tačiau visuomet maloniai išvargęs ir susirūpinęs, dalyvaujate, tad netrukus iš po jūsų plunksnos, visiškai nebepaklūstančios jūsų valiai, ima lietis perdėto gyriaus arba paniekos šiai šaliai žodžiai.

Vienintelis tinkamas būdas amerikiečiui rašyti apie Ameriką kitiems amerikiečiams – tai išlieti savo vargus ir juos perdėti. Tačiau tokiu atveju reikalingas gebėjimas justi subtilybes ir ypatingas intelektinis paveldas, o abu šiuos bruožus ne taip jau paprasta įgyti.

Taigi apsiribosiu tuo, kad išdėstysiu savo kaip žmogaus, dėsčiusio psichoanalizę ir dirbusio psichoanalitiku praktiku šioje šalyje, nuomonę – kokie tapatybės ir jos netekties pojūčio bruožai, regis, atsiskleidžia susidūrus su dideliais ir mažais pacientais.

Apmąstymai amerikiečių tapatybės tema

1. Priešybių poros

Teiginys, kad kiekvienas bruožas, kurį nusprendžiame esant grynai amerikietišką, turi amerikiečiams lygiai įprastą savo priešybę, jau yra tapęs banalybe. Atrodo, jog tą patį galima drąsiai pasakyti apie visus „tautinius charakterius" arba (kaip aš pats esu linkęs juos vadinti) tautines tapatybes, tad šios temos svarstymą beveik labiau tiktų pradėti nei užbaigti prielaida, jog tautos tapatybė rutuliojasi istorijai vienaip ar kitaip, taip sakant, kuriant tam tikrų priešingų galimybių sąskambį, vienaip ar kitaip pakylint šį sąskambį iki savitos civilizacijos bruožų visumos arba leidžiant jam virsti paprasčiausiomis priešybėmis.

Šios dinamiškos šalies gyventojams per savo gyvenimą (arba per vienos kartos gyvenimą) tenka patirti daug ryškesnių kontrastų ir staigesnių pokyčių nei kitų didžiųjų tautų žmonėms. Daugelis Amerikos gyventojų savo pačių gyvenime arba artimiausių giminių aplinkoje susiduria su alternatyvomis šių ir panašių priešybių porų pavidalu: imigrantams atviri keliai ir pavydžiai saugomos tradicijų salelės, draugiškas internacionalizmas ir niekinantis izoliacionizmas, veržli konkurencija ir bendradarbiavimas sumenkinant save patį bei daugelis kitų. Iš šių pasirinkimo galimybių išplaukiančių ir vienas kitam prieštaraujančių devizų poveikis asmens *ego* raidai tikriausiai priklauso nuo to, kaip atsitiktinai sutampa esminės jo *ego* pakopos ir lemiami geografinės bei ekonominės jo šeimos tikrovės pokyčiai.

Panašu, kad amerikiečių tapatybės raidos procesas pavienio žmogaus *ego* tapatybę pastiprina tol, kol žmogus sugeba išlaikyti vieną (šios tapatybės. – *Vert. past.*) elementą: sąmoningą autonomiško pasirinkimo eksperimentiškumą. Asmuo turi sugebėti save įtikinti, kad kitas žingsnis priklauso nuo jo paties valios ir, kad ir kur jis gyventų ar keliautų, jis visuomet gali išvykti arba apsigręžęs keliauti priešinga kryptimi – jei tik apsispręstų taip pasielgti. Po šią šalį klajojantis žmogus nepageidauja būti raginamas keliauti toliau, o sėslus gyventojas – likti ten, kur yra įsikūręs; juk kiekvieno amerikiečio gyvenimo būdas (bei šeimos istorija) aprėpia ir priešingo gyvenimo būdo elementą kaip galimą alternatyvą, kurią jis linkęs laikyti visiškai priklausoma nuo asmeninio jo apsisprendimo.

Tokiomis aplinkybėmis aktyvus amerikietis, kraštutinių kontrastų ir staigių pokyčių istorijos paveldėtojas, galutinę savo *ego* tapatybę grindžia tam tikru bandomuoju dinamiškų priešybių deriniu, aprėpiančiu, pavyzdžiui, klajoklišką ir sėslią, individualistinę ir šablonišką, konkurencingą ir bendradarbiaujančią, dievobaimingą ir laisvamanišką, atsakingą ir cinišką (ir taip toliau) žmogaus elgseną.

Nors viena ar kita iš šių priešybių yra tikrai atsiskleidusi tam tikro regioninio, profesinio ar charakterio tipo atveju, tačiau išsamesnė analizė rodo, kad polinkis į tokį (sustabarėjimo ar nepastovumo) kraštutinumą reiškia ir vidinę gynybą nuo priešingo kraštutinumo – visuomet numanomo, kurstančio giluminę baimę arba slaptą viltį.

Norėdamas visus šiuos kelius išlaikyti atvirus, amerikietis savo būtį grindžia dviem „tiesų“ rinkiniais: vienu – aprėpiančiu religines (arba ryškų religinį atspalvį turinčias politines), ypač puritoniškas, nuostatas, o kitu – apimančiu besikaitaliojančius gyvenimo šūkius, rodančius vien tik nuojauta, nuotaika ar užgaida grįstą kelią iš konkrečią gyvenimo akimirką

susiklosčiusios nepageidautinos padėties. Taigi gali būti, jog tam pačiam vaikui yra tekę vieną po kito arba pakaitomis daryti staigius sprendimus, įkūnijančius šūkius „Sprukime iš čia po velnių“ ir „Pasilikime čionai ir neįsileiskime tų šunsnukių“ (šiuo atveju paminėjau tik du, pačius radikaliausius, šūkius). Šie šūkiai anaiptol neatitinka logikos ar tikrovės dėsnių, bet jie skamba pakankamai įtikinamai visiems, siekiantiems jais pateisinti savo veiksmus, tiek paklūstančius aukščiausiam įstatymui, tiek ir peržengiančius jo ribas (priklausomai nuo to, kiek šiam įstatymui reikia paklusti ar galima jo nepaisyti kintant vietiniam klimatui). Iš pirmo žvilgsnio nekintantys amerikiečių šūkiai atspindi laiko ir erdvės perspektyvas, įsišaknijusias taip pat giliai kaip ir šios perspektyvos, išplėtotos sijų ar jurokų gyvenimo schemoje; jie yra bandymai kolektyvinėje laiko ir erdvės tikrovėje, prie kurios pavieniai asmenys derina savąsias *ego* gynybos priemones. Tačiau šie šūkiai kinta, be to, dažnai iš esmės, per vieno ir to paties žmogaus vaikystę.

Rašant tikrąją amerikiečių tapatybės istoriją tektų į visumą susieti Parringtono pastabas apie amerikiečių mąstysenos tęstinumą bei turiningą istoriją nenuoseklių gyvenimo devizų, persmelkiančių viešąją amerikiečių nuomonę, sklandančią krautuvėlėse ir mokslininkų darbo kabinetuose, teismuose ir kasdienėje spaudoje. Juk pamatinių amerikiečių nuostatų, kaip ir bendrųjų tikrovės sampratų gyvybingumą, regis, taip pat palaiko ši priešybių pora: viena vertus, intelektualinė bei politinė aristokratija, kuri, visuomet atsižvelgdama į precedentą, saugo tam tikrą minties nuoseklumą ir dvasios tvirtybę, ir, kita vertus, galinga prastuomenės valdžia, regis, mieliau besirenkanti kintančius gyvenimo devizus, o ne amžinuosius principus. Ši Amerikoje įsišaknijusi aristokratijos ir prastuomenės valdžios priešybių pora (šios dvi priešybės labai puikiai derėjo Franklino D.Roosevelto asmenybėje) Amerikos demokratiją persmelkia kur

kas veiksmingiau, nei tikriausiai mano visi ginantys ar kritikuojantys didžiulį vidurinį amerikiečių sluoksnį. Amerikiečių vidurinis sluoksnis, kartkartėmis smerkiamas už tai, kad sustabarėjusiu pavidalu įkūnija visa, kas šioje šalyje yra gobšu ir miesčioniška, galbūt perteikia tik laikiną perdėtą kompensacijos siekį, atsiskleidžiantį nedrąsiais amerikiečių bandymais įsikurti kur nors netoliese pagrindinės miesto gatvės, susėsti su šeima prie židinio, atidaryti banko sąskaitą, tapti tam tikros markės mašinos savininku; šis sluoksnis neužkerta savo nariams kelio (iš esmės sluoksniui tai būdinga) būti didžiai paslankiems ir įkūnyti žmonių, neturinčių galutinės savo tapatybės idėjos, kultūrinį potencialą. Paslankesnėje visuomenėje visuomeninė žmogaus padėtis įgyja santykinai kitokią prasmę: ji primena veikiau eskalatorių nei pakylą; tai greičiau yra priemonė, o ne tikslas.

Visos, ypač didžiosios, šalys savitai apsunkina savo plėtotę, pradedant jau pačiomis jų atsiradimo prielaidomis. Pamėginsime glaustai nusakyti, kaip dėl vidinių Amerikos istorijos prieštaravimų jos jaunimą gali ištikti emocinis bei politinis „trumpas sujungimas“ ir iškilti pavojus visam gyvybiniam šalies potencialui.

2. „Mamytė“

Pastaraisiais metais šios šalies psichiatrų pastabose ir perspėjimuose vis dažniau minimos šios dvi sąvokos: „schizoidinė asmenybė“ ir „motinos atmetimas“. Iš esmės tai reiškia ne vien tai, kad daugelis žmonių sužlunga ištikus psichoziniam atotrūkiui nuo tikrovės, bet ir tai, kad ypač daug iš pirmo žvilgsnio sveikų žmonių vis dėlto, regis, stokoja tam tikro *ego* gyvybingumo ir tam tikro socialinės sąveikos abipusiškumo. Perskaičius tokią mintį būtų galima nusijuokti ir atkreipti dėmesį į

individualumo dvasią, pakilius mostus ir linksmą bičiuliškumą, paprastai būdingus visuomeniniam šios šalies žmonių gyvenimui, tačiau, psichiatrų nuomone, viskas atrodo kitaip (ypač po sukrečiančios pastarojo karo patirties, kai gydytojai neišvengiamai turėdavo pripažinti netinkamais karo tarnybai arba išsiųsti iš karo lauko namo šimtus tūkstančių „psichoneurozės" kamuojamų žmonių). Plati šypsena, vienas puikiai sustyguotos veido išraiškos bruožų ir vienas įprastų būdų parodyti savitvardą, ne visuomet liudija nuoširdų spontaniškumą – vienintelį bruožą, padedantį asmenybei išlikti pakankamai sveikai ir lanksčiai, kad galėtų būti visavertė bendrabūvio dalyvė.

Dėl to psichiatrai yra linkę kaltinti „mamytę". Daugelyje amerikiečių ligos istorijų randame pastabą, kad pacientas turėjęs beširdę motiną, valdingą motiną, atmetančią motiną arba – perdėm savininkišką, pernelyg globojančią motiną. Šios ligos istorijos leidžia manyti, kad dar būdamas kūdikis pacientas neturėjo galimybių pasijusti šiame pasaulyje kaip namie, išskyrus tuos atvejus, kai jis suteikdavo savo elgesiui tam tikrų apibrėžtų bruožų, prasilenkiančių su kūdikio poreikių bei galimybių raidos tvarka ir vienas kitam prieštaringų. Skaitant šias ligos istorijas galima suprasti, jog paciento motina buvusi valdingesnė už tėvą, ir nors daugiau švelnumo ir supratimo vaikai sulaukdavo iš tėvo, o ne iš motinos, galų gale jie savo tėvu nusivylė, nes jis „atėmęs" iš motinos tai, kas priklausė jai. Tai, kas prasidėjo kaip savaimingas sąjūdis, atsispindėjęs tūkstančiuose medicininių kortelių, ilgainiui tapo viešu literatų žaidimu – savo knygose jie smerkia šios šalies motinas, kaip „mamytes" ir „angių kartą"[78].

---

[78] „Mamytė" (angl. *Mom*) ir mamizmas (angl. *Momism*) yra mūsų dienomis plačiai naudojamos sąvokos, paimtos iš Philipo Wylie'o veikalo „*Angių karta*" (*Generation of Vipers*. New York: Pocket Books, 1942, 1955). – *Vert. past.*

Kas gi yra ši „mamytė“? Kaip ji neteko gero, tikrojo savo vardo? Kaip ji galėjo tapti pasiteisinimu už visas tautos piktžaizdes ir literatūros kūriniuose išlieto pykčio objektu? Ar išties turime kaltinti mamytę?

Klinikine prasme žodis „kaltinti“, be abejo, gali reikšti kompetentingo darbuotojo siekį tiesiog nurodyti tai, ką jis nuoširdžiai mano esant nelaimės priežastį. Vis dėlto gausybei psichiatrų darbų būdingas kerštingos pergalės atspalvis, tarsi atpažinus ir nutvėrus piktadarį. Šios šalies motinoms skirtuose kaltinimuose (jos esančios lytiškai šaltos, linkusios atstumti savo vaikus ir pernelyg vadovaujančios šeimos gyvenimui) slypi tam tikra pamokančios bausmės prasmė. Be abejo, ir pacientai, ir psichiatrai savo vaikystėje yra susilaukę labai daug kaltinimų, o dabar jie patys kaltina visas mamas, nes visus priežastinius ryšius imta grįsti kalte.

Suprantama, „mamytės“ vardu pavadinti tam tikrą pavojingą motinų tipą, kuriam akivaizdžiai būdinga keletas lemiamų motiniškos laikysenos prieštaravimų, buvo didelė neteisybė. Tokią neteisybę galima paaiškinti ir pateisinti tik žurnalistams būdingu polinkiu ieškoti sensacingų priešpriešų, o toks polinkis yra būdingas mūsų dienų publicistų tradicijoms. Iš tiesų jei tik „psichoneurozės“ kamuojamas amerikiečių kareivis pasijusdavo netinkamai pasirengęs gyvenimui, jis dažnai aklai ir dar dažniau nesąmoningai kaltindavo savo motiną, o psichiatrijos žinovas jausdavosi turįs neišvengiamai su juo sutikti. Tačiau tikra yra ir tai, kad amerikiečių karių kelias nuo pagrindinės miesto gatvės iki karo apkasų buvo kur kas ilgesnis – geografiniu, kultūriniu ir psichologiniu požiūriu – nei kelias į frontą iš gimtųjų miestelių tose šalyse, kurios buvo neapsaugotos nuo priešo antpuolių ir užpultos arba kurios pačios rengėsi užpulti kitų tautų žemes, o vėliau būgštavo dėl savo pačių gimtinės saugumo. Matyt, beprasmiška kaltinti amerikiečių šeimas dėl

jų atžalas ištikusių nesėkmių ir neigti jų indėlį į didžiulį žmonijos žygdarbį įveikiant tokį atstumą.

Taigi „mamytė“, kaip ir panašūs kitose šalyse sutinkami prototipai (žr. „Vokiečių tėvas“; jo bruožai nagrinėjami kitame skyriuje), įkūnija sudėtinį bruožų paveikslą ir nė viena gyva moteris negali turėti visų šių bruožų vienu metu. Nė viena moteris sąmoningai netrokšta būti „mamytė“; vis dėlto ji gali suvokti, kad jos išgyvenimai susiliejo į šį Geštaltą[79], lyg kažkas ją nenumaldomai skatintų imtis šio vaidmens. Klinikinės srities darbuotojui „mamytė“ yra reiškinys, lyg ir giminingas „klasikiniam“ psichiatriniam sindromui, kurį pasitelkiame kaip pagrindinį visų negalių matą, nors niekuomet nesame jo regėję grynu pavidalu. Komiksų skaitytojui „mamytė“ yra tapusi tučtuojau atpažįstamu, juoką keliančiu personažu. Prieš susipažindami su „mamyte“ kaip istoriniu reiškiniu, apžvelkime ligą sukeliančius jos reikalavimus, kuriuos ji kelia savo vaikams ir pagal kuriuos atpažįstame „mamytę“ dalyvaujant klinikiniame mūsų darbe:

1) „mamytė“ ir savo šeimos rate, ir bendruomenėje (būdama įvairių sambūrių dalyvė) yra neginčytinas autoritetas papročių ir dorovės klausimais; vis dėlto ji vienaip ar kitaip leidžia sau išlikti tuščiai puoselėjančiu savo išvaizdą, keliančiu kitiems egoistiškus reikalavimus ir emociškai nebrandžiu žmogumi;

2) kiekvienu atveju, kai šis prieštaravimas nesiderina su pagarba, kurios ji reikalauja iš savo vaikų, ji kaltina juos, bet niekuomet nekaltina savęs;

3) tokiomis aplinkybėmis ji dirbtinai palaiko tai, ką Ruth Benedict pavadintų vaiko statuso ir suaugusiojo statuso netolydumu, nesuteikdama tokiam suskirstymui aukštesnės prasmės, būdingos pranašesniems pavyzdžiams;

---

[79] Geštaltas (vok. *Gestalt*) – pavidalas, forma, figūra; geštaltinėje psichologijoje – vientisas psichinis reiškinys. – *Vert. past.*

4) ji ryžtingai priešinasi kiekvieną sykį, kai jos vaikai laisvai išreiškia – net ir nekalčiausiais pavidalais – juslinį ar seksualinį malonumą, ir aiškiai leidžia suprasti, kad jų tėvas, kai tik ima siekti lytinio jos artumo, yra tikra nuobodybė; kita vertus, ilgainiui ji, regis, visai nelinkusi išsižadėti išorinių seksualinės konkurencijos ženklų, pavyzdžiui, jaunatviškos aprangos, iššaukiančios laikysenos bei grimo; be to, ji gyvai domisi seksualumo apraiškomis knygose, kino filmuose, paskalose;

5) ji moko būti griežtam pačiam sau ir ugdo savitvardą, tačiau pati norėdama neįstengia apriboti savo suvartojamų kalorijų kiekio, kad tilptų savo mėgstamuose drabužiuose;

6) ji viliasi savo vaikus būsiant negailestingus sau patiems, tačiau pati persiėmusi hipochondrikams būdingu rūpesčiu dėl savo pačios gerovės;

7) ji atstovauja tradicinėms vertybėms, tačiau pati nenori tapti „sena“; tiesą sakant, ji mirtinai bijosi vaidmens, kadaise buvusio turiningo moters gyvenimo vaisiumi, būtent – senelės vaidmens.

Šių „mamytės“ bruožų visiškai pakanka norint atskleisti ją esant moterį, kurios infantilumo likučiams susijungus su ankstyvos senatvės bruožais moters gyvenimo cikle nebelieka vietos vidurinei brandžios moterystės grandžiai, tad joje įsigali egocentrizmas ir sąstingis. Tiesą sakant, ji nepasikliauja savo pačios – moters ir motinos – jausmais. Ir netgi perdėtas jos rūpinimasis aplinkiniais jiems suteikia ne pasitikėjimą, o tik ilgai tveriantį nepasitikėjimą. Tačiau derėtų pastebėti, kad tokia „mamytė“, tiksliau – kiekviena moteris, primenanti sau pačiai bei kitiems mamytės stereotipą, – nesijaučia esanti laiminga; ji nemyli pati savęs, ją graužia nerimas, kad jos gyvenimas nuėjo veltui. Ji suvokia, kad vaikai nejaučia jai nuoširdžios meilės, nors ir sveikina Motinos dienos proga. „Mamytė“ yra auka, o ne laimėtoja.

Taigi laikantis prielaidos, kad „mamytė" yra tam tikras žmogaus „tipas", sudėtinis bruožų paveikslas, turintis gana didelę įtaką šios šalies gyventojų neurozinių konfliktų epidemiologijai, būtų galima suformuluoti tokią mintį: siekiant atlikti šio reiškinio analizę, tektų sutelkti bendras istorikų, sociologų bei psichologų pastangas ir remtis nauja istorijos samprata, nors šią akimirką ji, suprantama, tėra vien subjektyvūs įspūdžiai ir pojūčiai. Žinoma, „mamytė" yra tik stereotipinė karikatūra esamų prieštaravimų, atsiradusių dėl intensyvių, staigių ir dar nesudarančių bendros visumos Amerikos istorijos pokyčių. Kad surastume šio paveikslo ištakas, tikriausiai turėtume grįžti istorijos keliu į tą laikotarpį, kai Amerikos moteris turėjo galimybę puoselėti vieną, visiems bendrą tradiciją, pagrįstą daugybe „atvežtų" tradicijų, ir ta tradicija remtis ugdydama savo atžalas ir kurdama savo šeimos gyvenimo būdą; kai ji turėjo galimybę įskiepyti naujus sėslaus gyvenimo papročius žemyne, kur iš pradžių apsigyveno vyrai, dėl vienų ar kitų priežasčių nepanorę būti „kalinami" gimtosiose savo pačių žemėse. Apsigyvenę naujoje vietoje, bijodami paklusti savo vidinio ar išorės balso vienvaldystei, šie vyrai atkakliai siekė išlaikyti bandomąjį naujosios kultūrinės savo tapatybės pobūdį, kol bandydami ir klysdami nuėjo tiek toli, kad moterims teko vienvaldiškai pareikalauti tam tikros tvarkos.

Amerikietė, gyvenanti kolonistų (apsigyvenusių JAV vakaruose. – *Vert. past.*) bendruomenėse, buvo šiurkščių ir paprastai žūtbūt siekiančių savo tikslo vyrų įnirtingos konkurencijos objektas. Tuo pat metu jai teko tapti kultūros cenzore, religine sąžine, estetikos žinove, imtis mokytojos vaidmens. Naujakuriams gyvenant ankstyvojo, iš atšiaurios gamtos atkovoto ūkio sąlygomis būtent ji suteikė šių žmonių būčiai grožio ir dvasingumo, padedančių išsaugoti bendruomenės gyvenimo darną. Žvelgdama į savo vaikus ji regėjo ateities vyrus ir moteris,

susidursiančius su sėslaus ir paslankaus gyvenimo kontrastais. Jie turėjo būti pajėgūs išgyventi visas kraštutines jų aplinkai būdingas priešpriešas, visuomet pasirengę kelti naujus tikslus ir atkakliai jų siekti negailestingos konkurencijos sąlygomis. Juk galų gale geriau jau būti nusidėjėliu, o ne mulkiu.

Jau minėjome, kad sijų ir jurokų genčių motinos buvo apdovanotos nesąmoningu sugebėjimu prisitaikyti prie tikrovės, kurioje gyveno jų gentis. Šis sugebėjimas joms išpuoselėti vaikų ugdymo būdus, tinkamus išauginti medžiotojus bei medžiotojų žmonas, gyvensiančius klajoklių bendruomenėje, ir žvejus bei gilių rinkėjas – upės slėnyje įsikūrusios sėslios bendruomenės narius. Esu tikras, jog paklusdama tokiam prisitaikymo instinktui, prisitaikydama prie istorinės šio žemyno tikrovės, amerikietė motina ir toliau plėtojo anglosaksiškąsias vaikų ugdymo schemas, skirtas apsaugoti potencialius naujakurius nuo perdėtos, lepinančios motiniškos globos. Kitaip tariant, esu linkęs manyti, jog tai, ką šiandien vadiname „atmetančia“ amerikietės laikysena, yra šių laikų yda, pagrįsta istorine dorybe, pritaikyta naujai plačiai šaliai, kur vyraujanti tikrovė buvo gyvenimas nausėdijose, nepaisant to, ar jo buvo siekiama, ar vengiama, ar mėginama jį pamiršti.

Apžvelgęs naujakurių tikrovę, manyje slypinčiam istorikui bei sociologui ir man pačiam reikėtų pereiti prie puritonizmo – veiksnio, padariusio lemiamą įtaką formuojantis amerikietiškai motinystės atmainai bei šiuolaikinei jos karikatūrai – „mamytės“ paveikslui. Derėtų prisiminti, jog kadaise šis kone supiktybėjęs puritonizmas buvo vertybių sistema, skirta kontroliuoti vyrus ir moteris, trykštančius gyvybine jėga, kupinus karštų troškimų bei įkūnijančius stiprią asmenybę. Kalbėdami apie primityvias kultūras minėjome, kad kiekviena gyvuojanti kultūra turi savitas priemones pusiausvyrai palaikyti; dėl šių priemonių kultūra įgyja tęstinumą ir tampa priimtina daugumai

jos narių. Tačiau istorijos kaita kelia grėsmę pusiausvyrai. Per trumpą Amerikos istorijos laikotarpį įvyko daugybė gyvenimo pokyčių, o tiems pokyčiams persipynus su puritoniškąja pasaulėžiūra padidėjo motinos ir vaiko santykių emocinė įtampa. Kokie gi buvo šie pokyčiai? Tai – nuolatinė vietinių Amerikos gyventojų migracija, nevaldoma imigracija, industrializacija, urbanizacija, visuomenės sluoksniavimasis, moterų emancipacija. Paminėjau keletą veiksnių, skatinusių gynybinę puritonizmo šalininkų laikyseną, o sistema, tapusi gynybiška, įgyja polinkį stabarėti. Gyvybingiems, stiprios valios žmonėms puritonizmas nurodė ribas, kurias peržengus seksualumas tampa nuodėmingas, tačiau tai dar ne viskas: pamažu šios pažiūros plito po visą kūniškąją žmogaus būtį, paniekindamos visą žmogaus jusliškumą (taip pat ir santuokinio ryšio plotmėje) bei užkrėsdamos šaltumu moteris, kurioms teko užduotis išnešioti savo įsčiose, gimdyti, žindyti ir ugdyti vaikus. Tokiomis aplinkybėmis ėmė gimti vyrai, kurie, taip ir neišmokę iš savo motinų džiaugtis gerosiomis žmogaus jusliškumo savybėmis, įprasdavo niekinti nuodėmingąsias jo apraiškas. Užuot neapkentę nuodėmės, jie išmoko nepasitikėti gyvenimu. Daugelis šių vyrų, neturėdami tikėjimo ar pašaukimo, tapo šventeivomis.

Be abejo, naujakurio būtis buvo svarbiausia aplinkybė, padėjusi amerikiečių tapatybėje įsitvirtinti polinkiui į kraštutines priešybes, būdingam šios tautos žmonėms. Pirminė priešybių pora apėmė amerikiečių siekį išsaugoti priešingus – sėslumo ir paslankumo – bruožus. Juk vienai ir tai pačiai šeimai, tai pačiai motinai neišvengiamai tekdavo auginti vyrus bei moteris, suleisiančius šaknis į bendruomenės gyvenimo tikrovę ir pamažu ryškėjančią naujų kaimų bei miestelių klasinę struktūrą, ir tuo pat metu rengti savo vaikus pakelti galimus fizinius sunkumus, paprastai užklumpančius gyvenant nausėdijoje. Miestelių gyventojai taip pat puoselėjo sėslią savo būtį, susiedami

vidinį savo gyvenimą su staklėmis ir rašomuoju stalu, šeimos židiniu ir altoriumi, o per tuos miestelius keliais ir geležinkeliais be paliovos traukė pašaliečiai, girdamiesi žiną kelią į dievai žino kokias pažadėtąsias žemes. Miestelių gyventojams tekdavo pasirinkti – keliauti kartu su jais arba pasilikti savajame pasaulyje ir dar garsiau jį girti. Juk nuolatos jaučiantiems nepažintų žemių trauką ir pagundą judėti į priekį, tačiau apsistoti nusprendusiems amerikiečiams neišvengiamai tekdavo tapti gynybiškai sėsliems ir gynybiškai tuo didžiuotis. Motinoms, gyvenusioms pasaulyje, kuriame gimė šūkis „Jei akys jau užmato kaimyno kaminą – metas keliauti tolyn", teko auginti sūnus ir dukteris, pasiryžusius nepaisyti nepažintų žemių traukos, kita vertus, pajėgius taip pat ryžtingai į jas keliauti, jei taip pasielgti skatintų būtinybė arba jų pačių pasirinkimas. Tačiau pasenę jie jau nebegalėdavo rinktis ir tapdavo paties sektantiškiausio, paties tipiškiausio prieraišumo gynėjais. Manau, jog būtent dėl žmogaus baimės tapti pernelyg senam, kad galėtų rinktis, senyvas amžius ir mirtis šioje šalyje įgijo blogą vardą. (Tik visai neseniai senyvų žmonių poros surado išeitį iš šios padėties – nacionalinę gyvenamųjų priekabų sistemą, suteikiančią jiems galimybę išvykti į amžiną kelionę ir numirti ant ratų.)

Mums žinoma, kaip susipina imigrantų ir migrantų, emigrantų ir pabėgėlių problemos apgyvendinus dideles šio žemyno sritis ir jų tikrovei įgijus būtojo laiko matmenį. Naujasis amerikietis, paklūstantis tam tikrai vietinei visuomenės susisluoksniavimo tradicijai, susidūręs su atvykusiais naujakuriais vis dažniau juose įžvelgdavo pabėgėlius iš nežinia kokios aplinkos, o ne žmones, ieškančius bendrųjų vertybių; be to, augančioje pramonės darbuotojų rinkoje radosi vis daugiau neišprususių ir apgautų juodadarbių. Kad senesni Amerikos gyventojai galėtų priimti šiuos jauniausius amerikiečius į savo aplinką, kartu nuo jų ir apsisaugoti, amerikiečių motinoms teko įdiegti į

gyvenimą naujas dorovės normas ir griežtus kriterijus norintiems siekti visuomeninio gyvenimo aukštumų.

Amerikai tapus plačiai žinomu tautybių lydymo katilu būtent dėl anglosaksų kilmės moterų ryžto puritonizmas (toks, kokį pavidalą jis tuomet buvo įgijęs) nustelbė kitas sudedamąsias visumos dalis ir tapo vyraujančiu jos bruožu. Sulaukę senyvo amžiaus, anglosaksiškojo tipo žmonės tapo dar konservatyvesni, nors tuo pat metu – savitai padorūs ir geraširdiški. Tačiau ir kitų imigrantų dukterys atkakliai siekė lygiuotis į elgesio, kurio ankstyvojoje vaikystėje nebuvo išmokusios, pavyzdžius. Būtent šioje istorinėje tikrovėje, manau, ir užgimė savo paties jėgomis susikurta asmenybė – moteriškas vyro, viską susikūrusio savo paties jėgomis, papildinys; būtent čia aptinkame amerikiečių aplinkoje paplitusios prašmatnaus ir tuščiagarbio „*ego*“, savo paties kūrėjo bei teisėjo, sąvokos ištakas. Iš tiesų, taikydami psichoanalizę darbui su imigrantų vaikais aiškiai matome, kaip dažnai jie, pirmieji tikri amerikiečiai savo šeimoje, patys tampa kultūriniais savo gimdytojų tėvais.

Šią savo paties jėgomis susikurto *ego* idėją savo ruožtu stiprino ir dar šiek tiek pakeitė industrializacija bei visuomenės skaidymasis į sluoksnius. Pavyzdžiui, industrializacija tapo mechaniško vaikų ugdymo prielaida. Tarytum šis naujas žmogaus rankų sukurtas mašinų pasaulis, turėjęs užimti „gamtinės aplinkos“ ir „medžiojamųjų žvėrių“ vietą, savo valdovu būtų galėjęs pripažinti tik žmogų, kuris tapo panašus į jį patį, visai kaip siųjų genties indėnui tekdavo „tapti“ bizonu, o jurokui – lašiša. Taigi vaikų ugdymo srityje prasidėjo sąjūdis, kai nuo pačių pirmųjų žmogaus gyvenimo dienų jo kūną siekta pratinti būti tikslų it laikrodį, kad jis taptų šablonišku pramoninio pasaulio priedu. Šis sąjūdis dar toli gražu neartėja į pabaigą – nei šioje šalyje, nei kituose kraštuose, jei jų gyventojai, norėdami našiau dirbti, stengiasi lygiuotis į mus. Siekdamos padėti augančiajai

kartai prisitaikyti prie mašinų ir jas įvaldyti, amerikietės motinos (ypač iš vidurinės klasės) ėmėsi perdėm uoliai derinti prie aplinkos ir į standartinius rėmus sprausti savo vaikus, kad jie vėliau įkūnytų tą patį gyvybinės jėgos kupiną asmenybės savitumą, kadaise buvusį vieną iš ryškiausių amerikiečio bruožų. Tokiomis aplinkybėmis kilo pavojus išugdyti ne tikrąjį asmenybės savitumą, o tik masiškai gaminamą savitumo kaukę.

Be to, visuomenei vis labiau skaidantis į sluoksnius ir kai kurių nedidelių, bet įtakingų sluoksnių bei regionų bruožams susipynus su europinių aristokratiškos laikysenos modelių liekanomis, susiformavo „damos" idealas. Tai moteris, kuriai nereikia pačiai dirbti ir kuri, negana to, yra tokia vaikiška ir nieko neišmananti apie darbą, kad net nepajėgia suvokti, ką apskritai reiškia dirbti. Daugelyje vietovių (išskyrus pietinę šalies dalį) atsirado šio moters vaizdinio priešprieša – emancipuotos moters idealas. Iš pradžių atrodė, kad turėtų būti sulygintos vyrų ir moterų galimybės, tačiau puikiai žinome, kaip vietoj to šis naujasis moters įvaizdis vėliau virto teisės į vyrišką elgesį ir pretenzijų į priemonių vienodumą simboliu.

Prisiminę pirmines amerikietės savybes, galima pasakyti, kad ji buvo didvyriška ir visavertė porevoliuciniu laikotarpiu gyvenusio vyro bendrakeleivė; vyro, puoselėjusio laisvės nuo bet kokios žmogaus sukurtos vienvaldystės idėją ir persekioto baimės, kad viename ar kitame pasaulio kampelyje likusios gimtinės ilgesys ir negebėjimas atsispirti vieno ar kito valdovo valiai anksčiau ar vėliau gali jį pastūmėti pasiduoti į politinę vergiją. Motina tapo *mamyte* tik tada, kai dėl tapačių istorinių lūžių tėvas tapo *tėtušiu*. Mat, išsamiau panagrinėjus, „mamizmas" yra tik nevykęs paternalizmo pakaitalas. Amerikiečių motinos ėmėsi senelių vaidmens, kai tėvai išsižadėjo vadovaujamojo vaidmens šeimoje, švietimo srityje ir kultūriniame gyvenime.

Porevoliuciniu metu gyvenę tėvų – įkūrėjų[80] palikuonys privertė savo moteris imtis *ir* motinos, *ir* tėvo vaidmens, o patys tuo tarpu nesiliovė puoselėję savy laisvais gimusių sūnų paveikslą.

Nesiimu vertinti, kiek šios šalies žmonių kenčia nuo emocinių negalių. Vien statistikos duomenų apie smarkius psichikos sutrikimus šiuo atveju nepakanka. Vos tik suvokę problemą, mes imame tobulinti savo metodus dominančiam reiškiniui aptikti, tuo pat metu stiprėja ir misionieriškas mūsų uolumas, todėl būtų sunku pasakyti, ar mūsų dienomis šioje šalyje daugiau žmonių kenčia nuo neurozių, ar tiesiog turime daugiau ir tobulesnių priemonių, padedančių jas įžvelgti, o gal ir viena, ir kita. Vis dėlto, remdamasis praktinio savo darbo patirtimi, drįsčiau nusakyti vieną ypatingą šios negalės kamuojamų žmonių *bruožą*. Esu linkęs manyti, kad išdidžiame autonomijos ir veržliame iniciatyvos pojūtyje paprastai slypi nerimastingo amerikiečio (nors dažniausiai jis anaiptol nepanašus į nerimo graužiamą žmogų) polinkį kaltinti savo motiną, esą ši jį apleidusi. Tėvas, jo įsitikinimu, čia beveik niekuo dėtas, išskyrus tuos retus atvejus, kai jis būdavo išoriškai ypač rūstus žmogus, senamadiškas individualistas, šios šalies tikrovei svetimo paternalizmo[81] atstovas arba kaip tik – vietinis „bosas“. Psichoanalitikui susidūrus su amerikiečiu paprastai praeina nemaža laiko, kol pavyksta prasiskinti kelią iki įžvalgos, kad ankstyvojoje šio žmogaus vaikystėje vis dėlto buvęs laikotarpis, kai jo tėvas išties atrodęs ir didelis, ir grėsmingas. Vis dėlto ir tokiu atveju iš pradžių vos galima užčiuopti tą savitą konkurenciją dėl motinos – stereotipinį Oidipo komplekso elementą. Tarytum motina

[80] Žmonių grupė – George'as Washingtonas, Thomas Jeffersonas ir kiti, parašę JAV Konstituciją ir Žmogaus teisių deklaraciją; JAV kaip valstybės pradininkai. – *Vert. past.*

[81] Paternalizmas (lot. *paternus* – tėviškas) – visuma santykių, kurių pagrindą sudaro tėvo vyresnybės principai šeimoje. – *Vert. past.*

liovėsi buvusi ilgesio ir kūniško prieraišumo objektu dar prieš tai, kai bendroji iniciatyvos raida paskatino šį žmogų, tuomet dar vaiką, varžytis su „seniu". O prasiskverbę pro „Oidipo komplekso" nuotrupas, jau galime užčiuopti tą giliai glūdintį žmogaus pojūtį, jog motina jį apleido ir nuvylė, tą tylų skundą, slypintį schizoidinio žmogaus polinkyje trauktis į vidinį savo pasaulį. Ankstyvojoje vaikystėje jam, regis, teko patirti, kad regresuoti visiškai neprasminga, nes nėra nė vieno žmogaus, kurio link būtų galima regresuoti, kad visai neprasminga išlieti savo jausmus, nes vargu ar galima tikėtis atsako. Kokią išeitį turėjo šis žmogus? Tik veikti ir judėti į priekį, iki pat lūžio taško. Kai nepavykdavo ir veikla, žmogui belikdavo tik pasitraukti į vidinę savo erdvę ir šabloniškai šypsotis, o vėliau – savąja priebėga rinktis psichosomatinę ligą. Bet kiekvieną sykį, kai mūsų darbo metodai suteikia galimybę pažvelgti į dar gilesnius žmogaus sielos klodus, pačioje jos gilumoje aptinkame tvirtą įsitikinimą, mirtiną savęs kaltinimą, jog iš tiesų tai jis *apleidęs savo mamą*, nes taip skubėjęs tapti savarankiškas.

Visą pirmapradę šio komplekso galimybę mums atskleidžia amerikiečių tautosaka, o būtent – sakmė apie Johną Henry, spalvotąjį geležinkelio darbuotoją, kuris, kaip pasakojama plačiai žinomoje amerikiečių baladėje, vėliau žuvo mėgindamas įrodyti, kad tikras vyras niekuo nenusileidžia mašinai. O kur kas mažiau žinoma sakmė byloja štai ką:[82]

Kadaise Johnas Henry buvo žmogus, tačiau jis jau seniai miręs.

Tą naktį, kai Johnas Henry atėjo į šį pasaulį, juodame danguje švietė vario spalvos mėnulis. Žvaigždžių visai nebuvo matyti, smarkiai lijo. Šakotas žaibas vis perskrosdavo dangų, o

[82] Roark Bradford. *John Henry*. New York: Harper Bros., 1931.

žemė virpėjo it lapas. Krūmuose tarsi vaikai klykavo pumos, o Misisipės upė tūkstančius mylių tekėjo į aukštupį. Johnas Henry svėrė keturiasdešimt keturis svarus.

Kai Johnas Henry gimė, jie nežinojo, ką apie jį manyti. Jie pažvelgė į jį, paskui nuėjo prie upės ir pažvelgė į ją.

– Jo balsas žemas it pamokslininko, – tarė jo mama.

– Jo pečiai lyg medvilnės fabriko darbininko, – pasakė jo tėtis.

– Jo dantenos mėlynos, tarytum kerėtojo, – pastebėjo auklė.

– Aš galėčiau sakyti pamokslus, – atsakė Johnas Henry, – tačiau visai neketinu būti pamokslininkas. Galėčiau krauti į laivus medvilnę, tačiau visai nesirengiu būti medvilnės fabriko darbininkas. Gal mano dantenos ir mėlynos it kerėtojo, tačiau visai nesiruošiu bičiuliautis su dvasiomis. Juk mano vardas Johnas Henry, ir žmonių, vadinsiančių mane šiuo vardu, akyse aš būsiu paprasčiausiai žmogus.

– Jo vardas Johnas Henry, – pasakė jo mama. – Tikra tiesa.

– Ir visi, vadinantys jį šiuo vardu, žinos, jog tai paprasčiausiai žmogus, – tarė tėtis.

Tada Johnas Henry pakilo ant kojų ir pasirąžė.

– Na, – tarė jis, – ar tik ne metas vakarieniauti?

– Taip, vakarienės metas jau atėjo, – atsakė jo mama.

– Ir praėjo, – pasakė jo tėtis.

– Ir jau labai seniai, – pridūrė auklė.

– Na, – tarė Johnas Henry, – o šunys vakare ar jau paėdė?

– Paėdė, – tarė jo mama.

– Visi lig vieno, – pasakė jo tėtis.

– Labai seniai, – pridūrė auklė.

– Taigi, – tarė Johnas Henry, – kuo gi aš blogesnis už šunis?

Ištaręs šiuos žodžius jis baisiai įširdo, aukštielninkas krito į lovą ir išlaužė jos skersinius. Jis prasižiojo ir sustugo taip, kad užgeso lempa. O jam nusispjovus krosnyje užgeso ugnis.

– Nesiutinkite manęs!, – sušuko Johnas Henry, ir danguje sudundėjo griaustinis. – Neverskite manęs širsti savo paties gimimo dieną, nes įširdęs keliu baimę net sau pačiam.

Tuomet Johnas Henry atsistojo kambario viduryje ir pasakė jiems, ko norįs valgyti.

– Atneškite man keturias šlaunis ir didžiulį puodą kopūstų, – tarė jis. – Atneškite ropių lapų, kuo augesnių ir gerokai pagardintų prieskoniais. Atneškite man šaltos kukurūzų duonos ir mažumėlę karšto padažo, kad galėčiau ją pamirkyti. Atneškite dvi kiaulių galvas ir pilną puodynę žirnių košės. Atneškite pilną keptuvę karštutėlaičių sklindžių ir ąsotį, sklidiną cukranendrių sirupo. Juk mano vardas Johnas Henry ir netrukus mes dar pasimatysime.

Taip Johnas Henry iškeliavo iš savo namų ir iš Juodosios upės krašto, kur gimsta visi puikūs darbininkai.

Be abejo, ir kitų kraštų žmonės turi panašių istorijų – nuo mitų apie Heraklį iki sakmės apie Buslajevą. Vis dėlto ką tik papasakota istorija turi keletą, mano manymu, grynai amerikietiškų bruožų. Kad būtų galima nusakyti šioje sakmėje panaudotas humoristines priemones, reikėtų atlikti sistemingą šios sakmės analizę, o tai viršija dabartines mano galimybes. Tačiau toliau gvildenant amerikiečių tapatybės temą, svarbiausia atsižvelgti į vieną aplinkybę – Johno Henry gyvenimas prasideda didžiule nuoskauda: jam kliudoma patenkinti milžinišką norą valgyti; jis maldauja: „Neverskite manęs širsti mano paties gimimo dieną“. Šį keblų klausimą jis išsprendžia atsistojęs ant savo paties kojų ir ėmęs girtis savo pilvo talpumu; jis nelinkęs prisiimti jokios tapatybės, kurią iš anksto lemia tam tikros įgimtos žymės, ir iškeliauja iš namų, kad taptų paprasčiausiai žmogumi, nelaukdamas, kol aplinkiniai teiksis jam duoti tai, ko jis reikalavęs.

3. Johnas Henry

Tą patį Johną Henry sutinkame ir vienoje legendoje, kur pasakojama, kaip mirdamas jis pasiekė žmogaus kūno pergalę prieš mašiną:

Kapitonas sako Johnui Henry:
„Atsineškime čionai garinį grężtuvą,
Gerai su juo padirbėsim,
Plieninis grąžtas skverbsis kuo giliau į žemę,
Dieve, Dieve, plieninis grąžtas skverbsis kuo giliau į žemę."
Johnas Henry savo kapitonui tarė:
„Juk žmogus tėra tiktai žmogus,
Ir verčiau jau mirsiu su šiuo kūju rankoj,
Nei leisiu šiam grężtuvui mane įveikti,
Dieve, Dieve, verčiau jau mirsiu su šiuo kūju rankoj."[83]

Pasak Lomaxų, šios baladės melodija „yra įsišaknijusi škotų melodikoje, jos sandara panaši į viduramžių baladžių, tačiau turinys – tai paprasto žmogaus drąsa"; žmogaus, iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos tikinčio, kad žmogus kažko vertas jau vien todėl, kad yra žmogus.

Taigi Johnas Henry įkūnija vieną profesinės veiklos modelių, būdingų vyrams – klajūnams, kurie glausdavosi besiplečiančiose naujakurių žemėse ir susidurdavo su geografinėmis bei technologinėmis pasaulio naujovėmis kaip žmonės, neturintys praeities. O ilgiausiai išlikęs modelis, matyt, yra kaubojus, paveldėjęs šių vyrų polinkį girtis ir skųstis, aistrą klajoti, nepasitikėjimą asmeniniais saitais, polinkį sutelkti savo libido

---

[83] J.A. Lomax and A. Lomax (Eds.). *Folksong U.S.A.* New York: Dell, Sloan and Pearce, 1947.

bei dvasios jėgas būčiai ties ištvermės ir drąsos riba, jų priklausomybę nuo „gyvūnų“ elgesio ir gamtos permainų.

Šie darbo žmonės, pasiekę pačias emocinės ir visuomeninės tikrovės ribas, sukūrė vyro, neturinčio šaknų, neturinčio motinos ir moters, paveikslą. Tačiau šioje knygoje parodysime, kad toks paveikslas yra tik vienas iš daugybės savitų naujųjų žmogaus įvaizdžių, egzistuojančių visame pasaulyje; bendras visų šių vaizdinių vardiklis yra vaikas, gimęs būti laisvas, tampantis savarankišku paaugliu, o vėliau – vyru, nepaklūstančiu savo tėvo sąžinės balsui, genančiu šalin motinos ilgesį ir nusilenkiančiu tik žiauriai tikrovei ir broliškoms drausmės taisyklėms. Jie puikavosi savimi, tarsi būtų išaugę ištvermingesni už ištvermingiausius gyvūnus ir tapę kietesni už grūdintą metalą:

„Išaugau miško tankmėje, mane žindė baltoji meška, devynios eilės nasrų, dvilinkas kailis, šonkauliai iš plieno, žarnos iš vielos, spygliuotos vielos uodega, ir man nusispjaut, kur ją paskui save vilkti. Oja o ja ja!“[84]

Jie verčiau norėjo likti bevardžiai, kad ryškiau galėtų įkūnyti tai, kas pasaulyje yra kilniausia, o kas – žemiausia.

„Aš gauruotas it meška, o mano galva lyg vilko, esu veržlus kaip puma, gebu išsiviepti it hiena, ir taip bus, kol žievė laikysis ant gumamedžio. Manyje visko po truputį – nuo liūto iki šeško – ir dar nesibaigus karui galėsite paskelbti mane esant ištisą zoologijos draugiją, jei skaičiuodamas ko nors nepraleidžiu.[85]

---

[84] Alfred Henry Lewis. *Wolfville Days*. New York: Frederic A. Stokes Co., 1902. Cituota knygoje: B.A. Botkin. A *Treasury of American Folklore*, New York: Crown Publishers, 1944.

[85] *Colonel Crockett's Exploits and Adventures in Texas*, Written by Himself, 1836.

Galbūt šios mintys dvelkia totemizmu, perimtu iš indėnų, tačiau jos ir prieštarauja viena kitai: juk galima prisiderinti prie „gamtinės aplinkos“ su ja tapatinantis, tačiau žmogus, mėginantis būti šaltesnis bei tvirtesnis už mašinas ir siekiantis turėti vielinius vidurius, savo paties žarnomis gali greitai nusivilti.

Kalbėdami apie dvi Amerikos indėnų gentis priėjome išvadą, kad savitі jų vaikų ugdymo būdai yra puikiai suderinti su šių genčių pasaulėvaizdžiu ir juose žmogui tenkančiu ekonominiu vaidmeniu. Ir tik šių genčių mituose, jų apeigose ir maldose mums pavyko rasti užuominų apie tai, kokį pėdsaką šių žmonių gyvenime iš tiesų paliko būtent šių genčių tikrovei būdingas išvarymas iš infantiliojo rojaus. O ar tokioje didžiulėje ir margoje šalyje kaip Amerika galima aptikti kokią liaudies gyvenimo apraišką, kuri atspindėtų tipiškas amerikiečių ankstyvojo santykio su motina kryptis?

Manau, jog liaudies dainos, paplitusios žemės ūkio kraštuose, yra psichologinis bendruomeninių giedamųjų maldų, būdingų primityvioms gentims, atitikmuo. Kaip jau minėta, primityviųjų genčių dainos – tai dainos, kuriose kreipiamasi į antgamtinius davėjus. Kad ašarų magija paveiktų šių antgamtinių jėgų valią, į savo dainas šie žmonės sudeda visą prarastojo rojaus vaikystės ilgesį, glūdintį jų sielose. O darbo žmonės, išmokę šiurkščiais, nuo delnų prakaito sumirkusiais įrankiais palenkti dirvą savo valiai, savo ilgesį išlieja liaudies dainomis. Savo troškimą susigrąžinti prarastus namus šie žmonės išreiškia poilsio valandėlėmis dainuodami; dažnai šis troškimas, išreikštas darbo dainomis, tampa ir jų darbų akompanimentu, o gal ir pagalbiniu darbo įrankiu.

Amerikos „senųjų laikų meilės dainos“ iš Europos liaudies dainų paveldėjo tylią jų gelmę: „Juodi, juodi, juodi mano mylimosios plaukai“. Tačiau visų pirma šių dainų melodijose

gyvi prisiminimai apie žalius senosios tėvynės klonius, ramiai besisukančius malūnų sparnus ir švelnias mergeles. Keičiantis žodiniam šios šalies liaudies dainų turiniui sąmoningai puoselėjamas tas „asmenybės susidvejinimas", jau daug vėliau – džiazo laikotarpiu – įsipynęs ir į dainų melodijas. Šis susidvejinimas, atotrūkis tarp melodijos ir žodžių atsiskleidžia, kaip manoma, jau seniausioje amerikiečių dainoje „Springfildo kalnas". Švelniausios melodijos gali būti derinamos ir su žiauriausiomis bei šiurkščiausiomis eilėmis; net ir meilės dainoms būdingas polinkis sumenkinti gilius jausmus. Pasak Lomaxų, „žvelgiant tarp eilučių neišvengiamai pribloškia du besikartojantys požiūriai į meilę: meilė yra pavojinga – ji tėra užgaida, išnykstanti be pėdsako; meilė verta pajuokos, merginimasis yra komedija. Akivaizdu, jog šie žmonės, nebijoję indėnų, vienatvės ir plėšrūnų, miškų ir laisvės, laukinių arklių ar prerijose liepsnojančių laužų, sausros ir revolverių, bijojo meilės."[86]

Taigi pačiose meilės dainose juntama ne tik apleisto žmogaus širdgėla (tarptautinis motyvas), bet ir baimė susaistyti save tvirtais jausmais, kad nepakliūtum į „neapdairios meilės" žabangas ir nepatirtum jos teikiamo skausmo.

Daugumai amerikiečių dainų visai nebūdingos romantinės nuotaikos. Jose apdainuojama baisus skurdas, vienatvė ir vargai, patirti žemyne, baudusiame visus, kurie drįso mesti jam iššūkį. Ypač svarbus vaidmuo čia tenka gyvūnams – jie dainose dažni, kartais net įkyrūs: „blakės, sterblinės žiurkės, meškėnai, gaidžiai, žąsys, skalikai, strazdai, barškuolės gyvatės, ožiai, kiaulės ir storalūpiai mulai". Gyvūnai ypač dažnai sutinkami beprasmiškose dainose ir įmantriose žodžių žaismėse, skirtose, viena vertus, tam tikras erotinį atspalvį turinčias užuominas

[86] Lomax and Lomax, op. cit.

pridengti nuo griežtų suaugusiųjų, kita vertus – atskleisti jas jaunimui, kai „nekaltuose“ žaidimų vakarėliuose tekdavo vengti tam tikrų šokio judesių ir tuo pat metu perteikti jų prasmę „žodžių žaismo judesiais“.

Šen, berneliai į ratelį, o mergelės – vidurin,
Sumedžiosim mes bizoną susibūrę nendryne.

Mokyklėlėn eis mergaitės, o berniukai tinginiaus,
Gainios seną pilką mulą susirinkę jie kieme.

Oi, vanagas nušovė suopį, o suopis varną šovė,
O mes bizoną sumedžiosim susibūrę nendryne.[87]

Beprasmiškose dainose ypač nepagarbiai atsiliepiama apie gyvenimo saulėlydį ir niekam nebereikalingų, pasenusių būtybių „galą“. Dažniausiai tai būna gyvūnai – „nusenusi pilka kumelė, visai nebe tokia kaip kadaise“, ar „senas raudonas gaidys“, kuris „nebeįstengia giedoti kaip anksčiau“, arba pilkoji tetulės Nensi žąsis:

Nudžiuginkim tetulę Nensi –
Jau negyva jos žąsis,

Taip rūpestingai saugota
Guoliui iš pūkų.

Žąsiukai graudžiai rauda –
Juk negyva jų mama.

Plunksna, stirksanti ant galvos,
Buvo vienintelis jos turtas.[88]

---

[87] Ibid.
[88] Ibid.

Karti ir vis dėlto linksma šio paskutinio posmo ironija primena metą, kai, pasak Lomaxų, „žąsies pūkų patalas buvo geriausias guolis, nes jis liūliuodavo miegantįjį, apglusdavo jį ir kone visai paslėpdavo“. Kartkartėmis šie linksmi, tačiau pašaipūs „atsisveikinimo“ žodžiai vis dėlto skiriami žmonėms:

Mano žmona mirė, o dangau, o dangau,
Mano žmona mirė, o dangau,
Mano žmona mirė,
Aš juokiausi ligi ašarų,
Supratęs, kad vėl vienas likau.[89]

Kaip ir dera laisvai reiškiant tokias nuotaikas – „velniop visa, kas nusidėvėję“ ir „nežvelk į visa taip rimtai“, – daugelis amerikiečių liaudies dainų atliekamos vaikštant, šokant, bėgiojant, kad atsiskleistų tikroji jų dvasia. Nuolatiniam judesiui susiliejus su linksmomis užuominomis į kasdienius darbo veiksmus, liaudies dainos perteikia amerikiečių pasaulėžiūrą, jų tikėjimą stebuklingu išsilaisvinimu keliaujant iš vienos vietos į kitą, imantis įvairios veiklos.

Kaubojų dainose, perteikiančiose vieną paskutinių savito ir visuomenės normų neatitinkančio gyvenimo būdo (įprasto naujakurių žemėse gyvenusiems ir ypač siaurų specializacijų darbininkams) atmainų, atsiskleidžia glaudi darbo pobūdžio ir emocinės išraiškos vienovė. Mėgindamas suvaldyti besispyriojantį laukinį arklį ir besisaugodamas, kad įniršis ar baimė nesutrikdytų jo raumenyno ramybės, arba gindamas savo bandą įkaitusiu, dulkėtu keliu ir saugodamasis, kad perdėm nenuvarytų nuo kojų ir nesuerzintų galvijų, kuriuos būtinai reikėdavo nuginti į skerdyklą trykštančius sveikata ir gerai įmitusius,

---

[89] Ibid.

kaubojus dainuodavo dainas, ilgainiui virtusias įvairiomis populiarių dainų atmainomis. Ir „kaubojaus raudų" skambesys, ir jų motyvai byloja viena: šis žmogus nebeturi kelio atgal. Yra gerai žinomų graudžių dainų, perteikiančių kaubojaus likimą – jis jau niekuomet nebeišvys savo motinos ir „brangiosios sesutės", o grįžusio pas mylimąją jo laukia tik dar viena apgaulė. Tačiau dar labiau sukrečia keista tiesa, kad šis „vyrų vyras", dainuodamas savo dainas, tarsi įkūnija nuo karvės atskirtų veršelių, kuriuos jam skirta nuginti į ankstyvos jų mirties vietą, motiną, mokytoją ir globėją:

Jūsų motina išaugo tolimajame Teksase,
Kur veši durnaropės ir kibieji dagiai,
Tad sotinsime jus kaktusais ir chola,
Kol būsit pasirengę keliaut į Aidahą.[90]

Savo veršeliams, tūkstančiais mažučių kanopų tipenantiems vakarėjančiomis prerijomis, jis dainuoja lopšines:

Nurimkite, veršeliai mano, nebeklaidžiokit,
Pavargau nuo jūsų, po laukus belakstančių.
Žolė čia pat, po jūsų kojomis,
Tad ėskit ramiai ir lėtai,
Jums nebereiks nuolat klaidžiot po lankas,
Nurimkit, veršeliai mano, nurimkit.[91]

Nors kaubojus teigia, jog „tai jūsų nedalia, ne mano", jis vis dėlto tapatinasi su šiais mažučiais jautukais, kuriems jis

---

[90] M. and T. Johson. *Early American Songs*. New York: Associated Music Publishers, Inc., 25 W. 45th St., 1943.

[91] Iš *Singing America*: panaudota gavus autorinių teisių savininko National Recreation Association ir leidėjų C. C. Birchard and Co. leidimą.

savo rankomis įdegino įspaudus, kuriuos iškastravo ir ganė visą jų gyvenimą, kol atėjo metas išginti juos į skerdyklą:

Nebeturi nei tėvo, nei mamos,
Palikai juos seniai, išėjęs klajot,
Nebeturi nei brolio, nei sesers,
Esi it piemuo, tolybėse namus palikęs.[92]

Taigi amerikiečių liaudies dainų melodijos liudija senojo pasaulio ilgesį, net jei jų žodžiai, sąmoningai ir atkakliai prieštaraudami tokiai melodijų nuotaikai, dažnai neigia tikėjimą meile ir šio tikėjimo būtinybę. Tokiomis aplinkybėmis liaudies dainos tampa nuoširdesne amerikiečių priemone skelbti savo nepriklausomybę.

Šioje šalyje laisvo žmogaus vaizdinys yra pagrįstas šiaurės kraštuose gyvenančio laisvo europiečio paveikslu, o jį įkūnija žmonės, ištrūkę iš feodalinių bei religinių įstatymų gniaužtų ir išsižadėję savo gimtinės, sukūrę šalį ir surašę Konstituciją, pagrįstą pamatine nuostata užkirsti kelią vienvaldystės atgimimui. Be abejo, vėliau šis vaizdinys ėmė plėtotis kryptimis, kurių jokiu būdu negalėjo numatyti šie pirmieji naujakuriai, paprasčiausiai troškę šiame žemyne atkurti Naująją Angliją – visai tokiais pat žaviais kaimeliais nusėtą kraštą, kur būtų šiek tiek daugiau erdvės laisvai minčiai. Jie negalėjo numatyti nuolatinės šio žemyno traukos, nes jis niekuomet nėra buvęs jokio žmogaus tėvynė, tačiau vilioja naujakurį dėl atšiauraus savo būdo tapusį vienvaldžiu. Amerikos gamta vienvaldiškai byloja žmogui: „Aš nesitariu su tavimi, aš tau liepiu". Šio krašto dydis ir atšiaurios gamtos sąlygos, gebėjimo būti paslankiam svarba ir transporto priemonių reikšmė išugdė ir išplėtojo autonomijos

[92] Johnson, *op. cit.*

ir iniciatyvos tapatybę – tapatybę žmogaus, „keliaujančio iš vienos vietos į kitą ir ieškančio vis naujų veiklos galimybių". Istoriniu požiūriu miglotos ateities vardan žmonės išsižadėdavo perdėm aiškiai apibrėžtos praeities. Geografinėje plotmėje nuolatinis reiškinys buvo migracija. Visuomeninėje plotmėje žmogaus galimybės buvo pagrįstos drąsa ir sėkme, gebėjimu kuo geriau pasinaudoti visuomeninio paslankumo kanalu.

Taigi visai neatsitiktinai psichologinė analizė atskleidžia, jog daugelio specifinių psichikos sutrikimų gelmėje glūdi tas pats savo motiną palikusio ir tuo pat metu motinos apleisto žmogaus kompleksas. Apskritai „ši šalis" amerikiečiams nesukelia tokių potyrių, kuriuos žmonės paprastai jaučia „gimtinei" švelniąja, ilgesingąja „senolių šalies" prasme. Meilė „šiai šaliai" dažnai yra kupina kartėlio ir stulbinančiai neromantiška bei žemiška. Retoriškai gali būti pabrėžiamos vienos ar kitos vietovės, o tvirtesnės ištikimybės atspalvį įgyja laisvai pasirinkti tarpusavio saitai ir tam tikros palankios aplinkybės, greičiau jau rodančios tai, ką žmogui pavyko pasiekti gyvenime, o ne tai, iš kurios vietos jis kilęs. Mūsų dienomis, kai labai išaugo pernelyg griežtai, gynybiškai apibrėžtuose, labai tipiškuose ir ankštuose gyvenamuosiuose miestų rajonuose esančių namų paklausa, daugelis žmonių geriausiai pailsi prie žaidimų stalo, kurios nors kryžkelės lošimo namuose, baruose, automobiliuose ar šalia jų, palapinėse ar gyvenamosiose automobilių priekabose, įsivaizduodami esą visiškai laisvi, savo valia galį rinktis, kada ir kur apsistoti, o kada traukti tolyn. Nė vienos kitos šalies gyventojai nekeliauja greičiau ir toliau už amerikiečius. Po karo šios šalies karo dalyviai dažnai (daug dažniau nei kitų šalių veteranai) apsispręsdavo pradėti naują gyvenimą kitose vietovėse, o ne savo gimtuosiuose miesteliuose, nors būdami fronte būtent apie juos svajojo. Taigi daugeliui amerikiečių „nėra vietos, mielesnės už namus", tačiau šie žmonės ypač brangina

galimybę vežiotis tuos namus kartu su savimi arba už tūkstančio mylių surasti tikslią jų kopiją. Tikriausiai daugiausia keliauja puikiausius būstus, geriausias gyvenimo sąlygas turintys žmonės.

Įsiviešpatavę šio didžiulio žemyno platybėse, amerikiečiai išmoko palenkti savo valiai ir antrąjį despotą, su kuriuo šiems laisvės sūnums netikėtai teko susidurti, – mašiną (plačiąja šio žodžio prasme. – *Vert. past.*).

Į šio žemyno vienvaldystę bei mašinos autokratiją svarbu atsižvelgti imantis tyrinėti arba kritikuoti amerikiečių vaikų ugdymo priemones, kuriomis vaikas ugdomas šiek tiek besiilgintis praeities ir tuo pat metu ištikimas dabarčiai; tai autonomiškas, bet kartu ir patikimas individualistas ir tuo pat metu nuspėjamas. Teiginys, kad šių vaikų ugdymas pradedamas sistemingu motinos „atmetimu", iš esmės tėra žmonių kalbos, o siekiant ištirti, ar jos yra pagrįstos, reikėtų ieškoti tikrovės, atsiradusios iš būtinybės, ir svajonių, gimusių iš bėdos, neturint kitos išeities; juk moterims ir vyrams, kurie siekė būti panašūs į savo paties jėgomis viską susikūrusį vyrą, savo paties jėgomis susikurtą asmenybę, ir kūrusiems savo tapatybę bei „derinusiems" ją prie aplinkos judant gyvenimo keliu į priekį, globėjiška motinos meilė vargu ar būtų labai pravertusi. Ir išties žmonėms, vaikystėje susilaukusiems tokios meilės, vėliau teko jos išsižadėti. O tais atvejais, kai „mamytės" nebūdavo, tekdavo ją išgalvoti: juk gebėjimas „suimti save į rankas" šioje šalyje yra įgijęs tokią istorinę svarbą, kad žmogui, siekiančiam tvirtai laikytis ant kojų šiame sparčiai kintančiame pasaulyje, privalu pasikliauti tik savo paties stiprybe.

Johnas Henry gimė tuomet, kai šunys jau buvo pašerti, tad jis pašoko ant savo kojų anksčiau, nei pirmą sykį buvo pamaitintas. Turint galvoje tai, kokiame žemyne šiam žmogui teks gyventi ir kokių užduočių teks imtis, pirmosios jo gyvenimo

šioje žemėje akimirkos buvo prasmingos, nors, žinoma, kraštutinės. Tačiau ką Johnas Henry veiks apsivilkęs dvieilį verslininko kostiumą? Kas laukia šio žmogaus „vielinių vidurių", jam tapus mašinų tarnu ir šio mechaniško, beasmenio mūsų dienų pasaulio dalele?

4. Paauglys, bosas ir mašina

Paauglystė – tai amžiaus tarpsnis, kai galutinai įsitvirtina vyraujanti, tikroji žmogaus *ego* tapatybė. Būtent šiame amžiuje artimiausia žmogaus ateitis tampa sąmoningo jo gyvenimo plano dalimi. Kaip tik tada žmogui iškyla klausimas, ar būtent tokios ateities jis ir tikėjosi, puoselėdamas ankstesnes savo viltis.

Su fiziologiniu žmogaus brendimu susijusias problemas išsamiai išdėstė Anna Freud.

„Fiziologinius procesus, parodančius, jog žmogus jau pasiekė fizinę ir seksualinę brandą, lydi nubudę instinktyvūs procesai... Agresyvūs impulsai taip sustiprėja, kad tampa visiškai nevaldomi, valgumas virsta rajumu, o latentiniam raidos tarpsniui būdingas nepaklusnumas tampa paauglystei būdingu nusikalstamu elgesiu. Oraliniai ir analiniai poreikiai, ilgą laiką glūdėję žmogaus gelmėse, vėl iškyla į paviršių. Švarinimosi įpročiai, didžiulėmis pastangomis įgyti latentiniu raidos tarpsniu, užleidžia vietą polinkiui mėgautis nešvara ir netvarka, o kuklumą ir atjautą keičia iššaukianti laikysena, šiurkštumas gyvūnams ir žiaurus elgesys su jais. Reakcijos į tikrovę schemoms, atrodytų, tvirtai įsišaknijusioms žmogaus *ego* sandaroje, iškyla pavojus subyrėti į šipulius. Tuo pat metu senieji, ilgainiui išnykę žmogaus polinkiai vėl sugrįžta į jo sąmonę. Oidipiniai troškimai patenkinami fantazijose ir svajonėse, ten jie glūdi beveik nepakitusiu, pirminiu pavidalu; berniukus vėl užvaldo mintys apie

kastraciją, o mergaites – pavydas dėl varpos. Į jų sąmonę besiveržiančios jėgos įgyja vos keletą naujų bruožų. Jų antpuolis paprasčiausiai dar sykį iškelia į paviršių pažįstamus, ankstyvuosius infantiliojo seksualumo turinius, būdingus mažiems vaikams."[93]

Tai paauglio paveikslas, nutapytas asmeninio *ego* plotmėje, į kurią veržiasi iš naujo susitelkusios ir gerokai išaugusios *id* jėgos – tarytum iš priešiško vidinio pasaulio, iš tolimiausių, nepažintų vidinio pasaulio kampelių. O mes patys visų pirma siekiame suprasti, kiek ir kokios pagalbos tokios būsenos paauglio *ego* gali tikėtis iš aplinkinio pasaulio, taip pat atsakyti į klausimą, ar *ego* gynybos priemonės ir ankstesnėse raidos pakopose įgytos tapatybės nuotrupos susilaukia būtino pastiprinimo. Šiuolaikiniams paaugliams, išgyvenantiems nuosmukį ir augantiems, maištaujantiems ir bręstantiems, visų pirma rūpi suvokti, kas ir kokie jie yra aplinkinių, jiems reikšmingų žmonių akimis, ir palyginti šį paveikslą su savo pačių vaizdiniais, kokie jie yra; be to, kaip galima susieti praeityje puoselėtus troškimus, savitus savo bruožus bei vaidmenis su profesiniais bei seksualiniais nūdienos prototipais.

Šioje raidos pakopoje žmogaus laukiantis pavojus – tai vaidmens difuzija; štai kaip apie ją atsiliepia Bifas, kūrinio „Komivojažieriaus mirtis" veikėjas: „O mama, tiesiog nerandu ko griebtis, nesugebu pasirinkti vieno ar kito gyvenimo kelio". Kai tokia dilema yra grįsta didelėmis ankstesnėmis žmogaus abejonėmis dėl tautinės ar lytinės savo tapatybės, dažni nusikalstamo elgesio atvejai ir net psichozės apraiškos. Vienas paskui kitą jaunuoliai, abejojantys, ar prasmingas yra vaidmuo, kurį jam primetė nepermaldaujamai šabloniškas Amerikos

[93] Anna Freud. *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1937.

paauglių pasaulis, vienaip ar kitaip stengiasi atitrūkti nuo tikrovės: bėga iš pamokų ar meta darbą, naktimis negrįžta namo arba panyra į keistas ir sunkiai suvokiamas nuotaikas. Jei jaunuolis yra „nusikaltėlis", labiausiai jam reikia (dažnai tai yra vienintelė jo išsigelbėjimo sąlyga), kad vyresni jaunuoliai nesielgtų su juo kaip patarėjai, o teisėtvarkos atstovai liautųsi jam taikę iš anksto parengtas, skubotas diagnozes ir visuomenės vertinimus, prasilenkiančius su savita paauglio tikrovės dinamika. Didžiausia šių žmonių paslauga galėtų būti atsisakymas „ratifikuoti" jaunuolio pasirinktą kelią, vedantį į nusikaltėlių pasaulį[94].

Amerikos jaunuolių, turinčių anksti susiformavusią tapatybę, margumyne mano dėmesį patraukė vienas paauglio tipas. Apytikslį šio paauglio paveikslą pamėginsiu nupiešti jo paties aplinkos fone. Mano darbo metodas – tai klinikinis „tipo" aprašymas, tačiau šis berniukas toli gražu ne pacientas. Tiesą sakant, psichiatrams jis visai neįdomus. Galbūt kaip tik dėl šios priežasties derėtų surasti priemonių nuodugniai jo bruožų analizei: juk siekdami geriau pažinti vien tuos žmones, kuriems labiausiai reikia mūsų pagalbos, mes neleistinai apribotume savo akiratį.

Taigi minėtas paauglys kilęs iš anglosaksų, nuosaikių protestantų šeimos, priklausančios tarnautojų sluoksniui. Tai aukštaūgis, lieknas ir raumeningas berniukas. Jis drovus, ypač su moterimis, ir nelinkęs reikšti savo emocijų, tarsi tausotų save tam tikram tikslui. Tačiau jo veidą kartkartėmis aplankantis šypsnys rodo, kad iš esmės jis savimi patenkintas. Savo bendraamžių draugijoje jis gali virsti triukšmadariu ir smarkuoliu, bendraudamas su mažesniais vaikais būna švelnus ir apdairus. Jo tikslai yra labai migloti, kažkiek susiję su veiksmais ir judėjimu. Idealieji jo prototipai, atstovaujantys sporto pasauliui,

---

[94] žr. E. H. and K.T. Erikson. *The Confirmation of the Delinquent.* // *Chicago Rewiew*, winter, 1957.

regis, įkūnija šiuos poreikius: judėjimo erdvėje drausmę, karingą laikyseną, polinkį nesidrovint atkreipti į save kitų dėmesį, užslėptą vyrišką seksualumą. Neurotinio nerimo vengia, siekdamas pamatuotų tikslų, bet neperžengdamas įstatymo ribų. Kalbant psichoanalizės terminais, vyraujantis šio paauglio gynybos mechanizmas – savęs varžymas.

Jo motina turi „mamytės" bruožų. Kartkartėmis ji yra šiurkšti, kalba pakeltu balsu, mėgsta bausti. Galima manyti, kad lytiškai ji gana šalta. Jo tėvas, verslo santykiuose demonstruojantis deramą tvirtybę, bendraudamas su artimais žmonėmis yra drovus ir nesivilia sulaukti didesnio namiškių atidumo. Nagrinėjant ligos istorijas tokie tėvų bruožai vis dar priskiriami patogeniniams veiksniams, nors yra akivaizdu, kad jie atstovauja kultūrinei schemai. Jų poveikio vaikui padariniai priklauso nuo daugelio kintamųjų, tačiau klinikinis mūsų žodynas jų pavadinimų neapibrėžia. O motina, šiek tiek paniekinamai žiūrinti į vyrų silpnumą, nėra tokia pikta, kaip atrodo. Ji turi vyro idealą, įsišaknijusį jos šeimos istorijoje ir paprastai pagrįstą jos pačios tėvo pavyzdžiu. Savo sūnui ji sako tikinti, jog jis turi galimybę prie šio idealo priartėti. Jai pakanka išminties (kartkartėmis – tingumo ar abejingumo) leisti sūnui pačiam nuspręsti – lygiuotis į šį idealą ar ne. O svarbiausia yra tai, kad jai nebūdinga perdėtai globėjiška laikysena. Kitaip nei motinos, skatinančios savo vaikus kibtis į gyvenimą, tačiau neįstengiančios jų paleisti (tai patogeniškos, „perdėm globėjiškos" motinos), šio paauglio motina nepririša jo prie savęs pernelyg stipriais saitais. Ji suteikia paaugliams savo vaikams galimybę paragauti laisvės – gatvėje, viešose pasilinksminimų vietose, draugų vakarėliuose, net ir tuomet, jei jie trunka iki nakties. Ji įtikina tėvą nesijaudinti ir paskolinti vaikams savo automobilį ar tiesiog „automobilį", jei šeima turi jį tik vieną. Svarbu pažymėti, kad ši motina puikiai jaučia, kiek toli jos sūnus gali nueiti seksualumo plotmėje, nes

sielos gilumoje nutuokia dar ankstyvojoje kūdikystėje „badu marinusi ir išvariusi“ iš jo tam tikrą pirmapradę „piktąją dvasią“. Kai jos sūnus buvo dar visai mažutis, ši motina sąmoningai vengė duoti peno jo emocijoms ir seksualumui.

Jau anksčiau buvo sakyta, kaip giliai gali glūdėti istorinės tokioms motinoms būdingo tam tikro ryžtingo motiniško nerūpestingumo šaknys. Tokia motinų laikysena gali būti susijusi ne tik su religiniu puritonizmu, bet ir su imigrančių motinų polinkiu nesąmoningai palaikyti istorines sąlygas, kuriomis jų sūnums iškilo pavojus imti labiau tikėti praeitimi nei ateitimi, pavojus grįsti savo tapatybę ištikimybe gimtiesiems namams bei galimos migracijos, ieškant palankesnių gyvenimo sąlygų, išsižadėjimu ir netgi pavojus virsti „mamos sūneliu“, užuot tapus žmogumi, gebančiu kurį laiką pakelti nepriteklius ir vienatvę.

Jau esame aptarę, kaip iš abipusės motinos ir vaiko sąveikos išauga pamatinis kūniškosios savasties pojūtis. Įvairias kūno dalis vaikas išgyvena kaip „manas“ ir „geras“, jei ankstyvoji jo aplinka iš pradžių rūpinasi jomis pati, o vėliau, suteikusi joms deramus prasmės atspalvius, pamažu perduoda šias kūno dalis paties vaiko priežiūrai. Didžiausių konfliktų sritys išlieka žmogaus kūno sritimis, atskilusiomis nuo kūniškosios jo savasties, o vėliau – ir nuo paties žmogaus tapatybės. Jos išlieka nerimą keliančiomis paauglystėje sparčiai augančio kūno sritimis; paauglys jomis pernelyg rūpinasi ir jų drovisi, o kartkartėmis visiškai praranda ryšį su savo paties kūno dalimis. Nekyla abejonių, kad šis paauglys su slapčiausiais savo jausmais yra tarsi atskirtas nuo savo lytinių organų; visą gyvenimą ši kūno dalis buvo vadinama „asmenine“[95], šiuo žodžiu įprasminant ne tai,

[95] Knygos autoriaus vartojamas anglų kalbos žodis *private* šiuo atveju turi keletą reikšmių: išoriniai lytiniai organai, asmeniškas, slaptas, nuošalus (atskirtas). – *Vert. past.*

kad ji yra asmeninė jo nuosavybė, o veikiau tai, kad ji yra tiek asmeniška, jog net jam pačiam nevalia jos liesti. Anksti vaikystėje ir beveik atsitiktinai jis patyrė grėsmę netekti savo lytinių organų; jo atsakas į šią patirtį apėmė bendrą *ego* suvaržymą (o tai yra mėgstamiausias jo gynybos būdas) bei atsiribojimą nuo lytinių organų. Visa tai, suprantama, vyksta pasąmonės lygmeny. Dėl fizinio lavinimosi aktyvus išorinis jo kūno vaizdas lieka nepažeistas, o savo poreikį skverbtis jis patenkina nuolat sportuodamas.

Kaip jau minėta, *ego* savybė – autonomija priklauso nuo to, kiek nuosekliai „darželinio" amžiaus vaikui apibrėžiamos jo teisės ir pareigos. Šių dienų gyvenimo aplinkybėmis, susijusiomis su mūsų pristatomu paaugliu, įvairiausi veiksniai susilpnino teisių ir pareigų saitus, o kaip tik jie padeda vaikui išsiugdyti savo autonomiją. Šiems veiksniams galima priskirti sumažėjusį šeimos narių skaičių bei ankstyvą tuštinimosi įpročių ugdymą. Daug vienoje šeimoje augančių brolių ir seserų geba pasirūpinti ir pasirūpina, kad, skirstant teises ir pareigas tiems, kurie „dar per maži", ir tiems, kurie „jau pakankamai dideli", būtų garantuota pagrįsta lygybė. Šia prasme didelė šeima yra gera demokratijos mokykla, ypač jei tėvai ilgainiui išmoksta apsiriboti ryžtingų patarėjų vaidmeniu. O mažose šeimose pabrėžiami jos narių skirtumai, pavyzdžiui, amžius ir lytis. Kai kurios mažose šeimose gyvenančios motinos, paklusdamos būtinybei anksti pratinti savo vaikus būti švarius, tvarkingus, punktualius, dažnai su kiekvienu paeiliui savo vaiku susiremia partizaninėje kovoje, kai abiem priešininkams prireikia sumanumo ir ištvermės. Taigi mūsų paauglio mama nedvejodama pritarė mokslinei išvadai, esą geriausia vaikui „kelti tam tikras sąlygas" kuo anksčiau, *kol* šio proceso *dar* neapsunkina vėlesnė raumenyno ambivalencija. Ji linkusi tikėti, kad jos pastangos ugdyti savo vaiką nuo pirmųjų jo gyvenimo dienų užtikrins automatišką

vaiko paklusnumą bei maksimalų ugdymo veiksmingumą patiriant minimalią trintį. Bent jau darbui su šunimis šis metodas tinka. Susižavėjusi tuometine „bihevioristine“[96] psichologija, ji neatsižvelgė į vieną aplinkybę: šunys išmokomi tarnauti, po to nugaišta; be to, savo palikuonių akivaizdoje jiems nereikia atlikti tokio vaidmens, kokį jų pačių akivaizdoje atliko jų šeimininkai. Tačiau vaikams galiausiai tenka ugdyti savo pačių vaikus, todėl kiekvienu atveju, kai siekiant išvengti trinties iš vaikų atimama impulsų gyvenimo pilnatvė, reikėtų turėti galvoje pavojų, jog bus sutrikdytas daugiau nei vienos kartos gyvenimas. Kartų kartos priklausys nuo kiekvieno gyvybę teikiančio žmogaus gebėjimo auginti savo vaikus liudijant, kad, patyręs vaikystės konfliktus, jis pats įstengė išsaugoti nors šiek tiek gyvybingumo ir aistros gyventi. Tiesą sakant, tokį ankstyvą vaikų ugdymą pagrindžiančios nuostatos jau nuo pat pradžių yra sunkiai įgyvendinamos, nes šiuo tikslu tėvams tenka nuolatos dėti didžiules pastangas: toks ugdymas tampa greičiau jau tėvų, o ne vaikų ugdymu.

Štai tokiomis aplinkybėmis mūsų paauglys įprato „gyventi tvarkingai, laikytis režimo“, kita vertus, valgydamas ir tuštindamasis išmoko nerimauti ir skubėti. Tad kūniškosios savo autonomijos jis pradėjo siekti gluminančiomis aplinkybėmis, akivaizdžiai stokodamas pradinio gebėjimo pasirinkti, nes į jo kontrolės sritį buvo pasikėsinta anksčiau, nei jis galėjo tam pasipriešinti arba su tuo sutikti daugiau ar mažiau laisva savo valia. Visiškai rimtai norėčiau iškelti prielaidą, kad ankstyvas tuštinimosi įpročių ugdymas bei sumanymai vienos ar kitos veiklos vaiką išmokyti anksčiau, nei jis pasirengia savarankiškai kontroliuoti atitinkamą savo funkciją, yra labai abejotinas

[96] *Behaviour* (angl.) – elgsena. – *Vert. past.*

užsiėmimas ugdant asmenis, vėliau turėsiančius tapti piliečiais, gebančiais aktyviai ir laisvai apsispręsti. Būtent taip į demokratišką aplinką įsiskverbė mechaniškas žmogaus, „veikiančio be trinties", idealas. Daugeliu atvejų politinės apatijos kilmę, matyt, galima paaiškinti bendra žmonių nuojauta, kad visi reiškiniai, iš pirmo žvilgsnio grįsti laisvu žmogaus pasirinkimu, greičiausiai yra nulemti iš anksto. O tokia nuojauta iš tiesų tampa tikrove, jei dauguma šalies rinkėjų tyliai jai pritaria, nes jie yra patyrę, jog pasaulis yra vieta, kur suaugusieji kalba apie pasirinkimą, tačiau viską „sutvarko" taip, kad išvengtų atviros trinties.

O dėl taip vadinamosios oidipinės pakopos, kai „vaikas tapatinasi su savo tėvų *superego*", tai svarbiausia, kad šiame *superego* būtų kuo daugiau kolektyvinės prasmės, pagrįstos konkretaus meto idealais. Kaip paprasčiausia institucija *superego* gali būti gana žalingas, nes žmogaus sieloje jis visada palaiko vidinį didelio bei pikto suaugusiojo ir mažo, tačiau blogo vaiko ryšį. Per visą žmonijos istoriją buvo naudojamasi šia visuotine žmogaus raidos aplinkybe – sieloje gyvenančiu, nesuvoktu, dorovę saugančiu „valdytoju", tik klestint patriarchaliniams santykiams tai buvo daroma vienomis priemonėmis, o kitais istorijos tarpsniais – kitomis. Kai šia aplinkybe naudojamasi esant patriarchaliniams santykiams, vaikas ima slopinti kaltės jausmus bei kastracijos baimę, kylančią maištaujant prieš tėvą; kai šia aplinkybe naudojamasi viešpataujant moteriai, skatinami abipusiai (motinos ir vaiko) žlugimo ir apleistumo jausmai. Taigi kiekvieno laikotarpio žmonėms reikia surasti savitą elgesio formą su vaiko *superego* kaip visuotine duotybe, suteikiančia jo sielai galimybę savaimingai išgyventi visuotinį, išorės pasaulyje viešpataujantį suaugusiojo ir vaiko atotrūkį. Kuo keistesni, neįprastesni jų santykio bruožai, kuo labiau tėvo įkūnijamas pavyzdys prasilenkia su kintančiais kultūriniais prototipais ir

visuomenės institucijomis, tuo stipriau vaikas išgyvena *ego* tapatybės ir *superego* konfliktą.

Savęs suvaržymas vis dėlto apsaugo šio tipo paauglį nuo didesnių moralinių kančių ir žaizdų. Atrodo, jog jis visai neblogai sutaria su savuoju *superego*; toks jų santykis išlieka taip pat lytinio brendimo metu ir paauglystėje. Kaip yra dėl savotiškos amerikiečių gyvenimo sandaros, kai tėvo idealas sumenkęs. Vyro idealą šio tipo paaugliai retai sieja su savo tėvu, kokį jį mato kasdienybėje. Kur kas dažniau lygiuojasi į dėdę ar šeimos draugą, o gal ir į savo senelio vaizdinį, kurį jam yra perteikusi (dažnai nesąmoningai) jo paties motina.

Senelis – stiprus ir veržlus vyras (atitinkantis kadaise vyravusį amerikiečio modelį, kitaip tariant, dar vienas tikrovės ir prasimanymo derinys) – ieškojo vis naujų ir sudėtingų techninių darbų atokiausiuose šalies kampeliuose. Įveikęs pradinius darbo sunkumus, pavesdavo tą darbą tęsti kitiems, o pats keliaudavo tolyn. Su žmona matydavosi tik tam, kad kartkartėmis ją apvaisintų. Jo sūnūs nepajėgė keliauti su juo koja kojon, tad jiems beliko sustoti šalikelėje ir tapti garbingais naujakuriais; vienintelė jo duktė vidumi ir išore buvo panaši į jį. Linkusi ypač stipriai tapatintis su vyriškomis savybėmis, ji vis dėlto nepasirinko tokio pat stipraus vyro kaip veržlusis jos tėvas. Ištekėjo už palyginti silpno, tačiau patikimo žmogaus ir ėmė sėsliai gyventi. Vis dėlto labai dažnai ji mąsto ir kalba kaip senelis, pati to nesuvokdama be atvangos menkina sėsliai gyvenantį savo vyrą ir yra nepatenkinta, kad jos šeima tokia nejudri (ir geografiniu, ir visuomeniniu požiūriu). Taip savo sūnaus sieloje ji kursto sėslaus gyvenimo įpročių, kuriuos ji uoliai siekia įtvirtinti, ir nutrūktgalviškos elgsenos, kurią ji taip pat skatina, konfliktą. Šiaip ar taip, ankstyvasis „oidipinis“ – neprilygstamai didesnio ir galingesnio tėvo, motinos šeimininko, kurį reikia mėgdžioti ir nugalėti – įvaizdis yra siejamas su senelio

mitu. Abu reiškiniai įsiskverbia giliai į pasąmonę; ten jie ir išlieka jaunuoliui išgyvenant būtinybę mokytis būti sąžiningam broliui, susivaržiusiam ir suvaržančiam, tačiau tuo pat metu gyvybingam ir padrąsinančiam. Tėvo atžvilgiu šio tipo berniukas beveik nejaučia jokio apmaudo, nebent jei tėvas yra „senamadiškas", akivaizdžiai nepritampa prie gyvenimo arba yra „tipiškas bosas". O šiaip ir pats berniukas įgyja greičiau jau vyresniojo brolio, o ne tėvo, bruožų. Dauguma seksualinės konkurencijos, kaip ir apskritai seksualumo, apraiškų jo sąmonės nepasiekia.

Berniukai, apie kuriuos čia kalbu, jau ankstyvojoje paauglystėje yra aukšto ūgio ir dažnai praaugę savo tėvus. Tuo jie linkę juokais pasipuikuoti. Beje, atrodo, jog šioje šalyje tėvo ir sūnaus ryšys darosi panašus į indėnams būdingą „bendravimą juokaujant". Tokį juokų atspalvį tėvo ir sūnaus santykiai dažnai įgyja susiklosčius ribinei situacijai, kai norima „sausam išlipti iš vandens" – tai yra išvengti įdėmaus motinos žvilgsnio. Tokiomis aplinkybėmis įvyksta abipusis tėvo ir sūnaus susitapatinimas, padedantis išvengti tiesioginio priešiškumo vieno kitam ir atviro ketinimų konflikto. Šių berniukų sapnai rodo, jog kūniško savo paties šaunumo ir tapatybės savarankiškumo pojūtis kelia jiems nerimą: juk kadaise, kai jie dar buvo visai mažučiai, tie patys jų tėvai, tuomet atrodę tokie išmintingi ir galingi, kėlė jiems baimę. Šie berniukai tarsi svyruoja ant lyno. Būdami stipresni už tikrąjį savo tėvą arba visai į jį nepanašūs, jie artėja prie slapto savo idealo (o galbūt įgyvendina savo motinos viltis), tačiau nuo savo nerimo jie išsivaduoja tik vienaip ar kitaip parodę, jog yra silpnesni už visą vaikystę juos lydintį visagalio tėvo (arba senelio) paveikslą. Taigi, viena vertus, jie išauga pagyrūniški ir nuožmūs, kita vertus – stulbinančiai geraširdiški ir linkę užtarti kitus.

O dėl sūnaus iniciatyvos, tai elgesio normos skatina tėvą susilaikyti nuo bet kokios vidinės paskatos su juo varžytis. Šiam tikslui ateitis sureikšminama labiau nei praeitis. Jei sūnūs vienija savo jėgas ir bendrais veiksmais siekia dar labiau suamerikoninti savo tikrovę, tai tėvo pareiga leisti vaikams eiti savo pasirinktu keliu. Iš tiesų, stipriau jausdami artimiausios ateities gyvenimo tempą ir technologijos problemas, vaikai tam tikra prasme yra „išmintingesni" už savo tėvus, o daugelio jų požiūris į kasdienio gyvenimo reiškinius yra kur kas brandesnis nei jų tėvų. Tokių berniukų tėvas santykinio savo silpnumo nedangsto pernelyg didelėmis pretenzijomis į aukščiausią tėvo valdžią. Jei kartu su sūnumi jis žavisi tam tikru idealiu tipu – beisbolo žaidėju arba profesinės sąjungos vadovu, komiku, mokslininku arba jodinėjimo varžybų dalyviu – būtinybė lygiuotis į šį idealą pabrėžiama neaštrinant paties tėvo pralaimėjimo problemos. Jei tėvas kartu su savo sūnumi žaidžia beisbolą, tai visai ne tam, kad padarytų sūnui įspūdį, esą jis, tėvas, beveik atitinka bendrą jų idealo tipą (nes greičiausiai taip nėra), bet veikiau tam, kad jie abu žaismingai tapatintųsi su tuo idealu ir kad visuomet išliktų ir tėvo, ir sūnaus puoselėjama viltis, jog berniukui galbūt pavyks labiau nei jo tėvui priartėti prie šio idealo.

Visa tai, kas pasakyta, anaiptol nepaneigia aplinkybės, jog berniuko tėvas įkūnija tikro vyro potencialą, tačiau dažniausiai jį atskleidžia ne namuose, o verslo pasaulyje, turistinių žygių metu ar bendraudamas su klubo, kuriam priklauso, nariais. Sūnui pažinus šią tėvo pusę jo meilė tėvui persipina su nauja, kone nuostabos kupina pagarba. Tėvą ir sūnų gali sieti tikros draugystės ryšys!

Taigi broliški vaizdiniai – sparčiau arba lėčiau – užpildo spragas, atsiveriančias nykstant paternalizmui; patys to nesuvokdami, tėvai ir sūnūs bendromis jėgomis plėtoja broliškų

santykių modelį, užbėgsiantį už akių reakcingam kur kas labiau patriarchališkų oidipinių modelių atgimimui, tačiau, kita vertus, netapsiantį bendro tėvo ir sūnaus santykių skurdumo prielaida[97].

Kaipgi berniuko šeima rengia berniuką gyventi demokratijos sąlygomis? Jei suprasčiau šį klausimą tiesiogiai, vargu ar drįsčiau jį kelti. Juk pats berniukas neturi jokios politinės nuovokos. Jis niekuomet nėra susimąstęs apie „žmogaus orumą". Tiesą sakant, berniukui visai nepažįstamas pasipiktinimas gerąja šio žodžio prasme, kylantis aiškiai suvokus, jog buvo pažeistas (ar yra pažeidžiamas) tam tikras principas, nebent tuo atveju, kai jis susiduria su *nesąžiningumu*. Ankstyvuoju gyvenimo tarpsniu toks pasipiktinimas virsta pojūčiu, esą iš jo apgaule mėginama atimti prigimtinę teisę – kai vyresni ar jaunesni broliai bei seserys savo pranašumo ar nevisavertiškumo pagrindu reikalauja tam tikrų privilegijų. Skausmingai mokydamasis seikėti pareigas bei privilegijas pagal stipriąsias ir silpnąsias žmonių savybes, jis tampa sąžiningumo (nesąžiningumas, visų pirma sporto srityje, tikriausiai yra vienintelis jausmo, beveik

[97] Taikant psichoanalizę dažnai tampa akivaizdu, jog paciento gyvenime ypač svarbų vaidmenį atlieka senelis. Galbūt jis buvo kalvis senajame pasaulyje, o gal tiesė geležinkelius naujajame, gal jis buvo išdidus žydas, o gal atkakliai savo pažiūrų besilaikantis pietinių valstijų gyventojas. Visus šiuos senelius vienija tai, kad jie yra paskutiniai kur kas vienalytiškesnio pasaulio atstovai – valdingi ir nuožmūs, tačiau nejaučiantys sąžinės graužaties, drausmingi ir pamaldūs, tačiau nepraradę savigarbos. Jų pasaulyje buvo sukurtos didesnės, galingesnės mašinos, lyg milžiniški žaislai, tačiau niekas nemanė, kad jos galėtų išjudinti jas sukūrusių žmonių visuomenines vertybes. Šių senelių gebėjimas būti savo tikrovės šeimininku įsišaknijęs ir jų vaikaičių sieloje, tačiau su užsispyrimu ir pykčiu sumišusio pranašumo pavidalu. Nepajėgūs atvirai išreikšti savo troškimų ir juos įgyvendinti, kitų žmonių atžvilgiu jie gali būti geranoriški, deja, tik su sąlyga, jog bendraujant jiems iš anksto numatyta privilegijuota padėtis.

tapataus pasipiktinimui, šaltinis), o vėliau, suprantama, įvairiausių viršenybės apraiškų šalininku. „Niekas neturi teisės taip su manimi elgtis" – štai koks yra tokio pasipiktinimo šūkis. Jis yra kituose kraštuose paplitusių dar didvyriškesnių garbės, arba *honeur*[98], *droit*[99], arba sąžiningo žaidimo, šūkių atitikmuo. Kartkartėmis šis berniukas nepraleidžia progos pasišaipyti iš žemesnės rasės ar visuomenės klasės žmonių, tačiau tikras nepakantumas jam svetimas: dažniausiai jo gyvenimas yra pernelyg saugus ir „suvaržytas", kad jam reikėtų šiuo klausimu pačiam apsispręsti. Jei jau taip atsitinka, jis apsisprendžia remdamasis draugystės saitais, o ne pilietybe. Geranorišką laikyseną draugų, kokie jie bebūtų, atžvilgiu jis laiko savo teise, o ne pareiga. O dėl „bendros pilietybės", tai jis perpranta mokykloje taip vadinamą elgesio sampratą, tačiau nesusieja jos su politiniu gyvenimu. Kitais atžvilgiais jis tarsi nakviša klajoja po neapibrėžtų privilegijų, teisių ir įsipareigojimų labirintą. Jis trokšta neapibrėžtos, bendros sėkmės ir džiaugiasi, kai pavyksta ją laimėti sąžiningai ar bent jau nesuvokus nesąžiningumo. Apie tai kalbant derėtų pastebėti, kad šis berniukas, dažnai neturėdamas kito pasirinkimo ar dėl riboto savo akiračio, o dar dažniau dėl savo nerūpestingumo, padaro daug žalos tamsesnę odą turintiems savo bendraamžiams, neįsileisdamas jų į savo namus, į draugų grupę ir atskirdamas nuo savęs paties, mat žvelgiant į juos kaip į visaverčius žmones ir atitinkamai elgiantis veikiausiai tektų pasijusti lyg ir nepatogiai. Jis nekreipia dėmesio į šiuos žmones, nors galėtų paremti jų siekį tapti amerikiečių tapatybės dalininkais, jei bent kiek rimčiau laikytųsi paprastos bendruomeninio gyvenimo nuostatos – taip, kaip niekam nevalia elgtis su manimi, niekam negalima elgtis ir su kitais žmonėmis.

[98] garbės, kilnumo (*pranc.*). – *Vert. past.*
[99] tiesumo, sąžiningumo (*pranc.*). – *Vert. past.*

Vis dėlto drįstu teigti, jog šios šeimos gyvenimas yra demokratiškesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Galbūt jis nėra istorijos vadovėliuose ar laikraščių vedamuosiuose aprašomos demokratijos pavyzdys, tačiau jis atspindi keletą bruožų, būdingų – gerai tai ar blogai – dabartiniam demokratijos procesui bei tolesnei jo plėtrai. Čia turiu pateikti vieną iš tų šeimos gyvenimo ir valstybinių papročių konfigūracijos panašumų, kurie yra sunkiai išreiškiami teoriniu modeliu, tačiau atrodo itin reikšmingi.

„Mūsų dienomis JAV Kongrese laikomasi nerašytos, tačiau tvirtai įsišaknijusios taisyklės, jog paprastai nė vienos svarbesnės politinės grupės pasiūlymas, jei jis yra susijęs su gyvybiškai svarbiais jos interesais, balsuojant nėra atmetamas“[100]. Žinoma, šis teiginys yra susijęs su politinių interesų turinčiomis grupėmis (žemdirbiais, finansininkais, leiboristais ir kt.), nors ir neoficialiai, tačiau veiksmingai besinaudojančiomis dvipartinei sistemai būdingu susipriešinimu (kaip ir ši sistema naudojasi jomis pačiomis). Kartkartėmis jos prisideda prie konstruktyvios įstatymų leidybos, tačiau kur kas dažniau (kartais tai daug svarbiau) užkerta kelią nepageidautiniems įstatymams. Dėl konstruktyvios įstatymų leidybos gali rastis gerų įstatymų, tačiau pirmiausia jie neturi būti nepriimtini bet kuriai svarbesnei politinei grupei (kaip ir kandidatas į prezidentus *gali* būti potencialiai didis žmogus, tačiau jis *turi* būti žmogus, kuris nėra nepriimtinas bet kuriai didesnei rinkėjų grupei). Šis principas ne tik užkerta kelią absoliučiai vienos kurios grupės valdžiai, bet ir gelbsti kiekvieną grupę nuo visiško pavaldumo kitiems.

Panašiai ir amerikiečių šeimoje siekiama išsaugoti pavienio jos nario (taip pat ir tėvų) teisę netapti pavaldžiam kitiems.

---

[100] John Fischer. *Unwritten Rules of American Politics.* // *Harper's Magazine*, 197: 27–36, November, 1948.

Tiesą sakant, kiekvienas šeimos narys, augdamas ir keisdamasis, yra įvairių išorinių grupių ir kintančių jų interesų bei poreikių atspindys: tėvo bendradarbių, motinos klubo, paauglių būrelio, pirmųjų vaiko draugų. Šeimos narių priklausomybė šioms interesų grupėms lemia jų privilegijas savo pačių šeimoje; būtent šios grupės turi įtaką šeimai. Jautrusis kintančių bendruomenės papročių receptorius, be abejo, yra motina. Jai tenka ir jautraus teisėjo vaidmuo tų papročių nesuderinamumo šeimoje atveju. Manau, jog šia būtinybe imtis teisėjo pareigų galima paaiškinti tai, kodėl amerikietė motina nesąmoningai vengia dosniai dalyti savo vaikams tam tikra prasme naivią, gyvulišką meilę, kuri, kad ir kokia naivi būtų, gali būti labai išranki ir neteisinga, o svarbiausia – gali atimti iš vaiko ryžtą savo bendraamžių rate ieškoti to, ko šeima jam negali, o ir neturėtų, suteikti. Motina tam tikra prasme lieka aukščiau grupių ir jų interesų, tarsi jos pareiga būtų pasirūpinti kuo spartesne bet kurios grupės ir jos interesų plėtote – iki tam tikros ribos, kol jai iškyla būtinybė vetuoti vieno ar kito asmens arba šeimos kaip visumos interesus. Taigi tokioje šeimos gyvenimo sanklodoje, tikėtina, slypi įvairių veiklos ir neveiklumo apraiškų vidinis loginis pagrindas: šios apraiškos atstovauja ne tiek tam, kuo kiekvienas asmuo nori užsiimti, kiek tam, kas iš visų įmanomų užsiėmimų yra mažiausiai nepriimtinas kiekvienam su tuo susijusiam asmeniui. Suprantama, tokia vidinė šeimos santarvė yra labai greitai sutrikdoma, vos tik ima reikštis asmeniniai, ypatingi ar mažumų interesai: kaip tik dėl šios priežasties kiekvieną sykį, susikirtus interesams, kyla tiek triukšmo dėl akivaizdžiai nereikšmingų smulkmenų. Šeimai pasiseka, jei ieškant išeities iš keblios padėties pavyksta sulaukti „daugumos pritarimo“, net jei jis suteikiamas nenoriai. Paprastai tokį nuomonių sutapimą ilgainiui sumenkina pasikartojantys sprendimai vienos kurios interesų grupės, nesvarbu, tėvų ar vaikų

naudai. Šie abipusiai kompromisai gerokai sušvelnina šeimos pasidalijimą į nelygiaverčius bendro gyvenimo dalininkus, galinčius reikalauti sau išskirtinų teisių amžiaus, jėgos, silpnumo ar gerumo pagrindu. Vietoj to šeimoje ima reikštis pakantumas kitokiems interesams (ne kitokiems žmonėms). Palankumui ir meilei šiuo atveju tenka ne itin svarbus vaidmuo. Tiesą sakant, vengiama atvirai reikšti tiek meilės, tiek neapykantos jausmus, nes kiekvienu atveju gali būti pažeista vidinė sumos pusiausvyra ir atskirų jos narių galimybės: juk svarbiausia yra įgyti teisę, remiantis praeityje padarytomis nuolaidomis, reikalauti būsimų privilegijų.

Tokia šeimos gyvenimo tvarka, suprantama, yra svarbi tuo, kad savaime užkerta kelią vienvaldystei ir nelygybei. Apskritai ji padeda ugdyti žmones, kuriems svetima dogmatiška elgsena, kurie yra pasirengę susitarti ar leistis į kompromisus. Esant tokiai tvarkai visiškas neatsakingumas tampa neįmanomas, o atvira neapykanta ir nesutarimai yra retenybė. Be to, augdamas tokiomis sąlygomis, amerikiečių paauglys niekada netaps žmogumi, kokiu taip greitai tampa jo broliai ir seserys, gyvenantys kitose didelėse šalyse, būtent – nepalenkiamu ideologu. Savo ateities galimybių labui kiekvienas turi leistis į kompromisus, nors ir nėra tikras, jog tai teisinga.

Tokios šeimos gyvenimo tvarkos panašumas į dvipartinę sistemą yra akivaizdus: Amerikos politika, ne taip kaip Europos šalyse, nėra „pilietinio karo preliudija“. Ji niekada netaps visiškai neatsakinga, taip pat ir visiškai dogmatiška, jai nereikia stengtis išlaikyti vidinę logiką. Tai banguojanti kontrolės svertų (skirtų palaikyti politinių jėgų pusiausvyrą. – *Vert. past.*) jūra, kur absoliučioms, neginčytinoms tiesoms lemta nuskęsti. Tokiomis aplinkybėmis iškyla pavojus, kad šias tiesas gali nustelbti visiems priimtinos banalybės, o ne vaisingas kompromisas.

Šeimoje atitinkamą pavojų kelia padėtis, kai tam tikri, visiems šeimos nariams nesantys nepriimtini interesai tampa užmojais, taip atitrūkusiais nuo tikrovės, kad šeima virsta lygiagretaus svaičiojimo institucija, kur kiekvienas narys yra įsijungęs mėgstamą savo radijo programą arba įdėmiai skaito jo interesams atstovaujantį laikraštį. Dėl bendrai žemo tarpusavio atsakomybės tonuso daugumos pritarimo schema, pagrindžianti šeimos gyvenimą, gali netekti pirminio savo pasipiktinimo neteisybe, taigi ir orumo atspalvio.

Europoje paauglystė būdavo konfliktų su tėvu ir būtinybės arba maištauti, arba nusileisti (arba, kaip įsitikinsime skaitydami skyrių apie Vokietiją, iš pradžių maištauti, o vėliau – nusileisti) prielaida, o amerikiečių šeimose augantiems paaugliams tokių žygių imtis paprastai neprireikia. Paauglystės audros, užklumpančios Amerikos jaunimą, tiesiogiai nesusijusios nei su tėvu, nei su valdžios problema; veikiau jos vyksta santykių su bendraamžiais plotmėje. Paaugliai turi nusikaltėlio „gyslelę“, būdingą jų seneliams, gyvenusiems tuo metu, kai dar nebuvo įstatymų arba niekas nevertė jų laikytis. Ji gali įgyti nelauktų poelgių – pavyzdžiui, pavojingo vairavimo arba neatsargaus griovimo bei niokojimo – išraišką, o pastaroji yra individualus šiam žemynui būdingo masinio plėšikavimo atitikmuo. Toks elgesys atrodo netikėta gynybos mechanizmo, pasireiškiančio asketišku savęs suvaržymu, priešprieša, kol suvoki, jog atsitiktinės visiško neatsargumo apraiškos yra būtinas savęs suvaržymo papildinys ir „apsauginis vožtuvas“. Tiek neatsargumas, tiek savęs suvaržymas „išgyvenami“ kaip kylantys iš vidaus; jie liudija tiesą, kad nėra jokio „boso“ ir kad neverta pernelyg daug mąstyti.

Mūsų pristatomas paauglys yra intelektualumo priešininkas. Kiekvienas pernelyg daug mąstantis ir jaučiantis žmogus, jo nuomone, yra „keistuolis“. Šio paauglio priešiškumas jausmui ir minčiai tam tikra prasme kyla iš ankstyvojoje vaikystėje

įgyto nepasitikėjimo kūniškumu, tai – tam tikros jo atrofijos šioje plotmėje ženklas. Be to, šis priešiškumas irgi atstovauja bendram bandomajam amerikiečių santykiui su tikrove, jų nenorui leistis į apmąstymus ir galutinai apsispręsti, kol savo kailiu laisvai išbandžius keletą galimybių jiems neišvengiamai gali tekti susimąstyti.

Kaip jau minėjau, šis berniukas yra protestantas. Jei jis lanko bažnyčią, tai patenka į aplinką, kur nepatiria pernelyg stipraus spaudimo gebėti persiimti prakeiksmo arba išganymo, ar bent jau paprasčiausio dievobaimingumo nuotaikomis. Bažnytiniame gyvenime jis turi įsitvirtinti viešu elgesiu, įrodančiu jo gebėjimą save suvaržyti ir laikytis drausmės. Tokiomis aplinkybėmis jis nusipelno būti visų, kurių gerą ir dorą žemiškąjį gyvenimą Dievas, akivaizdu, laiko teisingu, bendrabūvio dalininkas. Taigi būnant bažnyčios nariu jam gyventi daug lengviau, nes ši narystė tuo pat metu suteikia jam daugmaž aiškią visuomeninės savo padėties sampratą ir savęs kaip garbingo bendruomenės nario suvokimą. Sociologai, kiek naivokai ir paraidžiui kritikuodami „klasinę Amerikos santvarką", regis, irgi ne visuomet atsižvelgia į bendruomenės ir Bažnyčios gyvenimo dalininkams kylančią istorinę būtinybę (būdingą Amerikos tikrovei) surasti tam tikrą veiklos, priimtinos visiems su ja susijusiems asmenims, sritį. Tokiomis aplinkybėmis būtinas tam tikras pradinis atrankos principas, tam tikras grupės narių vienalytiškumas. Kitu atveju demokratija šioje šalyje nebūtų įsišaknijusi ir pasitvirtinusi. Vis dėlto sociologai yra teisūs sakydami, kad priklausomybė daugiau ar mažiau uždarai, sektantiškai ar išrinktųjų grupei labai dažnai skatina žmones užsidaryti broliškos bendruomenės kiaute, kur paprasčiausiai mėgaujamasi bendro gyvenimo įpročiais, užuot siekus, kad jie duotų politinių ar dvasinių vaisių. Tokiu atveju bažnytinė bendruomenė tampa šalta ir baudžiančia mamyte, Dievas – tėtušiu, viešo

spaudimo akivaizdoje neišvengiamai turinčiu teikti malones būtent tiems savo vaikams, kurie sau taikomais suvaržymais ir derama vieša elgsena įrodo esą to verti; o svarbiausia brolijos narių pareiga – santūriai elgiantis vienam su kitu, o veržlesnius veiksmus nukreipiant į „pašaliečius", įrodyti, kad jis gerbtinas žmogus.

Čia aprašomo tipo paauglys nėra ir niekuomet nebus tikras individualistas. Kita vertus, jo akiratyje būtų sunku surasti bent vieną tikrą individualistą – nebent tai būtų mitas apie jo motinos tėvą. Tačiau ir senelio paveikslą užgožia berniuko polinkis save suvaržyti arba geriausiu atveju jis prigesęs glūdi berniuko sieloje iki tos dienos, kai, būdamas jau suaugęs vyras, jis galbūt pats taps vienos ar kitos žmonių grupės „bosu".

Turėdamas šią individualisto šerdį – itin painią, nes ją yra perdavusi motina, – berniukas nepakantus įvairioms profesionalioms individualizmo, kurį įkūnija rašytojai ir politikai, apraiškoms. Ir vieni, ir kiti kelia jam nepasitikėjimą – žvelgdamas į šiuos žmones jis jaučiasi nepatogiai, tarsi jie būtų ženklai, primenantys kažką, kuo jis turėtų būti ar ką turėtų nuveikti, tačiau niekaip neįstengia prisiminti. Jis nepatyrė jokios vienvaldystės, tiksliau, nebuvo su ja susidūręs, išskyrus savo paties motinos, dabar jau tapusios „mamyte" pradine ir kiek švelnesne (jam pačiam) šio žodžio prasme, vienvaldystę. Nors jis ir piktinasi savo motina, bet bando tai pamiršti.

Jaunuolis suvokia, kad vyresnioji jo sesuo – daili, liekna ir šaltakraujiška – motinos akivaizdoje kartkartėmis, regis, patiria kone fizines kančias. Tačiau jis neįstengia suprasti, kodėl taip yra; bet, kita vertus, tai priklauso moteriškų užgaidų sričiai, o šią jis apdairiai aplenkia. Jis nežino ir nenori žinoti, kokia našta tenka jo seseriai, tampančiai moterimi ir motina ir tuo pat metu nenorinčia tapti moterimi, panašia į savo motiną. Juk ji turi tapti *savojo* meto moterimi, viską susikūrusia savo

pačios jėgomis; ji turi skintis sau kelią draugiškai varžydamasi su visomis kitomis merginomis, kurios kuria naujas gyvensenos normas ir jų pagrindu pačios formuojasi. Margaret Mead yra įtaigiai aprašiusi sudėtingą užduotį, tenkančią visoms šioms merginoms, tiksliau – būtinybę išsaugoti kuo daugiau vidinės šilumos ir seksualinio jautrumo per visus tuos metus, kai joms tenka sąmoningai kurti regimąjį savo pavidalą, kai kartkartėmis tenka pavaizduoti net ir natūralumą[101]. O tikroji krizė berniuko seserį ištiks jai pačiai tapus motina, kai susidūrus su vaikų ugdymo staigmenomis ypač sustiprės infantilus jos polinkis tapatintis su savo motina. Berniuko sesuo įkūnija kur kas mažiau „mamytės" bruožų nei jos motina, o „mamytės" paveikslo liekanų raiškos stiprumą lems keletas veiksnių: vietovė, kur ji gyvens, visuomenės sluoksnis, kuriam ji priklausys, vyro, už kurio ištekės, bruožai.

Vėliau šiam Amerikos paaugliui, kaip ir kitų šalių jaunuoliams, žengiantiems per mašinų epochos slenkstį (arba jį jau peržengusiems), tenka ieškoti atsakymo į klausimą: kokia yra laisvės prasmė ir kaina? Amerikietis suvokia turįs tokią gausybę laisvos saviraiškos galimybių, kad jau ir nebežino, nuo ko jis yra laisvas. Nežino jis ir to, kokiomis aplinkybėmis jis nėra laisvas, o susidūręs su vietiniais patvaldžiais neįstengia jų atpažinti. Jį pernelyg užvaldęs siekis būti dalykiškam ir padoriam.

Šio tipo paauglys paprastai tampa dalykišku ir padoriu tam tikras apibrėžtas užduotis atliekančių darbuotojų vadovu, gabiu vadybininku ar tam tikros srities specialistu, geru tarnautoju, o laisvalaikiu mielai pramogauja drauge su „vaikinais", dirbančiais toje pačioje organizacijoje kaip ir jis. Jo pavyzdys iliustruoja tiesą, kad tiek karo, tiek taikos metu amerikietiškojo ugdymo

---

[101] Margaret Mead. *Male and Female*. New York: William Morrow and Co., 1949.

rezultatai išryškėja šio krašto žmonėms būdingo gebėjimo apsieiti su mašinomis, vadovams įprastos autonomijos, asmeniškumo atspalvį turinčio vadovavimo ir neįkyraus pakantumo deriniu. Šie jauni vyrai išties yra savo tautos stuburas.

Tačiau ar jie kaip vyrai nėra keistai abejingi savosios šalies valdymui? Ar nepanašu, jog šių laisvėje gimusių sūnų elgsena yra stulbinančiai naivi, perdėm optimistiška ir liguistai pažabota? Jie geba imtis tam tikros apibrėžtos užduoties, linksmindamiesi moka būti tikri smarkuoliai, tačiau apskritai jie pagarbiai šalinasi visokių didybės apraiškų, ar tai būtų dideli pinigai, ar garsūs žodžiai. Jie neapkenčia (teoriškai) vienvaldystės, tačiau yra pakantūs „bosizmui", nes paprastai neįžvelgia skirtumo tarp boso ir „bosų". Kalbėdami šia tema nė sykį vartojome „boso" sąvoką, tad atėjo metas aiškiau pasakyti, jog taip pat kaip yra mamytė ir „mamytė", taip yra bosas ir „bosas". Vartojami be kabučių abu šie žodžiai įgyja labiau įprastą ir švelnesnę prasmę – *mano mamytė, mano vadovas*; o vartojant kabutėse šie žodžiai įprasmina „mamytes", padedančias klestėti anksčiau apibūdintam mamizmui, ir „bosus", esančius bosizmo (šį reiškinį dabar trumpai aptarsime) dalininkais.

Senųjų patvaldžių jau nebeliko, o naujieji moka prisidengti žodžių migla, būdinga įstatymų leidybos organams, dažna kasdienės spaudos puslapiuose, pramonininkų kivirčuose bei oficialiuose pobūviuose. „Bosai" yra viską savo pačių jėgomis susikūrę vienvaldžiai, todėl save ir vienas kitą mano esant demokratijos įsikūnijimu. Kiek yra būtina, „bosas" paklūsta įstatymams, o kiek įmanoma – įžūliai žengia į tuštumą, likusią emancipuotiems jo sūnums siekiant neperžengti sąžiningų santykių su kitais žmonėmis ribų. Jis ieško sričių, kur įstatymų leidėjai sąmoningai nekėlė kojos (kad paliktų erdvės kontrolės svertams bei pataisoms), ir mėgina jomis pasinaudoti bei

piktnaudžiauti savo paties tikslais. Jis yra žmogus (kalbant vairuotojų žodžiais), pravažiuojantis ir mikliai įlendantis ten, kur kiti iš mandagumo ar dėl saugumo palieka šiek tiek vietos.

Šiuo atveju ne vien skonis ar paprasčiausias principas skatina mane pritarti žmonėms, viešai prakalbusiems apie bosizmo pavojų. Vertindamas šį reiškinį, vadovaujuosi psichologinės ekonomijos samprata. Esu įsitikinęs, jog „bosai" ir „mašinos" kelia pavojų amerikiečių tapatybei, taigi ir psichinei tautos sveikatai. Juk bandomąją tapatybę turintiems emancipuotos kartos amerikiečiams jie tampa neatsakingumo vienvaldystės idealu. Jie įkūnija akivaizdžiai sėkmingą žmogaus modelį – „žmogaus, kuris save vertina pagal tai, kiek „apsimoka" jo darbai, kaip jis geba „sausas išlipti iš vandens" ir kokį savo paveikslą kitų akyse jam pavyksta sukurti". „Veiklumas" jiems tampa vertybių vertybe. Užimdami vienvaldišką galią suteikiančius postus įstatymų leidybos, pramonės, spaudos, pramogų pasaulyje, galingomis organizacijų mašinomis jie sąmoningai ir nesąmoningai naudojasi tam, kad vienaip ar kitaip apgautų naivius demokratijos sūnus. Jų širdžiai mielas „mašinerijos" sudėtingumas ir painiava – mašinerijos, kurios sudėtingumą sąmoningai siekiama išlaikyti, kad jos veikla priklausytų nuo kietasprandžių šios srities specialistų ir „slaptojo kelio" žinovų. Kadangi šie vyrai patys gyvena kaip mašinos, jais tenka rūpintis jų gydytojui, psichiatrui arba laidojimo paslaugas teikiančios įmonės darbuotojui. Tačiau tai, kad į pasaulį ir kitą žmogų jie žvelgia kaip į mašineriją, kelia pavojų žmonijai.

Pažvelkime į paauglį, apie kurį kalbėjome. Ankstyvojoje vaikystėje jis buvo ugdomas taip, kad taptų panašus į mašiną ir gyventų pagal laikrodį. Įspraustas į tokius rėmus, tolesniais savo vaikystės metais jis surado galimybių įgyti autonomijos, iniciatyvos ir meilės darbui, turėdamas vilties, kad jo padorumas

žmogiškųjų santykių plotmėje, tam tikri išskirtiniai techniniai įgūdžiai bei tikrovės pažinimas leis jam laisvai pasirinkti siekius, o galinčio laisvai rinktis žmogaus tapatybė taps sau pačiam taikomos prievartos atsvara. Vis dėlto paauglystėje ir tapus vyru jam tenka susidurti su galingomis mašinomis – sudėtingomis, nesuvokiamomis ir beasmenėmis, valdingai spraudžiančiomis į standartinius rėmus jo siekius bei pomėgius. Šios mašinos stengiasi jį paversti vartojančiu begalviu, juokingu savimyla, savo paties uolumo vergu ir suteikia visa, ko jam iš pirmo žvilgsnio reikia. Dažnai jis lieka tam abejingas ir toliau eina pasirinktu keliu; tokia jo laikysena gerokai priklauso nuo to, kokią žmoną jis, kaip sakoma, pasirenka. Kitu atveju jam lieka tapti tik vaikišku įvairių organizacijų bei klubų nariu arba cinišku bosiuku, mėginančiu tapti kokio nors įtakingo boso, žinančio „slaptąjį kelią", bendrakeleiviu, o gal neurozės ar psichosomatinių sutrikimų kamuojamu žmogumi?

Taigi emocinę savo sveikatą branginanti demokratinė visuomenė negali leisti aplinkybėms taip susiklostyti, kad besididžiuojančiam savarankiškumu, kupinam iniciatyvos ir sumaniam jaunimui tektų likti nuošalyje nuo įstatymų leidybos, teisės, tarptautinės politikos reikalų, o ką jau kalbėti apie karo ir taikos klausimus, ir palikti juos „įšventintiesiems" ir „bosams".

Visapusiškai išplėtoti savąją tapatybę bei atskleisti gyvybinę savo galią Amerikos jaunimas gali tik aiškiai pažindamas įvairius vienvaldystės pavidalus (ir šioje, ir kitose šalyse), kuriais ji vis iš naujo sugrįžta į gyvenimą vykstant istoriniams pokyčiams. Ir ne vien todėl, kad politinės sąžinės nuosmukis neatsiejamas nuo tragiškų padarinių, bet ir dėl to, kad politiniai idealai yra nedalomai įsipynę į bendros sąžinės struktūros plėtotę, o ši struktūra, jei ja deramai nesirūpinama, tampa visuomenės liguistumo prielaida.

Taigi, analizuodami konkrečių tikrovės reiškinių, keliančių grėsmę emocinei tautos būsenai, padarinius, atkreipėme dėmesį į mamizmą ir bosizmą – du Amerikos gyvenimo reiškinius, užėmusius paternalizmo vietą: mamizmą, susijusį su vienvaldišku naujojo žemyno atšiaurumu, ir bosizmą – su mašinos ir „mašinų" vienvaldyste.

Visuomenės švietimas psichinės sveikatos klausimais nuvainikavo prietarą, kad žmogui, norinčiam valdyti mašiną, būtina ir pačiam tapti į ją panašiam ir kad norint išauginti mašinos šeimininkus būtina mechanizuoti vaikystės impulsus. Vis dėlto derėtų suvokti, kad ankstyvosios vaikystės sužmoginimui, o kelią jam praskynė apsišvietę akušeriai ir pediatrai, reikalingas papildinys – politinis atgimimas. Valdžios vyrai ir moterys bendromis pastangomis turėtų kovoti su giliai įsišaknijusia samprata, kad žmogus savo paties labui turįs paklusti „mašinų" – politinių, verslo, švietimo arba pramogų – veikimo tvarkai. Amerikos paaugliai nuoširdžiai tiki išties laisva verslininkyste; esant vienodai tikimybei, jie mieliau renkasi vienintelę daug žadančią galimybę, nei išbando šimtą mažų. Jau vien tai, kad būtent dėl šios priežasties jie nerengia sąmokslų (tarsi būgštautų, jog tokiomis aplinkybėmis gali būti užgniaužti jiems svarbios informacijos šaltiniai), įpareigoja mus ginti savo šalies jaunimą nuo aplinkybių, kuriomis jų, laisvų žmonių, veiksmai gali pasirodyti bergždi, o jų tikėjimas žmogumi – apgaulingas ir nevaisingas.

Mūsų dienų žmogui tenka atsakyti į klausimą, kaip mūsų sūnūs galėtų išsaugoti savo laisvę ir dalytis ja su visais, kuriuos, remdąmiesi nauja technologija ir kur kas universalesne tapatybe, jie turės laikyti sau lygiais žmonėmis? Tad valdžios vyrams ir moterims iškyla būtinybė visų pirma ir besąlygiškai (atidėjus į šalį rūpestį dėl ankstesnių įvykių ir dabarties aplinkybių,

elgesio normų ir privilegijų) stengtis „sutelkti potencialias jaunosios kartos politines galias“ (Parringtonas), nes tai yra vienintelis būdas išsaugoti demokratinės šalies sveikatą.

Kiek anksčiau bendrais bruožais nusakiau dilemą, iškylančią Amerikos jaunuoliams, kurių seneliai buvo maištininkų vaikaičiai ir savo pačių jėgomis viską susikūrę vyrai. Kitų šalių jaunimas kol kas išgyvena pirmąsias sukilimo prieš vienvaldystę pakopas. Tad kviečiu apžvelgti keletą jam iškylančių istorinių problemų[102].

---

[102] Kas gi mane labiausiai baugino rašant kai kurias miglotesnes šio skyriaus pastraipas? Manau, tai vidinis skilimas tarp dorovinio kasdienės būties pagrindo, politinio gyvenimo ideologijų ir neutralaus šiuolaikinės superorganizacijos diktato. Pavienių bosų įtaka (bent jau šioje šalyje) švelnėja kuriantis „aptakesnėms“ vadovų įgaliojimus turinčių asmenų komandoms. O kitose, jaunesnėse nepriklausomose valstybėse (per keletą dešimtmečių pakartojančiose visą mūsų istorijos šimtmetį) įvairių revoliucingų ideologijų pagrindu valdžia telkiasi partinių mašinų, karinių ir pramonės organizacijų bei profesinių sąjungų (vadovų rankose ir t.t.). Dažnos etinės sumaišties apraiškos, būdingos brandaus amžiaus žmonėms, įpareigotiems tvarkytis su nelauktais gyvenimo pokyčiais, daugelį jaunuolių skatina tapti abejingais prisitaikėliais arba ciniškais atskalūnais. Vadinasi, tapatybė, įgyta sėkmingai maištaujant prieš senstančias sistemas, pati savaime dar negarantuoja generatyvinių vertybių, o jos yra svarbi brandžios valdžios etikos prielaida. Jei žmogus leidžia dorovinei savo laikysenai priklausyti nuo anksčiau minėtų mašinų, kurias jis gali paleisti, pamiršdamas įtraukti į juos vaikystę ir visuomenę, vieną dieną jis gali susivokti esąs pajungtas ir bejėgis pasipriešinti tam tikram visuotinio naikinimo ar visuotinės gamybos planui. Apie dorovinį, ideologinį ir etinį besivystančio žmogaus pojūtį išsamiau svarstoma straipsnyje *„Auksinė taisyklė ir gyvenimo ciklas“* (*Harvard Medical Alumni Bulletin*, December, 1962). (E.H.E)

9 Legenda apie Hitlerio vaikystę

Hitleris ir jo bendražygiai buvo žmonės, nuožmiai išnaudoję kiekvienai tautai būdingą siekį įgyti patvarią tapatybę. Visą dešimtmetį jie buvo neginčytini politinio ir karinio didžiulės, darbščios ir mokslo siekiančios tautos gyvenimo šeimininkai. Siekiant sulaikyti šiuos tuščiažodžiaujančius ekspertus, kėlusius grėsmę visai Vakarų civilizacijai, buvo sutelktos jungtinės pramoninių pasaulio šalių pajėgos.

Vakarų pasaulis dabar yra linkęs nepastebėti klaustuko ženklo, kviečiančio abejoti linijinės pažangos idėja. Jis tikisi, kad okupacinei kariuomenei bent kiek geriau sutvarkius maisto tiekimą ir įvedus šiokią tokią tvarką, tie patys vokiečiai dar sykį taps mokiais, lengvai prijaukinamais vartotojais, vėl imsis puoselėti savąją *Kultur* ir visam laikui užmirš kvailas karines užmačias, nors jau ne pirmą sykį buvo jomis susivilioję.

Geros valios žmonės turi tikėti psichologiniais, taip pat ir ekonominiais stebuklais. Vis dėlto nemanau, jog pernelyg greitai pamiršę, kas įvyko, sukursime palankesnes sąlygas žmonijos pažangai Vokietijoje ar kurioje kitoje šalyje. Mūsų užduotis greičiau jau pripažinti, kad juodasis nacizmo stebuklas buvo tik vokiškoji (grandioziškai suplanuota ir visiškai nevykusiai įgyvendinta) visuotinio šių laikų žmonijos potencialo atmaina. Ši tendencija dar gyva, tad gaji ir Hitlerio šmėkla.

Juk tautas (taip pat ir pavienius asmenis) apibūdina ne tik didžiausi jų civilizacijos laimėjimai, bet ir silpniausi kolektyvinės jų tapatybės bruožai: iš esmės jas apibūdina atstumas tarp

šių dviejų veiksnių bei to atstumo kokybė. Nacionalsocialistinė Vokietija tapo ryškiu pavyzdžiu, iliustruojančiu tiesą, kad į priekį žengiančiai civilizacijai potencialų pavojų kelia jos pačios pažanga, nes ji skaldo protėvių sąžinę, kelia grėsmę dar nevisiškai susiformavusioms tapatybėms ir išlaisvina griaunamąsias jėgas, kurias palaiko šaltas aukščiausių vadovų dalykiškumas. Tokia padėtis skatina mane šiek tiek pažvelgti į istorinę mūsų praeitį ir naujai suformuluoti keletą teiginių, parašytų vienai JAV vyriausybės tarnybai Antrojo pasaulinio karo pradžioje, rengiantis pirmųjų nacių belaisvių (o, kokie jie pasipūtę) atvykimui. Kai kurie iš šių teiginių šiandien jau gali atrodyti pasenę. Vis dėlto jais perteikiamos psichologinės problemos niekur staiga nedingsta – nei iš pačios Vokietijos, nei iš žemyno, kuriame ji yra pačiame viduryje. Šiaip ar taip, istorija moko tik tuos, kurie neskuba per daug greit pamiršti.

Savo svarstymų medžiaga pasirinkau švelniausią, žaviausią „Rudojo trimitininko“ melodiją – jo pasakojimą apie savo vaikystę knygoje „*Mein Kampf*“[103].

„Šiame mažame bavarų kraujo ir Austrijos pilietybę turinčiame miestelyje ant Ino upės kranto, sklidiname vokiečių kankinystės šviesos, baigiantis praėjusio amžiaus devintajam dešimtmečiui gyveno mano tėvai: tėvas – ištikimas valstybės tarnautojas, motina – pasišventusi buities rūpesčiams, savo vaikus apsupusi nuolatine švelnia globa.“[104]

Sakinio struktūra ir skambesys leidžia manyti, kad netrukus išgirsime pasaką, tad mes ją ir nagrinėsime kaip vieną šių laikų žmogaus bandymų kurti mitą. Vis dėlto mitas, tiek senasis,

[103] Mano kova (*vok.*). – *Vert. past.*

[104] Adolf Hitler. *Mein Kampf.* New York: Reynal & Hitchcock edition, 1941; suderinta su Houghton-Mifflin Company.

tiek ir šiuolaikinis, nėra melas. Beprasmiška mėginti įrodyti, jog jis neturi jokio tikrovės pagrindo, taip pat ir tvirtinti, kad jo turinys esąs pramanytas ir beprasmis. Istorinė tikrovė ir prasmingas prasimanymas mituose persipina taip, kad tam tikro krašto ir laikotarpio žmonėms mitas „skamba įtikinamai", sukelia dievobaimingą nuostabą ir pažadina karštus troškimus. Šiems žmonėms nekyla klausimas, ar mitas atitinka tikrovę ir logikos dėsnius, o ir tos mažumos, neįstengusios atsispirti abejonėms, protą netrukus ištinka paralyžius. Todėl kritiškai analizuojant mitą, būtina jo vaizdinius ir temas nagrinėti atsižvelgiant į kultūrinę aplinką, kurioje tas mitas gyvuoja.

1. Vokietija

„Šis mažas bavarų kraujo ir Austrijos pilietybę turintis miestelis...sklidinas vokiečių kankinystės šviesos..."

Hitleris gimė Austrijos miestelyje Braunau, esančiame netoli Vokietijos sienos. Taigi jis priklausė Austrijos imperijoje gyvenančių vokiečių mažumai.

Būtent Braunau miestelyje, kaip rašo Hitleris, Napoleono kariai sušaudė žmogų, vardu Palmas, nes jis išleidęs knygelę *„Skaudžiausio Vokietijos pažeminimo valandą"*. Paminklas šiam žmogui stovi šio miestelio centre.

Žinoma, Palmo laikais dar nebuvo Vokietijos imperijos, o kai kurios vokiečių valstybės buvo Napoleono karinės sąjungininkės. Tačiau, pavartojęs visa apimantį, magišką žodį „Vokietija", Palmas, austrų policijos perduotas Napoleonui, tapo nacionalistinio judėjimo, kvietusio kurti didžiąją Vokietiją, dievaičiu.

Paminėjus Palmo pasipriešinimą ir jo nukankinimą valdant piktadariui *Bonapartui*, knygoje toliau pasakojama apie didvyrišką jaunojo Adolfo pasipriešinimą savo *tėvui* bei vokiečių

mažumos neapykantą Austrijos *imperatoriui*. Mažasis Adolfas buvo, kaip jis pats rašo, vienas „iš tų, kurie skausmo kupina širdimi laukia valandos, kada galės sugrįžti mylimos savo motinos glėbin“, tai yra – Vokietijon.

Būtent šioje knygos vietoje į vaizdinių kalbos priemonių visumą Hitleris įtraukia šeimos santykiams nusakyti skirtas sąvokas, atvirai susiejančias „oidipinę“ jo situaciją ir tautines jo šalies problemas. Jis skundžiasi, kad ši „mylimoji jo motina... *jaunoji* imperija“, sukūrusi „tragišką sąjungą su *senu apgaviku – Austrijos valstybe*,.. pati atvėrė kelią lėtam vokiečių tautos sunaikinimui“.

Hitlerio motina buvo dvidešimt trejais metais jaunesnė už jo tėvą. Be to, jo motina, gera to meto moteris, visada palaikė savo vyrą, kuris ją mušdavo. Hitlerio tėvas buvo girtuoklis ir tironas. Tad sunku susilaikyti nepalyginus Hitlerio piešiamų tautos ir šeimos gyvenimo paveikslų, kur jauna motina išduoda ilgesio kamuojamą savo sūnų nusenusio tirono naudai. Tokiomis aplinkybėmis asmeniniai mažojo Adolfo išgyvenimai susilieja su vokiečių tautinės mažumos patirtimi; giedodami Austrijos himną vokiečiai atsisakydavo giedoti žodžius „Dieve, globok imperatorių Francą“ ir juos pakeisdavo žodžiais „Vokietija aukščiau už viską“. Toliau Hitleris rašo: „Tiesioginė šio gyvenimo tarpsnio išdava buvo štai kokia: pirma – aš tapau nacionalistu; antra – išmokau apčiuopti ir suvokti istorijos prasmę... tad penkiolikos metų aš jau supratau, kuo skiriasi dinastinis patriotizmas ir liaudies nacionalizmas“.

Toks iš pirmo žvilgsnio nekaltas dviejų motyvų sutapimas iš tiesų leidžia pirmąjį „*Mein Kampf*“ skyrių aiškinti psichoanalitiškai – kaip Oidipo komplekso išpažintį. Remiantis šiuo aiškinimu toliau būtų galima teigti, kad Hitlerio meilė jaunai motinai ir neapykanta senam tėvui įgijo liguistą santykį ir kad būtent šis konfliktas skatino jį mylėti žmones ir tautas,

„atstovaujančias“ jo motinai ir tėvui, ir jų nekęsti, vertė jį gelbėti juos arba naikinti. Psichoanalitinėje literatūroje jau ir anksčiau būta straipsnių, kur įrodinėjama, jog esama šio paprasto priežastinio ryšio. Tačiau savaime suprantama, jog individualus kompleksas yra nepakankama sąlyga, kad žmogus taptų sėkmingu revoliucionieriumi. Kompleksas pažadina pirminį įkarštį; tačiau būdamas pernelyg didelis, šis įkarštis revoliucionierių paralyžiuotų, užuot teikęs jam įkvėpimą. Tėvų ir šeimos vaizdiniams, įspūdingai panaudotiems viešose Hitlerio kalbose, būdingas tas keistas naivios išpažinties ir apsukrios propagandos mišinys, kurį įkūnija scenos genijai. Goebbelsas tai žinojo ir ištikimai vadovavo rėkaujančiam savo šeimininkui – beveik iki pat jo mirties.

Šiame skyriuje neketinu apžvelgti psichiatrų darbų, kur Hitleris piešiamas kaip „psichopatas paranoikas“, „amoralus sadistinis vaikiščias“, „į perdėtą kompensaciją linkęs mamos sūnelis“ ar „įkyraus potraukio žudyti kamuojamas neurotikas“. Kartkartėmis jam, be abejonės, tikdavo visos šios diagnozės. Bet, nelaimei, Hitleris turėjo kažką, kas visa tai pranoko. Jo gebėjimas vaidinti ir daryti poveikį kitiems buvo toks retas, kad jo kalbos analizei, matyt, netikslinga taikyti įprastus diagnostikos metodus. Visų pirma jis buvo stambaus masto avantiūristas. Avantiūristo asmenybė yra gimininga aktoriaus asmenybei, nes jis visuomet turi būti pasirengęs įkūnyti (tarsi paties pasirinktus) naujus vaidmenis, kuriuos jam siūlo užgaidus likimas. Apie Hitlerį, kaip ir apie daugelį aktorių, sakoma, jog užkulisiuose jis būdavęs liguistas ir nepakenčiamas, o ką jau kalbėti apie tai, kaip jis elgdavosi savo miegamajame. Be abejonės, jis turėjo pavojingų ribinių bruožų. Ir vis dėlto jis mokėjo artintis prie ribos, dėtis, jog ketina nueiti per toli, o vėliau ir vėl sugrįžti pas kvapą užgniaužusį savo žiūrovą. Hitleris sumaniai naudojosi savo paties isterija. Šią dovaną, beje, turi ir daugelis

kerėtojų. Stovėdamas Vokietijos istorijos scenoje, Hitleris jautė, kiek saugu yra leistis į isterinį užsimiršimą savo paties asmenybe perteikiant tai, kas buvo būdinga kiekvienam vokiečių klausytojui ar skaitytojui. Tad jo pasirinktas vaidmuo apie jo žiūrovą pasako nė kiek ne mažiau nei apie jį patį. Būtent tai, kas ne vokiečiams atrodė labai įtartina ir liguista, vokiečių ausims tapo įtikinamiausia „Rudojo trimitininko" melodija.

2.* *Tėvas*

„...tėvas – ištikimas valstybės tarnautojas"

Taip jausmingai apibūdinęs savo tėvą, daugelyje pirmojo skyriaus vietų Hitleris vis dėlto piktai kartoja, esą tėvas ir apskritai „jokia pasaulio jėga neprivers jo tapti tarnautoju". Jau ankstyvojoje paauglystėje Hitleris suvokė, kad tarnautojo gyvenimas jo visiškai nevilioja. Kaip jis skyrėsi nuo savo tėvo! Nors būdamas paauglys jo tėvas taip pat maištavo ir trylikos metų pabėgo iš namų, kad pasiektų „kažką geresnio", po dvidešimt trejų metų jis vis dėlto sugrįžo namo ir... tapo smulkiu tarnautoju. Ir „niekas nebeprisiminė mažo berniuko iš tolimos praeities". Šis beprasmis maištas, Hitlerio žodžiais tariant, paankstino jo tėvo senatvę. Toliau Hitleris papunkčiui išdėsto pranašesnę nei jo tėvo maišto metodiką.

Kas tai – naivi liguistos Hitlerio neapykantos savo tėvui apraiška? O jei tai gudri propaganda, tai kuo buvo grįsta šio Austrijos vokiečio viltis, kad jo vaikystės pasaka sužavės Vokietijos imperijos žmonių mases?

Akivaizdu, jog ne visi vokiečiai turėjo tokį tėvą kaip Hitleris, nors daugelis, be abejo, turėjo. Vis dėlto mes žinome, jog tam, kad literatūros kūrinio tema būtų įtikinama, ji nebūtinai turi atitikti tikrovę; ji turi atrodyti tikroviška ir tarsi priminti skaitytojui kažką, kas glūdi sielos gelmėje arba tolimoje pra-

eityje. Taigi kyla klausimas, ar tėvo vokiečio padėtis šeimoje buvo veiksnys, skatinęs tėvą elgtis (visuomet arba dažniausiai, o gal tik tam tikromis aplinkybėmis) taip, kad jo sūnaus sieloje užgimdavo *vidinis* vaizdinys, turintis šiek tiek panašumo į paplitusį jau vyresnio Hitlerio paveikslą.

Tėvo vokiečio padėtis šeimoje, gyvenusioje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir priklausiusioje viduriniam visuomenės sluoksniui, iš pirmo žvilgsnio atrodo gana panaši į kitas Viktorijos laikotarpiui būdingas „gyvenimo su tėvu" atmainas. Tačiau vaikų ugdymo modelius perprasti yra sudėtinga, nes kiekvienai šeimai ir asmeniui jie yra skirtingi; jie gali egzistuoti slapta ir iškilti tik įsimintinomis krizių akimirkomis, o galbūt juos neutralizuoja ryžtingos asmens ar šeimos pastangos elgtis kitoniškai.

Aš pateiksiu impresionistinę, mano manymu, tipiško vokiečių tėvystės modelio versiją. Ji perteikia tikrovę panašiai, kaip neryškios sudėtinės Galtono fotografijų dalys perteikia tai, ką jos turėtų vaizduoti.

Kai tėvas grįžta iš darbo namo, net ir sienos, regis, „pasitempia" („*nehmen sich zusammen*"). Motinos (nors dažnai ji yra neoficiali namų šeimininkė) elgesio pokyčiai yra tokie ryškūs, kad juos pajunta net mažyliai. Ji suskumba tenkinti tėvo užgaidas ir stengiasi jo nesupykinti. Vaikai net kvapą sulaiko, nes tėvas nepritaria „kvailystėms" – nei moteriškoms motinos nuotaikoms, nei vaikų linksmybėms. Kol jis namie, motina visą laiką privalo būti jo žinioje; tėvo elgesys rodo, kad jis nepalankiai žvelgia į motinos ir vaikų vienybę, kuria buvo mėgaujamasi jam nesant namie. Su motina jis kalba kaip ir su vaikais, laukdamas paklusnumo ir pertraukdamas kiekvieną jos pasiteisinimą. Mažasis berniukas pajunta, jog visi malonūs jo saitai su motina yra nuolatinė tėvo susierzinimo priežastis, o jos meilės ir pasigėrėjimo – daugelio vėlesnių jo pilnatvės potyrių

bei laimėjimų modelio – galima siekti tik tėvui nežinant arba akivaizdžiai priešinantis jo norams.

Motina tik dar labiau stiprina šį berniuko jausmą, nuslėpdama nuo tėvo kai kurias jo „kvailystes“ arba nusižengimus – kai būna jam maloni. Išreikšdama savo nepalankumą, ji įskundžia berniuką namo grįžusiam tėvui, o tai dažniausiai jį pastūmėja fiziškai nubausti vaiką už blogus poelgius, kurių smulkmenos jo nedomina. Mat jo sūnūs yra blogi, tad bausmė visuomet yra pateisinama. Vėliau, kai berniukui pasitaiko proga pamatyti, kaip jo tėvas elgiasi draugijoje, pastebėjęs savo tėvo polinkį pataikauti už save pranašesniems žmonėms ir perdėtą jausmingumą lėbaujant ir dainuojant su sau lygiais, jis įgyja tą pirmąją sudedamąją *Weltschmerz*[105] dalį: jis ima smarkiai abejoti žmogaus – ar bent jau „seno žmogaus“– orumu. Žinoma, šalia to yra ir pagarba bei meilė. Vis dėlto paauglystės audrų laikotarpiu, kai savo tapatybėje berniukui tenka surasti galutinę vietą tėvo vaizdiniui, tokie berniuko išgyvenimai paaiškina tą sunkų vokiečių *Pubertät*[106], kuriam būdingas keistas atviro maišto ir „slaptos nuodėmės“, ciniško nusikalstamumo ir nuolankaus paklusnumo, romantizmo ir liūdesio mišinys ir kuris gali visiems laikams palaužti berniuko dvasią.

Vokietijoje šis tėvystės modelis turi tradicines šaknis. Visuomet taip jau atsitikdavo, kad šis modelis prigydavo šeimos gyvenime, nors, suprantama, „neplanuotai“. Tikra yra tai, jog kai kurie tėvai, savo vaikystėje patys smarkiai priešinęsi šiam modeliui, anaiptol nenorėjo primesti jo savo pačių sūnums. Tačiau sunkiausiomis gyvenimo valandomis jie nuolat skaudžiai nusivildavo, neįstengę likti tam ištikimi. Kiti mėgino slopinti

[105] pasaulio sielvarto (*vok.*). – *Vert. past.*
[106] lytinio subrendimo (*vok.*). – *Vert. past.*

šį modelį, tačiau taip tik skatino savo pačių, taip pat ir savo vaikų, neurotiškumą. Berniukai dažnai jausdavo, kad jų tėvai patys yra nelaimingi, neįstengdami išsiveržti iš šio užburto rato; šis emocinis tėvų bejėgiškumas keldavo berniukų gailestį ir pasidygėjimą.

Kaipgi šis konfliktas įgijo tokią visuotinai lemiamą reikšmę? Kuo skiriasi – visai netyčia, tačiau lemtingai – šaltas ir šiurkštus tėvas vokietis nuo panašius bruožus įkūnijančių kitų Vakarų pasaulio tėvų? Manau, šio skirtumo pagrindas yra vokiečiams būdinga esminė tikro vidinio autoriteto stoka – autoriteto, atsirandančio esant kultūrinių idealų ir ugdymo metodo darnai. Svariausias žodis šiuo atveju, aišku, yra *vokiečių*, įgyjantis prasmę „*imperijos vokiečių*". Taip dažnai, svarstydami apie šias vokiečių problemas, mes mąstome ir kalbame apie gerai išsilaikiusias vokiškas sritis ir apie „tipiškus", nors ir pavienius, pavyzdžius, kai vidinis tėvo vokiečio autoritetas, regis, turėjo gilias šaknis ir priklausomai nuo aplinkybių buvo pagrįstas senųjų kaimų ir mažų miestelių *Gemütlichkeit*[107], miesto *Kultur*[108], krikščioniškuoju *Demut*[109], profesionaliu *Bildung*[110] arba visuomeninės *Reform*[111] dvasia. Vis dėlto svarbu paminėti, jog visa tai neįgijo vieningos, nacionalinio masto prasmės, nes vokiečių sąmonėje įsivyravo imperijos vaizdiniai, o industrializacija pažeidė ankstesnę visuomenės sluoksnių struktūrą.

Griežtumas naudingas tik tuomet, jei vadovaujantys turi pareigos jausmą, o savo valia paklūstantys išlaiko orumą. Tačiau tokia padėtis gali susiklostyti tik vykstant integracijai: kai

---

[107] jaukumu, ramybe (*vok.*). – *Vert. past.*
[108] kultūra (*vok.*). – *Vert. past.*
[109] nuolankumu (*vok.*). – *Vert. past.*
[110] išsimokslinimu, ugdymu (*vok.*). – *Vert. past.*
[111] reformos (*vok.*). – *Vert. past.*

praeitis ir dabartis telkiama į visumą, atitinkančią ekonominius, politinius bei dvasinių institucijų pokyčius.

Kitose Vakarų valstybėse vyko demokratinės revoliucijos. Jos, kaip parodė Maxas Weberis, ilgainiui perimdamos aristokratinių savo sluoksnių privilegijas, kartu tapatinosi su aristokratijos idealais. Kiekvienas prancūzas kažką paveldėjo iš prancūzų riterio, kiekvienas anglas – iš anglosaksų džentelmeno, o kiekvienas amerikietis – iš maištingo aristokrato. Tam „kažkam" susiliejus su revoliuciniais idealais, gimė „laisvo žmogaus" idėja, apimanti neatimamas teises, būtinybę išsižadėti savęs ir nepaliaujamą revoliucionieriaus budrumą. Dėl tam tikrų priežasčių, kurias netrukus aptarsime nagrinėdami *Lebensraum*[112] klausimą, minėtieji vaizdiniai į vokiečių tapatybę niekuomet neįsiliejo tiek, kad turėtų įtakos pasąmoniniams vaikų ugdymo būdams. Tipiškam tėvui vokiečiui būdingas valdingumas ir griežtumas nesusipynė su švelnumu ir orumu, kylančiais iš bendrabūvio ir integracijos proceso. Tipiškas tėvas visada arba tik lemiamomis akimirkomis greičiau jau įkūnydavo įpročius ir dorovės sampratą, būdingus vokiečių vyresniajam puskarininkiui arba smulkiam tarnautojui, kuris, „vilkintis trumpą mundurą", niekuomet nepasiekdavo daugiau, tačiau nuolat jausdavo grėsmę netekti to, ką jau yra pasiekęs, ir kuris iškeitė savo prigimtinę teisę būti laisvu žmogumi į tarnybinį titulą arba į senatvės pensiją.

Be to, kultūrinė institucija, kuri anksčiau rūpinosi tradicinėmis ir pavieniams regionams būdingomis paauglystės konflikto atmainomis, buvo žlugusi. Pavyzdžiui, senovėje buvo *Wanderschaft*[113] paprotys. Berniukas iškeliaudavo iš namų, kad taptų mokiniu svečiuose kraštuose, sulaukęs maždaug tokio

[112] tėvynės, gyvenamosios erdvės (*vok.*). – *Vert. past.*
[113] kelionių, klajonių (*vok.*). – *Vert. past.*

amžiaus (ar kiek vyresnis) kaip Hitleris, kai jis išreiškė savo pasipriešinimą, ir kaip Hitlerio tėvas, kai pabėgo iš namų. Prieš pat nacistinį laikotarpį toks berniuko atotrūkis nuo šeimos vis dar vykdavo – vienu ar kitu pavidalu: jei jaunuolis vis dėlto ryždavosi iškeliauti, šį jo žingsnį lydėdavo tėvo „griausmai" ir motinos ašaros. Kartais šis atotrūkis skleidėsi švelnesniais konfliktais, tačiau jie buvo ne tokie paveikūs, nes kur kas labiau suasmeninti ir dažnai įgiję neurozės atspalvį, arba šį savo poreikį atsiskirti berniukas nuslopindavo, tada nutrūkdavo ne tėvo ir sūnaus ryšys, o berniuko santykis su savimi pačiu. Mokytojams (išimtinai vyrams) paprastai tekdavo skaudžiausi taip maištaujančio paauglio smūgiai, nors idealizmu ar cinizmu grįstą savo priešiškumą berniukas skleisdavo po visą *Bürgerlichkeit*[114] erdvę – vokiečių berniuko paniekos vertą „paprastų piliečių" pasaulį. Įvairius šio žodžio *Bürger*[115] prasmės atspalvius perteikti sudėtinga. *Bürger* nėra tapatus oriam miestiečiui, taip pat ir sotiems buržujams, kokius juos mato revoliucingasis jaunimas, o mažiausiai jis panašus į išdidų Prancūzijos arba atsakingą JAV pilietį, kuris, prisiėmęs visiems lygias pareigas, įrodo savo teisę būti atskira, savita asmenybe. Šis žodis veikiau įprasmina tam tikrą suaugusiojo tipą – jis išdavė jaunystę bei kilnius siekius ir surado prieglobstį menkystės ir vergiško nuolankumo atspalvį turinčiame konservatizme. Šis vaizdinys dažnai vartotas norint pasakyti, esą visame kame, kas „normalu", slypi sugedimas, o kas „padoru" – silpnumas. Paaugliai – „paukščiai keliauninkai" – išvien su daugeliu savo maišto draugų ir vedami ypatingo tipo jaunimo vadovų – profesionalių ir charizmatiškų paauglių – mėgaudavosi romantiška vienove su gamta.

---

[114] vidurinės klasės miestiečių gyvenimo būdo, galvosenos (*vok.*). – *Vert. past.*

[115] miestietis, miesčionis (*vok.*). – *Vert. past.*

Kito – „vienišo genijaus“ – tipo paaugliai rašydavo dienoraščius, eilėraščius bei mokslinius straipsnius; sulaukę penkiolikos, jie dejuodavo Don Karlo žodžiais, perteikiančiais patį vokiškiausią paauglių skundą: „Dvidešimt metų nugyventa, bet nieko dar nenuveikta vardan nemirtingumo!“ Kiti paaugliai burdavosi į nedideles ciniškų intelektualų, nusikaltėlių, homoseksualistų ir kraštutinių nacionalistų grupeles. Visos šios paauglių veiklos apraiškos vis dėlto turėjo bendrą bruožą: į vieną ar kitą mistinę, romantišką tikrovę – gamtą, tėvynę, meną, būtį ir kt. (o ji buvo aukščiausias idealios motinos, kuri niekuomet neišduotų maištaujančio savo sūnaus tam baisūnui, jo tėvui, vaizdinys) – jaunuoliai neįsileisdavo savo tėvų: nei kaip įtaką darančių asmenų, nei kaip tos tikrovės dalininkų. O dėl tikrosios motinos, tai paauglys kartkartėmis tikėjo, esą ji atvirai arba slapta pritartų tokiai jų laisvei, o gal jos net pavydėtų, tačiau tėvą jis laikė mirtinu šios laisvės priešu. Jei tėvo priešiškumo raiška būdavo nepakankamai stipri, tai paauglys ją sąmoningai kurstydavo, nes pasipriešinimas tėvui buvo jo patirties gyvybingumo šaltinis.

Šioje gyvenimo pakopoje vokiečių berniukas greičiau jau būtų rinkęsis mirtį, nei gyvenęs suvokdamas tiesą, jog ši iš esmės klaidinga, besaikė iniciatyva, kviečianti jį į utopinę tikrovę, taps giliai įsišaknijusio kaltės jausmo versme, o galiausiai – bežadžio nuovargio prielaida. Šiuo gyvenimo tarpsniu vėl sustiprėdavo berniuko polinkis tapatintis su savo tėvu, nepaisant visko tvirtai pagrįstas ankstyvosios vaikystės išgyvenimais. Vesdamas berniuką painiais keliais, klastingas likimas (= tikrovė) galiausiai paversdavo jį *Bürger*, „paprastu piliečiu“, visą laiką išgyvenančiu nuodėmės pojūtį: mat jis išsižadėjo savųjų talentų vardan mamonos ir vardan eilinės žmonos bei eilinių, kaip ir kiekvieno kito žmogaus, vaikų.

Suprantama, jog šis vokiečių tėvystės aprašymas yra taip tipizuotas, kad tampa artimas karikatūrai. Vis dėlto esu įsitikinęs,

jog akivaizdūs jos pavyzdžiai, kaip ir giliai slypintis jos modelis, išties egzistavo; esu tikras ir tuo, kad toks nuolat pasikartojantis perdėm ankstyvo, individualizmo atspalvį turinčio maišto ir kupinos nusivylimo, nuolankios paprasto piliečio būties atotrūkis buvo svarus politinio vokiečių nebrandumo veiksnys: šis paauglystės maištas buvo tik individualizmo ir revoliucinės dvasios parodija. Mano įsitikinimu, vokiečių tėvai ne tik nesipriešino šiam maištui, bet ir patys nesąmoningai jį kurstė kaip patikimą būdą išsaugoti patriarchalinę savo įtaką jaunimui. Mat patriarchaliniam *superego* tvirtai įsišaknijus ankstyvosios vaikystės patirtyje, jaunimui galima suteikti veiksmų laisvę: jie nebedrįsta nueiti pernelyg toli.

Šis keistas kilniais idealais grįsto maišto ir nuolankaus paklusnumo derinys, būdingas imperijos laikų vokiečio asmenybei, tapo paradokso prielaida. Vokiečių sąžinė skatina žmogų išsižadėti savęs ir yra žiauri, tačiau jos idealai yra kintantys ir, taip sakant, beglobiai. Vokietis yra griežtas sau ir kitiems; tačiau kraštutinis griežtumas, nepagrįstas vidiniu žmogaus autoritetu, gimdo pyktį, baimę ir kerštingumą. Stokodamas vidinės idealų darnos, vokietis, būdamas aklai įsitikinęs savo teisumu, negailestingai išsižadėdamas pats savęs ir didžiai reiklus sau bei kitiems, linkęs siekti daugelio prieštaringų ir akivaizdžiai destruktyvių tikslų.

Vokietijai pralaimėjus karą ir išgyvenus 1918 metų perversmą, šis psichologinis konfliktas taip sustiprėjo, kad viduriniai vokiečių sluoksniai atsidūrė ant katastrofos slenksčio; tačiau bet kurios šalies viduriniai sluoksniai apima gana daug darbininkų klasės atstovų, jei tik pastarieji siekia priklausyti šiam sluoksniui. Jų nuolankumas karą pralaimėjusiam aukštesniajam sluoksniui staiga tapo visiškai nepanašus į prasmingą pavaldumą. Infliacija kėlė pavojų pensijoms. O masės, apgraibomis ieškančios išeities, nebuvo pasirengusios imtis nei laisvų

piliečių, nei sąmoningų darbininkų vaidmens (arba jį pasiglemžti). Akivaizdu, jog tik tokiomis sąlygomis Hitlerio vaizdiniai galėjo iškart įkvėpti tiek daug žmonių, o dar didesnei daugybei – pakirsti jėgas.

Taigi nesiimsiu tvirtinti, jog Hitlerio tėvas, koks jis vaizduojamas užgauliuose pasakojimuose, buvo tipiškas pavyzdys vokiečių tėvystės, jo atveju įgijusios akivaizdžiai primityvų pavidalą. Istorijos bėgyje dažnai nutinka taip, kad kraštutiniai ir visai netipiški asmeniniai išgyvenimai taip tobulai atitinka slapta gyvuojantį visuotinį konfliktą, kad krizės akimirką jie virsta tipišku tikrovės pavyzdžiu. Vertėtų prisiminti, jog didžiosios tautos savo vadais dažnai renkasi žmones, gyvenančius anapus savo sienų: Napoleonas gimė Korsikoje, Stalinas kilo iš Gruzijos. Taigi būtent visuotinis vaikystės modelis yra tos didžiulės nuostabos, apimdavusios vokietį, skaitantį apie Hitlerio jaunystę, pagrindas. „Kad ir koks tvirtas ir ryžtingas būtų buvęs mano tėvas...jo sūnus taip pat beatodairiškai ir atkakliai atmesdavo kiekvieną jam ne ypač patrauklią arba visai nepatrauklią idėją. Aš nenorėjau tapti tarnautoju." Šis asmeniško atsiskleidimo ir įžvalgios propagandos derinys (kartu su provokuojančiais ir ryžtingais veiksmais) galiausiai pasėjo tą visuotinį tikrumą, kurio taip laukė vokiečių jaunimo sielose gyvenantis maištininkas: tikrumą, kad joks senas žmogus – tėvas, imperatorius ar Dievas – neturi jam kliudyti mylėti savo motiną Vokietiją.

Tuo pat metu ką tik minėtas derinys jau suaugusiems vyrams patvirtino, jog jie, atsisakę maištingų savo paauglystės siekių, tapo neverti vadovauti Vokietijos jaunimui ir nuo šiol jis „pats kurs savo likimą". Ir tėvai, ir sūnūs dabar galėjo tapatintis su fiureriu – nė karto nepasidavusiu paaugliu.

Piešdami istorinį Hitlerio paveikslą psichologai sutirština jo tėvo bruožus; juk Hitleris buvo paauglys, atsisakęs tapti tėvu bet kuria šio žodžio prasme arba, jei jau prakalbome apie tai, –

kaizeriu ar prezidentu. Jis nepakartojo Napoleono klaidos. Hitleris buvo fiureris – šlovingas vyresnysis brolis, perėmęs išimtines tėvų teises, tačiau perdėm smarkiai su jomis nesitapatinantis: vadindamas savo paties tėvą „senu, tačiau vis dar vaikišku", jis užsitikrino sau naują žmogaus, kuris turėdamas valdžią išlieka jaunas, padėtį. Jis buvo nepalaužtas paauglys, pasirinkęs užsiėmimą, nesusijusį su civilio gyventojo laime, verteiviška ramybe ir dvasine rimtimi: jis buvo naujas vadas, kuris palaiko vaikinų vienybę reikalaudamas jų susižavėjimo, keldamas jiems siaubą ir apsukriai įtraukdamas juos į nusikaltimų pasaulį, iš kurio nebėra kelio atgal. Be to, jis negailestingai naudojosi savo tėvų nesėkmėmis.

„Karjeros klausimą man teko išspręsti kur kas greičiau, nei tikėjausi... Kai buvau trylikos metų, visiškai netikėtai mirė mano tėvas. Mano motina jautė pareigą ir toliau rengti mane tarnautojo karjerai." Tokiomis aplinkybėmis žlugus Hitlerio planams, jis susirgo sunkia plaučių uždegimo forma ir „visa, už ką kovojau, visa, ko slapta troškau, virto tikrove..." Negaluojančiam berniukui motina turėjo leisti viską, ką sveikam ir užsispyrusiam drausdavo; tad dabar jis turėjo galimybę išvykti ir rengtis tapti menininku. Taigi jis išvyko ir... neišlaikė stojamųjų egzaminų į valstybinę meno mokyklą. Po to mirė ir jo motina. Tad jis dabar buvo laisvas ir... vienišas.

Po šios ankstyvos mokymosi nesėkmės (stojant į meno mokyklą) jis patyrė ir profesinę nesėkmę, retrospektyviai grindžiamą charakterio stiprybe ir berniukišku atkaklumu. Gerai žinoma, kaip rinkdamasis savo pavaduotojus Hitleris vėliau stengėsi išpirkti panašias savo civilio gyvenimo nesėkmes. Viskas jam baigėsi geruoju tik dėl vokiečių įpročio mokymosi nesėkmėms suteikti paslėpto talento atspalvį: „humanistinis" švietimas Vokietijoje visą laiką išgyveno stiprų vidinį skilimą – viena vertus, skatindamas pareigos jausmą bei drausmingumą ir kartu šlovindamas ilgesingus poetų jausmų protrūkius.

Hitlerio laikysena „senosios“ Vokietijoje ir kitose šalyse gyvenančios kartos atžvilgiu buvo tokia pat nenuolaidi, apsukri bei ciniška kaip ir jo laikysena (kokią jis pats aprašo) savo tėvo atžvilgiu. Beje, vos tik pajutęs, jog reikia viešai pateisinti arba apgailėti savo veiksmus, jis veikiausiai surengdavo spektaklį, kaip tai padarė ir pirmajame „*Mein Kampf*“ skyriuje. Savo žodžių tiradas jis skirdavo vienam kuriam užsienio šalių vadovui – Churchiliui ar Rooseveltui, apibūdindamas jį kaip žiaurų feodalą arba nukaršusį kvailį. Tuomet jis kurdavo antrąjį vaizdinį – klastingo, turtingo sūnaus ir ciniško dekadento: Duff-Cooperis ir Edenas buvo vieninteliai vyrai, kuriuos jis šiam tikslui rinkdavosi. Ir iš tiesų vokiečiai tyliai susitaikydavo su neįvykdytais Hitlerio pažadais, kol jis, smarkus jaunuolis, paprasčiausiai naudojosi kitų vyrų senatve.

3. Motina

„...motina – pasišventusi buities rūpesčiams, savo vaikus apsupusi nuolatine švelnia globa.“

Po šio stebuklinės pasakos tęsinio apie savo mamą Hitleris mažai ką tepasako. Jis užsimena, kad kartkartėmis ji nuoširdžiai nerimaudavusi jam, jaunajam herojui, įsivėlus į peštynes, kad mirus tėvui ji jautusi „būtinybę“ – veikiau skatinama pareigos, nei noro – pasirūpinti, kad jis tęstų mokslą. Netrukus ji taip pat mirė. Jis sakosi gerbęs savo tėvą, o mylėjęs motiną.

Apie „jos vaikus“ daugiau nepasakyta nė žodžio. Hitleris niekuomet nebuvo nė vieno žmogaus brolis.

Vargu ar verta abejoti tuo, jog Hitleris, teatrališkas ir isteriškas avantiūristas, buvo liguistai prisirišęs prie savo motinos. Tačiau šiuo atveju ne tai svarbiausia. Mat nepriklausomai nuo to, ar šis prisirišimas liguistas, ar ne, jis sumaniai dalija savo motinos paveikslą į dvi kategorijas, itin parankias skleidžiant

propagandą: mylinti, vaikiška ir šiek tiek pavargusi virėja, triūsianti šiltoje, jaukioje aplinkoje, ir milžiniška marmurinė ar geležinė skaisčioji mergelė – šio idealo paminklas. Taigi apie tikrąją savo motiną Hitleris užsimena labai nenoriai, o antžmogiškos motinos paveikslų daugelyje jo vaizdinių, priešingai, yra gausybė. Šioje imperijos vokiečio stebuklinėje pasakoje mes nerandame paprasto teiginio, jog Hitleris gimė Braunau miestelyje, nes ten gyveno jo tėvai; ne, ten pasakyta: „gimti šioje vietoje man skyrė lemtis“. Kad ir kada tai įvyko, taip įvyko visai ne dėl savaime suprantamos įvykių tėkmės; ne – tai, kad jis gimė tarpukario laikotarpiu, ramybės ir tvarkos dienomis, buvo „neužtarnautas, piktas lemties pokštas“. Kai jis gyveno skurde – „skurdas spaudė mane savo glėby“; kai liūdėdavo – „ponia širdgėla buvo mano globėja“. Tačiau visą šį „lemties žiaurumą“ Hitleris vėliau išmoko liaupsinti kaip „Dievo apvaizdos išmintį“, mat dėl tokios lemties jis užsigrūdino ir tapo tinkamas tarnauti gamtai, „žiauriai visokeriopos išminties valdovei“.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui „lemtis suteikė malonę“ tapti vokiečių kariuomenės pėstininku – toji pati „nepermaldaujama lemties deivė, pasitelkianti karus, kad pasvertų tautas ir žmones“. Kai Vokietijai pralaimėjus karą Hitleris stojo prieš teismą ginti pirmuosius savo revoliucingus veiksmus, jis buvo tikras, „kad amžinai teisianti istorijos deivė šypsodamasi suplėšys“ teismo nuosprendį.

Lemtis, čia išdavikiškai žlugdanti herojaus sumanymus, čia mielai pataikaujanti jo didvyriškumui ir plėšanti į skiautes senų nedorėlių nuosprendžius – tai infantilių vaizdinių visuma, persmelkianti daugumą vokiečių idealizmo apraiškų. O jauno didvyrio, išgarsėjančio svečioje šalyje ir grįžtančio gimtinėn išlaisvinti ir išaukštinti „įkalintą“ savo motiną, motyvas (romantiškas sakmės apie karalių Oidipą atitikmuo) yra tipiškiausia šios vaizdinių visumos išraiška.

Šiuose antžmogiškų motinų vaizdiniuose slypi dviveidis motinystės paveikslas: vieną sykį motina yra žaisminga, vaikiška ir kilni, kitą sykį – išdavikė ir piktųjų jėgų sąjungininkė. Tokia vaizdinių visuma, mano nuomone, yra būdinga patriarchalinėms visuomenėms, kur moterį siekiama išlaikyti daugeliu atžvilgių neatsakingą bei vaikišką ir kur ji gyvena „tarp dviejų ugnių". Tad aplinkybės susiklosto taip, kad tėvas joje nepakenčia išsisukinėjančių savo vaikų, o vaikai joje nekenčia abejingo savo tėvo. Kadangi ši „motina" paprastai tampa ir išlieka nesąmoningu šio „pasaulio" modeliu, ambivalencija motiniškos moters atžvilgiu Hitlerio laikotarpiu tapo vienu ryškiausių viešosios vokiečių mąstysenos bruožų.

Fiurerio santykis su motinyste ir šeima buvo prieštaringas. Tobulindamas savo tautos fantasmagoriją, jis įsivaizdavo esąs vienišas vyras, besigrumiantis su antžmogiškos motinos figūromis ir siekiantis joms, čia mėginančioms jį sunaikinti, čia priverstoms jį laiminti, įtikti. Tačiau savo bendražygėmis moterų jis nepripažino iki pat skausmingos pabaigos, kai, atkakliai siekęs atvesti į doros kelią Evą Braun, netrukus ją nušovė savo paties rankomis – bent jau tokia yra legendos pabaiga. Tiktai kitų vyrų žmonos gimdė jiems vaikus kanceliarijos prieglobstyje, o pats Hitleris, kaip rašo oficialus jo biografas, „yra tautos valios įsikūnijimas. Jis visiškai nepažįsta šeimos gyvenimo, nepažįsta jokios ydos".

Šią ambivalenciją moterų atžvilgiu Hitleris taikė ir savo santykiui su Vokietija kaip idėja. Atvirai niekindamas savo tėvynainių mases, o jos juk ir buvo Vokietija, jis įsiaudrinęs stovėdavo jų akivaizdoje ir, fanatiškai šaukdamas „Vokietija, Vokietija, Vokietija", maldaudavo tikėti mistine tautos egzistencija.

Kita vertus, vieša vokiečių laikysena žmonijos ir pasaulio kaip visumos atžvilgiu visuomet buvo palyginti ambivalentiška. Pasaulį suvokti kaip „išorinį pasaulį" būdinga daugumai

genčių ir tautų. Bet Vokietijos atveju pasaulis suvokiamas kaip nuolat kintantis ir visuomet – iki kraštutinumo. Pasaulis laikomas arba amžiumi ir išmintimi pranašesnis (už Vokietiją) amžino troškimo ir *Wanderlust*[116] objektu, arba niekingo, klastingo ją apsupusio priešo, siekiančio vienintelio tikslo – būtent pasinaudoti Vokietija – stovykla, arba mistine *Lebensraum*[117], kurią reikia užkariauti sutelkus visą teutonišką drąsą ir daugelį metų ja naudotis jaunatviškais plėtros tikslais.

4. *Paauglys*

Šioje šalyje žodis „paauglystė" visiems, išskyrus žmones, susiduriančius su juo profesinėje plotmėje, įgijo blogiausiu atveju neištirtų žemių, plytinčių tarp vaikystės ir paauglystės, prasmę, o geriausiu atveju jis suvokiamas kaip „įprastas" metas sportuoti ir krėsti pokštus, burtis į būrius ir uždaras grupes bei draugijas. Šioje šalyje paauglys kelia mažiau keblumų ir jaučiasi ne toks vienišas, kaip kituose kraštuose augantys paaugliai, nes iš esmės yra tapęs kultūros arbitru; tik nedaugelis šios šalies žmonių įstengia išsižadėti paaugliškos laikysenos, gyvuojančios drauge su laisvo, amžinai pasišventusio nugalėti vienvaldystės apraiškas žmogaus laikysena.

Taigi turint tokią paauglystės sampratą gana sunku suvokti, kokią prasmę paauglystė įgyja kitose kultūrose. Pirmykštėje praeityje įspūdingomis ir įmantriomis apeigomis siekta pakeisti ir sukilninti bundantį paauglio vyriškumą. Pirmykščių apeigų metu paaugliui tekdavo pralieti šiek tiek savo kraujo, paaukoti kurį nors dantį ar kurią nors lytinių organų dalį, o religinėmis apeigomis jis yra mokomas pripažinti savo nuodėmingumą

---

[116] aistros keliauti (*vok.*). – *Vert. past.*
[117] gyvenimo erdve (*vok.*). – *Vert. past.*

ir nusižeminti. Senoviniais ritualais būdavo sutvirtinamas berniuko ketinimas tapti vyru savo tėvo pasaulyje, tuo pat metu išliekant amžinai kukliu „Didžiojo Tėvo" sūnumi. Apeiginių šokių vedėjai, atpirkėjai ir aktoriai tragikai buvo kaltės ir atpirkimo simboliai. O Vokietijos paauglių maištas buvo aukščiausia visuotinės psichologinės raidos pakopa, prilygstanti feodalizmo žlugimui: vidinė sūnų emancipacija. Mat nors pirmykštės paauglystės apeigos ir nacionalsocializmo ritualai yra glaudžiai susiję, jie iš esmės skiriasi. Hitlerio pasaulyje paaugliai žygiavo koja kojon su emancipuotais sau lygiais jaunuoliais. Jų vadas niekuomet nepaaukojo savos valios nė vienam tėvui. Tiesą sakant, jis buvo jiems sakęs, kad sąžinė yra tokia pat dėmė kaip ir apipjaustymas ir kad pirmoji, kaip ir antrasis, yra žydiškos ydos.

Hitlerio pasibjaurėjimas žydais – „stiprybę graužiančia bakterija", kuriai atstovauja mažiau nei 1 procentas iš 70 milijonų jo tėvynainių – įvelkamas į fobijos atspalvį turinčius vaizdinius. Hitleris aprašo žydų tautos – stiprybę pažeidžiančio užkrato, sutepančios bjaurasties – keliamą pavojų. Psichiatrai šiuo atveju nustatytų mažų mažiausiai sifilofobiją. Bet ir vėlgi sunku pasakyti, kur šiuo atveju baigiasi asmeninė negalia ir prasideda klastinga propaganda. Mat idealistiniams paauglio vaizdiniams paprastai būdinga balčiausių ir juodžiausių spalvų deriniai. Jis nuolatos trokšta įgyti tai, kas balta, ir liguistai vengia visko, kas juoda, siekia išrauti tai su šaknimis ir iš kitų žmonių, ir iš savo paties tikrovės. Dėl su seksualumu susijusių savo nuogąstavimų paauglys tampa itin imlus tokiems ar panašiems žodžiams: „Tik kraujo grynumo netektis visiems laikams sužlugdo vidinę laimę, ji amžinai žemina žmogų ir jos padariniai yra nebepašalinami iš kūno bei proto"[118].

---

[118] Ibid.

Ikinacistiniais laikais gyvenęs vokiečių paauglys buvo be galo žiaurus pats sau, o tėvo valiai priešindavosi visai ne tam, kad suteiktų sau malonumo. Patyręs „nuopuolį", jis jausdavo didžiulę kaltę. Toks jaunuolis buvo skatinamas pajusti, kad Hitleris yra žmogus, turintis teisę negailestingai kovoti su viskuo, kas juoda, nes yra reiklus ir sau pačiam. Tai, kas nuovokiems ne vokiečių kilmės žmonėms kėlė įtarimą – būtent Hitlerio skelbiamas susilaikymas nuo mėsos, kavos, alkoholio ir lytinio gyvenimo, – vokiečių jaunuoliui buvo svarus propagandos veiksnys. Mat Hitleris taip įrodė turįs moralinę teisę išvaduoti vokiečius iš ikikarinio jų pačių mazochizmo ir juos įtikinti, esą ir jie savo ruožtu turi teisę neapkęsti, kankinti, žudyti.

Painų paauglystės konfliktą, liepsnojusį kiekvieno vokiečių vaiko sieloje, Hitleris siekė pakeisti paprastais it hipnozės būsenoje atliekamų veiksmų ir laisvės nuo rūpesčių bei svarstymų modeliais. Šiam tikslui jis įsteigė organizaciją, sukūrė ugdymo sistemą ir devizą, skirtus nukreipti visą paauglių energiją į nacionalsocializmo plotmę. Toji organizacija buvo Hitlerio jaunimas, o jos devizas – „Jaunimas kuria likimą savo paties rankomis".

Dievas nebeteko jokios reikšmės: „Šią valandą, kai žemė pasišvenčia saulei, mes gyvename vienintele mintimi. Mūsų saulė – Adolfas Hitleris"[119]. Nebeteko svarbos ir tėvai: „Visus, kurie, remdamiesi vien tik savo pačių „patirtimi", kovoja su mūsų metodu, leidžiančiu jaunimui vadovauti jauniems žmonėms, reikia nutildyti..."[120] Neturi reikšmės ir etika: „Ką tik užgimė visiškai nauja karta, neturinti išankstinių idėjų, neįklimpusi į

---

[119] Citata iš knygos: G. Ziemer. *Education for Death*. New York: Oxford University Press, 1941.

[120] Citata iš knygos: Hans Siemsen. *Hitler Youth*, London: Lindsay Drummond, 1941.

kompromisus, pasirengusi ištikimai laikytis įstatymų, pagrįstų prigimtine jų teise"[121]. Brolystė, draugystė nebeteko reikšmės: „Man neteko girdėti nė vienos dainos, išreiškiančios švelnius draugiškus jausmus, meilę tėvams, meilę artimam, gyvenimo džiaugsmą, tolesnio gyvenimo viltį"[122]. Nebesvarbu ir mokslas: „Nacionalsocialistinė ideologija turi būti šventas tikrovės pamatas. Nevalia jo ardyti smulkiais paaiškinimais"[123].

Reikšminga buvo viena – nuolat judėti į priekį, nesidairant atgalios. „Nors ir viskas žlugtų, mes žygiuosime į priekį. Juk šiandien mūsų rankose Vokietija, o ryt – visas pasaulis".

Sukūręs tokį pamatą Hitleris pasitelkė paprasčiausią, rasiniais požymiais grįstą visuotinės erdvės dichotomiją: vokietis (kareivis) – žydas. Žydas piešiamas mažas, juodas, visas plaukuotas, kuprotas, plokščiapadis; jis žvairuoja ir čepsi lūpomis, skleidžia nemalonų tvaiką, yra palaidūnas, mielai atima šviesiaplaukių mergelių nekaltybę, jas apvaisina ir užkrečia ligomis. O arijas yra aukštas, tiesus, šviesaus gymio, neturi plaukų ant krūtinės ir galūnių, jo žvilgsnis, eisena ir kalbėsena yra *stramm*[124], jis sveikinasi ištiesta ranka. Jis uoliai laikosi švaros. Jis niekuomet sąmoningai nepaliestų žydų kilmės merginos – nebent viešnamyje.

Tai akivaizdi beždžionės ir antžmogio priešprieša. Amerikoje tokie vaizdiniai greičiausiai būtų virtę karikatūromis, o Vokietijoje jie tapo viešai pripažintu suaugusiųjų protų penu. Ir nederėtų pamiršti (nes vokiečiai to nepamirš), kad daugelį metų tarp vokiečių jaunimo ir vokiečių kariuomenėje Hitlerio vaizdiniai buvo populiarūs. Sveiki, ištvermingi, ramūs, paklusnūs,

---

[121] Citata iš knygos: Ziemer, *op. cit.*

[122] Ziemer, *op. cit.*

[123] Citata iš knygos: Ziemer, *op. cit.*

[124] tiesi, griežta, energinga (*vok.*). – *Vert. past.*

fanatiški, jie „metė iššūkį visoms kūno, energijos ir ištikimybės silpnumo apraiškoms“[125]. Jie buvo be galo arogantiški, ir ši niekinanti jų arogancija buvo vienintelis ženklas, padedantis atpažinti senosios vokiečių kartos baimę pasiduoti svetimuose kraštuose „išaugintos“ kultūros įtakai.

O dėl moterų, tai nacionalsocialistinės rasės savimonė ir joms tapo naujoviško pasididžiavimo pagrindu. Merginos, bendraujančios su išrinktaisiais arijų rasės atstovais, buvo raginamos su džiaugsmu imtis kūniškųjų savo priedermių. Jos buvo šviečiamos seksualumo klausimais bei skatinamos gyventi lytinį gyvenimą. Gimdyti vaikus, nesvarbu – teisėtai ar ne, buvo skatinama propagandos priemonėmis, teikiama materialinė parama. Veikė ir „valstybinių vaikų“, gimusių ir „paskirtų fiureriui“ organizacija. Motinos buvo skatinamos maitinti krūtimi; tai, ką Amerikos psichiatrai tuo metu drįso teigti tik profesionalams skirtuose žurnaluose, Vokietijos valdžia pareiškė viešai: „Stillfähigkeit ist Stillwille“ – gebėjimas maitinti yra noras maitinti. Taigi vokiečių kūdikystė buvo puoselėjama, kad klestėtų arijų rasė ir fiureris.

Savo vaizdinių plotmėje nė vienas aktorius, taip pat ir nė vienas aktyvus novatorius, nėra visiškai nepriklausomas, be to, jis negali išdrįsti būti visiškai originalus: jo originalumas turi būti grįstas drąsa, o tinkamu metu jis deramai išreiškia jau gyvuojančius vaizdinius. Jei vis dėlto jam pavyksta tai padaryti, jo vaizdiniai ne tik įtikina jį patį bei likusiuosius, bet ir paralyžiuoja jo priešus, jei tik jie nesąmoningai priima šiuos vaizdinius – yra linkę jų laukti, prarasti pasitikėjimą savimi ir galiausiai pasiduoti.

Taigi Vokietija yra ypač gerai organizuotos ir labai apsišvietusios tautos, pasidavusios paauglio ideologo vaizdiniams,

---

[125] Ziemer, *op. cit.*

pavyzdys. Mes parodėme, jog tokiu atveju negalima kaltinti vien asmeninių neurozių, kamuojančių vadovaujančius žmones. Bet ar galime kaltinti pavaldinių vaikystės schemas?

5. Lebensraum, *kareivis, žydas*

Vien impresionistinis šeimyninių tautos vaizdinių ir tautinių bei tarptautinių jos nuostatų palyginimas labai greitai gali virsti absurdu. Iš tokio palyginimo galima padaryti išvadą, jog gydant tautinius šeimos modelius galima pakeisti tarptautines nuostatas. Tačiau tautos keičiasi tik kintant bendrai jų tikrovei. Pavyzdžiui, Amerikoje visų tautų sūnūs ir dukterys tampa amerikiečiais, bet kiekvienam būdingas savitas konfliktas: drįstu manyti, jog ne vienas vokiečių kilmės amerikietis, skaitydamas šį skyrių, jau atpažino vieną ar kitą savo paties tėvo problemą. Jis atpažins tą problemą, nes jo tėvo pasaulis ir jo paties pasaulis yra atitrūkę vienas nuo kito: jo tėvas gyvena kitoje erdvės ir laiko plotmėje.

Jau vien tai, kaip lengva palyginti vaikystės schemas bei tautines nuostatas, ir pats absurdas, prie kurio šis palyginimas gali privesti, užtemdo su šiais reiškiniais susijusią svarbią tiesą. Tad šis knygos poskyris bus skirtas atskleisti, kaip istorinė ir geografinė tikrovė sustiprina šeimos gyvenimo schemas ir kaip šios schemos savo ruožtu formuoja tautos tikrovės sampratą. Neįmanoma nusakyti, kas yra vokiška, nesusiejus vokiškųjų šeimos plotmės vaizdinių su centrine Vokietijos padėtimi Europoje. Juk, kaip anksčiau įsitikinome, net ir nuovokiausių žmonių grupėms siekiant suvokti tiek savo pačių, tiek viena kitos padėtį, tenka remtis santykinai paprastu nežodiniu magišku tikrovės modeliu. Kiekvienam asmeniui ir kiekvienai grupei būdingos istoriškai sąlygotos erdvės ir laiko sampratos, kurios sampratos pagrindžia asmens (ar jų grupės) pasaulėvaizdį, atstumiančius

ir idealiuosius prototipus bei pasąmoninį gyvenimo planą. Šios sampratos turi lemiamą įtaką tautos siekiams ir gali tapti ryškaus jos savitumo prielaida; kita vertus, jos susiaurina tautos vaizduotę, tad gali užtraukti jai didžiulę nelaimę. Vokietijos istorijoje labiausiai išsiskiria šios erdvės ir laiko suvokimo konfigūracijos: gyvenimo aplinkos ir *Lebensraum*[126] priešpriešа bei susiskaldymo ir vienybės priešprieša. Be abejo, tokios sąvokos yra visuotinės ir, atrodytų, visai neturi vokiško savitumo, o stebėtojas, suvokiantis, kokios svarbios šios sąvokos vokiečių mąstysenai, tikriausiai pamanytų, kad jos atlieka veidmainiškos propagandos priemonių vaidmenį. Vis dėlto tarptautinių susidūrimų atveju nėra nieko pražūtingesnio, kaip pastangos nuvertinti mitologinę kitos tautos erdvės ir laiko sampratą arba ja abejoti. Kitos tautybės žmogus nesuvokia, jog Vokietijoje šie žodžiai įprasmino žmonių įsitikinimus, esančius toli anapus šios įprastos logikos.

Oficialioji *Lebensraum* prasmė buvo štai kokia: nacių valstybė turi paimti į savo rankas (Europos ribose) karinę hegemoniją ir ginkluotės monopolį, viešpatauti ekonomikoje ir atlikti intelektualinio vedlio vaidmenį. Be to, *Lebensraum* turėjo vieną iš esmės magišką prasmę. Kokia toji prasmė?

Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Maxas Weberis rašė, esą likimas panorėjęs (net ir realistiškai mąstantis vokietis sako „likimas“, o ne „geografija“ ar „istorija“), kad vienintelė Vokietija gyventų tiesioginėje trijų didžiųjų sausumos valstybių ir didžiausios jūrinės valstybės kaimynystėje ir kad stovėtų joms skersai kelio. Jo nuomone, nė viena kita pasaulio tauta neužima tokios padėties[127].

[126] gyvenimo erdvės (*vok.*). – *Vert. past.*

[127] Max Weber. *Gesammelte Politische Schriften*. Munich, Drei masken Verlag, 1921.

Weberio požiūriu, iškilus būtinybei sukurti didingą bei saugią šalį, gyvenant visiškos apsiausties sąlygomis ir užimant labai pažeidžiamą geografinę padėtį, lieka dvi alternatyvos: Vokietija galėtų išlaikyti savo pasiskirstymą į regionus ir tapti šiuolaikine federacija, kuri būtų panaši į Šveicariją – visiems palanki, visiems naudinga ir niekam nekelianti pavojaus; arba ji galėtų skubiai sukurti imperiją, įkūnijančią gana nemalonius politinius bruožus, imperiją, tokią pat brandžią ir galingą, kaip Anglijos ar Prancūzijos imperijos, pajėgią žaisti politinės galios žaidimus, kad su Vakarų valstybėmis sukurtų kultūrinį ir karinį darinį, skirtą apsisaugoti nuo grėsmės, kylančios iš Rytų. Tačiau Weberis buvo „realistas", o tai reiškia, kad jis atsižvelgė vien į tai, kas, remiantis visa pasverianČiu, konservatyviu jo protu, atrodė „suprantama"[128]. Jis nė nesvajojo, kad po kelerių

---

[128] Pastaruoju metu Amerikoje pasirodžiusiame leidinyje (H.H. Gerth and C. Wright Mills, From Max Weber: *Essays in Sociology*, New York: Oxford University Press, 1946, p. 28–29) pasakojama apie kai kuriuos Weberio gyvenimo įvykius; šias leidinio vietas kaip tik ir pacituosiu, nes jose aprašomi įvykiai yra ypač ryškus čia nagrinėjamų šeimos gyvenimo schemų pavyzdys.

„Ryškus jo taurumo pojūtis tam tikra prasme buvo atsakas į patriarchališką ir valdingą elgseną jo tėvo, savo žmonos meilę suvokusio kaip pasiryžimą tarnauti ir leistis jo išnaudojamai bei kontroliuojamai. Pagaliau Weberis, būdamas 31 metų, savo motinos ir savo žmonos akivaizdoje įtūžęs paskelbė savo tėvui nuosprendį: jis negailestingai nutrauks visus su tėvu siejančius saitus, jei šis nesutiks su sūnaus sąlyga: motina turėtų lankytis jo namuose „viena", be tėvo. Jau esame minėję, kad po šio susidūrimo tėvas greitai mirė ir Weberiui aprašytoji situacija paliko neišdildomą kaltės pėdsaką. Galime nedvejodami padaryti išvadą šią situaciją turėjus nepaprastai ryškų oidipinį atspalvį.

Visą savo gyvenimą Weberis nuolatos susirašinėjo su savo motina, o kartą ji kreipėsi į sūnų kaip „vyresnė dukra". Prireikus pasitarti dėl trečiojo savo sūnaus elgesio, patarimo ji kur kas mieliau kreipdavosi į jį, savo pirmagimį, nei į savo vyrą. Be to, derėtų atkreipti dėmesį į tai, kas, suprantama, buvo laikinas jaunojo Weberio siekių tarpsnis: kai jis mokėsi

metų į Vokietijos gyvenimą ateis žmogus, skelbsiantis ir kone įgyvendinsiantis trečiąją alternatyvą: Vokietija galėtų tapti tokia galinga ir taip apsukriai valdoma valstybe, kad pajėgtų vieną po kito užgrobti visus apsiausties bendrininkus – Paryžių, Londoną, Romą ir Maskvą – ir išlaikyti juos savo valdžioje pakankamai ilgai, kad jos netektų savo stiprybės „tūkstančiui metų".

Šis planas kitos tautybės žmogui vis dar atrodo neįtikimas. Jis stebisi, kaip vienoje ir toje pačioje tautinėje sąmonėje tokia schema galėjo gyvuoti išvien su paprastu gerumu ir kosmopolitine išmintimi – įprastais „tikrosios" vokiečių kultūros bruožais. Vis dėlto, kaip anksčiau minėta, kalbėdami apie vokiečių kultūrą žmonės turėjo galvoje regionines, o ne tautines dorybes. Jie dažniausiai nepakankamai vertindavo žūtbūtinį šios tautos žmonių vienybės poreikį, nors, tiesą sakant, jis ir nesuvokiamas tautoms, kurių krašte tokia vienybė laikoma savaime suprantamu dalyku. Pasaulis vėl linkęs nepakankamai įvertinti jėgą, kurios pagrindu tautinės vienybės klausimas gali virsti *tapatybės išsaugojimo* klausimu, vadinasi, ir (žmogaus) gyvybės ir mirties klausimu, gerokai peržengiančiu politinių sistemų ginčo ribas.

Per visą žmonijos istoriją Vokietijos teritorija kentė nuo visa niokojančių įsibrovimų (arba jai grėsė galimas pavojus). Nors tikra yra tai, kad ilgiau kaip šimtą metų gyvybinių šios šalies centrų nebuvo užėmęs joks priešas, Vokietija ir toliau, tiek racionalioje, tiek iracionalioje plotmėje, jautė, kad jos padėtis yra pažeidžiama.

---

universitete, jo troškimas buvo tapti tikru vyru. Vos per tris mokslo semestrus jis gerokai pasikeitė išoriškai: lieknas mamos sūnelis tapo stambiu, geriančiu alų, dūmijančiu cigarą ir dvikovos randu paženklintu imperinės Vokietijos studentu, kurį jo paties motina pasitiko antausiu. Akivaizdu, jog jis buvo tėvo sūnus. Du tapatinimosi pavyzdžiai ir su jais susijusios vertybės, įsišaknijusios jo motinos ir tėvo asmenybėse, visuomet išliko vidinio Maxo Weberio gyvenimo dalis..."

Vis dėlto kariniai antpuoliai nėra vienintelis grėsmės šaltinis. Vokietijai veržiantis į kitas šalis arba pačiai kenčiant nuo jų antpuolių, jos tikrovėje visuomet likdavo *svetimų vertybių* pėdsakas. Vokiečių laikysena šių vertybių atžvilgiu bei jų santykis su kultūrine savo pačių šalies įvairove – tai sunkiai nusakomos klinikinės problemos turinys. Tačiau, matyt, jokia kita jauna, panašaus dydžio ir gyventojų tankio, turinti panašią istorinę gyventojų įvairovę ir panašiai stokojanti natūralių sienų valstybė nesusiduria su tokiais iš prigimties skirtingais ir tokį trikdantį eiliškumą įgyjančiais kultūriniais veiksniais, kaip kad kultūrinę savo kaimynų įtaką patirianti Vokietija. Kaip ir kalbant apie asmeninio nerimo veiksnius, šiuo atveju tiktų pasakyti, jog būtent visiems nagrinėtiems veiksniams nuolat stiprinant žalingą vienas kito poveikį, vokiečių tapatybė neteko galimybės įgyti apibrėžtą pavidalą ir palaipsniui, logiška tvarka asimiliuoti ekonominę ir visuomeninę šalies raidą.

Vokiečių susiskaldymo vaizdinys pagrįstas istorines šaknis turinčiu nepatogumo pojūčiu, kurį būtų galima pavadinti „limo[129] kompleksu". *Limes Germanicus* buvo siena (panaši į Didžiąją kinų sieną), kurią per vakarinę ir pietinę Vokietiją buvo pastatę romėnai, kad jiems priklausančias užkariautas sritis atskirtų nuo kraštų, kuriuose tebegyveno barbarai. Ši siena buvo nugriauta prieš daugybę metų, tačiau jos vietoje išaugusi kultūrinė užtvara atskyrė pietinę Vokietijos teritoriją, kur vyravo Romos katalikų bažnyčios įtaka, nuo protestantiškosios šiaurinės Vokietijos. Taigi Vokietijai ėmė daryti įtaką kitos imperijos (karinės, dvasinės, kultūrinės): iš vakarų brovėsi sensuali ir racionali Prancūzija, iš rytų – neraštinga, dvasinga ir dinastinė Rusija, iš šiaurės ir šiaurės vakarų – individualizmo atspalvį turintis „protestantizmas", o iš pietryčių – rytietiškas nerūpestin-

---

[129] Limas (lot. *limes*) – riba, pasienio linija. – *Vert. past.*

gumas. Galutinio kiekvieno rytų ir vakarų, šiaurės ir pietų konflikto sprendimo buvo ieškoma kovos lauke, esančiame kur nors Vokietijos žemėse arba... vokiečių sielose.

Vadinasi, Vokietijos gyvenimą jau nuo pat pradžių trikdė traumuojanti skirtingų išorinės įtakos apraiškų grandinė. Tokiomis aplinkybėmis šioje šalyje savitą pavidalą įgijęs visuotinis imlumo ir gynybiško sustabarėjimo konfliktas tapo tik dar keblesnis ir visą laiką buvo agresyvus. Štai kodėl Hitleris Vokietijai žadėjo ne tik karinę pergalę prieš aplinkui ją išsidėsčiusius įsibrovėlių centrus, bet ir rasinės jų sąmonės pergalę prieš užkrečiamą svetimtaučių estetikos ir etikos įtaką, besiskverbiančią į vokiečių protus. Jo tikslas buvo ne vien nugramzdinti į amžiną užmarštį karinį Vokietijos pralaimėjimą Pirmajame pasauliniame kare, bet ir visiškai išvalyti Vokietiją nuo pagedusių svetimų vertybių, įsiskverbusių į jos kultūrą. Suerzintiems vokiečiams tai buvo tikroji „laisvė“, o kitos laisvės atrodė palyginti miglotos ir neesminės.

Taigi šį stipraus poveikio vaistą Adolfas Hitleris skyrė imperijai, kuri buvo didelė ir jautėsi potencialiai galinga, tačiau, kita vertus, juto savo sūnų ir savo neišsivysčiusios politinės šerdies pažeidžiamumą. Šis vaistas buvo skirtas tautinei sąmonei, turinčiai didžiulį regioninį paveldą ir kupinai aukštų dvasinių siekių, tačiau atvirai išorės įtakai ir smarkiai abejojančiai pamatinėmis savo vertybėmis. Vien tik priešininkas, gebantis gerai perprasti tokios padėties įtaką šalies jaunimo kovai dėl savosios tapatybės, gali nuspėti šių jaunų žmonių ir jo paties keliamą pavojų.

Neįveikiami vokiečių tikrovės paradoksai tapo tai tikrovei būdingų kraštutinių vidinių priešybių prielaida – tų priešybių, kurios prieš Hitleriui ateinant į valdžią buvo priskiriamos dviem skirtingoms Vokietijoms. Atsakydami į kultūrinės apsiausties pojūtį vieno tipo imperijos vokiečiai tapo, taip sakant, perdėm

„platūs“, o kito tipo – pernelyg „siauri“. Pati tiesa, jog ir kitoms tautoms būdingi panašūs kosmopolitizmo ir provincializmo konfliktai, nepanaikina būtinybės perprasti vokiškąją šios dilemos atmainą. „Perdėm plataus“ tipo vokiečiai neigė vokiečių paradoksą arba jo neapkentė ir priėmė savo glėbin visą juos apsiautusį „išorės pasaulį“; neatpažįstamai pasikeitę jie tapo kosmopolitais. „Siaurojo“ tipo vokiečiai, mėgindami nepaisyti išorės pagundų, tapo tokiais „tikrais vokiečiais“, kad jų vokiškumas tapo pajuokos objektu. Pirmieji visuomet džiaugdavosi, kai juos palaikydavo anglais, prancūzais ar amerikiečiais; antrieji išdidžiai sureikšmindavo siaurą, vos kelių grynųjų savo bruožų visumą. Pirmojo tipo vokiečių jausmai ir mintys įgijo olimpinį mastą, o antrojo tipo vokiečiai tapo tokie paklusnūs ir gyveno taip mechaniškai, kad jų tikrovėje nebuvo vietos jokiam jausmui ir jokiai minčiai. Pirmųjų dažnai visą gyvenimą neapleisdavo ilgesys, jie savo valia pasirinkdavo tremtinio būtį arba būdavo potencialūs savižudžiai bei psichozės aukos; antrieji pasilikdavo gimtinėje arba jausdavosi kaip namie, kad ir kur nukeliautų, ir, nors ir griežddami dantimis, išlikdavo vokiečiai.

Pasaulis žavėjosi pirmojo tipo vokiečiais ir šaipėsi iš antrųjų; pasaulis nepaisė tiesos, jog nė vienas ką tik nusakytas tipas nepadės visai šaliai atgimti tai brandai ir tam didingam orumui, kuriuos kartkartėmis įkūnijo pavienių Vokietijos sričių biurgeriai bei amatininkai, kol galų gale jau buvo per vėlu. Pasaulis neatsižvelgė į tiesą, jog ir vieno, ir kito tipo žmonėms trūksta pasitikėjimo savimi, tad pasaulyje jie nesijaučia saugūs; nei pirmieji, nei antrieji netapo politinės žmonių emancipacijos proceso dalyviais.

Labai klystume manydami, jog nacionalsocializmas atsirado *nepaisant* intelektinės Vokietijos didybės. Jis buvo savaime suprantamas ypatingos visuomeninės (veikiau antivisuomeninės) didžių šios šalies žmonių orientacijos padarinys.

Šiuo atveju mums nebūtina apsiriboti pamąstymais apie vienišą ir neapykanta žmonijos tikrovei degantį Nietzsche, kuriam nusišypsojo laimė mirti išprotėjusiam ir kupinam iliuzijų, užuot norom nenorom tapus su jo paties pagalba atsiradusių uniformuotų antžmogių sustabarėjusios tikrovės liudininku. Tačiau buvo žmonių, kurie aiškiai suvokė tikrovę, pavyzdžiui, Thomas Mannas, Pirmojo pasaulinio karo metu, kaip pasakojama, drąsinęs vokiečius mintimi, jog toks filosofas kaip Kantas yra turtas, niekuo nenusileidžiantis Prancūzijos revoliucijos pasiekimams ir gal juos net pranokstantis, o *Grynojo proto kritika*, tiesą sakant, buvo kur kas radikalesnis perversmas nei Žmogaus teisių deklaracija[130].

Suprantu, jog šis Kanto poelgis galėjo parodyti didžiųjų intelektualų gebėjimą tinkamu metu pasakyti netiesą; kritiškomis tautos gyvenimo akimirkomis tai yra išskirtinė intelektualų teisė. Vis dėlto ši jo mintis perteikia pagarbią vokiečio baimę visa užgožiančiai, vienatvės atspalvį turinčiai tragiškai didybei ir jo pasirengimą paaukoti pavienio žmogaus teises, kad išlaisvintų tą didybę savo paties sieloje.

Nei nuošalyje buvusio kosmopolito kaip Goethe, nei šalto valstybės veikėjo kaip Bismarkas – o šių žmonių paveikslai iš to meto mokiniams pateikiamų pavyzdžių buvo vieni ryškiausių – indėlis į vokiečiams būdingą demokratiško žmogaus sampratą nebuvo esminis.

Po 1918 metais patirto pralaimėjimo mėginant sukurti respubliką laikinai įsivyravo „perdėm plataus" vokiečio tipas. Tuo laikotarpiu šaliai vadovavę asmenys neįstengė užkirsti kelio politinio nebrandumo ir intelektinio atotrūkio nuo tikrovės samplaikai, ir jos pagrindu atsirado keistos, kone isteriškos kančios

[130] Janet Flanner. *Goethe in Hollywood.* // *The New Yorker*, December 20, 1941.

mitas: *lemtis* siuntė Vokietijai pralaimėjimą, kad išskirtų ją iš kitų tautų. *Lemtis* pasirinko Vokietiją, kad ji būtų pirmoji galinga šalis, laisva valia pripažinusi savo pralaimėjimą, prisiėmusi visą moralinę atsakomybę ir kartą visiems laikams išsižadėjusi politinės didybės. Taigi *lemtis* pasitelkė visas šalis – sąjungininkes, visus jų kareivius – gyvus ir mirusius – vien tam, kad pakylėtų Vokietiją į aukštesnę būties plotmę, į beribę *dvasinę Lebensraum*. Net ir pačioje mazochistinio nusižeminimo (jį taip įspūdingai sukritikavo Maxas Weberis) gelmėje pasaulio istorija tebebuvo grįsta slapta teutonų dvasios ir lemties deivės sutartimi. Pamatinis Vokietijos santykis su istorija išliko nepakitęs. Pasauliui, regis, buvo staigmena, kai šis dvasinis šovinizmas ilgainiui vėl virto militarizmu, kai Vokietija vėl pasitelkė greičiau jau sadizmo nei mazochizmo atspalvį turinčius vaizdinius bei metodus. Didžiosios valstybės šiuo atveju nepajėgė įvykdyti prisiimtos pareigos „perauklėti" Vokietiją vieninteliu būdu, kaip galima perauklėti tautas, būtent – supažindinant jas su nenumaldoma tiesa, jog egzistuoja nauja tapatybė, įsišaknijusi visuotinesnėje politinėje sandaroje. Vietoj to jos naudojosi mazochistine Vokietijos laikysena ir stiprino visuotinę ją apėmusią neviltį. „Pernelyg siauri" vokiečiai, nuo pat pralaimėjimo slapstęsi pykčio kupina širdimi, dabar ėmėsi rengti plačiausią (kiek tai yra įmanoma) žemiškąją *Lebensraum* siauriausiam vokiečio tipui: pasaulinę arijų viešpatystę.

Atsidūrę tarp dviejų ugnių – pernelyg siauro ir perdėm plataus tipo, nedaugelis valstybės veikėjų, dar gebėjusių išlaikyti orumą, blaivų santykį su tikrove bei įžvalgumą, palūžo nuo įtampos arba buvo nužudyti. Netekę darbo, alkani, neįgiję naujo vientisumo pojūčio, vokiečiai ėmė klausytis, ką kalba Hitleris, pirmą sykį imperinės Vokietijos istorijoje suteikęs vokiečių jaunimo dvasiai politinę išraišką. Hitlerio žodžiai „Aš vis dėlto dabar apsisprendžiau tapti politiku", kuriuos ryžtingai nusiteikęs

paauglys rasdavo knygos *Mein Kampf* septinto skyriaus pabaigoje, buvo nepaprastai paveikūs.

Hitleriui ėmus siekti, kad politinėje šalies tikrovėje įsiviešpatautų paaugliški jo tautos vaizdiniai, jo rankose ilgainiui atsidūrė galingas įrankis – Vokietijos kariuomenė. Knyginės jo žinios apie 1870–1871 metų karą buvo „didžiausia dvasinė patirtis". 1914 metais, kai Hitleriui buvo suteikta galimybė tapti imperinės Vokietijos kareiviu, jis pats tiesiogiai išvydo tos didvyriškumo istorijos spindesį. Tuomet ištiko pralaimėjimas. Apimtas isterijos įkarščio Hitleris (jis pats buvo laikinai apakęs nuo dujų, o kartais sakoma, jog nuo emocinės įtampos) neigė, jog tas didvyriškos Vokietijos paveikslas neteko spindesio. Hitleris buvo kupinas ryžto jį išgelbėti, o jo priešai – Vokietijoje, taip pat ir už jos sienų – tik gūžčiojo pečiais.

Bet ir šiuo atveju svarbu pažvelgti anapus manijos apimto būties ir išvysti išradingumo apraiškas. Nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų, kai vokiečius drąsino Thomas Mannas, iki Antrojo pasaulinio karo, kai juos vedė nacių filosofas, buvo įsivaizduojama, esą vokiečių karys įkūnija ar net sudvasintu pavidalu išreiškia visa, kas yra vokiška. Jis buvo „sargybos palei Reiną" – žmogiškosios sienos, atstojančios nesamas natūralias Vokietijos sienas – simbolis. Vokietijos karys įkūnijo vienybės, gimstančios iš aklo paklusnumo, pergalę ir siekių sukurti demokratinę įvairovę žlugimą. Būtų pavojinga neatsižvelgti į tai, kad tokia kareivio padėtis (ja iš esmės naudojosi žmonės, priskirtini triukšmingo, aukštus karjeros siekius puoselėjančio jauno karininko tipui) padėjo susiformuoti karininkų aukštuomenei, kuri, iš esmės perėmusi aristokratinius ir revoliucinius kitų tautų principus, tapo terpe, kur išaugo ir gyvavo vienas iš nedaugelio politiniu požiūriu brandžių europietiškų vokiečio tipų. Taigi visais įmanomais saviapgaule ir melu grįstais būdais neigdamas savo šalies kariuomenės pralaimėjimą, Hitleris sau

pačiam ir Vokietijos jaunimui išsaugojo vienintelį darnų vaizdinį, galėjusį priklausyti kiekvienam.

Sumaniai panaudota Versalio sutartis pasitarnavo kuriant naują, gerai organizuotą vokiečių kareivio tipą. Mažutė kariuomenė tapo specialistų kariuomene. Taip buvo atkurtas seniausias ir mažiausiai pakitęs imperijos vokiečio tipas, tik jau įgijęs skiriamąjį šiuolaikinio technikos specialisto ženklą. Bendradarbiavimo dvasia ir asmeninė atsakomybė pakeitė aklą kareivio paklusnumą; jau ne luomas, o brandumas tapo karininko žyme. Naudojantis štai tokia nauja medžiaga buvo pasirengta žaibiškam karui: ne vien žygdarbiui technikos srityje, bet ir sukrėstos vokiečių tautos ryžtingai išeičiai iš padėties ir jos išsigelbėjimui. Mat šis karas vokiečiams teikė vilties, jog veržlumas laimės prieš galingesnę sąjungininkių artileriją (ir šių šalių pramonės pajėgumą), per Pirmąjį pasaulinį karą „mygusios" vokiečius tol, kol jie pribrendo patikėti Wilsonu, išsiskirstyti ir imtis kilnesnių reikalų. Be to, žaibiškame kare vokiečių jaunimas išgyveno „baigiamuosius revoliucijos sąskambius, pasiekiančius pačias dvasios, proto ir kūno gelmes"[131]. Tokia patirtis šiek tiek numaldė apsiausties ir periferinio pažeidžiamumo pojūtį. Nacių žodžiais tariant, „instinktyvus jaunimo džiaugsmas, kylantis valdant galingą techniką, šiuo atveju pranašauja ribotos žmonijos tikrovės, iš pradžių tokios siauros ir iš viso taip ir neišplitusios civilizacijos raidoje, plėtrą"[132]. Numoti ranka į tokį nacių misticizmą būtų lemtinga klaida. Kad būtų galima nugalėti technika apsiginklavusią Vokietiją, ir kitų šalių jaunimui it šiuolaikiniam kentaurui teko suaugti su savo kovos technika, pratintis gyventi nenuilstamos, tikslumą įsimylėjusios būtybės gyvenimą. Hitleris mėgino paspartinti kartos, motori-

---

[131] W.W. Backhaus. *Ueberwindung der Materialschlacht*. // *Das Reih*, Berlin, July 13, 1941.

[132] Ibid.

zuotą pasaulį išgyvensiančios kaip natūralią savo terpę, gimimą ir ją sulydyti su totalitarinės „valstybinės mašinos“ vaizdiniu. Supratęs, jog demokratinių šalių pramonė rutuliojasi visu pajėgumu, tokią tikrovę jis išgyveno kaip asmeninį įžeidimą (*Gelump* – šlamštas – taip Hitleris mėgino vadinti jų produkciją). Kai šaudanti sąjungininkių galybė atskriejo tiesiai į jo šalies miestus ir – svarbiausia – kai Hitleris suvokė, jog anglosaksų jaunimas geba tapatintis su savo technika neprarasdamas galvos, jis negalėjo tuo patikėti. Truputį vėliau išvydęs, jog rusai daro ne tik gynybos, bet ir puolimo stebuklus, protui nepaklūstantis jo pyktis buvo beribis, nes kurdamas savo vaizdinių visumą jis regėjo rusus ne tik kaip karius, negalinčius prilygti jo vyrams, bet ir kaip tautą, apskritai nelygintiną su vokiečiais: jis vadino rusus į dumblą įklimpusiais žmonėmis (*Sumpfmenschen*[133]), dar nepasiekusiais žmogaus lygio. Taigi jie galiausiai buvo prilyginti kitoms žmogaus lygio dar nepasiekusioms būtybėms – žydams. Juos skyrė viena: rusams nusišypsojo laimė turėti savo šalį ir kariuomenę.

Visiškai akivaizdu, kad Hitlerio polinkyje neregėtai pervertinti žydų – tokios mažos ir ypač intelektualios jo šalies gyventojų dalies – keliamą „pavojų“ slypėjo didžiulis pavydas. Tačiau, kaip jau minėta, susidūrę su žiniomis, liudijančiomis kultūrinių vertybių santykinumą ir įvairovę, siaurojo tipo vokiečiai visuomet patirdavo grėsmę, jautėsi nutautinami. Žydas, nors jo tauta buvo išsisklaidžiusi po pasaulį, regis, visuomet išlikdavo pats savimi, o vokietis drebėjo dėl savosios tapatybės savo paties šalyje. Mąstymo santykinumas šiems paslaptingiems žydams, rodos, buvo tapęs tautinės savisaugos priemone. Kai kurie vokiečiai neįstengė to suprasti, neįtarę žydų ypač klastingu šovinizmu ir slaptu susitarimu su lemtimi.

---

[133] Nuobodūs, vangūs, niūrūs žmonės (*vok.*). – *Vert. past.*

6. Pastabos apie žydus

Jau Oswaldas Spengleris manė, jog antisemitizmas yra glaudžiai susijęs su projekcija: žvelgdami į žydus žmonės ypač aiškiai mato tai, ko nenorėtų pripažinti slypint savyje. Juk slaptos sutarties su lemtimi, kai svajonės apie pasaulio užkariavimą buvo dangstomos intelektinio „išrinktųjų" pranašumo pojūčiu, idėja yra be galo artima vokiškajam šovinizmui.

Nors projekcijos yra priešiškai ir gąsdinančiai iškreipta tikrovė, jos paprastai turi ir gilios prasmės grūdą. Iš tiesų projektuojantis asmuo, matantis artimo akyje krislą, savojoje nepastebi rąsto, o atsakomybė už tikrovės iškraipymo laipsnį bei asmens atsako į tokią tikrovę baisumą tenka jam pačiam. Vis dėlto kaimyno akyje paprastai slypi kažkas, ką labai paranku perdėti. Tai, kad šią lemtingą istorijos akimirką (kai „vientisas pasaulis" virto realiu vaizdiniu, o du pasauliai – neišvengiama realybe) glaudžiai apsiausta civilizuota tauta priėmė propaguojamas mintis, kad labai plačiai išsibarsčiusi tauta turi velniškų galių, toli gražu nebuvo atsitiktinumas. Taigi mums derėtų probėgšmais pasvarstyti, kodėl žydas tampa pikčiausių projekcijų – ir ne vien Vokietijoje – taikiniu. Juk visai neseniai buvome Rusijoje vykusio smurto žygio prieš „intelektualus-kosmopolitus" liudytojai. Žydų tauta yra išskirtinis pavyzdys, kaip senos, vientisos žmonių grupės ištikimybė savajai tapatybei – ar ji būtų rasinė, etninė, religinė ar kultūrinė – yra tokio pobūdžio, kad savo tapatybę dar tik besiugdantiems asmenims (ar jų grupėms) ji tampa grėsmės pojūčio šaltiniu.

Galbūt žydas Vakarų pasauliui primena tas grėsmingas kruvinas apeigas (apie jas kalbėta anksčiau), kuriomis Dievas Tėvas išbando berniuko vyriškumą ir pareikalauja simbolinės berniuko lytinio organo dalelės – sandoros ženklo? Psichoanalitikai kaip tik ir kviečia manyti, esą žmonėms, kurių tautose apipjaustymas kaip higienos priemonė neprigijo, žydas kelia

„kastracijos baimę". Mes aptarėme, kaip ši baimė, Vokietijoje įgijusi platesnį turinį, tapo kur kas didesne baime palūžti, netekti jaunatviškos savo valios jėgos. Be abejo, šiam reiškiniui įtakos turėjo aplinkybė, jog žydai paliko savo tėvynę ir išsižadėjo nacionalinės organizuotos savigynos teisės. Iki tos akimirkos, kai tokią žydų tautos padėtį didvyriškai pataisė jaunieji sionistai, kitų šalių jaunimui atrodė, kad žydai vis „prisišaukia nelaimę" iš savo Dievo arba juos priglaudusių šalių.

Manau, jog psichosocialinės tapatybės teorija suteikia galimybę kitaip visa tai paaiškinti. Visuotinis gynybiško sustabarėjimo ir prisitaikomojo lankstumo, konservatizmo ir pažangios elgsenos konfliktas diasporos žydų atveju skleidžiasi dviejų srovių – dogmatiškos ortodoksijos ir oportunistinio prisitaikėliškumo – priešprieša. Žinoma, šimtmečius trukęs žydų gyvenimas diasporoje buvo palanki šių srovių plėtotės sąlyga. Šiuo atveju galime prisiminti religinį dogmatizmą ir kultūrinį reakcingumą įkūnijančio žydo, kuriam kaita ir laikas neturi jokios reikšmės, tipą: Raštas – štai kokia jo tikrovė. Galime mąstyti ir apie jo priešybę – žydą, geografinę sklaidą bei kultūrinę įvairovę išgyvenantį kaip „antrąją savo prigimtį": reliatyvizmas tampa besąlygiška jo pasaulėžiūra, o mainomoji vertė – jo veiklos įrankiu.

Esama ir kraštutinių žydo tipų, prilygstančių gyvoms karikatūroms: barzdotas žydas, vilkintis savo kaftaną, ar Semis Glikas[134]. Tačiau psichoanalitikai gerai žino, jog toji pati priešybių schema, šis aklo paklusnumo Raštui ir kapituliacijos prieš kintančią reiškinių vertę konfliktas yra persmelkęs ir žydų kilmės vyrų ir moterų, kurie patys savęs nelaiko, o ir kitų nėra laikomi „žydais" rasine ar religine šio žodžio prasme, pasąmoninius prieštaravimus. Tokiu atveju Raštu galėjo tapti politinė arba mokslinė

[134] Semis Glikas (Sammy Glick, Schmelka Glickstein) – Holivudo scenaristo Buddo Schulbergo romano „Kas verčia Semį bėgti?" (1941) veikėjas. – *Vert. past.*

dogma (socializmas, sionizmas, psichoanalizė), gerokai atitrūkusi nuo Talmudo dogmatikos, tačiau cituojama ir įrodinėjama labai panašiai kaip protėvių laikais, kai laikantis tradicijos buvo svarstoma atskirų ištraukų iš Talmudo prasmė, o santykinė vertė galėjo paskatinti lyginti ir vertinti pačias vertybes. Tiek ekonominėje, tiek profesinėje plotmėje vėlesnio istorijos laiko tarpsnio žmonės visuomet naudojosi tuo, kas buvo atsiradę ankstesniu metu: žydai veikė tai, kas jiems geriausiai sekėsi, nors jie, be abejo, įprato tobulinti ir tai, ką jiems buvo leista veikti. Taigi jie tapo ne tik tradiciniais pirkliais, bet ir kultūrinių mainų tarpininkais, meno ir mokslo reiškinių aiškintojais, kūno ligų ir sielos konfliktų gydytojais. Jų stiprybės šiose srityse pamatas yra atsakingas tikrovės santykinumo pojūtis. Tačiau iš šio pojūčio kyla ir žydų silpnybės: vos tik santykinumo pojūtis praranda atsakomybės pagrindą, jis virsta cinišku reliatyvizmu.

Savo ruožtu žydų dvasia, santūriai skleisdama per amžius įgytą drąsą, vertybių santykinumo klausimą pakyli į plotmę, kur pažini tikrovė tampa susijusi su kur kas talpesne daiktų tvarka. Religijos srityje, kaip žinoma, krikščioniškoji etika pagrįsta visišku šio pasaulio pavaldumu „anapusiniam pasauliui", šios žemės imperijų – Dievo karalystei: sąžinę vadindamas žydiška dėme, Hitleris taip pat turėjo galvoje ir krikščionybę bei jos mokymą apie nuodėmę ir išganymą.

Dabartiniais laikais žmogaus valios, sąmoningo savųjų vertybių pasirinkimo ir sveiko proto galios laisve abejojama trijų žydų teorijose.

Pagal marksistinę istorinio determinizmo teoriją, mūsų vertybės pasąmonės lygmenyje priklauso nuo to, kokiomis priemonėmis mes užsidirbame pragyvenimui. (Priklausydama psichologijos sričiai, ši mintis nėra visiškai tapati politinei marksizmo doktrinai, įvairiose šalyse tapusiai skirtingų socializmo atmainų prielaida.) Psichologinėje Freudo pasąmonės teorijoje pateikiama gausybė įrodymų, jog mes gyvename nesuvokdami

blogiausių, taip pat ir geriausių savo motyvų. Galiausiai būtent Einsteino reliatyvumo teorija paskatino šių laikų žmones peržiūrėti platų besikeičiančios fizikinės teorijos pagrindą. Jis parodė, jog mūsų matavimo priemonės yra susijusios su mūsų matuojamais dydžiais.

Suprantama, galima įrodyti, kad kiekvieno iš šių žmonių teorija buvo sukurta „logišką" atitinkamos mokslo krypties akimirką ir kad šių mąstytojų dėka kultūrinė ir mokslinė Europos krizė pasiekė aukščiausią savo tašką visai ne dėl to, kad jie buvo žydai, bet dėl to, kad jie buvo *ir* žydai, *ir* vokiečiai, *ir* europiečiai. Vis dėlto radikalių naujovių, atsiradusių vienai ar kitai žinių sričiai atsidūrus kryžkelėje, sudedamosios dalys iki šiol beveik netyrinėtos[135], tad vertėtų pasvarstyti, ar vien istorinis atsitiktinumas buvo tai, kad Marxui, Freudui ir Einsteinui – Vokietijos žydų kilmės žmonėms – pavyko suformuluoti, be to, ir *įkūnyti* esminius pačių žmogaus mąstysenos pagrindų pakeitimus.

Sveiki laiko tarpsniai ir stiprios šalys įsisavina stiprių žydų indėlį, nes jų tapatybės pojūtis stiprėja pažangių pokyčių pagrindu. Tačiau kolektyvinio nerimo akimirkomis priešinamasi jau vien santykinumo užuominai, ypač savo padėtį ir savigarbą beprarandančiuose visuomenės sluoksniuose. Siekdami rasti išlikimo pagrindą, jie, kupini nuožmaus kryptingumo, laikosi įsikibę vos keleto absoliučių tiesų, vildamiesi, jog pastarosios juos išgelbės. Būtent tokiomis aplinkybėmis įvairiausio plauko, įvairius siekius puoselėjantys agitatoriai, naudodamiesi masių bailumu ir žiaurumu, pažadina paranojinį antisemitizmą.

Taigi esu linkęs manyti, jog, pažvelgę gilyn į negailestingą tapatybės problemos prigimtį, bent kiek lengviau suvoksime faktą, kad šimtai tūkstančių vokiečių prisidėjo prie vokiškojo „žydų problemos sprendimo" įgyvendinimo, o milijonai tylėdami su tuo sutiko. Šie „sprendimo" būdai yra tokie nesuvokiami, jog kol kas nesulaukia jokio nuoseklaus žmonių – ar jie būtų

[135] Žr. Erik H. Erikson. *Jaunasis Liuteris*. Vilnius: Alma littera, 2003.

amerikiečiai, žydai ar vokiečiai – atsako, išskyrus nevaisingus pasibjaurėjimo priepuolius. Taigi tai buvo aukščiausias mitologinės nacizmo dvasios laimėjimas: žemėje buvo sukurtas pragaras, kuris atrodo neįgyvendinamas netgi tiems, kurie žino jį išties egzistavus.

Politinė ir karinė nacionalsocializmo mašina yra sutriuškinta. Vis dėlto jos pralaimėjimo formoje slypi sąlygos kilti naujiems pavojams. Mat Vokietija vėl buvo padalyta, o politinės vokiečių tapatybės plėtotė vėl ėmė strigti. Šiandien vokiečių sąžinė vėl yra tapusi svarstyklių, svarstančių dviejų pasaulių dorovės pagrindus, bejėge rodykle, o ryt ji gali dar sykį pareikalauti šias svarstykles savo rankoje laikančio teisėjo vaidmens. Juk visiškas žlugimas skatina ir absoliutaus išskirtinumo pojūtį, laukiantį, kad juo dar sykį pasinaudotų tie, kurie, regis, žada absoliučios galios pojūtį, o sykiu ir amžiną vienybę bei naują tapatybės pojūtį, atperkantį nūnai beprasmę praeitį.

Vis dėlto viliantis pakeisti Europą bei įgyvendinant taikaus vokiečių likimo pagrindu tapsiančias permainas, iš pradžių derėtų perprasti Vokietijos bei kitų didesnių pasaulio sričių jaunimą užklumpančią istorinę dilemą, susijusią su būtinybe atnaujinti nebevaisingas tautines tapatybes jas vienijant į bendresnę pramoninę ir brolišką tapatybę. Kaip tik dėl šios priežasties mintimis grįžau į prieškario metą. Kol neįsitikinsime, jog tuomet veikusios jėgos jau pažabotos bendram siekiui sukurti išties naują tikrovės tvarką, tol negalime sau leisti užsimiršti[136].

---

[136] Nors, regis, būtų beprasmiška šį skyrių (kaip, beje, ir ankstesnius bei tolesnius knygos skyrius) padaryti „šiuolaikišką", negaliu nepaminėti dviejų mūsų dienomis vykstančių procesų. Grįsta tam tikra klaikia istorine logika, branduoliniame mūsų amžiuje egzistuoja paprasta betoninė siena, skirianti vokiečius nuo vokiečių. Kita vertus, nauja ekonominė Europos imperija apima vieną Vokietijos dalį. Nei iš naujo sutvirtintas Vokietijos padalijimas, nei nauja sritis, kur gali skleistis organizaciniai vokiečių sugebėjimai, regis, neišsprendžia tautinės Vokietijos tapatybės, kaip ir jos viešpatavimo žemyne, kurio centras ji yra, problemos. (E.H.E.)

10 Legenda apie Maksimo Gorkio jaunystę[137]

Mūsų dienomis sužinoti apie Rusiją ką nors tikro, reikšmingo ir tuo pat metu aiškaus yra labai sunku. Menkas mano žinias apie šią šalį pastaruoju metu papildė seno, bet vis dar gyvybingo Rusijos kino filmo vaizdiniai, ypač vienas berniukas – šio filmo veikėjas.

Šiame kino filme pasakojama bolševikų legenda apie Maksimo Gorkio vaikystę. Kaip ir anksčiau aptartą nacionalsocialistinę Hitlerio vaikystės versiją, taip ir dabar nagrinėjamus vaizdinius susiesiu su geografinėmis sąlygomis ir istorinėmis jų kilmės aplinkybėmis[138]. Šios dvi legendos turi keletą reikšmingų panašumų. Abiem atvejais pasakojama apie augantį savivalės kupiną jaunuolį, kovojantį su savo tėvu – viena vertus, negailestingu tironu, kita vertus, perdėm anksti susenusiu nevykėliu. Ir Hitlerio, ir Gorkio sielą kamavo gyvenimo

[137] Šis knygos skyrius pagrįstas iš mano patirtimi, įgyta dalyvaujant laikino konsultanto teisėmis Kolumbijos universiteto Šiuolaikinių kultūrų tiriamajame projekte, finansuotame Jūrų tyrimų valdybos. Už žinias ir savo įžvalgas esu dėkingas projekte dalyvavusios rusų grupės nariams, ypač Sulai Benet, Nicolas Calas, Geoffreyui Goreriui, Nathanui Leitesui ir Bertramui Schaffneriui, o labiausiai – seminarų vadovei Margaret Mead; ji man parodė šiame skyriuje apžvelgiamą kino filmą.

[138] Remiantis filmo projektu, esančiu Niujorko moderniojo meno muziejaus filmų bibliotekoje, čia aptariamas kino filmas Maskvoje pirmą kartą buvo parodytas 1938 metais. Filmo režisierius – Markas Donskojus, studija – Sojuztetfilm. Aš pats šį filmą mačiau 1948 metų kovo mėnesį Niujorke.

beprasmybės pojūtis ir suvokimas, jog maištauti yra beprasmiška. Jie tapo intelektualiais proletarais, beveik praradusiais bet kokią viltį. Ironiškas atsitiktinumas, kad jie abu – kiekvienas savoje šalyje – buvo patekę į policijos įskaitą kaip „atsišaukimų platintojai". Tačiau tuo panašumas ir baigiasi.

Gorkis tapo ne politiku, o rašytoju. Tiesa, po Rusijos revoliucijos jis išliko Tarybų valstybės stabu. Jis grįžo į Rusiją ir ten mirė. Mes nežinome, ar jis iš tikrųjų mirė mįslingomis aplinkybėmis, ar jo mirtis tiktai buvo mistifikuota politiniais sumetimais. Stovėdamas prie rašytojo karsto, Gorkio netektį Molotovas prilygino paties Lenino netekčiai. Tačiau tokio nacionalinio reikšmingumo pagrindas buvo tikrai ne doktrininis Gorkio fanatizmas ar politinė jo nuovoka. Mat jis, Lenino draugas, yra pasakęs: „Požiūrių skirtumai neturi daryti įtakos simpatijoms; bendraudamas su žmonėmis aš niekada nesureikšmindavau teorijų ar įsitikinimų". Ir Leninas, ir Stalinas buvo Gorkiui labai atlaidūs, nes nekreipė dėmesio į kai kuriuos įtartinai ortodoksiškų pažiūrų besilaikančius jo pažįstamus. Tokią jų elgseną paaiškina aplinkybė, jog Gorkis sąmoningai ir atkakliai siekė būti rašytojas, rašantis apie žmones ir žmonėms. „Valkata" ir „provincialas", jis gyveno dvejopoje tremtyje – viena vertus, stebimas caro žandarų, kita vertus, atsiskyręs nuo savojo meto intelektualų. Jo *Memuarai* parodo, kaip ramiai ir apgalvotai jis apibūdina save net šalia tokių žymių stabų kaip Tolstojus.

Kaip ir Tolstojus, Gorkis atstovauja rusų realizmo epochai, apsišvietusią Rusijos visuomenės dalį užkrėtusiai negailestinga savistaba ir apgailėtinu drovumu. Tačiau jo kūrybai nebūdingas polinkis svaigintis kančiomis, persmelkiantis kitų garsių jo amžininkų darbus. Ne taip kaip Tolstojus ar Dostojevskis, Gorkis savo kūrinių neužbaigė pražūtinga gėrio ir blogio aklaviete, triuškinančiu pralaimėjimu prieš praeities demonus. Pajutęs

„būtinybę tiksliai pavaizduoti tam tikrus – teigiamiausius ir rečiausius – tikrovės reiškinius", Gorkis išmoko stebėti ir rašyti paprastai. Kino filme vaizduojama tokios pasaulėžiūros plėtotė. Be to, jame atsiskleidžia rusų dilema, bolševikų dilema ir tai, ką netrukus pamėginsiu perteikti – „protestantiškos" pasaulėžiūros, pavėluotai užgimstančios Rytų šalyse, dilema.

Šis filmas yra senas. Iš pradžių amerikiečio akims ir ausims jis atrodo nepakeliamas išbandymas. Tačiau jo turinys yra paprastas, lyg vaikiškos pasakos. Filmas rutuliojasi kaip laisvas ir sentimentalus pasakojimas, akivaizdžiai skirtas perteikti žiūrovo širdžiai artimą herojaus, mažojo Aliošos, paveikslą, kuriame žiūrovas atpažintų savo gimtąją Rusiją ir savo vaikystę, o kartu suvoktų, jog šis Aliošа vieną dieną taps garsiuoju Gorkiu. Kartu su manimi filmą žiūrėjusiems rusams jis sukėlė tik ilgesingus apmąstymus be jokių politinės polemikos nuotaikų. Legenda byloja pati apie save.

1. Kraštas ir pasaulis

Filmo pradžioje rodoma Rusijos „trejybė": tyrlaukiai, Volga ir balalaika. Centrinės Rusijos platybių peizažas alsuoja niūria tuštuma, o skambanti balalaikos melodija netrukus virsta užuojautos kupinu crescendo, tarytum sakančiu: „Tu nesi vienišas, mes visi čia". Plačiąja Volgos upe į tolimus kaimus ir perpildytus miestus laivai plukdo apsimuturiavusius žmones.

Tad įvadinė filmo tema yra šalies platybių ir mažos saugumo salelės – margos bendruomenės – priešprieša. Mums primenama, jog rusų kalbos žodis „mir", vartojamas nusakyti kaimui ir jo bendruomenei, turi ir „pasaulio" reikšmę. Primenamas ir posakis, kad „esant bendruomenėje ir mirtis nebaisi". Prieš tūkstantį metų vikingai rusus vadino „užkardų žmonėmis", nes šie susiburdavo nedidukuose miestuose, kur

leisdavo žiemas, slėpėsi nuo žvėrių bei užpuolikų ir savitai, šiurkščiai linksmindavosi.

Didžiulis laivas švartuojasi prie krantinės, kur būriuojasi gausybė šventiškai nusiteikusių žmonių. Šioje minioje prie dviejų laivo keleivių – našlės Varvaros ir jos sūnaus Aliošos – artinasi jų giminaičių būrys. Dailų berniuko veidelį pražiota burna ir išplėstomis akimis ekrane pirmą sykį pamatome jam išlindus iš už ilgo, pūsto motinos sijono ir baikščiai stebint juos apsiaučiantį ir pasiglemžiantį triukšmingų giminaičių būrį. Ir iš tiesų vos tik berniukas išdrįsta atviriau parodyti savo veidą, jo smalsumas susiduria su storžieviškais juokeliais. Išdykęs mažas pusbrolis parodo jam liežuvį ir kažką jam šūkteli; dėdė sučiumpa jį už nosies ir švelniai ją spūsteli, kai tik ūkteléja laivo sirena. Malonus jaunas vyriškis, jį pamatęs, garsiai nusikvatoja, lyg ir geraširdiškai, tačiau negali būti tuo tikras. Galiausiai berniukas gauna smūgį per sprandą ir įstumiamas į nedidelę valtį.

Vėliau matome šią šeimą glaudžiai susispaudusią, sunkiai pėdinančią gatvės viduriu, lyg ji būtų piligrimų procesija ar galbūt kalinių būrys – o gal ir viena, ir kita tuo pat metu. Slepiamo priešiškumo atspalvį turintys plepalai tampa vis garsesni. Kažkas šnabžda: „Jie vis dar nepasidalija senio turto“. Kažkas užsimena, jog našlaujanti Aliošos mama parvyko namo pareikalauti iš savo tėvo kraičio. Berniuko močiutė (didžiulė jos figūra šmėžuoja procesijos priekyje) tyliai aimanuoja: „Vaikai, vaikai“, – lyg tokios atžalų kalbos pranoktų visas leistinas ribas.

O štai didžiulė šeima jau namie, susibūrusi ankštame kambarėlyje. Čia jaučiamos keistos nuotaikos. Nedrąsūs balalaikos garsai perteikia ilgesį ir kančią. Kyla įspūdis, jog šie žmonės, užuot malda padėkoję už ant stalo išdėliotus valgius, visi kartu, kita vertus, kiekvienas savitai, leidžiasi užvaldomi muzikinės gailesčio sau nuotaikos. Įspūdingiausiai šią būseną išreiškia senasis Grigorijus: jis trinksi sau per galvą melodijos ritmu.

Sunku suprasti, kas jam teikia daugiau malonumo – ritmas ar pats trinksėjimas.

Tačiau dėdės Jakovo elgesys staiga pasikeičia, tarsi viso to jau būtų gana. Jis gurkšteli (degtinės?), kažką įkvepia (svogūno kvapą?) ir užgroja linksmą, ritmingą melodiją, dainuodamas kažin kokias beprasmybes apie svirplius ir tarakonus. Tai ūmus, jaudrinantis crescendo, perdėm greitas, kad vakariečio protas įstengtų jį suvokti. Tuomet išvystame čigoną, šokantį šokį su pritūpimais.

Čigonas yra jaunas, dailus vaikinas; pasiraitęs rankoves, išsipešęs iš kelnių marškinių skvernus ir apskritai „išsilaisvinęs", jis sukuria patį laisviausią ir gyviausią filmo paveikslą. Jis šokinėja į orą, kaukši kulnais, išmeta kojas į priekį. Visi, esantys kambaryje, atsiliepia į jo šokį, it vyktų linksmas žemės drebėjimas: baldai linguoja, indai barška, net vanduo grafine siūbuoja.

Šią iš esmės vyrišką sceną pakeičia paveikslas, prisodrintas moteriškumo. Susirinkusieji įkalbina pašokti net pačią močiutę. Tai didelė senyva moteriškė, gausiai apsitūlojusi drabužiais, kvadratine galva, plačiu veidu ir besišypsanti it auštanti diena. Šiai nerangiai būtybei pavyksta iš pradžių įkūnyti vaikišką drovumą, vėliau mergaitišką džiugesį, o galiausiai – nuoširdžiai romiu galingo savo kūno šokiu skleisti tikrą lengvumą ir žavesį. Jos kojų judesiai atsargūs, kūno laikysena tiesi ir didinga; tačiau lėtai sukdamasi ji ištiesia pirma vieną, paskui kitą ranką ir iškelia aukštyn sunkią savo skarą, tarsi apnuogindama visų akivaizdoje didžiulę savo krūtinę.

Šią akimirką ji ūmai liaujasi šokusi, pabąla ir apsisiaučia skara. Muzika nutyla, visa, kas yra kambaryje, sustingsta. Visų akys nukrypsta į duris: į kambarį įėjo senelis. Tiesą sakant, mes net nebuvome atkreipę dėmesio, kad jo nėra. Vis dėlto neįmanoma nepajusti, jog tik tuomet, kai jo nebuvo kambaryje, močiutė galėjo atverti vaikams savo širdį ir kūną.

Šie gyvybingi paveikslai perteikia laimingą pradžią, tiksliau, primena laimingą praeitį. Mums, Vakarų kultūros atstovams, vertėtų iš anksto nusiteikti, jog šio filmo pabaiga nebus laiminga: juk tai ne meilės ir ne sėkmės istorija. Iš pradžių mes regime praeities prisiminimus; pabaigoje mūsų laukia ateitis, o apie ją tikrai žinome tik viena: ji bus karti. Mat „Gorkij“ – rusų kalbos žodis, reiškiantis „kartus“.

Taigi į kambarį įėjo senelis, o su juo – ir šykštumas bei neapykanta žmonėms. Jo judesiai trūkčiojantys, veidas kupinas įtampos; jį visiškai užvaldęs slepiamas susijaudinimas. Pasirodo, užuot bendravęs su giminaičiais, jis buvo išėjęs nupirkti staltiesės, baltos staltiesės. Tuo tarpu, kai senelis vaikiškai rodo ją visiems susirinkusiems, tampa visiškai akivaizdu, jog balta staltiesė šiam žmogui yra jo paties visuomeninės padėties simbolis. Šis susibūrimas seneliui suteikia progą patenkinti savo savimeilę – parodyti, jog dabar yra pakankamai turtingas ir gali sau leisti įsigyti baltą staltiesę. Senelis yra mažutės dažyklos savininkas, tačiau jam gresia proletarizacijos pavojus.

Čia šnabždėdami, čia šaukdami, kambaryje esantys žmonės ima svarstyti jo nuosavybės klausimą: kada gi jis žada pasitraukti ir išdalyti turtą jau kone pusamžiams savo sūnums?

Piktas šnabždesys stiprėja, tad senelis spigiai surinka: „Nutilkit! Niekam neduosiu!“ Jo balse skamba neviltis, kita vertus, – paskutinis sugauto žvėries pasipriešinimas. Jo sūnums, varstantiems vienas kitą kraujo ištroškusio žmogaus žvilgsniais, senelio riksmas nuskamba tarsi signalas. Netrukus jiedu, kupini girto žmogaus įniršio, jau raičiojasi ant žemės, kovodami vienas su kitu. Nuplyšta tarp jų įsipainiojusi senelio švarko rankovė. Jis (visiškai netikėtai) išlieja savo pyktį močiutei: „Ragana! – suinkščia jis. – Pagimdei laukinius žvėris!“ Šį motyvą verta įsiminti.

Įsibaiminę svečiai išsilaksto, šventinis stalas nusiaubiamas, o mažasis Aliośa skuodžia į užkrosnį – vaikų slėptuvę. Šią

pirmąją viešnagės dieną jis jau ir taip nemaža pamatė. Iki šiol jis nepratarė nė žodžio. Ką visi šie įvykiai jam reiškė tuomet ir kokią reikšmę jie įgys pabaigoje, galime numanyti tik stebėdami, kaip berniukas elgiasi arba greičiau jau susilaiko nuo bet kokių poelgių ir kai jis susiduria su įvairiais žmonėmis.

Prieš imdamas išsamiau svarstyti, kokia šių susidūrimų esmė, trumpai perpasakosiu visą istoriją.

Prieš kelerius metus Aliošos tėvas Maksimas Peškovas išvyko iš savo giminaičių Kaširinų namų. Jis mirė tolimame krašte. Jo žmonai Varvarai kartu su sūnumi Alioša neišvengiamai tenka grįžti pas savo gimines. Kaširinai yra tikri pavyduoliai. Dėdės (Vania ir Jakovas) nori, kad nusenęs Aliošos senelis atiduotų į jų rankas savo dažyklą. Senelis nesutinka. Iš pradžių jie atsilygina jam „šiurkščiais juokeliais". Šis keršija perdamas kailį mažiesiems savo vaikaičiams. Vienas dėdė padega bendrovę, ir taip susiklosčius aplinkybėms giminė ima skaldytis. Aliošos mamai galiausiai pavyksta rasti priebėgą – ji išteka už smulkaus valdininko ir išvyksta gyventi į miestą. Paliktas pas senelius, Alioša tampa ekonominio ir dvasinio senelio nuosmukio liudytoju. Jis susiranda draugų už savo giminės ribų – iš pradžių bičiuliaujasi su tarnais, vėliau – su miesto vaikais. Namuose jis susidraugauja su Grigorijumi – brigadininku, gaisro metu praradusiu regėjimą, ir Ivanu („Čigonu") – pameistriu; pastarasis vėliau miršta. Gatvėje Alioša susipažįsta su benamių berniūkščių gauja ir luošu jaunuoliu, vardu Lionka. Tačiau lemtingą reikšmę įgyja berniuko susitikimas su paslaptingu nuomininku; jį, „anarchistą", vėliau suims policija. Filmo pabaigoje matome Aliošą, jau kokių dvylikos ar keturiolikos metų, ryžtingai žvelgiantį į tolius. Šeimos irimą jis palieka praeity. Tačiau maža tepasakoma apie tai, kas jo laukia ateity.

Šiuose filmo paveiksluose Alioša maža ką daro ar kalba. Jis pats retai tampa veiksmo dalyviu, tačiau godžiai viską stebi, o

įprastas jo atsakas į aplinkos įvykius – atsisakymas juose dalyvauti. Tokį įvykių dramatizmo perteikimą ne veiksmo pagalba vargu ar galima laikyti įprastu bruožu to, ką mes, vakariečiai, vadiname istorija.

Nagrinėdamas visa, kas nutylima, taip pat ir tai, kas atskleidžiama, pamažėle įsitikinau, jog šio filmo scenos iš esmės įprasmina vieną ar kitą vaiko kovos su pagundomis (būtent tokios pagundos mums yra visiškai nepažįstamos) tarpsnį.

Išversti į mūsų radijo žinių kalbą, žiūrint šį filmą kylantys klausimai skambėtų štai kaip: ar Aliośa persiims primityviu savo močiutės fatalizmu? Ar dėl motinos išdavystės jis taps pesimistu? Ar jo senelio sadizmas sukurstys jo sieloje įniršio kupiną troškimą nužudyti „tėvą" ir bergždžią sąžinės graužatį? Ar brolžudiškomis nuotaikomis persiėmę dėdės paskatins berniuką tapti jų piktadarysčių bei svaigalų pažadinto atlapaširdiškumo dalininku? Ar aklieji ir luošieji sužadins jo sieloje paralyžiuojantį gailestį ir pigų geraširdiškumą? Ar visa tai nesutrukdys jam tapti naujuoju rusu – tapti Gorkiu?

Taigi kiekviena filmo scena ir kiekvienas svarbesnis personažas įprasmina pagundą regresuoti tradicinės moralės bei senųjų savo tautos papročių link, pasilikti baudžiauninko būties (išorėje) ir tradicinio *superego* (viduje) pančiuose. O teigiamoje filmo plotmėje matome, kaip Aliośa įgyja vis daugiau pasitikėjimo savimi, it būtų davęs slaptą priesaiką; regis, palaikomas vis stiprėjančios ištikimybės, jis siekia tam tikro, kol kas dar neapibrėžto tikslo.

Tai, ką šiuo atveju vadiname pagundomis, daugelis vakariečių, suprantama, tapatina su stačiatikio ruso sielos keistybėmis ir su jos savitumu. Mes piktinamės, jei žmonės sulaužo ištikimybę savo pačių atskleistam ir skiriamąja jų žyme tapusiam dvasios savitumui. Tačiau mums derėtų suprasti, jog savo – Peškovo, perkelto į Kaširinų aplinką – likimo dėka Aliośa perteikia

ką tik užgimusios naujos rusų mąstysenos, rusiškojo individualizmo plėtotės etapus. Ne Liuteris ir ne Kalvinas suteiks jam naujų įžvalgų apie žmogaus sielą ir ne tėvai įkūrėjai ar pirmieji naujakuriai supažindins su nežinomais žemynais, kur jis galėtų išsivaduoti iš vidinės bei išorinės savo vergovės. Tik savo paties jėgomis, slapta vienydamasis su kitomis gimininingomis sielomis, jis turi išmokti priešintis bei išplėtoti „protestantiškąją" moralę – pačia plačiausia šios sąvokos prasme.

2. *Motinos*

Svečių sutikimo scena parodė močiutės stiprybę, žavesį ir kilnumą. Didžiausia pagunda, lydėsianti Aliošą iki pat pabaigos, – rasti prieglobstį močiutės dvasios ramybėje (panašiai kaip pačioje filmo pradžioje jis slėpėsi pūsto mamos sijono klostėse) ir tapti ramios jos sąžinės dalininku. Ši senyva moteris tarsi įkūnija tikrąją žemės būtį, akivaizdžią kūno stiprybę ir įgimtą širdies narsumą. Motiniškas jos dosnumas yra beribis. Ji ne tik pagimdė ir savo pienu maitino Kaširinų atžalas (jas močiutė išmoko pakęsti), bet ir priglaudė bei globojo čigoną, suteikdama benamiam berniukui galimybę būti laisvam ir linksmam.

Aliośa vis aiškiau suvokia, jog močiutė rūpinasi netgi nuolatos nirštančiu seneliu. Iškilus lemtingam turto dalybų klausimui, ji vadovaujasi paprastomis, net jei ir „neprincipingomis" nuostatomis. Ji sako: „Atiduok viską, tau bus lengviau". O išvydusi senyvo žmogaus pasibaisėjimą taria: „Aš eisiu prašyti išmaldos dėl tavęs". Tuo pat metu ji leidžiasi mušama šio nusenusio vyro, tiesiog suklupdama ant kelių, tarsi senelis dar išties turėtų pakankamai jėgų ją parklupdyti. Aliošą visa tai glumina. „Tu juk stipresnė už jį!" – šaukia jis. „Taip, – pripažįsta močiutė, – bet jis yra mano vyras". Netrukus ji tampa ir Aliošos motina. Mat Varvarai išvažiuojant močiutė paprasčiausiai pasako: „Aš jam būsiu *ir* močiutė, *ir* motina".

Atrodo, jog vienintelė taisyklė, kuria ši moteris vadovaujasi, yra taisyklė „duoti“; jokio kito principo, išskyrus visišką pasitikėjimą savo pačios vidine ištverme. Akivaizdu, jog dėl šių savo bruožų močiutė yra simbolis, įprasminantis pirmykštį žmonių tikėjimą, jų gebėjimą ištverti sunkumus ir išlikti, taip pat ir jų silpnybę – polinkį susitaikyti su tuo, kas galiausiai pavergs juos pačius.

Begalinę močiutės ištvermę Alioša priima kaip tam tikrą ne šios žemės apraišką. Toji kita žemė, regis, yra protėvių Rusija bei giliausias jos (močiutės) ir jo paties (Aliošos) tapatybės klodas. Tai senoji Rusia, išlikusi ankstyvosios krikščionybės metais, kai mediniai stabai išgyveno priverstinį krikštą ir naivią krikščionizaciją. Tai pirmųjų įtvirtintų gyvenviečių ramybė – pirmykštis pasaulis („mir“), įgijęs tam tikrą, su žeme glaudžiai susijusią sandarą ir išsiugdęs savitą tikėjimą animistinės laikysenos laukinių gamtos jėgų akivaizdoje paveikumu. Močiutė slapta vis dar atlieka animistinius ritualus. Ji dar mena senuosius padavimus, gali paprastai ir įtaigiai juos papasakoti. Ji nesibijo nei Dievo, nei pirmapradžių visatos jėgų. Pasirodo, ji visai neblogai sutaria su ugnimi, filme įprasminančia naikinančią jėgą.

Kilus gaisrui močiutė įbėga į liepsnojantį namą, kad išneštų laukan sieros rūgšties butelį; be to, ji lengvai sutramdo besiblaškantį ir piestu stojantį arklį. „Argi iš tiesų manei, jog paliksiu tave sudegti?“ – klausia ji, ir gyvulys, regis, nurimsta. Į žmonių aistras ji žvelgia taip pat kaip ir į ugnį: ir viena, ir kita yra išorinė blogybė, nors ir neišvengiama. Tarsi ji būtų gyvenusi daug anksčiau, nei dėl savo aistrų žmonės tapo garbėtroškos, pavydūs, kita vertus – linkę vaikiškai atgailauti, tarsi ji tikėtųsi visa tai pergyventi.

Taigi jos pačios aistra yra užuojauta. Netgi melsdamasi Dievui močiutė kreipiasi į jį labai asmeniškai, tarytum Jis iš tiesų

slypėtų priešais ją esančioje ikonoje. Jos santykis su Dievu paremtas lygybe ir net primena motinos, ko nors prašančios savo vaiko, kuriam buvo skirta tapti Dievu, laikyseną. Apimta aistros ji nepatiria poreikio naikinti, nes jos sąžinė neturi žiaurumo. Taigi ji yra pirmapradė Madona, Dievo ir žmogaus, taip pat ir dvasių motina.

Aliošos gyvenime močiutė imasi tokio vaidmens, kokį „svarbaus žmogaus" vaikų gyvenime tradiciškai atlieka Rusijos moterys: tai močiutės („babuška") bei auklės („niania") – moters, šioje žemėje besijaučiančios kaip namie būtent todėl, kad (ir dažniausiai tik tol, kol) jos dėka kiti žemėje jaučiasi kaip namie, – vaidmens. Jomis galima nesąlygiškai pasitikėti, it namo vidury esančia didžiule krosnimi – tai pasitikėjimas, suteikiantis žmonėms ištvermės bei galimybę laukti, ir laukti taip ilgai, jog pasitikėjimas virsta apatija, o ištvermė – vergove.

Aliošai tenka mokytis paleisti savo motinas, dar daugiau – paleisti jas išvengiant kaltės pėdsako, skatinančio paklydusią sielą atgailaujant laikytis motinystės simbolių – tarsi atsiplėšdamas nuo savo motinos jis būtų ją sunaikinęs. Nes daugeliu atvejų liguistas ir nežabotas sielos nuolankumas kyla iš nenumaldomo žmogaus poreikio įveikti visa gožiantį savo pojūtį, esą jis išniekinęs ir apleidęs motiniškąsias savo ištakas, ir sieloms susiliejus atkurti pirminį jaukių namų, rojaus pojūtį.

Tokie namai, rodos, nebūtinai turi būti tikroji motina. Valstietiškoje Rusijoje yra didelė motinystės apraiškų įvairovė, apsauganti nuo fiksacijos išimtinai ties savo motina ir suteikianti vaikui gausią duodančios ar nuviliančios motinos vaizdinių visumą. Močiutė yra ir išlieka kūdikystėje įsišaknijusi motinos vaizdinio atmaina, nesudarkyta augančio berniuko oidipinio pavydo.

Mūsų nagrinėjamame filme „tikroji" Aliošos mama tampa vis sunkiau apčiuopiama ir beveik netenka savo pačios valios;

pamažu ji nutolsta, iš pradžių kaip stiprybės šaltinis, o vėliau – kaip prieraišumo objektas. Filmo pradžioje rodoma, kaip Aliošos motina, norėdama apginti savo vaiką, išdidžiai puola prie vieno iš piktų jo dėdžių ir parverčia jį ant žemės it kokį baldą. Tuo momentu Aliośa neatsispiria pagundai garsiai tarti: „Mano mama yra stipri". Šiek tiek vėliau vargšui berniukui tenka atsiimti savo žodžius: kai senelis jam peria kailį, baimės apimta jo motina įstengia tiktai verkšlenti: „Nedaryk to, tėveli." „*Na*, tai ar stipri tavo motina?", – motinos žodžius piktai atliepia mažoji pusseserė. Moterų silpnumas – ne fizinis silpnumas. Jų silpnumas grįstas polinkiu „pasiduoti".

Močiutė nepripažįsta jokių įstatymų, išskyrus savo pačios valią, ir yra neprincipinga tik todėl, kad ji gyvena anapus formalių dorovės principų, o motina pasirenka veidmainišką saugumą ir smulkių valdininkų būtį. Ji parsiduoda ištekėdama už uniformuoto liokajaus ir paaiškina berniukui, jog taip pasielgusi ji galės suteikti jam laisvę. Tik šį vienintelį kartą berniuko atsakas yra veržlus ir aistringas. Jis įžeidžia motinos gerbėją, krinta į savo lovą ir vaikiškai pravirksta. Išvažiuodama motina dar sykį apgaubia berniuką fiziniu savo artumu – susupa jį savo skara. Tačiau nepastebime jokio ženklo, kad jis norėtų išvykti kartu su ja, pasinaudoti asmeninės bei visuomeninės jos išdavystės teikiamais pranašumais. „Tau, regis, lemta gyventi su manimi", – sako senasis Kaširinas. Berniukas niūriai tyli.

Stebėtina: dėl tradicinio motinystės pasidalijimo ir išsisklaidymo valstietiškoje Rusijoje pasaulis, matyt, tapo patikimesniu, saugesniu prieglobsčiu. Mat motinystė buvo pagrįsta ne tik vieninteliu trapiu ryšiu, bet buvo nedalomai įsipynusi į vienalytę aplinką. Ir vis dėlto motinos išėjimas pas „kitą vyrą" ar motinos polinkis kokiomis kitomis aplinkybėmis leistis menkinamai ir sunaikinamai neabejotinai palieka vaiko sieloje kartaus ilgesio pėdsaką – toks įspūdis kyla skaitant kai kuriuos literatūros

kūrinius. O dėl naujojo Aliošos tėvo, tai norėčiau priminti, jog Hitlerio tėvas taip pat buvo valdininkas – žmogus iš vergaujančios, tačiau mielai primetančios kitiems savo valią „vidutinių klasės“.

Šiame kino filme Aliošа ryžtingai užgniaužia savo ilgesį. Kokį pėdsaką toks „užgniaužtas ilgesys“ paliko tikrojo Gorkio gyvenime, pamatysime vėliau, svarstydami jo pykčio ir paniekos priepuolių prigimtį ir lygindami juos su keistu bandymu nusižudyti jaunystėje. Šis ilgesys ilgai atsispindėjo jo kūriniuose. Čechovas jam rašė: „[Jūsų] santūrumo stoka ypač juntama, kai piešiate gamtos vaizdus... moterų paveikslus... ir meilės scenas. Jūs labai dažnai rašote apie bangas...“[139] Gorkis daug ir sunkiai dirbo, kad įveiktų šią savo silpnybę.

3. *Nukaršęs tironas ir prakeikta padermė*

Senelis – nedidelio ūgio su „rudai rausva barzda, žaliomis akimis, o jo rankos atrodė suteptos krauju – taip giliai į odą buvo įsigėrę dažai. Jo užgauliojimai ir maldos, juokeliai ir pamokslai kažin kaip keistai susiliedavo į šaižų, kandų inkštimą, it rūdys ėdantį žmonių širdis“[140]. Kino filme šis paveikslas perteikiamas labai tiksliai. Senelis vaizduojamas kaip visų berniuko džiaugsmų griovėjas. Jis yra vyras, vaikiškai priklausomas nuo savo pinigų ir žmonos stiprybės. Sadistiškas šykštuolis, jis pamažu nusmunka iki elgetai būdingos priklausomybės.

Jo būdo bruožai aiškiausiai atsiskleidžia filmo scenoje, kai jis muša Aliošą. Triukšmingo svečių sutikimo pabaigoje

---

[139] A.Roskin. *From the Banks of the Volga*. New York: Philosophical Library.

[140] Maxim Gorky. *Reminiscences of Tolstoy, Chekhov and Andreyev*. New York: The Viking Press Inc., 1959.

įsiliepsnojęs pyktis rusena ir toliau. Filmo žiūrovas supažindinamas su dažykla, kurioje virš savo siuvinių palinkę Aliošos dėdės vogčiomis planuoja niekingą kerštą. Pikti pokštai vėl yra atviresnių griaunančių veiksmų pirmtakai. Dėdės įkalbina Sašą įkaitinti virš ugnies senelio antpirštį ir padėti jį atgal į vietą. Įkišęs į jį savo pirštą senelis iš skausmo „pašoka kone iki lubų". Tačiau į pačią širdį senelį sužeidžia vaikiška Aliošos išdaiga, kai sukurstytas kitų berniūkščių jis nudažo naująją baltą senelio staltiesę. Nors yra šventadienis, grįžęs iš bažnyčios senelis nusprendžia įkrėsti vaikams į kailį.

Lupimo scena pavaizduota labai išsamiai: šaltakraujiškas senelio pasiruošimas, dramatiškas, tačiau bejėgiškas moterų bandymas įsiterpti, rykštės švilpimas ir besirangantys maži kūneliai. Čigonui tenka laikyti juos prispaustus prie kankinimų suolo.

Priluptas Aliоša guli lovoje – veidu įsikniaubęs į patalą, nes visa jo nugara nusėta ilgais plonais randais. Staiga įeina senelis. Berniukas žvelgia į jį iš pradžių įtariai, o paskui – piktai. O senelis padeda ant berniuko pagalvės, visai prieš jo akis, viliojančios išvaizdos sausainius. Aliоša senukui įspiria, tačiau jis nekreipia į tai dėmesio. Klaupdamasis prie lovoje gulinčio Aliošos jis teisinasi: „Tu kenti ne veltui, visa tai išeis į gera". Taigi šis sadistas iškelia mazochizmo atspalvį turinčią mintį, kad kentėti verta išsigelbėjimo labui, kad kentėdami pelnome vis daugiau „pliusų" dangaus apskaitos knygose. Tačiau tai dar ne viskas. Jis pasakoja apie savo paties jaunystėje, kai jis buvo valtininkas, patirtas kančias. Kai tempi baržą upe, basomis kojomis eidamas per aštrius Volgos pakrančių akmenis, „akys aptemsta, siela rauda, ašaros byra", kalba jis didžiai susijaudinęs. Jo žodžiai vėlgi įprasmina slaptą mintį, jog žmogaus kančia paaiškina ir pateisina jo poelgius, kuriais jis vėliau sukelia kančias silpnesniems už save. Tai rusiška posakio „kas buvo visai sveika man, bus visai sveika ir tau" atmaina. Toks senelio

elgesys berniuko, regis, nesujaudina. Jis nepadaro jokio gesto, kad norėtų susitaikyti, ir neparodo užuojautos savo širdį atvėrusiam seneliui. Senelį kažkas pakviečia, ir jis išeina.

Taigi Aliоša atsispyrė dar vienai pagundai: kančios metu tapatintis su savo kankintoju ir sadomazochistine jo mąstysena. Jei šią akimirką berniukas būtų leidęs savo pykčiui virsti gailesčiu, jei širdį atvėrusiam kankintojui būtų parodęs savo paties širdgėlą, jis būtų įgijęs mazochistinio tapatinimosi su valdančiuoju modelį, kuris akivaizdžiai buvo svarus kolektyvinis Rusijos istorijos veiksnys. Caro, mažo balto tėveliuko, vaizdinys kaip tik ir buvo užjaučiamo valdovo simbolis. Netgi žmogus, istoriniuose šaltiniuose vadinamas Ivanu Žiauriuoju, savo liaudžiai tebuvo Ivanas Rūstusis, nes jis skelbėsi vaikystėje prisikentėjęs nuo žiaurių oligarchų.

Sadomazochistinius senelio nuotaikos svyravimus matome ir kitose filmo scenose. Turtui slystant iš rankų, stovėdamas priešais ikoną jis aimanuoja: „Argi esu už kitus didesnis nusidėjėlis?“ Ikona į šį jo klausimą neatsako. Tačiau senelį savo rankomis apglėbia močiutė, kone pasisodindama jį ant kelių. Ji guodžia senelį ir žada eiti prašyti jam išmaldos. Apimtas paiko meilumo jis susmunka močiutės glėby, tačiau ūmai atsigavęs, kupinas įtūžio ir pavydo, čia pat parbloškia ją ant žemės tardamas, jog prakeiktą padermę ji mylinti labiau už jį patį. Šių senelio veiksmų potekstė akivaizdi: žmona yra jo nuosavybė, o jo nuosavybė yra tam tikras motinos, be kurios jis negali gyventi, pakaitalas. Be abejo, triuškinantis „privilegijuoto šeimininko“ pralaimėjimas oidipiniame žaidime yra vienas iš numanomų propagandinių filmo motyvų – kaip ir Hitlerio tėvo pralaimėjimas buvo būtinas jo kuriamų vaizdinių motyvas. Senelis darosi vis labiau nukaršęs ir visiškai nebeatlieka šeimos aprūpintojo vaidmens.

Vienoje iš paskutinių filmo scenų Aliоša pasiekia galutinę savo kovos prieš senelį pergalę. Berniukas ką tik dovanojo

močiutei savo paties uždirbtą pinigą, ji meiliai žvelgia į jį. Šią akimirką Aliоša pajunta iš neapykantos susiaurėjusių senelio akių žvilgsnį. Aliоša priima iššūkį ir stoja į žvilgsnių dvikovą. Vaikino akys susiaurėja it peilio ašmenys ir kyla įspūdis, jog savo žvilgsniais jiedu tarsi perveria ir skrodžia vienas kitą. Jie abu suvokia, kad viskas baigta, ir bernui tenka išvykti. Tačiau jis išvyksta nenugalėtas.

Šis susirėmimas akimis yra įspūdingas. Tačiau būtent toks žvilgsnio kaip puolamojo ar gynybinio ginklo panaudojimas turi tam tikrą rusišką atspalvį. Rusų literatūroje randame begalę pavyzdžių, kaip akys panaudojamos perteikti mąslaus, ilgesingo priėmimo, godaus savanaudiškumo ar tylios abipusės kapituliacijos būseną. O dėl garsiųjų politikos ir literatūros pasauliui atstovaujančių paveikslų, tai akis dažniausiai įgyja nepaperkamos poveikio ateičiai priemonės paskirtį. Tipiškas pavyzdys šiuo atveju yra Gorkio piešiamas Tolstojaus paveikslas: „Skvarbiomis akimis, nuo kurių nepasislėptų nė viena kruopelė, nė viena mintis, jis žvelgė, vertino, tikrino ir lygino“. Arba: jo akys „primerktos, lyg įtemptai žvelgtų į ateitį“.

Tipiškas ir Trockio pateiktas Lenino aprašymas: „Kai primerkęs kairiąją akį Leninas klausosi per radiją transliuojamos kalbos, jis primena velniškai gudrų valstietį, neapgaunamą jokiais žodžiais ir nesuklaidinamą jokiomis gražbylystėmis. Tai ypač sustiprėjęs valstietiškas įžvalgumas, pasiekęs įkvėpimo lygį.“[141]

Filmo scena, kai varganoje troboje šalia sumušto savo vaikaičio lovos sėdintis senelis meldžia atleidimo, man priminė garsų rusų dailininko paveikslą, perteikiantį panašų įvykį valdovo

[141] Leon Trotsky. *The Russian in Lenin*. // *Current History Magazine*, March, 1924.

rūmuose: Ivanas Žiaurusis sėdi šalia savo paties rankomis nužudyto vyriausiojo sūnaus kūno. Nuo pat Rusijos istorijos pradžios jos valdovų šeimoms yra būdingas tėvo smurtas Kaširino stiliumi, persmelkusiu ir priešrevoliucinio laikotarpio literatūrą. Ir gyvenime, ir literatūroje jis buvo pasiekęs tokį šiurkštaus smurto lygmenį, kuris neturi atitikmens kituose kraštuose ar istorijos laikotarpiais. Taigi dviejų minėtų scenų sutapimas skatina šiek tiek nukrypti į istorijos sritį.

Senieji slavai buvo taikūs ir našiai dirbantys žemdirbiai bei medžiotojai, gyvenantys įtvirtintose gyvenvietėse. Maždaug prieš tūkstantį metų jie paprašė vikingo Riuriko, kad šis juos gintų nuo klajoklių, puolančių iš pietų. Jie akivaizdžiai tikėjosi (sau priimtinomis sąlygomis) nusipirkti taiką ir išlaikyti galimybę toliau medžioti primityviais ginklais, grubiais mediniais padargais dirbti žemę ir garbinti medinius savo stabus bei gamtos dievybes. Kad ir kokie būtų buvę jų motyvai atsisakyti autonomijos ir atiduoti savo gyvenimą į šių žvilgančiais ginklais ginkluotų, šviesiaodžių šiaurės karių rankas, pastarieji juos globojo ir gynė kur kas uoliau, nei buvo prašyti. Gynėjams gimę sūnūs taip pat panoro tapti gynėjais. „Svetimšaliai" įsibrovė jėga. Ginti žmones nuo kitų gynėjų netrukus tapo plačiai pripažinta profesija. Vyriausiasis kunigaikštis sukūrė didžiąją kunigaikštystę – tam tikrą didesnių ir mažesnių kunigaikštysčių, kur galėtų gyventi jo sūnūs, sistemą, ir tokiomis aplinkybėmis kilo nesibaigiantys vaidai dėl anksčiau iškilusių miestų: Kijevo ir Novgorodo. Tokie vaidai nuolat kartojosi tai didesnėse, tai mažesnėse šalies dalyse, tad žmonės pagaliau panoro vieno „stipraus tėvo" – centrinės valdžios, kuri suvienytų visus kunigaikštukus, net jei tektų juos visus išžudyti. Taip ankstyvojoje Rusijos istorijoje buvo parengta dirva sąveikai tarp žmonių, jautusių poreikį, kad jiems vadovautų ir gintų nuo priešų, gynėjų oligarchų, pačių tapusių smulkiais tironais, ir aukščiausiojo tirono, kuris buvo oligarchų belaisvis ir tuo pat metu slaptas jų gelbėtojas.

Gynėjai jėga įdiegė krikščionybę (bizantiškąją jos atmainą), kartu ir dar vieną hierarchiją, per amžius draskomą vidinių prieštaravimų bei įsivėlusią į konfliktus su pasaulietine valdžia. Kadangi tiek kunigaikščių, tiek dvasininkų kultūrinės, dažnai ir etninės šaknys glūdėjo daugybėje kitų kraštų, ilgainiui jie ėmė vaidinti spektaklį, knygose vadinamą Rusijos istorija. Tai buvo nesiliaujanti dinastijų kova, ne tik atlaikiusi siaubingą totorių invaziją, bet ir dar labiau sustiprėjusi bei įgijusi nacionalinį mastą. Šie įvykiai padėjo susiformuoti tautai, atsirado rusiškoji krikščionybė, buvo įkurta carinė Rusijos valstybė. XV amžiuje Maskva tapo „trečiąja Roma", o Ivanas III – pirmuoju visos rusų tautos valdovu ir tikrojo tikėjimo gynėju. Jo dėka Senoji Rusia tapo tautine valstybe, o jo sūnus išplėtė šios valstybės ribas gausių ir įvairias tautines šaknis turinčių kaimynų sąskaita.

Nuo X amžiaus gyvuojanti „vaidingų ir kraugeriškų sūnų" tradicija labiausiai suklestėjo valdant Ivanui Žiauriajam. Daugelį amžių valdančiųjų sluoksniuose ypač dažnas reiškinys buvo tėvažudystė. Tačiau Ivanas, istorijos šaltiniuose vadinamas „Žiauriuoju", savo paties rankomis nužudė vyriausią ir myliausią savo sūnų. Taip pat kaip senasis Kaširinas prie sumušto Aliošos lovos, dėl žiaurios savo, jau suaugusio žmogaus, beprotybės caras Ivanas kaltino vaikystėje patirtas kančias. Žmonės tam pritarė. Kaip jau minėjau, šį carą jie vadino ne Ivanu Žiauriuoju (kaip jį vadina istorikai), o Rūsčiuoju. Argi jis nebuvo oligarchijai atstovaujančių didikų – jo paties ir liaudies priešų, atėmusių iš jo vaikystės laimę – auka? Ir iš tiesų šviesesnio proto akimirkomis šis pirmasis caras neužmiršdavo savo žmonių, leido kreiptis į jį su prašymais, tapo teisinių reformų ir spaudos pradininku. O savo beprotybės akimirkomis jis rydavo akimis nužudytų aristokratų sąrašus, kad vėliau pasinertų į nuolankiausią atgailą. Žmonės šį carą idealizavo ir mielai stiprino jo

valdžią siekdami, kad kunigaikščiai, didikai ir viduriniai sluoksniai būtų kontroliuojami.

Stiprėjant centralizacijai ir rutuliojantis valstybės sandarai, atsirado Rusijos istorijos paradoksų. Pirma, formuojantis darniai veikiančiai centralizuotai valstybei, šiame neaprėpiamame krašte radosi vidurinis sluoksnis. Šio sluoksnio žmonės „caro vardu" valdė ir palaikė tvarką, mokytojavo mokyklose ir rinko mokesčius, jie lupikavo ir kyšininkavo. Jau nuo seno Rusijoje kiekvienas valstybinio masto pažangos žingsnis yra susijęs su naujomis biurokratijos galiomis, ir tai paaiškina „įgimtą" priešiškumo kupiną šios tautos abejingumą apskritai pažangai ir būtent to meto oligarchijai.

Antra, kiekvienas poslinkis į vakarietiškumą ir apsišvietusią visuomenę baigdavosi baudžiavos sustiprėjimu. Paklusdamas šventajai savo „rūstybei" Ivanas atėmė iš valstiečių teisę šv. Jurgio šventės metu pereiti pas kitą poną. Jekaterina, apsišvietusi Voltaire'o draugė, bendravusi su juo laiškais, 800 000 karališkųjų vergų išdalijo įvairiems didikams, tad pastarieji galėjo juos kankinti ar įsigeidę parduoti. O kai po daugelio metų Aleksandras II suteikė laisvę dvidešimčiai milijonų vergų bijodamas, kad sukilę jie patys neišsilaisvintų, jis pasmerkė šiuos žmones bežemių daliai, proletarizacijai ar geriausiu atveju būtinybei pasenusiais įrankiais kapstyti mažučius žemės lopinėlius, kad galėtų dalimis už juos susimokėti.

Tačiau labiausiai mus domina trečiasis paradoksas: nebylus žmonių pritarimas sveiku protu niekaip nepaaiškinamiems savo carų poelgiams. Petras Didysis – anksti subrendęs jaunuolis ir smarkus kaip ir Ivanas – buvo pirmasis Rusijos imperatorius ir didžiausias monarchijai atstovavęs reformatorius. Nors ir ne savo paties rankomis ar lazda, o pasitelkęs (civilizacijos pažangos sąlygomis) slaptąją savo policiją, jis taip pat nužudė vyriausiąjį savo sūnų. Be tokių atvirų šeimyninių žudynių Rusijos istorijoje

būta ir įvairių neįprastų bandymų patekti į sostą. Būta paslaptingų ir itin populiarių apsimetėlių, tariamų nužudytųjų carų sūnų, kurie, kaip ir Alioša, sugrįždavo, kad mestų iššūkį piktadariams, ir tapdavo kone šventaisiais jau vien dėl to, kad nepriklausė valdančiajai „prakeiktai padermei". Oidipinio žiaurumo viršūnė, matyt, buvo pasiekta tuomet, kai beveik pamišęs caras Pavelas (žmonės jį vadino „Vargšeliu"), mirus jo motinai Jekaterinai, įsakė ekshumuoti ir paguldyti šalia jos savo tėvą (šį ji buvo pati nužudžiusi), o gausybę savo motinos meilužių privertė stovėti garbės sargyboje prie irstančių imperijos valdovų kūnų.

Istorikai šiuos reiškinius mano esant savaime suprantamus, mat tokia jau yra „istorija". Tik kaip tuomet paaiškinti ne tik pasyvų liaudies pritarimą, bet ir polinkį aistringai, altruistiškai tapatintis su šiomis imperijos gyvenimo tragedijomis bei komedijomis? Kodėl tvirta ir našiai dirbanti tauta nulenkė galvą prieš svetimšalius gynėjus? Kodėl į savo krašto gyvenimą ji priėmė gynėjų atneštą tvarką ir leido, kad abipusės priklausomybės ryšiai vis giliau smelktųsi į jos gyvenseną? Galbūt atsakymas į šiuos klausimus yra susijęs iš pradžių su kraujo ištroškusių klajoklių bei laukinių žvėrių pranašumu, o vėliau – su šios milžiniškos gyventojų visumos bejėgiškumu prieš ginkluotus savo oligarchus?

Siekiant surasti atsakymą veikiausiai reikėtų atsižvelgti į tai, kad vadovavimo formų bruožus lemia ne tik tam tikri istoriniai pavojai bei būtinybė juos atremti atitinkamais organizuotais veiksmais; šios formos taip pat turi būti viešas žmonių svajonių bei lūkesčių atspindys. Monarchai, net ir svetimtaučiai (dažnai būtent todėl, kad yra svetimtaučiai), tampa regimais vidinių dorovinių tautos silpnybių saugikliais, aristokratiniu elitu ir miglotai suvokiamų naujųjų idealų įsikūnijimu. Kaip tik turėdami tokį tikslą monarchai ir aristokratai gali ir privalo istorijos scenoje suvaidinti visą iracionalaus konflikto ciklą: jie turi kuo įžūliau nusidėti, kuo labiau atgailauti, o galiausiai įgyti didesnį

asmeninį ir visuomeninį reikšmingumą. Jiems mėginant šį ciklą įgyvendinti, liaudis mielai atlieka šnabždančio choro ir aukojamų gyvūnų vaidmenį. Mat didžiulė kelių žmonių nuodėmė suteikia išsigelbėjimo viltį visiems kitiems.

Taigi visa tai pranoksta vidinio blogio (*id*) ar nepermaldaujamos sąžinės „projekciją". Mano nuomone, tai atlieka ir kolektyvinę *ego* funkciją ir yra prielaida rutuliotis aiškiau apibrėžtai tautinei ir dvasinei tapatybei. Tiek Ivanas, tiek Petras yra didūs ne dėl tragiško savo smarkumo, akivaizdžiai menkinusio jų kaip valdovų reputaciją, bet dėl to, kad jie įstengė milžinišku mastu perteikti ankstyvosios patriarchalinės santvarkos ir vidinio jos papildinio – *superego* – tragediją, taip pat ir todėl, kad toks jų elgesys buvo lemtingas veiksnys, paskatinęs tautinės sąmonės ir tautinės sąžinės plėtotę. Galbūt mums derėtų išplėsti savo istorijos sampratą ir paanalizuoti dinaminę reikšmę turinčius reikalavimus, kuriuos valdoma liaudis kelia „įnoringiausiems" savo šeimininkams, taip paskatindama juos makrokosminėje istorijos scenoje suvaidinti žmonijos evoliucijos konfliktus. Šia prasme karaliai veikiausiai yra žaisliukai liaudies rankose. Vėlesnėse civilizacijos pakopose jų tragedijos ir komedijos yra perkeliamos į pramanytą makrokosmosą – teatro sceną – ir galiausiai į grožinės literatūros mikrokosmosą.

Dabar galime suvokti istorinį realistinės rusų literatūros vaidmenį: tėvažudystės ir brolžudystės tragediją ji sugrąžina atgal į paprasto ruso sielą, ir visi gali apie ją skaityti[142]. Toks asmeninės atsakomybės skelbimas literatūroje buvo glaudžiai susijęs su politinės atsakomybės plėtra. Vėluojanti rusų literatūra bei

[142] Savo darbe „Dostojevskis ir tėvažudystė" *Brolius Karamazovus* Freudas prilygino Shakespeare'o *Hamletui* ir Sophocles'o *Oidipui*, nes visi šie kūriniai menine verte prilygsta vienas kitam, o pagrindinė jų visų tema – tėvažudystė.

Rusijos istorija sparčiai – per vieną šimtmetį, gąsdinančiai kupiną lemtingų įvykių – pasiekė pradines paveikaus literatūrinio sąmoningumo bei politinės sąžinės pakopas, o plačiųjų valstiečių masių atsilikimas ir toliau buvo primityvaus istorinio lygmens, Vakaruose išgyvento dar antikos laikais, atspindys.

Šioje vietoje stabtelėkime, kad prisimintume dar ir tai, jog Rusijos revoliucijos metu keturi penktadaliai Rusijos gyventojų buvo valstiečiai. Vargu ar galima pervertinti šioms valstiečių masėms iškilusios užduoties įgyvendinti išorines ir vidines permainas sudėtingumą, ir visai ne todėl, kad jie norėjo kitokios valdymo formos, bet todėl, kad jie išvis niekada nebuvo mąstę apie galimybę kasdienį savo gyvenimą sistemingai susieti su viena ar kita valdymo forma.

Piešiant niūrios „padermės" paveikslą nagrinėjamame kino filme pabrėžiamas mažiausiai vienas ypač archajiško pobūdžio kolektyvinis kompleksas, buvęs Rusijos (o ir didžiosios Eurazijos žemyno dalies) valstiečių vidinės vergovės sąlyga, o išorinę jų vergovę palaikė kunigaikščiai ir dvasininkai. Turiu galvoje psichologinius senovėje įvykusio technologijos perversmo – revoliucijos žemės ūkyje – padarinius. Šiuo atveju priešistorines mįsles įminti taip pat sunku kaip ir ankstyvosios vaikystės mįsles. Norėdami įgyti pradinių įžvalgų, abiem atvejais turime leistis į mitologijos plotmę.

Kalbėdami apie priešistorinės Šiaurės Amerikos medžiotojus ir žvejus pasitelkėme vieną metodą, suteikiantį galimybę paaiškinti kai kurių senovinių apeigų prasmę. Mes minėjome, kad neraštingų kultūrų žmonės stengiasi suprasti ir įvaldyti erdvėje ir laike besiskleidžiančią didžiąją nežinomybę, projektuodami į ją žmogaus sandaros ir augimo bruožus: taip geografinė aplinka įasmeninama, o istorinei praeičiai priskiriami žmogaus vaikystėje įsišakniję vaizdiniai. Taigi šia prasme žemė tampa motina, kadaise laisva savo valia pasišventusia žmonėms. Pereinant

nuo klajokliško gyvenimo būdo prie sėslios žemdirbystės buvo užgrobiamos tam tikros žemės dalys, jos pasidalijamos, o dirva imta dirbti įrankiais; žemė, prievarta tapusi maitintoja, pajungta žmogaus valiai. Kad ir kokie vidinės evoliucijos žingsniai būtų lydėję šį technologijos šuolį, jie buvo susiję (tai liudija mitai bei apeigos) su pirmaprade nuodėme, į asmeninį žmogaus gyvenimą ateinančia jam pirmą sykį suvokus didžiulį troškimą valdyti motiną su bręstančių kandimo bei čiupimo organų pagalba.

Taigi „prakeiktoji padermė" yra simbolis, įprasminantis vaikus, iš godumo pavydžiai pasiglemžiančius ir sunaikinančius savo motiną, bei suaugusiuosius, kurie bendromis jėgomis siekdami įdirbti žemę tapo garbėtroškomis, pavyduoliais ir išnaudotojais. Tokiomis aplinkybėmis anksčiau aptartas pirmapradės nuodėmės pojūtis įkalina valstietį sielvarto kupinos atgailos ir pašėlusio lėbavimo cikle, padarydamas jį priklausomą nuo metų derlingumo. Akivaizdu, kad krikščionybė pasinaudojo šiuo amžinuoju ciklu ir jo pagrindu sukūrė savąjį nuodėmės ir atpirkimo, mirties ir išgelbėjimo kalendorių.

Baigdamas šią niūrią temą pacituosiu Gorkio memuarus, kur atsiskleidžia įdirbtos žemės ir nugalėtos moters sąsaja bei pamišėliškas jos šeimininko iššūkis[143].

Jis (Čechovas) sakydavo:

„Koks gražus būtų mūsų pasaulis, jei sau priklausančiame žemės lopinėlyje kiekvienas žmogus atliktų visą, ką gali!"

Sumanęs parašyti pjesę „Vaska Buslajevas", vieną dieną aš jam perskaičiau pagyrūnišką Vaskos monologą:

Ech, jei kas duotų man daugiau jėgų,
Karštai kvėptelėjęs aš ištirpdyčiau sniegus!
Apeičiau žemės rutulį ir visą jį išarčiau,

---

[143] Maksimas Gorkis, *op.cit.*

Metų metus eičiau ir miestus statyčiau,
Statyčiau cerkves ir sodus įveisčiau!
Žemę išpuoščiau kaip jauną mergelę,
Ją meiliai apglėbčiau it nuotaką savo;
Priglausčiau aš žemę prie savos krūtinės,
Pakėlęs ant rankų nuneščiau pas Viešpatį:
...
Įteikčiau ją Tau, Viešpatie, kaip mažutę dovaną,
Tačiau negaliu – man pačiam ji brangi!

Šis monologas Čechovui labai patiko ir kosčiodamas iš susijaudinimo jis tarė:

„Puiku... Labai tikroviška ir žmogiška! Būtent tai ir yra „visos filosofijos esmė". Žmogus žemę apgyvendino, pasirūpins ir tuo, kad čia jam būtų jauku." Ir su įsitikinimu linktelėjęs galvą dar sykį patvirtino: „Pasirūpins!"

Jis manęs paprašė dar kartą perskaityti Vasios pagyras, išklausė žvelgdamas pro langą ir patarė:

„Dviejų paskutinių eilučių nereikia – jos įžūlios. To nereikia..."

4. Išnaudojamieji

A. Šventasis ir elgeta

Kitaip nei kiti šios padermės nariai, dėdės, „laukiniai žvėrys", čigonas, pamestinukas, nėra gimęs nuodėmėje, todėl, močiutės žodžiais tariant, jis turi „atvirą širdį". Jo kūnas grakštus – tai parodo jo šokis su pritūpimais. Kiti vyrai iš pradžių atrodo susikaustę it medinukai, o išgėrę ir įsiutę tampa lyg sunkvežimiai be stabdžių. Čigonas yra našlaitis, todėl nesitiki gauti jokio turto ir niekam nepavydi. Čigono našlaitystė tarsi būtų užuomina į nekaltą jo prasidėjimą. Ir iš tiesų itin jautriai

piešiamas čigono paveikslas įgyja pirmojo krikščionio – kupino gailestingosios meilės ir neprarandančio vilties – bruožų.

Čigonas pasakoja Aliošai apie mirusį savo tėvą. Mat Alioša buvo ne toks, kaip kiti – *jis suprato*. Kaip tik dėl to Kaširinai jo nekentė. Taip pristatoma tema, plėtojama ir vėliau, Aliošai susitikus su anarchistu, atstovaujančiu visiems, kurie supranta ir priima benamio būtį. Tėvai bei godūs jų vaikai nekenčia tokių žmonių, skleidžiančių visiškai naują pasaulėžiūros principą, neįveikiamą senais ginklais: jie skaito, mąsto, planuoja. Toks yra ir čigonas, suteikęs trokštančiai Aliošos sielai būsimosios savo tapatybės vaizdinį.

Čigonas atpažįsta suprantančius, tačiau jis pats nėra „suprantantis". Jis turi kitokią ydą ir išsiskiria iš aplinkos kitu pavojingu bruožu – jis yra *„geras"*. Seneliui išplakus vaikus ant čigono rankų lieka kruvini randai ir jis patenkintas prisipažįsta, jog, laikydamas prie suolo prispaustą berniuką, savo paties rankomis priėmė stipriausius kirčius. „Aš kenčiau juos iš meilės", – sako čigonas apstulbusiam ir širdimi besiveržiančiam pas jį berniukui. Tačiau čigonas imasi aiškinti, kaip reikia priimti kirčius. Neįtempk nugaros, stenkis atsipalaiduoti, sako jis. Ir rėk kiek tik nori. Jis prisipažįsta jau tiek kartų gavęs lupti, kad iš jo odos išeitų neblogi knygos viršeliai.

Vidinis šios scenos turinys vėlgi nėra aiškiai suformuluotas. Vis dėlto atrodo, kad joje kalbama apie naivaus nesipriešinimo pagundą, apie krikščioniškąjį gerumą ir apie mokymąsi ištverti šio pasaulio skausmus, prisitaikyti prie jo smūgių. Aliošа sujaudintas ir sužavėtas, tačiau lieka santūrus. Netrukus po to Aliošai tenka patirti netektį – čigonas miršta vaizdinga ir simboliška mirtimi.

Vienas iš dėdžių sumano mirusiai savo žmonai (ją, čigono žiniomis, jis pats ir nužudęs) pastatyti didžiulį kryžių. Jis prašo čigoną padėti jam užnešti kryžių ant kalvos, prie kapo. Akivaiz-

du, jog šis kryžius per sunkus vieno žmogaus pečiams. Tačiau, apimtas vaikiško išdidumo, čigonas giriasi nunešiąs kryžių vienas – niekieno nepadedamas. Vieną akimirką Aliošą apima troškimas jam padėti; žiūrovas dreba iš baimės, jog mažasis berniukas gali pulti į pagalbą šį didžiulį kryžių nešančiam čigonui, tačiau netrukus, kaip ir kai kuriose kitose lemtingose situacijose, Aliośa paprasčiausiai pasitraukia ir palieka savo draugą likimo valiai.

Filmo scenoje, akivaizdžiai skirtoje priminti žiūrovui apie Golgotą, matome čigono, su didžiuliu kryžiumi ant pečių linkstančiais keliais lipančio į tolimą kalvą, siluetą. Matyt, šis kryžius jį sutraiško, nes netrukus čigonas parnešamas namo ir ten gulėdamas ant grindų miršta. Maža balta pelytė, su kuria jis nuolatos žaisdavo, suteikdamas džiaugsmo ir sau, ir vaikams, išlenda iš jo rūbų ir bėga prie Aliošos, o šis ją sugauna. Tarytum čigono „baltoji siela“ būtų radusi naują buveinę vidiniame Aliošos pasaulyje.

Močiutė atstovauja seniesiems liaudies papročiams, senelis bei dėdės – godaus savininkiškumo (nuosavybės – žemių, gėrybių, žmonų ir titulų) laikotarpiui, o čigonas yra panašus į paprastą ankstyvojo krikščionybės laikotarpio šventąjį. Iki paskutinių savo gyvenimo akimirkų jis išlieka kupinas džiugaus gerumo ir gailestingos meilės.

O berniukas Aliośa stebi iš anksto nulemtą savo aplinkos žlugimą, tačiau, išlaikydamas lunatikui būdingą tvirtumą, vengia įsivelti į lemtingus įvykius ir pakliūti į tradicijų spąstus. Argi Aliośa neturi jokio gailesčio, jokios moralės?

Panagrinėkime kad ir jo susidūrimą su senuoju Grigorijum, kaip tik tuo asmeniu, kuris nutempia jį šalin artėjant čigono Golgotai (mat Grigorijus, nors ir pusaklis, geba įžvelgti ateities įvykius). Tai įspūdingas, pranašiškų bruožų turintis veikėjas. Tačiau, išdirbęs senelio dažykloje beveik keturis

dešimtmečius, dėl silpstančio regėjimo jis praranda darbą. Grigorijui teks eiti elgetauti, nes senelis atsisako juo pasirūpinti. Aliośa pasibaisėjęs. „Aš eisiu su tavimi, – kupinas užuojautos šaukia jis. – Aš vesiu tave už rankos!"

Tačiau po gaisro, kai apakęs Grigorijus klupčioja po kiemą, ištiesęs į priekį rankas ir liūdnai šaukdamasis Aliošos, berniukas pasislepia nuo senuko ir palieka jį vieną amžinojoje savo naktv. Vėlesniuose dviejuose ar trijuose epizoduose matome jį einant paskui Grigorijų, elgetaujantį gatvėje ar mugėje. Tiesą pasakius, Aliośa tiesiog persekioja jį, lyg būtų sužavėtas šio reginio.

Vakarietis kino mėgėjas negali išmesti iš galvos minties, kokį paveikų reginį būtų galima sukurti apie šiuos du veikėjus: aukštą, aklą senolį ir berniuką, vedantį jį už rankos. Jis įsivaizduoja filmo pabaigą, kai nusikamavęs senelis pasitaiso, ir paskelbia visuotinę jųdviejų paiešką, nors jau gali būti per vėlu. Šerifo sušauktas būrys arba motociklu važiuojantis patrulis suranda senuką ir vaiką kaip tik tą akimirką, kai jiedu prieina tiltą, paplautą patvinusios upės...

Tačiau akivaizdu, jog šiame filme mums pasakojama apie naujos pasaulėjautos užgimimą, o jį dažniausiai perteikia filme esantys nutylėjimai. O dažnai nutylimi tam tikri kalte pagrįsti veiksmai. Vadinasi, šios pasaulėjautos atveju nei sąžinės graužatis, nei žalos atitaisymas neturi bent kiek didesnės reikšmės. Kur kas svarbesni jos bruožai – tai kritiškas atsargumas, nepalaužiama ištvermė, nesąlygiškas klaidingų poelgių vengimas, aiškios vidinės krypties brendimas ir galiausiai – veiksmas[144].

---

[144] Tai iliustruoja šis dialogas Maskvos teisme:

Višinskis: „Ar jūs pritarėte šioms deryboms (su vokiečiais)?"

Bucharinas: „Arba nepritariau? Aš neišreiškiau nepritarimo, taigi išeitų – pritariau."

Višinskis: „Bet jūs teigiate, kad apie jas sužinojote jau po laiko."

Bucharinas: „Teisybė, tačiau viena kitam neprieštarauja."

Šioje vietoje vakarietis žiūrovas nusprendžia, kad šiam filmui ne tik stinga moralės, bet jis apskritai yra amoralus. Tačiau visai gali būti, jog kino filme paprasčiausiai pateikiama alternatyvi moralės samprata, gana skirtinga nuo tos, kurios ištikimai laikosi mūsų, judėjų-krikščioniškasis, pasaulis. Tikra yra tai, kad, priešindamasis pagundai paaukoti savo jaunystę aklam žmogui, Aliośa sulaužo jam duotą pažadą, galbūt duotą pasidalytos kaltės pojūčio, jog jis privalo atitaisyti ekonomines savo senelio nuodėmes, pagrindu. Beje, yra ir šios „pagundos" priešprieša – vidinis įžadas kryptingai laikytis tam tikro, kol kas dar migloto plano, kuris, užuot įamžinęs vidinės kaltės pojūtį, taps bendrų veiksmų anapus gėrio ir blogio prielaida. Tokį įžadą įkūnija kitas filmo veikėjas – anarchistas.

Tiesa, vertėtų paminėti ir paskutinę sceną, kur šiurkščiais, rėksmingais vaizdiniais perteikiama visiška naujosios kartos panieka doroviniam senosios kartos žlugimui. Kai jau visiškai susenęs, nukaršęs senelis slenka per mugės dalyvių minią prašydamas išmaldos, senasis meistras Grigorijus, išgirdęs senelio aimanas, įbruka jam į rankas duonos kriaukšlę. Pažinęs šį aklą žmogų senelis sviedžia duoną šalin šaukdamas: „Tai tu išėdei mane iš namų!" Mūsų požiūriu tai žiauri scena, tačiau mažasis Aliośa nuo jos nusigręžia, neparodydamas jokio pasibjaurėjimo ženklo. Palikti už savęs sugriautas sistemas ir žmonių likimus jam, regis, yra „darbas", visiškai nesusijęs su emocijomis.

B. Pašalietis

Visą tą laiką kaime, tiksliau – viename senelio namo kambaryje, gyvena su niekuo nebendraujantis ir niekam nepriklausantis žmogus. Jis nėra baudžiauninkas, tačiau neturi ir jokios nuosavybės; jis neturi ko parduoti, tačiau, regis, turi už ką pavalgyti. Jis sakosi esąs vaistininkas, tačiau nepanašu, jog kur nors

dirbtų. Juodaplaukis, aukšta kakta ir skvarbiomis, pro akinių stiklus žvelgiančiomis akimis jis primena dar jauną, šiek tiek sulysusį iš bado Trockį.

Vieną dieną, kai Alioša patikliai įsliuogia per langą į rūsyje esantį šio žmogaus kambarį, jis skubiai paslepia kažin kokią knygą. Tada ramiai atsikrato berniuko, atidaręs nežinia kokio dvokiančio skysčio butelį. Berniukas įsižeidžia, tačiau jo susidomėjimas tik dar labiau padidėja.

Kitą sykį jis pamato šį žmogų sambūryje, kur jo močiutė dainuoja senovines balades ir pasakoja padavimus. Mes išgirstame, kaip, paprastais ir paveikiais žodžiais porindama ilgą padavimą, ji ištaria tokius žodžius: „*Už kitų sąžinės jis nesislapstė*". Po šių žodžių žmogus keistai sutrinka, lyg būtų išgirdęs pranašystę. Jis suvapa kažką panašaus į „liaudies, mūsų liaudies" (šie žodžiai, matyt, yra susiję su senolių išminties įvertinimu) ir skubiai išeina iš kambario. Galbūt tai, jog apimtas emocijų jis pamiršta pasiimti savo akinius, turi simbolinę prasmę. Šiaip ar taip, juos paima Alioša.

Kitame paveiksle Alioša pamato šį pašalietį gulintį žolėje ant stataus upės kranto. Už atneštus akinius žmogus kaip reikiant ir nepadėkoja. Jis gana šiurkščiai parodo, jog berniukas gali pasėdėti šalia, jei tylės ir įsijaus į mąslią jo nuotaiką. Tokiomis aplinkybėmis šis žmogus, upė, platus horizontas ir nauja pasaulėjauta tampa susiję ir tokie išlieka. Įsakmi šio žmogaus laikysena, regis, perteikia mintį, jog reikia mokėti tylėti; reikia gebėti mąstyti; reikia trokšti išvysti tolimus horizontus. O atvirai jis pasako štai ką: „Įsimink visus padavimus, kuriuos žino tavo močiutė. Išmok skaityti ir rašyti". Alioša nustebęs, tačiau akivaizdu, jog jam itin patrauklus šio žmogaus entuziazmas ir nuoširdumas.

Jų draugystė trunka neilgai; tiksliau, jų draugystei skirta gyvuoti ilgiau, nei trunka trumputė jų pažintis, mat godusis

Aliošos senelis priverčia pašalietį apleisti kambarį, ir šis nusprendžia išvykti iš miesto.

Benamių berniūkščių gauja palydi jį iki upės. Tačiau atsisveikindamas jis uždeda ranką ant Aliošos peties. Filmo subtitruose anglų kalba perskaitome žodžius: „One must learn how to take life“[145]. Jis ištaria šiuos žodžius su tokiu misionieriaus įkarščiu, jog pajuntame juos turint tam tikrą reikšmę, peržengiančią ištartų žodžių vidinio turinio ribas. Tokiomis aplinkybėmis mums tenka nukrypti į lingvistikos sritį.

Šio žmogaus gestai parodo, jog žodžiui „pasiimti“ jis suteikia prasmę „čiupti“ ar „laikytis įsitvėrus“, o ne „ištverti“ ar „išsilaikyti“. Tačiau pirmą kartą žiūrint šį filmą, iš rusų kalbos man vertęs žmogus atkakliai tvirtino, jog žmogus ištarė „brat“, t. y. priimti = ištverti. Dėl priežasčių, kurias aptarsime netrukus, šis skirtumas man pasirodė toks esminis, jog aš stengiausi išsiaiškinti šio žodžio ir gesto neatitikimo prigimtį. Ir iš tiesų knygoje, kurios pagrindu sukurtas šis filmas, revoliucionierius ištaria tokius žodžius: „Kiekvieną dalyką reikia mokėti pasiimti (rus. *vziat*). Ar supranti? Labai sunku yra išmokti pasiimti (*vziat*).“ Žodis *vziat* reiškia „paimti“ ir turi prasmės atspalvį „čiupti“. Taigi akivaizdu, jog kažin kur tarp knygos ir kino filmo išslydo būtent žodis, o ne jo prasmė.

Taigi minėto posakio prasmė štai kokia: reikia išmokti nelaukti, kol kas kitas duos; reikia pačiam čiupti tai, ko norisi, ir nebepaleisti. Mes jau aptarėme šią alternatyvą, kalbėdami apie visuomeninius oralinių pakopų modalumus. Šis žmogus, matyt, nori pasakyti ne tik tai, kad reikia čiupti, bet ir tai, jog taip elgtis reikia su švaria sąžine – nauja sąžine; reikia čiupti

---

[145] Šis posakis neturi griežtai apibrėžtos prasmės. Jis gali reikšti „reikia išmokti priimti gyvenimą, koks jis yra“ arba „reikia išmokti pasiimti iš gyvenimo tai, ko tau reikia“. – *Vert. past.*

ir nesileisti smukdomam kaltės jausmo, kylančio todėl, kad čiupai.

Netrukus įsitikinsime, jog toks ryžtingas „čiupimas", išvien su pasipriešinimu polinkiui grimzti atgal į priklausomybę, yra ypač svarbus bolševikų psichologijos bruožas. Mes jau minėjome, kaip aštriai, veriančiai Aliośa atsako į kupiną neapykantos savo senelio žvilgsnį, pabrėžėme susikaupimo, gebėjimo aprėpti visumą bei pagaulumo svarbą regint ir numatant ateitį, atskleidėme jo valios tvirtybę, kad ir kokius asmeniškus jausmus jis būtų išgyvenęs.

Vėliau paaiškėja, kad šis pašalietis buvo policijos ieškomas revoliucionierius. Kažkur, anapus pasakojimo erdvės, jis buvo sučiuptas, nes vieną dieną, kai varganų, apdriskusių ir surakintų kalinių būrys žingsniuoja Aliošos gatve į Sibiran išplaukiantį laivą, tarp šių žmonių pamatome ir jį – išblyškusį it šmėkla, tačiau bemaž linksmą.

Filmo subtitruose perskaitome: „Taip baigėsi mano draugystė su pirmuoju iš keleto žmonių, gimtojoje savo šalyje gyvenusių pašaliečio gyvenimą – geriausių jos žmonių."

Taigi Aliośa akis į akį susidūrė su žmogumi, priklausiusiu pogrindinei profesionalių revoliucionierių grupei. Jos nariai kurį laiką buvo vadinami inteligentija, nes karštai tikėjo, jog žmogui būtina ne tik mokėti skaityti ir rašyti, bet ir laikytis dvasinės drausmės, padedančios išsigelbėti nuo apatijos, letargo ir vergovės.

C. Našlaičių būrys ir bekojis berniukas

Anarchistui dingus Aliośa, regis, truputį paauga. Dabar jis turi tikslą – draugystę. Mums derėtų prisiminti, jog berniuko tėvas taip pat „suprato" – ir pradingo. Tačiau mums vis viena baugu matyti, kaip šis berniukas tapatinasi su iškankinto žmo-

gaus šmėkla – žmogaus, savąjį etosą perteikusio vos keletu miglotų užuominų. Juk Aliоša dar visai vaikas; kurgi jo vaikystė, kur jo bendraamžiai? Ar jis kada nors žaidžia?[146]

Mes matėme nevaisingą Aliošos bandymą tapti savo pusbrolių bendrininku, kartu su jais krėsti piktus ir pagiežingus pokštus, suktai elgtis. Taip jis norėjo atsiteisti su seneliu. Lupimo scena, o tikriau – berniuko brandumas, įgytas seneliui patyrus moralinį pralaimėjimą po lupimo scenos, galutinai užkirto kelią tokiems poelgiams. Vėlesnėje filmo scenoje besidairydamas po apylinkes Aliоša susiduria su būreliu rubuilių vaikų, riksmais ir akmenimis puolančių psichiškai neįgalų berniuką. Kai Aliоša nedvejodamas stoja šį ginti, berniūkščiai užsipuola ir jį patį, pravardžiuodami „Kaširinu". Jis protestuoja: „Aš esu Peškovas!" Kaip ir viso pasaulio berniukai, galiausiai jie ima svaidytis žodžiais: Kaširinas! Peškovas! Kaširinas! Peškovas! Tačiau jiems ėmus mušti ir spardyti Aliošą, nelauktai pasirodęs alkanų ir skarmaluotų jaunų būtybių būrys išvaduoja berniuką ir čia pat su juo susidraugauja.

Būrio nariai – benamiai berniūkščiai, „proletarai" tikrąja šio žodžio prasme. Aliоša tampa vienu iš jų: ekonominėje plotmėje – nes drauge su berniūkščiais rausiasi šiukšlių duobėse, ieškodamas daiktų, kuriuos būtų galima parduoti sendaikčių pardavėjams, dvasinėje plotmėje – nes ir jis, ir šie berniūkščiai jaučiasi negalį pasikliauti savo tėvais – jei iš viso juos turi. Taip keletas filmo scenų dramatiškai perteikia Aliošos proletarėjimą. Jis, tėvo netekęs Peškovas, stoja ginti iš prigimties neįgalų berniuką, susidraugauja su tais, kurie yra puolę žemiau visų luomų ir klasių. Viename įspūdingame paveiksle jis netikėtai sužino, jog vienas iš būrio narių, azijietiškų bruožų turintis

[146] Tolstojus Gorkiui kartą yra pasakęs: „Sunku patikėti, kad tu kadaise buvai vaikas" (Gorky, *op. cit.*).

berniukas, net nežino, iš kur yra kilęs. Aliоša juokiasi – tai paskutinė nerūpestingo linksmumo išraiška. Matydamas azijiečio neviltį ir pyktį jis tampa atsparus dar vienai pagundai: didžiuotis Peškovo pavarde. (Mes gerai žinome, jog vėliau jis pasivadins savo tėvo – Maksimo – vardu ir Gorkio pavarde, reiškiančia „kartus".)

Taigi dabar ir jis yra proletaras. Po „darbo" jis ir jo būrys guli ant uolos – ant tos nedidelės aukštumos, nuo kurios šie beturčiai žvelgia į horizontą ir savo ateitį. Ten jie svajoja... Apie ką? Apie tai, kaip jie paleistų į laisvę savo auginamus balandžius: „Man gera matyti, kaip balandžiai suka ratus žydrame vasaros danguje".

Šią užuominą apie laisvę primena dar vienas netikėtas susitikimas. Vieną dieną Aliоša išgirsta pro rūsio langą sklindant linksmą vaiko balselį. Ieškodamas šio balso šaltinio jis suranda lovoje gulintį luošą berniuką – Lijenką. Jo kojos paralyžiuotos, paties vaiko žodžiais – jos „negyvos, jos tik yra ir tiek". Todėl jis yra įkalintas šiame rūsyje. Tačiau paaiškėja, jog jis gyvena savo paties susikurtame – žaidimų ir svajonių – pasaulyje. Mažose dėžutėse ir narveliuose jis augina smulkius gyvūnėlius, ir šie yra berniuko nelaisvės dalininkai. Bet jis gyvena vildamasis sulaukti tos dienos, kai išvys pievas ir stepes, tada atidarys savo dėžutes ir paleis gyvūnėlius į laisvę. Na, o kol kas jie yra mažutis berniuko pasaulis, atspindintis išorinį pasaulį. Vienas mažas tarakonas yra „dvarininkas", kitas – „valdininko žmona". Tikrovės pasaulyje gyvenantys engėjai žaisliniame jo pasaulėlyje patys tampa belaisviais. Kyla įspūdis, kad berniuko luošumas suteikia jam galimybę būti vieninteliu filme rodomu vaiku, žaismingai žvelgiančiu į tikrovę. Jo juokas be galo linksmas ir kupinas laisvės, jo akys spinduliuoja džiaugsmą. Jo galios pojūtis, regis, yra beribis, susijaudinęs jis Aliošai sako esąs įsitikinęs, kad „pelė gali užaugti ir tapti arkliu".

Matydamas berniuko meilę savo gyvūnams, jo belaisvio būties dalininkams, ir didžiulį jo poreikį bei gebėjimą tokiems mažyčiams padarėliams kaip pelė suteikti paslaptingų galių, Alioša, šiek tiek padvejojęs, dovanoja jam baltąją čigono pelytę. Kaip pamenate, ši maža pelytė buvo mirštančio čigono dovana Aliošai. Tai buvo paskutinis jo džiaugsmo šaltinis, paskutinis jo žaislas. Kodėl gi berniukas ją padovanoja? Kas tai – užuojauta, geraširdiškumas? Atrodo, kad Aliošа vėl paauga dvasiškai, paaukodamas savo paguodą ir atsispirdamas dar vienai pagundai: pagundai svajoti, žaisti, prisirišti prie pakaitalų – fetišų, palengvinančių kalinio dalią ir taip tik dar labiau jį suvaržančių. Aliošа supranta, jog jam pačiam teks apsieiti be žaislų. Todėl kiekvienas Aliošos poelgis (ar atsisakymas veikti) yra tarsi įžadas. Regresijos tiltai yra vienas po kito sudeginami ir amžiams atsižadama infantiliųjų sielos paguodų.

Tačiau Lijenka galės išsilaisvinti tik tuomet, jei kas nors jam tą laisvę suteiks – jei kas nors duos jam kojas. Būtent šiuo tikslu Aliošа ir pasitelkia „būrį“. Iš šiukšlių krūvose surinktų įrengimų detalių jie sumontuoja Lijenkai vežimėlį – mechaninį galūnių pakaitalą, suteikiantį galimybę laisvai judėti erdvėje.

D. Suvystytas kūdikis

Atrodo, jog Lijenkos personažas nėra paimtas iš Gorkio knygos. Nežinau, kas jį sugalvojo. Tačiau tai, jog linksmiausias ir emocingiausias iš visų filme rodomų vaikų yra, taip sakant, mažiausiai paslankus, atrodo išties reikšminga. Berniuko džiugesys yra beribis, tačiau jo kojos – surakintos, „negyvos, jos tiesiog yra“. Tai skatina aptarti Rusijoje iki šiol opų vaikų ugdymo klausimą, pastaruoju metu, svarstant ruso charakterio ypatybes, sureikšminamą kone iki absurdo: vaikų vystymo klausimą.

Ar ruso siela yra suvystyta siela? Kai kurie žymiausi tautinio rusų charakterio tyrinėtojai, kuriems esu dėkingas už pirmąją pažintį su šiuo kino filmu, yra tuo įsitikinę[147].

Didžiulėje Rusijos valstiečių populiacijoje, o (iki įvairaus lygio) ir kituose regionuose bei visuomenės sluoksniuose, kurie buvo ir tebėra bendro didžiųjų centrinės Rusijos lygumų kultūrinio paveldo dalininkai, viena vaiko priežiūros priemonių, vadinama vystymu, buvo ištobulinta iki kraštutinumo. Nors paprotys vystyti naujagimius yra paplitęs daugelyje kraštų, pagal senovinį Rusijos paprotį kūdikį reikia vystyti iki pat kaklo ir taip tvirtai, kad visas ryšulėlis būtų panašus į nešioti patogų „medinį rąstą", be to, kūdikį reikia vystyti devynis mėnesius ir laikyti suvystytą visą naktį bei didžiąją dienos dalį. Tokia vystymo procedūra nesukelia jokių ilgalaikių lokomotorikos ydų, nors išvystytą kūdikį, matyt, tenka mokyti šliaužioti.

Paklausti, kodėl reikia vystyti kūdikį, paprasti rusai nustebę atsakydavo: o kaipgi kitaip kūdikį nešiosi ir apsaugosi nuo šalčio Rusijos žiemos sąlygomis? Be to, kaip apsaugoti, kad jis nesusibraižytų, nesusižeistų ir nepatirtų išgąsčio pamatęs savo paties rankas? Labai tikėtina, jog vystomas kūdikis, ypač ką tiktai išvystytas, iš tiesų stokoja gebėjimo valdyti savo judesius ir gali susibraižyti ar užsigauti. Tačiau tolesnė prielaida, jog *dėl to* jį reikia vėl suvystyti, yra mėgstamas kultūrinės racionalizacijos triukas. Taip vienas ar kitas būdas suvaržyti kūdikius tampa savarankišku kultūros reiškiniu. Kūdikį reikia vystyti, kad jis būtų apsaugotas nuo savęs paties. Vystymas sužadina stiprius vazomotorinius kūdikio poreikius, o kad jis netaptų nežabotų

[147] Geoffrey Gorer. *Some Aspects of the Psichology of the People of Great Russia.* // The American Slavic and Eastern European Review, 1949. Taip pat žr. Geoffrey Gorer ir John Rickman. *The People of Great Russia.* W.W. Norton & Co., 1962.

savo paties emocijų auka, jį reikia laikyti emociškai „suvystytą". Tai savo ruožtu padeda įsišaknyti pamatinei, ikiverbalinei nuostatai, esą žmones jų pačių gerovei reikia griežtai suvaržyti, tačiau kartkartėmis vis dėlto suteikti jiems galimybę išlieti suvaržytas emocijas. Tokiomis aplinkybėmis, kūdikių vystymas priskirtinas vaikų ugdymo elementams, glaudžiai susijusiems su bendrąja kultūros pasaulėžiūra.

Ir iš tiesų jokios kitos šalies literatūroje nėra tokios gausybės vazomotorinio pertekliaus apraiškų kaip kad rusų literatūroje. Susidaro įspūdis, jog rusų grožinės literatūros kūrinių veikėjai yra vieniši ir neįstengiantys sutramdyti savo jausmų. Kiekviena asmenybė yra tarsi keistai įkalinta pati savyje, lyg narve, plyštančiame nuo užgniaužtų emocijų. Kita vertus, ji be paliovos veržiasi prie kitų sielų: dūsaudama, blykšdama ir rausdama, raudodama ar alpdama. Daugelis literatūroje vaizduojamų žmonių gyvena tarsi laukdami akimirkos, kai vienaip ar kitaip apsvaigę – dėl sutrikusios liaukų veiklos, alkoholio ar dvasinio polėkio – turės galimybę patirti laikiną emocinį susiliejimą, dažniausiai tik menamą abipusiškumą, pasmerktą baigtis išsekimu. Vis dėlto mums nevertėtų peržengti aptariamo kino filmo ribų: jei Gorkio jaunystės laikais kasdienėje Rusijos tikrovėje pasireikšdavo bent dalelė šiame filme matomo emocijų raiškos skardumo, jėgos ir įvairovės, tai mažo vaiko emocijų pažinimas turėtų būti gyvas ir kaleidoskopiškas.

Taigi įdomu pamąstyti apie tai, jog suvystytam kūdikiui, jau pradėjusiam suvokti tokį savo paties ir aplinkos emocingumą, pačiam yra kliudoma į jį atsiliepti judesiais, pavyzdžiui, spardantis kojytėmis, mosuojant rankomis ar judinant pirštelius. Jis neturi galimybės pakelti galvelę, įsikibti į atramą, praplėsti savo regos lauką garsiniais suvokiamo sambrūzdžio šaltiniais. Galima manyti, jog tokia būsena iš esmės yra našta vazomotorinei sistemai, nes būtent jai tenka užduotis

išblaškyti ir atsverti visus šiuos ryškius įspūdžius. Ir tik periodiškai išvystytas, jis turi galimybę tapti vyresnių savo šeimos narių veržlios saviraiškos dalininkais.

Kad galėtume įvertinti vystymo kaip vaikų ugdymo elemento reikšmę visuotinėje kultūros konfigūracijoje, vis dėlto nepakanka atsižvelgti į vienintelę vienpusę priežastinių ryšių grandinę, tai yra kad rusai yra tokie (ar bent jau mėgsta dėtis tokie esą ir atitinkamai save pateikti) būtent dėl to, kad kūdikystėje jie buvo vystomi. Kaip ir žvelgdami į kitas kultūras, verčiau turėtume laikytis prielaidos, jog ir šiuo atveju yra keletas vienas kitą stiprinančių veiksnių. Tokiomis aplinkybėmis kone visuotinį – beje, gana praktišką – vaikų vystymo paprotį Rusijoje sustiprino būtent sintezės pobūdį turintis kryptingumas, dėl kurio geografija, istorija ir žmogaus vaikystė įgijo keletą jas vienijančių bruožų. Matome, jog panašią konfigūraciją turi šie trys tradicinės rusų kultūros elementai:

1) kompaktiškas visuomeninis gyvenimas vienišoje įtvirtintoje gyvenvietėje, izoliuotoje dėl centrinių lygumų atšiaurumo, periodiškai tampantis laisvesnis pavasario atlydžio metu;

2) ilgi tvirto suvystymo laikotarpiai, besikaitaliojantys su trumputėmis, tačiau įspūdingomis abipusio (vaiko ir aplinkos) džiaugsmo ir švelnumo akimirkomis išvystymo metu;

3) viena vertus, skatinama „medinuko“ ištvermės ir abejingos vergo laikysenos raiška žmogaus elgesyje, kita vertus – tam tikrais laiko tarpais pasikartojantis emocinis katarsis, pasiekiamas nežaboto sielos išsiliejimo akimirkomis.

Vadinasi, istoriniu ir politiniu požiūriu vaiko vystymas, matyt, yra dalis sustabarėjusių institucijų sistemos, padėjusios sustiprinti ruso „sielos“ ir jo vergiškumo derinį bei pratęsti jo gyvavimą. Ir iš tiesų savo pjesėje *Miesčionys* Gorkis rašė: „Kai žmogus pavargsta gulėti ant vieno šono, jis verčiasi ant kito, tačiau kai jis pavargsta nuo savo gyvenimo sąlygų, jis tiktai

skundžiasi. O reikėtų sukaupti jėgas – ir *persiversti!*“ Deramai motyvuotas žmogus yra pajėgus pasistengti persiversti, kitaip tariant – atsikelti, bet žmogui atsidūrus nepalankioje padėtyje, kai jį veikia tam tikros aplinkybės, jo psichikos veikla gali paklusti ankstyvajai susaistyto žmogaus būsenos patirčiai. O juk apsiversti ant kito šono suvystytam kūdikiui yra beveik neįveikiama užduotis. Jam belieka tik sugrįžti į pradinę padėtį, pasiduoti, kęsti ir, kol ateis kita judesių laisvės akimirka, gyventi vaizduotės pasaulyje įsiklausant į vazomotorinius savo jutimus bei žarnyno veiklos įdomybes.

Labai gali būti, jog Lijenka yra panašios būsenos simbolis: jis yra vaikas, turintis veržlią sielą ir labai ribotą judėjimo laisvę, vaikas, turintis itin gyvą vaizduotę ir smarkiai priklausomas nuo kitų. Kai Alioša jam dovanoja mažą baltą savo pelytę, kyla įspūdis, jog berniukas iškyla virš būtinybės laikytis įsitvėrus žaislų – fetišų bei svajonių apie visagalybę, kurių poreikį gali patirti suvystytos ir įkalintos sielos. Alioša negaili Lijenkos, veikiau aiškiai suvokia berniuko būklę, lygina ją su savąja ir atitinkamai elgiasi. Jis pasirūpina, kad Lijenka gautų mechanines kojas, tačiau pats su juo nesitapatina.

Pačiame filme nerodoma, kaip Alioša ir jo gauja žaidžia, tačiau savo *Memuaruose* Gorkis vaizduoja šiuos jaunuosius „nelegalus“ besimėgaujančius vienu nuostabą keliančiu žaidimu. O mes netrukus įsitikinsime, kad Gorkio pateiktas šio žaidimo paaiškinimas puikiai dera su teorinėmis prielaidomis, išplėtotomis mūsų knygos skyriuje apie žaidimą.

„Būdamas maždaug dešimties metų vaikas, aš *guldavausi po skaldą vežančiu traukiniu*, varžydamasis narsa su kitais savo draugais. Vienas iš jų – paštininko sūnus – tai darydavo ypač šaltakraujiškai. Toks pasilinksminimas beveik nepavojingas, jei lokomotyvo krosnis pakelta pakankamai aukštai ir traukinys rieda į kalną, o ne į pakalnę – tuomet vagonų jungtys smarkiai

įsitempia ir nekyla pavojaus, kad šios jungtys tave užgaus ar užkabinusios ims vilkti per pabėgius. Keletą akimirkų išgyveni klaikų jausmą, *stengiesi kuo stipriau ir arčiau prisispausti prie žemės*, visomis savo valios pastangomis vos *įveikdamas beprotišką troškimą sujudėti, kilstelėti galvą*. Apima jausmas, jog virš tavęs pralekianti geležies ir medžio srovė plėšia tave nuo žemės ir *nori kažin kur nusinešti*, o geležinių ratų dundesys ir cypimas, regis, aidi tavo paties kauluose. Vėliau, traukiniui nuvažiavus, minutę ar ilgėliau guli nejudėdamas, *neturėdamas jėgų atsikelti*, ir tau atrodo, jog plauki paskui traukinį, o kūnas be galo ištįsta, auga, *tampa lengvas, lakus*, dar akimirka – ir tu pakilsi virš žemės. Tai neapsakomai malonus jausmas.

„Kuo patrauklus jums buvo šis beprotiškas žaidimas?“ – paklausė Andrejevas.

Aš atsakiau, kad mes galbūt bandėme savo valios jėgą, sąmoningą menko savo kūno nejudrumą supriešindami su mechaniniu milžiniškos masės judėjimu.

„Ne, – paprieštaravo jis, – tai per daug gudrus paaiškinimas; vaikai to nesugalvotų.“

Primindamas jam, kaip vaikai „mina lopšį“ – supasi ant linguojančio, ką tik užšalusio tvenkinio ar upės užutėkio ledo, aš atsakiau, kad vaikams apskritai patinka pavojingi žaidimai.“[148]

Kursyvu išskyriau vietas, bylojančias (remiantis teorinėmis mūsų prielaidomis apie traumų ir žaidimo sąsajas) apie platesnę šio žaidimo prasmę. Galima manyti, jog įžūlių berniukų būrys meta iššūkį skaldą vežančiam traukiniui, kad patirtų būseną, kai klaikiu pavidalu į jų gyvenimą sugrįžta svarbiausi jiems visiems pažįstamos vaikystės traumos elementai: nejudrumas ir pašėlę judesiai, visiškas bejėgiškumas ir nepaprastas jausmų lengvumas.

---

[148] Gorky, *op. cit.*

Nepriklausomai nuo to, kiek „vystymo hipotezė" pasitvirtina nagrinėjant, kaip infantilioji patirtis virsta jaunuolio ar suaugusio žmogaus būties schemomis, yra labai panašu, jog ji padeda atskleisti rusų elgesiui ir vaizduotei būdingas savitas patirties konfigūracijas.

Kino filme Alioša nedalyvauja jokiuose žaidimuose. Jis žvelgia į aplinką didelėmis, iš smalsumo dažnai primerktomis akimis: „pasitempia", sutelkia žvilgsnį, stengiasi neišsiblaškyti, siekia „pagauti" dominantį reiškinį ir aiškiai jį suvokti, kad galiausiai „sučiuptų" patį gyvenimą. Filme daugiau pasakojama apie tai, *nuo ko* jis bando išsilaisvinti, o ne apie tai, *dėl ko* jis siekia būti laisvas.

5. Protestantas

Alioša išvyksta. Būrys palydi jį iki laukų. Dabar jau visiškai užbaigtame mažame vežimėlyje jie vežasi ir Lijenką. Iš džiaugsmo ir nekantrumo Lijenka netveria savyje: jis jau gali judėti ir netrukus paleis į laisvę savo gyvūnėlius. Filmo scenoje, kuri būtų galėjusi tapti puikia kitoje kultūroje sukurto filmo pabaiga, Lijenka brangiuosius savo paukščius paleidžia skrieti į beribes erdves. Tačiau berniūkščių būriui mojuojant rankomis ir šaukiant atsisveikinimo žodžius Aliošа ramiai, neatskleisdamas jokių vidinių savo išgyvenimų, žvelgia į tolį.

Kurgi keliauja šis jaunuolis plieno tvirtumo kupinomis akimis? Filme tai nutylima. Be abejo, jis išvyksta, kad taptų Gorkiu, be to – naujojo tipo rusu. Tad kas gi nutiko jaunajam Gorkiui ir kuo savitas šis naujasis rusas?

Gorkis išvyko studijuoti į Kazanės universitetą. „Jei kas nors man būtų pasiūlęs: važiuok ir mokykis, tačiau su sąlyga, kad kiekvieną sekmadienį būsi viešai plakamas Nikolajevo aikštėje,

aš veikiausiai būčiau sutikęs."[149] Tačiau netrukus jis, iš prastuomenės kilęs studentas, pasijuto diskriminuojamas. Todėl Gorkis ir tapo, jo paties žodžiais tariant, „laisvojo" jaunųjų revoliucionierių universiteto studentu.

Gorkis visuomet buvo jautrus ir imlus įspūdžiams, ir tiktai jo ryžtas „sučiupti" gyvenimą ir pateisinti savo tikėjimą atsvėrė giluminį sentimentalų jo liūdnumą. Kaip rašytojas jis kryptingai stengėsi perteikti esmę, panaudodamas kuo mažiau žodžių. Nors ir turėdamas giliai slypintį polinkį į nostalgiją, jaunasis Gorkis pasiryžo išsiugdyti širdį, gebančią griebti ir tuo pat metu mylėti, tai yra – dvasią, „turinčią dantis". Šis siekis jo vos nepražudė, kaip, beje, ir daugelio kitų panašiai mąstančių jo amžininkų.

Būdamas dvidešimties jis bandė nusižudyti – šovė sau į šoną. Nuostabą keliančiame atsisveikinimo laiške jis rašo: „Dėl savo mirties kaltinu vokiečių poetą Heinę, išgalvojusį *širdies dantų gėlą*... Pažiūrėjus į mano pasą aišku, kad esu A.Peškovas, tačiau perskaičius šį raštelį, manau, niekas nepaaiškės..."[150] Manau, Gorkis mums atleistų, jei mes vis dėlto įžvelgtume reikšmingą ryšį, siejantį širdies dantų gėlą ir jo paties bei jo tautos pastangas įveikti regresyvų ilgesį ir „išmokti sučiupti gyvenimą". Minėtą pasakymą iš tiesų sugalvojo karčiai (arba, teisingiau pasakius, – kandžiai) ilgesingas Heine, širdies dantų gėlą siūlęs gydyti būtent dantų milteliais, kuriuos sukūrė Bertoldas Schwarzas – parako išradėjas. Vėliau, pasakodamas Čechovui apie savo depresijos laikotarpį, Gorkis jį pavadino „akmeninės tamsos", „*amžino sąstingio*" dienomis. Pabandęs nusižudyti Gorkis ištrūko iš šios aklavietės. Jis leidosi klajoti po šalį, ėmė rašyti.

---

149 Roskin, *op. cit.*
150 Roskin, *op. cit.*

„Aš į pasaulį atėjau ne tam, kad nuolaidžiaučiau", teigė jis pirmojoje epinėje savo poemoje. Aliošа vaikščiojo Grigorijaus ir visų kitų žmonių pėdomis, stebėjo juos, norėdamas suvokti, kokiomis aplinkybėmis jam dera įsitraukti į žmonių gyvenimą, o kokiomis – ne. Gorkis tikrąja šio žodžio prasme sėlindavo paskui žmones ir slapta stebėdavo įvairias situacijas, žvalgydamasis, kur dar jis, benamis klajūnas, galėtų išplėšti iš gyvenimo „retus ir teigiamus" reiškinius, palaikančius jo tikėjimą.

Analitinės jo laikysenos nepaperkamumą, „pakylėtą iki įkvėpimo", bene įspūdingiausiai perteikia garsusis Gorkio laiškas, parašytas sužinojus jaudinančią naujieną, jog senasis Tolstojus išėjo, palikęs namus, žmoną ir turtą.

„...Mano siela kaukia šuns balsu ir aš nujaučiu kažin kokią nelaimę. Štai ką tik atnešė laikraščius ir viskas jau aišku: jūs ten, gimtinėje, imate „kurti legendą", – gyveno kartą tinginiai bei niekdariai ir užgyveno šventąjį. Tik pamąstykite, kaip visa tai kenkia šaliai būtent šiuo metu, kai nusivylę žmonės stovi nuleidę galvas, daugelio sielose – tuštuma, o geriausiųjų sielos sklidinos liūdesio. Alkani ir iškankinti, jie ilgisi legendų. Jie taip trokšta numalšinti skausmą, sušvelninti kančią! Ir kurs jie kaip tik tai, ko jis norėjo, tačiau ko visiškai nereikia, – švento žmogaus, šventojo gyvenimą.

...O dabar jis turbūt daro paskutinį savo šuolį, kad suteiktų savo mintims kilniausią prasmę ir taip patvirtintų savo šventumą ir įgytų šlovės aureolę. Tai diktatoriškas mokymas, nors jis ir pagrįstas senąja Rusijos istorija bei asmeninėmis paties genijaus kančiomis. Šventumas, įgyjamas koketuojant su nuodėme, pavergiant valią gyventi. Žmonės trokšta gyventi, o jis juos tikina: „Žemiškasis mūsų gyvenimas – beprasmis!" Rusą labai lengva tuo įtikinti: jis yra tinginys, labiau už viską mėgstantis surasti paaiškinimą savo paties neveiklumui.

...Keistą įspūdį sukeldavo jo žodžiai: „Aš laimingas, aš labai laimingas, aš per daug laimingas". Ir čia pat: „O, kaip būtų gera patirti kančią!" Kančia – ji taip pat buvo jo tikrovė. Nė sekundę neabejoju, jog jis, viena koja tebebūdamas ligos patale, nuoširdžiai apsidžiaugtų pasodintas į kalėjimą, ištremtas, žodžiu – galėdamas priimti kankinio vainiką."[151]

Tolstojaus atsivertime jis galiausiai įžvelgė senąjį Rusijos prakeiksmą:

„...Jis visada aukštindavo nemirtingumą anapus šio žemės gyvenimo, tačiau pats mieliau rinkosi nemirtingumą šiame gyvenime. Jo, tikriausia šio žodžio prasme tautinio rašytojo, didžioji siela įkūnijo visas tautos ydas, visus suluošinimus, kuriuos patyrėme susidūrę su mūsų istorijos išbandymais; migloti jo pamokymai „neveikti", „nesipriešinti blogiui" – jo nuolankumo dogma – visa tai yra nesveikas senosios Rusijos kraujo raugas, užnuodytas mongoliškuoju fatalizmu ir, taip sakant, cheminiu požiūriu priešiškas Vakarams, taip nenuilstamai darbštiems ir kūrybingiems, taip energingai ir atkakliai besipriešinantiems gyvenimo blogybėms. Vadinamasis tolstojiškasis „anarchizmas" iš esmės ir nusako slavišką mūsų pačių antivalstybingumą, vėlgi grynai tautinį bruožą, nuo seno į mūsų kūnus įaugusį troškimą išsisklaidyti kas sau. Kaip jums ir visiems kitiems gerai žinoma, mes iki šiol aistringai pasiduodame šiam savo troškimui. Mes, rusai, irgi tai žinome, tačiau visada išsiskirstome mažiausio pasipriešinimo kryptimi; suprantame, jog tai pražūtinga, tačiau ir toliau šliaužiame vis labiau toldami vieni nuo kitų. Visos šios graudžios tarakonų kelionės yra vadinamos „Rusijos istorija", istorija valstybės,

[151] Gorky, *op. cit.*

įkurtos kone atsitiktinai, mechaniškai – didžiai savo dorai mąstančių piliečių nuostabai – veikiant variagų, totorių, rytinių prūsų ir niekingų valdininkų jėgoms..."[152]

Žiūrint šį kino filmą ir mėginant nustatyti, *vardan ko* Aliośa tapo laisvas, sunku išvengti dviejų – biografinių ir istorinių – spąstų. Regis, akivaizdu, jog Aliośa – kolektyvinį mitą įkūnijantis filmo veikėjas – yra labai artimas paties Gorkio vaizdiniui, jo idealams bei legendiniam žmogui, kokiu jis, kaip ir kiekvienas didis rašytojas, siekė tapti sunkiu savo darbu. Tačiau tai, kaip Gorkis, pasitelkęs savo kūrybines galias bei neurozę, iš tikrųjų sprendė savo jaunystės problemas, jau yra tema, tiesiogiai nesusijusi su šiais mūsų svarstymais.

Į istorinės pinkles patektume tuomet, jei, kupini priešiškumo, paprastą šio filmo žmogiškumą, žemiškumą bei numanomą revoliucinę jo dvasią imtume lyginti su išpūsta ir sustabarėjusia revoliucijos „linija“, paprastai krintančia į akis dabar mus pasiekiančiuose tarybiniuose filmuose ir knygose. Palikdami nuošalėje vyriausiems revoliucijų vadams būdingą polinkį žiauriai piktnaudžiauti savo galia, kurią jiems tos revoliucijos ir suteikia, turėtume ieškoti revoliucijos ištakų, susijusių su žmonių, kuriems jie vadovauja ar kuriuos apgaudinėja, poreikiais.

Nagrinėjamas filmas svarbus mūsų knygai dėl to, kad jame išryškėjo keletas psichologinių tendencijų, kurios yra esminis visų revoliucijų bruožas, ypač būdingas revoliucijoms, vykstančioms industrializacijos laikotarpį išgyvenančiuose kraštuose, kur žmonių sąmonėje tebėra gajūs senosios žemės ūkio revoliucijos vaizdiniai. Tiesa, mūsų minėtas kino filmas leidžia apsvarstyti tik keletą vaizdinių, gyvuojančių viename iš tokių kraštų – didžiosiose Rusijos lygumose. Sutelkę dėmesį į kitus

---

[152] Gorky, *op. cit.*

etninius regionus, veikiausiai rastume kitus, gal ir giminingus, vaizdinius. Vis dėlto Rusija atliko lemiamą, vyraujantį vaidmenį komunistinės revoliucijos procese, panašiai kaip, tarkim, anglosaksai – Amerikos istorijoje.

Apibendrinsime visa tai, apie ką šiame skyriuje kalbėjome. Šio filmo vaizdiniuose vyrauja močiutės paveikslas. Jis tarsi įprasmina žmoniją, išgyvenančią mistinę vienovę su kūnu ir žeme: iš prigimties gerą, tačiau prakeiktą dėl „padermės" gobšumo, taigi – prarastojo rojaus patirtį. Tapti ar išlikti močiutės galios dalininku reikštų suklupti prieš amžinybę, pakliūti į amžiną pirmykštėje ekonomikoje įsišaknijusio tikėjimo vergiją. Būtent šis tikėjimas ir skatina pirmykštį žmogų tvirtai laikytis senovinių darbo metodų bei magiško poveikio gamtos jėgoms būdų; tai tikėjimas, savo ruožtu suteikiantis paprastą vaistą nuo nuodėmės pojūčio, būtent – projekciją. Visokeriopo blogio šaltinis – tai blogio jėgos, dvasios, užkeikimai: žmogui reikia juos valdyti pasitelkus magiškas priemones, nes kitaip jis pats paklius jų valdžion. Revoliucionieriaus bolševiko manymu, močiutės gerumo ištakos glūdi žiloje senovėje, kai pasaulis dar nepažino nei gėrio, nei blogio; be to, galima numanyti, jog močiutės gerumas gyvuos ir tolimoje ateityje, kai beklasė visuomenė įveiks godumo ir išnaudojimo moralę. Tačiau dabar močiutė kelia pavojų. Ji įkūnija politinę apatiją, kylančią iš to paties ruso būties amžinumo ir vaikiško jo pasitikėjimo. Galbūt ji įprasmina ir dorybę, kaip pastaruoju metu kalbama, padedančią Kremliui lūkuriuoti, o rusų liaudžiai – ir toliau kantriai laukti.

Antroji vaizdinių grupė, regis, yra susijusi su medžio ir ugnies dichotomija. Dėdės ir kiti vyrai yra stambūs, kampuoti, sunkūs, nerangūs ir buki it mediniai rąstai, tačiau jie labai greitai „užsiliepsnoja". Jie yra ir malkos, ir ugnis. Suvystytas „medinis rąstas" su rusenančiu savo vazomotoriniu pamišimu, medinė

Rusijos liaudis, turinti ūmią sielą – galbūt šie vaizdiniai yra dar neseniai praėjusio, o Rusijoje – netgi šiuolaikinio, *medžio amžiaus* palikimas? Medis buvo statybinė medžiaga gyvenvietėms įtvirtinti, o malkos ilgomis žiemomis smarkiai įkaitindavo krosnis. Tai buvo pagrindinė įrankių gamybos medžiaga. Tačiau medyje slypėjo ir pavojus būti sunaikintam dėl savo paties degumo. Namai, kaimai ir maisto podėliai sudegdavo ir virsdavo pelenais – pragaištinga tendencija, nes ir pačius miškus naikino gaisrai, paversdami juos stepėmis arba pelkėmis. Kokiomis magiškomis priemonėmis buvo siekiama juos apsaugoti?

Trečioji vaizdinių grupė susijusi su *geležimi* ir *plienu*. Kino filme ji įgyja tik Lijenkos vežimėliui skirto mažo ratuko pavidalą. Vaikai randa šį ratuką besirausdami šiukšlėse ir, užuot pardavę, panaudoja jį baigdami protezus, suteiksiančius Lijenkai judėjimo erdvėje laisvę. Kita vertus, ratas yra ir vienas didžiausių žmonijos išradimų, turintis išskirtinę reikšmę. Mat jis pranoksta įrankius, skirtus pailginti galūnes arba jas pakeisti; turintis savaiminio judėjimo savybę, jis yra pamatinis mašinos – žmogaus kūrinio, paklūstančio žmogaus valiai, ir vis dėlto išlaikančio tam tikrą atskiro mechaninio organizmo autonomiją – idėjos elementas.

Be to, daugelyje filmo scenų plienas tampa naujoviškos pasaulėjautos simboliu. Medžio ir ugnies vaizdiniai yra užuomina į ciklinę asmenybės sandarą ir pastarajai būdingus bruožus – polinkį abejingai vilkti sunkių darbų jungą, vaikišką patiklumą, staigius ugningų jausmų proveržius ir slegiantį savojo pasmerktumo pojūtį, – o plieno vaizdiniai perteikia tvirtą realizmą ir atkaklią, sistemingą kovą. Mat nors plienas ir yra kalamas ugnyje, jis nėra degus ir ugnis jo nesunaikina. Įvaldyti plieną reiškia švęsti pergalę prieš kūno bei sielos silpnumą ir medžio–proto mirtingumą bei degumą. Kai plienas iškalamas, jis pats ima kalti naują kartą ir naują elitą. Būtent tokį papildomą

reikšmės atspalvį veikiausiai turi pavardės Stalinas (plienas) ar Molotovas (kūjis) bei viešas elgesys, kai nuolat pabrėžiamas nepaperkamas bolševiko nusistatymas, jo įžvalgumas, plieninis sprendimų aiškumas ir mechaniškas jo veiksmų tvirtumas. Kita vertus, prireikus gintis toks šaltakraujiškumas vėl virsta sumedėjimu arba lengvai įsiliepsnojančia retorika.

Dabar matome, kokią padėtį Gorkis ketino užimti ir kokią vietą jam suteikia šis kino filmas ankstyvuoju Rusijos revoliucijos laikotarpiu: ši vieta – tai „inteligentija" vadintas revoliucionierių avangardas, kuris (nepaisant visų liguistų jo samprotavimų) sukūrė naują moralę, mokydamasis sugriebti ir išlaikyti – iš pradžių idėjas ir faktus, vėliau – ir politinę bei karinę valdžią. Mums sunku suvokti, kokiu antžmogišku įkvėpimu buvo pagrįstas tuometinis Lenino sprendimas raginti žlungančiuose frontuose esančius darbininkus bei valstiečius nesudėti ginklų, ir kaip stebuklinga veikiausiai atrodė tai, jog visiškai išsekusios liaudies masės šiam raginimui pakluso. Būtent Gorkis rašytojus pavadino „bendrabūvio inžinieriais", o išradėją savo ruožtu vadino „poetu, dirbančiu mokslinių technologijų srityje bei pažadinančiu sveiko proto energiją, kuriančią gėrį ir grožį". Revoliucijai laimėjus į didžiai išsilavinusio ir daugeliu atžvilgių vakarietiško intelektinio elito vietą stojo planingai, kruopščiai parengti politikos, pramonės ir karo inžinieriai, tikintys, jog priklauso paties istorinio proceso aristokratijai. Šiandien jie yra šaltakraujai ir grėsmingi mūsų priešininkai.

Vis dėlto buvo metas, kai inteligentija aistringai troško priklausyti liaudžiai ir dėl jos gyventi. Be abejo, inteligentija sustiprino tamsių ir neraštingų Rusijos masių (ar bent jau didžiosios šių masių dalies) polinkį tautinės savo tapatybės ieškoti mistinėje internacionalo veikloje, o liaudies masės savo ruožtu padėjo šiam polinkiui įsigalėti inteligentų sluoksnyje. Žvelgdami į Aliošą, matome mistiškosios ir žemiškosios praeities sūnų, potencialų industrinio ateities pasaulio tėvą – įkūrėją.

Amerikos ūkininko sūnus yra tėvų – kūrėjų, kurie patys kadaise buvo maištaujantys sūnūs, palikuonis. Jie jau nesislepia už kokios nors karūnos ar kryžiaus. Jie buvo reformacijos, atgimimo, užgimusio nacionalizmo ir revoliucingo individualizmo įpėdiniai. Prieš jų akis plytėjo naujas žemynas – jis nebuvo gimtoji jų žemė, be to, jo niekuomet nevaldė karūnuoti ar iš anksto paskirti tėvai. Tokia tikrovė tapo šio žemyno išnaudojimo – šiurkštaus, vyriško, besaikio ir, jei ne moterys, chaotiško – prielaida. Jei kas ir įgyvendino Čechovo svajonę, tai amerikiečiai. Ambivalentiškam viso kito pasaulio pavydui, užkariautą žemę jie pavertė gyventi patogia vieta, o mašinas – beveik malonia tikrovės dalimi. Iš protestantizmo, individualizmo ir gyvenimo nausėdijoje derinio išaugo asmeninės iniciatyvos tapatybė, o industrializacijos procesas tapo natūralia jos terpe. Ankstesniame skyriuje atskleidėme šios tapatybės problemas, kilusias tuomet, kai žemynas buvo palengva skersai ir išilgai eksploatuojamas ir kai nepasotinama iniciatyva ėmė naikinti žmogiškuosius šalies išteklius; be to, nurodėme ir kai kuriuos protestantiškosios revoliucijos derivatus.

Dabar pamėginsiu plačiau paaiškinti, ką anksčiau turėjau galvoje teigdamas, jog naujoji Aliošos pasaulėjauta yra uždelsto rytietiško protestantizmo išraiška.

Pagundos, nuo kurių nusigręžia Alioša – taip pat kaip ir pagundos, nuo kurių nusigręžia ir kurioms priešinasi protestantai – yra panašios į tas, kurias ankstyvieji protestantai jautė sklindant iš Romos: Dievo žavesys, kaip dvasia įeinanti per jusles, kaip pro vitražo stiklą sklindanti šviesa, smilkalų kvapas ir liūliuojančios giesmės; mistinis visuotinis krikštijimas; „klinikinis" požiūris į gyvenimą kaip į vaikišką sielos ligą; ir svarbiausia – leidimas „slėptis už kito sąžinės".

Pažvelgę į vyrų bendruomenę, į kurią Aliošа, regis, nuolat artėja, pamatysime, kad šis berniuko patirties ir protestantizmo

schemų panašumas tampa dar ryškesnis. Mat nusigręžę nuo centralizuotos, per tarpininkus gelbėjančios (ir tokiomis aplinkybėmis išnaudojančios primityviąsias bei infantiliąsias baimes) organizacijos, Aliosa ir jo draugai imasi kurti patikimą, atsakingą elitą. Jų atrankos kriterijus – ne tikėjimas nematoma tikrove, bet asmens elgesys pačioje bendruomenėje – išbandančioje, atrenkančioje, vertinančioje. Jų sąžinė grįsta ne nuodėmės ir atgailos ciklo paroksizmais, bet dvasios drausme. Ši drausmė nusako ir jų aukos formą – šiuo atveju sureikšminamas veikiau sistemingas juslių drausminimas, o ne įspūdinga atgaila. Jų išganymo būsenos pagrindas – ne sieloje liepsnojantis tikėjimas ar meilė kitiems tikintiesiems, bet nuolatinė sėkmė šiame pasaulyje ir ryžtingas siekis lygiuotis į šiuolaikines ekonominio ir technikos pasaulio jėgas. Prakeiksmą ir mirtį jie sieja ne su savojo nuodėmingumo suvokimu ir laukiančiomis pragaro kančiomis, bet su pašalinimu iš revoliucionierių bendruomenės ir netgi – su pasišalinimu iš istorinio proceso, moraliniu savo nuopuoliu; palyginti su šiuo nuopuoliu, mirtis bet kokiu atveju tėra biologinė smulkmena.

Šio Rytų protestantų persiauklėjimo schema, suprantama, iš esmės skiriasi nuo vakarietiškosios; ji yra ne tik proletarinė bei industrinė, bet ir rusiška bei stačiatikiška. Būtent pastarieji du bruožai nulėmė šios orientacijos spąstus ir jos tragedijos baisumą.

Dabar kviečiu tęsti ir baigti šį mūsų palyginimą. Komunistų partija, pasisavindama atsirandančio protestantizmo savybes, negalėjo toleruoti vieno svarbaus protestantų bruožo: *sektantiškumo*. Kad išlaikytų absoliučią valdžią, jai reikėjo absoliučios vienybės. Žūtbūtines ir galiausiai žiaurias šios partijos pastangas atremti sektantiško susiskaldymo pavojų liudija pirmieji jos suvažiavimų protokolai, kur užfiksuoti smulkmeniški ginčai, labai primenantys bažnyčios istoriją: ginčytasi dėl dialektinių

istorijos *tiesų*, Politinio biuro *neklystamumo*, mistinės masių *išminties*. Mes žinome, kuo šie smulkmeniški ginčai baigėsi.

Maxo Weberio prognozė, kad pastangos įvesti proletariato diktatūrą tegali tapti tarpininkų, tai yra biurokratų, diktatūros prielaida, pasirodo, buvo pranašiška. Taigi Rusijos žmonės ir vėl tiki vienu žmogumi Kremliuje ir laiko jį nekaltu dėl jam pavaldžių biurokratų beširdiškumo; jiems jis – tarsi gynėjas nuo grobikų ir išnaudotojų, tiek svetimšalių, tiek savo pačių šalyje.

Jie iki šiol nuoširdžiai tuo tiki, nes, remdamiesi savo pažinimu, neturi kuo daugiau tikėti. Todėl jie visomis jėgomis ir puoselėja šį tikėjimą. Šiame tyrime turėtume atkreipti dėmesį į tai, jog pirmosios revoliucinės pasaulėjautos Rusijoje ir Azijoje apraiškos, įgijusios ūmaus proveržio pobūdį, galėjo būti bandymas (atsižvelgiant į to meto istorijos proceso bruožus – ir neišvengiamas bandymas) pasiekti žmogiškosios sąžinės lygį, būdingą protestantiškajai mūsų revoliucijai. O ar keletas Eurazijos žemyno žmonių arba kokia nervinga ministrų taryba nepastūmės mūsų kariauti – mes nežinome. Tačiau labai tikėtina, jog ateitis – ar kiltų karas, ar ne – priklausys žmonėms, įstengsiantiems pažaboti psichologines jėgas, išlaisvintas iš beprasmiškų prietarų, įsišaknijusių senojoje Europos, Azijos ir Afrikos žemdirbio moralėje. Išmokę suskaidyti atomą, fizikai išlaisvino naują energiją, kurią galima panaudoti ir karui, ir taikai. Pasitelkę psichoanalizės žinias galime tyrinėti kitos rūšies energiją, išlaisvinamą, kai „suskyla“ archajiškiausia mūsų sąžinės dalis. Civilizacijai įžengiant į industrializacijos erą toks skilimas yra neišvengiamas. Tokiomis aplinkybėmis išlaisvinta milžiniška energija gali tapti tiek gėrio, tiek blogio šaltiniu. Galiausiai ji gali tapti kur kas lemtingesne jėga nei apčiuopiami ginklai.

Dabar, kai ėmęsi Pauliui Bunyanui (rusai sakytų – Vasilijui Buslajevui) būdingos draugiškos prievartos mes, amerikiečiai,

metame savo prietaisus ir robotus į pasaulinę rinką, yra svarbu suvokti, jog tokiu savo elgesiu padedame klostytis ir revoliucionizuotoms ekonominėms sąlygoms. Visiems liūdniems Aliošoms, kad ir kur jie gyventų, turime įstengti parodyti, jog naujos blizgančios mūsų gėrybės (suvyniotos į viliojančius laisvės pažadus) jų nepasieks, kol aplink dar tokia gausybė raminamųjų vaistų, išsisėmusiems aukštiesiems visuomenės sluoksniams garantuojančių tolesnę tarnystę, kol dar tiek daug migdomųjų priemonių, skirtų įstumti juos į naują, hipnozinio vartotojiškumo vergovę. Jiems nereikia dovanotos laisvės; jie trokšta galimybės kartu su visais sučiupti ją savo pačių rankomis. Jiems nereikia pažangos, jei ji pakerta jų pačių iniciatyvos pojūtį. Jie reikalauja autonomijos, kartu ir vienybės, taip pat ir tapatybės išvien su pramonės vaisiais. Mes turime įstengti įtikinti Aliošas, kad, žvelgiant iš labai tolimos perspektyvos, jų protestantizmas yra mūsų, o mūsų protestantizmas yra jų.

Išvados. Anapus nerimo

Skaitytojui, dešiniosios rankos pirštais skleidžiančiam ploną likusių šios knygos lapų pluoštelį, gali kilti klausimas, kokiomis glaustomis išvadomis būtų galima deramai užbaigti tas neatidėliotinos svarbos temas, gvildentas paskutiniame skyriuje. Prisipažinsiu, nelabai tikėtina, kad kuri nors mintis, mano aprašymų ir pamąstymų ne iki galo atskleista, bus toliau plėtojama formaliose išvadose. Negaliu pasiūlyti nieko daugiau, kaip tik būdą žvelgti į reiškinius. Taigi iš periferinės pavyzdžių srities dabar turiu sugrįžti atgal – į pagrindinę savo stebėjimų vietą psichoanalitiniame darbe.

Šis grįžimas į mūsų kelionės pradžią nėra išsisukinėjimas nuo vienų ar kitų dalykų. Nederėtų užmiršti, kad dar visai neseniai klinikinės mūsų įžvalgos, padedančios suvokti vaikystės ir visuomenės prasmę, sulaukdavo labai menko sociologijos bei istorijos mokslo atgarsio (arba visai jo nesulaukdavo). Netrukus mėginsime suteikti daugiau aiškumo (kiek leis mūsų darbo metodai) šioje knygoje nagrinėtoms temoms, tad teks apdairiai siūlyti, kur galima pritaikyti mūsų požiūrį. Praėjo metas, kai istorinėje plotmėje galėjome būti tokie pat naivūs, kaip kad ankstesniaisiais laikais psichologinėje plotmėje naivūs buvo istorikai.

Norėdami suderinti istorijos ir psichologijos metodologiją, visų pirma turime išmokti priimti tiesą, jog psichologijos srovės ir psichologai yra pavaldūs istorijos dėsniams, o istorikai ir istorijos metraščiai – psichologijos dėsniams. Iš klinikinio darbo patirties žinodami, jog žmogus paprastai nebeprisimena vai-

kystės išgyvenimų, turinčių lemiamą įtaką jo asmenybės raidai (arba prisimena juos labai silpnai), neišvengiamai turime pripažinti esant ir visuotinę istorijos kūrėjų bei jos aiškintojų „baltąją dėmę“: jie neatsižvelgia į lemiamą vaikystės vaidmenį visuomenės sandarai. Istorikai ir filosofai pripažįsta pasauly egzistuojant „moteriškąjį pradą“, tačiau nepaiso tiesos, kad žmogų pagimdo ir išaugina moteris. Jie ginčijasi dėl visuotinio švietimo pagrindų, tačiau neatsižvelgia į lemtingą individualios sąmonės raidos aušrą. Jie nuolat atkakliai siekia išlaikyti pažangos miražą vildamiesi, kad žmogaus (tai yra vyro) logika taps sveiko proto, tvarkos ir taikos prielaida; tačiau kiekviename žingsnyje šio miražo link atsiranda vis naujų priešiškų sąjungų, atveriančių kelią karams ir dar baisesniems reiškiniams. Moralizuojantis žmogus ir racionalizuojantis žmogus nesiliauja tapatinęsis su savo paties abstrakcijomis, bet atsisako pamąstyti, kaip jis tapo toks, koks iš tiesų yra, ir kaip jis, emocinė ir politinė būtybė, genama infantilių savo kompulsijų bei paskatų, naikina savo paties proto ir rankų kūrinius. Visa tai turi psichologinį pagrindą, būtent – pasąmoninį žmogaus ryžtą niekuomet daugiau tiesiogiai nebesusidurti su savo vaikystės nerimu ir prietaringus nuogąstavimus, kad, žvilgtelėjęs į infantiliąsias savo minčių bei schemų ištakas, jis gali prarasti savo ištvermę, padedančią jam kryptingai siekti užsibrėžtų tikslų. Tokiomis aplinkybėmis jis mieliau siekia žinių apie tikrovę, esančią atokiau nuo jo paties; štai kodėl taip dažnai didžiausi protai mažiausiai pažinojo patys save.

Bet ar negali būti taip, kad būtent prietarai dažniausiai skatina žmogų nusigręžti nuo jo sieloje slapta gyvuojančio nerimo it nuo medūzos galvos? Ar negali būti, kad šiame žaidimo žingsnyje žmogus jau privalo ir gali įtraukti į pakantaus savo pažinimo sritį ir slapto savo nerimo apraiškas bei infantilias išankstinių savo nuostatų bei baimių ištakas.

Kiekvienas suaugęs žmogus, nesvarbu, ar jis būtų sekėjas ar vadovas, liaudies masių ar elito narys, kadaise buvo vaikas. Kadaise jis buvo mažas. Šis mažumo pojūtis yra nesunaikinamas jo dvasios podirvis. Savo pergales jis lygins su šiuo mažumu, o jo pralaimėjimai taps to mažumo įrodymu. Pavyzdžiui, klausimų, kas yra didesnis, kas gali (ar negali) daryti viena ar kita, kieno atžvilgiu gali (ar negali) daryti, vidiniame žmogaus gyvenime kirba kur kas daugiau, nei yra būtina ir pageidautina, remiantis jo paties supratimu ir ketinimais.

Kiekvieną visuomenę sudaro žmonės, išgyvenantys vaiko tapsmo suaugusiuoju procesą. Kad užtikrintų tradicijų tęstinumą, visuomenei tenka iš anksto ruošti savo narius tėvystei ir motinystei; be to, jai tenka pasirūpinti suaugusiems jos nariams neišvengiamai būdingomis infantilumo liekanomis. Tai yra didžiulė užduotis, ypač dėl to, kad visuomenei reikia daugybės galinčių būti sekėjais žmonių, kelių – gebančių vadovauti ir nedaugelio – galinčių imtis ir vieno, ir kito vaidmens: pakaitomis arba vienu metu, tik skirtingose gyvenimo srityse.

Žmogaus mokymasis vaikystėje, kai rutuliojasi ypač specializuota smegenų, akies ir rankos koordinacija bei visi vidiniai mąstymo ir planavimo mechanizmai, yra pagrįstas ilgalaike vaiko priklausomybe nuo suaugusiojo. Tik taip žmogus išsiugdo sąžinę, tą priklausomybę nuo savęs paties, savo ruožtu tampančią jo patikimumo pagrindu. Tik tapęs visiškai patikimu keleto pamatinių vertybių požiūriu (tiesos, teisingumo ir kt.), jis gali tapti nepriklausomu, perduoti ir plėtoti tradiciją. Vis dėlto šis žmogaus patikimumas kelia keblių klausimų jau vien dėl vaikystėje glūdinčių savo ištakų ir dėl tam tikrų savo plėtotės veiksnių. Mes aptarėme seksualinės raidos atsilikimą – kaip jis susitelkia vaiko šeimoje bei pasklinda naujomis kryptimis; be to, parodėme ankstyvųjų agresyvios laikysenos schemų (organų veikimo būdų) svarbą visuomeninių modalumų plėtotei. Abi šios

žmogaus raidos kryptys jau pačias jo idealų ištakas neišvengiamai susieja su vaizdiniais, žyminčiais infantiliąją įtampą ir įniršį.

Taigi infantilioji žmogaus sąžinės kilmė kelia pavojų jo brandai ir kūriniams: infantilioji baimė visą gyvenimą yra jo palydovė. Mes, psichoanalizės specialistai, dirbdami su pavieniais žmonėmis, siekiame tokią padėtį pataisyti; mėginame ją paaiškinti ir sukurti jos sampratą, nes nėra jokio visuotinio vaisto (nebent sušvelninti negalės raišką pamažėle žvelgiant vis giliau į savo vidinį pasaulį), gelbėjančio nuo tiesos, kad kiekviena karta turi išaugti iš savo vaikystės, ištverdama savitą jai tekusią vaikystės atmainą, ir sukurti naują vaikystės atmainą, galbūt teikiančią vilčių, o galbūt ir pavojingą.

Markas Twainas, veikiausiai apimtas slogios nuotaikos, žmogų pavadino „begėdišku gyvūnu", vienintele būtybe, žinančia, jog ji yra nuoga, arba, savais žodžiais tariant, būtybe, suvokiančia savo seksualumą. Šiuo atveju Markas Twainas užmiršo paminėti atperkančią žmogaus ypatybę, būdingą ir jam pačiam: humorą, gebėjimą ypatingomis akimirkomis išjuokti ir drąsiai kritikuoti keistus papročius bei institucijas, su kuriomis žmogui tenka susidurti einant saviraiškos keliu. Vis dėlto tikra yra tai, kad ankstyvojoje vaikystėje vieną ar kitą kūniškosios savo veiklos sritį žmogus įpranta manyti esant ydingą, gėdingą ar pavojingą. Nerastume nė vienos kultūros, kur vienu ar kitu tokių „nelabųjų" deriniu nebūtų naudojamasi siekiant sukurti savitą jį atliepiančią tikėjimo, savigarbos, tikrumo ir iniciatyvos atmainą. Taigi žmogaus pasiekimų pojūtis išlaiko infantilių jo šaknų atspalvį. Kadangi ankstyviausią tikrovės pojūtį žmogus įgyja skausmingai mėgindamas atskirti vidines gėrio bei blogio apraiškas nuo išorinių, jis ir vėliau išlaiko polinkį iš tam tikro išorės priešo, jėgos ar įvykio tikėtis pavojaus, kurio šaltinis slypi jo paties viduje: jį kelia pikti jo paties potraukiai, savo paties mažumo pojūtis bei vidinio pasaulio skilimas. Taigi jis

nuolatos, net ir neturėdamas racionalaus pagrindo, yra pasirengęs bijotis milžiniškų, neapčiuopiamų ir kitoniškų jėgų antpuolio, glaudžios apsiausties, viso to, ko jis negali užtikrintai priskirti sąjungininkams, ir triuškinančios gero savo vardo netekties iš visų kampelių stebinčių ir besišaipančių žiūrovų akivaizdoje. Šios, anaiptol ne gyvuliškos, baimės yra būdingos žmogaus nerimui – tiek pasaulio, tiek ir asmeninių reikalų plotmėje.

Knygos pabaigoje apibūdinsiu bent keletą pamatinių žmogaus baimių. Tačiau visų pirma norėčiau tikėtis leidęs skaitytojui suprasti, jog pripažįstu akivaizdžią tiesą: valdžios, įtakos, teismingumo, nuosavybės ir – svarbiausia – išnaudojimo sferų egzistavimas yra klausimas, susijęs su visuomeniniu procesu, ir pačių šių sferų kilmės negalima paaiškinti infantiliuoju nerimu: jos yra geografinės ir istorinės tikrovės, kurioje mes gyvename, išraiška. Verčiau nagrinėti tai, kiek žmogus linkęs projektuoti į politinius bei ekonominius sunkumus tas baimes, blogas nuojautas ir potraukius, grįstus infantiliuoju nerimu.

Turiu dar vieną pastabą: reikia išmokti atskirti baimės ir nerimo apraiškas. Baimė yra būsena, kai nuogąstaujama dėl tam tikro pavienio ir atpažįstamo pavojaus, tad jį galima įvertinti sveiku protu ir pasirinkti tikrovę atitinkantį būdą jam pasipriešinti. O nerimas yra difuzinė įtampos būsena (kilusi nutrūkus abipusei sąveikai su aplinka ir tokiomis aplinkybėmis sutrikus libido bei agresijos jėgų kontrolei), sustiprinanti išorinį pavojų ar netgi sukurianti jo iliuziją, tačiau nenurodanti tinkamų būdų, kaip nuo to pavojaus gintis ir kaip jį įveikti. Šios dvi nuogąstavimų atmainos dažniausiai gyvuoja drauge, tad griežtos jų perskyros galime laikytis tik tam, kad išnaudotume visas galutinio šios temos aptarimo galimybes. Jei ekonominio nuosmukio laikais žmogus bijosi prarasiąs savo turtus, jo baimė gali būti ir pagrįsta. Bet jei mintis, esą dabar teks gyventi

gaunant tik dešimt kartų didesnes (užuot gavus dvidešimt penkis kartus didesnes) pajamas nei vidutinės kitų piliečių pajamos, atėmė žmogui protą ir paskatino nusižudyti, tai tokiu atveju mums jau tenka pasitelkti klinikines savo formules. Jos galbūt padės mums suvokti, kodėl, pavyzdžiui, piniginė gerovė buvo kertinis šio žmogaus tapatybės akmuo, o gal ekonominis žmogaus nuosmukis sutapo su klimakteriniu šio žmogaus amžiumi. Taigi šio žmogaus baimė prarasti savo turtus susiliejo su nerimu, kylančiu susimąsčius, jog teks atsisakyti gyvenimo būdo, pagrįsto begaliniais ištekliais, ir būtent tuo gyvenimo laikotarpiu, kai baimė prarasti lytinį savo pajėgumą sužadino infantilųjį jo nerimą, kadaise susijusį su mintimis apie savojo veiklumo netektį bei kastraciją. Taigi dėl infantilaus įniršio sutrikusi sveika suaugusiojo nuovoka yra protui nepaklūstančios įtampos būsenos, kylančios įvykus pagrįstų suaugusiojo baimių ir su jomis susijusių infantilaus nerimo apraiškų „trumpam sujungimui", rezultatas. Paprasti, tačiau įstabūs Franklino D. Roosevelto žodžiai įprasmina tiesą, jog mums nėra ko bijotis, išskyrus pačią baimę. Baigdami mūsų temos aptarimą, šį teiginį turėtume persakyti savais žodžiais: mums nėra ko bijotis, išskyrus savo pačių nerimą, nes visai ne baimė patirti pavojų (jį mes greičiausiai gebėtume pasitikti gerai apgalvotais veiksmais), bet su ja susijusi betikslio *nerimo* būsena pastūmėja mus imtis sveiku protu nepagrįstų *veiksmų*, paskatina nepagrįstai *sprukti*, o gal net... nepagrįstai *neigti* patį pavojų. Apimti tokio nerimo arba perdedame tam tikrą pavojų, nors ir neturime jokio pagrindo per daug jo bijoti, arba... nepaisome pavojaus, kurio tikrai verta bijoti. Taigi gebėti įsisąmoninti savo baimę, nepasiduodant nerimui, ir pasiekti, kad nerimo akivaizdoje baimė išliktų tiksliu viso, ko žmogui dera bijotis, matu ir pranašu – tai būtina sveiku protu grįstos žmogaus laikysenos sąlyga. Juolab kai politinės ir religinės institucijos, besivaržydamos dėl

žmonių palankumo, išmoko pasinaudoti visai žmonijai arba pavienėms jos dalims būdingomis infantiliosios panikos apraiškomis. Galiausiai pasirodo, kad savo pačių nenaudai „įžvalgūs" vadai, uždaros ir spaudimo grupės gali versti žmones matyti išpūstus pavojus arba, atvirkščiai, nematyti esamų pavojų, kol galų gale būna per vėlu. Tad atsitinka taip, kad atbunka net ir apsišvietusių bei demokratiškų žmonių gebėjimas pagrįstai bijoti ir sveiku protu grįsti bendrus savo veiksmus.

Turime galimybę apibendrinti tik keletą nerimo apraiškų, susijusių su šioje knygoje gvildentomis temomis, tad kiekvienas (ir knygos autorius, ir skaitytojas) turėtų savęs paklausti, kaip, užimdamas vieną ar kitą visuomeninę padėtį, jis pats galėtų prisidėti kovojant su išgąsčiu, persekiojančiu pažangos keliu einantį žmogų.

Be abejo, vaikystėje baimė ir nerimas yra taip glaudžiai susiję, kad jų atskirti neįmanoma – mat vaikas, dar labai netobulai įvaldęs tikrovės pažinimo būdus, negali atskirti vidinių ir išorinių, tikrų ir įsivaizduotų pavojų: vaikui dar teks viso to išmokti, o kol mokosi, jam reikalinga raminanti ir padrąsinanti suaugusiojo parama. Jei suaugusiojo samprotavimai vaikui vis dėlto nesuteikia tikrumo ir ypač jei vaikas, užuot pasijutęs įtikintas, suvokia slaptą suaugusiojo pasibaisėjimą ar sumaištį, tai panikos atspalvį turintis neapibrėžtos nelaimės pojūtis amžinai gyvuoja jo sieloje atviros galimybės pavidalu. Taigi vaikas, ko nors bijodamas, turi teisę jausti nerimą, taip pat kaip jis turi teisę patirti „vaikiškas" baimes, kol vadovaujančių žmonių padedamas pamažėle išsiugdo sveiką protą ir gebėjimą tvarkyti savo tikrovę. Dėl šios priežasties kai kuriuos vaikiškus nuogąstavimus vadinsime baimėmis, nors tuos pačius suaugusiųjų nuogąstavimus jau priskirsime nerimo apraiškų sričiai, nes suaugusio žmogaus sieloje šie nuogąstavimai gyvuoja, gerokai

prieštaraudami jo gebėjimui įvertinti pavojų ir sukurti pasipriešinimo planą.

Toliau plėtodami savo mintį, visų pirma apibrėšime infantiliąsias baimes, susijusias su augančių gyvų būtybių patirtimi. Šios baimės, kaip netrukus pamatysime, yra pirmtakės daugybės protu nepagrįstų nerimo apraiškų, tarpstančių suaugusiesiems rūpinčiose srityse, pavyzdžiui, kaip išsaugoti asmens tapatybę ar bendrą teritoriją.

Kūdikius gąsdina įvairūs dalykai: staigi atramos netektis, netikėtas smarkus triukšmas ar šviesos blyksnis. Tačiau tokie įvykiai yra atsitiktiniai ir reti, be to, mažylis greitai prie jų prisitaiko, jei tik jis nėra išmokęs *bijotis* jo aplinkoje vykstančių pokyčių *staigumo*. Šiomis vaiko gyvenimo dienomis sunku pasakyti, kada vaikas bijosi konkretaus pasikartojančio įvykio ar staigumo paties savaime ir kada nerimas yra jo atsakas į suaugusiojo nerangumą arba įtampą, įgyjančius besikartojančio staigaus įvykio išraišką. Tad „instinktyvi" objektyvių reiškinių, pavyzdžiui, atramos netekties arba triukšmo, baimė labai lengvai virsta socialiniu nerimu, susijusiu su staigia dėmesingos globos netektimi.

Neišvengiamas išorinių kontrolės priemonių, nepakankamai derančių su vidiniais konkretaus amžiaus mažylio kontrolės būdais, primetimas paprastai tampa pykčio ir nerimo ciklo, „įsibėgėjančio" vaiko sieloje, priežastimi. Tokios patirties palikimas – vaiko *nepakantumas bandymams juo manipuliuoti* ir daryti jam spaudimą, jei tik šie bandymai peržengia ribą, iki kurios išorinę kontrolę dar įmanoma laikyti savikontrole. Su šia nepakantumo apraiška glaudžiai siejasi ir vaiko *nepakantumas bandymams sukliudyti* jam atlikti vieną ar kitą gyvybiškai svarbų veiksmą arba neleisti užbaigti tam tikrą veiksmą jam priimtinu ypatingu būdu. Visos šios nerimo apraiškos tampa impulsyvios savivalės arba, priešingai, perdėto polinkio save prievartauti,

spraudžiant save į tam tikrus stereotipinius rėmus ar kartojant kokį pavienį veiksmą, prielaida. Čia glūdi kompulsijų ir įkyriųjų būsenų bei su jomis susijusio poreikio kerštingai manipuliuoti kitais žmonėmis ir juos prievartauti ištakos.

Vaiko nepakantumą kitų polinkiui kliudyti jam visapusiškai pajausti savo potyrius skatina ir *baimė būti nuskurdintam* vieno ar kito organo veikimo būdo plotmėje. Pavyzdžiui, oralinėje plotmėje gyvuoja kažkas panašaus į baimę pasilikti tuščiam (alkanam) ir patirti dirgiklių (sensorinių, kūniškųjų) badą. Šios baimės vėliau ima kaitaliotis tarpusavyje, tad stiprių įspūdžių troškimas ir baimė patirti badą gali būti būdinga žmonėms, valgio turintiems su kaupu, tačiau stokojantiems juslinio artimumo.

Vaiko nerimas, kylantis patyrus *baimę netekti autonomijos* žarnyno veiklos lygmeniu, yra susijęs su galimu priešiškai nusiteikusių žmonių ar vidinių „maištininkų", galinčių priversti žarnyną paleisti savo turinį prieš laisvą vaiko valią, siekiu ištuštinti ir atimti vidinius jo turtus. Šiai raidos pakopai būdinga ambivalencija, todėl ką tik minėtą baimę galbūt papildo baimė, susijusi su *pavojumi būti uždarytam*, priverstam talpinti savy besipučiantį žarnyno turinį ir neturėti jokio „išėjimo".

Raumenyno srityje taip pat esti dvilypis nepakantumas: nerimą, kylantį vaikui *jaučiant, jog jį varžo* ir laiko savo gniaužtuose tiek, kad jo raumenyną apima visiškas bejėgiškumas, papildo vaiko pojūtis, kad jo išvis nelaiko, kad jis *netenka išorinių apribojimų* ir ribų, vadinasi, ir būtinų kelrodžių apibrėžiant savosios autonomijos sritį. Taigi raumeninio ir analinio sadizmo sąjunga, regis, palaiko vaiko baimę *būti užpultam iš užnugario*, būti arba parblokštam ir surištam, arba išprievartautam per analinę angą, gyvūnams įprastoje padėtyje.

Vienintelio ir nepakartojamo žmogaus būsena turi gausybę prasmės atspalvių: jai būdingas pasididžiavimas ir izoliacija, troškimas kelti kitiems susižavėjimą, *baimė būti neapsaugotam* nuo

triuškinančio vertinančių kito akių žvilgsnio ir, be abejo, *nuopuolio baimė*.

Pačiame lokomotorinių-falinių berniuko baimių centre slypi „kastracijos" baimė, baimė *netekti skverbimosi įrankio*. Klinikiniame darbe gausu įrodymų, jog berniuko baimei dėl šio jautraus savo organo (varpos), taip įžūliai „iškišusio nosį", tenka strateginis vaidmuo. Bent kiek labiau apibendrinta yra *baimė likti mažam*, kai berniukas nuogąstauja dėl savo ūgio arba dėl genitalinės plotmės reikšmingumo, kitaip tariant, berniuko baimė, esą jis nėra gavęs „deramo daikčiuko".

Vaikščiojimas yra susijęs su *baime netekti galimybės judėti*, būti įkalintam ir – vėlgi – su baime *netekti vadovavimo*, nerasti jokių ribų, apibrėžiančių sritį, kur galima kovoti dėl savo iniciatyvos ir ją įtvirtinti. Tokie išgyvenimai yra infantilus šaltinis, iš kurio kyla žmogaus poreikis turėti priešą, kad jis (žmogus) turėtų galimybę ginkluotis ir kovoti su konkrečiu priešininku, išsivaduodamas nuo nuolatinio nerimo, susijusio su nepažįstamais priešais, nenuspėjamomis akimirkomis galinčiais jį užklupti beginklį ir neapsaugotą.

Baimė pasilikti tuščiam (oralinė) arba būti ištuštintam (analinė) mergaičių atveju įgyja savitų bruožų, nes mergaitės kūno vaizdiniui (dar iki tol, kai mergaitė jau „išmano" vidinę anatominę savo sandarą) būdingas vertingas vidinis turinys – jos kaip gyvos būtybės asmens bei jai tekusio vaidmens atlikėjos atsiskleidimo pagrindas. Ši *baimė pasilikti tuščiai* arba, paprasčiau tariant, *baimė būti paliktai*, regis, yra pamatinė moters baimė, išplintanti po visą jos būtį. Ši baimė paprastai paūmėja per kiekvienas menstruacijas, o galutinį jos smūgį moteris patiria menopauzės laikotarpiu. Taigi visai nenuostabu, kad šių baimių pagrindu kylantis nerimas gali skleistis arba visišku vergavimu vyrų mąstysenai ir beviltiškomis varžytuvėmis su vyrais šioje plotmėje, arba pastangomis suvilioti vyrą ir paversti jį savo nuosavybe.

Kalbėdamas šia tema turiu ypač pabrėžti vieną netikėčiausių ir rimčiausių moters baimės būti paliktai padarinių. Kad vyrai, retkarčiais puoselėdami konkurencingus, grobikiškus bei karinius savo siekius, jų nepaliktų, moterys yra linkusios ignoruoti šiuos vyrų siekius, nors pastarieji nuolat tampa šeimos gyvenimo žlugimo ir sūnų nesutarimų prielaida. Jos dedasi nuoširdžiai tikinčios karo ir didingos vyro ginkluotės prasmingumu, nors iš tiesų paprasčiausiai yra išmokusios joms iš esmės nesuvokiamą karinį vyrų susijaudinimą priimti kaip neišvengiamą tikrovę. Labai tikėtina, kad karo neįstengsime pašalinti iš savo būties tol, kol moterys prasmingo išlikimo vardan neišdrįs pripažinti ir stiprinti kol kas dar neatskleistą beginklio pasipriešinimo galią. Tačiau tokiu atveju moterys turi išmokti suprasti, ką reiškia jų baimė būti paliktoms ir nenoras, įsiklausius į sveiko proto balsą, suabejoti vyrų siekiu kariauti dėl paties karo.

Be abejo, mergaitė kažkur išmoksta nekęsti jo, tokio patenkinto, jog turi viską, ko tik reikia, ir gali tuo pasinaudoti kada panorėjęs. „Projekcijos" būdu, pernelyg painiu, kad galėčiau glaustai jį nusakyti, mažos mergaitės neapykanta sustiprina jos *baimę būti išprievartautai*, o ši savo ruožtu pažadina nerimą, linkusį persipinti su ikigenitalinėmis baimėmis, pavyzdžiui, būti nuskurdintai, apiplėštai, netekti vidinio savo turinio. Vyrai savo ruožtu drąsiai naudojasi šiuo moters nerimu, patirdami poreikį, kad moterys pritartų karingoms jų fantazijoms ar agresyviems iššūkiams: visuomet yra moteris, šalis arba pamatinė idėja (antžmogiškos moters vaizdinys), kurią reikia ginti nuo įkalinimo ir prievartos.

Suminėjau keletą pamatinių nepakantumo, baimės ir su jais susijusio nerimo apraiškų, kylančių iš paprasčiausios tiesos, kad žmogaus gyvenimas prasideda ilga, lėta vaikyste, o seksualu-

mas – prisirišimu prie tėviškų (tėvo arba motinos. – *Vert. past.*) bruožų turinčių asmenų. Šiuo atveju daugiausia dėmesio skiriama baimėms, grįstoms organizmo sandara ir jo augimo procesu, nes būtent šios baimės atsiranda anksčiausiai, jos yra labiausiai išplitusios po visą tikrovę ir žmogaus sąmonei sunkiausiai pasiekiamos jo baimės atmainos. O išbaigtoje nepakantumo, baimės ir nerimo apraiškų santraukoje mažos būtybės sumaištis tų sunkiai nuspėjamų įtampos ir pykčio priepuolių, kartkartėmis užvaldančių šalia jo esančius suaugusiuosius, akivaizdoje tikriausiai įgytų tokį pat prasminį svorį kaip ir visos ką tik minėtos ankstyvosios baimės atmainos. Vėliau, vaikystėje ir ankstyvojoje paauglystėje, visos šios baimės, be abejo, tampa neatsiejama tarpasmeninės painiavos („Oidipo kompleksas", „brolių ir seserų varžytuvės" (dėl tėvų meilės. – *Vert. past.*)), susijusios su vyresnių ir jaunesnių varžovų santykiais bei prieštaringais jų poreikiais, dalimi. Mat pirmieji, reikalaudami savininko teisės, remiasi tuo, jog jie atėjo į šį pasaulį pirmiau ir yra stipresni, o antrieji tokį pat savo reikalavimą grindžia tuo, kad jie gimė vėliausiai ir yra silpniausi. Tokius prieštaravimus išties sunku suderinti, kad ir kur jie kiltų – vaikų ugdymo ar politinėse sistemose.

Mes priėjome išvadą, kad tik pamažu besiformuojantis tapatybės pojūtis, grįstas socialinės savo sveikatos ir kultūrinės vienybės potyriu, pasitaikančiu kiekvienos svarbesnės vaikystės krizės pabaigoje, suteikia tą dėsningą žmogaus gyvenimo pusiausvyrą, kuri – *ego* raidos pakopoms telkiantis į visumą – padeda užgimti humaniškumo pojūčiui. Bet jei tik žmogus netenka šio pojūčio, jei jo vientisumas užleidžia vietą nevilčiai ir pasibjaurėjimui, jei generatyvumas užleidžia vietą sąstingiui, artimumas – izoliacijai, o tapatybė – vaidmenų sumaiščiai, tai paprastai „mobilizuojama" visa infantiliųjų baimių „kariuomenė": tik tapatybė,

tvirtai įsišaknijusi kultūrinės tapatybės „tėvonijoje", yra pajėgi sukurti veiksmingą psichosocialinę pusiausvyrą[153].

Paskutinėje šios knygos dalyje atskleidžiau keletą problemų, kylančių nūdienos pasaulio jaunimui. Pramoninė revoliucija, pasaulinio masto komunikacijos, standartizacija, centralizacija ir mechanizacija kelia grėsmę tapatybėms, paveldėtoms iš pirmykščių, agrarinių, feodalinių ir aristokratiškų kultūrų. Viskam, ką šios kultūros dėl vidinės savo pusiausvyros suteikdavo savo nariams, dabar kilo didžiulis pavojus. Baimė netekti tapatybės yra daugelio protu nepaaiškinamų mūsų motyvų pagrindas, todėl ji sukelia daugybę nerimo apraiškų, išlikusių kiekvieno asmens sieloje paprasčiausiai todėl, kad kadaise jis buvo vaikas.

Pateikiau kelias prielaidas, jog anksčiau nusakytos vaikiško nerimo apraiškos gyvuoja ir suaugusio žmogaus tikrovėje ir ne

---

[153] Galimos dvi „*ego* tapatumo" sąvokos supratimo klaidos. Pirma – klaidinga manyti, kad tapatybė kaskart yra prisitaikėliškumo apraiška, kad tapatybės pojūtį asmuo įgyja visų pirma visiškai paklusdamas tam tikrų visuomeninių vaidmenų keliamiems reikalavimams ir nesąlygiškai prisitaikydamas prie kintančios visuomeninės tikrovės. Suprantama, *ego* jokiu būdu negali rutuliotis nuošalyje nuo visuomeninių procesų, teikiančių veiksmingus žmogaus pirmavaizdžius bei visuomeninius vaidmenis. Sveikas ir stiprus asmuo vis dėlto geba priderinti šiuos vaidmenis prie tolesnių savojo *ego* raidos procesų, taip prisidėdamas prie bendrų pastangų palaikyti visuomeninio proceso gyvybingumą.

Antroji šios sąvokos supratimo klaida tyko asmenų, kurie yra atsidėję žmogaus vientisumo studijoms, patys vienumoje puoselėja žmogiškojo vientisumo siekį ir, ėmęsi šios veiklos, regis, gyvena šalia ir virš žmonių grupės, kurioje glūdi jų pačių ištakos. Ar jie yra iškilę virš bet kokios tapatybės? Augdami tokie asmenys jokiu būdu nebuvo nepriklausomi nuo savosios grupės tapatybės, tik galbūt tiek įsisavino šią tapatybę, kad ji jiems tapo pernelyg ankšta. Jie susiję ir su nauja, bendrąja žmonių tapatybe, nors jos dalininkai – galbūt tik mažutė saujelė asmenų, gal net negyvenančių tuo pačiu metu kaip jie (šiuo atveju mąstau apie Gandį ir jo saitus tiek su Indija, tiek su Jėzumi iš Nazareto).

vien neurotinio nerimo pavidalu, kurį galų gale galima atpažinti, daugeliu atvejų išlaikyti tam tikrose ribose, o pavieniais atvejais ir visai išgydyti. Taigi kur kas baisiau, kai šis nerimas pakartotinai iškyla perdėtų kolektyvinių baimių ir kolektyvinės dvasios negalių pavidalu. Nerimo apraiškos, nusakytos ankstesniuose puslapiuose, galėtų būti paimtos iš vaikystės konteksto ir tapti veikalo apie grupines baimes ir jų panaudojimą propagandos tikslais antraštėmis.

Tad viena mūsų užduočių – tobulinti metodus, konkrečiomis aplinkybėmis palengvinančius išsklaidyti prietarus, nuogąstavimus ir mąstymo klaidas, kurių ištakos – infantilusis įniršis bei suaugusio žmogaus pastangos apsiginti nuo užslėpto infantiliojo savo nerimo.

Jei asmeninė klinikinės veiklos patirtis mums padėjo nustatyti prasmingas kūdikystės nerimo apraiškų ir visuomeninių suiručių sąsajas, tai kokio pobūdžio yra šios mūsų įžvalgos ir ką jos mums gali suteikti? Ar naudojantis šiomis žiniomis mums bus lengviau kurti darnias vaikų ugdymo sistemas, ugdysiančias geidžiamą mūsų vaikų asmenybės tipą? Ar jos gali mums padėti įžvelgti infantiliąsias mūsų priešų silpnybes, kad galėtume juos pergudrauti? Ir – jei jau puoselėjame tokias viltis – ar taip taikomos įžvalgos išliktų įžvalgios?

Mūsų žinios šia tema yra grįstos nerimo tyrimais, todėl visų pirma paaiškina, kaip nerimas sukurstomas ir panaudojamas. Kaip minėta pirmame knygos skyriuje, jau žvelgdami atgal analizės būdu galime atskleisti asmens nerimo kilmę buvus tikėtiną; tačiau mes dar tik pradėjome tyrinėti elementų derinį, tokiu atveju galėjusį tapti veikiau įdomios žmogaus funkcionavimo atmainos, o ne neurotinio nukrypimo nuo jo pagrindu. Tokias atmainas tyrinėjome kur kas mažiau nei nukrypimus, ir tik todėl, kad šiuo atveju puikiausiai apsieinama ir be mūsų pagalbos.

Psichoanalizės atstovų aplinkoje mums teko stebėti bandomųjų vaikų ugdymo sistemas, skirtas pataikauti instinktyviems mūsų vaikų poreikiams arba apsaugoti juos nuo nerimo. Tačiau puikiai žinome, jog tokie bandymai labai dažnai tapdavo tik naujos „mokslinių" prietarų sistemos prielaida. Įkyriai lygindami vaikystės atmainas su nukrypimais, atsiskleidžiančiais suaugusių pacientų vaikystės prisiminimuose, kai kurie iš mūsų neapsižiūrėję paskatinome savo vaikus tapatintis su mūsų pacientais. Bent jau vienas berniukas, psichiatro sūnus, yra pakankamai aiškiai išreiškęs tokią savo būseną: kai šis rūpestingai ir jautriai ugdytas vaikas buvo paklaustas, kuo norėtų tapti užaugęs didelis ir stiprus, jis atsakė: „Pacientu". Be abejo, jis turėjo galvoje, jog norėtų tapti būtybe, be galo įdomia savo tėvams. Kadangi šis berniukas tai pasakė, jam galbūt ir neteks tapti ligoniu, o tėvai gal laiku pasimokys iš šio atsitikimo. Vis dėlto tokios patirtys turėtų mums parodyti, jog ne taip paprasta vien mokslinės sintezės būdu sukurti visais atžvilgiais vykusią sistemą, vesiančią mūsų vaikus pageidautina kryptimi ir sulaikysiančią juos nuo žingsnių nepageidautina kryptimi. Akivaizdu, jog gera sistema gali išaugti tik iš nuolatinės visko, ką mes kaip tyrinėtojai ilgainiui sužinome, ir viso, kuo mes kaip žmonės tikime, sąveikos.

Tai nėra paprasta. Kai žmonės sutelkia savo dėmesį ties viena ar kita dar neištirta žmogaus būties sritimi, pastaroji jiems išauga iki visatos dydžio, o jos centras jiems tampa pirmine tikrove. Būtent taip, kaip esu minėjęs aptardamas infantiliojo seksualumo teoriją, pirmine psichoanalizės atstovų tikrove tapo „id", o instinktai virto jų visata, nors Freudas be užuolankų juos vadino savąja „mitologija". Jis suvokė, jog kurdamas teorijas žmogus galutinai suformuoja savo pasaulėvaizdį, kad sutelktų į visumą tai, ką jis jau žino, ir tai, ko jam stinga; viso to pagrindu jis sukuria (nes jam reikia ne tik tyrinėti, bet ir gyventi) tam tikrą gyvenimo modelį. Ar mums pavyks išvengti to

paties tyrinėjant žmogaus *ego*? *Ego* yra centrinis žmogaus patirties ir veiklos tvarkymo principas[154]. Taip jį ir reikia suprasti, bet nesuabsoliutinti. Mat žmogaus protui visuomet dera atsitraukti atgal nuo to, ką jam pavyko įžvelgti. Stipri tapatybė, taip pat kaip stiprus ir juslus kūnas bei įžvalgus ir žinių trokštantis protas, yra žmogaus išlikimo pagrindas, tačiau žmogus nesuvokia to, kokios galimybės ar kokios iliuzijos iš jų kyla, kol bent vienam iš jų leidžia būti savo gyvenimo ar mąstysenos viešpačiu.

Visuomeninių procesų plotmėje taip pat šį tą jau sužinojome apie nerimo, prietarų ir nesąžiningos propagandos vaidmenį kolektyvinio nepasitenkinimo, kolektyvinių suiručių ir virsmų sąlygomis. Vis dėlto dar toli gražu nesame perpratę, kaip akivaizdžioje ydingų, vienas kitam prieštaraujančių visuomeninių procesų sumaištyje nauja idėja ūmai sukelia, regis, neįmanomą atsaką ir sukuria arba palaiko tam tikrą civilizacijos atmainą.

Šioje studijų plotmėje susiklosčiusi padėtis yra panaši į branduolinių tyrimų srityje esančią padėtį. Fizikai, skatinami mūsų civilizacijai iškilusios grėsmės, siekia kuo skubiau tobulai atlikti didžiulės teorinės ir praktinės svarbos darbą. Visuomenė šį neįtikėtiną ginklą dažniausiai priima kaip duotybę, mokslininkams palikdami užduotį išrasti gynybos priemones, savąja galia prilygstančias jų pačių sukurto puolamojo ginklo galiai, o visais kitais atvejais pasikliauja senais gerais profesionalios diplomatijos papročiais. Mokslininkai suskato bendromis pastangomis šviesti visuomenę, tačiau jie patys vien savo jėgomis negali sukurti ir valdyti naują tarptautinę organizaciją, kuri viena pati pajėgtų įveikti jiems taip gerai pažįstamą pavojų. Pastatyti

[154] Ir tik prasme „asmens šerdis“, kaip aš įvardijau *ego* pirmo knygos leidimo pirmame puslapyje. (E.H.E.)

supergalingą ciklotroną yra viena, o suburti supernacionalinę organizaciją – visai kas kita. Mokslininkai disponuoja tik žinių šviesa, savo tikėjimu žmonija ir moksline savo pačių etika. Jiems tikrai nėra lengva, nes kad ir kokioms vertybėms jie skelbtųsi esą ištikimi ir įsipareigoję, yra tam tikra riba, už kurios mokslinis etosas ir ginklavimosi varžybų dalyvio vaidmuo nebegali taikiai sugyventi vienos tapatybės prieglobstyje, o bandant juos suvienyti jėga iškyla grėsmė pačiai mokslinių tyrimų dvasiai.

Mūsų srities specialistams tokia padėtis taip pat yra pažįstama (nors ir ne iki galo). Mums yra tekę susidurti su įspūdingais įrodymais, jog psichoanalizės idėjos padeda atskleisti žmogaus pasąmonės dinamiką. Mums yra tekę nagrinėti tiek įtikinamų išgijimų, tiek skandalingų sveikatos pablogėjimų atvejų. Mes pateikėme nelauktų paaiškinimų, susijusių su žmogaus motyvacijos veiksniais, ir ryžtingai artėjame prie visuomenės studijų srities. Vis dėlto nenumatytos krizės mus skatina jau dabar išreikšti savo nuomonę apie visuomeninio ir tarptautinio gyvenimo įvykius. Atsakydami į šiuos įvykius kai kurie iš mūsų visuomenės sandaros problemas nagrinėja taip, tarsi tai būtų klinikinės situacijos. Kiti pasitiki tuo, kas yra vadinama tarpdisciplininiu grupiniu darbu, kažkuo primenančiu luošio ir aklojo bendradarbiavimą, kai visuomenės mokslų specialistas, turintis ne itin daug psichologinio įžvalgumo, neša ant savo pečių psichologą, dar labai netvirtai vaikštantį po visuomenės gyvenimo įvykių sritį, kad bendromis jėgomis abu apčiuopomis skintųsi kelią per šių laikų istorijos tikrovę. Vis dėlto esu linkęs manyti, kad savo darbais turime kur kas daugiau prisidėti kuriant naują žmogų, kurio įžvalgumas derėtų su jo galia judėti erdvėje, o jo veiksmai – su plačia jo mąstysena. Tik tuomet, kai klinikinis mūsų darbo būdas tampa sveiku protu grįsto mūsų gyvenimo būdo dalimi, mes galime padėti nukenksminti ir iš naujo integruoti naikinančias

jėgas, išlaisvintas įvykus šiuolaikinio žmogaus sąmonės pirmykščio klodo skilimui.

Sveikas protas plačiąja prasme yra žmogaus laikysena, besiskleidžianti pakantumu kitoniškumui, gebėjimu atidžiai ir metodiškai vertinti, sąžiningai teisti, apdairiai veikti ir – nepaisant visų šių akivaizdų reliatyvizmo atspalvį turinčių savybių – gebėjimu tikėti ir piktintis. Tokios laikysenos priešybė yra išankstinis nusistatymas – pasaulėžiūra, kuriai būdingas žmogaus polinkis remtis išankstiniais vertinimais bei dogmatišku tikrovės suskirstymu. Šiuo atveju viskas, regis, yra aiškiai apibrėžta ir padalyta į skyrelius, ir visa tai „iš prigimties"; štai kodėl pasaulis amžinai turi išlikti toks pat, kaip buvo anksčiau. Taigi tokia laikysena, pagrįsta išankstiniu nusistatymu, tampa sustabarėjimo, galinčio pradėti varžyti žmogų, prielaida; tačiau tokia laikysena turi ir pranašumą: visa, ką žmogus išgyvena kaip vidinės savo tikrovės svetimkūnius, ši laikysena leidžia priskirti tam tikram neapibrėžtam išorės pasaulyje esančiam priešui. Šis mechanizmas padeda išlaikyti gyvenimą santykinai stabilų ir sunormintą, kol vienos ar kitos katastrofos akivaizdoje iškyla grėsmė visai trapiai išankstinių nuostatų sistemai[155]. Sveiku protu pagrįsta laikysena savo ruožtu suteikia žmogui galimybę būti lankstesniam ir lengviau keistis, tačiau reikia pripažinti, kad ji kelia pavojų netekusiam pusiausvyros ir neurotiškam asmeniui, apsisprendusiam siekti tokios laikysenos. Atsisakęs visų išankstinių nuostatų toks žmogus išsižada ir projekcijos mechanizmo, tad pavojaus šaltiniu jam tampa introspekcija ir „introjekcija" – per didelis susirūpinimas savo paties sieloje slypinčiu blogiu. Galima sakyti, jog jis tampa iš anksto nusiteikęs pats prieš

[155] Žr. T. W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson and R. Nevitt Sanford. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers, 1950.

save. Geros valios žmonėms iki tam tikros ribos derėtų būti pakantiems tokiai laikysenai savo pačių atžvilgiu. Geros valios žmonės turi išmokti pasvarstyti, ko nors bijodami, ir protingai tvarkytis su nerimu, kylančiu išsižadėjus išankstinio nusistatymo. Švietimas šiuo tikslu jau paklojo pamatą, naujosios komunikacijos priemonės turi jį sutvirtinti, o visuomenė – sukurti patį pastatą sveikai mąstantiems žmonėms.

Taigi klinikinės, kaip ir bet kurios kitos srities, žinios yra tik įrankis tikėjimo rankose arba ginklas, tarnaujantis prietarams. Užuot priėję išvadą, kad tam tikri vaikų ugdymo veiksniai ir itin tikslus jų paskirstymas laike bei kruopščiai parinktos jų dozės sukuria arba sunaikina žmones ir kad tokiomis aplinkybėmis mums dera elgtis sąmoningai, apdairiai ir laikytis smulkaus veiksmų plano, atkreipsime dėmesį į kitą alternatyvą. Galima manyti, jog infantilaus nerimo ir suaugusiųjų destruktyvumo ryšiai šioje knygoje nusakytais pavidalais gyvuoja visų pirma todėl, kad jie yra naudingi prietarų ir išnaudojimo sistemoms. Labai gali būti, jog (tam tikrose ribose, žyminčiose, ką organizmas pajėgus integruoti, o *ego* – susintetinti) vaikų ugdymo smulkmenos lemiamą reikšmę įgyja tik tuomet, jei prietaringi suaugusieji susieja jas su išankstiniu nusistatymu ir nuogąstavimais. Tokiu atveju iškyla esminis klausimas: ar šie suaugusieji ir jų vaikai gyvena sistemoje, turinčioje vidines atsvaras savo prietarams, ar jų prietarai yra tik padrikos ir pavienės atsilikimo ir regresijos apraiškos, smarkiai prieštaraujančios žinioms apie tikrovę, sąmoningiems metodams ir apmąstytiems siekiams.

Todėl vieningas savo pastangas turėtume skirti tam, kad išsivaduotume nuo nesąmoningų prietarų, susijusių su kūdikių priežiūra, ir kad susilpnintume politikos ir ekonomikos pasaulyje gyvuojančias išankstines nuostatas, atimančias iš jaunimo galimybę išsiugdyti tapatybės pojūtį. Tačiau siekiant šio tikslo ypač svarbu suvokti, kad žmonių vaikystėje sukuriamas esminis

žmonių išnaudojimo pagrindas. Priešybių *didelis–mažas* pora yra pirmoji iš egzistencinių *vyriško* ir *moteriško*[156], *valdovo* ir *pavaldinio*, *savininko* ir *nuosavybės*, *šviesios* ir *tamsios* odos priešpriešų, kurių pagrindu šiandien vyksta išsivaduojamosios kovos ir politinėje, ir psichologinėje plotmėje. Šiomis kovomis siekiama, kad būtų pripažintas pareigų pasidalijimas tarp partnerių, lygių ne todėl, kad yra iš esmės panašūs, bet todėl, kad pačiu savo išskirtinumu jie abu yra iš esmės svarbūs tam tikrai bendrai veiklai.

Kalbant šia tema reikėtų apibrėžti teiginį (ar bent supaprastintą jo prasmės aiškinimą), apibendrintai perteikiantį pirmojo švietėjų psichoanalitikų smūgio Amerikos visuomenei esmę, būtent – kad frustracija yra agresijos prielaida. Žmogus dėl tikėjimo prasmingą frustraciją gali ištverti. Tad greičiau jau turėtume teigti, kad išnaudojimas yra bevaisio įniršio prielaida. Būtent išnaudojimas, tapęs bendru visuomeninio gyvenimo kontekstu, suteikia konkrečiai frustracijos apraiškai niokojančią galią. O išnaudojimas gyvuoja ten, kur vienas iš partnerių piktnaudžiauja pareigų pasidalijimu: siekdamas tariamo savo paties išaukštinimo jis atima iš kito partnerio vienokį ar kitokį tapatybės pojūtį bei vientisumą, kuriuos jam buvo pavykę išsiugdyti. Abipusiškumo netektis, būdinga tokiam išnaudojimui, galiausiai sužlugdo tiek bendrą partnerių veiklą, tiek ir patį išnaudotoją.

Mūsų šalyje (JAV. – *Vert. past.*) turbūt daug dažniau nei kurioje kitoje didelėje šalyje vaikas yra suaugusiojo bendražygis. Mes branginame paprastą, kasdienę tiesą, leidžiančią tikėti ateitimi: namuose, kur viešpatauja bendradarbiavimo dvasia, ir visur, kur vaikystei suteikiamas savarankiškas statu-

[156] Priešybių *vyriškas–moteriškas* pora išsamiai nagrinėjama Margaret Mead darbe: *Male and Female*, New York: William Morrow and Co., 1949.

sas, atsiranda tapatumo pojūtis, broliška sąmonė ir pakantumas. Mes suvokiame ir tai, kad milžiniškos organizacinės mašinos nežmoniškumas kelia grėsmę laimėjimams, būdingiems kaip tik amerikiečiams. Atsakingi amerikiečiai suvokia „visuotinio karo" mašinos ir tikslios jos kopijos, veikiančios taikos metais, keliamą pavojų. Vis dėlto ne tik ši superorganizacija mūsų dienomis yra kultūrinių vertybių santykinumo prielaida. Sparti komunikacijos galimybių plėtra ir augantis kultūrinio santykinumo pažinimas kelia pavojų tam tikroje ribinėje tikrovėje gyvenantiems žmonėms, skausmingai patiriantiems kitokių nei jie patys žmonių skaičiaus augimą, didėjantį jų artumą bei didesnę jų jėgą. Tokių žmonių atveju pakantumo siekiui būdinga tai, kad jo teikiamas „pelnas" nuolat mažėja: šis siekis sukelia nerimą. Labai panašiai ir sveiku protu grįstos laikysenos siekis jokiu būdu nėra tiesioginis pilietinės taikos arba – tai ne mažiau svarbu – psichinės sveikatos laidas, kaip naujojo taikaus amerikiečių judėjimo „Psichinė higiena" dalyviai norėtų mus įtikinti. Mat pakantus žmogaus elgesys su kitomis tapatybėmis kelia pavojų jo paties tapatybei. Žmogaus *superego*, ilgą laiką buvęs pagrindinis jo dorovės ramstis, bus tikro pakantumo keliamos grėsmės prielaida, kol sveiko proto tapatybė taps svarbi ir neišvengiama. Tokia sveiku protu grįsta laikysena iš esmės yra asmeninės ir pilietinės dorovės klausimas; visa, kuo psichologai gali prisidėti – tai mokyti žmones ištverti nerimą ir tuo pat metu atpažinti slaptą prievartą ir išnaudojimą.

Tokiomis aplinkybėmis psichologija patiria humanistinę savo krizę, nes daugeliu atžvilgių psichologai atlieka manipuliuojančiųjų žmogaus valia vaidmenį. Šioje knygoje citavome Williamą Blake'ą, rašiusį, jog vaiko žaidimai ir senolio rūpesčiai yra „skirtingais metų laikais sunokstantys vaisiai". Mes laikėmės prielaidos, kad šiais žodžiais jis norėjo patvirtinti vaiko žaidimo orumą, o galbūt turėjo galvoje ir paslėptą brandaus proto infantilumą. Mat pasitelkus proto galias suaugusiojo

visuomet tyko amžina pagunda savo žinias apie žmogų eksperimentų arba diskusijų metu panaudoti taip, kaip vaikas su jomis elgiasi žaisdamas, būtent – jas supaprastinti iki tokios apimties ir taip pertvarkyti, kad būtų lengviau jomis naudotis. Tokiomis aplinkybėmis su žiniomis apie žmogų elgiamasi taip, it žmogus būtų gyvūnas, mašina arba statistinis vienetas. Tikrai naivus savo galios pojūtis gali kilti patyrus, jog pasirinkęs tinkamą požiūrį žmogus iki tam tikros ribos įkūnija visus šiuos dalykus, vadinasi, tam tikromis sąlygomis jį galima supaprastinti tiek, kad jis būtų vien tiksli šių dalykų kopija ir nieko daugiau. Vis dėlto pastangos paversti žmogų lengviau išnaudojama būtybe supaprastinant jį iki paprastesnio jo paties modelio tikrai nėra iš esmės humaniškos psichologijos prielaida.

Siekio pasinaudoti mažiausiu bendruoju žmonijos vardikliu alternatyva – sąmoningai kreiptis į joje slypintį nuovokumą ir sistemingai puoselėti naujas grupinės diskusijos formas. Tačiau tokiu atveju psichoanalizės specialistas gali tik patarti – priklausomai nuo to, kiek jam pačiam pavyko suvokti ne tik infantiliąsias suaugusio žmogaus nerimo ištakas, bet ir visuomeninius bei politinius asmens stiprybės ir laisvės saugiklius.

Rašydamas šią išvadą laikiausi prielaidos, jog ją skaitydamas žmogus mąstys apie savo paties kompetencijos sritį. Todėl pabaigai pateiksiu du pavyzdžius iš savo patirties.

Prieš kelerius metus iš nedidelės pažangių gydytojų grupelės gavau žinių apie „natūralaus" gimdymo metodo (į mechanizuotą Vakarų kultūrą jį sugrąžino dr. Grantly D. Read) tobulinimą ir tai buvo viena labiausiai padrąsinančių mano profesinio gyvenimo patirčių. Šio metodo esmė dabar jau visiems gerai žinoma. Mūsų knygos kalba būtų galima pasakyti, kad jo tikslas – gimdymas nepatiriant nerimo. Besilaukianti motina šiek tiek būgštauja, nes žino, jog skausmo neišvengs. Tačiau

tikra yra tai, kad tam tikrų pratimų ir žinių dėka motina iš anksto išmoksta suvokti sąrėmių – skausmo šaltinio – buvimo vietą ir paskirtį; tikra ir tai, jog moteris tikisi skausmui pasiekus aukščiausią savo tašką turėsianti išskirtinę teisę sąmoningai pasirinkti – pasinaudoti nuskausminamaisiais vaistais ar ne. Visiškai paklusdama sveikam protui, moteris išvengia nerimo būsenos, dar visai neseniai kildavusios dėl neišmanymo bei prietarų ir ypač dažnai tapdavusios tikrąja ypač stipraus skausmo priežastimi. Motina turi galimybę, jei pati to nori, virš jos esančiame veidrodyje stebėti, kaip į šį pasaulį ateina jos vaikelis: nė vienas žmogus jo neišvysta anksčiau už pačią motiną ir niekam nereikia pranešti motinai, kokia vaikelio lytis. Jau keletą mėnesių motina yra pažįstama su ją slaugančia akušere. Jos abi yra šio darbo dalininkės; čia negirdėti iš aukšto tariamų globėjiškų akušerių žodžių. Dirbtinės amnezijos atsisakymas šio visiškai natūralaus vyksmo metu ir motinai, ir vaikeliui teikia keletą nuostabių fiziologinių pranašumų. Tačiau tai dar ne viskas: šio nepakartojamo įvykio bei gebėjimo visa savo esybe atsiliepti į pirmąjį vaiko verksmą emocinis krūvis, pasak pačių motinų, pažadina jų sieloje visa apimantį abipusiškumo pojūtį. Kita naujovė – motinos ir vaiko „apgyvendinimas kartu“ – taip naujagimis visą laiką yra arti savo motinos, tad gali būti išgirstas, liečiamas, laikomas motinos glėby ir maitinamas, o motina savo ruožtu gali stebėti savo vaikelį ir pažinti savitus jo bruožus.

Kai tik ši naujovė buvo įdiegta, dažnai apstulbdavau išgirdęs, kaip parengiamąjį darbą su motinomis, jų mokymą gydytojai vadina „požiūrio įskiepijimo“ laikotarpiu, o sėkmingą procedūros pabaigą aiškina motinos „tėvo perkėlimu“ į vaikelį priėmusį gydytoją. Štai taip, gyvendami šiame moters emancipacijos amžiuje, esame pamiršę, jog vaiko gimdymas yra moters „darbas“[157] ir laimėjimas. Taip įsigalėjo šios srities

specialistų sukurta iliuzija, jog jų pareiga esanti mokyti gyventi bei įkvėpti gyvenimui. Tačiau jiems tereikėtų išsklaidyti prietarus, kuriems jie patys ir jų mokytojai padėjo atsirasti, ir apriboti medicininį įsikišimą, kai imasi užduoties apsaugoti motiną ir vaiką nuo pavojų ir nelaimingų atsitikimų. O šie vyrai, kad ir kaip jie tai vadintų, užsiėmė eksperimentu; bet moterys, nesvarbu, kokia būtų visuomeninė jų padėtis ar profesija, kažkaip stebėtinai „natūraliai" visa tai išmanė. Jų dukterys tai išmanys dar natūraliau.

Gali būti, jog tokie pavyzdžiai yra ženklai, žymintys naujo laikotarpio pradžią. Be abejo, natūralus gimdymas nėra tikra naujovė. Vis dėlto jo sugrąžinimas į Vakarų kultūrą yra protingo siekio derinti amžinus natūralius ir pažangius taikomųjų mokslų atradimais grįstus metodus apraiška. Tokiomis aplinkybėmis daugelis šioje knygoje aptartų būgštavimų ir prietarų galėtų būti kur kas blaiviau vertinami, ypač jei grupinis, specialistų vadovaujamas mokymas ir tėvų savitarpio švietimas pokalbių grupėse taps populiarus visais tėvystės ir motinystės tarpsniais. Tvirtai tikiu, jog dabar kuriamos naujos pokalbio metodikos – tiek švietimo, tiek pramonės srityje – padės žmonėms atgauti pasitikėjimą, pagrįstą tradicijų tęstinumu.

„Natūralus" gimdymas nėra grįžimas į pirmykštę būtį. Ateis metas, kai jis bus brangiausia vaiko gimdymo forma, turint galvoje laiko ir dėmesio sąnaudas, kurias reikia pridėti prie šiuolaikinei gimdymo palatos įrangai skiriamų lėšų. Taigi turėkime vilties, jog mūsų visuomenė nepagailės naujiems savo piliečiams laiko ir piniginių investicijų ir kad galimybė ateiti į šį pasaulį mažiau apsvaigus nuo vaistų ir pasirengus greičiau atmerkti akis išeis naujajai kartai į naudą.

---

[157] Knygos autoriaus vartojamas žodis *labour* (angl.) reiškia ir „darbą", ir „gimdymą, gimdymo kančias". – *Vert. past.*

Šioje knygoje siekiau parodyti, kaip psichoanalizės teorijoje ir praktikoje atsirado įžvalgų, susijusių su ilgai trunkančia vaiko ir suaugusiojo nelygybe kaip viena iš būties aplinkybių, pasitarnaujančių ir žmonių išnaudojimui, ir jų meistriškumui technikos bei kultūros srityse. Skausmo kupina širdimi suvokiu tiesą, jog, siekdamas tai parodyti, naudojausi klinikine savo patirtimi anaiptol neperteikdamas esmės paties psichoanalitinio proceso, kaip naujos sveiku protu grįstos bendradarbiavimo formos kitos pamatinės – ligonio ir gydytojo – nelygybės sąlygomis. Apie tai mąstydamas su dėkingumu prisimenu dorą Freudo žingsnį, kai jis išsižadėjo hipnozės ir įtaigos, nors šių priemonių taikymą visai nesunku būtų protingai paaiškinti gydomąja jų nauda. Nusprendęs, jog turi priversti sąmoningą paciento *ego* tiesiogiai susidurti su savo nerimu bei pasipriešinimu ir kad vienintelis kelias išgydyti nerimą – paskatinti žmogų perkelti jį į gydytojo ir paciento santykį, ir iš savo pacientų, ir iš savo bendražygių gydytojų Freudas reikalavo, kad jie žengtų žingsnį į priekį sąžinės raidos keliu. Tiesa, hipnozei skirtą kušetę Freudas pakeitė psichoanalitine kušete, ir tokiomis aplinkybėmis sugniuždyta paciento valia ir neišvengiama infantili jo regresija tapdavo šiek tiek sadistiško ir įnoringo išnaudojimo objektu. Tačiau jis aiškiai suformulavo visiems akivaizdžią moralinę nuostatą: „klasikinė darbo aplinka" – tai tik priemonė, padedanti siekti tikslo, būtent – žmoniškumu grįsto santykio, kai stebėtojas, išmokęs analizuoti pats save, moko stebimąjį savistabos. Savo gyvenimo saulėlydyje Freudas tikriausiai suvokė daugelį iš mūsų, mėginusių laikytis šios revoliucingos nuostatos, apėmusias dvejones: šią nuostatą ne taip paprasta įgyvendinti ir ne taip lengva išlaikyti šiais laikais, kai daugelis žmonių išgyvena savosios tapatybės pakrikimą; šios nuostatos sunku laikytis nepažeidžiant profesinių savo papročių, sudėtinga ją įtraukti ir į atlygio už darbą sistemą. Štai kodėl vargu ar galime tiksliai nusakyti žmoniškojo santykio pobūdį, persmelkusį nau-

joves, kurias savo veiklos srityje įdiegė Freudas. Kokie yra psichoanalitiko darbo matmenys?

Pirmasis yra *gydymo ir tyrimo* matmuo. Atlikdamas patį gydymo veiksmą psichoterapeutas turi pavyzdines „eksperimento" sąlygas, suteikiančias jam galimybę nagrinėti žmogaus problemas, kol jis yra gyvas ir kupinas noro bendradarbiauti. Tiesa, pavienės žmogaus dalys (rega, klausa, atmintis ir kt.) gali pasitarnauti eksperimentui kaip visiškai atskirų funkcijų pavyzdžiai. Tyrėjas gali sukurti eksperimentinę situaciją, kur tiriamajam tenka vidinių prieštaravimų kamuojamo gyvūno arba kalbančio roboto, o tyrėjui – objektyvus stebėtojo vaidmuo. Tačiau tik klinikinėje situacijoje visavertė žmogaus motyvų kova iš tiesų įsipina į tarpasmeninę situaciją, kur stebėjimas ir savistaba tampa vienalaikėmis abipusės motyvacijos, darbo pasidalijimo, bendro tyrimo apraiškomis. Nuoširdus ir savistaba grįstas stebėtojo dalyvavimas šiame darbe nusako antrąjį, *objektyvumo ir bendravimo* matmenį. Norėdamas būti objektyvus, psichoanalitikas privalo turėti žinių. Kita vertus, jis turi išmanyti, kaip tas žinias pritaikyti: kiekvieno žmogaus atvejis ir keblumai yra kitokie, ir ne vien todėl, kad kiekvienas įvykis yra išskirtinis, o kiekvienas asmuo yra savita įvykių visuma, bet ir todėl, kad tiek psichoterapeutas, tiek ir jo pacientas yra priklausomi nuo istorinės kaitos. Neurozės kinta, kaip ir platesnė terapijos reikšmė. Todėl psichoterapeuto žinojimą visada turi papildyti tarpasmeninis eksperimentas; nauji įspūdžiai, atsižvelgiant į bendrus jų vardiklius, turi būti pergrupuojami į tam tikras konfigūracijas, o šios konfigūracijos galiausiai turi būti abstrahuojamos į mąstyti skatinančius sąvokų modelius. Trečias klinikinio darbo matmuo yra *žinojimas ir įsivaizdavimas*. Derinant šiuos abu elementus, griežto eksperimentinio požiūrio ribose atsiranda vietos ir rinktinėms psichoterapeuto įžvalgoms.

Galiausiai norėčiau paminėti *pakantumo ir pasipiktinimo* matmenį psichoterapeuto darbe. Daug kalbėta ir kalbama apie

moralinį psichoterapeuto nešališkumą daugybei pacientų, kurie ateina pas jį su įvairiausiais konfliktais ir jų sprendimais: savaime suprantama, jis privalo leisti šiems žmonėms surasti savitą integralumo stilių. Tačiau psichoanalitikas šia linkme žengė toliau. Kaip vienas puikiai pažįstamas paukštis, jis mėgino įsivaizduoti, kad jo vertybės išlieka paslapty, nes dėl klasikinės savo padėties „psichoanalitinės kušetės" galvūgalyje jis atsiduria už paciento regos lauko ribų. Šiandien žinome, jog bendravimas – tikrai ne vien pasikeitimas žodžiais: žodžiai visų pirma yra prasmės perteikimo priemonė. Labiau apsišvietusiame pasaulyje ir kur kas sudėtingesnėmis istorinėmis sąlygomis psichoanalitikas privalo apmąstyti sveiku protu grįstą bendradarbiavimą, kur kas kūrybingiau perteikiantį psichoanalitinio darbo esmę nei abejingas pakantumas arba vienvaldiškas vadovavimas. Įvairios tapatybės, iš pradžių taip lengvai susiliedavusios su naująja psichoanalitiko tapatybe, tai yra svarstymais apie Talmudo prasmes, misionierišku įkarščiu, baudžiančia ortodoksine laikysena, keistuolišku sensacijų vaikymusi, ar profesinės bei visuomeninės sėkmės siekiais grįstos tapatybės, taip pat ir kultūrinės jų ištakos dabar turi tapti psichoanalitiko analizės medžiaga, kad jis įstengtų atsisakyti archajinių kontrolės ritualų ir išmoktų tapatintis su tikrąja savo šviečiamojo darbo verte. Tik taip jis gali išlaisvinti savo paties ir savo paciento sieloje dar slypintį sveiku protu grįsto pasipiktinimo likutį, nes be jo gydymas yra tik plunksnelė, blaškoma permainingo istorijos vėjo.

„Psichoanalitinė situacija" – tai šiuolaikinių vakariečių kūrinys, kuriuo jie prisidėjo prie daugelį amžių trukusių žmogaus pastangų surasti sistemingą savistabos kelią. Tai – psichoterapijos metodas, išaugęs į labai plačią psichologijos teoriją. Knygos išvadose pabrėžiau galimą psichoanalitinės teorijos bei praktikos reikšmę siekiant sveiku protu grįstos laikysenos beribių technologinės ateities platybių ir pavojų akivaizdoje.

Po pirmojo „Vaikystės ir visuomenės“ leidimo išspausdinti Eriko H. Eriksono darbai

„Growth and Crises of the 'Healthy Personality.'“ *In Symposium on the Healthy Personality*, M. J. E. Senn, ed. New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1950.

„Sex Differences in the Play Configurations of Pre-adolescents.“ *Amer. J. Orthopsychiat.*, 21:667–692, 1951.

„On the Sense of Inner Identity.“ In *Health and Human Relations*: Report a Conference held at Hiddesen near Detmold, Germany. New York: Blakiston, 1953.

„The Power of the Newborn“ (with Joan Erikson). *Mademoiselle*, June, 1953.

„Wholeness and Totality.“ In *Totalitarianism*, Proceedings oh a Conference hėld at the American Academy of Arts and Sciences, C. J. Friedrich, ed. Cambridge: Harvard University Press, 1954.

„The Dream Specimen of Psychoanalysis.“ *J. Amer. Psa. Assoc.*, 2:5–56, 1954.

„Freud's 'The Origins of Psychoanalysis.'“ *International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 36, Part I, 1955.

„The Problem of Ego Identity.“ *J. Amer. Psa. Assoc.*, 4:56–121.

„The First Psychoanalyst.“ *Yale Review*, 46:40–62.

„Ego Identity and the Psychosocial Moratorium.“ In *New Perspectives for Research in Juvenile Delinquency*, H. L. Witmer and R. Kosinsky, eds. U.S. Children's Bureau: Publication # 356, 1956.

„The Confirmation of the Delinquent“ (with Kai T. Erikson). *Chicago Review*, Winter, 1957.

„Trieb und Umwelt in der Kindheit.“ In *Freud in der Gegenwart*, T. W. Adorno and W. Dirks, eds. Europaeische Verlangsanstalt, 1957.
„Sex Differences in the Play Constructions of Pre-Adolescents,“ „The Psychosocial Development of Children,“ and „The Syndrome of Identity Diffusion in Adolescents and Young Adults.“ In *Discussions in Child Development*, World Health Organization, Vol. III. New York: International Universities Press, 1958.
„The Nature of Clinical Evidence.“ *Daedalus*, 87:65–87.
„Identity and Uprootedness in Our Time.“ Address at the 11th Annual Meeting of the World Federation for Mental Health, Vienna. In *Uprooting and Resettlement*: Bulletin of the Federation, 1959.
Young Man Luther. New York: W. W. Norton, 1958.
„Late Adolescence.“ In *The Student and Mental Health*: An International View, Daniel H. Funkenstein, ed. World Federation of Mental Health and International Association of Universities, 1959.
„Identity and the Lifecycle.“ Monograph, *Psychological Issues*, Vol. I, No. 1. New York: International Universities Press, 1959. With an introduction by D. Rapaport, „A Historical Survey of Psychoanalytic Ego Psychology.“
„Psychosexual Development.“ In *Discussions in Child Development*, World Health Organization, Vol. IV. New York: International Universities Press, 1960.
Introduction to *Emotional Problems of the Student*, Graham B. Blaine, Jr. and Charles C. McArthur. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1961.
„The Roots of Virtue.“ In *The Humanist Frame*, Sir Julian Huxley, ed. New York: Harper, 1961.
„Youth: Fidelity and Diversity.“ *Daedalus*, 91:5–27, 1962.
„Reality and Actuality.“ *J. Amer. Psa. Assoc.*, 10:451–473, 1963.
Editor, *Youth: Change and Challenge*. New York: Basic Books, 1963.
„The Golden Rule and the Cycle of Life.“ *Harvard Medical alumni Bulletin*, Winter, 1963.
Insight and Responsibility. New York: W. W. Norton, 1964.
„Memorandum of Identity and Negro Youth.“ *The Journal of Social Issues*, XX, 4: 29–42, 1964.

„Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence." *J. Amer. Psa. Assoc.*, 122: 241–250, 1965.

„Concluding Remarks." In *Women and the Scientific Professions*, The MIT Symposium on American Women in Science and Engineering. Cambridge: MIT Press, 1965.

„The Concept of Identity in Race Relations: Notes and Queries." *Daedalus*, XCV, 1: 145–170, 1966.

„The Ontogeny of Ritualization in Man." In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Series B., No. 772, Vol. 251, 147–526, 1966.

Revised in: *Psychoanalysis – A General Psychology*. Essays in honor of Heinz Hartmann, ed., Rudolph M. Lowenstein, et. al. New York, International Universities Press, 1966.

In German: „Ontogenese der Ritualisievung." *Psyche*, XXII, 7, 1968.

„Concluding Remarks on Ritualization of Behavior in Animals and Man." In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, Series B., No. 772, Vol. 251: 513–524, 1966.

„Words for Paul Tillich." *Harvard Divinity Bulletin*, 30, No. 2, 1966.

„Gandhi's Autobiography: The Leader a. a Child." *The American Scholar*, Autumn, 1966.

Book Review: „Thomas Woodrow Wilson, by Sigmund Freud and William C. Bullitt." *The New York Review of Books*, Vol. VIII, No. 2, 1967.

„Memorandum on Youth for the Committe on the Year 2000," *Daedalus*, Summer, 1967.

„Memorandum on the Military Draft." In *The Draft: Facts and Alternatives*, Sol Tax, ed. Chicago: University of Chicago Press, 1968.

„The Human Life Cycle." In *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Crowell-Collier, 1968.

Identity: *Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton, 1968.

„Psychosocial Identity." In *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Crowell-Collier, 1968.

„The Nature of Psycho-Historical Evidence: In Search of Gandhi." *Daedalus*, Summer, 1968.

„Insight and Freedom." The T. B. Davie Memorial Lecture on Academic Freedom. South Africa: University of Capetown, 1968.

„On Student Unrest, and Remarks on Receiving the Foneme Prize." Second International Convention. Milano: Foneme Institute, 1969.
Gandhi's Truth. New York: W. W. Norton, 1969.
„Reflections on the Dissent of Contemporary Youth." *Daedalus*, Winter, 1970; Also in *Int. J. Psa.*, Vol. 51, 1970, No. 1.
„Autobiographic Notes on the Indentity Crisis." *Daedalus*, Fall, 1970; Also in *The Twentieth Century Sciences*, Gerald Holton, ed. New York: W. W. Norton, 1972.
„Notes on the Life Cycle." In *Ekistics*, 32, 191, Athens, October, 1971.
On „Play." In *Play and Development*, Maria Piers, ed. New York: W. W. Norton, 1972.
„Words at Delos." In *Ekistics*, 32, 191, Athens, October, 1971.
„Environment and Virtues." In *Arts of the Environment*, G. Kepes, ed. New York: Braziller, 1972.
„On Protest and Affirmation." Address, Class Day, Harvard Medical School, *Harvard Medical Alumni Bulletin*, July–August, 1972.
„By Way of a Memoir." In *Clinician and Therapist, Selected Papers of Robert P. Knight*, Stuart C. Miller, ed. New York; Basic Books, 1972.
„Thoughts on the City for Human Development." In *Ekistics*, 35, 209, Athens, April, 1973.
„Conversations with Huey P. Newton." In *In Search of Common Ground*, Kai T. Erikson, ed. New York: W. W. Norton, 1973.
Dimensions of a New Identity. 1973 Jefferson Lectures. New York: W. W. Norton, 1974.
„Reminiscences, First Peter Blos Biennial Lecture," *Psychosocial Process* Vol. III, No. 2, Fall, 1974.
Life History and the Historical Moment. New York: W. W. Norton, 1975.

Editor, *Adulthood*. New York: W. W. Norton, 1978.
Identity and the Life Cycle. New York: W. W. Norton, 1980.
The Life Cycle Completed: A Review. New York: W. W. Norton, 1982.

Rodyklė

Turinys

Erikson, Erik H.
Er93 Vaikystė ir visuomenė / Erik H. Erikson. – Vilnius: UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“, 2004. – 526 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673)
Bibliogr.: p. 507–510. – R-klė: p. 511–520
ISBN 9955-619-27-9

Ši knyga – tai klasikinis veikalas apie socialinę vaikystės reikšmę. Autorius, remdamasis klinikinės psichologijos išvadomis ir nauju požiūriu į kultūrinę antropologiją, analizuoja vaiko tapsmo suaugusiuoju procesą, vaikų ugdymo ir kultūrinių laimėjimų ryšį, jų rengimą tėvystei ir motinystei, nes kiekviena karta išauga iš savo vaikystės. Knygoje dėstomos mintys daugeliu atvejų yra mūsų sampratos apie žmogaus raidą pagrindas.

UDK 159.927+37.03

Erik H. Erikson

VAIKYSTĖ IR VISUOMENĖ

Redaktorė
Vincenta Velžytė

Viršelio dailininkas
Arūnas Prelgauskas

2004 09 22. Tiražas 2500 egz.
Užsakymas 623.
UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“,
Pylimo g. 27/14, LT-01141 Vilnius
Spausdino UAB „Adomo Jakšto spaustuvė“,
Girelės g. 22, LT-56160 Kaišiadorys

Derindamas klinikinės psichoanalizės įžvalgas ir naują požiūrį į kultūrinę antropologiją, analizuodamas infantilius ir brandžius, šiuolaikinius ir archajinius žmogaus motyvacijos veiksnius, *Vaikystės ir visuomenės* autorius nagrinėja vaikų ugdymo ir kultūrinių laimėjimų ryšį. Pirmą sykį išleista, ši knyga buvo pripažinta „retu ir gyvu europietiškosios ir amerikietiškosios minties socialinių mokslų srityje deriniu" (Margaret Mead. *The American Scholar*). Išversta į daugelį užsienio kalbų, *Vaikystė ir visuomenė* ilgainiui tapo klasikiniu veikalu apie socialinę vaikystės reikšmę.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-619-27-9

Rekomenduojama kaina
25 Lt